

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАНАДЕСЕТ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
ЦВЕТА УНДЖИЕВА, ДОЧО ЛЕКОВ,
ПЕТКО ТОТЕВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ВТОРИ

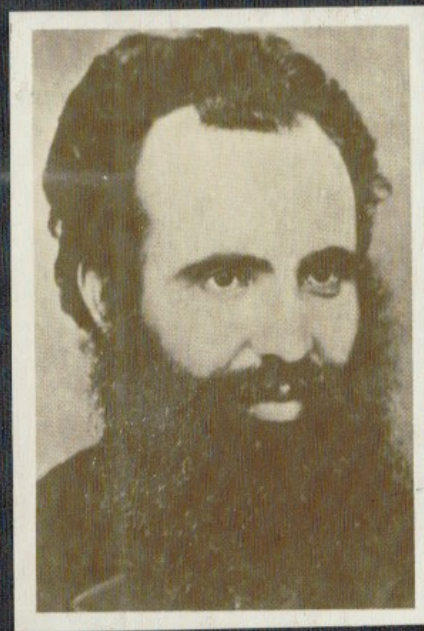
РАЗКАЗИ И ПОВЕСТИ

ПОДБОР И РЕДАКЦИЯ
ДОЧО ЛЕКОВ

СОФИЯ 1984

АИОБЕН КАРАБЕАОВ

2

A. Karabey

РАЗКАЗИ И ПОВЕСТИ,

ПУБЛИКУВАНИ ВЪВ ВЕСТНИЦИТЕ
«СВОБОДА» И «НЕЗАВИСИМОСТ»

МЪЧЕНИК

Р а з к а з

*Посвещава се
на българските хъшове*

I

Дълъг и широк е Диари-бекир; яки и високи са стените на неговото кале; тежки са и турските синджири. Проклет е от бога тоя турски град; проклети са и хората, които в него живеят. Няма дъждец, няма росица, няма прохладен планински ветрец, няма нищо добро, каквото в нашите страни, каквото в наша благословена България. Пече от небето анадолското слънце, пече над главата ти като адски огън и мозъкът на човека ври в главата, като в котел; керемидите се пукат и куршумът на джемиите се топи от това сърдито слънце. У нас слънцето изгрява за радост на хората и за веселие на добитъкът; а в тоя пусти Диари-бекир то изгрява само хората, живинчетата и тревницата да гори и зеленчецът да суши. Нищо тука не весели, нищо не радва — сè пустота и ад! Няма тука да ти замерише пролетната копривка, няма да видиш кукурецец и минзифарец, няма да откъснеш и да померишеш ни букова шумчица, ни матечинка, ни здравчец. Насякъде мъртво, насякъде пусто, насякъде жалостно. Само някоя гургувичка прехвъркне и загука или щъркелът заклепе с клюнът си на джемията; а понякогаж и ластавичка зачурулика, па пак тихо и пусто, чегато човек в гроб се намира.

Сиромашка е природата в тая отдалечена земя! Слънцето изгаря сичко, щото живее, и сичко, щото иска да живее; а облаците бягат из тоя край и земята се пука от жедност. Израсте цветице или зелена тревица, а слънцето изгрее и направи ги като слама. Борят се птиченцата с

горещината, ала твърде скоро ослабват от тая борба и убягават из тая страна; изгубват ягнетата и козлетата своята веселба и не играят като по нас — не подскачат. Не може наш човек да проживее дълго в тия страни и да се бори с тая страшна природа — завене човек, побелее, заболее и излезе силната душа из слабото тяло.

Само за турците, за камилите и за магаретата е направена тая земя, само там е дадено да живеят там. Лежи турчинът цели ден под маслината или под черницата; яде той своят пилаф и пие своят шербет или отива в кавенето, разтегне се до шадраванът на асърът и дреме, и дреме. «Аллах-керим* — бог ще даде пак ден, ще даде и счастье!» Камилата има такъв същи нрав, какъвто и турчинът; а магарето е чисти турчин, чегато тия са се родили от една майка. Дреме камилата, дреме турчинът, дреме магарето; гладува камилата, гладува турчинът, гладува магарето; търпи камилата, търпи турчинът, търпи магарето! А в тоя проклети град турско правителство изпраща най-живите българи и бошняци, или най-честните и трудолюбивите свои граждани. От Юскюдар и до Диари-бекир са посеяни костите на тия мъченици; под сичкият тоя дълги път се намират трупове от тия праведници, които са желали счастье и добро на своето отечество и търсили са своята свобода.

Големи мъки и страдания са търпели тия български свети мъченици в Диари-бекирското кале; работили са тия от утрента и до вечерта; текла е светата кръв из наранените ръце и изпопуканите крака по Диари-бекирските калдъръми; а азиатските варвари са се радвали, че им се е удало да помъчат гяурските души; а тия души седат в черните темници и разговарят си.

— Няма правда на тоя свят, няма живот за честните хора — говорил един.

— Защо нас гонят? Защо са нас затворили? — казвал други.

— Нас са затворили затова, защото не сме турци, защото сме християни — говорил един стар и побелял българин. — Ала мене, мои братия, не ми е жално, че ме гонят и мъчат турците; ами ми е жално, че нашите християни, нашите бащи и майки, нашите братя и сестри и нашите

* Благодарен съм.

роднини бягат от нас, наричат ни чапкъни и гнусят се от нашето име. На, защо ме боли сърцето.

— Не е сега така, както беше в старо време — казал един млад българин. — Ти, дядо Коста, мислиш, че България и българите са и днес такива, каквито тия бяха в онова време, когато се вие биехте в Белоградчик? Не, днес секи българин, сяка българска душа и сяко българско сърце се тупкат за нас и молят се богу за нашето счастье и свобода. Само нашите чорбаджии ни наричат днес хайдуту и чапкъни; ала знаеш ли ти, че честните българи ненавиждат и проклинат днес чорбаджелъкът, и скоро сичките чорбаджии ще бъдат избесени заедно с турците.

В Диар-бекирското кале били затворени двеста души, но повечето из тях били българи, бошняци и херцеговинци. Сичките тия сиромаси търпели страшни мъки, не надеяли се да видят още веднъж своите земи и своите братя и сестри. Разбира се, че само жадният знае какво нещо е жаждата; само гладният знае какво нещо е гладът, и само затвореният може да оцени, както трябва, що е свобода.

Дядо Коста бил затворен още в 1849 година, когато се възбунтуваха българите в Белоградчик. Заявянал вече беше тоя юнак, бели косми вече покривали главата му; а той сè седи и седи, седи и чака свобода, чака божията милост, чака живот или смърт.

— Търпете, момчета — казвал той на своите другари мъченици, — ще дойде ден, в който и ние ще да видиме божият свят и нашата благословена земя.

И търпели тия български мъченици, и носили на краката си тежките турски синджири, и чакали тия спасение или страшният съд; чакали тая минута, в която ще да свалят от краката им букаите, па нека да живеят волни и свободни или в гробът да ги уложат.

Силен и твърд бил нравът на дядо Коста; як и горделив юнак бил той, сè мълчешката търпял, не клел никого, само се печалил, че другар той нямал по сърцето си; мъчно му било, дека нямал такъв един човек, комуто той сърцето си и душата си да изкаже, комуто да се оплаче и на сърцето му да стане по-леко.

Една заран довели из България едно младо момченце; хубавичко като момиче, а юнак като Кралевич Марко; ала болно и пребледняло, чегато из гробът го били извадили.

— Отдека си ти? — попитал дядо Коста тоя нови мъченик.

— Из Белоградчик — отговорило момчето и закашляло се.

— Е-е-е, та ти си из моят велеят и из моят градец! — извикал дядо Коста.

— А ти си из Белоградчик? — попитало момчето.

— Името на баща ми беше Кънчо Кобилашът; а майка ми беше от Кара Славчовци.

— Не зная такива хора — казало момчето.

— Как да не знаеш? Найшата къща е при мостът. . . с керемиди е покриена и чердак има. Баща ми е табак.

— Не зная. . . В Белоградчик има само един табак, а името му е Никола Табакът. А одавна ли си ти тука?

— От Белоградчиският бунт.

— Ех, мой дядо, а знаеш ли ти, че от Белоградчиския бунт и досега има двацет години? . . .

— То е така — казал дядо Коста и сълзи му потекли из очите. — Умрели са тия от жалости за синът си. . . А как е твоето име? — попитал той момчето и отрил си с ръкавът юнашките сълзи.

— Цено — отговорило момчето.

— Е, брате Цено, хайде, почини си малко, па да те поразпитам малко за нашата земя и за нашият градец. Ти си сега уморен от пътят и трябва да си починеш и да се поотмориш.

— Няма аз да се отморя; няма вече да видя свят божи; не съм аз вече за тоя свят.

Цено бил момък около двацет години, тънък и висок, бял и румен, гиздаво направен и хубавичек, но на неговото хубавичко лице се видяла смърт, видяла се офтика: очите му горели като живи въглени.

— За какво си ти отсъден, мой мили синко? За какво са те пратили тука да бъдеш наш другар? Да не си убил някого? Да не си погубил някоя душа? . . . — попитал дядо Коста.

Цено се закашлял, бледните му бузи се зачервили, очите му се загорели, тялото му затреперало и той казал:

— Погубил съм не една душа, а двацет; но не християнски души; а кучешки.

— Нека ти помага господ — казал дядо Коста и прекръстил се.

Скоро притемняло и мъчениците били затворени в темните и гнусавите зевници, на които стените били почернели и позеленели от плесен и по които се разхождали сякакви бубулечки и сякакви гадове. Дядо Коста и Цено били затворени в един зевник. Цено влязъл и изведнъж паднал на постланата слама и закрил си очите с ръцете; а дядо Коста стоял над него, кръстил се и четял: «И дажд нам, владико, на сон грядущи. . .»*

По сичките зевници била голяма тишина; сички спали като убити от цялдневните тежки работи, самовардачите стояли по стените на калето, ходили назад и напред и викали: «Хей!» — или прилепите влязали и излазяли из зевниците и нищо повече. Не спали само дядо Коста и Цено; но лежали и пъшкали като неми, нищо не говорили. Най-после Цено попитал дядо Коста:

— А ти, дядо Коста, защо си затворен?

— Ех, защо съм затворен? Грешен съм бил и за грехове съм затворен.

— Ти кому си направил зло? . . . Утрепал ли си някого?

— Утрепал съм. . . аз съм турчин утрепал.

— Турчин не е човек — казал Цено. — Който убие един турчин, то нему хилядо грехове му се прощават. . . Разкажи ми, дядо Коста, откога си ти тука затворен и защо си затворен?

— Други път, мой синко, а сега трябва да спиме; утре рано трябва на работа да отидеме, на тежка работа. . . Боже, боже, щеме ли някога и ние да се върнеме дома си; ще ли аз да положа своята побеляла глава около моите дядове, около моите родители? Не дай, боже, да умреме в неволя, не дай да погинеме в тоя чужди край, не дай да заровят християнските наши тела в тая проклета земя. Ох, тежко е да живееме тука! Тежко е да влечеме турските синджири! Ох, тежко! Хайде, спи, мой синко, па утре ще си поговориме повечко и ще се поразпитаем за едно, за друго.

— Лека нощ! — казал Цено.

— Лека нощ! — отговорил дядо Коста.

* И дай ни, владико, по време на съня. . . (начална фраза на молитва от «Великото повечерие»).

II

Зевниците, в които били затворени нашите мъченици, се намирали под земята и били темни и мокри; тия се освещали само с едно прозорче, което било пробито над вратата и из което мъчениците познавали кога е зора и кога е ясна нощта. В един зевник затваряли от двайсет до триесет души, на които постелката и завивката била гнила слама, на която сички спали наред. От дъханието на затворените се повдигала гъста пара, която висяла над живите мъртвци като облак; а от тованът капали капки и често будели по-неопитните затвореници.

Била полунощ. Изгряла месечината, преминала през малкото прозорче и осветила лицата на Цена и на дядо Коста, които спали един до други срещу прозорчето. Тая светлина пробудила дядо Коста, който се повдигнал малко; подпрял главата си на ръка, погледал Цена и профъфал:

— Спи, мой синко, спи! Твоята душа е още млада и може да спи. Сиромашът, той се е уморил от дългият път! Де е нашият Белиградчик, а де е Диари-бекир! Далече! . . . Ех, мой синко, не знаеш ти какви мъки и страдания те очакват тука. . . Ти си още млад, не си видял какви хора има на светът; не си още търпял такива неволи, каквито съм претърпял аз; а да не дава господ и да ги търпиш! Мислила ли е твоята майка, когато те е родила на тоя свят, че ще да бъдеш мъченик? Мислила ли е твоята млада душа, че ще да преминува такива тежки дни? Мислила ли е твоята кръстница, че ти ще да бъдеш венчан с такава темна и страшна невеста, каквато е нашата темница? Твоята майка може сега да запее:

Годила съм го за черна земя,
за черна земя, за бяла плесен:
на краката му желязно ривце,
на шията му от синджир халка.

— Ала нищо, мой синко, нищо — продължал дядо Коста. — По-добре е да гниеме тука, в тая воняща и темна темница, нежели да бъдеме чорбаджии на велеят и да продаваме народът си за тютюнова кесия. Ще дойде време, когато и хората щат да ни благославят, и бог ще да ни приеме в своите скутове. . .

Цена захванал да дъха тежко, а дядо Коста си турил ръката на челото му и рекъл твърде тихо:

— Гори, гори сиромашът. . . Боже, дай му здраве и продължи му дните, да види това, щото желае!

— Ох, тежко ми е! Ох, мамо! Ох, сърцето ми гори! Ще да се пукна! . . . Мамо, майчице, мамко! . . . — казал Цена насъне.

Дядо Коста се изправил и захванал да се кръсти и да се моли богу. И дълго време се молил тоя белоглав старец; дълго време неговите уста шъпнали: «Пресвета Богородице, спаси нас!», дълго време сълзи му текли из очите и капали на Цена. Зора вече захванала да се раззорява; мъчениците вече захванали да се пробуждат, да кашлят, да смърчат и да се протягат; а дядо Коста сè се моли и моли! Но ето, ключарите захванали да отключват зевниците и да карат мъчениците на работа; станали мъчениците, облекли своите дрипави аби и умили си очите; а дядо Коста сè се моли и моли! Един от стражарите се приближил до дядо Коста, хванал го за рамото, разтърсил го и рекъл му:

— Хайде, гяур пезевенк, да работиш!

Но дядо Коста и на това не обърнал никакво внимание и шъпнал си:

— Господи Исусе Христе, ти на кръст си бил разпнат; ти си претърпял мъки и страдания; тебе са били по чистите ланити, поили са те с жлъчка, на главата ти са турили търновен венец, проболи са те в ребрата; а ти? — Ти сам си носил своят кръст на Голгота и сичко това си претърпял, за да спасиш своят народ от езическите ироди, от фарисеите и садукееите, от римските развратни кесари и от ерусалимските гемони. Господи, ние сме малки люде, но и ние страдаме за своят народ и мъчине се за нашата свобода и отечество, и ние проливаме своята кръв за своите братя и сестри, както и ти пролея своята свята кръв за сичкото човечество и за общата свобода. . .

— Хей, гяур, върви на работа! — извикал стражарят и ударил дядо Коста с тоягата си.

— Господи, прости им прегрешения; они не ведают, что творят!* — казал дядо Коста, па се обърнал към стражарят и рекъл му: — Хайде! Само ти се моля да оставиш

* Те не знаят, що вършат!

това момченце да поспи малко. От пътят е уморено сиротото. . . Дълъг е пътят, аго, много е дълъг. . . Остави го да поспи и да си почине; а аз ще да поработя и за него. Ти аго, имаш майка и баща, имаш братя и сестри. . . Кой знае какво може и с тях да се случи! . . .

— На работа, на работа! — извикал стражарят и ритнал Цено с кракът си.

Цено затреперал, скокнал, потъркал с ръка заспалите си очи, па пак легнал и захъркал, чегато никога не се е и пробуждал. Тогавя стражарят го ударил твърде силно по гърбът и Цено станал накраки и проговорил:

— Ох, дядо Коста, тежко ми е, сърце ме боли, гори ми нещо в гърдите. . . Не ще аз да живея, няма да видя своята земя. . . Ще ме закопаете в тая проклета земя. . . Главата ми се върти, темнее ми пред очите. . . Проклет да е тоя Мидтад паша!

— Не бой се, мой синко, не щеш ти да умреш, ти си още млад. . . Не си ти още научен да спиш под земята; а като се научиш, то ще ти мине и болестта. Хайде да идем на работа, за да ни не бие тоя проклети читак. . .

— Хайде на работа! — викал читакът и въртял тоягата си наляво и надясно.

Отишли нашите мъченици да носят камъни и гнила и да градят или да поправят калето; а Цено стои бледен и полумъртъв, нищо не може да работи, нито един кирпич може да повдигне, а камо ли камъни да носи и кале да гради. Жално било и да погледа човек на него, а камо ли на работа да го накарва.

— Работи, гяур, работи или лобут ще да ядеш! — викали стражарите.

— Не мога, болен съм. . . краката ми не държат — казал Цено и паднал на земята.

Един от стражарите се приближил до него, ритнал го няколко пъти по главата и рекъл му:

— Работи или ще те пратя да работиш по-тежка работа, ще те пратя да вадиш вода и да въртиш като вол търкалото.

Цено станал и захванал да влече камъни, но ръцете му треперали, устните му побелели и очите му изгубили своята светлина. Дядо Коста погледал на своят приятел с такъв един поглед, с какъвто майката гледа на своето дете, и рекъл му:

— Дръж се, мой синко, и не падай, защото ти се намиращ в ръцете на такива едни душмани, които нямат ни сърце, ни жалост и ще да те накарат да вършиш по-тежки работи.

— Не мога, дядо Коста, не мога. . . краката ми треперат. . . не мога. . . — проговорил Цено и пак паднал на земята.

Двоица от стражарите хванали Цено под мишниците и завели го на кладенецът. . . Дядо Коста гледал що става около него, въздъхнал от сичкото си сърце, прекръстил се и проговорил:

— Проклети да сте!

— Нека да су проклети! — казал един млад бошняк и вдигнал си очите към небето.

Около обед, когато мъчениците отишли да си земат хлябът от таинджият, то намерили там Цено, че лежал на земята; кръв му текала из устата; лицето му било зелено; а устните му били бели, като платно. Един стар турчин седял при тоя български мъченик и давал му из едно чирепце да пине студена водица. Тоя турчин бил стар кръвопиец; много хорица той изпратил на онзи свят; а и у него било сърце; не било сърце само у турските заптиета, у низамите и у офицерите! Турски чиновници! А тия люде чуват народът от зло и от неволи!

Един от стражарите, като видял дядо Коста, то го повикал и казал му:

— Земи това момче и гледай да го свестиш. Хайде, занеси го в темницата! . . .

— Не в темницата да го занеса, а на тревата. Там, под дървото, на тревата ще да го занеса, защото там е по-лесно да го свестя — казал дядо Коста.

— Прави каквото знаеш — казал турският чиновник, па махнал с ръката си и отишел по работата си.

Дядо Коста нарамил Цено на гърбът си, занесъл го под черницата на тревата и захванал да му разтрива челото и да му обмива кръвта, която текла като река из устата му. После малко време Цено отворил очите си и проговорил:

— Дядо Коста, ако ти помогне бог да се върнеш някога в България, то те моля да разкажеш на моите братя как съм аз умрял и да утешиш моята стара майка.

— Добър е господ, мой синко! Не щеш ти да умреш,

не щеш да оставиш костите си в тая чужда земя. . . Аз ще да умра зарад тебе, аз съм вече стар. Разкажи ми, мой синко, защо си ти тука изпратен? Разкажи ми, какво си направил, какво си грешил?

— Разкажи ти мене по-напред защо си ти затворен? — казал Цено.

— За какво ти е тебе да знаеш защо съм аз затворен, мое чедо? Не ти трябва да знаеш. . .

— Да разкажа богу за тебе и да се помоля за твоята душа — казал Цено.

— Ех, мой Цено, не иска ми се да разказвам за моя тежки живот; ала не мога да те не послушам. Аз ще ти разкажа, ала ти никому не говори що си чул от мене, а само богу. . . Слушай!

III

Дядо Коста облегал главата си на ръка, отрил си с другата потът, който текъл по челото му, па почесал вратът си с два пръста и захванал да говори:

1

Тежки и черни години съм аз проживял; страшни мъки и неволи съм аз претърпял в животът си. Роден съм в Белоградчик. Мойта майка беше голяма хубавица; целият град, па и касабата, говореше за нея, за нейните черни и големи очи, за нейните тънки като пиявици вежди, за нейното бяло и румено лице и за нейната дълга и дебела коса. Аз съм сами слушал сто пъти, що хората за нея разказват: «Такава хубавица, каквато е Николица Табачката, ни в Турско, ни във Влашко, ни в Сърбията не можеш намери.» Ала не само с хубост и с гиздост беше надарена моята майка; тя беше още пъргавица и работница, умна и паметна, добра и въртокъщница. На нашата къща хората с пръст показваха; мило им беше да я погледат. «Никола Табакът трябва да се е родил в честит ден — казваха хората, — и затова господ му е дал сяко добро и сякакви радости.» Баща ми беше прост, ама добър работник и умен човек; той обичаше майка ми повече от своето здраве,

повече от бога и от света Богородица. Аз бях още малко детенце — на седем години бях, — ала твърде добре помня как баща ми утешаваше и милваше майка ми. Седнеме да вечеряме, а баща ми гледа, гледа майка ми, па я прегърне и каже ѝ.

— Ех, Куно, като тебе ниде няма. . .

А майка ми се само позасмее и каже:

— Та и ти си добър човек, Никола!

— Добре, добре, Куно, не хвали ме, да ме не уручаш! — казваше баща ми и смееше се. — Хайде сега, попей ми малко, мое славейче!

Майка ми си туреше ръката на бузата и тънко и ясно запяваше:

Провикна са Стоян
от Стара планина:
«Бре, млади момчета,
юнак българчета!
Не ви ли е жално
за вашите майки,
за старите бащи,
за милите братя,
за драги сестрици,
за дребните деца?
Я ги погледнете
как сълзи проливат,
как золуми търпят,
как синджири носят,
как тежко проклинат
майчино си мляко.
Хайде да въстанем
със пушка бойлинка,
па да изсечеме
що ни, братец, мъчи:
турци, еничери,
гърци пезевенци,
черни калугери,
наши чорбаджии.»

— Добра е тая песен — казваше баща ми.

— Добра е, ала вие трябва да я слушате и да направите това, щото ви моли «Стоян добър юнак» от Стара планина — казваше майка ми.

— И то ще да бъде, и ще бъде твърде скоро. На нашите българи е веќе прекипяло и тия не могат да търпят турските золуми и ще вѣстанат за своята земя и за своите братя и сестри.

— Дай бoже! — казваше майка ми и от драгост прегръщаше баща ми, прегръщаше и мене и ми казваше: — Хайде, мой синко, да порастеш и да станеш добър юнак, па да помогнеш на баща си да изгоните турците и да освободите нашата българска свята земя.

— Искам, мамо, искам — казваха моите малки уста и сърцето ми тупкаше от желание да направя волята на моята чиста майка. — Ти, мамо, само ми купи пушка и сабля, па се надеяй на мене.

— Добре, мой мили сине! Добре, мое сладко чедо! — казваше майка ми и целуваше ме по устата.

2

И така, ние живеехме твърде весело, твърде добре и мнозина ни завиждаха. Ала и на нашето счастие дойде край, и за нас настанаха облачни дни, и на нашите врата потропаха тежки мъки и големи грижи. В нашият градец дойде владиката да освети черковата ни и тръгна като ръшетарин по къщите да ръси и да глоби хората. Баща ми не обичаше гръцките владици и не искаше да го пусне в къщата ни; ама майка ми захвана да го моли и да му казва:

— Срамота е да го изпъдиме, когато сичките хора го прибират. Аз мисля, че е по-добре да го пуснеме да освети вода, па да му дадем по-малко пари, отколкото трябва да му се даде, и тогава той още веднъж не ще да пристъпи нашият праг.

— Не обичам аз тия гръцки калугери подлизници; не ща им ни светената вода, ни благословията им, ни доброто им. . . Погледай ти на техните дяволии и ще да се погнушиш от тях. . . Гледай ти хитрости! Пратил тебе за сто пари кърпа, а мене за двайсет пари тютюнева кесия дар, па мисли да обели от нас двеста-триста гроша! А за какво е теб неговата кърпа? За какво е мене неговата кесия? Аз мисля, че най-добре е да му върнеме и кърпата, и кесията

и да му напишем писмо, че ние в нашата къща не приемаме гръцки владици, защото тия владици, в чиято къща влязат, то чума и разорение донасят. Да му кажем още, че Никола Табакът не пуца в къщата си турски шпиони и такива люде, които са земали бога като беглик и които продават неговото име за две калпави ирмиличета.

— Ами какво щат да кажат за нас хората? — попита майка ми.

— Нека говорят каквото щат: нас хората не хранят, а храним се сами и затова малко ни е грижа какво щат тия за нас да кажат — каза баща ми.

Майка ми пристана да се прати на владиката такова едно писмо; а баща ми го написа и даде го на едно из нашите момчета, които работеха в табакханата, да го занесе; но в това също време владиката дойде, без да го повикаме, разминали се с момчето и той не приел писмото ни. Когато едно нещо ще да се случи, то трябва да се случи — другояче не може.

3

Владиката беше станимашки грък и затова беше дебел като станимашка свиня; а глас имаше като тръбите, с които свирят низамите. А след владиката дойдоха цяло стадо дякони, протосингели и есакции и сичките бяха черни гърци. Освети владиката вода, а майка ми му даде едно шеесетлъче, ала владиката не го погледа и струполи го в джебът си: той или мислеше, че му дадох махмудия, или главата му мислеше в онова време за друго. Аз мисля, че майка ми беше най-голямата причина да не види фанариотинът шеесетлъчето. Владиката се беше захласнал и дорде светеше водата, той гледаше майка ми като пукал или като котка, която види прясна риба. Майка ми няколко пъти почервения от срам и излиза вън. Разбира се, че това не може да се укрие от баща ми, и когато владиката искаше да си върви и каза на баща ми и на майка ми, че му се иска да бъде приятел на нашата къща и желае да дойде още веднъж у нас, дорде се помие в градът ни, то баща ми му рече:

— Аз одавна не обичам гръцките владици; ала от днес аз се кълна пред бога, че не ще да пусна ни един калугер да престъпи през прагът ми. Вие не сте калугери, вие не

сте пастири черковни, вие не сте хора, а гнуснави развратници. . . Хайде вървете си по-скоро, или ще да повикам моите момчета из табакханата и ще ви изгоня като кучета.

— Що ти е, мой синко? Ти си полудял! — каза владиката.

— Не доводи ме до грях, а върви си по работата! — извика баща ми, па отвори вратата и показа пътят с пръст на владиката.

Когато владиката излезе, то баща ми походи малко назад-напред по одаята и проговори:

— Луд е тоя човек, който пусти грък в своята къща; а по-луд е тоя, който даде парѐ на гръцки владика.

4

На другият ден рано утрента дойде един сейменин и повика баща ми на конакът. Нашият аянин в онова време беше такова куче, каквито рядко може да срещне човек на тоя свят: жеден за пари, развратен, пиенец, глупав и зъл. Това турско добиче твърде обичаше владиката, защото и владиката беше излеян из такъв същи калъп, из какъвто беше излеян и той. Както аянинът, така и владиката обичаха да пият ракия, да играят хоро на бели гащи, да им свирят цигани и да им играят кьочеци и гевендии; а така също и двамината обичаха да мъчат сиромасите и да ядат чуждият пот. Да ти разкажа едно нещо, из което можеш да видиш доколко обичаха един другият тия два изедника. Владиката имаше една храненица, за която хората казваха, че му е сестрино момиче; а други казваха друго. Това момиче се харесало на аянинът; владиката чул за това и сам завел храненицата си в аянският харем. Архидяконът на владиката беше така също един завистлив грък и сякога гледаше да строши вратът на своя старец и да седне на неговото място и затова събра нашите чорбаджии и накара ги да напишат на цариградския патрика жалба и да му разкажат за владиковите гнуснави работи. А знаеш ли какво излезе из сичкото това? Патриката повика в Цариград не владиката, а архидяконът и го изпрати в Анадол; а храненицата на владиката си остана кадъна. Да ти разкажа и друго. Аянинът имаше един оланин, когато той твърде обичаше. Веднъж аянинът

пратил оланинът си при владиката да му занесе лимони и портокали и да повика владиката на гости. Владиката оставил оланинът у себе си, а сам отишел да обядва с аянинът. «А дека е моето момче»? — попитал аянинът. — «Аз го оставих в къщата си, защото ми се твърде харесва това момченце. Хайде, дай го мене» — казал владиката. Аянинът се съгласил да даде оланинът си на своят приятел; но веднъж, когато владиката пратил това момче до аянинът за някаква си работа, то аянинът го хванал, ударил му петдесет тояги и оланинът след три дена отишел в Мохамедовия рай да търси други господар.

Из сичките тия работи можеш да разбереш каква дружба имаха аянинът и владиката.

Когато баща ми дошел в конакът и излязъл пред аянинът, то аянинът го попитал:

— Кажми ми ти защо си повдигнал глава против нашето царство?

— Аз съм повдигнал глава против царството! Нито съм някога мислил, нито ще пък да помисля някога да вдигам глава против царството — рекъл баща ми.

Пашата извадил бащиното ми писмо, което той изпрати на владиката, изпод шилтето, на което седял; подал го на баща ми и рекъл му сърдито:

— Ти пишеш на владиката, че той е турски шпионин! . . . А знаеш ли ти, че владиката е верен слуга на султанът и на неговото царство? Ако се ти бунтуваш против владиката, то се бунтуваш и против царството, и против султанът.

— Султанът не ще да има такива слуги, които правят лошава работи — казал баща ми.

— Аз ще те пратя в Цариград при султанът и той сам нека ти каже, че отец Григорий е негов верен слуга и че той го обича от сичкото си сърце и душа.

— Пращайте ме, накъдето искате; но знайте, че Никола Табакът ще да си отмъсти, и ще да си отмъсти твърде страшно.

— Ще видиме — казал аянинът, па си попляскал ръцете и извикал на сеймените си да влязат вътре в одаята.

Когато сеймените влезли, то аянинът им рекъл да земат баща ми, да го вежат и да го изпратят в Цариград с четворица кавази.

Остана майка ми сама, а владиката само това и очакваше. Щом изкараха баща ми из Белоградчик, то тоя християнски пастир дойде твърде хрисимо у нази, повика майка ми и попита я с тих и блажен глас може ли в нещо да ѝ помогне.

— Мъжът ми да върнете, мъжът ми! — извика майка ми, а сълзи като град ѝ потекоха из очите.

— Не плачи, невясто! — каза владиката. — Не хаби своите хубави очи; не хаби своето бяло лице! Аз ще върна мъжът ти, ако само ти престанеш да плачеш и ако се позасмееш малко. Аз не обичам, когато някой плаче; аз искам сичкият свят да е весел и да се смее. Каж ми какво добро искаш да ти направя.

— Върнете мъжът ми! — повтори майка ми.

— Аз ще го върна, ама и ти трябва да ми направиш едно добро. . . Аз не искам от тебе твърде много: целуни ме веднъж или дважд и мъжът ти тоя си час ще бъде върнат — каза владиката полека, а очите му станаха зехтинлии, лицето му се изглади като върбово листо после дъждът на слънцето, брадата му затрепера и той пригответи вече ръцете си да прегърне майка ми.

— Да си проклет и ти, и твоята майка, която те е родила! Да е проклет онзи изедник, който ти е турил митра на главата и направил те е черковни пастир! Да е проклет и онзи глупец, който те нарича «владико свети» и който те почита и ти дава пари! Нели те е грях от бога, комуто си ти дал клетва да служиш като апостол? Нели те е срам от хората, които ти целуват ръка и почитат те? Ти си се обещал и богу, и на хората, че свето и безгрешно ще да пасеш стадото Христово; ти си дал клетва, че ще да проповядваш на хората слово божие и ще да научиш стадото Христово да прави добро и да бъде честито и почитено. А какво правиш ти? Ти прати мъжът в Цариград и предаде го в ръцете на турските джелати; а жена му искаш да обезчестиш, искаш да погубиш душата ѝ и да оскверниш тялото ѝ! . . . И ти се не боиш от бога? . . .

— Е-е-е! Както видя, ти си добра да бъдеш ерокирик, да четеш речи в черковата и да научиш народът как трябва да изпълнява своите християнски длъжности. Прочела ли си ти «Пътуванието на блажена Теодора по

митарствата?» Ако си го прочела, то аз ще да те зема в конакът си и ще да те направя ерокирик. Искаш ли?

— Аз одавна знаех, че гръцките владици са гнуснави и развратници; но сега видя, че тия са още и безбожници. Ти се смееш над тая вяра, която проповядаш; подиграваш се с бога, комуто ти трябва да слугуваш, и говориш такива думи, които не трябва да ги говори ни мирянинът, а камо ли духовен човек. Излез из моята къща или ти се кълна със своята вяра и със своята чест, че ако и да съм слаба жена, то пак ще ти разбия главата като на куче. . . Върви из къщата ми!

— Аз ще си вървя, но и мъжът ти ще да погине. Ти трябва да помниш само едно, че ако не изпълниш моето желание, то ще погубиш и себе си, и децата си, и мъжът си. Не е ли по-добре да се смириш малко и да послушаш моите съвети! Вярвай ми, че аз ти искам доброто, а не злото.

Не можела майка ми повече да търпи такъв един срам и такива гнусотии, па грабнала ръженът и ударила владиката по рамото.

Отец Григорий скокнал на краки, затреперал от яд, па побягнал из одаята и рекъл на майка ми:

— Ще те укротя аз тебе! Скоро ти ще да ми лежиш на коленете, ще ме целуваш и прегръщаш, ще ми решиш брадата и косата и ще бъдеш като гергьовско ягне. . . Ти викаш против гръцките владици, но още ги не знаеш добре. . . «Който померише гръцките владици, нему носът откапва», казват хората, а това е чиста истина. Остани с богом!

— Иди поврага! — извикала майка ми и от яд хвърлила ръженът след владиката.

Един ден, когато аз припах по улицата и играех си с децата на сляпа котка, то дойде при мене един едър човек, с големи мустаки, с арнаутска риза и със сърмен силых, хвана ме за ръка и поведе ме след себе си. Тоя човек беше есакчийт на владиката. Най-напред той ме заведе при владиката; а на другият ден ме изпратиха във Видин. За себе си аз не ще да разказвам; не ще да говоря

за моите сълзи и за моят детински живот във Видин; ще да продължавам само за майка си и за баща си.

Владиката мислеше, че ако отнеме и мене от майка ми, то тя от жалост ще да му се хвърли в ръцете и ще му даде и душата си, и тялото си; но той се излъга в своите надежди. Най-напред майка ми се уплашила за мене; но когато чула от другите деца, от моите другари, че ме отвел владишкият кавазин, то тя се усетила каква е работата и пригостила се да се брани. Най-напред тя отишла при аянинът, паднала му до краката и захванала да го моли да върне баща ми и да прикаже на владиката да върне и мене; но аянинът ѝ рекъл:

— Ти си сама крива, че пусна мъжът си да го закарат в Цариград; а детето си — да го водят калугерите по светът. Най-добре щеше ти да сториш, ако идеше при владиката и да го помолиш да прости и тебе, и мъжът ти. Владиката е добър човек; той ще ти направи много добро.

После тоя срам майка ми отишла при нашите чорбаджии и помолила ги да ѝ помогнат, но тлъстите чорбаджии ѝ отговорили, че не желаят да се карат с турците и с владиката. Ала светът не е без добри хора, па се намерил и между нашите чорбаджии един добър човек, който отишел при владиката и помолил го да върне тата и мене на майка ми. Ала владиката му рекъл, че майка ми е развалена жена и затова той не може да остави при нея синът ѝ, когото тя може да разврати. Владиката, като пастир на християнското стадо, е длъжен да варди всяка християнска душа и да ѝ не дава да почине и затова той не дава и мене; а колкото за баща ми, той казал, че се не меша в тая работа, защото баща ми бил направил зло не нему, а на царщината.

— Но аз съм християнски пастир — продължал владиката — и ще гледам да направя добро и на тия хора: аз ще пиша в Цариград на патриархът да моли везирът за Никола; а жената му мисля да пратя в някой манастир да се моли за греховете си.

Скитах се аз по Видин цели седем години и много мъки претърпях: и калугерче ме правиха, и хамалин ставах, и

по механите, и по кафенетата живях; а за баща си и за майка си нищо не можах да чуя. Веднъж — помня като сега, че беше света Петка — момчетата си играят, искат от бащите си и от майките си парица да си купят орешки; дават им майките парици и великденски яйца, прегръщат ги и целуват ги; а аз седя като афоресан и дума нямам с кого да продумам. Тежко ми стана на сърцето и аз намислих да се върна в Белоградчик и да потърся своите родители; но не намерих никого. . .

В Белоградчик аз се главих да паса градските телци, защото къщата ни и табакханата ни бяха разпродадени от нашите градски чорбаджии, за да заплатят вергиите и харачите на къщата ни.

И на, паса си аз телците и размишлявам за едно, за друго, а пред мене се изправи дядо Танко, слепият просек, когото водеше едно малко момченце на седем години. Аз и до днес си помня тоя слепи божи просек, помня неговите добри съвети и неговите сладки песни. Седнем си под върбата при дерето да си починем и да си поприкажем; а дядо Танко ме хване със старите си ръце за главата, прегърне ме и каже ми да легна на коляното му, па извади гуслите из торбичката си и захване да пее как света Петка спала на света Неделя на skutът, как Марко се бил с турците, земал им парите и направил манастир в Прилеп, как владиката предал Стояна войвода и много други хубави песни. Но мене се харесваше най-много тая:

Потърси са земя от изтока,
от изтока, от Черното море,
до захода, до Синьото море,
от гръцките фенерски грехове,
от владишки страшни гнусотии,
от патришки кървави золуми.
Разпратил е патрика Яким-аа,
разпратил е кесиджи владици
по сичката наша България,
та да глобят наша сиротиня,
да продават нашите синове,
да безчестят нашите дъщери,
да гнусавят нашите черкови,
да ни тъпчат наше православие;

а казват ни, че са апостоли
на Христоса, кой умря за нази,
кой на кръстът бога отца моли
за своите страшни мъчителни.
Нам изпрати Григора владика,
кой е по-лош от делибашите,
кой е бесен като бесен бивол,
кой е страшен като бясно куче.
Събра Григор наши чорбаджии,
чорбаджии турски подлизурки.
Събра Григор турци кръволоци,
кои нямат ни душа, ни сърце,
ядат, пият тия кръвопийци;
играят им видински къчещи,
прегръщат ги турски гевенди,
целуват ги черните циганки.
Боже мили, срамове на светът!
Що не пуснеш шипът от небето?
Що не пратиш божествени огън?
Що не пратиш чума и холера;
да изчистят тия гнусотии,
да отбраниш твоя света вяра?...

Тая песен е твърде голяма, ала аз не ще да ти я разказвам, защото ти и сами знаеш какви са нашите владици и нашите чорбаджии. И така, пееше моят стари дядо; а аз си седя, човъркам си земята с тоягата и подпявам му полегичка — мило ми беше да го слушам, а в същото време тежко ми ставаше. Аз и сега твърде често чуя как пее нашият балкански славеи, как жебите по блатата квакат, как ластавичките чуруликат и заслушам се... Слушам, слушам и покаже ми се, че не славеи пеят и не ластавички чуруликат: а чуе се дядовият ясен глас, неговата песен и неговата гусле как зизика... Бог да го прости!

Хванах аз момченцето за ръка, рекох му да седне до мене под крушата, която се беше тамам разцъфтяла, и попитах го:

- Имаш ли баща и майка, мой мили брате?
- Малък съм бил, когато са тия умрели, и не помня ги — рече момченцето.
- Нашият баща е бог, а майка ни е негова свята

майка; тия са наши създатели, тия ни са и родители — каза белоглавият наш старец.

— Моята майка живяла в някой си манастир като калугерка — каза момченцето, — но била изгонена из него, защото полудяла, и тръгнала да ходи по светът милостиня да проси, и родила ме под един храст, под чистото и ясното небе — сирота е била. Не зная аз защо тя не ме е задушила, защо не ме е хвърлила в някой трап; не е знаела, сиротата, че тя е мене само за мъки и неволи родила. Моят детински плач разнесъл по светът глас за нейната недобра слава и пилците са чули тоя глас, и вълците са го чули и съжалели се и за мене, и за нея, само хората ни са се смеяли и гнусили са се и от мене, и от моята майка. «Копеле е — казваха тия за мене, — от нечистият дух се е родило.» А за майка ми казваха, че с дяволът ме е родила... Донесла тя мене пред черковните врата в Белоградчик, оставила ме, а сама отишла... Търсили я малко добрите хора, ала никой не можал да я намери, чегато в земята потънала. А аз в онова време и «мамо» да кажа не можех; хората са мене с чуждо мляко отгледали, па ме пустили по светът да ходя и да се скитам като голо сираче. Моля се аз за моята майка, моля се за сичките люде, а за баща си се не моля — проклинаю го...

— А как е името на майка ти? — попитах аз сирачето; а кръвта ми се повдигна в главата и пред очите ми притъмня.

— Тя е била жена на Никола Табакът — отговори слепият старец. — Нека бог да я прости!...

Какво ми беше на сърцето, когато аз чух, че това момченце ми е брат по майка ми, и когато разбрах що се е случило с нея, това не мога да ти изкажа, ще ти кажа само, че в тоя ден аз се заклех да сека и турци, и гърци, и нашите чорбаджии, и най-повече гръцките владици.

Порастох аз, голям мъж станах, хората ме обикнаха и пари добих; ама на сърцето ми кипеше само едно, а то беше да отмъстя за моите родители и да избавя отечеството си от турските и гръцките душмани. Аз отворих тютюнджийница и земах и братчето си при мене да ми

служува. Една вечер влезе в дюгенът ми един стар и почернял човек и попита ме аз ли съм Коста Табакоолу, и когато му аз отговорих, че съм аз, то той се спусна, прегърна ме и проговори:

— Мой мили синко! Ти не можеш да познаеш своята баща? Ти беше още малко детенце, когато те аз оставих. Сиротата твоя майка! . . .

Прегърнах аз своята баща, притиснах го на гърдите си, а сълзи като град ми се поляха из очите.

— Ами дека беше досега, мой мили тато? — попитах аз баща си.

— Не питай ме, мой синко, дека съм бил и какво съм патил досега, защото мене ми е твърде тежко да ти разкажам за моя живот; а хилядо пъти ми е по-тежко да говоря за твоята майка. . . Не щеше ти, мой сине, да ме видиш жив в твоята къща, ако да няхах работа с тебе, и твърде важна работа. . . Кажу ми мене, обичаш ли своята майка, която те е родила на светът? Жално ли ти е за нея?

— Кой не обича своята майка? — казах аз.

— Искаш ли ти да си отмъстиш за нейното безчестие и за нейната смърт?

— Аз одавна съм се заклел да си отмъстя и ще да си отмъстя, ако ми помогне господ.

— Да си жив, синко! Да си благословено, мое чедо! Блазе на баща ти, че има такъв един син, блазе и на майка ти или на нейната душа, че има кой да си отмъсти за нея.

— А кажи ми какво трябва сега да правим? — попитах аз.

— Купи си пушка, пищови и барут и бъди готов; а аз ще дойда след един месец и ще да те зема. Прощавай!

— А накъде ти отиваш, тато? Ти си уморен. . . Хайде, влез в одаята и почини си.

— След една неделя — проговори баща ми и излезе из дюкянът ми.

Кой не помни каква беше 1848 година! Кой не знае колко кръв се е проляла в онова време за людската свобода и за доброто на сиромасите! А така също, кой не

знае как се изпълниха надеждите на сиромасите и какво тия спечелиха от своите мъки и от своята пролеяна кръв! Станаха на крака маджарите, станаха сърбите и власите, станахме и ние, но нищо не направихме. Не беше му дошло още времето.

Когато първата пушка пукна в Немско, то баща ми извика:

— Сега е време да се работи; сега е време да отмъстим на нашите душмани и да ги накараме да лочат нашата кръв, която са тия пролеяли! Немá не е срамата от хората да бъдем робове, когато сичките хора търсят свобода и живот? Който е честит българин, той трябва да промени сърпът на сабля, ралото — на пушка, а ченицата — на куршуми. Тряба да се работи, трябва, защото е срамата от сърбите и власите, срамата е и от циганите.

— И аз зная, че трябва да се работи, но ние по-напред трябва да се приготвиме, трябва да закупиме храна и оръжие, трябва да кажем по селата да се приготвят и да чакат първата пушка — каза Трено Калъчът.

— Хайде да се приготвяме, хайде да работиме, хайде да продаваме, каквото имаме, и да купиме, щото ни трябва — казах аз.

— Хайде, мой синко, продавай, щото имаш, па иди и повикай ония твои познайници, които ти знаеш, че са верни и сърцати. . . Кажу им, нека дойдат утре вечер на два сахатът през нощта в пашовата кория, при кладенчето. . . А ти, Трено, иди във Видин и виж колко войска се там намира — каза баща ми.

— А какво ще да правим със селата? Ние трябва да идеме по селата и да кажем на селачените да се приготвят — казах аз.

— То е моя работа — каза баща ми.

Хубави са нашите места; плодовита е нашата земя; добър е нашият народ; със сичко ни е господ наградил — само турците да не бяха! Пашовата кория е такова едно място, което се не намира даже между Тигър и Ефрат, дека са били Адамовите градини или нашият рай. Сякакви дървета растат в тия благословени места; сякакви

цветя цъфтят и меришат; хиляди пиленца пеят и чуруликат: деретата бухтят и студената и бистрата им водица бяга по камъните; овчерете свирят с кавалите си; момичетата се връщат от нивите и от лозята и като славеи пеят:

А бре момче, а бре загоренче!
Като идеш от равно Загоре,
не видя ли жълти смил по поле?

А момците вървят след любовниците си и провикват се със своя ясни глас: «И-хъ-ха-ха-ха!» Па запеят и тия своите юнашки песни, които могат да възкръснат сяко българско сърце и да развеселят сяка българска душа. Аз не ще да погреша, ако кажа, че по-хубава земя от България няма на светът.

И така, събрахме се ние в пашовата кория, при кладенчето, дека дойде и баща ми и доведе със себе си около дванайсет души селачени, които бяха по-първи в селата. Ако някой да ни беше погледал отстрана и да видеше как горяха нашите лица, как тупкаха нашите сърца, как трепереха нашите устни, как сички с нетърпене чакаха да чуят що ще да им каже баща ми, то щеше да разбере, че и българите захващат да живеят. И наистина, твърде мило беше да погледа човек на тия българи селачени, които си бяха оставили работата, които си бяха оставили жените и децата и дошли бяха да намерят средство и да откупят отечеството си.

— Е, Никола, кажи ни сега защо си ни довел тука? Кажи ни какво трябва да работиме? — каза един селаченин.

— Какво трябва да работиме и как трябва да работиме ние и сами знаеме; но нека Никола да ни каже кога трябва да захванеме работата — каза един поп.

— Сякога можеме да я захванем, ако само искаме — казах аз.

Баща ми си наведе главата надолу; зема една пръчица от земята, удари се с нея два-три пъти по кракът, па си вдигна изведнъж главата нагоре и проговори тихо и жалостно — гласът му трепереше, чегато лютата треска го беше хванала:

— Братия мои! Четиристотин и петдесет години се

вече изминаха, откакто ние сме подпаднали под най-тежкото робство и станали сме за нищо и никакво; четиристотин години нашият народ търпи мъки и страдания, пролива горчиви сълзи и трепери под турският сатър и под гръцката патерица; четиристотин години се изминаха, откакто българинът не може да каже: «Това е мое.» Българите могат само да кажат: «Тая нива и тая ливада са мои»; но не могат да кажат: «Тая пшеница и това сено са мои», защото пшеницата и сеното зимат турците, а българинът работи за друго. Българинът може да каже: «Тая жена и това момиче са мои»; но не може да каже: «Тая жена и тая моя дъщеря ще бъдат сякога мои», защото турците сякога могат да ги земат от нас, да ги потурчат, а българинът да остане сам и да кълне майка си, която го е родила. Аз в своят живот съм видял такъв един баща, който се радваше, когато шарулата развали лицата на дъщерите му, и когато попитах каква причина го е накарала да се радва, то той ми отговори: «Нека да бъдат грозни, за да могат да си увардят честта! Аз не желая да видя своите дъщери в турските хареми! Аз не желая да видя как моята дъщеря ражда турски кучета!» Видял съм и такъв един баща, който задуши своето дете и задуши го само и само затова, да не попадне в ръцете на един бей, комуто се беше харесало и който искаше да го земе от баща му.

— Не е бил тоя баща баща, а кръвопиец — каза попът. — Ако би бил баща и христенин, той трябаше да задуши бея, а не детето си.

— А само един бей [ли има на светът? — попита баща ми.

— Сичките бейове трябва да се задушат — каза попът. — Сичките турци трябва да се изсекат.

— Да са благословени тия уста, които изрекоха тия свети думи! — каза баща ми. — Не може българинът да живее дотогава, дорде живеят турци в земята му; не могат да живеят овцете на онова поле, дека има вълчо легловище; не могат честните и трудолюбивите хора да живеят в една къща със сякаква помия и със сякаква гюбре; не могат българите да живеят с турците. И така, доста са били мъки и неволи, доста са ни бесили и безчестили, доста са ни глобили и убивали, доста са ни пили

кръвта и турци, и гърци. Мои мили братия! Времето се вече приближава и ние трябва или да измреме сички до един и да се избавиме от този свят, или да опашиме саблите си, да напомним пушките си и да накараме нашите душмани да ни върнат това, щото са отнели от нас. Защо ни е такъв живот, какъвто живееме днес? Я погледайте как живеят нашите съседи и как живееме ние! Преминете във Влашко и погледайте как живеят власите, които са в много работи по-долни от нас; преминете в Сърбия и вижте как живеят сърбите, които са пет пъти по-малко от нас; идете в Гърция и погледайте на гръцкия живот; а секи знае, че гърците са нищо повече, освен кръстени чафути. Не е ли срамота, като гледаме как други живеят и как другите се радват на животът си, а ние сме кръстосали ръце и позволяваме да ни язят турци и гърци? Не е българин, не е християнин, не е човек той, който не земе в ръка ножът си и да отмъсти за пролеяната наша кръв. Който е чисти българин и когото е родила българска майка, той трябва да избави своите братя и сестри от турското робство и от фанариотските изедници или от гръцките владии.

— А нема и гръцките владии са наши душмани? — попита един селаченин.

— Гръцките владии са по-лошави и от турците, мой брате Пенчо — каза баща ми.

— Ами нема тия не са християни? — попита други един селаченин.

— Не са тия християни, не са Христови ученици, не са черковни пастири — каза баща ми. — Тия са Юди предатели, тия са турски шпиони, тия са фарисеи, садукееи и митарии. Христовите ученици ходеха пеши, носеха прости дрехи, ядяха хляб и сол, бяха честни и свети, учеха народът добро и полезно; а какво правят гръцките деспоти? — Патриархът купува от султанът като беглик Христовата черква; владииците купуват от патриархът Христовото стадо; а турските бейове и турските джелати се хранят из владиишките хамбари и затова помагат на владииците да смучат и последната капка кръв из българските жили. А погледайте как живеят тия гръцки владиици, които се наричат Христови апостоли? — Ядат и овчо, и свинско и на разпети петък; носят кадифени ентери, атлазени гащи, тарабулузе шалове, лахурени джубета,

жълти чехли и ленени и копринени ризи; язят хранени коне с копринени юзди и с обшити със сърма хаши. А какво учат своето стадо? — Учат го да пие ракия, да яде в постен ден блажно; да безчести жените, да държи олани, да има в къщата си хареми, да не почита ни отечеството си, ни ближният си, ни баща си и много друго. Аз ще да почитам и да обичам гръцките владиици само тогава, когато тия ми докажат, че Христос и неговите апостоли са имали в къщите си по пет души готвачи и по двајсет души сеизи и чубукции; когато ми докажат, че Христовите ученици са водили след себе си олани и играли им са кьочечи и гевендии, и когато ми докажат, че Христовите апостоли са предавали Христовото стадо на неверните. Не, мои братия, ние трябва да изгониме и турци, и гърци, защото сме българи и християни и защото сме хора. Нека ни помага свети Никола!

— Амин! — казаха сичките селачени.

— И така, братия, хайде на оръжие, и господ да ни помага да изпълниме желанието си! — каза баща ми.

— На оръжие, на оръжие! — извикаха сички.

— Закълнете се сички, че не щете да ни издадете на турците, па хайде да се земеме за работа — каза баща ми, па извади една икона и един дървен кръст из пазухата си, подаде ги на попът и каза му:

— Благослови, отче!

Попът зема иконата и кръстът, целуна ги и проговори:

— Господи, услыши молитви наша, услыши желания наша, услыши плач детей наших и защити ни под крилом твоим! Пресвета Богородице, моли пресвятогo сина твоего да укрепи десници наши и да помогне нам победити неверних агарян и всех безбожников и врагов православной нашей вери. Богородице, ти сама еси изгубила пречистагo своего сина, яже на кресте, разпяся за род свой; помоги же нам достигнути слави своей земли и сокруши врагов наших; избави род наш от поругания и от безчестия! Да воскреснет България, яко же воскрес твой син, и да разточатся враги ея. . .

— Амин! — извикаха сички.

Сичката наша дружина се закълна, че ще да бъде вярна и сговорна, сички целунаха честният Христов кръст и иконата на пречистата дева Мария и захванахме се за работа.

II

На Свети Спас утрента пристигнаха нашите селски кметове в градът ни; отидохме ние в черкова, помолихме се богу, па отидохме синца в конакът на аянинът. Когато аянинът видя толкова много свят, то той се много уплаши и попита ни: защо и за какво сте дошли? Тогава баща ми излезе напред и рече:

— Ние сме дошли да търсиме правдини, мир и любов; ние сме дошли да ни водиш във Видин, а ако е потребно и в Цариград, за да помолиме правителството да ни даде някои правдини. Така вече не може да се живее, както сме живели до днес. . . Ние не сме говеда, ами сме хора и искаме да живееме като хора. Нашите българи колкото изработят, то сичкото дават на турци и гърци, а сами ходят без хляб и сол, голи и боси. Така вече ние не трябва да живееме и затова те молиме, каймакамину, да ни заведеш във Видин, за да разкажем на пашата що искаме.

— Както аз видя, вие сте се повдигнали против султанът и против неговото правителство — каза аянинът.

— Нищо ти не видиш — каза един из поповете. — Ние и не мислиме да се бунтуваме против султанът и неговото правителство; ние само искаме да бъде правда в нашата земя и да се не глоби сиротинята; ние искаме да плащаме по-малко данок и да ни не закачат турците, а повече нищо.

— Харач да не даваме, берия да не даваме и беглик да не даваме — извикаха няколко души.

— Не, момчета, ние ще да даваме пак и харач, и вергия, и беглик, но само по-малко — каза попът.

— А по-добре е съвсем вече да не даваме — каза баща ми на български и аянинът го не разбра що той говори.

— Съвсем да не даваме, съвсем. . . Ние вече не щеме ни турци, ни гърци в земята си. Нека тия си вървят, отдека са дошли. . . Ние сичките ще да ги избиеме, ако само поискат да ни зимат парите и да ни ядат хлябът — извикаха селачените.

— Хора, бъдете по-мирни — каза попът. — А ти, Никола, гледай да утишаваш работата, а не да я мътиш, селените тебе обичат и ти можеш да правиш с тях, щото

искаш; ала ти трябва да употребиш своята власт не за зло, а за добро.

— А за какво сме се ние събрали тука? — попита баща ми. — Ако сме се събрали да погледаме на аянинът, то аз не бих желал да бъда ваш другар; а ако вие мислите да работиме работа, то трябва да изкажем и защо сме дошли.

— Да кажем какво искаме и за какво сме дошли! — извикаха сички. — Кажу му, Никола, кажи на аянинът защо сме дошли.

Баща ми излезе пред сичките, тури ръката си на гърдите и захвана да говори:

— Най-напред ще ти кажа, каймакамино, че ти трябва да ни предадеш ключовете от калето; друго, че ти трябва да идеш във Видин при пашата и да му разкажеш що ние искаме; а, трето, да кажеш на войската си да ни не закача до онова време, дорде се не получи из Цариград отговор на нашите просби, които ние вече изпроводихме. На видинският паша да кажеш, че ние искаме да ни прати други каймакамин и да каже на владиката да не дохожда вече в градът ни, защото ще да го убиеме, ако той само покаже носът си. Това е сичко, щото можеме ти каза. . . Хайде, предай ни ключовете и върви във Видин, защото времето не чака.

— Вие сте бунтовници, вие сте аздисали и аз трябва да повикам войската и да ви разбие на прах и пепел. Хайде, вървете си по къщите или тежко ще да ви бъде на главите.

— Не сме се ние събрали тука, за да вървим по къщите си; а сме се събрали да искаме своите правдини — каза баща ми.

Дорде говорехме с каймакаминът, то войската ни обиколи от сичките страни и юзбашните ни казаха да си вървим по къщите или ще да пушкат в наши.

— Момчета, хайде бягайте на полето! — каза баща ми. — Ние сме издадени.

Турците помислиха, че ние си отиваме по къщите и пропуснаха ни да преминем, а ние синца бегахме в пашовата кория и приготвихме се да се биеме: кой със сопа, кой с коса, кой с пушка, а кой с ръждив пицов. Сичкото това беше добро, ала нашите българи не бяха се още научили да се бият; не бяха още познали, че и турчинът е от месо; не бяха още познали своите сили и затова

половината от нашите другари се изплашиха, побягнаха и предадоха се на турците. Друго несчастье ни направи Александър Карагеоргиевич, който ни се беше обещал да ни прати пушки и барут и излъга ни... Третъто несчастье беше гръцкият владика, който одавна се беше известил какво ние мислиме и написал беше, където трябва.

12

Цели месец живеехме ние в пашовата кория, а турците не смееха да ни закачат, защото и тия очакваха из Цариград повеление. Да разказвам как сме живели в пашовата кория и какво сме там претърпели, аз нито ща, нито мога. Ще кажа само, че и баща ми, и аз разбрахме тогава, че българите страдаят затова, защото нямат дружба, нямат съгласие между себе си и секи из тях иска да повелява на другите. Секи ден биваха между нази кавги и бой; случваха се твърде често и убийства. Да не беше с нази баща ми и поп Кръстьо, то ние щяхме сички да се изколиме между себе си. Чуден е нашият народ!

Аз говорих вече, че сичките наши българи — и старо, и младо — обичаха баща ми и страх ги беше от него; но една заран нашите несчастни другари възстанаха и против него. Беше дъжделиво и студено време; дъжд валеше като из ръкав, святкаха се светкавици и гърмяха гръмотевици; кал стана до коляно; а нашите жени, старци и деца спяха на гола земя под откритото небе. Събраха се нашите голи и боси клетници пред баща ми и казаха му:

— Никола! Защо си ни довел тука? Защо ни ти излъга и оставихме къщите си и добитъкът си? Ти ни каза, че ако ние встанем, то турците ще да бягат из нашата земя и ние не щеме вече да търпиме мъки и nevoли. А какви мъки търпиме ние днес? Ние не можеме вече да търпиме; ние искаме да се върнем в къщите си и да се предадем на турците.

— И да бъдете избесени — каза баща ми.

— По-добре да бъдем сички избесени, нежели да търпиме такова едно тегло, каквото търпиме днес. Не щеме повече да търпиме; не щеме повече да живеем по горите като цигани и да търпиме глад и студ.

— Нищо се, мои братия, не добива така лесно, както

вие мислите — каза баща ми. — Ние още нищо не сме претърпели; нищо още не сме изгубили, а захванахме да викаме и да искаме да се предадем на турците; а ако да потечеше нашата кръв, ако турците да захванеха да се бият с нази и да загърмяха пушки и топове, тогава какво щяхте да кажете?

— Нищо не щеме да знаеме; ние искаме да си идем по къщите си — казаха някои.

— Моите овце прегоряха и аз трябва да продам и звизките, за да заплатя бегликът, защото сирене и масло не съм направил ни драм — каза един селенин.

— А моите ливади и до днес остават непокосени — каза други.

— А моите биволи и дяволите не знаят дека са — каза трети.

— Дома, дома! — извикаха сички.

— Братия! Чакайте барем да дойдат нашите хора, които ние във Видин и в Цариград изпроводихме; чакайте да видиме какво щат тия да ни кажат; какво са тия там направили. Ние и така и така търпяхме толкова много, хайде да потърпиме още някой ден и дано господ обърне сичко на добро. Да почакаме да дойдат нашите посланици.

— Ами ако не дойдат? Ами ако ги са избесили и изпозатваряли? Тогава що? — извикаха сички.

— Хайде да почакаме още една неделя, па ако се не върнат нашите посланици, то аз съм съгласен да се върнем в Белоградчик и да се предадем на турците. Пристаяте ли?

Дълго време се мъчиха баща ми и поп Кръстьо, дорде да предумат нашите другари, за да почакаат още една неделя, и едвам ги предумаха.

Една заран, когато ние още спяхме, пристигнаха нашите цариградски посланици и донесоха едно писмо, което подадоха на баща ми. Баща ми каза да събудят сичките наши другари, отвори писмото и прочете:

«Али Мехмед ефенди, аянинът в Белоградчик, трябва да дойде в Цариград, а така също и видинският владика Григорий, за да дадат есап за своите злоупотребления; а в Белоградчик ще да се изпрати една комисия, която ще види нуждите на българите и ще да ги удовлетвори. Цариград, 1848 г., юния 3.»

Не мога да разкажа каква беше нашата радост, като видяхме това писмо; само баща ми остана недоволен и проговори:

— Не това аз исках. . . Ще да се търпи още много! Дълго време ще да носиме още турските вериги! Ала Никола Табакът не ще да се поклони на турците; не ще той да целува полите на мюфтията! Нека е жива Стара планина!

— Тато! — казах аз. — Ти си захванал това движение, ти трябва и да го довършиш. Не оставяй ти народът сам, ами хайде с него и съветувай го това, щото е добро и полезно.

— Добро, синко, аз ще да ида с вази; а кога вие свършите своите работи, то аз ще да си зема пушката и ще вървя по работата си.

— Не ща и аз да те оставя — казах аз.

13

Какво ние изпатихме, когато се върнахме в Белоградчик, това не може човек и да разкаже, защото трябва да разказва хилядо и една нощ, стига да кажа, че щом влязохме в градът, то турците нападناха на нас, изгориха ни къщите и много свят избиха. Когато нашите граждани познаха, че турците са ги излъгали, то се земаха за оръжие, но беше вече късно. . .

Баща ми турците обесиха, а мене пратиха в Цариград и затвориха ме в Терезханата, дека аз проживях четири-найсет години.

Един ден, когато аз се намирах в Терезханата, то доведоха едно младо момче и затвориха го в нашите темници. Това момченце ми се показва познато и аз го попитах отдека е и чий е син. И знаете ли кое е било това момченце? — Моят несчастен брат. Брат ми, като порасъл малко, то се главил при баща си за кафеджия и отмъстил му за майка си и за майка ми. Така също и каймакаминът погинал от братовата ми ръка.

Преди няколко години мене доведоха в Деари-бекир, а брат ми остана в Терезханата. Ето ти и сичкият мой живот!

IV

Когато дядо Коста разказал историята на своят живот, то въздъхнал дълбоко и попитал Цено:

— Как ти се чини, мой синко, не съм ли аз човек за съжаляване? Не съм ли аз такъв един човек, когото жив трябва да оплачат? Двайсет години е, мой синко! А и биволите да търпят двайсет години, то и тия трябва или да издъхнат, или да полудеят. Не е напразно казал един от султаните, че българинът, котката и жената мъчно умират. Това е истина. Кажи ми ти, кой е търпял толкова мъки и неволи, колкото българите? Кажи ми ти, кой е обдръгнал повече на лобутът от българите? Кажи ми ти, кой се радва, когато го псуват, и кой се смее, когато го бият? — Българите. Аз в своят живот съм видял такива българи, които, когато ги бие някой турчин, подскачат, смеят се, пеят и правят му сайтарджелъци; видял съм и такива, които се хвалят, че ги ударил или че ги изпсувал някой кадия или някой заптия. Ех, мой синко, тежко е нашето положение, горчив е нашият живот, страшно е нашето състояние, зла е нашата съдбина! Аз често седя и мисля си: «Ще ли наша България да възкръсне някога? Щеме ли и ние някога да бъдеме хора?» Па сам си отговарям: «Не знае се. . . Аз мисля, че сме изгубени.» А какво ще ти да кажеш, Цено? Нели от нас, от българите, нищо не ще да бъде?

Цено се изправил малко, погледал към небето, въздъхнал от сърце, а две сълзи му потекли из очите; по лицето му се видяло, че на душата му е твърде тежко.

— Ох, проклети да са! Триж клетки да са! — извикал Цено.

— Кой да е проклет, мой синко? — попитал дядо Коста.

— Как кой? Проклети да са турците! Проклети да са фанариотите! Проклети да са нашите чорбаджии и нашите подлизурки, нашите блюдолизи, нашите нотабили, нашите продадени и низки души, нашите кръвопийци и изедници и нашите потурченияци и огръченияци! Нека бъде проклета сяка подла българска душа, която не мисли за освобождението на българската земя и на българските гробове, на които сякакви поганци извършават своите безчестия. Не е, мой дядо Коста, крив българинът или

българският народ, а криви са нашите чорбаджии, които нямат ни душа, ни сърце, ни съвест. Ти казваш, че българинът е роб и радва се, когато го бият, и затова България никога не ще да бъде свободна; а аз ти казвам, че времената се вече измениха и българинът мъсти на своите кръвопийци така също, както мъстят и сичките други народи. Истина, че преди двайсет години българинът обръщаше и другата си страна, когато турчинът му удряше плесница; но днес той се придържава повече за Мойсеевият закон и казва: «Зъб за зъб и око за око». Ти знаеш що нашите старци казват: «В тихата и мътната вода се давят хората»; а българите са тиха и мътна вода и затова тежко томува, който намисли още веднъж да я прегази.

— Дай боже, да е така, както ти говориш! — казал дядо Коста.

— Аз ще ти докажа, че е така, а не е другояче. . . Аз ще ти докажа, че българинът е юнак и обича своето отечество повече от своят живот, повече от сичко. Аз ще ти разкажа своят живот и животът на моите другари и ти щеш да видиш, че и българите умират за своето отечество и умират като левове, без да им мигне окото. Това тебе ти се чини чудно, защото си одавна излязъл из отечеството си; но това е така. . .

Цено искал да продължи разговорът си, но дошел един низамин и повел мъчениците в темницата.

V

Нощта била темна и душна, атмосферата давила гърдите на човекът, а най-много на нашите свети мъченици, които после тежките дневни мъки и трудове спали, кашляли, охали, воздишали, хъркали и скърцали си зъбите. Един из тия мъченици повдигнал главата си и проговорил: «Майко моя, защо си ме родила? Боже, защо си ме създал?» После легнал пак и захъркал. Други бленувал: «Мидтад паша е станал вампирин; Али паша е вълколак. . . Тия колят и бесят, ала и ние ще да бесиме. . . Ставайте, братия, на оружие; удрайте тия кръвопийци! Хайде, хайде. . . помощ, помощ.» Един бошняк скокнал на краката си, ударил се с ръка по гърдите и

проговорил: «О, кръви хочу, кръви! . . .» И пак легнал и заспал. Цено не спал и гледал що става около него; а в това време и зората се вече зазоряла и засветила в темницата. Цено погледал на дядо Коста и казал му тихо:

— Дядо Коста, дядо Коста!

— Що, мой синко? Какво искаш, мое дете?

— Ще умра — казал Цено. — Смъртта се приближава и скоро ще да скъси животът ми; скоро ще да ме въвлече в гробът млад и зелен.

Един от мъчениците се събудил, погледал на Цена, чул го що той говори и запял тихо, чегато пял сам за себе си:

Аз ще да умра, мамо ле,
младо-зелено,
младо-зелено, мамо ле,
непогодено.
Не поносило, мамо ле,
венчана руба,
не поездило, мамо ле,
хранена коня. . .

Попял, попял тоя сиромаш и пак легнал и заспал.

Дядо Коста хванал Цена за ръката, а другата си ръка му турил на челото и рекъл:

— Гориш, мой синко!

— Сърцето ми се топи, дядо Коста; главата ми се върти; огън ми гори в жилите — казал Цено. — Не ще ми се да умирам. . . Не ща аз да умра; аз искам да си отмъстя. . . Мъщение и кръв. . .

— Умири се, мое чедо! Поспи още малко, защото скоро щат ни поведат пак на работа. . . Скоро ще да съмне.

— Не мога аз да се умиря, не мога аз да бъда спокоен — кръвта ми ври. Ти по-добре ще да направиш, ако ме послушаш малко и да ти изкажа сичко, какво съм претърпял на тоя свят и какви работи съм срещнал в своите млади години. Ако ти помогне господ да се избавиш из тая темница и да идеш в наша България, то да кажеш на моите братия българи кой е бил Цено, какво е той търсил и какво е намерил. Разкажи им още как аз умирам и помоли ги да си отмъстят за моята смърт.

— Разказвай, синко, разказвай: аз искам сичко да зная.

БЪЛГАРСКИТЕ ХЪШОВЕ

1

Несчастен съм се родил аз от самата утроба на майка си; несчастен съм бил през сичкият си живот; несчастен съм и сега пред смъртта си. Истина казват хората, че господ само на сиромасите дава деца, а богатите е заборабил. Баща ми беше сиромас човек, а майка ми му беше родила девет деца — аз бях третият син. Щом ми се изпълниха осем години, то моите родители ме дадоха на майстор, на един терзия, да ме учи да шия аби и гайтанлии чешпири. У тоя абаджия аз се учих само една година и побягнах, защото той повече ме биеше, а по-малко учеше. Разбира се, че когато побягнах от майсторът си и отидох си дома, то баща ми и майка ми ме биха още веднъж и заведоха ме пак при майсторът ми; а майсторът ми ме би още веднъж и накара ме да бягам втори път и да бъда бит пак от баща ми и от майка ми и тия да ме отведат третият път при майсторът ми, за да ме бие трети път. И така, аз щях да ям немитият секи ден по четири пъти, ако да не бях бягал из Белоградчик и да не отидех в Свищов. В Свищов аз дойдох с едни кираджии, на които ноще вардех конете, а дене ходех пеша след керванът им, и за награждение тия ми даваха по едно парче хляб и биеха ме, когато не можех да достигна главата на конят и да му закача торбата. В Свищов ме зема един папучия, който беше твърде добър човек; но имаше жена, която беше по-зла и от чумата. Тая стара и грапава чума захвана да ме праша насам-нататък — ту за вода, ту на фурната да донеса кукурузникът, ту на механата за вино, ту на воденицата да донеса вулгията с брашното, и биеше ме и когато ме изпращаше на работа, и когато аз свършвах работата си. Истина казва българската пословица: «Пази, боже, от зла жена и от зла среща.» Ала най-чудно е това, че тая чума беше малка, слаба, болна и костелива, а биеше и своят стопанин и господар по три пъти на денят, ако той и да беше по-силен от нея деветстотин и деветдесет и девет пъти. Веднъж моят чорбаджия ме прати да купя едно черече месо; но това месо се не хареса на чорбаджийката ми и тя ме хвана за чомбасчето и захвана да ме върти като пепеляшка насам-нататък. Моят чорбаджия видеше, че

мене ме бият напразно, и затова каза на своята домакиня: — Мари, Настасийо, мари! Ами защо биеш детето нафиле? Месото е добро и тлъсто и чини повече от петдесет пари.

Разсърди се повече моята чорбаджийка, нападна на своят господар, оскуба му перчемът и единът мустак и разби му главата; а най-сетне го накара да изяде едно парче сурово ягнешко месо и да я помоли да го прости.

И така, аз бягах из Белоградчик от биене, а попаднах още в по-лоши ръце: от трън, та на глог. Не можах аз вече да търпя женски лобут и затова оставих моят папучия да шие сам емениите и да яде сам и лобутът си и главих се механджия, дека проживях не повече от три деня; а причината беше пак лобутът, който ми се сипеше по гърбът не само от чорбаджията ми, а и от секиго, който дохождаше да пие ракия: и от турчин, и от християнин, и от жените, и от мъжете. И така, мене биеше секи и биеше, па та и той не знае защо. Много господари аз промених и сѐ търсех такъв човек, който да не бие, ала ниде не можах да намеря, щото търсех, и най-сетне, после неколкогодишни мъки и страдания, аз намерих една бабичка, която ме зема за син и поиска да ме учи на книга.

2

Баба Гана, или моята втора майка, беше твърде добра жена и обичаше ме като свое дете; тя правеше сичко, щото аз и да поисках, сичко, щото ми сърце пожелаеше. Тая добра жена имала четири сина и две дъщери, из които двамината бяха убити от турците, а двамината умрели от само себе си; едната ѝ дъщеря откраднали турците и потурчили я; а другата умряла от шарула. И така, баба Гана останала сама-самненичка, като сива кукувица. Освен мене баба Гана имаше още едно хранениче момиче, на което името беше Драганка: хубавичко и хрисимичко момиченце беше то, и ние се обичахме като брат и сестра. Когато дойдеше нашата комшийка у нас, то баба Гана ѝ казваше:

— Не бях аз честита да се порадвам на моите дечица; ала господ пак не ме заборава; той ми даде такива хра-

неничета, каквито никому не е давал. Аз се радвам на тях и често заборавам за своите скърби и печали.

— Нека ти са живи! — казваше комшийката.

— Нека ми са живи! — повтаряше баба Гана и кръстеше се. — Ами знаеш ли колко ми е тежко за Ценча — продължаваше тя. — Не зная какво да правя с него, дека да го дам, какво да го уча, що да го изуча!

— Дай го на майстор. . . Дай го на Кунча златаринът. Нека там у него да се научи да прави пръстени и обици — казваше комшийката.

— Мене ми се иска да го дам по-напред на даскал да се понаучи малко книга, па после да го дам на майстор.

— Защо е на сираче книга? Моят покойни мъж ни бъкел не знаеше, а парици сякога си имаше. . . Нека поповете да се учат в школото, па да пеят в черковата; а на занаятчия човек книга не трябва: той и на робуш може да си записва харчовете. Иван Ослеков хилядо овце и сто крави има, а книга не знае — защо му е книга? Дядо Божил казваше: «На момичето дай вретено; а на момчето — мотика. А това, дека се казва учение-мучение, то е сичкото хаби време и хаби пари.»

— А моят покойни мъж казваше, че учените хора по четири очи и по четири ръце имат — казваше баба Гана.

— А кажи ми ти защо са Цену четири очи и четири ръце? — питаше комшийката. — Вельовичиният син Пенчо само едно око има, а кисията му се пука от пари; а Георгиевият син Станьо и във Влашката земя е ходил, и в Сръбската, и в Немската земя, а в къщата му и пащите няма какво да ядат. На младите момчета не трябва голямо учение, защото, когато се научат, то тия сякога се преучат и нито по-старите почитат, нито за себе си залягат. Нончовият син се учи, учи, учи и пак не прокопца. Ходил в Цариград и там се облякъл във френски дрехи; а когато баща му му каза: «А защо си се, мой синко, ома-скарил? Какви са тия шопски опетаци?», то тоя хубостник рекъл: «А защо да нося турски потури и да въртя дъно като калайджия? Не ща аз да нося потури, защото са и по-тежки, и по-скъпи.» А баща му рекъл: «Ако е баща ти носил потури, то и ти трябва да носиш потури. Аз така искам! . . . Чуеш ли?» А синът му отговорил: «А ако баща ми да носеше на главата си рокове, то и аз трябаше ли да нося рокове?» Видиш ли, сестро, какво лошо

нещо е учението и какво от него може да излезе? Поп Стоян сякога казваше, че неучените хора по-добре живеят от учените. «Ловешкият владика — казваше той — и на магаре вода не умее да даде, а по-богат е от търновският, за когото казват, че е по-учен от сичкият свят.» А помниш ли ти отца Агатангела, който и в черкова не можеше да чете, а сричаше «Бе-о-бо-же-е-же-боже, не-а-на-ш-ъ-на-ш», а когато умря, той остави двацет кесии с пари на синът си? Занаят-канаят, казват хората, моя сестро, и затова и аз ти казвам да дадеш храненичето си на майстор, а учение му не трябва.

— А аз мисля да поразпитам Ценча на какво му тегли сърцето и да го дам там, дека той иска — каза баба Гана.

— Е-е-е! Старите хора ще захванат да питат децата какво им се харесва! Недей, Гано, недей, сестро, прави такава една лошава работа! Ти с това ще да развалиш детето. Моят мъж — бог да го прости! — беше умен човек, а той казваше: «Децата се учат с тояга, а воловете в яремът.» Ако ти попиташ Ценча що му се най харесва, то той ще ти каже: «Аз искам да не работя нищо, да седя дома си и да си играя» — каза нашата комшийка и усекна носът си с ръкавът на ризата си.

Аз бях още единайсетгодишно шрепелаче, а тая наша комшийка твърде ми се не харесваше и за да ѝ отмъстя, аз казах сърдито, намусено:

— Аз искам да се уча и ще да се науча. . . На даскал аз искам да ходя, а комуто се не харесва учението, то нека не дава своите деца да се учат: за другите той да се не грижи. . .

— Видиш ли, Гано, че с децата шега не бива? Той е още копеле и със старите хора се препира, а когато порасте, то що ще из него да излезе? — каза комшийката ни и отиде си.

Заведоха ме в училището. Свищовското училище приличаше на другите български училища, които в онова време се наричаха «болгаро-алилодидактически училища». В тия училища ние се учехме да четеме по таблиците, пишехме на песък и на плаки, гълчехме и карахме се ме-

жду себе си, изваждахме си имена и прякори, биеха ни по двайсет пъти на денят и нищо повече. Нашите двама учители в нищо не бяха по-добри от моя майстор-терзия и техните тояги бяха така също жилави и шибаха, както и папучкият ремък. И двамата наши учители сичкият ден само това и правеха, че махаха над главите ни с пръстите си, чегато не деца учеха, а кози или гъски пасяха. Един из тия учители беше дотолкова лошав, щото брадата му трепереше, когато ни гълчеше за нещо; а другият се сякога смееше и сякога беше пиян; но пиеният биеше повече от лошият, защото лошият биеше само лошавите ученици, а пиеният — когото завърнеше. Секи знае, че между децата, като между секи деца, често биват препирни и разпри, а нашите учители избираха измежду самите ученици един главен, който следеше за поведението на другите. Разбира се, че ако главният не обичаше някое дете, то това дете, ако и най-мирно да беше в сичкото училище, то пак ядеше бой. Най-много бой ядяха ония ученици, които бяха сиромаси и нямаха какво да дадат на главните, за да се откупят. Нам нямаше кой да разкаже как да съединяваме буквите и как да прочитаме, и затова ние се мъчехме да научим науст повече думи из таблиците, без да разбираме какво изучаваме и защо го изучаваме. Най-прилежни ученици бяха тия, които имаха дърводелска способност да научат науст: «Далече, долина, завеса, камара (?), коляно, корица, кобила» и пр. А сичките таблици бяха шеесет и две. Освен учението ние разговаряхме между себе си, играехме с гайтанчета, т. е. презимяхме си един от други тия гайтанчета, из които правехме между пръстето си гъши крака; ловяхме мухи и колахме ги на касапницата, а главата им смачквахме между две хартийки и правехме цветице или буква ф. Които из учениците живееха далече, тия си доносяха ядене със себе си и обядваха в училището и затова тая детинска храна воняваше училището с всевозможни миризми, каквито и на пазарът не може човек да наиде; но най-много се отличаваха белият лук, прасата, кромидът и пастърмата. Преди да заиде слънцето, сичкият детенски табур хвърчеше из улиците като опърлен, чегато бягахме от чумата. В училището владееше страшна тежкота и прозивките вървяха една след друга: прозине се някой от учителите и зарази сич-

кият школски мънички свят: «А-а-а!» — се захване от едната страна, «о-о-о!» — се свърши на другата, чегато низамите в калето се провикваха: «Хей-й-й! Слушай-й-й!» От тая тежкота, от тия школски мъки между децата се появяваха наклонности да правят различни пакости, които повечето пъти имаха твърде лошава свойства. В училището бяха и петнайсет годишни момчета и тринайсет годишни момичета; у първите бяха се вече появили прищета на челото и зачерняло им се беше вече под носът, а вторите се бяха научили отнейде си да подмигват и да се подсмивват или да се поухилват, по виражението на учениците. Тия по-големички възпитаници момчета и възпитаници момичета си пишяха писма между себе си и подмигваха си с дясното око. Нашият учител, кир Смил, веднъж хванал един ученик, който целунал една ученица под стълбата. Ученикът избиха, като недран козел, туриха го на колене на песък и окачиха му на шията черна дъска, на която беше написано най-лошето престъпление «блядословец» и повече нищо. Веселото лице на ученикът показваше твърде ясно, че за такова престъпление и наказанието не е страшно. . .

Аз, както ми се чини, най-много се прозивях и най-много тъгувах в нашето мило училище, защото ме не интересуваше ни една игра: да играя на корам аз не можех, а да закачам момичетата не смеех, защото бях див-дядо. Сухата и глупавата наука не ми влизаше в главата, защото нито разбирах какво чета, нито пък това, щото четях, имаше някой смисъл. Освен това нашите таблици бяха написани не на български език, а на славяноболгарски. Аз в онова време захванах да мисля, че нашата комшийка, т. е. неприятелят на учението, трябва да е твърде практически човек. Мене ми се искаше да се уча и да зная; а моят ум стана по-неразвит, отколкото беше по-напред, т. е. преди да стана ученик.

Никой не знае колко ми е тежко да разказвам за моят живот после учението в училището. Тежко ми е, а трябва да разказвам. . .

Аз казах, че Драганка беше хубавичко и хрисимичко

момиченце. Чакайте! Аз и сега я видя пред очите си, като замижа: бой високи, снага гиздава, очи черни като у сърните, косата ѝ като черна къделя — лъщи се на слънцето, а лицето ѝ такова, каквото е у ангелите над черковните врата. Стигаше човек да я погледа, когато тя пееше, и да си помисли, че се намира в рай. Турне тя ръката си на десния образ, вдигне очите си нагоре, изкриви малко шийката си и запее:

Черни очи, бяло лице,
защо сте родени?
Кой ще вазе да целуне,
кой ще да ви милва?
Дали турчин друга вяра,
стари кеседжия;
или гърче неверниче,
кое душа няма;
или българин свишовец,
кораби скъперник:
за пет пари халва купи,
за десет самунче,
па са хвали пред хората:
«Богато живея.»

Гледам и слушам как тя пее, а на сърцето ми ме нещо заболи — трепери то и подскача в гърдите ми.

Това време беше най-счастливито време в животът ми: аз тогава мислех, че светът е направен от злато и сребро, че хората са ангели, че човекът е създаден само да се радва и да се весели. О, одавна вече се минаха тия златни дни, когато моята душа искаше да живее и да се радва; минаха се тия и не оставиха на сърцето ми нищо друго, освен дълбоки и ядовити рани! Аз се радвах на тоя бели свят и не знаех, че под краката ми зее дълбока яма, в която после непродължителното счастье трябало като слепец да потъна и с двата крака и да погина на веки. Чудна е съдбата на човекът, а по-чудна е на българите.

Бяха Петрови пости: зелена до поясът трева покриваше полетата, зеленееше се, миришеше и като море се люшкеше от прохладният вятър. Добро е. Нивите шумят, а класовете им се кланят един другиму, като попове на месно заговяване, когато се прощават с христие-

ните. На синьото небе се не види ни едно облаченце; слънцето отгоре праща топлота, извлича из трaviците тяхната меризма и суши росицата, която е попръскана по нейните листенца. Дъхаш и не можеш да се надъхаш; а сърцето ти се разширява и кръвта ти по-бързо тече по жилите. Накъдето и да погледнеш: под всяка тревица, под всяко листенце, под всяко камъче, то насякъде търчат и работят мравунци, бубулечици, бсжи кравици, слънчица, турчин-кукурчин ти лази по шапката, скакалци ти скачат по коленете, пеперушки ти прелетяват пред очите и клякат ту на едно цвете, ту на друго или се борят помежду си като пехлевани. А погледай нагоре, то и там ще видиш живот и борба: високо под ясното небе се вият орли, пеят чучулиги, крещят соколи, прехвърчат ластавици, врабчета, жерави, диви патки, диви гъски, лебеди, а керкенезите, чегато са с пиронче заковани за въздухът, стоят на едно място и очакват своята жертва. Понякъде се поклати тревата или нивата, а изпод нея изхвъркне някой сабулец (лалугер) и влече класове в своята дупка. Около тебе сичко живее, дъха, радва се, работи, пее, цвърчи, кука, пъдпъдка; а недалече от тебе се разлива Дунавът, люлеят се неговите волни, по които вървят всякакви гемии, каици и параходи! Мило е да погледа човек на наша България и на нейните гори и планини: сичко ти привлича очите, сърцето ти радостно тупка в гърдите; а всякакви мисли ти минуват през главата. Мислиш, мислиш и най-последно твоите мисли убиват сичките ти радости. Няма за тебе радост, когато ти дойде на умът, че няма ни едно местенце по сичка наша широка и прекрасна България, което да не е намокрено със свята и праведна кръв.

Аз и Драганка отидохме в ливадата да обръщаме сеното, а баба Гана остана дома да готви вечеря. Работихме ние сичкия ден, уморихме се и седнахме да си починеме под върбата. Жарата захвана да слабее, слънцето се приближаваше къде земята и готвеше се да остави нашият свят и да му каже «лека нощ»; ветрец откъм Стара планина донесе прохладата и захвана да пръска цветочна меризмица. Скриха се дневните живиничета, а излязоха из своите легловища вечерните и нощните и хората се упътиха към своите къщи.

— Весело ли ти е, Драганке? — попитах аз своята наречена сестра.

— Уморила съм се — отговори тя.

— И аз съм се уморил, много ние днес поработихме. . . А кажи ти мене, мило ли ти е да гледаш на тоя свят?

— А за какво да ми е мило да го гледам? Какво има да гледам? . . .

— Ами я погледай как пилетата пеят, как тревата се зеленее, как цветето мерише, как сичките добитъчета се радват, как слънцето грее.

— И лани през тия дни беше такова също време, каквото е и днес: не е нито по-хубаво, нито по-лошо. Светът е като свят — каза Драганка и въздъхна.

— А мене ми е по-весело и по-добро от лани. Аз лани бях още млад и не знаех на що да се порадвам, а днес ми е весело и добро.

Драганка ме погледна със своите черни и големи очи, чегато искаше да познае по лицето ми що имам на сърцето си, и проговори:

— Аз лани бях по-счастлива от днес. . . лани аз се радвах и на пеперудите, и на цветето, и на пилетата; а сега ме нищо не радва, нищо ме не весели, нищо ми се не харесва. . . Сърцето ми търси нещо, душата ми желае нещо, но какво тя желае, това аз и сама не зная. . . Тежко ми е. . . Шото аз обичах преди една година, това сега не обичам; а шото не обичах — сега го обичам.

— Дека ще се каже, ти лани мене твърде много обичаше, а днес ме не обичаш. . . Така ли е?

Драганка ме пак погледна в очите и погледна ме с такъв поглед, който искаше да каже: «Кой те знае какво ти имаш на сърцето си.» Погледнах и аз Драганка право в очите, а тя почервения и рече:

— Аз те обичам така също, както съм те обичала и лани, и по-лани. Ти си ми брат и аз не мога да те не обичам. . .

— Ако ме обичаш, както си ме обичала досега, то ме прегърни и целуни ме — казах аз.

Драганка се зачерви, погледа ме умилно в очите и каза:

— Лани аз бях още дете и не знаех какво правя. . . Сега не трябва да правя, шото съм правила. . . срамота е!

— Видиш ли сега, че ме не обичаш? А аз мислех, че

ние сякога ще да обичаме един другито, дорде живееме на светът. Ти нямаш ни баща, ни майка, ни роднини; а азе, ако и да ги имам, тия са далече. Кой ще нас да обича, ако ние сами се не сбичаме между себе си? Кой ще нас да прегърне и да целуне, ако ние се не прегърнеме и не целунеме между себе си? Не зная как ти, а аз съм сами на тоя свят — нямам никого.

— Че и аз съм сама — каза Драганка. — Аз освен тебе и баба Гана никого не обичам.

— Не вярвам. Ако ме обичаш, ти трябва да ме прегърнеш и да ме целунеш; а ако ме не обичаш, ти трябва да ми кажеш и тогава аз ще ида, отдека съм дошел: ще да ида в Белоградчик да търся своите родители. Тежко ми е да живея тука между чуждите хора и ни една душа да ме не обича. . .

— Аз те обичам — каза Драганка и погледа надолу.

— Ако ме обичаш, ти трябва да ме целунеш — казах аз и сърцето ми се стесни в гърдите.

Драганка се примъкна до мене, хвана ме със своите бели ръци за главата и целуна ме по устните. Никога аз няма да заборава тая минута, никога не ще да заборава тоя огън, който ми премина през тялото от тая целувка, никога не ще да заборава това блаженство, което аз чувствувах в онова време — и на онзи свят тая сладка минута ще ми бъде единствено утешение и понякогаж ще да ме накара да помисля за нашият бели свят. Драганкините ръце трепереха, лицето ѝ гореше като огън, очите ѝ блесяха като две звезди, кога няма месечина, и тя проговори тихо и възволновано:

— Щеш ли да ме обичаш сякога?

— Дорде съм жив — отговорих аз.

Нашата любов не беше вече братска.

Драганка стана за мене по-скъпа от моят живот и от животът на сичкият свят, по-скъпа от сичко. Аз заборавах да ви кажа, че когато се понаучих да чета и да пиша, то баба Гана ме зема из училището и даде ме на един търговец да му помагам в магазинята. Когато баба Гана ме заведе при тоя търговец, то тя му каза:

— Моля ти се, кир Михалаки, да обичаш Ценча и да му се не караш, защото аз го обичам като свое дете. Аз ти го давам да го научиш как се върти търговия, а не давам ти го да ти бъде измекарин. Аз имам пари и ако даде господ да се покаже Ценчо достоен да бъде тежък търговец, то ще му дам пари и ще го направя ортак с някого.

— Нека той само се научи на работа, па тогава и аз ще да го направя ортак — каза кир Михалаки и лицето му се залъщя, като мокро кадифе на слънцето.

— Аз пари ще да дам, само той да бъде човек — каза баба Гана и отиде си.

Моят чорбаджия търговец беше такъв, каквито са сичките негови братия богати търговци: той почиташе само ония хора, които имаха барем десет пари повече от него; а с по сиромасите беше горделив и даже зъл; за своите момчета, които му служеха, кир Михалаки беше паша, а понякогаж и джелатин. Жената му беше убито и полумъртво създание; а децата му приличаха на черните робове, които турците държат в конаците си; с една дума, кир Михалаки със своето голямо чувство приличаше на Али паша янински, а сичките негови чада, домочадци и слуги бяха негови поданици, над които той имаше пълна власт и които той беше волен и живи да закопае.

Много бой ядох аз и от тоя мой тлъсти чорбаджия; но тоя бой ме научи как да стана човек. Но да не помислят някои наши български чорбаджии, че «бойт ми принесе полза от тая страна, от която тия мислят да изправят своите синове и слуги?» Не, моят най-последни чорбаджия ме научи да обичам своята воля и свобода; научи ме да ненавиждам сяко тиранство и да се гнусея от секи джелатин, от секи деспот. През денят аз работех в мазата на кир Михалаки, а вечер си отивах дома у бабини Ганини. Драганка ме срещаше така също, както срещат малките ластавичета своите родители, които им носят в клонът си мухи и червеци за храна; а мене се чинеше, че цяла година не съм видял своето гълъбче. Но най-сладък ден за нас беше неделя. Седнеме си двоичка в градината, па виеме китки и венци, плевиме и копаеме, поливаме и подкастряме цветето и овошките, пееме и смееме се, приказваме си и подкачаем се — весело провождахме времето си.

— Хайде, Драганке, почакай още малко да се заловя

за търговия, па да се ожения за тебе и да си поживееме на светът — казвах аз.

— Не ще то никога да бъде — казваше Драганка. — Ти си още млад. . . Ние сме едни години с тебе; а ти твърде добре разбираш, че момче се жени не по-младо от двайсет и пет години, а момиче на двайсет и пет години е вече бабичка.

— Ще видиме — казвах аз и сърдех се. В това време мене бяха се изпълнили петнайсет години.

Веднъж моят чорбаджия продаде на един виенски търговец кожи и продаде ги твърде евтино и затова беше сърдит.

— Иди и прочети кожите! — ми каза той.

Аз отидох, прочетох ги и върнах се в мазата.

— Колко са? — ме попита кир Михалаки.

— Кое колко е? — попитах и аз.

— За кожите те питам, магаре!

— Осемстотин и шеесет и пет — казах аз.

— Иди ги прочети още веднъж.

Аз отидох и прочетох ги и пак кожите излязоха осемстотин шеесет и пет.

— Ти трябва или да си спял, или да си пиян — каза моят учител на търговията и залепи ми една плесница.

Тая плесница ми размъти главата, затемни ми умът, запали ми кръвта и аз като луд грабнах едно от трикраките столчета, на които обикновено обичат да сядат нашите българи, издигнах го нагоре и ударих чорбаджият си по главата.

— Не така се бие, ами така! — виках аз извън себе си. — Аз ще те науча, джелатину проклети, как се бият хората без никаква причина! Аз ще те науча. . . аз. . .

Аз мисля, че ако и да бях още малък в онова време, но убивах чорбаджият си, ако да ме не обиколеха другите момчета и ако да ми не земеха столчето из ръцете. И така аз бягах из мазата, отидох си дома и разказах на баба Гана сичко, щото се случи.

— Ами какво ще да правиш сега, мой синко? — ме попита добрата женица. — Тебе щат да закарат на конакът и ще те съсипят с бой!

— Аз ще бягам във Влашко — казах аз.

— Ами какво ще да правиш във Влашко?

— Ще работя и ще се храня — казах аз горделиво, чегато във Влашко аз имах големи мошини.

— Нека ти помага господ! — каза баба Гана, па извади из съндъкът си петдесет жълтици и даде ми ги с тия думи: «Нá ти тия пари и гледай да захванеш с тях някоя работа. . . Ако чуя, че ти с тия пари си направил работа, то аз ще ти дам още, а ако чуя, че си ги изгубил, то не чакай от мене вече никаква помощ. Прощавай, синко! Нека света Богородица ти помага!» — И баба Гана ме целуна между двете очи по челото и заплака. Заплаках и аз.

Зади мене стоеше Драганка. Дълго време, не зная от какво, аз се боях да се обърна назад и да погледам на половината на моето сърце — сърцето ми се стягаше в гърдите. Драганка излезе сама пред очите ми и проговори тихо:

— Прощавай, Цено! Не заборавай ме. . .

Повдигнах очите си и погледах. Драганка стоеше пред мене бледна като платно: сълзи ѝ падаха като град на гърдите, очите ѝ бяха широко разкрити, а долната ѝ устна трепереше. . . Дека се дяна нейната веселба? Дека се дяна нейният звънтив глас? . . . Аз бях готов да дам сичката си душа Драганки в оная минута. Сълзите и тъгата така я бяха украсили, щото аз бях готов да заборавай сичко, да остана в Свищов и да бъда бит на конакът; но Драганка ми рече:

— Хайде, върви, Цено, дорде не са дошли да те търсят. Иди във Влашко и гледай да се прокопсаш, а аз ще да те чакам. . . Хайде, върви.

Тръгнах и мислех си: «Аз съм сиромаш и тя е сирота; аз съм гол и тя не е по-богата от мене; аз съм млад и тя е не по-стара от мене. Ще ида във Влашко, ще печеля и Драганка ще бъде моя.»

Баба Гана ме целуна още веднъж и простихме се; целуна ме и Драганка и тая целувка и досега ми гори на устните. Никой не е изпитвал такава целувка. . .

Дойдох в Гюргево и залових се за работа. Работите ми вървяха добре и аз станах независим търговец, ако и да

нямах повече от шестнайсет години. Радваше се сърцето ми, веселеше се душата ми и сладки мисли ми преминуваха през главата. «Твърде скоро, си мислех аз, ще спечеля пари, ще ида в Свищов и ще се ожения. А тогава? — Тогава ще живея като в рай. Драганка ще да легне на коленете ми, ще ми пее и ще ме весели, а аз ще да я милвам, ще да я целувам по челото, ще да ѝ глася с длан черната косица. . . Добро ще да ми бъде. . . Господи, помогни ми да достигна по-скоро желанието си; помогни ми да видя по-скоро моята втора майка баба Гана и своята душа! Не ща аз да носи Драганка прости дрехи: аз ще да ѝ шия фустани сè от коприна; а на баба Гана ще купя кюрк и влашки чепичета. . . Аз искам да живеят тия добре и богато. . . Къщата бабина Ганина е вехта и тясна, трябва да я развалим и да направим нова. . .

Такива утешителни мисли ми минуваха през главата и облажаваха ми сърцето, но не на дълго време. Един ден дойде в Гюргево един свищовец, повика ме настрана и ми рече:

— Слушай, Цено, аз искам да ти разкажа нещо си, ако само ти се надяваш, че имаш дотолкова юнашко сърце, щото да можеш да пренесеш това нещастие и тая загуба, за които ще ти разкажа.

— Баба Гана трябва да е умряла! — казах аз и сърцето ми ме заболя.

— Ако да би било само това нещастие, то ти ще да го пренесеш като мъж, но нещастieto е по-голямо — каза той.

— Казвай що се е случило! — извиках аз като луд, па се спуснах, хванах свищовецът за шията и исках да го удавя, чегато той ми беше крив за моето нещастие, което аз още не знаех какво е.

Свищовецът освободи шията си из моите ръце и хладнокръвно проговори:

— Ако лудуваш, то нищо няма да чуеш. . . И по-добре е да не знаеш! . . . Сиромаш Цено!

— Моля ти се, брате Иване, кажи ми що се е случило. . . Аз ще бъда мирен като ягне. . . Кажи ми по-скоро. . . Здрава ли е Драганка? Кажи ми. . . ти видиш, че аз плача като дете.

— Къщата на баба Гана изгоря — каза свещовецът — и...

— Ние ще направим нова! — извиках аз. — А аз мислех, че някое голямо зло е станало.

— Баба Гана изгоря в пламникът; а Драганка се изгуби. Сичкият пепел преровихме, но не можахме да намерим костите на бедното момиче.

Не повня какво е било с мене онова време, зная само това, че хората разказваха така: «Лицето на Цена не виражаваше печал, но страшно беше да погледа човек на него. Очите му блестяха, зъбите му бяха стиснати, устните му бяха посинели; той беше като луд.»

Цели пет месеца пролежах аз болен в Гюргево и щом станах на краката си, аз отидох в Свищов.

7

Дълго време аз търсих Драганка и най-после чух, че тя се намирала в харемът на тюфекчи-башият. Сърцето ми се напълни с гняв, душата ми се бореше с тялото и аз отидох на гробищата, дека беше закопана баба Гана, и проговорих:

— Моя втора майко, защо ти не можеш да откриеш очите си и да чуеш моите думи барем една минута; аз щях да те направя свидетел за моята клетва, която днес изричам на твоят гроб. Слушай, моя мила майко, ако можеш да слушаш! Нека чуе и бог моята клетва! Кълна се, че и ти, и Драганка ще бъдете осветлени: аз ще си отмъстя за вас! От тая минута аз ще да посветя сичкия свой живот, сичките си сили, сичките си желания и помишления само и само да изпълня своята клетва. Но защо аз изговарям тая дума? Не, не да мъстя аз искам, а да извърша божие правосъдие и да накажа най-безсовестните убийци и най-кръвожадните зверове. Душата на моята майка и справедливият наш бог небесни нека бъдат мои ръководители! О боже, о моя майко, чуйте ме! Тия ще бъдат наказани; твоите мъки, твоята смърт, моя майко, не щат останат без отмъщение. А вие, злочинци, палете хорските къщи, крадете българските момичета, радвайте се и веселете се, пиянствайте и развратничайте, но извършвайте своите гнусности, защото част на вашият плач ще да настане

скоро, даже по-скоро, нежели вие предполагате. Лочете нашата кръв, защото скоро ще заплувате в своята собствена. Аз ще ида пак във Влашко, но скоро ще се върна назад и тогава... Търпение! Ние ще се видиме с вази! А-а-а! Вие скоро ще се срещнете с Цена и ще изпитате неговата ръка и неговият нож. Прощавай, бабо Гано! Нека са живи хъшовете и нека ме покрие ангелското крило на Балканът.

Не зная по каква причина, но на сърцето ми стана по-леко, като изговорих тия думи.

Аз мислех да отида пак във Влашко, да събера там стотина души верни-сговорни хъшове, да мина в България и да захвана да мъстя на нашите душмани; но моето намерение се не изпълни по една твърде важна причина. В тоя ден, когато аз бях на гробищата и мислех да вървя във Влашко, дойде една наша българка, баба Настасия, дето продаваше гerdани и пръстени по турските къщи, и ми каза, че Драганка търпи страшни мъки от тюфекчи-башият.

— Какво той прави с нея? — извиках аз.

— Драганка плаче ден и нощ, изсъхнала е, пожълтяла е, завенала е като есенно цветице под сланата; съвсем се изгуби хубавото момиченце — не ще да проживее, кашли. Не можеш ти, мой синко, да познаеш вече своя Драганка, не можеш да ѝ погледаш в очите и да я не пожалееш, ще умре, клетницата — каза баба Настасия и отиде си.

Аз бях като пиян в онова време и нищо друго не можах да проговоря освен: «Боже, докога ще ние да страдаме и да се мъчиме, докога ще да преклоняваме главата си пред тия зверове, които нямат ни сърце, ни душа, ни човечески чувства! Или ние сме заборавили чий сме синове, или в гърдите ни е угаснало и най-последното чувство, с което човекът се отличава от животните. Люде ли сме ние, или добитък? Ако сме хора, то трябва и да живееме като хора, а ако сме добитъци, то нека господ ни прекрати дните, защото е тежко да живееме на светът. Защо ни е такъв живот, когато и воловете не търпят това, щото търпиме ние? Къщите ни, дюкяните ни, имането ни и добитъкът ни се палят и отнемат; жените ни и дъщерите ни се безчестят; децата ни се турчат, бесят и набиват на кол; майките ни и бащите ни се живи горят в къщите им. Какво искаме от това положение? Аз мисля, че и смъртта е по-сладка от такъв гнусен и унизителен живот, и затова трябва или да се живее

по-добре, или да се умре с пушката в ръка — другояче се не може. Боже, укрепи ми десницата, внуши и на другите мои братия българи такива същи мисли, каквито си внушил днес мен! Смърт, смърт и смърт, нож, топор, коса и помагалка са нашето спасение. Или турци, или ние. . .»

Тия мои мисли прекъсна една глъчотевица, която се зачу на дворът, и тамам аз щях да изляза и да видя що е станало, то. . . О, боже, подкрепи ме. . . Не мога да приказвам повече. . . Дядо Никола, дай ми малко водица. . .

Дядо Никола подал Цену малко водица да пине, напръскал му лицето и рекъл му:

— Ако ти се не иска да приказваш, мой мили синко, то не приказвай — аз видя, че ти е тежко да приказваш. . .

— Слушай — извикал Цено, — аз искам сичко да ти изприкажа.

Тамам исках да изляза на дворът, то в одаята ми влезе едно момиче (аз живеях в ханът) и хвърли ми се на шията. Това момиче беше Драганка. . . Дошла гола, по една рилица, бледна и трепери като листо; косата ѝ разрошавена, едвам дъха, а очите ѝ блестят като две звезди. . . Поддържа ме, поддържа ме тя, па ми пусна шията, хласна ме и извика:

— Ти не си Цено, ти не си българин; ти си турчин, ти си тюфекчи-башия Халил ага. . . Баба Гана изгоря, а Драганка си намери ергенче. . . Халил ага е Драганкин мъж. . . Ха-ха-ха, Драганка е невяста, а Ценча и баба Гана няма вече на тоя свят.

Аз се уплаших и гледах Драганка ни жив, ни мъртъв, която изведнъж захвана да си скуби косата и да плаче, па после ми погледа ясно в очите и проговори:

— Ценчо, аз съм дошла да умра в твоята къща, в турската е тежко и да умира човек. Целуни ме, Ценчо, последни път, защото аз ще да умра.

— Драганке, моя мила, моя драга Драганке, опомни се, дойди в себе си. . . Боже мой, тя е луда!

— Ха-ха-ха! Луда съм зер: и господ да е на моето място, то и той щеше да полудее. Аз ще зема Ценча и ще ида с него във Влашко, а Халил ще да напусна. . . Прощавай, Халиле, нека бъде проклето твоето коляно от нине

и во веки! Луда Драганка те проклина, проклина сичките турци, проклина турските подлизурки, проклина и самите българи, които не щат да вардят дъщерите си и да отмъстят за майките и за сестрите си! Хей, хайде да се давиме. . .

— Сирота Драганка! Погубиха я млада и зелена. . .

Дотърча тюфекчи-башият да търси своята недоубита жертва и кряска. . . като луд: «Де е, дайте я тука. . . Аз. . .»

— Отбрани ме, Ценчо! Халил иде. Боже, отбрани ме. . .

Не отбраних я аз, не отбраних сърцето си. . . Халил влезе в одаята ми, удари я с ножът си по главата и тя падна. . . Доуби я. Хванах го аз за гушата и удавих го като врабче. . .

— Един поганец умря от моите ръце — извиках аз и побягнах из Свищов.

8

Намерих си «дружина вярна сговорна» и тръгнах да ходя по горите и по планините. На Стара планина аз бях свободен; аз живеях по своята воля и никой ми не заповядаше; там обичах това, щото ми се харесваше, а ненавиждах това, щото ми не беше по сърцето; там се не кланях ни на паши, ни на аги, ни на чорбаджии и камзамали, защото нямах други господар над себе си освен бога и моята воля. Няма на тоя свят по-добро нещо, отколкото да бъде човек свободен и да живее, както му се иска. Аз сичкото това изпитах сам и мога да ви кажа, че в Турско е по-добре да бъде човек хайдутин, нежели чорбаджия, защото хайдутинът умира с ножът си в ръка, а чорбаджията — в темницата; защото хайдутинът се не бои от никого, а чорбаджият се бои от секи турчин и трепери и ден, и нощ; най-после, защото хайдутинът е свободен човек, а чорбаджият — роб. Един турчин попитал Раковски. Ти дядо Никола, не знаеш кой е Раковски? Той беше голям юнак и много обичаше народът си. И така, турчинът попитал Раковски: «Защо ти не остана в Цариград, а отиде да ставаш хайдутин и да се скиташ по светът? Турското правителство щеше да те направи паша. . .» А Раковски му отговори: «Защото аз обичам свободата повече от пашов-

ската челма; а България — повече и от себе си.» Между нашите другари имаше едно момче — в Сливен беше родено, — което сякога казваше: «В Турско само султанът е свободен човек; а другите са сѐ или робове, или джеляти.» Това е така.

И така, станах хайдутин; но нито аз, нито моите другари бяхме прости хайдутини, които излизат по Стара планина да убиват хората, за да им земат парите и пищовите. Ние мислехме да освободиме България, за да може да се живее и в Русчук така също свободно, както и на Стара планина.

В това също време, когато аз излязох по Стара планина, турското правителство направи вилаетите и изпроводи в Русчук касап Мидтад паша. Страшен човек беше за българите тоя азиатец: сичко, щото беше българско, честно, живо и свободно, той го тъпчеше под краката си и изкореняваше го; сичко, щото се противеше на неговата воля, сичко, щото беше противно на тоя разврат, когото Мидтад искаше да въведе в своят вилает и с тоя разврат да убие всяка енергия, която би се появила между българите, той бесеше и провождаше в Деари-бекир. Разбягаха се по светът нашите сиромаси българи, напълниха тия Сърбия и Ромъния и захванаха да мислят за освобождението на своята земя от поганските ръце. Замина през Дунавът войвода Панайот, замина Тотю, а най-после замина и Хаджи Димитър.

Хаджи Димитър замина на 6 юлия, а аз в това време вече бях затворен в Русчук. Не можах аз да се съединя с тоя български втори Кралъвич Марко, не можах да му помогна със своята десница, не можах да си отмъстя, както трябва. Но чакайте да ви разкажа как аз се попаднах в ръцете на Мидтад паша и не можах да извърша това, щото бях намислил.

Аз трябаше да ходя по нашата света България и да приготвлявам народът на бой за неговата свобода и добро. По много села и градове аз ходих скришом, много места изходих и посяхх своето семе; но свърших твърде жалостно.

Между нашата дружина имаше едно твърде добро и твърде разпалено момченце из Арбанасите. За това момченце аз мога да ви кажа, че беше голям патриотин, умен съветник и безстрашлив човек. Името му беше Петър. Велнѣжж. когато аз седях с Петра под една бука и чистех си

паласките, то дойде при нас един от другарите ни и каза, че в Арбанасите турските заптии убили един гражданин и обрили му къщата.

— А не знаеш ли как е името на тоя гражданин? — попита Петър.

— Стоян Каранетров — отговори другарят ни.

— Стояна са убили? — извика Петър. — Той ми е чичо. . . И чичо ми стана жертва на турските кучета! . . . Боже, помогни ми! . . .

— Не грижи се, побратиме — казах аз. — Ние ще отмъстим за чичовата ти кръв и ще да накажеме злочинците. Без жертви нищо не става. Да не бяха турците направили зло и мене, то аз щях да си живея в Гюргево и щях да си правя търговията; но турците ми изкопаха гроб; а аз ще гледам да заровя в него не себе си, а тях самите.

— Знаеш ли що, Цено? — каза Петър. — Аз мисля, че един от нашите другари трябва да иде в Арбанасите и да види как е станала работата и кой е убийца на чича ми. Освен това аз ще пиша на баща си какво трябва той да работи и ще го моля да ни даде и малко пари. Той е родолюбив човек.

— Аз трябва да ида сам — казах аз.

— Защо да ходиш ти, когато имаме толкова другари, които по цял ден спят без работа. Не ходи ти, защото трябваш и тука.

— Аз трябва да ида и ще ида — казах аз.

Дойдох в Арбанасите посред нощ, намерих къщата на Петров баща и потропах на вратата.

— Кой тропа? — ме попита женски глас.

— Отворете. . . аз съм дошел от Петра и нося ви от него писмо — казах аз.

Вратата се отвори и аз влязох в дворът, а после в една одая, в която седеше един стар човек.

— Ти си дошел от Петра? — ме попита той. — Дека е той? Що прави?

Аз му подадох писмото и седнах на пезулът около огънят.

— Моят син е хайдутин? — извика старецът и удари се с плесница по челото. — Боже, защо ли съм го хранил, защо ли съм го родил и отгледал? Петър хайдутин! Стояновият син хайдутин!

— Умири се — казах аз — и не викай, защото може някой да ни чуе. Твоят син не е прост хайдутин, а народен

човек, който е излязъл по Стара планина, за да освободи своето отечество от поганските ръце.

— Чича му обесиха, а той иска да обесят и мене! — каза старецът и излезе.

Аз мислех да измисля някое средство, с което да мога да утеша старецът и да му докажа, че синът му е честен човек, а не хайдутин; но в одаята влязоха около триесет въоръжени хора и хванаха ме. Аз бях предаден, и предаден от българин. . . .

— Тежко нещо е, мой синко Цено, когато българин те гони и предава — казал дядо Никола. — Аз съм слушал, че арбанасчени, търновчени, шуменчени и русчуклии са лоши хора. . . Ти работиш за тяхното добро и за тяхното спасение, а те безсовестно те предават! Проклети да са предателите!

— Недей казва така, дядо Никола! Недобросовестността, подлостта и низкостта не са изключително достояние ни на старите времена, ни на какъв и да е народ, ни на какъв и да е град или село. Тия са съществували в старите времена и у сичките народи и градове; ние ги видим днес у сичките народи и племена и, както ми се чини, тия ще да продължават своето съществуване дотогава, дорде хората, като следват по пътят на напредокът, не захванат да черпят своите стремления из такъв източник, който е почист и по-благороден, нежели чорбаджелъкът, интересът и личната полза. Но аз се боя, че това време е твърде отдалечено. Така и между нас българите ще бъдат предателства, ще бъдат препирни, зависти, несъгласия и гнуснави явления дотогава, дорде българите не избистрят своите умове и не разберат своите интереси. Не е крив ни Русчук, ни Търново, ни Арбанасите, а са криви нашите кратуни, които малко мислят за общите работи и предали са се на лични интерес като чафути. Но в сегашно време са се появили между българите такива юнаци, които друго нищо не мислят, освен да осчастливят нашето отечество; а тяхното семе скоро ще да даде плод.

— Дай боже! — казал дядо Никола.

— Хаджи Димитровата душа скоро ще стане душа на сичките българи и България ще бъде свободна.

— Амин! — проговорил дядо Никола и две едри сълзи му потекли по лицето.

ХАДЖИ НИЧО

*Посвещава се
на господжа Катерина Ценович*

I

Чудна и необяснима комедия е нашият живот. . . Случвало ли ви се е, мои мили братия, да се поразмислите някога защо човек живее и що той търси на тоя свят? Погледайте на това същество, което се нарича човек, погледайте сами на себе си, погледайте на човеческите тежки мъки и страдания, на неговите огнени старания и безумни стремления, на неговата любов и ненавист, на неговите страхове и радости, користолюбие, самолюбие, надежди, подлости, низкост, великодушие и пр., и пр. и помислете си, че това същество, ако не днес, то утре ще да умре и не ще да остави после себе си ни спомен, ни уважение, ни добро име. Не е ли чудно, като погледаш на тоя червек, който се нарича човек, как се той надува с богатството си, с колата си, с мустаките си, с облеклото си и как той иска да му се кланят другите смъртни в това също време, когато е и сам нищо повече освен милионно нищожество? Колко борби, колко страсти, колко мъки, колко гладуване и жедност, а защо? — Да спечели повече пари, да глоби сиромасите, да убие няколко сиромашки семейства; а после — да стане нищо и никакво, да се изгуби като пара или като паяжина, която плува в сухо време по въздухът, и да не остави никакъв спомен, а може и проклятие. А какви вселени, какви геометрически пространства, какви големи планове и предмети се отражават в мозъкът на нищожният човек, комуто твърде често нашата планета се струва като едно парче кал; а като разгледаш по-натъжно работите, то и човекът е такава съща кал, от която се правят и грънциите, подниците и керпичите. Но ако захване човек да си задава повече въпроси «защо и за какво?», то той ще да иде твърде далече, напр. той може да

попита: «А защо... Защо са тия планети и комети, тия неподвижни громади мъртви звезди и тия слънца и месеци със своите мъртви сили и със своето механическо движение? Не за живите същества ли са тия създадени? Не за човекът ли са тия скопосани? Не за папа Пия, за султанът, за Наполеона, за джелятите и за кръвопийците ли са измайсторисани? Но за какво са тия живи същества? Защо и за какво са тия папи и Наполеони? За какво са балдъвските и битолските просеци? Защо е французкият народ? Защо са турците, чокоите, чорбаджиите?» — That is the question*, мои братя! В природата, казват философите, няма дума за що и за какво, в нея сичките неща са на мястото си и нищо не стои и не живее без цел. Добро! Но кой е в състояние да ми каже отдека произлиза човеческата безцелност, низкост, нищожество, подлост и пр.? аз ще оставя на римският събор, на цариградският синод и на атинският университет да разрешават тия тежки въпроси, защото тям е назначено от самата природа да носят очила, и ще се завзема да реша едно нефилософическо и некосмополитическо, но свое народно питане:

— Защо е и за какво е на светът Хаджи Ничо?

Но преди да захвана да отговарям на това питане, аз трябва да кажа кой е Хаджи Ничо и из кой клас на животните той принадлежи по зоологията.

Хаджи Ничо е човек благочестиви, намусени, намръждени, величествени, с една дума, човек чорбаджийствени. Лицето му прилича на пълна месечина, каквато се тя показва на смъртните хора на тринайсетиия ден после своето рождение: лице светликаво, лъскаво, мазно и червеникаво, а главното достойнство на това лице е да се потее и зиме, и лете. Но да не помислите, че тоя пот се лее от стъкленият образ на Хаджи Нича от физически усилия или от тежки работи. — Не, тоя пот се търкаля по Ничовото лице от рахатлък и от мас. Ничовите очета са подпухнали от лой, веждите му са гъсти, боят му е среден, чувството голямо и валчесто, и въобще сичката негова фигура представляла нещо с и т о и щастливо, мазно и д о в о л н о, гладко и набито. Подобни хора, както и подобни котараци, можете да видите

* «Това е въпросът» (стих от «Хамлет»).

само в твърде богатите къщи, в манастирските готварници и между докторите и селските чорбаджии. Но твърде често се случва, щото и касапите, по някакви си невидими съдби, имат такива същи физиогномии. С една дума, физическите негови красоти се определят твърде просто: махнете му главата и ще да остане една квадратна маса, която е съставена из лой и крехчина.

Хаджи Ничо се смее само тогава, когато е прилично да се смее, т. е. пред своите подчинени той бива важен и ни една жилица на неговото лице не показва евангелическа кротост; пред равните, т. е. пред ония хора, които имат толкова също пари, колкото и той, Хаджи Ничо бива весел и сладкообразен. Неговата усмешка има такова свойство, което успива човека и той (човекът) чувствува такова нещо, което прилича на дрямка: подобно усещане се появява у попът или у калугеринът, който, после дългата черковна служба, се връща в о с в о я с и и лопне първата чаша ракия; или у тоя човек, който е получил наследство; или, най-после у писателят, който е можал да напише колко-годе остроумна статийка и да ухапе своят брат. Пред по-силните и пред по-богатите Хаджи Ничо е просто на просто мекере; пред тях е той ням като риба и каквото и да говори силният, то Хаджи-ята на сичко се съглашава. Например, ако Хаджи Ничо отиде при някой консул и консултът му каже, че българите трябва да се преселят на месечината, то Ничо захваща да накарва народът да пътува над облаците, и тежко томува, който каже: «Не бива» — него Ничо нарича преда-тел, вагабонтин и безумна глава. С една дума, Хаджи Ничо е роб на по-силните и на по-умните.

Хаджи Ничо е търговец човек, но у него има нещо си, което се нарича чокойско, нотабилско, чорбаджийско, аристократическо, военно и сенаторско. За тия Ничови качества и за неговите физически достойнства той е известен на сичките кабинетни хора и затова политиката е най-голямата храна за неговият ум. Ничо е дотолкова уверен в своите политически способности, щото и сам вече се е уверил, че е роден на тоя свят само и само за големи работи, както Атила беше уверен, че той е назначен от бога да развали светът. Ако Наполеон се разболе, то Хаджи Ничо му назначава наследник и определява каква политика трябва да държи тоя наследник, за да може да се

удържи на тронът си. Ако Прусия или Англия обяви война на Америка или на Франция, то хаджи Ничо пита:

— А Росията с кого е?

— С Прусия — му отговарят.

— Прусия ще да надвие — говори Ничо и така сладко се ухилва, чегато е той сам на Бисмарково място.

Хаджи Ничо ходи всяка неделя в черкова; но не ходи, защото му се ходи, а да се покаже на светът и да покаже своето величие. Един философ казал: «Аз се не боя от бога, защото не съм направил никакво зло. Молят се богу само ония хора, които са грешни.» Но Хаджи Ничо има много грехове, а ако се не моли; то се не моли по други причини.

Хаджи Ничо обича паричките и затова употребява сичките средства само и само да ги добие. Когато един из консулите му казал, че българите трябва да се преселят на месечината, то Хаджи Ничо се съгласил с консултът и обещал се да му помага.

— Хайде да работим — казал консултът.

— Пари трябва, ваше високоблагородие!

— Колко пари трябва?

— По три жълтици за човек.

Парите били дадени в ръцете на Хаджията, който на всеки човек дал по една жълтица, а двете трети били скрити в касата му за черни дни. Ако някой намисли да прави черкова, то Хаджи Ничо казва:

— Хайде да правиме, ама парите да са у мене. . . Аз давам триста жълтици.

Черковата се прави, милостиня се събира, Хаджи Ничовото име се чуе, а в касата му капиталът се увеличава от черковните свещи и от процентите на черковните суми.

— Хайде да направим училище — говори Хаджията, — за да покажеме на светът, че и ние работиме.

— Хайде — отговарят неговите мекерета и училището се прави повече за хаджийската каса, нежели за народът.

Да кажем накратко Хаджи Ничо е знаменит човек и затова аз трябва да опиша сичкият негов живот.

II

Произхождението на Хаджи Нича е цинцарско. Кир Спиро, бащата на Хаджи Нича, се родил в едно село, дека негов баща, хаджи Ничов дядо, бил ханджия и бакалин.

Хаджи Ничо се родил в Карлово и родил се в тая съща нощ, в която умрял баща му. Първият плач на детето бил последни човечески звук, който чул бащата в предсмъртните си агонии. Когато изпуснал той последното си издихание и неговите неподвижни очи се опрели в таванът, то в това също време мъничкият Ничо захванал да реве, първи път глътнал той греховни въздух в себе си и първи път се засветили неговите мънички очета; и така, нито синът видял баща си, нито бащата — чедото си, а и двамата били твърде близо един от други: единът едвам захващал да върви по своя човечески път и да греши на светът; а другият вече преминал своята история и изпил и последната чаша. . . Един живот се появил и — в тая съща секунда — изчезнал други. . . Така е и сичко на тоя свят!

Сиромашът баща, механджия и бакалин, оставил после себе си твърде нищожно наследство: стара къщица, мънички бостанец, една нива, която твърде рядко се ораля, една бъчва с вино, една с оцет и мъничко бурилченце с ракия, три върви бабня, тринайсет въжета, каче с катран, осем оки фурда, една ока червен пипер, сто драма тамян, двацет и пет лулета и триесет и един грош готови пари. Както видите, средствата на Ничова майка били твърде ограничени, а на ръцете ѝ останали освен Нича — две деца: едното мъжко, а другото женско. На вдовицата, която трябало да храни четири гърла, се представляла перспектива нерозкошна и незавидна; пред очите си тя видела сиромашия, а сиромашията водила след себе си и своите другари: горестта и болезните. Ако би била мъжка ръка, която да се завеме да управлява малкото дигенче на кир Спира, то семейството му би могло да се прехрани; но в нашето нещастно отечество вдовиците нямат право, па и не могат, да вършат никаква търговия, а особено да държат хан и механа, дека влизат сякакви хора. Ничов баща бил женен в Карлово и майка му била чиста българка и имала много роднини — и богати, и сиромаси, — но тия гледали повече за себе си, нежели за своята сестра. И

така, на Ничова майка било тежко да отгледа децата си; ней трябало да гладува и да мръзне, да не спи по цели нощи и да измишлява средства, за да се прехрани.

Сиромасите не трябва ни да умират, ни да се раждат, защото за тях никой не плаче и никой им се не радва! Когато в къщата на Спира Механджията произлезли две явления, т. е. смърт и рождение, то карловчани не обърнали никакво внимание на тия произшествия, чегато нищо необикновено се не случило в тоя градец, чегато не човек умрял и не човек се родил между тях; намерили се само три бабички, един старец, едно момче, което чело псалтир за душата на умрелият, и една калугерка из Сопотският манастир, която тичала ту до родилката, ту до мъртвият, и често се чувал нейният пискунест глас:

— Не плачи, Спировице, не плачи и не наранявай сърцето си! Със сълзите си ти няма нищо да помогнеш! Бог дал, бог и земал — така е то! Помисли, че на ръцете ти остават дечица, които ти трябва да отхраниш... Не плачи, бог и радост ще ти даде — не секи ден скърби и печали...

— Ох, Спиро, Спиро, на кого си мене оставил! — проговорила родителката и пак заплакала. — Никого аз нямам на тоя свят, ни една душа не мисли вече за мене...

— Не грижи се, Спировице, бог ще се погрижи и за тебе, както се той грижи за всяка мушица — шепнела калугерката.

Но както и да е, а Ничо расъл и расъл, порасъл той под зимният мраз и под летните горещини, расъл в калта и под дъждът: тичал бос по снегът в най-големият студ, спал под горещото небе и под слънечните лучи заедно със свинете, с кучетата и с кокошките; падал няколко пъти из прозорецът, стръколял се по стълбата, ял всякакви треви, даже и гнила, попадал се на роговете воловски и под краката на конете и при сичките тия опасности тоя велик човек останал жив и неповреден за радостта и щастието на Карлово и на сичка България. Първите Ничови другари били прасетата, кучетата и гълъбите, с които той разделял своите радости и своите печали. Ничо дотолкова обикнал своите другари, щото със сичкото си сърце се стараел да им подражава в сяко едно нещо и да живее така също, както и тия: той се научил твърде хубаво да

кукурика като петел и да кудкудяка като кокошка; той се научил твърде живо да подражава на свинете, мисирките, на козите и даже на магарето; а най-послед, с кучетата не само че лаял в един тон, но припкал заедно с тях на четири крака ту при вратнята, ту до плетът и лаял, ръжал се и показвал зъбите си на пътешествениците, които минавали покрай тяхната къща.

Но да не помислите, че Ничо сякога е живял в приятелски отношения с домашните животни? Не, твърде често се случвало, щото сурата свиня тикала Нича в калта с дългата си зурла, кучето го хапало, котката го одрасвала, мисирът го кълвал и т. н. и мънички Ничо отстъпвал от бойното поле, отивал при майка си и надувал гайдата си, т. е. ревал като заклан; а честитата му майка, която, като сяка жена, ако и да била научена на всякакви музики, но и тя не можела да търпи Ничовата свирня, и затова повдигала ризицата му и шибала го по най-неблагоприятните места. В тия критически минути Ничо ревал дотолкова неприлично, чегато го обливали с гореща вода; а най-послед, тая енергическа разправа имала утешително влияние и неговото загоряло от слънцето лице тоя си час дохождало в смирение и само глухи и дълбокосърдечни хълцанета доказвали, че волненията му ослабявали и печалите му се разсейвали.

Ничова майка като сяка вдовица захванала да попива и когато била весела, то накарвала чедото си да покаже своите изкуства, т. е. да кукурика, да грухти като свиня и даже да плаче.

— Ничо, ходи като наш Шарко! — говорила тя. — Лай, ако искаш да ти дам кисело мляко! Зареви като магаре! Ха де, магарешки сине!

Ничо кукурикал, лаял, лазил на четири крака и пътешествувал назад-напред по одърът или по пезулът.

— Ала ти гручи като прасе! Ти трябва да гручиш и да искаш ядене — казвала Ничовата родителница и давала му няколко плесници.

Така вървял Ничовият живот дотогава, дорде му се изпълнили седем години. В тоя негов живот не било нищо, което отделява човекът от добитъкът; ден след ден вървял гладко и еднообразно, чегато за Ничовият живот била съставлена програма, извън която той нямал право да престопа. Когато се изпълнили Ничу седем години, то той

захванал да тъгува, да търси нещо си, да върви напред, с една дума, той поискал да живее: прасетата му омръзнали, кокошките и гълъбите захванали малко да го интересуват и само шареното куче не изгубило още неговата дружба. Нему се искало нещо да работи, нещо да прави, нещо да разваля, но какво да прави, какво да разваля? Другите деца в продължението на сичката неделя работили с кървав пот или се учили в училището, а в неделя тия се събирали на улицата и играели различни детински игри; тия игри се харесвали Ничу и той приемал в тях най-голямо участие, но неделя се минавала, децата отивали пак на работа, а Ничо оставал сам. Какво той да прави? Къде да се дене? Ничо измислил нови игри, нови удоволствия, но и тия игри твърде скоро му омръзнали, както омръзва сяко едно изобретение, какъвто род то и да бъде, когато няма човек пред кого да се похвали и кому да го покаже. Само две изобретения твърде дълго занимавали Нича: първо, той намислил да прави мънички колца и да впряга в тях лалугери (сарбулец); а второ — да лови с капан врабчета. С първата игра Ничо се занимавал лете, а с втората — зиме. Погледа Ничо дека се крие лалугер и земе се за работа. Той влякъл с шубурата си вода и вливал я в дупката на лалугерът дотогава, дорде дупката се не напълвала и лалугерът, за да учува живота си, не изскачал из легловището си. Тогава Ничо със своят контош накривал дупката, ловил лалугерът и тичал дома си със своята плячка. Лалугерите не дълго живели и Ничо ходил на лов по полето няколко пъти през неделата и събирал нови трофеи. Но да видехте Нича зиме, когато той курдисваше по снегът своите капани и скриваше се зади вратата, за да наблюдава действията на своите адски машини! Сърцето му се стесняло в гърдите, очите му блестели като у котка, когато тя види някое врабче или някоя мишка, краката му се подкосявали и сичкото му тяло треперело като от треска: той приличал в това време на лесица, която се приближава към някой кочек, в който спят и петли, и кокошки, и патки, и гъски. Но ето врабчетата, които се настървяват от пшеничните зърна, щото били нахвъргани от Ничовата ръка по снегът, че наклакали около капанът, кълвали зърната и подскачали от един капан до други... Ничо закривал очите си и боял се да погледне дотогава, докогато до не-

говият слух не доходило чуването на капанът и усилията на врабецът да излезе из вилушките му. Тогава Ничо се спускал като сокол, изваждал жертвата си из капанът и с жедно-сияюще лице се наслаждавал със страхът и с предсмъртните мъки на животното. Който би погледал в тия минути на Нича, той изведнъж би могъл да разбере, че след време на тоя червяк, или по-правилно да кажа, на това вълче, ще бъде така също мило и драго да задуши и човекът, както сега души врабчето. А в това време се развивал характерът на детето, който трябало да остане неизменен през сичкият му живот! Но питане е: крив ли е Ничо? Кой ще да даде друго, по-човеческо направление на тоя характер? Истина, че неговата родителница твърде често го жулила, теглила го за ухото и скубала му косата; но тя го била не за това, че той мъчи лалугерите и врабчетата; а за това, че той не иде по махалата да лови кокошки, гъски и мисирки, даже овни и крави; а лови никому ненужните врабчета и лалугери. Най-напред Ничо се не решавал да ходи на такъв лов, но после се уверил, че майка му казва д о б р и р а б о т и, и дотолкова привикнал да лови чуждите гъски, чегато тия били не по-големи от врабчетата.

III

Един ден Ничу дошло наум да хвърга камъни! Той намерил една сиджимка, спрегнал я на двойно, земал ѝ крайовете в ръката си и турил отдолу камък, с една дума, той направил прашка, и захванал да хвърля. Един от Ничовите камъни така вярно вървял към целта си, щото ударил по гърбът попадията на поп Стояна, която се връщала из черкова и носила в кърпата си две просфорчета и за шест пари мекици, за да гости унуките си. Баба попадия захванала да вика и да кълне, като сяка баба попадия, а карловчани, и турци, и българи, я обиколили и захванали да я разпитват по каква причина излизат из гърдите ѝ такива страшни клетви.

— Спировичиният син ме удари... Ох, леле мале, умирам си!... Проклетнику проклети! Зъркелите да си избиеш; да не дочакаш до червеното ейце; да не видиш хаир ни на тоя свят, ни на она! Ох, умирам!...

Неколцина по-стари карловчани се отделили настрана, поговорили между себе си, помахали с ръцете си и поразклатили главите си и най-после се решили да отидат у Спировичини. Потропали тия на вратата и Спировица ги посрещнала с лъжицата в ръка, защото готвила тархана.

— Твоят син щеше да утрепе. Попстояновата попадия — казал дядо Тинко; — а ти и хабер нямаш.

— Аз трябва и тебе, и синът ти да закарам на конакът — казал кир Антон, който някога си бил камзамалин и у него още от онова време станала привичка да плаши всякого с конакът.

— Кой син? . . . Моят син? Ничо? . . . Аз жив ще да го закопая в земята; аз ще му отчета предсмъртната молитва; аз ще го смажа в ръцете си като врабче — викала Спировица и червеняла, и бледняла от яд.

— Не него трябва човек да бие, а тебе — казал Рашко Златарят. — Защо ти не дадеш момчето на някой занаят или на школото да се учи, ами го държиш дома си да прави пакости? Тебе се стои бой, а не нему — повторил Рашко и съветниците отишли по работата си; а Спировица захванала да мисли за детето си.

Ничу се не искало да се учи, но не за това, че не му се харесвало учението, което той още не знаел какво е то нещо, сиво или черно, бяло или червено, а съвсем по други причини. Пред неговите очи не един път ходили бащите и майките по улиците, водили за ухо синовете си и завождали ги в училището, за да ги накаже учителят. Ничо знаел, че бащите и майките на тия ученици не били из кротките хора, и това го твърде зачудвало; а в тия минути той мислил: «Защо тия хора не дънкат децата си дома, ами ги водят в училището? . . . Немá училището е конак?» Но Ничо бил неопитен и не знаел, че бащите и майките бият децата си и дома, но от тоя домашен бой не излазя никакво добро; тям се искало да бъдат децата им наказани в самото училище, защото училището е разсадник на умът и разумът. Следователно училището имало някоя си благотелна сила и сиромасите родители очаквали от него нещо си. У тях дома се не намирало едно от свойствата на нравственото влияние, което е необходимо за децата; тия мислили, че спасителницата на децата им е школната тояга, която трябва да се управлява

от умната и учената ръка на учителят. Така мислили простите родители; а честитите учители били уверени, че тяхното назначение на тоя свят е да бъдат джелати и да изпълняват глупавите требования на бащите и на майките; ни на един учител не дохождало на умът, че само нравственото и човеческото влияние е способно да изправи детската развалена (ако само тя е развалена) натура, а не учителските тояги.

Училището било алилодидактическо и наричало се още «Греко-славянско-алилодидактическо училище», защото гръцкият език бил главният предмет за българското развитие. Ничо най-много обикнал гръцкият език и аритметиката, щото и заставило карловският учител да каже: «Това момченце ще да стане човек, защото само гръцкият език и аритметиката са науки, които дават богатство.» Ничо мислил така също, както и учителят: «Защо ми са тия български граматики, прилагателни имена, страдателни залози, катехизиси и землеописания? Трябва да се учи това, щото може да ми бъде полезно. Мама ми казва, че на тоя свят само парите са нещо, а сичко друго е нищо и никакво. И наистина, погледайте уйчовите момчета и ще да видите, че мама казва право. Уйчовите момченца са глупави като патета, ала бащите им са богати и затова секи ги обича, секи им се радва, секи ги милва. А мене? Мене никой не ще и да ме знае. Пари трябват, пари» — говорил Ничо и още на школната столйца намислил да бъде или богат търговец, или сарафин. И така, в Ничовата глава още в училището се развили богати планове и дебели идеи, които намирали за себе си още по-голяма храна из следующите случаи. Богатите и охранените ученици, Ничовите другари, не обичали Нича: първо, защото той бил сиромас и мършав; а друго, че той бил лукав, зъл, завистлив и хайдуковат; сиромашките и слабите ученици ненавиждали Нича затова, защото той се обхождал с тях темерлански, т. е. щипал ги, бил ги и разкървявал носовете им. От стъклените и лукавите Ничови очета се плашили сичките ученици, защото тия твърде често изпитвали зверството им. Ничо бил доброволен шпионин на учителят и ни един из учениците не бил дотолкова способен да наковлади и кривите, и правите, отколкото Ничо. Веднъж децата хванали две мухи, четисали ги с един косъм и пуснали ги да хвърчат.

Мухите кацнали на учителският ръкав. Учителят, като всеки учител в алилодидактическите училища, прощавал твърде много на учениците си; но игрите страшно за прещавал.

— Кой е везал тия мухи? — извикал учителят.

Сичките ученици мълчали, човъркали носовете си, хапели езиците си и устните си и подсмърчали.

— Живи ще да ви одера! — извикал учителят, — ако ми не кажете кой е везал мухите. . . Наред синца ви ще да бия на хвалага. . .

Ничо се изправил пред учителят и извикал със своят овчи глас:

— Учителю, аз видях, че Марин Нешин пусна пет мухи. . .

Разбира се, че Марин бил бит.

Учениците твърде добре знаели, че мухите били хванати и четисани от Кънча Недьова, а не от Марина, и от това време тия още повече възненавидели Нича. «Предател, Юда Искаротски!» — говорили тия. По-голямата част от учениците били търговски синове, които порасли в Карлово и рядко излизали вън из градът, рядко тия виждали българската природа, която оживява сичкото същество на човекът и която отрезвява неговият ум. Родителите се бояли да не направят турците някое зло на децата им и не пускали ги да излазят по вън: бабите им разказвали приказници за самодивите, за седемте царици, за трите златни ябълки, за орехчето и пр; дядовете им пели за Марка и за Стояна; а майките им и бащите им ги учили ум и разум. У децата се развивала фантазията, тия мислили да станат марковци и стояновци, да се бият с Муса Кеседжия или с арапинът и бързали да растат и да изпълнят своите цели. Не такива планове се въртели в Ничовата глава: Ничо слушал от майката си, че трябва пари, че хората живеят богато, а Ничова майка живее сиромашки; че чуждото имане е твърде сладко, а свое тя няма, и Ничо захванал с умът си да брои пари, да купува и да продава, да лъже и да обмерва и съвсем се уверил, че сиромашът не е човек, а сиромашията е безчестие. И така, Ничо възлюбил богатството и употреблял сичките си сили да събере детинско богатство, т. е. да пояде чуждите мангъри. Още в училището Ничо вече бил и търговец, и сарафин: той продавал на децата пера, хартия,

букуварчета, калиграфии, плакени кондили, моливи и пр.; давал им стока на вяра и взимал от тях проценти; после открадвал от покупателите си своята собствена стока и прѣпродавал им я втори и трети път, а от това излязало, че и стоката му била стока, и парите — пари, т. е. и възците били сити, и овцете — цели.

Когато Спировица завела чедото си в училището и чедото ѝ заплакало, то тя му казала: «Учи се добре и никой няма да те бие и да ти се кара.» И наистина, не преминало много време и Ничо постигнал майчината си мъдрост и съставил си такова едно мнение: «Учителите са зли хора и обичат да бият; но ако човек се учи добре, то и наказание няма.» Ничо видял с очите си, че ленивите търпели най-много и от учителите, и от учениците; но той не можал да разбере, че учителите и учениците притеснявали ленивите не за това, че тия са лениви, а защото «на гуреливите цъкат и свраките», и че учителите и учениците от сичкото си сърце се стараят да втѣпчат в калта ония нещастни деца, които и без това са потънали до ушите в блатото и не могат из него да излязат. За да се повдигне един ученик над другите ученици, то трябало да се учи прилежно и да изучава науст таблиците като папагал. Ничо разбрал тая мъдрост и учил се прилежно; той се учил не да знае и да научи, а да избегне учителските наказания и ученическите присмивания, да удовлетвори своето мъничко самолюбие и да бъде главен над другите. Разбира се, че прилежанието, когато то произлиза от подобни доводи, почти сякога бива повърхностно и шантаво; ученикът никога не приготвява урокът си, когато той знае, че учителят му навярно не ще да го изпитва. Твърде малцина разбират учението с разумната негова страна, но тия ученици почти сякога не знаят добре уроците си, т. е. тия не са в състояние да бъдат папали. Обикновено бива, че тия способни и самостоятелни деца биват последни в училището, учителите ги не хвалят, а другарите им гледат на тях с презрение. И така, Ничо сякога изучавал урокът си и затова в алилодидактическото училище бил наречен главен, а в $\frac{1}{4}$ гимназията — подидаскал. Когато той бил главен, то записвал почти сичките ученици «безчинници», «блядословци» и «непокорни» и давал им воля да се откупят за пет, за десет или за двайсет вули (билети, мангъри) — според вината на

ученикът. Разбира се, че тия вули се връщали пак в кесията на учениците, когато тия му давали за тях чисти пари. С една дума, Ничо бил чисти сарафин и способен търговец още от детинството си.

IV

В всяко едно общество има хора, у които честолюбие то заглушава сичките други потребности и стремления, и то става до такава степен преобладаваща страст, щото сичките други човечески чувства се изритват настрана като нещо съвсем непотребно. Наистина, че ние не можеме да охарактеризуваме самото общество с това, ако в неговата околност живеят подобни хора: тия хора го така също малко характеризуват, както и това, че в неговото семейство има добродушни, мършави, тлъсти и волообразни лица. Подобни хора ние можеме срещна и в най-напредналите и най-образованите, и в най-дивите и най-варварските общества; но обществото се характеризира с това, как тия хора мислят и как работят. В здравите общества честолюбивият човек по-напред от сичко мисли да извърши такива неща, които да помагат на неговото честолюбие; той се старае със сичките си сили да направи на народът повече услуги, да увеличи сумата на своите благодеяния или да увеличи сумата на народното благосъстояние, защото само с тоя начин честолюбците могат да се възвисят. От човека, който неправилно разбира своите нравствени обязанности, той ще да се отличава само с това, че не ще безсовестно да се ползува за своето възвишение от народните слабости и предразсъдъци; но пак ще да презира народната воля с такова също усърдие, с каквото принася и полза. Има на светът и такива хора, които посвещават сичките свои способности само и само за това, за да увеличават своите капитали, да събират повече пари и с позволителни, и с непозволителни средства да отнимават чуждото със всякакви подли начини, да ограбват черковите, училищата, манастирите и сяко обществено заведение. Тия хора ценят човекът само тогава, когато той е богат, и презират го, когато е той сиромас; тия позволяват човеку да открадне, да излъже и да продаде баща си и майка си, почитат го, когато той ос-

кърби брата си и когато обере другарите си и познайниците си; но презират го и ненавиждат го, когато той няма пари; тия сякого подозреват, за сякого мислят, че е нечестен и че душата на сякого трябва да е нечиста, а съвестта му окаляна, и ни един човек не е в състояние да им докаже, че на светът има честни и възвишени характери, които презират големите богатства от сичкото си сърце и готови са да работят за общото добро, без да искат какво и да е възнаграждение. Обществото ние не можеме да характеризираме и с тия лица, но ако тяхното количество е голямо, то обикновено казваме, че обществото още не е съзряло и може да уважава това, щото би трябало да презира.

За честолюбивите хора обществото въобще говори: «Тоя и тоя човек е направил на народа голямо добро, но това добро е за нас твърде скъпо.» За сребролюбивите хора казват: «Той е богат и сичко може да направи; но душата му е подла и сърцето зверско. Да пази господ от такива хора!» Знаят техните лошабини и пак ги почитат! Честолюбците искат да бъдат народни диктатори, да повеляват на народът, да накарват другите да уважават мнението им, да им не противоречат и да се награждават от народът царски; а сребролюбивите хора желаят да държат сичкият свят в ръката си, а светът да преклонява коленете си пред тяхно високопреосвещенство, защото тия служат в храмът на позлатеният идол. Тия два класа хора съществуват само в Западна и Северна Европа; но днес, за нашето българско нещастие, тия захванаха да се раждат и у нас.

Наш Хаджи Ничо принадлежи в числото на вторият клас. Когато свършил учението си, Ничо постъпил в уйчовите си дигени и там продавал, крал и обмеривал дотолкова, щото в продължението на пет години той успял да спечели някоя пара и да стане самостоятелен търговец. Един немски пътешественик, Колл, говори за българите: «Българинът работи като вол, събира като пчела, а живее като свиня.» Така събирал и живял и Ничо; той никога си не доспивал, не доядал, не допивал и печелил, и печелил.

Най-напред отворил свое дигенче, в което имал всевъзможни стоки: в дигенчето му били чували с фасул и ориз, с кукуруз и просо, с ечемик и кафе: били различни

игралки и украшения за селянките; били платна, американи, хасета, читове и разноцветни шалии — това са били главните предмети; но той водил още скришна търговия, т. е. продавал пушки, пищови, барут и куршуми; продавал коне и волове, които трампил с турците за арнаутки и завидински ножове и от тая стока имал най-големите си доходи. Някои из тия добитъчета били откраднати от християните и носили белезите на своите по-напредни владетели на ушите си, на роговете си и на руната си, но това твърде малко безпокоило Нича.

Може някому да се покаже чудно как е могла да става в Карлово подобна търговия и затова аз трябва да поговоря за тоя предмет по-пространно. Жителите из един пашалък сами ободряват турските конокрадци и волокрадци, като купуват откраднатите стоки из други пашалък. Жителите на пловдивският пашалък доброволно и безгрижно купуват тоя добитък, който е откраднат из Едренският пашалък; а жителите в Едренският — щото е откраднато в Пловдивският. Тая търговия се счита съвършено свободна, законна и позволителна, или барем се произвожда безпрепятствено.

И така, Ничо богатял и богатял, и твърде скоро станал голям търговец; а на душата му се събирал грях след грях, подлост след подлост и гнуснавина след гнуснавина.

— Ничо добре върви и пари спечели — говорил Никола Златаринът, който имал обичай сякога да се смее, сякога да се радва на чуждото щастие и сякога да хвали, когото и да е.

— Такива хора като Нича сякога разбогатяват и сякога биват щастливи. Нема не видиш с какви средства печели тоя Ничо? Той ни майка си, ни роднините си, ни приятелите си не е пожалил; сякога е той ограбил, сякога е обидил — казал Курт Клисарят и прекръстил се, чегато говорил не за Нича, а за нечистият дух.

— Аз чух от Неда Стрезовичина, че Ничо прави търговия и с дяволите. . . Неда видяла как седем дявола стояли на Ничовата къща, па влезли в коминът и слезли в дигеният му. Ничо им продавал катран, да мъчат с него хората, а дяволите му дали един шиник жълтици — казала Тинка, жената на Курта Клисарят, която била твър-

де богомолна жена и която твърде много обичала калугерите и калугерките.

— Аз не зная има ли Ничо работа с дяволите и продавал ли им е катран, зная само това, че той е разплакал хиляди хора. . . Нека хорските пари му заседнат в гърлото и да го задавят! Нека казва кой що ще, а бог ще да накаже тоя злочинец, и ще дойде време, когато тоя проклети Ничо ще да избълва хорските сълзи — казал Курт и още веднъж се прекръстил.

— Казват, че Ничо земал от стрина си герданът и ривцето ѝ, и обещал ѝ се да ѝ дава голяма лихва; а когато на стрина му дотрябали пари и тя дошла да си иска парите, то Ничо ѝ рекъл, че той не ѝ е длъжен ни парá, защото я е хранил и обувал — казала Тинка.

— Да го убие господ и да го поразии, ако само той е направил такова зло! — казал Никола.

— А ти още не вярваш! — се почудила Тинка. — А знаеш ли ти, че тоя проклети Ничо и неговите уйчови и храмът божии обкрадоха? Захванаха нашите граждани да градят черкова и направиха Пърльовците епитропи, а Пърльовците, които са уйчови на Нича, направили своят сестрин син економ и хазнатарин. Ничо изписвал камъни чак из Влашко, продавал ги на черковата за двойна цена и задържал една голяма сума за своите трудове, за комисион. В Пловдив камъните се продават по петдесет гроша, а карловчани ги купиха от Нича по сто и петдесет. Освен това Пърльовците, които бяха Ничови ортаци, изядоха до триста хиляди гроша черковни пари. Черковният капитал беше даден тям като на богати хора, за да правят търговия и да плащат на черковата проценти; а когато дотрябаха парите, то Пърльовците извадиха и дадоха на карловчани за триста хиляди гроша изгубени тимисюци и помолиха ги да си съберат сами парите. Карловчани се почудиха, като чуха това, и попитаха Пърльовците, Нича и съдружие: «А няма ли у вас чисти капитал?» — «Няма — отговорили тия, — вие ни дадохте черковните пари да ги дадем с файда и ние ги дадохме». И така Пърльовци, колкото пари изгубили от своята търговия, то си ги земали из черковата; а черковата трябало да вади ония батаци, които е изгубил американът и маслините. Такива са тия хора, които байо Никола хвали, че били станали богати. Който се не бои, че ще му

почернее образът и ще го заплуют и прокълнат хората, то той скоро разбогатява.

В това също време Ничо седял и мислил: «Аз намислих да бъда богат и ще бъда богат. Истина, че съвестта ми ме гризе малко, ала то нищо не е — сичко минава и забравя се. . . Не зная какъв съм аз човек, а не можа да търпя ония, които са по-богати и по-честити от мене. Уйчовите ми са по-богати от мене; ала аз и там ще да подлея вода. Аз трябва да съм, аз. . .»

Ето какъв е първоначалният исторически живот на Хаджи Нича, когото аз избрах за главен херой в моята повест и когото желая да изведа пред светът в следующите глави и да опиша неговите психологически, физиологически и нравствени достойнства.

V

В една из букурешките болярски улици стърчала стара и голяма къща, в която живели седем чифутски семейства, кундурадгия немец, една перачка, един влах пощалион из Трансилвания и два българина, които продавали в Букурещ пазарджишки, кипърски и солунски продукти, т. е. ориз, лимони и маслини. Освен тия живи същества, в тая къща, на долния кат, се намирили три дигеня, една механа и една друга квартира, в която проходили дните си твърде съмнителни хора. Тая къща като сяко нещо била някога си нова и хубава. В нея царствувала розкош и интриги; в нея се решавали големи и важни политически вопросы; а сега тя вече остаряла и като сяко старо нещо била оставена от господарите си без особено внимание: господарите ѝ я виждали и радвали ѝ се само тогава, когато събирали кириите. Най-напред разрушителното време я разлюляло настрана, а после някак си я разширило и заровило нейното основание дълбоко в земята; като сухи старчески очи гледали нейните многочислени прозорци, на които одавна вече лютите и мокрите зимни виелици и есенните дъждове и бури поизмили и поизветрили вапцаните някога си техни черचेвета. По покривът и по стрехите расла вече тревица: високите и почернелите комини се полуразвалили и представляли удобно местенце за гаргите и за врабците, за да вият

своите гнезда. . . Мрачно и сурово изгледвало това черно здание, което изобразявало из себе си тъжно подобие на глух и сляп човек, който е вече жив умрял, и когото нищо човеческо не докача, нищо го не весели и нищо не безпокои: стои той като гробница на кръстопътът и наминава със своето съществуване, че в тая нищожна развалина преди време кипял живот и волнували се страсти. . . Около тая развалина се градили нови къщи, събаряли се старите — по повелението на градското управление, — пробивали се улици, градът расъл, а тая къща стояла навъсена и не унищожавала се, не падала. С насмешка гледали на нея новите къщи, но тя не чувала и нехаела. Около тая къща расли големи дървета, плесен и гъст бурен царствували насякъде, и сичко изобразяло старост и гнилот. В тая къща живеел наш хаджи Ничо, който сега не е вече карловски дигенджия, а всемирни търговец.

Бил вечер и слънцето захождало. Букурешките улици оживели и хората се разшавали после дневната горещина. Комическата пиеса вървяла подръка с тежката драма; самоуважащата се и самонаслаждащата се подлост вървяла с разбитият и изгубеният за сякога живот; страховитият офицер тъпкал калта заедно с изпитият и полумъртвият солдат; нечистият селянин и нерешеният возар вървели след всемирната жена, която била сблечена като Помпадур; тлъстият поп и шарлатанслицият грък-болярин вървели по дирята на нещастият селянин, който отивал да купи на децата си за пет бана обуща. . . Говор, смях, глупави речи, белила и червенила, дълги копринени шлепи, бърбенета, фъфлане, предумванета, беззащитна ропот, плашливо дъхане, силна и глуха кашлица и предсмъртни пышканета са ссединявали в един страшни концерт и издавали разнородни звукове под това ясно небе. Розкошен е Букурещ, а по-розкошни са неговите дами и кавалери. Розкошеството у грубите и неразвитите народи се заключава в празния бляск и в лъжовната позлата; розкошеството у здравите, развитите и свободните народи е доведено до една такава точка, която облеснява животът на човека, дава му средства да се не занимава с празни занятия и чува здравето му; розкошеството във времената на падението служи само

на порокът, на празната разточителност. Букурещката аристокрация се намира в последната категория.

Между уличните люде вървяла и бързала една млада девойчица, която на нищо не обръщала внимание и нищо я не интересувало. Тая девойчица била хубавичка и гиздавичка. Големите и черните ѝ очи, които били ту замислени, ту изведнъж приемали безпокойни и тревожни поглед, гледали право, невинно и искрено; дългичкият ѝ с малки гърбец нос бил действително прекрасен; не много тлъстите ѝ устни представляли страстна натура; копринената, черната и къдрата ѝ косица била голяма редкост, а сичките тия неща съставляли голямо украшение на тая и без това хубава главица. Бой тя имала средни, била добре развита, но тялото ѝ било слабо и болезнено. Някакво си предивременно утомление и умореност се видели на лицето ѝ, в снагата ѝ, в ходът ѝ, в обръщането ѝ — тия свойства тя получила наследство от своето горчиво прошедшее; ако тя и да се веселила, както и другите хора; ако тя да се смеяла безгрижно и детски, но в нейната веселба и в нейният смях почти сякога звънтяла тъжна и унила нотица. Но най-прекрасната нейна хубавица била усмивката ѝ — тиха, нежна и безконечно добра, — в нея се скривала душа любяща и открита за сичко, щото било добро и истинско хубаво; тя била готова на всякакви жертви и на всякакви борби и нещастия, и...

Девойчицата се запряла пред старата и голяма къща, погледала към прозорците, погледала си краката, погледала небето, погледала насам-нататък, въздъхнала два-три пъти и замислила се. А божият свят бил широк и пространен! Девойчицата погледала пак към прозорците и две едри сълзи ѝ потекли из очите — само две. А лучезарните и пурпурните облаци в това време приемали такива фантастически форми, каквито са възможни само в приказките! Девойчицата погледала и на това великолепно небе, но погледала с такава тъга, която съвсем гармонизирала вечерната или нощната красота. Мислите ѝ се бъркали в главата и тя проговорила:

— Да вляза или да не влязам? Боже, дай ми разум; научи ме що да правя! Моят живот и без тия мъки е твърде тежък, така е той тежък, щото освен горчивини и страдания, аз нищо на светът не познавам! Но нищо!... Аз ще да се хвърля с главата напред против моята соб-

ствена воля и ще да се предам в ръцете му, па после щото бъде, нека да бъде... По-добре мечти и безумие, нежели хладни и нечовечески страдания!

И девойчето влязло в къщата и потропало на вратата, която водила в квартирата на хаджи Нича.

В това същото време, когато произходило сичкото това, хаджи Ничо си готвил вечеря, т. е. пържил си джигер. Когато джигерът бил опържен, то Ничо зел едно парченце хляб, захванал с него да чисти тиганята и да го свива в устата си. Недалече от Ничо стоял Пахом Катранджият и чистил ориз за пилав. Тоя ориз бил набран в онова време, когато Пахом помел дигенят и поотърсил чувалите, из които оризът бил одавна вече продаден.

Когато Ничо калаисвал тиганята, то Пахом гледал на своя чорбаджия като керкенец, когато той гледа младите патета или младите ластавичета, и мислил си:

«Моят чорбаджия скоро ще захване да си яде и подлогите от цървулите. Гледай как олизва тиганята, чегато иска да я измие за велики пости. Проклет човек — и джигерът ще да изяде, и тиганята излизва, и пак е гладен. Ех, кога ли ще и аз да бъда богат като Нича! Когато аз бъда богат, то ще да ям сè средата на лукът, а кориците му ще да давам на измекарите си, а пък когато се ожене — на жената си. Тоя проклети Ничо сè яде на лукът средата, а мене дава лощунките. Завчера щеше да ме убие, че съм изял една литра халва и един самун хляб. «Я дай и мене малко хляб и малко халва» — ми каза. «Няма веке» — му рекох. «Как няма? Ти сичкият самун ли си оплескал?» — казва. «Сичкият» — му казах. «Да те отрови!» — казва. — Лоша е нашата патка с по-тур и, когато се тя разсърди.»

Пахом Катранджият, който служил, както читателите вече видят, у Нича, наричал своя господар патка с по-тур и, защото Ничо носил широки карловски потури, жълт вълнен пояс, бяло либаде и карловска шубура, която имала на върхът голяма пъпка, а первазът ѝ бил обшит с кадифе. Тая шубура била дотолкова корава, щото Ничовите уши били почти сякога залепени за главата му и приличали на дебела петура, из която немците си правят супа, а гърците — макарони. Под либадето Ничо носил шам-аладжена антерия, която се закопчавала под брадата му с две петелки, които били украсени

с две мерджанчета; освен това тая антерия била поръбена с такива тегелчета и с такива кенета, които приличали на симид.

— Пахоме бре, я иди и виж кой тропа на вратата! — казал Ничо.

Пахомия отишел, отворил вратата, па скоро се върнал назад и рѣкъл:

— Дошла е Маргьолица.

— А-а-а! — казал Ничо, па оставил лъжицата, с която мислил да разбърка нилафът, и излязъл.

VI

Одаята, в която живял Хаджи Ничо, била варосана в 1821 година с жълта боя, но тая боя приняла някакъв си жълтопепелни цвят, такъв същи цвят има кожата на дланта у арапите; освен тая боя стените на одаята били нашарени с червени цветя, които принадлежали на по-новата епоха, т. е. тия били произведение на Пахома, който със своя юнашки указателни пръст правил сражения с дървениците. На дясната страна, между прозорците, се намирало едно огледало, което било нацвкано от мухите и което имало дървени черчевета от орехово дърво. Това знаменито огледало отражавало предметите в съвършено превратни вид: старците ставали млади, жените — мъже, окатите — слепи, кривоносите — хубавци и у секого из тях шията ставала дълга като у лебедите. Освен това украшение, в одаята на хаджи Нича съществувало канапе, което било купено от един стар еврейн заедно с огледалото, и затова и то било направено из орехово дърво и покрито с вълнено червено сукно, което било изтъкано на кутийки. На това канапе било постлано синьо ямболско кебе, а на едната му страна била турена дълга възглавница, която била обшита с морав чит и която от едната страна била нашарена с къдрави лъкатушки. На това канапе спал и почивал хаджи Ничо после дневните трудове. До противоположната на канапето стена стърчал един бял стол, на когото се намирала една чиния, една набодка, която имала само два зъба, една дървена светогорска лъжица и в една книжка сол. До вратата били натрупани оризени чували, а над тях бил хвърлен един кюрк, на

когото полите били подплатени с черни, а гърбът му с бели кожи и едно чердже, което било изтъкано с черна, жълта, червена и бяла вълна. Тия халища били донесени из Търново и принадлежали Пахому. Прибавете към сичките тия неща още три столове, из които единът бил на три крака, и ще имате точни сведения за квартирата на хаджи Нича! А хаджи Ничо сѣ печелил и печелил!

— Одавна аз не съм те видял — казал хаджи Ничо на своята гостенка, която Пахом нарекъл Маргьолица, и погледнал я маслено в очите.

— Аз мислех съвсем вече да не дохождам при тебе, ала се не утърпях и дойдох пак — казала Маргьолица и погледнала си на пръстите.

— Защо да не дохождаш? Аз искам да дохождаш. Мене ми е драго, когато ти дохождаш, защото аз те обичам — казал Хаджията.

— Ако да беше ме обичал, то завчера не щеше да ме изгониш из къщата си! Аз ти казах, че майка ми умира от глад, а ти вече помисли, че ще ти искам пари назаем, и изгони ме! Ти твърде добре знаеш как те аз обичам; ти знаеш, че аз оставих и майка, и баща, и оставих ги само и само заради тебе; ти знаеш, че аз съм забравила и на срам, и на грях, и на сичко само и само да угодя тебе, а ти? . . .

— Аз завчера се пошегувах, а ти помисли, че ти говоря истина, и разсърди се! — казал Ничо и хванал Маргьолица за ръката.

— Послушай ме, Ничо, какво аз искам да те попитам и отговори с чисто сърце на моите думи: обичаш ли ти мене барем малко? Жалееш ли ме и желаеш ли ми доброто? — казала Маргьолица.

— Аз съм ти хилядо пъти казвал, че те обичам, па ти казвам и днес, че те обичам повече от сичките други жени на светът — казал Хаджи Ничо. И той говорил искрено, той обичал Маргьолица, но обичал я по своя начин, обичал я по х а д ж и н и ч о в с к и.

Такива хора, какъвто бил Хаджи Ничо, когато земат в къщата си жена, даже когато се женят или когато купуват майка на децата си, то желаят да купят не жена, не майка, не л ю б о в н и ц а, а работница и робиня, която тия употребляват за най-тежки работи: да сече дърва, да пере и да готви, да носи вода, да им мие крака-

та, да им постила постелята и пр. Когато работницата свърши своите тежки трудове, тогава владетелят ѝ я удостоява или дава ѝ чест да служи за неговото наслаждение и за неговите веселия; а в тия минути той гледа на нея не другояче, освен като развратник на публична жена. Хаджи Ничо не бил крив, че неговата любов имала такъв, а не други характер, защото сичкото общество, в което той живял, гледало на жената така също, както и той, т. е. обществото гледало на майките си като на машини, които им дали живот; на жените си като на оръдия, които давали живот на децата им; а на дъщерите си — като на нещо съвсем непотребно, което трябало да се отгледа надве-натри и да се изгони из къщата им. Ако Ничо и да обичал Маргьолица човечески, то я обичал само дотогава, докато тя още не му се предавала в ръцете и когато тя още мислила за него, че той е честен човек. Преди да прелъсти девойчето, Ничо му говорил:

— Аз съм богат и ще те облека в коприна и злато. Ти ми казваш, че майка ти е сиромашкиня и няма дека да живее и с какво да се прехрани; но аз съм богат и ще да ѝ хвана къща за живеене, а така също аз ще ѝ дам пари да се прехрани.

Но когато Маргьолица била съблазнена и обезчестена, то Хаджията ѝ говорил:

— Хайде, поседи малко с мене, па си върви, защото аз ще ида на гости у един твърде богат човек, от когото имам големи интереси.

Но Маргьолица имала съвсем противоположна с Нича душа: тя имала твърде честно и благородно сърце и затова, когато се отдавала в ръцете на Нича, то тя говорила така:

— Аз съм предала и сърцето си, и душата си нему; аз сичко вече заборавах под целувката на неговите устни, аз чувствувах, че умирам от живителна смърт, от лучите на неговия поглед. Да, аз те обичам, мой Ничо! Аз те обичам и готова съм и душата си да дам за тебе! Ако е моята любов престъпление, то аз сама ще претърпя и наказание за него. Нема аз мога да умра, без да изпитам що е живот? После цели години горчиви мъки, страдания, отвращения и неволни срам, нема аз съм длъжна да червенея затова, че сърцето ми се е препълнило и че женствеността още не е умряла в мене? Не, не, аз не чер-

венея. Аз съм твоя, мой драги; аз съм твоя до гробната дъска! Стискай ме в своите обятия, стисни ме колкото можеш по-силно и разрови моето сърце. Там е сичкото твое: зимай, зимай, щото там найдеш, а аз ще ти кажа за това «благодаря.» Аз с тебе живея, аз с тебе се възродих на тоя свят. Ти ще да бъдеш отсега мой мъж, мой любовник, сичко мое. Нищо друго не лежи на моето сърце освен една нежност и едно име, а това име си *ти*. Тебе само аз желая и очаквам, защото освен тебе и моята майка аз нямам нищо на светът. Никога аз не съм изпитала любов и нежност и затова сичката сила на любовта се е събрала сега в мене. О, моето сърце е много страдало. . .

Твърде скоро Маргьолица разбрала, че нейното положение не било положение на едно младо и хубавичко девойче, което обича и го обичат, а положение на една просякиня, която простира ръката си и проси милостиня; но тя се мъчила и надеяла се. . .

Уверяват, че надеждата угасва само заедно с животът — но това е парадокс.

Маргьолица била дъщеря на един българин брашнарин, който умрял твърде рано и оставил на жената си една къщица в Табаците и една дъщеря, която трябало да се отгледа и да ѝ се наиде мъж. Зиме и вдовицата, и малката дъщеря на брашнаринът работили и прехраняли се; но Маргьолица расла сама и нямала другарки, с които да дели своите радости и печали, и затова характерът ѝ принял меланхолически и печални вид. Майка ѝ, на която било криво сяко едно нещо, твърде често бърбрала, карала се, сърдила се, плакала и проклинала светът, дорде най-после се разболяла и ослепяла. Тогава мъничка Маргьолица останала сама на светът и обязана била да храни и себе си, и сляпата си майка. Тежки били на Маргьолица зимните вечери и безлюдната тишина; а особено била тежка нейната работа. Лете ѝ било малко по-добре и по-весело. Понякогаж още от зора отивала тя в своята мъничка градинка, под вишната — единствено дръвце, което украсявало тяхното неголямо царство. Лежала тя на тревата и гледала нагоре: слънцето още не успяло да изсуши росата, нейните чисти капки треперат на листето, на стръкчетата на цветето и по шумките на вишната. Ето турчин-кукурчин

лази по вишната със своите червени криле и със своите черни мустаци; ето божата кравица пътува от листо на листо и клати си мустаките; мравекът търте едно мъничко пясъче, а други му върви насреща, и както се позапрат на един миг и двамината, то пак продължават своят път, а гъстият бурен расте при техният път и покрива го с листето си така, щото трудолюбивите работници ходят под гъста сянка да си търсят храна. *Слънчицето* седи в лулето на цветето и неподвижно изпълнява своите обязанности, т. е. храни се от цветните сокове. . . Пищят комарите, хвърчат мухи, врабци прехвъркват и безпрестанно цвърчат като цигани пред механата; близо нейде си брънчи пчела. . . Маргьолица лежи на тревата, внимателно се прислушва и чуе, че около нея съществува човечески живот със своята жива деятелност — къса си тя кишлек, яде тере, калофер и пера от лукът; с внимание разгледва Маргьолица сяко едно цветице и сяка една тревица; високо под небето плува леко като пара бяло облаче: радва му се Маргьолица и със сичките си гърди вдъхва в себе си чисти утринни въздух. . . Или захване да тича из градината: и тича тя весело, тича свободно, тича по пътеката и по вадичките, само на лехите тя не стъпя, за да не сгази нещо. Така тя блаженствувала, дорде я не викне майка ѝ:

— Стига, стига, Маргьолице, стига си тичала като луда! Хайде, ела дома и земи се за работа! Тряба да се работи, а ти цели ден тичаш из градината.

Жената на брашнаринът — трябва да забележа това — била намерена да направи едно такова чудо, щото дъщеря ѝ да бъде или чокойка, или барем жена на някой богат търговец, т. е. да бъде дъщерята по-добра и по-щастлива от майка си, но брашнарката не знаела само с какви средства и с какъв начин да изпълни своето желание. Маргьолица била сякога непрана и нересана — но затова не трябва и да говори човек, — нея не било възможно да си представи някой без кал и без нечистота. Но майка ѝ я китила понякогаж, мила я, ресала ѝ черната косица и завивала я на пръстенчета, и обличала я в единственото нейно чисто рокленце, което било ушито из червен чит с бели звездици, и радвала се на своето дете. . . Тя мечтала за бъдещето на своето единиче. . .

VII

Почти пет столетия се изминаха, а българският народ търпи тежки мъки и страдания; почти пет столетия отидоха във вечност, а българинът не може да каже, че е имал в живота си светъл и радостен ден. Секи здравомислящ човек се чуди как е можал да оцелее нашият бедни народ и как е можал той до днес да удържи своето човеческо достойнство. Аз мисля, че ако българите са останали до днес цели и неповредими, то главно за това условие е била някаква си неопределена надежда и някаква си вяра в бъдещето. Но на кого са се тия надежали досега? От кого са очаквали помощ и поддръжка?

1848 година разбуди заспалите и полумъртвите народи по сичка Европа, събуди и нас българите. От онова време българите оживяха, бъдещето им се засвети с няколко приятни и мили лучи, а тайнственото, или да кажа по-просто, инстинктивното предчувствие им заговори, че е настало вече време да се освободят от турското и гръцкото тиранство. Черногоорците, които един от най-учените немци нарича хайдуци и главорези, изгряха като слънце на своите планини, обиколиха Жабляк и изпразниха първата пушка, която превъзвести на сичките християни в Турция, че времето е вече настало. Аз можех тука да говоря твърде много за влиянието, което са имали черногорците между другите поробени народности в Турция, но ще се огранича само с това, ако изкажа за тях своето убеждение кратко и ясно: тия са храбри, силни, народолюбиви, приятели на правдата и сеятели на свободата. Въсбеще тия са най-достойно за уважение племе между сичките славяни. Жаблянската битка, в която изгина такова множество турци, показва и на българите, че техните господари не са за нищо друго, освен да ядат пилав, да пият ракия и да си пушат лулите.

Но ето че настана и 1852 година. Генерал Меншиков дойде в Цариград да освобождава християните в Турция и да спасява Б о ж и г р о б от агарянските ръце. Българите помислиха, че вече денят на тяхната свобода е настанал и захванаха да се приготвяват, за да спасят своето отечество; българите помислиха, че Меншиков е месия на тяхната свобода, и повярваха, че Николай Павлович дохожда със своите армии не да поробява, а да спасява.

Българите още не знаеха, че ония хора, от които тия очакваха помощ, спасение и избавление, приличат на римските сенатори, които ненавиждаха Цезаря, но в същото време тия сами бяха по-големи тирани от него: тия горещо и фанатически поддържаха своите собствени аристократически права, горделиво и безсовестно си играеха с народът и управляваха своите роби и робини с помощта на камшикът и на въжето; българите още не знаеха, че руският народ във времената на Меншикова търпеше по-тежко и по-гнуснаво робство, нежели българският; българите още не знаеха, че русите се продаваха като говеда на пазарят, и че тия трябва да благодарят само на Александра II, който ги избави от това срамотно робуване. Но както и да е, а българите се разшавали и надеяли се, защото тия още не били познати с Мациниевото изречение: «Вие търсите свобода от французкият император, който е най-голям неин враг. Ако би Наполеон III желал да ви види свободни и ако да му е скъпа свободата, той щеше да освободи по-напред своят народ, па после вас.»

Разшавал се и Хаджи Ничо и захванал да мечтае за големи работи. На българският народ било тежко и той търсил счастье и добро; а Хаджи Ничо бил убежден, че животът е прекрасен и разхождал се по него острожно, той с такт търсил такова място, на което трябало да стъпи и с голямо внимание избягвал сяко камъче и секи трън. У него не била нито любов към българската свобода, нито желание да види освободен народът си, а само му се искало да е т о й и да държи парите, следователно и той търсил счастье и добро.

В това също време, когато България се вълновала и надеяла, един букурещки големец повикал по-първите българи в градът, да заповядат при него и да поговорят за политически работи. Нашите по-първи българи се обрадвали, че им се представляла такава чест, щото да се удостоят да присъствуват на събранието у негово високопревъзходителство, и решили между себе си да не приемат в своето дружество ни един учен, млад и опитен човек, защото младите, учените и умните хора по мнението на Хаджи Нича са вагабонти и въртоглави. Но намират се и такива хора, които разказват, че главната причина, която заставила Хаджи Нича да не приемава учени и опитни хора в своята компания, се заключала в това, че тия ва-

габонти твърде лесно можали да му развалят плановите, които се въртели в главата му. Тряба да забележиме тука, че и Хаджи Ничо в онова време не бил стар, но той бил умен и опитен погече от Авраама, защото имал пари; а букурещките българи ценят човека не по умът и честността, но по кесията.

У негово превъзходителство се събрали по-първите българи и мнозина от тях дошли с жените си и с домочаците си, защото и женската компания пожелала да види негово високопревъзходителство и неговата сладка по л о в и н а. П. Маслината, Н. Протопспович и М. Михалъв дошли в пълна форма, т. е. във фракове и с бели ръкавици; архиереят дошел със своята патерица и със своята политическа глава; богатият сарафин Н. Токмакът довел и своята дебела, като дебелията сянка, жена и своите тлъсти дъщери, които имали твърде сънливи физиономии; дошла и фамилията на Курта Боклукът, дошел и Нейчо Петлето, който постоянно живял по кърт и хранил многочислено стадо тлъсти свине, но на когото това не пречило да бъде сам мършав като гарга и да има жена и дъщери така също постни, гърчави и дългоноси, както и той сам. Най-послед дошел и сам Хаджи Ничо.

Дълго време гостите на негово високопревъзходителство говорили за плодородието на влашката земя, за солта, за катранът и за цената на чирозите; а негово превъзходителство си играл със синджирчето на сахатът и разглеждал жените; но когато му вече омръзнало това занятие, то той повикал мъжете да идат в другата стая и да поговорят за политическите работи; а на жените дал право да си разказват за плачинтите, курабиите и за моравият атлаз.

Заседанието било открито от негово високопревъзходителство, който захванал да говори така:

«Братия! Негово императорско величество е намислило да освободи християните в Турската империя и да отнеме грсбът господен от неверните агаряни, които правят сякакви лошабини и сякакви беззакония на богомолците. Ръката на всевишният ще поддържа нашето оръжие и ще подкрепи величието ни. Молете се на бога и на пресветаго Сергия за здравето на руското воинство!?

— Да воскреснет бог и да расточатся враги его! — казал владиката.

— Спаси, господи, люди твоя и благослови достояние

твое; победи благочестиваго императора нашего Николая Павловича на сопротивния даруя и твое сохраняя крестом твоим жителство* — казали другите.

— Сега да ми кажете какво мислите вие да работите? — попитало негово високопревзходителство.

— Ние ще да помагаме на Русията и да отнемеме гробът господен — казал владиката.

— Ние ще да въоружиме сичка България против агаряните — казал Н. Протопопович.

— Ние ще да изгоним турците в Анадолът — казал Михальов.

— Пари трябат, пари — казал Ничо.

— Русия ще да ви даде пари и сичко, щото ви трябва, само вие да възбунтувате народът и да му кажете да дочака руската псбедоносна армия и да ѝ се покори.

— Сичко ще да направим, само вие да дадете пари — казал Ничо.

— Но вие да не чакате помощ само от нас, а и вие да жертвувате, колкото можете — казало негово превзходителство.

— И между себе си ще да събереме — казал Ничо и заседанието се свършило.

На другият ден после това произшествие Хаджи Ничо събрал второ заседание, на което било решено да се направят кутийки, които да се запечатат с Ничовият печат и да се изпратят по сичките градове в Румъния, в които живеят българи, за да се съберат пожертвувания. Сам Хаджи Ничо пуснал в едно сандъче двајсет и пет жълтици, които до една били ексик и с дупки.

Вечерта после това заседание Хаджи Ничо дошел дома си радостен и щастлив и легнал на своето орехово канапе, за да си успокои уморените кокали; нему било дотолкова весело и дотолкова добро, щото тоя ден оставил Пахома да готви сам и да изяде контрабанда една четвъртина от гозбата, три глави лук заедно със средата му и петдесет драма сирене. Дълго време Ничо лежал и радвал се, но нему се искало да изкаже някому своите радости и той повикал Пахома:

* Спаси, господи, твоя народ и благослови наследията си, като даруващ победа над враговете на благочестивия наш император Николай Павлович и запазващ с кръста си твоя народ.

— Пахоме бре, яла-тука!

Пахом влязъл в одаята и държал в ръката си една набодка, която той чистил с пръстите си.

— Така ли се чисти набодка? — казал Ничо, но не темерлански, както той говорил обикновено, когато се карал на своят поданик и роб.

Пахом плюйнал на набодката, па извадил из джебът си една синя кърпица, която била нашарена с бели колелчета и която не била прана от Гергьовден, и захванал да продължава своето занятие.

— Не така, магаре, ниедно! Ти трябва да стълчиш един кирпич и с прахта му да изчистиш и набодката ми, и ножовете. Готово ли е яденето?

— Почакайте още малко — казал Пахом.

— Добре. А знаеш ли ти, Пахоме, че Русията ще се бие с турците? Знаеш ли ти, че негово превзходителство ми рече: «Българите ще бъдат отнети от турците!» Ти, Пахоме, трябва да ми слугуваш хубаво и да ме не обкрадваш; а когато се освободи Българията, то аз ще те направя паша в Търново. . . Чуеш ли?

— Чуя — казал Пахом и помислил си: «Ако аз стана паша в Търново, то чорбаджията ми какъв ли ще да стане!»

— А иска ли ти се, Пахоме, да имаш български цар? Иска ли ти се да чуеш, че поповите пеят в търновските черкови: «Помолимся о здравии господаря нашего Нича»?

— Иска ми се — казал Пахом.

— Ако е така, то аз ти казвам, че скоро ще да чуеш. Хайде, дай да вечерям.

— Да донеса лук или не?

— Днеска няма да ям лук.

VIII

И така Хаджи Ничо сѐ печелил и печелил: печелил от храмовете господни, печелил от училища, от читалища, от мъртвите, от сиромашкият пот, от семейните несъгласия, а най-много от народната кожа, която той великодушно продавал секому и тая своя търговия наричал «любов към отечеството».

Севастополската драма се разиграла: невенчаният интригант Наполеон III и царица Виктория повдигнали

своето оръжие против Русия и обявили на сичкият свят, че са намерени да пролеят и последната си капка кръв за целостта на Турската империя; Австрия поблагодарила на Русия за 1848 година и влязла в Румъния; Прусия останала неутрална, но вредила на Русия повече от другите държави; само един Хаджи Ничо останал верен на императора Николая. Ничо събирал пари, събирал волентири, купувал пушки и пищови и изпроводил силна войска, двесте души помощ на руската армия. Тая Ничова помощ била гладна и жедна, гола и боса, но тя била въоръжена със стари турски пушки и шишинета, с криви сабли и с видински ножове, които сичките стрували не повече от сто жълтици и които били купени от дядо Чока, който поискал да даде и своята лепта на своето отечество. Както разказват умните хора, ако дядо Чока да не бил дал своята лепта, то Хаджи Ничовата армия щяла да си остане в къщата цяла и неповредима, защото Ничо пожертвувал за тая цел само две нули. Когато един от руските генерали видял Ничовата армия, то написал в Петербург едно писмо, което имало следующето съдържание:

«Мене ми приказваха в Петербург, че из министерската каса се е изпроводила в Букурещ една твърде добра сума, за да се съставят български чети; а що виждам сега? Пред мене излязоха само двеста души, които нямат що да ядат и които са голи като соколи. Гледайте да поправите тая своя погрешка и да изпроводите на нашите братия южни славяни какво и да е съдържание.»

Руският генерал получил из Петербург такъв един отговор:

«Парите са изпроводени до Хаджи Нича в Букурещ, който е твърде честит човек, според както ни разказва негово превъзходителство. Не е крив в това нито Хаджи Ничо, нито негово превъзходителство, а южните славяни, които са като бъчва без дъно, в която колкото и да налива човек, тя е сѐ празна.»

И така, в това също време, когато се преписвали тяхно превъзходителство за българите: бъчви ли са тия, или каци, то българските войници гладували, тъпкали руската кал, умирали по руските полета голи и боси и проливали кървави сълзи; а Хаджи Ничо печелил и пак си останал честен човек.

В това също време, когато в Русия произходило това

събитие, в Букурещ се намерили неблагодарни хора, които твърде често се сърдили на Хаджи Нича и говорили измежду себе си такива неща, от които се наежвала кожата у честните хора.

— Сиромасите и кървавата си пара пуснаха в кутийките; жените обиците и пръстените си дадсха; дената си не купиха свирки и кукли, за да помогнат на своето отечество; а наш Хаджи Ничо изсипа сиромашките мангъри в бакалската си каса и сега се гордее пред нази, че е богат човек — казал Никола Белият.

— Вие това от зло говорите — казал Нейчо Петлето. — Вие му завиждате, че има пари, а вие нямате. Аз мисля, че Хаджи Ничо е тамам човек, защото из сяко нещо умее да извлече полза. . . Ако Хаджията да се не беше възползувал от войната и ако да не оскубеше и руснаците, и българските търговци, то вие сами щяхте да го окривите и щяхте да кажете, че той е глупав човек, защото не е можал да спечели пари, когато е можал да спечели. Не е срамота, мой брате, ако ти откраднеш, па да бъдеш богат; а ако не откраднеш, па да бъдеш сиромаш, когато си можал да бъдеш богат. Аз мисля, че Хаджи Ничо е най-умен човек от сичките българи и даже от сичките хора на светът.

— Ако е така, то хайдутите, убийците и обирачите са най-умни и най-честни хора на светът! — казал Никола.

— Хаджи Ничо не е нито хайдутин, нито убиец, нито обирач, а търговец, банкерин и политик. Я кажи ми ти: кой търговец е честен на тоя свят?

— Тоя, който не продава липискани — казал Никола и тръгнал да си отиде; но Нейчо Петлето го хванал за ръкавът и рекъл му:

— Аз мисля така също, както мисли и байо Хаджия: «Ще крада, ще интригувам, ще продавам душата си и на християнските, и на чифутските дяесли, ама пари ще да спечеля.» Ние не сме хайдуци, ами сме търговци и правиме търговията си така, както я правят сичките хора.

— Хаджи Ничо е хайдутин и убиец — извикал Никола. — А и ти не си по-добър от него.

— Кого е той убил? От кого е той откраднал?

— От русите и от българските търговци е откраднал. А ако искаш да знаеш кого е убил, то аз ще ти кажа, че той е убил българската младеж. Нема не е кражба да излъже човек руското правителство и да му се обещае, че

ще да събере волентири, а като земе рубличките, то да му покаже колтукът си? Нема не е кражба да обираме българите и да им казваме, че ако тия дадат пари, то България ще бъде свободна; а когато им земеме парите, то да ги презираме и да ги наричаме вагабонти и неблагодарни? Така също нема не е убийство да излъжеме младите хора и да им наобещаваме златни гори, а после да ги пратиме в Русия да гинат без пари, без пушки, без хляб и без цървули, за да станат жертва на гладът, на зимата и на неприятелите? Грехота е и срамата е да браните такъв един човек, който е направил подобни лошабини. Аз трябва да ви разкажа още едно злочинство, което е направил Хаджи Ничо, и когато свърша разговорът си, то ви моля да ми кажете имам ли аз право да го нарека най-голям злодей, или не.

— Разкажи, разкажи — извикали няколко души българи, които не твърде много обичали Ница, но не викали против него само и само за това, защото си купували из магазина му маслини и ориз.

— Слушайте — казал Никола Белият и захванал своят разказ. — На север от Букурещ се намира една твърде богата мушия, която принадлежеше на един стар и нещастен българин. Преди няколко години аз отидох на тая мушия по мои частни работи и останах да пренощувам у нашият стар българин, у когото беше дошел на гости и Хаджи Ничо. Утрента аз станах рано и отидох на полето да прегледам кравите, които мислех да купя у дяда Стояна. Така се наричаше старецът. Тряба да забележа тук, че мушията се намира на брега на река Ардиш. Бреговете на тая река са твърде живописни; но розкошеството на селската природа никак не съответствува на сиромашията и на голотията на селяните. Къщите на тия сиромаси приличат на кочини и обори, а ослепителният бляск и зелената растителност са нищо друго, освен горчива присмивка над покъсаните и окаляните дрипели, които носи така нареченият цар на природата. Но ако да би била само вънкашна бедност, то човек можеше с нея да се помири; но на един ред с тая бедност стои и нравствено, и умствено унижение, които се отражават на сичките селски лица, а това явление възмущава душата на всеки благороден човек. Нищо благородно, нищо мъжествено, нищо високо, нищо човеческо не видиш ни на едно лице! Черти груби,

поякогаж отвратителни; видиш не човека, а животно.

Тия би се ниско клањат, когато ги срещнете на пътят, и със зачудено глупав поглед гледат след вази, когато вие преминете покрай тях. Между хубавите и живите жребенца и биченца, които бягаха по полето, и между говедарят, който пасеше това безсловесно стадо, съществуваше твърде малко различие и ако човек захванеше да разсъждава кой е по-добър и по-развит от тях, то щеше да дойде до печален и унизителен резултат. Да ви кажа право — с това аз не желая да осъждам ни патриотите, ни официалните представители на народът, — мене ми се чини, че селачените деветдесет пъти повече приличат на роби, нежели на румънски граждани. А кой е в това крив? — Ще видиме по-доле.

На полупът срещнах една твърде сиромашкия и покъсана жена; тя вървеше наведена и носеше везаница трева на гърбът си и един сърп в ръката си; тя погледа на мене с любопитство, ние казахме един другиму «добър ден» и аз я попитах отдека тя иде и дека отива. Тя ходила в гората, косила трева със сърпът си и хранила с нея своята кравица, която доила, и носила млякото ѝ на продан в Букурещ; това тя направила вчера; това ще прави и утре, и в нейното бледно лице аз видях нищо не прочетох. Покосената трева, която тя носеше, беше твърде грациозно наклонила своите полуповянали листца и цветки; но тая, която я носеше, представляваше само грубост, безобразие и изкажение на сичко, щото е човеческо. Аз пожелах да я накарам да говори и сичкият нейн разговор беше само една дълга жалба: тежък и горчив живот, пиянец мъж, неблагодарни деца; а освен това нищо тая година се не родило: ни хляб, ни кукуруз, ни орехи, ни лен. Само кравата и кокошките ѝ доносили доход, но твърде малък доход.

— Сиромасите могат из кожата си да излязат, могат и дене, и ноще да работят, могат да не ядат и да не спат, и пак нищо няма да добият — каза тя твърде мирно и седна да си почине. Седнах и аз около нея.

— Вашето село е твърде сиромашко — казах аз, после неголямо мълчание.

— Земята наша е плодovitа, хората са работни, господ ни дава и свети Димитър ни помага; ала чокоите и

чиновниците почти сичко изядат — каза сиромашкината и още по-надолу наведе главата си.

— Мене ми се чини, че вашият болярин е добър човек — каза аз.

Жената ми погледа в очите, поклати главата си и проговори:

— Спаси, господи, от лукаваго! Нашият чокоин е дявол над дяволиите, той и бога иска да излъже. . . У него сърце няма; той малко мисли и за душата си.

— Колко деня вие работите за него? — попитах аз.

— Цяла неделя. . . Сичките селяни му са длъжни и затова ги има в ръцете си. Ала и него господ удари в главата: отплати му той за нашите сълзи. Има вече петнайсет годин, откак той държи нашето село. Много пари той спечели в тия години, много имане накупил, много хорица изгори; ала господ и нему не даде щастие. Ожени се той в Букурещ и зема едно твърде богато момиче. Дечица му господ даде твърде малко — само едно момиченце, като ясното слънце на небето. Нашият чокой нищо и никого не обичаше така, както своето детенце, и сърцето си даваше за него. Азе мисля, че ако Настасия (така беше името на момиченцето) да беше поискала от баща си хилядо гроша, то той щеше да ѝ ги начете, ако и да беше скъперник като чифутин. Настанаха Настасии петнайсет години; а момците захванаха да прескачат през прагът на тяхната къща. А колко момчета, боже ти мои господи, дохсждаха в тяхната къща! И чокои, и бояри, и офицери, и генерали, сякакви! А и девойчето беше за чудо! Хубавица, гъздския, добра, обичлива и милам дете. Разселя се майка ѝ и отиде на небето. Хората казват, че нейният мъж много ѝ съкратил дните — господ ги там знае; не трябва да го еори човек, щото не знае. Когато се мина една година после смъртта на нашата чокойка, то захванаха пак да дохождат момци и да искат Настасия за жена, ала нашият чокоин ни едно момче не хареса: един бил млад, друг бил сиромаш, трети — пиенец, четвърти не бил из добра фамилия и малко ли още що. «Аз ще да намеря за детето си някой големец, който да има и богатство, и слава, и сичко» — казваше дядо Стоян и не даваше дъщерята си. Веднъж дойде един млад офицерин и попита дядо Стояна иска ли той да му даде дъщеря си. «Ами парици имаш ли?» — го попита дядо Стоян. «Имам малко» — каза

офицеринът. «А аз искам да имате много и тогава да ви дам дъщеря си.» «Аз имам малко и вие ще да ми дадете малко и ще станат много» — каза офицеринът и позасмя се. «Уший си кесии» — му каза дядо Стоян и обърна на офицеринът гърбът си.

На Настасия се ареса офицеринът и тя замоли баща си да ѝ позволи да го земе за мъж; но дядо Стоян се разсърди и извика: «Аз не съм печелил своите пари да ги дам да ги ядат калдъръм-челебиите. . . Аз искам да намеря богат зет, а не гол офицерин.» «А аз друго не ща; ако ме не дадеш нему, то ме дай в манастирът да стана калугерка» — каза Настасия. «Ще видиме щеш ли да земеш друго, или не щеш!» — каза дядо Стоян и отиде същият ден в Букурещ. На другият ден се върна назад и доведе със себе си един стар цънцарин, който беше твърде богат човек: шест къщи имаше в Букурещ на най-доброто място.

— Настасио — извика дядо Стоян, — ела да целуваш ръка. Аз ти намерих това, щото ти трябва.

— А що си ми намерил, тато? — попита Настасия весело.

— Тоя човек ще бъде твой мъж — каза дядо Стоян и посочи с пръст на цънцаринът.

Настасия побледня като платно и нищо не проговори.

— Чуеш ли ти? — я попита дядо Стоян. — Тоя човек ще бъде твой мъж, защото е богат и големец. . . Ти мене трябва да слушаш, защото аз съм ти баща и доброто ти искам.

Настасия плака, моли и казва, че ще се убие; ала нищо ѝ не помогна: старецът казваше:

— Аз съм ти баща и жива ще те закопая.

Една нощ в нашето село стана голяма гълчотевица и голяма шумотевица: дядо Стоян пушна два-три пъти и викаше: «Олеле, обирачи!» Сичкото село стана на крака и отиде у дядови Стоянови; но след малко време секи отиде у дома си, защото дядовото Стояново имане останало цяло; а само Настасия липсувала — тя побягнала с офицеринът. И остана старият хайдутин сам-самничек да глоби повече сиромашите и да проклена дъщеря си — каза най-после сиромашката жена, па нарами пак сеното си и упъти се към селото. Тръгнах и аз след нея и разми-

шлявах си: «Ех, дядо Стояне, и на твойта душа не е съвсем чисто.»

Когато се върнах в къщата на дяда Стоян, то заварих там Хаджи Нича, доктора Плоча, лексеска адвокатинът и един духовни пастър. Сичките тия го спреха живо за нещо си; но като ме видяха, то замълчаха и захванаха да си гледат коленете и да броят бройниците си. Дълго време сичките мълчаха; но най-после Хаджи Ничо се обърна към мене и попита ме:

— Ти волове купуваш, Никола?

— Волове! — отговорих аз.

— Доиди на мойта мушия да ти продам стотина вола... Евтино ще да ти ги продам... Доиди след три деня... Хайде, върви си сега, защото си имаме работа.

Аз излязох, но не върнах се в Букурещ; а останах да чакам да си идат големите гости и тогава да поговоря с дяда Стояна за воловете. Около седем часът вечерта гостите си отидоха и аз влязох пак в къщата на дяда Стояна и намерих старият чокой, че лежи на постелята си полужив и полумъртъв.

— Добро вечер, дядо Стояне! — рекох аз.

— Дал ти бог добро, синко! Седни, седни... замини там и седни да си поговориме, защото ми е тежко на сърцето. Ти, мой синко, още не си имал деца и не знаеш как е тежко да мисли човек за тях. Мойто момиче осрами къщата ми и аз после смъртта си нищо не ще да му оставя; нека тя скапе от глад: сичко ще да оставя на черковите и на училищата, сичко, до парича.

— А аз мисля, че колкото и да е лошо детето ми, то ми е сè дете. А вашата дъщеря не е направила никакво зло — аресал ѝ се млад момък и тя се венчала с него. Зъл, добър, а той ѝ е вече мъж. Дядо Стояне, помислете си, че сте баща и в жилите на вашето дете тече ваша кръв.

Дядо Стоян стана на крака, прегърна ме, заплака и рече твърде жаловито:

— Никола, синко, научи ме що да правя: аз ще да полудея... Кажете ми по-скоро какво да правя, дай ми добър ум и разум; научи ме, научи...

— Дай на дъщерята си половината от имането си, а другата половина раздай, комуто искаш — казах аз.

— Късно е вече, Никола! Късно е, мой мили синко! Защо ти озарана ми не изказа тия сладки думи? Защо ти

ми не даде по-напред тоя ум, преди да дойдат Хаджи Ничо, доктор Плоча и владиката? Сега е рече късно: аз дадох сичкото си имане Хаджи Ничу да направи черкова и училища... Боже, какво да правя? Сиротото ми дете ще остане без кора хляб и ще да проклина баща си. Никола, какво да правя?

— Иди при Хаджи Нича и искай си половината от имането... Кажете му, че озарана си бил сърдит на дъщеря си и затова си дал сичкото си имане на черковата.

— Добре казваш, Никола! Хайде да идеме заедно в Букурещ.

Дойдохме в Букурещ; но нито дядо Стоян получи половината от имането си, нито Настасия доби бащиното си богатство: дядо Стоян умря от дахла, а това доказва, че Хаджи Ничо ненапразно води след себе си доктор Плоча; а Настасия ходи по съдорете и получи нула, а това доказва, че Хаджи Ничо ненапразно води със себе си и адвокатин.

— А черкова направи ли Хаджи Ничо? — попитали Никола няколко млади българи.

— Направил си е зъркелите — отговорил Никола. — Аз други път ще ви разкажа за Хаджи Нича и много още други неща и тогава мислете за него, щото искате.

IX

И така, Хаджи Ничо сè печелил и печелил; а хората му се радвали, търпели го и хладнокръвно гледали на неговите кражби. Българите сичко понасят: ненапразно нашите калугери и попоге така много ни са говорили за търпението и смирението! Но колкото повече Хаджи Ничо живял и богатял, толкова повече той ставал по-саможив, по-завистлив, по-шарлатанлив, по-крадлив и по-згедо-подобен; той желал да бъде насякъде и в сичко първи и затова не можал да търпи ония хора, които знаели повече от него, и преследовал ги със сичките си сили. Но пред по-силните, по-влиятелните и пред тия, от които той имал интереси, Ничо бил кротък, умилителен и сладкодум. Веднъж няколко българина се оплакали пред едно сиятелство от Нича; но сиятелството се зачудило и рекло:

— Това не е истина. . . Ничо е кротък като ягне, а благочестив като протосингел.

И наистина, Хаджи Ничо бил кротък, благочестив и срамежлив, когато гсворил с негсво сиятелство; а негсво сиятелство, като сяко сиятелстве, обичало годсно чиновническо смирение, защото и то някога си имало таксва също чиновническо смирение, когато то още живяло в Петербург и търсило мазно място. За да разберат читателите ни доколко големи били Ничовите смирения и срамежливост, аз трябва да им разкажа как Хаджи Ничо гсворил с негсво сиятелство. Когато Ничо чувствувал на себе си погледът на негсво сиятелство, той губил красноречието си после третата дума и захващал да си търка с длан челото или да си глади колянсто и тсва тсй правил дтслюксва неестествено и прдтлжително, щто негсво сиятелство, при сичката свся важност и високомерие, не можал да се удържи и да се не засмее. «Колянсто ли ви боли?» — питал тсй. «Не, не боли ме, гаше сиятелство, никак ме не боли; аз така. . . научил съм се. . .» «А аз мислех. . .» «Ах, не, ами аз така. . . не.» Разгсворът се прдтлжал, но нещастни Хаджи Ничо ставал черен като варен рак и пот му чучурал от лицето; очите му били широко отсвсени, блестели и не шавали; тсй се старал да слуша и нищо не чул, устните му треперали като от треска, сичките сили на неговия бакалски ум се съсредоточавали на неговата злополучна ръка, която сѐ продължала да търка колянсто му: с една дума, в тая минута Пахомсвсто название патка с потури било на свсето място.

Но тежко ти от Хаджи Нича, ако ти нямаш пари — той иска да му бъдеш мекере, да му слугуваш, да му се кланяш; а той да седи като начумарена Стсйка в конторът си, да си дращи едно-друго, да не обръща на тебе внимание и когато му дойде кефът, то да те погледа кръвнишки в очите и да ти рече:

— Какво правиш бе, байо?

— Добре съм, кир Ничо!

— Абе, кога ще ти да се оставиш от тия вагабонтльци? Аз хилядо пъти ти съм казвал да слушаш мене, ако искаш да прокопцаш; а ти пак ходиш с младите вагабонти.

В тия минути Хаджи Ничо приличал на вълкът, който питал ягнето защо то му размъща водата.

— Аз съм търговец човек, кир Ничо, и със сякакви хора трябва да се събирам — казва мекерето.

— Сичкото това е добро и аз за него ти се не карам. А кажи ми ти защо си ходил завчера у Стробелят и защо си седял с революционерите? . . . Байо ти Петраки ходи завчера у Стробелят да поразгледа кой е там и да поподслуша що се гсвори и видял те, че седиш с революционерите и за пушки приказваш. Тъй ли е, байо Петраки? — попитал Хаджи Ничо едно живо същество, ксето седяло при други един писмен стол и писало да в а з е м а в една голяма книга.

Това живо същество бил секретарин на Хаджи Нича, наместник Пахомсв, който имал твърде замечателна физиономия. Земете една жълта ксза, облечете ѝ бели панталони, бяло елече, бял сюртук и бяла риза; вежете ѝ червена вратовезка на шията, обуйте ѝ жълти чепичета, турете ѝ в джебът на елечето сахат с позлатено на търкалца синджирче, на ксето да виси един голям печат и едно жълто като жълтига календарче, и ще да си стставите пълно понятие за физическата красота на кир Петраки. Колкото за душевните качества на тоя ксзлевидни гсподин, аз ще да кажа кратко: Петраки е образец на блюдолизите и за едно кювете е спссбен да прсдаде и баща си. Петраки кивнал с главата, че тсй е гсворил истината; мекерето мълчало и подсмърчало; а Хаджи Ничо се позасмял — драго му било, че уплашил заекът — и великодушно казвал на мекерето да седне, но още веднъж да не ходи у Стробеля, и мърт бил заключен.

Но да видиме какво ще да разказва Никола Белият.

След няколко дена Никола Белият седял в едно кавене и скоро него стссяли няколко млади българи.

— Сичкото това не е истина, щто вие разказвате за Хаджи Нича — гсворил Пахом Катранджият.

— Зная аз защо Никола ненавижда Хаджията: завчера Хаджи Ничо прсминал с колата си по «Поду-Могошой» и конете му опръскали байя Никола — казало Петлето.

— Аз не завиждам ни на колата му, ни на конете му, ни на роднините му, ни на фамилията му; а гсворя тсва, щто е право. Не ще байо ви Никола такива кола, които

са купени с човеческа кръв; не ща аз такива коне, които ядат не слама, а български тела.

— То не е истина — казал Пахом. — Конете не ядат месо.

— Ти, Пахсме, си глупсват и затсва мълчи — казал Никола. — Чуйте, братия, какво ще ви кажа и помислете си иска ли Никола Белият да промени свето положение с полсжението на Хаджи Нича, или не. Преди няколко гсдини Ничо имаше давия с един българин, който беше по-умен и по-хитър от него. Давията, както се видеше, щеше да изиграе онзи българин и Хаджи Ничо измислил адско средство само и само да победи своят противник. Първата причина, която заставила Хаджията да се земе за най-крайните средства, била тая, че той не бил научен да губи; а другата — той със сичкото си сърце и душа желал да унищожи един такъв конкурентин, който бил пс-дстсен от него. Ничо псдкупил един хайдутин и пратил го да убие свсят прстивник. Но и в самсто убийство Ничо псстъпил хаджиничевски: той сбещал на убиецът сто жълтици, а когато убиецът извършил своята сбязаност, то получил само триесет, и то с големи мъки. «Вие ми казахте, че ще ми дздете сто жълтици» — казал хайдутинът. «Земи парите и върви си, ако не щеш да те предам на полицията» — рекъл Ничо. «Да си проклет!» — казал хайдутинът и стишел си.

— Това не е истина — казал Пахом.

— Тебе ти се не харесва кир Ничо, защото той има хубава къща — казало Петлето.

— Къщата Ничсва е направена с нарсдни пари и българите имат пълно право да пстърсят от него сметка, да му земат хубавата къща и да го пратят при дяволите — казал Никола. — Тая къща е направена от руски пари, които бяха изпратени за жените и за децата на българските волентири, ксито изгинаха в Русия, и за тия българи, ксито бяха заслужили с щсто и да е на руската армия. Живееше в Свищсв един българин, на когото името беше Конко. Тоя българин направил на русите голямо добро; но бил принужден да остави имането си в ръцете на турците и да спаси главата си — тсй бегал в Румъния. Един из руските генерали твърде добре знаял какви са заслугите на чича Конка и какви загуби е тсй имал и затсва му се обещал да го награди по заслугите му. «Аз

ще се постарая да ти върна имането, което си ти изгубил, и даже мисля да ти го удвоя» — казал генералинът чичу Конку и отишел си в Русия. Чичо Конко се надеял и чакал награда: чакал той гсдина, чакал две, чакал пет, а из Петербург няма ни известие, ни награда. Чичо Конко написал писмо до плсрдивският руски консул; а така също мслил и Хаджи Нича да напише в Русията и да моли, за да му дадат обещаното. Плсрдивският консул явил чичу Конку, че руското правителство му изпраша редсвно катагсдишна псмсщ, и чичо Конко написал в Русия, че той не е получил досега нито една пара. Тогава тсй получил из Русия отгсвор, че му е изпрсвсдена една гемалка сума като еднсвременна псмсщ. Разбира се, чичо Конко не получил ни едновременноната, ни катагсдишната псмсщ, защото гарите били изпратени до Хаджи Нича. Когато Хаджи Ничо получил парите из Русия, то тсй намислил да дава чичу Конку само просентите, а капиталът да държи у себе си; но като видял, че може да задържи у себе си и просентите, то ги задържал и чичо Конко останал с празни ръце и с гладен корем.

— Тсва не е истина — казал Пахом.

— Никола сè от завист говори; него го е яд, че Хаджията има хубава градина и шадраван от мермер — казал Нейчо Петлето.

— Не ща аз такава градина — казал Никола. — Тя е направена от кокалите на сния българи, които се преселиха в Русия, по желанието на Хаджи Нича; тая градина е сблеяна с цели реки български сълзи; а из шадраванът й тече кръв, която рано или късно ще да задуши Хаджи Нича в негсвите конани. Едно време Раксвски казваше, че сяко едно зло мсже да се прости на чсвек, но изменничеството никога. Тсва е така. Хаджи Ничо пресели толксва хиляди българи в Русия, из които половината измря от глад и от студ; а другата половина се разпръсна по светът и изгуби се за българите, и сичкото тсва тсй извърши само и само за да спечели по една жълтица от чсвек. И тоя чсвек, който така безсвестно продаде нарсдът си, не се срамува да казва, че той прави добро на българският нарсд и че който му се не кланя и не съглашава се с него, е вагабонтин. Убиец, крадец, предател, шарлатанин, богопрсдавец, шпионин и пр., и пр. смее да нарича честните хора вагабонти и шпиони! Но нищо, скоро

ще дойде ден и тся злсчинец ще да се попадне в клещите така също, както се попадна и негсвият сртак и роднина Пърльсвецът. Пърльсвецът изял черковните и училищните пари в Карлсво; но гражданите го засрашиха пред сичкият свят; намерил се един, който и плесница му ударил; а когато Пърльсвецът умрял, то никой не стишел след гробът му. Такава е нарсдната клетва. Сичко нашият нарсд ще да прости Хаджи Ничу; ала за ония българи, ксито той изпрсвди в Русия — никога.

— Ами нема беше по-добро да ги остави в Турско и да ги убиват турците? — казал Пахом.

— Пахоме, аз ти казах, мой брате, че си глуповат и нищо не разбираш и затсва те моля да се не мешаш в разгсверът ми. Ти по-добре си гледай дигенът, защото политическите рабсти ти разбираш дотолксва, доколкото свинята разбира от филосфия.

— В Русия има и черккви, и пари, и земя, и кожи, и сичко — казало Петлето.

— Аз те съветувам, байо Нейко, да дадеш главата си на бозаджиите, да си варят в нея бсза — казал Никола и стишел си.

Х

Из сичкото тсва, щото аз гсверих дстука за моят херой, читателите вече видят, че егсизмът на Хаджи Нича се явява в най-ярка и в най-гола форма: а в следущите глави аз трябва да открия, че в Хаджи Нича чсвек не може да замети даже привичка, с която големите егсисти и шарлатани барем из приличие прикриват своите егсистически стремления със стремления към обществените интереси. Егсизмът на Хаджи Нича има ствсем противоположни характер: тсй иска да му дава народът пари, без да го пита на какво ги упстрелява; да му се кланя и да го псчита, без да вижда от него няксе добро; да му благодари и да го хвали, без да му наминава злото, което му е той направил, и най-после, да вярва в негсвите обещания, с ксито тсй сбича да храни българиите. В здравите общества и у развитите нарсди егсистът, който излазя на общественото поприще, никога се не решава сткрито да преследова своите егсистически цели; той знае, че

чрез тсва твърде лесно може да прсиграе свсите гели; тсй знае, че е длъжен да действува за сбщата полза и че когато тсй действително направи на нарсдът каква да е полза, то сбществото ще да го награди по заслугите му, без да разглежда на тнко що е произсхдило в тайниците на негсвата душа и що го е накарало да бде патристин. В таксва едно общество егсистите и дълбско нравствени те хора гсвсрят и действуват еднакво и егсистът се явява в истинското свсе облекло само тогава, когато самсто сбщество бива излъгано в свсите сметки и интереси или когато то падне така ниско, щото различни лъстеци и шарлатани му сядат на шията и всдят го на която страна и да псискат. Българските младежи и сичките честни, рдслюбиви, умни и самостоятелни хора, сткрили целите и стремленията на Хаджи Нича, псзнали негсвата душа и затова псжелали да се стеглят ст него и от сичкото си сърце и душа захванали да гледат на мсят херсй с презрение. Но Ничо пак не останал сам; него окружали няколко куфи глави, ксито тсй всдил за нсът, зимал им паричките, а после и сам се смеял на тяхната глупсст. Едни из тия Ничови почитатели почитали своят идол затсва, защото тсй им обещавал, че когато Русията освобсди българиите, то Ничо без друго ще бде български подкрал и ще да им даде големи и важни служби.

— Кир Михальо ще ми бде велики везир; байо Стефан — министер на филосфията; доктор Плсча — министер на финанцията; доктор Танас — на филологията и на съдспрсизсдството; дядо Марко — на войната; доктор Василяки — на вътрешните работи и помсщник на шех-юл-ислямът; дядо владика — на черкквните рабсти и на просвещението; а Нейчо Петлето и мсй Пахом ще станат губернатори в Търнсво и в Русчук. Сичко това така трябва да бде. . . Негсво сиятелство ми каза; а на негово сиятелство пишат из Петербург — гсворило негово кралевско величество кир Ничо, па и сам вярвал, че говори истина. Колксто за Пахома и за Петлето, то тия вярвали, че вече са станали губернатори и Акиф паша не съществувува — и раждали се, и стнували, и надеяли се.

Други почитали Нича затсва, че той имал много пари и шадраван на дворът си; а третите — и сами не знаели защо го почитат. Най-големият и най-първият Ничов приятел и помсщник бил доктор Плсча, който изпълня-

вал сичките Ничсви желания и капризии, без да заборава и свсята кесия. Между Нича и Плсчата не били ни най-малките разногласия, защото и двамината гледали на животът еднакво, крали заедно, убивали заедно, глсбили заедно; а в тсва също време занаятите им били различни, следователно съперничество не можало и да бде между тях. Ничо крал, но той давал и на свсят помсщник малки трсшици и помощникът му бил доволен, защото и той крал на друго място и нищо не давал Ничу.

Окснчательно отделение на честните и рсдслюбивите българи от Хаджи Ничсвата компания се случило в 1861 година, когато Ничо помогнал на руските агенти да преселят българите в Русия и да населят нашето отечество с татари, черкези и със сякаква помия. И така, букурещките българи се разделили на два неприятелски лагерьа: в единът лагер стояли сичките български рсдслюбии псд препсрещът на българският юнак и патриотин Руковски, а в другият се сгруппировали няколко старца под предвсдителството на Хаджи Нича. Тряба да забележа, че мнсзина из Ничсвата компания твърде дсбре разбигали, че Руковски е прав и че Ничо яде бабината си; но пак се съединили с Нича. На някои из тия старци се не харесвало младото поклсение за това, защото младежът вървял против техните стари и стживели своят век пснятия, с които по-гслямата част от тях се вече уживяла и срсднила, следсвателно тия не можели вече да се откажат ст тях. На други не падало на сърце тсва, че предводителите на млада България говорили открито истината; че тия умели да внушат на народът правилен поглед към животът и че тия не вярвали в идеалните фантазии и бленуванета, които били религия за е н и ч е р и т е. И така, Руковски със свсето учение и със своят правилен патриотизъм въоружил против себе си сичко, щото било старо, преживяло и гнило.

Разбира се, че и Хаджи Ничо не разделял мненията и убежденията на тия старци; но той земал тяхната страна по две причини: първо, старците имали пари; и, второ — той мсжал само с тия старци да живее, да ги лъже и да ги всди за носът.

Руковски написал брсшура против преселението на българите в Русия и тая брсшура положила твърда стена между м л а д и т е и между ксмпанията на Хаджи Нича.

Освен тсва Руковски захванал в свсята «Дунавски лебед», а така също и изустно да прспсвядва тсва, щото било противно на Ничсвите интереси, и Ничо се решил да погуби българският патристин.

«Аз твърде добре зная, че Руковски има право — мислил Ничо; — но той ми разваля интересите и затова той трябва да псгине. Пари аз искам, пари. . . Аз искам да бда по-богат и ст Миша, и от Хиллера и затсва, който ми стои на пътят, той трябва да се изпрати в ад при дяволите. Аз майка си и рсднините си не пожелах, та тоя ли вагабонтин Руковски ще да псжалея?»

Тряба да забележа, че Хаджи Ничо нарича вагабонти сичките българи, които нямат пари и които не желаят да ги печелят.

И така, съдбата на Руковски била решена. Най-напред Хаджи Ничо наклеветил Руковски пред румънското правителство, че той мислил злото на к[няз] Куза и Кузовите чинсвници, за няколко руски полимпериапи, които се изтърсили из джебът на Хаджи Нича, изгонили Руковски из свсето госпсдарство. Но Ничо пак не бил удсвлетворен: тсй преследсвал Руковски и в Сърбия, и в Русия, и в Австрия, и българският честити патриотин дошел до таксва едно положение, щото бил принужден да се върне в Румъния болен, разбит, нещастен и убит и физически, и нравствено. Когато Хаджи Ничсвото око видяло таксва едно променение в Руковски, то приняло в негсвата личност голямо участие, и то с обещания, то с лъстивост Ничо успял да дсбие дсверие в отчаяната душа на Руковски и да извърши безпрепятствено своите цели. Хаджи Ничо искал да земе Руковски в ръцете си и да го направи свсе мекере; но Руковски захванал да се поправя, захванал да заборава претърпените нещастия и завзел се да издава свсята замечателна «Бъдщност», в която тсй бил пак опсзиция на Хаджи Нича и на компанията. Тсгава Хаджи Ничо пак се завзел за свсят стари занаят и решил в душата си да погуби свсем своят прстивник. С помсщта на свсите руски полимпериапи Ничо успял да убие «Бъдщност» и да дсведе редакторът ѝ до нищета.

Сичките тия произшествия псстресли впечатлителната душа на Руковски и тсй страшно забслял. Хаджи Ничо пак земал участие в съдбата на Руковски и с помощта на

своите приятели доктори, дотолксна му помогнал, щото Руковски оставил тоя свят в продължението на няколко недели.

XI

После смъртта на Руковски Хаджи Ничо мислил, че е изкопал българското възрождение заедно с коренът му и че той отсега ще да бъде самодържец над целият български народ; но бил излъган в своите надежди. Българското движение приличало на онзи змей, за когото разказват бабешките приказници, че когато царският син му отсякъл едната глава, то на нейното място порасли три. Руковски само орал, а неговите последователи захванали да сеят и да жънат. Но Хаджи Ничо не губил надеждата си; той бил уверен, че със свсето богатство ще да изплува отгоре над сяко едно нещо, като зехтин над водата — и печелил. Когато Хаджи Ничо намирал някъс бездетен българин, който имал псвече парици, то като хирург земал със себе си своите сечива, т. е. земал доктора Плсча, Геклеска и владиката и правил визита на богатият идол. Българинът псрещал българските големци, радвал им се и не знаял къде да ги дене; а Хаджи Ничо и негсвата компания гледали на бъдщият благодетел с такива щастливи и радостни лица, които приличали на мокро кадифе.

Захващал се разгсвор. Най-напред захващал да гсври сам Хаджи Ничо и говорил умилително, жалостиво, патристически и сладкогласно.

— Тряба секи човек да мисли за отечеството си, за земята си и за градът, отдека е той рсдом. Сичко на тся свят е смъртно, сичко се изгубва и стива на вятърът, само доброто, ксето направи човек на свсето отечество, се не изгубва никога. Аз познавах твърде много българи, които оставиха големи пари; а дека се дяха тия пари? — Изядоха ги развратните им синове и дъщери, разпиляха ги рсднините им, изхарчиха ги епитрспите им и изгубиха ги унуките им. Сичко, сичко е смъртно на тся свят! (Хаджи Ничо въздъхнал.) Ах, щастлив е тоя човек, който ще при живстът си направи няксе добро, щото да може сам с ръката си да събере плсдсвите от тсва дсбро.

Който направи черква, училище, болница и други бсгоугсдни заведения, той само мсже да каже, че е направил добро нещо на земята за душата си — негсвото име ще да се слави во веки веков.

— А колко пари трябат, за да се направи една хубава черква? — пита старият българин.

— Около десет хиляди жълтици, заедно с мястото — казва Хаджи Ничо.

— Но аз нямам десет хиляди жълтици; аз имам само шест хиляди.

— Ах, тсва е лесна работа! Дайте вие шест хиляди жълтици, па и ние между себе си ще да събереме още четири и сичко ще да бъде свършено.

— Но мене ми се иска да направя сам една черква и на престолът ѝ да бъде написано «Тутор и приложник Тричко».

— И това е лесна рабста! Ние можеме да дадеме шестте хиляди жълтици с лихва и когато тия се увеличат до десет хиляди, то тогава вече да изградиме черквата — казва Ничо.

И така, парите се давали в ръцете на Хаджи Нича, процентите расли, Тричко умираше, черковата счаквала свсето съществуване, а Хаджи Ничо се печелил и печелил.

Един из старите българи поискаше да даде пари за черква и училище, но тия да се направят при живстът му. Хаджи Ничо му земал парите и захванал да търси място, на ксето да бъде изградена черквата и училището; тсй намерил едно празно място, купил го, главил майстери, но се чакал нещо си и не захващал зданието; а когато българинът захванал да пита Нича защо тсй не гради черквата, то Ничо намерил причина да се скара със сайбият на мястото. . . и повлякъл с него такъв дълъг съдсбни процес, щото не само един стар българин би умрял от старост, дсрде той да се свърши, но и сам Хаджи Ничо имал време да остарее и да побелее.

Когато Хаджи Ничо не бил в състояние да убеди старите българи, за да направят черква и училище, то владиката се земал за свсята съязаност. Тоя фанариотски архиепсй дотолксна изпекъл фанаристкия занаят, щото ни един старец и ни една бабичка не мсжели да се прстивят на негсвата воля, а оссбено тогава, когато той за-

хвашал да им глосори за страшният съд Христов, за пътуванието на блажена Тесдора по митарствата и за земното нищожество на човекът.

А когато и светият отец не можал да направи нищо, то тия важни дела приемали на себе си доктор Плоча със своите медицинарии и г. Геклеско със своите з а к о н и.

Един из богатите българи не пожелал да прави черкови и училища, но поискал да остави един доход от 10,000 грша, из които да се възпитават млади българчета в Европа. Хаджи Ничо земал и тия пари и нито българчета изпращал да се учат в странство, нито помагал на ония ученици, които се учили в Букурещ. Когато един из българите добил една такава дързост, щото попитал негово величество кир Нича — защо той злоупотреблява хорските пари и не изпълнява волята на покойните завещаатели, то Ничо му рекъл: «Аз мисля, че е много по-добре да се увеличи по-напред капиталът, а после да се изпращат момчета. Ние имаме сега пари само за две момчета, а ако увеличим капиталът, то ще имаме за пет или за десет.»

— А кога ще това да бъде? Вие може да поискате, щото да възпитавате сто момчета, а да се увеличи капиталът дотолкхва, щото да могат тия момчета да се възпитават, вам трябва 1000 години.

— След два-сет-три-сет гдин — казал Ничо и позасмял се.

Но да не помислите, че Ничо мислил да проживее още петдесет гдини и да дочака да види сните си сния българчета, които ще да се възпитават на Тривксви пари? — Не, Ничо имал съвсем друго на умът си.

В тая глава аз трябва още да кажа, че Хаджи Ничо печели не само от старите българи, а и от правителството. Няколко родолюбиви българи молили преди няколко гдини румънското правителство да им помогне да направят в Търново болница. Румънското правителство се обещало да дава всяка година по 10000 гр. и вносвало тая сума акуратно. Преминали пет години и правителството се надеяло, че неговите пожертвования принасят на българският народ голяма полза; но било излъгано. Веднъж един търновец отишел при един румънски чиновник по работа си, и между другите разговори чиновникът попитал търновецът:

— Как отива болницата?

— Коя болница? — попитал търновецът.

— Търновската.

— Ние в Търново нямаме болница.

— Не може то да бъде! Ние сяка година даваме из правителствената каса по 10,000 гр. за вашата болница.

— А кому вие давате тия пари?

— Хаджи Ничу.

— Хаджи Ничо в Търново не е прасал никакви пари и не е правил никакви болници; той ви е излъгал.

Чиновникът се зачудил, повикал у себе си Хаджи Нича и попитал го:

— Какво направихте с Търновската болница?

— Ще да я направиме — отговорил Ничо, без да почервенеет.

— Но вие казахте, че тя е вече направена и болните вече се лечат в нея?

— Зданието беше малко и затова ние намислихме да увеличим капиталът и да направиме голяма болница.

— Правителството не желае вече да помага на Търновската болница, когато тя не съществува — казал чиновникът.

— Ама ние ще да я направиме — отговорил Ничо.

— Не сме ние дотолкова глупави, както вие мислите — казал чиновникът. — Ние искаме да помогнем на сиромасите, а не да пълниме вашият джеб.

После това произшествие някои българи нападнали на Хаджи Нича и поискали да знаят защо той не употреблява хорските пари там, за дека са тия назначени; но Хаджи Ничо им отговорил:

— Дали ли сте ми вие нещо? Нека дойдат ония (мъртвите), които са ми дали своите капитали, да търсят от мене хесап. На вагабонти аз не съм длъжен да разказвам що съм намерен да правя!

Но да не бъдат оскърбени и тия българи, които протестирали против Нича, и да не изнасят боклукът на сокакът, то Ничо пратил кир Михалю, за да ги успокои и да им насбещае златни гори.

— Вие не знаете още що мисли Хаджи Ничо — говорил Михалю. — Защо са вам черкови и болници? Пушки трябва, пушки. Почакайте малко и ще да видите какво ще да направи кир Ничо! Не мислете, че нему трябва

бат вашите мангъри; той е богат като Демидов. Или за децата си и за жената си ги печели! Дебели са вашите глави.

Българите се успокоявали и чакали големи неща от Хаджи Нича, очаквали да видят легии, пушки и топове; но Хаджи Ничо сѐ печелил и печелил.

XII

В палатите на Хаджи Нича било голямо събрание: сичкото Ничово министерство заедно със своите чувства дошло на това велико събрание, сичките богати българи се домъкнали да послушат сладките речи на негово величество, дошли и няколко мекерета, които се пушали в събранията само в извънредни случаи. Един из тия мекерета бил братът на Нейка Петлето, за когото аз трябва да кажа няколко думи, за да остане неговото име в българските хронографии. Това българско светило отишло преди няколко години в Лайпциг, за да продава там своите изделия, и отишло в една локанта — разбира се, в такава, дека е по-евтино, т. е. в която ядат кочияшите — да нахрани своето чувство и поискал да му донесат супа, защото тя била най-евтина. Когато изял супата, то той не искал вече друго ядене, а седял и чакал нещо си. На трапезата седели много хора и когато един из тях ял варено месо, изял половината, а половината оставил, то братът на Петлето посегнал със своята наботка, земал останалото у съседът му ядене и проговорил български: «За това месо се е пари платило, защо да се връща назад.» Когато у други негов съсед останала една сърма, то и нея той оплескал; у другиго останало печено — и него. Слугата, който подавал ядене, като видял, че нашият Крали Марко засукал ръкавите си и приготвил се да изяде сичко, щото оставало от кочияшите, то го хванал за ръка, завел го в кухнята и дал му пълно ведро с ядене, от което локантаджията не мислил вече да печели и което приготвил за свинете си. За това юначество на Нейковият брат и до днес разказват лайпцишките жители.

И така, у Хаджи Нича било голямо събрание. Хаджи Ничо седял намръжжено като крава в къшето, а в това също време лицето му чегато искало да каже: «Ще ви

покажа аз кой е Хаджи Ничо!» Доктор Плоча и Михалъо подмигвали на публиката, един с лявото око, а други с дясното, и лицата им виражали голяма радост и голямо щастие; владиката седял, мигал и с двете очи, секнал се час по час и подсмърчал като просяшко дете; другата публика седяла и гледала на кир Нича с благоговение. Когато сичките дошли и насядали, то Хаджи Ничо казал:

— Нашето отечество е в опасно положение и ние трябва да му помогнеме. Негово сиятелство се обещава да ни даде малко пушки и малко пари; ала и ние да не бъдем като просящи и да събереме между себе си някоя жълтица, защото хората дават само тогава, когато видят, че и ние сме положили по нещо. Аз ще да дам 5,000 жълтици, а ако е нужно и повече.

Министрите на Хаджи Нича погладили с длан брадите си, поклатили главите си и решили да последуват примерът на Хаджи Нича. Един из тях обещал хилядо жълтици, други — петстотин, трети — сто, а четвърти — петдесет. В това също време Хаджи Ничо си мислил:

«Негово сиятелство ми каза, че щат да ни дадат един милион жълтици, които, като поседят у мене, дорде се нареди работата, то от лихвата им аз ще да си зема петте хиляди жълтички. Освен това тия пари, които ще бъдат събрани от влашките българи, не трябва да се показват на негово сиятелство. Кой знае какво може да се случи! Аз тия пари ще да оставя у мене и ще да ги употребя за извънредни случаи. Ама и кой ще да ми ги търси! . . . Ако в едно мътно време не спечели човек, то никога няма да спечели.»

Из тия думи на Хаджи Нича читателите видят, че той печели и от своите министри, и от своите приятели чиновници, и от своите мекерета, с една дума, Ничо в сяко едно отношение надминувал и Мехмед Али паша, който бил известен на сичка Европа със своите способности да глоби и сиромасите, и богатите; само Хаджи Ничо нямал такива политически умствени способности, каквито имал Мехмед, и не можал да се сети, че негово сиятелство се обещало да даде един милион жълтици не Ничу, а за полза на българският народ. Милионът бил пратен в Белиград, за да бъде съставена българската легия, и Хаджи Ничо останал на подплъзък. Но наш Ничо пак се не отказал от своите цели и работил. Най-напред

той оплескал събраните във Влашко от влашките българи пари; после захванал да прави интриги между българчетата, които се намирали в легията, и работата се свършила твърде плачевно. Най-после Хаджи Ничо отишел при негово сиятелство и рекъл му:

— Аз ви казах, че парите трябва да се дадат мене, но вие ме не послушахте и дадохте ги князу Михаилу. Видите ли сега, че работата се развали?

— А кажете ми как ние можеме да поправиме работата? — попитало негово сиятелство.

— Легията трябва да се направи в Румъния, а парите за нейното съставление да се дадат мене. Аз хилядо пъти по-добре зная потребностите на българският народ, нежели княз Михаил и други.

— А румънското правителство?

— Ние трябва да направиме сичкото това тайно и никой да не знае — отговорил Ничо.

— Хайде, вие гледайте да организирате легията, а ние ще да дадем пари — казало негово сиятелство.

Хаджи Ничо и неговата компания писали в Белиград на българчетата да дойдат в Румъния, защото в Белиград не било място да се съставляват легии за България, и Румъния твърде скоро се напълнила с млади юнаци, които не знаели що да правят, ходили голи и боси и умирали от глад и от студ. Когато неколцина из тия млади момчета отишли при кир Нича и поискали му пари за ядене и за облекло, то той им отговорил:

— Защо сте дошли? Защо оставихте Белиград и достърахте се тука? Или ви беше лошаво тамо? Вас трябва човек да бие, па да ви не казва защо ви бие. Ха, пилейте се оттук! Аз не съм ви банкерин и дохождате да искате пари от мене. Вървете и търсете си работа или тукашната полиция ще ви затвори като вагабонти.

— А защо ни вие писахте да оставиме в Белиград легията и да дойдем тука? — попитали младите българи.

— Кой ви е писал? Дека ви е писмото? Аз не съм и мислил да ви пиша!

Един от младите българи извадил из пазухата си едно писмо и подал го на Хаджи Нича, който прочел следущото:

«Момчета! Ние видиме, че сърбите не се отнасят с вас братски и искат да ви направят свои мекерета, искат да

убият във вас патриотическият дух, искат да ви оскърбят и да ви употребяват като своя машина. Освен това, ние сме определили да ви се дават секи месец по три жълтици, да ви облекат в чохени дрехи и да ви хранят с месо; а ние чуеме, че ни едно из тия условия се не изпълнява, и затова вие най-добре ще да направите, ако се върнете в Румъния и да съставиме тука истинска българска легия, която да се управлява самостоятелно. Ние сме проводили на сръбското правителство твърде много пари, но ако се върнете назад, то ще да поискаме да ни се върнат тия пари и тогава вие ще да живеете като господ дал. Сички вие сте или търговци, или търговски синове и научили сте се да живеете малко по-добре, а не както живеят сръбските солдати. . . Върнете се в Румъния и да работиме за нашето мило отечество.»

— Това писмо не е мое, нито пък аз зная кой ви го е написал — казал Ничо. — Какво ще да правя сега с вази? Хайде, аз ще ви дам по една жълтица за ядене, дорде си намерите места, и да се захванете за работа. Ха, вървете си сега.

Младите българи дошли до голямо отчаяние и не знаели що да правят, а Хаджиничовата совест остана чиста. Да говоря тука за българските чети, които преминаха под предводителството на Тотя, на Панайота и най-после на Хаджи Димитра, е напразно, ще кажа само, че сичките тия чети бяха въоръжени на сиромашки мангъри, че Хаджи Ничо и неговото министерство, не само че с нищо не помогнаха на своите братия, които отидоха да умрат за своето отечество, но т и я сами бяха причина да погине Хаджи Димитровото дело, а така също и сам Хаджи Димитър. Хаджи Ничо, от когото се криеха българските юнаци, узнал, че Хаджи Димитър иска да премине в България със своята малка четица, и обадил на руския консул; руският консул обадил на французкият; а французкият на Мидтад паша, и Хаджи Димитър пострадал от своите рождени братия. Който не вярва на моите думи, то нека прочете «червената книга» от 1868 година.

Един твърде умен човек казал: «Дайте ми умни и образовани хора, а не маслинали и сапунджии, ако искате да направиме работа. Маслиналирите нямат нито патриотизъм, нито совест, нито усещане за свобода; тия

приличат на чувал с жълтици; турете в чувалът 10 хиляди жълтици и чувалът ще да чини 10 хиляди жълтици, турете 5 и той ще да чини пет, турете една и той ще да чини една, извадете и едната жълтица и чувалът ще да си остане чувал.» На това умно изречение аз ще да притуря тия думи: «Земете от Хаджи Нича народните пари, които е той награвил със всякакви несправедливости, и Хаджи Ничо ще остане само Хаджи Ничо, земете му и ония пари, които е той спечелил като търговец и шереетин, т. е. които е изпокрал от сиромасите, то ще да остане само една кожа с лой, която не ще да бъде потребна за нищо друго, освен за плашило на децата и за гнусота на честните хора.» В европейските господарства хайдуците и издайниците се затварят и бесят, а Хаджи Ничо сѐ печели и печели!

XIII

Да разказвам за ситните източници, из които Хаджи Ничо е събирал своите доходи, е напразно; ще кажа само, че той из сяко едно обществено дело е извличал полза. Направил той черкова и пожертвувал за направата ѝ 300 жълтици, но натоварил я с такива проценти, щото храмът божи никога не ще може да се отплати от своят тотор и приложник; направил училище, благотелно общество, читалище и типография на акции, от които се надеял да пожъне безгрешен плод, но когато видял, че доходите от тия заведения са малки, то ги унищожил и капиталът им струпал в касата си. Но Хаджи Ничо е самолюбив човек и желае да се прослави и да се покаже пред светът, че той сичко прави за своя народ и отечество, и затова той не развалял съвсем гореказаните учреждения, но употреблял ги за своя полза, като своя собственост. Учениците из училището били obligани да работят на своите благотели и секи из Ничовата компания имал пълно право да ги праща на пияцата да му купуват месо, лук, праса и пр.; учителят бил сязан да пее в черковата и да събира Ничовите търговски вересии; «Благотелната дружина» помагала само на готвачките, на перачките и на слугите, които извършвали Ничовите дела, а така също и делата на неговата компания. Когато

някой нещастен българин дохождал при Нича и молил го да му помогне из сумите на «Благотелната дружина», то Ничо го питал:

— Ти от кои си българи: из България или из Влашко?

— Аз, кир Ничо, съм из България — говорил българинът. — Турците ме хванаха преди няколко години, пратиха ме в Деари-бекир и там ме продържаша пет години. Здравето си аз изгубих, кир Ничо! Болен съм, кир Ничо! . . . Аз дойдох тука да се лекувам.

— Нашата «Благотелна дружина» не помага на отсрещните българи, а на тия, които са из Влашко — говорил Ничо.

Когато някой сиромас студентин дохождал при Нича и молил го за помощ, то Ничо го питал:

— Ти от младите ли си, или от старите?

— Аз съм ученик и не принадлежа ни на една партия — говорил студентинът.

— А аз зная, че ти си от младите, защото един от моите приятели те видял в читалището на младите. Хайде, иди при Цанчовича да ти помогне.

— Аз Цанчовича не познавам — говорил студентинът.

— Неговата магаза е в улица «Липискания» — говорил Ничо и обръщал гърбът си към просителят.

Един българин се учил в Белиград и отивал в Русия да довърши науките си. Тоя българин бил сиромас и стигнал при Нича да иска помощ, но Ничо му отказал и отказал му за това, защото тоя българин се учил в Белиград. Към сичкото това аз трябва да притуря, че Ничо и неговата компания не помага и на тия жени, които са постарички, защото тия вече не са способни да извършават патриотически дела.

Да разкажа и друго едно произшествие, из което читателите ще да си съставят понятие за Хаджи Ничовите умствени способности. Преди няколко години един из нашите български учени люде намислил да състави едно дружество, на което целта да бъде да се разпространява между българският народ знание и образование и да се обработва българската история и филология. Разбира се, че при сегашното незавидно и горчиво положение на българският народ, такова едно дружество е необходимо за нас, а особено тогава, когато сичките почти народи и

народности са намерили за потребно да учредят у себе си подобни дружества. Наш Хаджи Ничо одобрил проектите на Стоянеска (така е името на ученият българин), обещал се да даде 2 хиляди жълтици за тая благонамерена цел, накарал и своите министри да подпишат кой колкото може и Стоянеско отишел да събира спомоществувания по другите градове във Влашко, а така също и в Русия. Одеските българи приели най-голямо участие в това дело, прегледали проектите и един из тях пожертвувал 15 000 рубли. Радостен се върнал Стоянеско из Русия в Букурещ и явил на Хаджи Нича и на неговата компания своите успехи. Сичко било извършено добре, сичко приемало благоприятен вид и Стоянеско тържествувал, но тука кир Ничо показал своя характер. Дорде Стоянеско се бавил в Одеса, то Ничо измайсторисал други един проект, по който трябало да бъде съставено българското дружество, и в тоя проект се говорило: първо, това дружество да бъде зависимо от Хаджи Ничовият комитет; второ, «ако в случай дружеството би се развалило, то капиталът му да се употреби от комитета за някоя работа, която би послужила за умственото развитие на българската народност» (т. е. която би послужила за обогатяването на Хаджи Нича и на компанията); третъо, капиталът на дружеството да се даде в ръцете на Хаджи Нича, защото само Хаджи Ничо бил способен да го управлява, за да даде по-много проценти. Разбира се, че одеските българи — които жертвували такива големи суми и които имали намерение не да крадат и да богатеят от народните предприятия, а да направят истинска полза на своето нещастно отечество — не можали да се съгласят с Хаджи Нича и с неговата компания и не пожелали да дадат капиталите си в ръцете на бездънна бъчва, в която щото влезе, то се не връща вече назад. Одеските, болгарските, браилските и др. българи искали, щото капиталът на дружеството да бъде в някой иностранни банк, и това накарало Хаджи Нича да се откаже от дружеството и да употреби сичките си сили, за да го развали. Когато в Галац били събрани депутатите из много български градове, за да прегледат уставите и да одобрят един из тях, т. е. или Хаджи Ничовият, или Одеският, то Хаджи Ничо изпроводил на това събрание едно свое мекере и своят адвокатин да правят интриги и

да се стараят да развалят дружеството. Когато сичките членове и депутати одобрили Одеският прсект, то Хаджи Ничовите мекерета се дотолкова разсърдили, щото един из тях захванал да плаши членовете на дружеството, че дружеството ще да бъде унищожено от правителството.

Такъв е наш Хаджи Ничо, който сам се е назначил за диктатор на българският народ и у когото в главата се въртят донкишотовски идеи.

За пари и за богатство Хаджи Ничо е спссобен да убие и своят рождени брат. Преди една година руското правителство искаше да намери някои си свои революционери, които се скривали в Румъния. Румънското правителство, по желанието на руският консул, затворило някой си поляк, когото обвиняли, че той правил калпави асигнации. Наш Хаджи Ничо в това мътно време намерил случай да си отмъсти на младите българи, които отваряли очите на ония хора, които Ничо искал да дои и да стриже, а така също — и на членовете на дружеството. Ничо разказал на румънската полиция, че той подозревава и някои българи, че тия уж участвуват в полските дела и че и тия трябва да са криви за правението на, калпавите асигнации. Един от гюргевските депутати, който бил в Галац на събранието, бил затворен; писмата на младите българи се разпечатвали и предавали се на полицията, с една дума, Хаджи Ничо бил най-ревностният шпионин на руското правителство. Веднъж донесли в кир Ничовата кантора едно писмо, което било адресирано до двама млади българи. Хаджи Ничо го разпечатал и — о, чудо! . . . Писмото било написано с цифри! Хаджи Ничо земал тоя важни документ в ръцете си, отишел при консулт и донесъл му своето откритие. Консултът предал писмото на трибуналът, който и повикал младите българи да го прочетат и да обяснят неговото съдържание. Младите българи, които били иностранны поданици, се съгласили да дадат ключът на цифрите на един из консулите, който да прочете писмото, и ако има в него нещо криминално, то тогава са готови да отговарят за своите прегрешения пред трибуналът; а ако това писмо има друго съдържание, то да им се даде назад. И — о, ново чудо! Консултът прочел следующото:

«Цариград, 13 февруария. Владика Доротея (роднина на Хаджи Нича) предал на турското правителство Ва-

сила, който разпространявал по България революционни идеи. Но не бойте се, народът рано или късно ще да отмъсти за пролеяната досега братска кръв, която са изцедили нашите предатели, владци и чорбаджии. Ние трябва да сме братия със сичките християни на Балканският полуостров и да помниме, че един без други не сме за нищо и за никакво — нашият неприятел е един и нашите интереси са общи. Руското правителство прави твърде лошаво, като изпраща по нашите места такива консули, които не само че не гледат да се укрепят славянските симпатии, а унищожават ги постепенно, а тия симпатии са съществували толкова векове! Кой е тука крив?»

XIV

Тихо и гладко вървял Хаджиничовият корабл надолу из реката на животът, т. е. вървял той към тая страна, дека синца ни очаква общият наш океан из нищожеството и готови се да ни погълне. Вървели пролет след пролет, есен след есен, зима след зима и лято след лято; разцъфтявала се и отцъфтявала природата; сичко вървяло така, както е то вървяло преди хилядо години, сичко вървяло напред, а в това също време оставало неподвижно: същото небе, същото слънце, тия същи славеи, тия същи цветя. . . Само тайнственото течение на времето карало хората, а заедно с тях и Хаджи Нича, напред и напред, по-близо и по-близо до мрачния и страшния океан. Ето че се чуе вече неговото страшно реване и неговата ужасна волна оттласква от себе си живот; ето, че мерише вече на плесен, на мокрота и на пръст. . . Бели косми, сбръчкано и жълтовато лице, слаби кости, сухи жили. . . Но Хаджи Ничо от нищо се не бои: той чете своите жълтици, глоби пак своите приятели и неприятели, купува мушия след мушия, пие чай с консулт, псува младите и т. н.; но долното му чене вече захванало да трепери. . . Сичко расте, живее и умира: новият зъб тласка старият и той пада; младите растения хласкат старите и тия падат и съхнат. Истина, че много млади борове гинат от бравата на селенинът, но тия и тука не гинат безполезно. Младите борове секат само тогава, когато желаят да ги турят за

белези около пътят, за да го не изгубят пътниците, кога падне много сняг. Старите борове не секат за тая цел, защото тия не са в състояние да показват пътят: тия са вече преживели своето време и гордо вият своите върхове към ясното небе. Но каква полза излиза от тая тяхна гордост? Дървото е дорасло до това, щото е станало по-високо от другите; но заедно с това е отишла и неговата сила, неговата младост, неговата хубост и сичко, щото волнува животните сили — червекът вече е заточил неговото сърце. Вървете вие, годиници, по своя път и по своето предназначение, вървете си тихо и спокойно; приминувайте вие, бури, дъжд и град, покрай старите дървета; падайте роси, грейте слънце и оживявайте ги! Но вашите усилия са напразни! Защо хабите своите сили и своите благотворящи сокове? Защо нарушавате тишината и спокойствието на дивото и безживотното растение? Старият бор не е в състояние да устои против силната буря. Бурята е нужна, бурята е плодородна само за младата душа, която с радост посреща секи удар, с равнодушна насмешка гледа на сичко, щото я окружава, и с пълна вяра и самонадеяност ѝ стои насреща и вика я на бой. Твърдите натури сякога остават победители: тях не устрашават никакви сили, от която страна тия и да се появят — от страната ли на грубата и телесната сила, или от страната на умственото поле, — тия сякога трябва да бъдат победители! И колко радости и наслаждения трябва да изпита тая душа, която се е борила и с вънкашните, и с вътрешните свои неприятели? Колко душевни наслаждения и високо самоуважение се появяват у човека, когато той извърши тия победи без ничия помощ и без ничие съчувствие? А без тая борба и без тия страдания няма пълно щастие; без тях човек не чувства онова блаженство, което го възвдигна на оная висока степен, която му дава титула човек. Духът на времето изисква нови хора и нови умове; тоя дух е такава една сила, до която трябва да се досягат само чисти ръце и способни личности. Пред тая нравствена сила човек трябва сякога да благоговее. Пред тая сила не е срамотно да преклони човек коленете си; с нея е и сладко, и приятно да върви той към своите цели. Тая сила не може да ти стгне никаква клевета, никакво чорбаджийско съзаклятие, никаква човеческа армия. Няма на светът нещо по-високо и по-благо-

родно, отколкото да се бори човек за човеческото право, за свободата на личността и за щастието на своят ближни, без да търси за това награда. Само в такава една борба се показва човеческият характер и животът има за нас голяма красота; в такава борба светото чувство се очищава, в душата прониква дълбоко велико човеческо стремление; облагородява се сърцето и човекът става човек. Умейте само да управлявате такъв един инструмент и вие ще направите много; но ако вие нямате знание и изкуство за това, то по-добре е да го не зимате в своите ръце, защото нищо няма да направите. Помнете само едно, че в стремлението да се върви напред е сичката сила, в него е сичкият живот, в него няма място за нищо, което е отживяло, остаряло и умряло. Оставете мъртвите да погребават мъртвите; унищожавайте тия гнили трупове, които воняват нашата атмосфера; не плашете се пред затрудненията; прескокнете през барикадите, ако искате да намерите щастие и добро; ударете звънецът на истината и крачете напред. Секи, който се обърне назад и потърси старото, той ще да се вкамени като Лотовата жена.

В младото българско поколение се появи вече оная животворяща сила, която се нарича напредок, и хиляди хаджиничовци, които още живеят на светът и тегнат на земята, трябва да се изгубят и да дадат място на новите способности и на новите умове. Хаджидимитровата чета уби не само турската гордост, но и чорбаджийското високомерие.

— Младежът е станал твърде непокорен и твърде дързостен — говорят старците.

— Не уважават вече тия ни старите хора, ни бащината си къща! Тия не вярват вече, че има на светът дяволи, самодиви, таласъми, вампири. . . Безбожници и грешници са тия станали — казват бабите.

— Да съм аз паша или султан, то щях да дам повеление да се избегат сичките млади и развалени хора — казал един старец. — Няколко млади чапкъни се събрали завчера на пазарят, хванали нашият чорбаджия за еката и искат да им даде есап за училището и за черковата. «Ти си изпокрал светът — му казват. — Ти трябва да дадеш народното добро; ти трябва да дадеш божие боготви, а училищното на училището.» А нашият чорбаджия стои като дете пред чапкъните, мига глупаво и мълчи като

пукал. Лсши времето са настанали! «Ти крадеш, ти глобиш сиромасите, ти ядеш чуждият пот» — ти казва младежът. А да ги попитам аз: кой не краде и кой не глоби? Защо е и чорбаджия, ако той не изяде няколко патки, няколко гъски и няколко кола жито от селените? Не може вече така да се живее!

— Бяха такива времена — говорил други един старец, — когато никой те не питаше колко пари си земал из черковата или из еснафската каса, и хората живееха по-добре; а днес секи копелак иска да ти погледа в кесията и да види колко пари си спечелил сам и колко ти са паднали в ръцете келепир. Минаха се вече старите времена, в които за подобна дързост ние награждавахме чапкъните с това, че им удряхме по двацет и пет тояги по петите и не казвахме им защо ги биеме.

— Който изяде не повече от едно дукато от народното имане, той трябва да се изгони из нашето дружество — говорят младите българи. — Който изяде народна пара, той не е българин, а е изедник, предател, Юда и шарлатанин.

А Ницо?

*

Така се свършва първата част от житието на карловският гражданин Хаджи Ница. Ако сме описали колко-годе барем някои отделни черти из животът на това животно, то добро; а ако никак не сме удовлетворили очакванието на нашите читатели, то ги молиме да ни простят засега. Надеяме се след време да допълним Хаджиничовата история и да довършиме неговият портрет.

НЕШО

I

Чудни хора биват на тоя свят! В нашето селце живееше Нешо Орелът; а тоя Нешо беше такъв един българин, какъвто ни една майка още не е раждала. Навъсен, горделив, неговорлив; а в това също време честен, милостив, добротворец и умен човек! «Синко Нешо — му казваше дядо Найдено, — не препирай се с чорбаджиите, заплати данокът си, не псувай турците, не кълни богатите. . . Тия изедници щат да погубят главата ти.» «Когато моето сърце е чисто, то аз се не боя ни от султанът» — говореше Нешо и гледаше си работата. «Бре, Нешо, ти си повдигнал главата си много високо. Ти трябва да се кланяш на по-богатите и на по-честитите, защото тия са по-силни от тебе» — казваха чорбаджиите. «Аз се храня сам» — казваше Нешо. «Който има една крина жито повече от тебе, той трябва да е и по-голям» — казваше Ганчо чорбаджи. «Секи е голям в къщата си» — казваше Нешо и подсвирваше си. Не обичаха го чорбаджиите и изедниците; а сиромасите бяха готови да му дадат и душата си — сичките сиромаси го наричаха или «куме», или «свате».

На поглед той беше голям, силен, черноок, черновежд — истинит орел. И досега ми се мяркат пред очите неговата черна и къдра коса и неговите дълги и рунтави мустаки. Върви Нешо из пътят замислено; а нашите селени го гледат и говорят: «Тоя човек би бил златен човек, ако да не беше дотолкова навъсен.» Да ви кажа право, мене Нешо обичаше повече от сичките други селени — и братето си не обичаше толкова, колкото обичаше мене. Ние си казвахме един другиму «побратиме». Аз съм сега стар и побелял човек и унуки ми вече пристигнаха за женене, а и до днес не мога да заборава Нешовите сладки думи и неговите умни приказници.

II

Нашето селце Сопот се намира пред полите на самата планина. На хубаво място е направено това село! Стара планина ни праща прохладен ветрец и студена водича, пиленца ни чуруликат от всяка една страна, момиченца ни пеят като славейчета, тревица ни мерише на хубаво и сърцето ни е готово да изскочне от радост. Ех, добро би било, ако на тоя свят да не живееха лошава хора и бесни кучета! Защо ли господ не е направил само добри неща и милостиви сърца? Аз мисля, че тоя свят би можал да бъде и без тръне, и без оси, и без гущери, и без чорбаджии, и без турци, и без кадии. Защо ли са били богу сичките тия нечисти и зловредни неща?

Един ден излязохме с Неша на полето да прекопаеме чушките. Аз влязох в моят бостан, а Нешо — в своят. Нашите бостани бяха един до други. Като поработих до обяд, то седнах да пообядвам и да си почина под орехът. Гледам — иде Нешо. Никога няма да заборава неговото лице. . .

— А защо си така посърнал, Нешо? — попитах аз.

— А защо ме не попитах имам ли за какво да се радвам? — рече Нешо.

— Аз никога не съм те виждал весел, а днеска ти не приличаш и на себе си. Що ти е, побратиме?

Нешо помълча малко, а после проговори твърде разпалено:

— Никога аз няма да им простя. . . Дорде съм жив, ще да помня техните думи. . .

— Ех, кажи ми какво е станало? Ти знаеш, че аз те обичам като брат. . . Аз искам да зная сичко, щото и да се е случило с тебе — казах аз.

— Що се е случило? Нищо не се е случило; сичко си върви така, както е вървяло и досега: българите си са пак българи, чорбаджиите си са пак чорбаджии, турците си са пак турци, воловете си са пак волове — нищо не се е изменило. Омръзнал ми е вече тоя свят, нищо ми не е мило. На която страна и да се обърне човек, то види само едни злини и горчиви мъки: сиромашът е ягне, а богатият — кърлеж. Тежко се живее, мъчно се живее!

И Нешо наклони главата си и замисли се.

— Аз не мога да те разбера. Кажи ми какво ти е на сърцето — казах аз.

— Какво ми е на сърцето? Тежко ми е на сърцето, Не мога вече да живея в това село и да се кланям на чорбаджиите, които не струват ни калпаво дукато. За добрите хора и за честните души няма вече живот. Щото е останало от турците, то се поглъща от чорбаджиите. Тежко е на сиромасите.

-III

Петко Стърчи-кракът беше Нешов съсед. Да ви кажа право, такъв лошав човек аз в цяла България не съм виждал. Сичката сопотска сиротиня беше проплакала от тоя изедник. У тоя човек душата беше турска, а сърцето — чифутско — милост не търси, а жедност колкото искаш. Но и в калта се намират скъпоценни камъни. Петко имаше хубавичко и гиздавичко момиченце. Сичката къща развеселяваше. Припка, скача, смее се, а гласът му звънти по сичкото село. Името ѝ беше Параскева. В цял Сопот вие не би намерили такова ергенче, комуто да се не харесва Параскева. А и имаше човек на що да погледа! Черните очи на това момиченце влязяха човеку чак до сърцето. Млада, гиздава, със здрави и високи гърди — сичко хубаво.

Нешу се харесала Параскева и той намислил да я иска. Една заран той пратил сестра си да извърши сватовството; а сам побягнал на планината — чегато прашал не невеста да му искат, а да крадат.

— Добре — казал Петко, — аз пристаям да дам на брата ти момичето си; но той трябва да дойде сам и да го поиска. Аз искам по-напред да си попрिकाжа сам с него, а после вече да ви дам дума.

Когато Нешо чул какво е казал Петко, то се позамислил, а после проговорил:

— Зная аз какво той иска да си попрिकाже с мене. Няма да бъде. . . Нешо ще да си остане Нешо.

IV

В неделя после черкова Нешо престъпил през прагът на Петковата къща и проговорил:

— Добро утро!

— Замини, та седни — рекъл Петко.

Нешо седнал, а Петко му гледал в очите така, чегато искал да прочете в тях какво лежи на сърцето му. Дълго време тия два противоположни човека мълчали и размисляли и ни на единът, ни на другият се не искало да заговори първи. Най-после Нешо проговорил:

— Аз съм дошел да искам вашето момиче.

— Слушай, Нешо — рекъл Петко, — аз пристаям да ти дам Параскева; но ти трябва да измениш себе си. Такива хора, какъвто си ти, никога не прокопцват. Бъди и ти като другите хора. На старите и на богатите ти трябва да се кланяш и да ги почиташ. Слушаш ли? Завчера си седнал да псуваш чорбаджи Ганча, че е написал много вергия на Цача Дрехарят! Твоя ли е работа да оправяш светът! Кажи ми де? А знаеш ли ти, какво ми каза Ганчо? «Нешо, каза той, скоро ще да си изяде главата. Тоя човек ми седи в гърлото, като круша преседулка.» Видиш ли сега каква е работата? Остави хората на мир и стани човек.

— Не мога аз да търпя и да гледам как тъпчат сиротинята и как отнемат чуждото парче хляб. Чорбаджиите са грабители — казал Нешо и сичкото му тяло затреперило.

— Не мога аз да дам момичето си на луд човек. Ти си луд, мой синко; ти трябва да се полечиш. Аз мислех, че умът ти е дошел в главата; а сега видя, че тебе нищо не може да поправи. Не давам аз дъщеря си на такъв хайдутин, не давам я.

Нешо не отговорил нищо, а станал и отишел си.

V

Една заран ми скимна да ида у Нешови. Влязох в къщи — няма никого; гледам насам-нататък, викам — никой се не обажда. Излязох пак на дворът и упътих се към градината. Гледам, а Нешо стои под черешата и гле-

да през стоборът в Петковият двор. Приближих се, скрих се между дърветата и слушам.

— Параскево, ти кажи на баща си, че другиго няма да земеш; кажи му, че щеш да се удавиш; кажи му, че щеш да се обесиш. Слушаш ли?

— Сичко му казвах, но нищо-не помага. «Аз, казва, искам такъв зет, който да ми се кланя, да ме почита и да ме слуша. На хайдутин аз не давам чедото си. Ти, казва, не трябва нито да гледаш на него.» Аз заплаках, а той ми рече: «Още веднаж да не си плакала, защото главата ти отрязвам.»

— Помоли му се пак, Параскево; кажи му, че щеш да се покалугериш; кажи му, че щеш да побегнеш с мене.

— Сичко, сичко му казвах. Сърдит е на тебе. «Ако ми се поклони и ако поиска прошка от чорбаджи Ганча, то аз ще да те дам; а ако не — то ще да те ожения за Хлѣтевият син» — казва. Поклони му се, Нешо, изпълни му волята; ти твърде добре знаеш, че той е твърдоглав човек. Ако ме обичаш, то трябва да направиш сичко, щото той и да поиска.

— Не мога — рече Нешо и излезе из градината.

«А-а-а, ето каква била работата!» — си помислих аз и отидох си, без да се обадя никому.

VI

Един ден Нешо влезе в къщата ми и като сноп падна на миндерлъкът. Лицето му беше бледно, очите му бяха подпухнали, а косата му се беше наежила нагоре.

— Годили я за другиго — каза Нешо и погледа на мене съвсем безсъзнателно.

— Кого са годили? — попитах аз.

— Параскева — отговори той.

— Я послушай ме, побратиме! Забрави ти това момиче; то не е за тебе. Ако аз да не би знаел кой е Нешо и кой е Петко, то би било съвсем друго; но аз ви познавам твърде добре — Нешо и Петко никога не могат да бъдат роднина, защото душите им са различни. Забрави ти Параскева и търси си друга невеста.

Нешо погледа нагоре; а сълзи потекоха из очите му.

— Не мога, не мога да я заборава — каза той. — Не е Нешо от ония хора, които заборава.

— Кой ти е крив? — казах аз. — Немѝ Параскева ти не казваше да идеш при баща ѝ, да му се поклониш и да му се обещаеш, че не щеш вече да псуваш чорбаджи Ганча? Кажи ми, защо ти не изпълни нейното желание?

— Не мога, брате, не мога — аз съм чуден човек. Аз знам, че губя твърде много; но сърцето си аз не мога да победя. Майка ми ме е родила такъв. Да ти кажа право, аз по-скоро ще да изгубя седемдесет и седем невести, нежелани да се поклоня на турчин или на чорбаджия човек.

VII

Параскева дадох за един калосферец, който я заведе в своето село. Времето преминуваше, а Нешо ставаше по-замислен и по-печален. Жълтее, мършавее и нищо не работи.

Майка му и сестра му казват да се ожени; а той им отговаря, че неговата невеста още не се е родила.

— Земи, сине, Стойка Николова — казва майка му.

— Стойка е хубаво момиче — казва Нешо.

— А ти земи Мина Цъклина.

— Мина е работно момиче.

— А аз мисля, че Куна Лилина е тебе лика-прилика — казва по-старата му сестра.

— И Куна е хубава — отговаря той.

Преминаха цели осем години. Един ден, рано утрента, из Петковата къща се зачу плач и наричане.

— Какво ли се е случило?

Скоро узнахме, че Параскева умряла. Мъжът ѝ бил много лошав човек.

— Ако би била моя жена, то би проживяла цели сто години — рече Нешо твърде равнодушно, ако по лицето му и да се видеше, че той удържава себе си с големи мъки.

VIII

Скоро Нешо съвсем побеля, ако и да нямаше повече от трийсет години. По лицето му се видеше, че той не е вече

да през стоборът в Петковият двор. Приближих се, скрих се между дърветата и слушам.

— Параскево, ти кажи на баща си, че другиго няма да земеш; кажи му, че щеш да се удавиш; кажи му, че щеш да се обесиш. Слушаш ли?

— Сичко му казвах, но нищо не помага. «Аз, казва, искам такъв зет, който да ми се кланя, да ме почита и да ме слуша. На хайдутин аз не давам чедото си. Ти, казва, не трябва нито да гледаш на него.» Аз заплаках, а той ми рече: «Още веднаж да не си плакала, защото главата ти отрязвам.»

— Помоли му се пак, Параскево; кажи му, че щеш да се покалугериш; кажи му, че щеш да побегнеш с мене.

— Сичко, сичко му казвах. Сърдит е на тебе. «Ако ми се поклони и ако поиска прошка от чорбаджи Ганча, то аз ще да те дам; а ако не — то ще да те ожения за Хлътевият син» — казва. Поклони му се, Нешо, изпълни му волята; ти твърде добре знаеш, че той е твърдоглав човек. Ако ме обичаш, то трябва да направиш сичко, щото той и да поиска.

— Не мога — рече Нешо и излезе из градината.

«А-а-а, ето каква била работата!» — си помислих аз и отидох си, без да се обадя някому.

VI

Един ден Нешо влезе в къщата ми и като сноп падна на миндерлъкът. Лицето му беше бледно, очите му бяха подпухнали, а косата му се беше наежила нагоре.

— Годици я за другиго — каза Нешо и погледа на мене съвсем безсъзнателно.

— Кого са годици? — попитах аз.

— Параскева — отговори той.

— Я послушай ме, побратиме! Забрави ти това момиче; то не е за тебе. Ако аз да не би знаел кой е Нешо и кой е Петко, то би било съвсем друго; но аз ви познавам твърде добре — Нешо и Петко никога не могат да бъдат роднина, защото душите им са различни. Забрави ти Параскева и търси си друга невеста.

Нешо погледа нагоре; а сълзи потекоха из очите му.

— Не мога, не мога да я забравя — каза той. — Не е Нешо от ония хора, които забравят.

— Кой ти е крив? — казах аз. — Немà Параскева ти не казваше да идеш при баща ѝ, да му се поклониш и да му се обещаеш, че не щеш вече да псуваш чорбаджи Ганча? Кажи ми, защо ти не изпълни нейното желание?

— Не мога, брате, не мога — аз съм чуден човек. Аз знам, че губя твърде много; но сърцето си аз не мога да победя. Майка ми ме е родила такъв. Да ти кажа право, аз по-скоро ще да изгубя седемдесет и седем невести, нежелани да се поклоня на турчин или на чорбаджия човек.

VII

Параскева дадох за един калсферец, който я заведе в своето село. Времето преминаваше, а Нешо ставаше по-замислен и по-печален. Жълтее, мършавее и нищо не работи.

Майка му и сестра му казват да се ожени; а той им отговаря, че неговата невеста още не се е родила.

— Земи, сине, Стойка Николова — казва майка му.

— Стойка е хубаво момиче — казва Нешо.

— А ти земи Мина Цъклина.

— Мина е работно момиче.

— А аз мисля, че Куна Лилина е тебе lika-прилика — казва по-старата му сестра.

— И Куна е хубава — отговаря той.

Преминаха цели осем години. Един ден, рано утрента, из Петковата къща се зачу плач и наричане.

— Какво ли се е случило?

Скоро узнахме, че Параскева умряла. Мъжът ѝ бил много лошав човек.

— Ако би била моя жена, то би проживяла цели сто години — рече Нешо твърде равнодушно, ако по лицето му и да се видеше, че той удържава себе си с големи мъки.

VIII

Скоро Нешо съвсем побеля, ако и да нямаше повече от триесет години. По лицето му се видеше, че той не е вече

за живеене. Веднаж той се срещнал с Петка в една кръчма.

— Що ти е, Нешо, та си така посърнал — попитал Петко.

— Зъмя ми смуче белият дроб, а тая зъмя си ти — отговорил Нешо.

— Ти остаря, а лудостите си още не оставяш! Аз мисля, че не би било зло, ако те поистимариме малко.

— Не зная кой кого: аз ли тебе, или ти мене.

От дума на дума двата противника се скарали и Петко повикал сеймените и рекъл им да заведат Неша в конакът и да му ударят двацет тояги. Захванала се борба и тая борба се свършила твърде жалостно. Нешу ударили двацет тояги по петите и пуснали го.

IX

Слънцето захванало да захожда и пиленцата отишли вече в гнездата си. Пред дюкянът на Тодора Пейова стояли сопотските чорбаджии и разговаряли се за данокът.

— На Петра Пелтекът трябва да напишем още сто гроша — казал Ганчо.

— А на Неша Орелът сто и двацет — рекъл Петко.

— А тебе нож по вратът — рекъл Нешо и ножът му се забил в Петковото тяло.

Чуден беше тоя човек, бог да го прости!

БОГАТИЯТ СИРОМАХ

I

Щастлив е онзи човек, у когото е чиста и неоскаляна совестта; щастлив е онзи човек, който е доволен от онова, щото е собствено негово; щастлив е онзи човек, който може да погледа секиму в очите и който може да каже: «Това парченце хляб, бяло или черно, меко или кораво, тая чиста и студена вода и това парченце сирене са мои, защото съм ги изработил с големи мъки и с едър пот.» Заработеният обед е сладък, както е сладка и душевната тишина; розкошните обеда са горчиви, както е горчиво и угризението на совестта. Там, дето се появяват розкошества, трябва да заспи совестта, защото чистата совест няма нищо общо с богатите и с розкошните трапези. Хайдете да потърсиме доказателства.

Георги Пиперков и Спиро Трантарът са такива приятели, каквито и светът още не е създавал: ако кихне Георги, то Спиро почти сякога му говори: «Нека ви е наздраве»; а ако кихне Спиро, то Георги му казва само «наздраве». Освен това, ако Спиро пуши чубук, то и Георги пуши чубук; а ако Георги пуши сигара, то и Спиро пуши сигара. Когато Спиро станал чорбаджия, то и Георги станал чорбаджия; а когато Георги земал от един селенин за нищо и за никакво хилядо гроша, то и Спиро поискал от друг един селенин хилядо гроша. Селенинът му дава петстотин, дава му осемстотин, дава му деветстотин и петдесет — не ще. «По-малко от хилядо не мога да зема», рекъл Спиро, и станало хилядо. Както Георги, така и Спиро обичат да ходят при владиката на гости, да пият мастика и да се разговарят с Негово Пресвещенство за вдовиците; а Негово Пресвещенство обича сякакви душеспасителни разговори така също, както котката обича прясната риба. Облеклото на Георги е еднакво с облеклото на Спира, защото сукното е отрязано от един топ,

за живеене. Веднаж той се срещнал с Петка в една кръчма.

— Що ти е, Нешо, та си така посърнал — попитал Петко.

— Зъмя ми смуче белият дроб, а тая зъмя си ти — отговорил Нешо.

— Ти остаря, а лудостите си още не оставяш! Аз мисля, че не би било зло, ако те поистимариме малко.

— Не зная кой кого: аз ли тебе, или ти мене.

От дума на дума двата противника се скарали и Петко повикал сеймените и рекъл им да заведат Неша в конакът и да му ударят двацет тояги. Захванала се борба и тая борба се свършила твърде жалостно. Нешу ударили двацет тояги по петите и пусли го.

IX

Слънцето захванало да захожда и пиленцата отишли вече в гнездата си. Пред дюкянът на Тодора Пейова стояли сопотските чорбаджии и разговаряли се за данокът.

— На Петра Пелтекът трябва да напишем още сто гроша — казал Ганчо.

— А на Неша Орелът сто и двацет — рекъл Петко.

— А тебе нож по вратът — рекъл Нешо и ножът му се забил в Петковото тяло.

Чуден беше тоя човек, бог да го прости!

БОГАТИЯТ СИРОМАХ

I

Щастлив е онзи човек, у когото е чиста и неокаляна совестта; щастлив е онзи човек, който е доволен от онова, щото е собствено негово; щастлив е онзи човек, който може да погледа секому в очите и който може да каже: «Това парченце хляб, бяло или черно, меко или кораво, тая чиста и студена вода и това парченце сирене са мои, защото съм ги изработил с големи мъки и с едър пот.» Заработеният обед е сладък, както е сладка и душевната тишина; розкошните обеда са горчиви, както е горчиво и угризението на совестта. Там, дето се появяват розкошества, трябва да заспи совестта, защото чистата совест няма нищо общо с богатите и с розкошните трапези. Хайдете да потърсиме доказателства.

Георги Пиперков и Спиро Трантарът са такива приятели, каквито и светът още не е създавал: ако кихне Георги, то Спиро почти сякога му говори: «Нека ви е наздраве»; а ако кихне Спиро, то Георги му казва само «наздраве». Освен това, ако Спиро пуши чубук, то и Георги пуши чубук; а ако Георги пуши сигара, то и Спиро пуши сигара. Когато Спиро станал чорбаджия, то и Георги станал чорбаджия; а когато Георги земал от един селенин за нищо и за никакво хилядо гроша, то и Спиро поискал от друг един селенин хилядо гроша. Селенинът му дава петстотин, дава му осемстотин, дава му деветстотин и петдесет — не ще. «По-малко от хилядо не мога да зема», рекъл Спиро, и станало хилядо. Както Георги, така и Спиро обичат да ходят при владиката на гости, да пият мастика и да се разговарят с Негово Пресвещенство за вдовиците; а Негово Пресвещенство обича сякакви душеспасителни разговори така също, както котката обича прясната риба. Облеклото на Георги е еднакво с облеклото на Спира, защото сукното е отрязано от един топ,

защото това сукно е скроено от едни ръце и защото и за едното, и за другото още не е заплатено. Гореказаното облекло е ушнено от Петра Инджето, който се нарича «френски терзия», който е пиян седем пъти през неделата и който има дълга и мършава жена. Както Георги, така и Спиро се облачат по следующата програма: широки черни — лете жълти — панталони; суртук от черно сукно със синеват д и м; фес азизие, с широки поли, който има голямо сходство с новомодните тенджери; пръстен на указателният пръст; пояс, с който са вързани панталоните, из червена коприна, на когото крайовете висят на лявото бедро; елече из касимир, който се нарича и «лахур»; вратовезка — червена или зелена; кундури лакови и т. н. Тряба да забележа тука като «нота бене», че както Георги, така и Спиро обичат да седат на миндерлъкът и да чоплят краката си; а тия крака изпущат из себе си голям аромат.

Да кажа сега няколко думи и за нравствените достойнства на тия две достойни за уважение личности.

Една вечер Георги ходи у Спирови да се повиди със Спира; а друга вечер Спиро ходи у Георгиеви да се повиди с Георги — и това се продължава не дни и не недели, а цели десетилетия. Когато се съберат между себе си, то тия два приятеля имат следующите занятия: първо, тия изпиват по две литри мастика; второ, тия изпущват по дванайсет лули тютюн; трето, тия чоплят носовете си и сучат мустаките си; четвърто, тия говорят за пашата, за кадият или за конят на билюкбашият.

Фигурата на кир Георги е необикновено важна и величествена; боят му е висок, лицето му е мурго, отнасянието му е л е с и ч н о, а очите му — чегато постоянно търсят нещо си — се обръщат от една страна на друга твърде сърчено. Той може да направи из своето лице всевъзможни выражения: доброта, ненавист, ласкателство, зверство и сичко, щото искате, ако неговото сърце и да дреме твърде спокойно в своето къшенице. Пред по-големите, т. е. пред по-богатите, той постоянно се усмихва, а пред по-малките, т. е. пред по-сиромасите, почти сякога се муси; пред по-силните той говори тихо, меко и ласкателно, а пред по-слабите — високо, грозно, повелително, даже и свирепо; пред големците той държи главата си малко настрана и ръцете си кръстосва на поясьт, а

пред сиромасите повдига главата си твърде високо, маха с ръцете си и неговото бясно наруване ехти като гръмотевица във времето на най-силните бури. С една дума, който би погледнал на кир Георги в онова време, когато той се намира в конакът и когато седи между царските чиновници, то той би си помислил, че тоя кир Георги е един из числото на небесните ангели, че неговата кротост е агнешка и че неговата душа е съвсем невинна; а ако би го вие срещнали на пътят, ако би го видели между р а я т а, то секи из вас би прочел на челото му зло, зверство и бездушие. Но ако искате да говоря право, то трябва да ви кажа, че жестокостта и зверството не са единствените страсти, които върлуват в утробата на тоя знаменит човек. Той обича парите и обича ги повече от жената си, от децата си, от честта си и от животът си. Той обича така също да се весели, но неговото веселие е грубо, низко и нечисто, както въобще бива веселието у турците и у отурчените християни: къчещи, циганки, коча музика, мастика и содомски страсти допълват неговото нравствено превъзходство. Разбира се, че когато той употребява сичките свои умствени способности и сичките законни и незаконни средства, за да удовлетвори своите желания, то той е длъжен да служи и като орудие на другите. Ето защо турците почти сякога говорят, че кир Георги е умен и добър «пезевенгин».

Спиро е израсъл в друга градина. Неговата шея е тънка и дълга като у щъркел; краката му са криви като новородена месечина; челото му е сплеснато и ниско като у маймуната; страните му са червени; носът му е покрит с пришки и прилича на червена царевица; долната му челюст е безобразно дълга; а сичкото му лице, земено заедно, прилича на свинска зурла. Ленив на сичко, щото изисква умствени напрежения и мозъчни размишления, той е деятелен и постоянен в различни телесни упражнения. Ако би вие влезли в къщата на тоя човек, когато пред него стоят трудолюбивите селачени и селаченки и очакват правосъдие, то би помислили, че се намирате в бърлогата на някой див звяр, когото нищо не може да укроти, когото ласкателствата привождат в ярост, а нападенията го правят съвсем безумен.

— Аз се чудя как тия два чорбаджия могат да живеят между себе си дружно и да помагат един другиму! —

говорил един гражданин на своите съседи, които във времето на сълнечното захождане излезли на улицата и седнали пред своите вратници да си побъбрат за едно, за друго.

— А знаете ли вие, че Георги е готов за пари да се побратими и с дяволите? — попитал други, който имал обичай постоянно да лиже долната си устна.

— Намерили сте кому да се чудите! — казал трети. — Един човек, който се не побоял да убие брата си, е способен да направи и най-лошавите престъпления, най-безсовестните зверства! Когато един човек се реши да направи веднъж лошаво нещо, то той не може вече да се запре на полпът; той трябва да върви напред и да прави пакости и на мъжко и на женско, и на старо и на младо. Началото е мъчно, а средата и опашката вървят като намазано колело. Аз съм уверен, че за Георги е сто пъти по-лесно да убие брата си, нежели да помогне на падналият да стане.

— Ах ти, господи! Наистина ли е Георги убил своя братец? — попитала една жена, която излязла на улицата с една голяма лъжица в ръка; а тая лъжица свидетелствувала, че господжата ѝ е дошла право из кухнята.

— А кой други ще да го убие, ако го не убие брат му! «Кой ти е извадил окото?» «Брат ми». «Затова е така дълбоко извадено», рекъл русчушкият философ Минчо Тахтата, който умее твърде изкусно да бели турските кратуни и да бръсне българските бради.

— Аз не вярвам, че един човек, който е роден от майка, може да бъде дотолкова лошав, щото да убие и брата си — казал първият гражданин, който бил голям скептик.

Жената, която стояла с лъжицата в ръка, погледала на своят мъж кръвнишки, помахала главата си, хванала кълката си с лявата ръка, махнала с лъжицата по въздухът и пропищяла:

— Той е у мене сякога такъв — неверни Тома, и нищо повече. Преди една неделя аз му рекох, че в коремът ми живее жива жаба; а той ми каза да не ям боб! Ти по-добре послушай какво разказват умните хора и мълчи, защото аз съм вече сита от твоите хорати. Десет години ми разказваш, че това не е тъй, а онова не е онъй, че това

не е истина, а онова не е за вяра! . . . Засрами се от боят си!

Дълготърпеливият скептик замълчал и захванал да чопли с пръстът си една дамджица, която се намирала на ръкавът му.

— Аз навярно зная, че Георги е убил брата си — казал философът важно и погледал на своите слушатели с особено удоволствие.

— Разкажи, разкажи — казала лъжицата и погледала към кухнята си, из която захванала да се разпространява меризма от препържена риба.

Ораторът се изкашлял, защитил носът си с двата пръста и избрисал ги от полата на контошът си; а после захванал своето «повествуване».

— Преди десет години — продължал философът — Георги се отдели от своят брат Димитра и захвана да живее сам за себе си. Когато умрял баща им, то им оставил голямо богатство; а ако е така, то и дележът трябаше да бъде твърде мазен. Само чисти пари трябаше да си разделят повече от двеста хиляди гроша. Освен това тия имаха крави, кобили, овце, биволи, ниви, ливади, бостани и две къщи в Русчук. Дялбата стана в мехкемето, защото «едноутробните» братия не можаха да си извадят очите миролюбиво — Георги беше лаком като сякога. Разбира се, че и после дележът между Георгия и Димитра не можа вече да се възцари мир и любов. Димитър беше кротък, трудолюбив и умен човек; а ако е така, то и работите трябаше да му вървят по-добре. Георги беше готов да полудее от завист. Веднъж Димитър отишъл на своето лозе, което се намираше над самият Дунав. Била голяма горещина; слънцето пекло като нажежено желязо; а въздухът врял като вода. Димитру се поискало да се окъпе и той слязъл по Дунавът, съблякъл се и влязъл във водата. В това време Георги седял в своето лозе, което лежи малко по-доле от Димитровото и гледал с ненавист на брата си. При Георги служеше един цънцарин, който никак не беше по-добър от своят господарин. Тоя цънцарин разбрал какви са мислите на Георгия и затова погледал в очите на своят господарин и рекъл му: «Мога ли?» «Можеш», казал Георги. Какво е правил после това цънцаринът, аз не зная; зная само това, че в тоя същи ден из градът ни се разнесе глас, че Димитър се е удавил.

А цънцаринът? — Цънцаринът беше намерен в един кладенец. Видите ли сега каква е работата? — попитал най-после философът и зашипал носът си още веднъж.

— Чудни неща биват на тоя свят, ако кир Минчо казва истината — рекъл скептикът.

— Ето го, ето го пак. . . Погледайте го — каза лъжницата. — Тоя човек няма за пет пари вяра, а нарича се православен христенин! Аз ви казвам, че ако владиката да му не тури юздата, то той ще да захване да не вярва и на св. Марина. Един ден аз му казвам: «Днес е св. Марина»; а той ми отговаря: «Днес е св. Моасин». Такъв мъж е за напусчане. Оная година аз си купих умрела. «Защо ти е умрела?», ме пита. «Тряба ми», му казвам. «А защо ти трябва?», пита. «Да ме варди от дъждът и от слънцето», казвам. «Ти и без умрела се скиташ по цял ден из махалата; а ако купиш умрела, то моите очи ще да те гледат от събота на събота», казва.

— Стига си бърбала — рекъл скептикът, — защото рибата ти изгоря на огъня.

— Ах, наистина — рекла лъжницата и влязла в къщата си; но след малко време тя се върнала пак и попитала философът: — А я кажи ми ти, като знаеш сичко, защо Георги сбича дотолкова Смильча?

— Мисли да го направи зет — рекъл философът съвсем уверено. — Смильчо се бръсне в моята берберница, следователно аз познавам и ушите му, и носът му, и гъшата му, и сърцето му. Два чифта ножици изхабявам, когато му стрижа косата. . . Негвата коса е гъста като гората в Галилея.

II

Русчук е още млад и зелен град; а старците говорят, че плитката вода не повдига големи волни. Разбира се, че старешкото изречение няма никакъв смисъл, защото Русчук и неговите валийски чиновници стърчат като пирамиди пред очите ни. Русчукските волни биват до такава степен големи, щото кораблекрушенията са станали съвсем естествени явления. Когато Христос е рекъл, «че първите ще бъдат последни, а последните първи», то той е мислил да създаде Русчук и да го направи столица на

България. Ако искате да чуete истината, то аз трябва да ви кажа, че Русчук прилича на столица така също, както и Мидтад паша на Херкулеса. А ако искате да добиете вярно понятие за тоя град, то трябва да се изкачите на някоя джамия и да погледате на неговите кочини и на неговите скелети, които се наричат верноподаници на дебелата сянка. Пред очите ви ще да се покаже твърде шарена картина. Двоекраки животни, които принадлежат на различни народности, в различни облекла и с различни физиогномии, припкат по улиците и тъпчат нещастната земя; кал и боклук до колени; а къщи полуразвалени, дрипави и нещастни — каквото е и самото население. Такава е столицата на България, която разпространява образование и напредок до Балканът и до софийските полета — а Русчук е миниатюра от Цариград. Турската империя е твърде чудна държава; турското население е безобразно смешно; а Русчук е извънредно създание. Турците са до един Марси, Турция е военен лагер, туркинята е подойница, а Русчук е турско купище. Разбира се, че при подобно положение на работите, раята е длъжна да се отличава твърде ярко от своите победители и господари. Българите приличат на мокри кокошки, между които се перчат турските мисюри, за да ги кълват постоянно по главите. А чорбаджиите? — Българските чорбаджии се намират в такова неопределено положение, щото аз свободно мога да ги нарека н и щ о. Чорбаджиите, така също, както и турците, се разхождат между мокрите кокошки горделиво и самонадеяно, държат главите си високо и гледат секому право в очите; но тия твърде добре знаят, че ръцете им са кървави до лактите, че съвестта им е обременена със страшни престъпления и че приближава Христовото пришествие, следователно тяхната сила е призрачна. За честните, за живите и за големите души Русчук е тесен, Русчук е убийствен, Русчук е непривлекателен. Ние твърде често обвиняваме русчукската младеж, че тая младеж дреме, че тя не знае що прави, че тя се разваля сè повече и повече; но ни веднъж не сме си задали такъв един въпрос, от що и от какво произхожда сичкото това. За младите и за живите личности в Русчук остава само едно спасение: да идат в лозята, да се напият като копачи и да подъхат чист въздух. Хайдете и ние да идеме в лозята.

Бил гроздобер. Слънцето пекло твърде силно; но божните създания не обръщали внимание на неговата топлина — и работили. Пчелата брънчала и събирала мед, врабчето търсило червечец или пшеничено зърно, гаргата яла грозде, а българинът постил и работил за коремът на своя господарин. Сичко се намирало на своето място. Едно селско юначе водило своите сиви волове, които теглили една натоварена кола; а след тях припкали няколко боси момичета, които пели, викали и веселили се като на сватба. Аз и досега не мога да разбера защо се радват младите и невинните души и когато им е тежко, и когато им е весело? Българката пее и когато работи ангария, и когато тъче чуждо, и когато умре баща ѝ, и когато жени синът си; но нейните песни приличат на плач, който къса сърцето на части. Но както и да е, а момичетата пели и веселили се; веселила се и сичката природа освен едно младо момченце, което седяло под орехът в едно лозе. Това момче било хубаво и гиздаво: лицето му било бяло, мустаките му били черни, а черната като смола коса покривала неговото тъжно и замислено чело. Недалече от това момче спал под орехът един побелял вече старец, който имал дълга сива брада и който бил облечен в покъсани постури и в излизан от времето контош. Старецът бил запасан с бял пояс, в който бил втъкнат габровски нож, с бяло черенче и с алена капия; а под главата му се намирала рошава овча шапка. Близко до това място, под черешата, седяло друго едно момче, което имало веселичко и хубавичко като есенна ябълка лице и което гледало насам-нататък твърде живо. Това момченце нямало повече от два-сет години; но било облечено твърде розкошно — видело се, че то не е знавало още как се печелят парите. Дълго време младото момченце гледало на своя замислен другарин и най-после станало, отишло при него, хванало го за рамото, разклатило го насам-нататък и извикало:

— Хей, Смиле, що си се замислил като сираче на помен? Който те погледа, той трябва да си помисли, че гемините ти са потънали в Черно море. . . Хей, засмей се или и аз ще да заплача като кукувица!

— Остави ме, Иванчо, не весели ми се. Остави ме да си помисля. . . Тежко ми е — казал Смил.

— Дявол да те земе. Гледай да не станеш и ти филосо-

фин. Ако да би били сега Коледни пости, то аз би си помислил, че те е давил нощеска каракончо. Стани да идеме при момичетата и да ги попитаме що носят. Стани!

— Махни се оттук! Дай ми мира!

— Няма да те оставя! . . . Да видиме какво щеш да ми направиш!

— Остави ме, Иванчо, моля ти се. Бъди човек.

— Ако ми се молиш, то аз съм длъжен да те оставя. . . А я ми кажи ти защо си се замислил? Не баба ти ли те е била, че си гонил петелът и той е разбъркал с краката си преждата ѝ? Не баща ти ли те е дънкал, че си настъпил лулата му? Не майка ти ли те е измлатила, че не си отишел на св. Трифон в черкова? Кажи ми де?

— Остави ме, Иванчо, или аз ще да помисля, че ти си или луд, или пиан.

— Да те не е изпсувал някой турчин? — продължил Иванчо и смеял се от сичкото си сърце.

Смил погледал на своя другарин сърдито и сериозно; очите му блестели; а долната му уста треперала като листо.

— Който се шегува не навреме, той е добиче, той е безсловесно животно — рекъл той и плюйнал.

Смилчо помислил малко, повдигнал нагоре рамената си и рекъл:

— Ние цели петстотин години сме само дремали и шегували сме се! Стига вече. Тряба да помислиме малко по-човечески и да разгледаме своя мъченически живот. Що сме ние: хора ли сме, или сме бездушни тъпани, които едно време се окачваха в Цариград пред вратата на хановете? Когато някой желал да повика одабашията, то той удрял по тъпанът и будил го. А турците и ден, и нощ тъпат по нашите гърбове, а ние сѐ още спиме и нехаеме! Нас бият, а ние се смеете; нас бесят, а ние се шегуваме; нас безчестят, а ние се хвалиме със своята нравственост; нас псуват, а ние благодариме; по нас тъпат, а ние обръщаме към тъпанаринът и здравата страна. . . Християнско смирение, което има овчи характер!

— А какво ти мислиш да правиме? Ако си кротък, мирен и послушен, то можеш барем да живееш; а ако захванеш да върлуваш и да се не покоряваш, то и въжето е готово — рекъл Иван.

— Ако природата не ти е дала ръце, то ти е дала зъби,

с които можеш барем да ухапеш неприятелят си; но ние нямаме още онова, щото е потребно и на хората, и на животните — ние нямаме мозък, нямаме смелост, нямаме сърце, нямаме човечески понятия, нямаме храброст. . .

Старецът шавнал с кракът си.

— А знаеш ли какво говорят нашите старци? — Времето ще да дойде и само. . . А бабичките казват: «С рогатият да се не бодеш, с краставият да се не бориш, а с турчинът да се не караш.»

— Старците и бабичките са приготвили достойни за уважение унуки или достойни робове. Тряба да им се благодари. . . Ако би великият везирин имал в главата си зрял мозък, то той би трябало да даде на сичките наши старци и бабички по едно джубе и по една кола плява. Ако на тоя свят да не би се раждали робове, то деспотите и тираните би трябало да станат «милосърдни сестри».

— Стига си бърбал — рекъл Иванчо и подсвирнал си. — Аз ще да ида при момичетата да си попееме и да се повеселиме. . . Аз не съм философин. . . Който е болен, нека се лекува; а комуто е мъчно, нека търси спасение. Ако цял един народ търпи и живее, то и Иванчо трябва да търпи и да живее. Да ида при момиченцата. . .

— Иди, Иванчо, иди! Когато някой побие петелът, то той се качва на плетът и кукурика — това е за него голямо утешение; а ти предпочитай да бъдеш петел, нежели заец. Иди при момичетата и покукурикай.

Смил се сърдил и късал в ръцете си орехова шума.

— А защо се сърдиш, Смиле? Ако аз приличам на петел, то ти приличаш на наш Караман. Когато тато побие Карамана, то той си отмъщава на някой стар хасър или на вратникът. Каж ми, защо късаш шумата? Ако ти са криви турците, то орехът не е ни крив, ни дължен.

Смил побледнял още повече и проговорил тъжно и сърдито:

— Истина казваш! Когато мечката е окружена със зайци, то тя захваща и сама да се бои от кучетата и от ловчийят; а ако тя бъде окружена само с мечки, то ни кучетата, ни ловчийят не са опасни за нея.

Старецът си отворил едното око.

— Това е истина — рекъл Иванчо малко по-сериозно. — Но я кажи ми ти, какво би направили мечките,

ако ги обиколят няколко стотини ловчин и няколко хиляди кучета?

— Тия би се борили с неприятелите си до последната капка кръв, защото от тяхното мъжество зависи почти сичко — техният живот, тяхната чест и тяхното съществуване. Животните имат по-големи достойнства или по-голямо самоуважение; тия имат по-велика душа и по-широко сърце; тия защищават и себе си, и децата си по-добре и по-храбро, нежели ние. Ако ти закачиш на свинята прасето, на котката котето, на кучката кушлето и на кравата телето, то трябва да вардиш кълките си; а наш Петко гледа твърде равнодушно как отнимат честта на дъщеря му, как турчат момченцето му и как безчестят жената му и надее се само на бога.

Когато Смил говорил това, то покрай тях преминала цяла купчина момичета, които вървели из пътят весело, които пели и викали и които не мислили за човеческите нещастия. Иванчо погледал към момиченцата, поклатил насам-нататък главата си, и рекъл.

— Ти, Смиле, преувеличаваш страданията на нашият народ. Я погледай на тия гълъбчета как се веселят, как гукат и как подскачат! Каж ми де, видиш ли барем една капка неудоволствие на лицата им? Видиш ли барем, един бръккул на тяхното червено-бяло образченце?

— Това е така, но в тия песни се намират повече сълзи, нежели радост — казал Смил. — Над гробищата растат сякакви цветя. Нашият народ е дотолкова як, невинен и добросърдечен, щото и най-големите нещастия не могат да убият неговите радости. Щом нещастieto премине през главата ни, то ние захващаме да поемем своята тъжна песенчица, която повече прилича на погребално пение. . . Бъдъщето е наше, както са наши и надеждите.

— А на кого се той надее, Смиле?

— На мене, на тебе, на Ивана, на Драгана, на тебе си. Денят се приближава — тежко на неприятелите ни! Аз вече видя пътеводната звезда; а тая звезда непременно трябва да ни доведе до щастие.

Старецът станал, погледал насам-нататък и проговорил:

— Звездата е вече близо; но ти не трябва да се сърдиш, не трябва да викаш и да обвиняваш другите. Секи из нас желае доброто на отечеството си. . . Бъди, мой синко,

по-умен, по-търпелив и по-безпристрастен. И Иванчо има свое право. . . Аз съм проживял на тоя свят твърде дълго време и видял съм цели милиони щастия и цели милиони нещастия. Моята съдба ме е хвъргала от едно място на друго, из един край в други и из едно царство в друго. Когато московците преминаха през Стара планина и упътиха се към Едирне, то аз мислех, че нашият ден е вече настанал и бунтувах народът; но нашият ангел още спеше от дългият. Когато московците заключиха мир, то аз бях принуден да ида след тях и да спася главата си. В Русия аз претърпях големи мъки: глад, студ, сиромашия и всякакви беди. После това аз ходих в Сърбия, в Черна гора и в Гърция. Моята цел беше да се бия с турците и да търся против тях съюзници; но както ви казах по-горе, нашият ангел още спеше от дългият. Сърбия и Гърция бяха полусвободни; но Черна гора беше в състояние да ми даде сичко, щото търсеше душата ми. Ако Черна гора да беше близо до България, то аз би останал да живея в нея и да изстреблявам кукумявките; но на сърцето ми лежеше като тежък камък нещастният български народ и поробеното наше отечество. Черна гора е гнездо на свободата, момченца! Черногорците не търпят турска меризма. Из Черна гора аз отидох във Влашко, поживях две години и после се върнах в Русчук, захванах да живея мирно и да робувам така също, както робуват и моите нещастни братия. Ожених се. Господ ми даде добра и хрисима жена, а още по-добра и по-хрисима дъщеря. Къщата ми от утрента до вечерта е пълна с веселие и с песни. Щом се пробудя, то в ушите ми звънти крехкият и милият глас на моето момиченце, ксето пее само моите любими песни:

Слана е паднала, слана е паднала,
лете ми, лете, лете по Гергьовден,
та е усланила момци на планина,
момци на планина, на Игликовина,
та им замръзнали пушки гегалийки,
пушки гегалийки, сабли дамаскийки. . .

Весело бива човеку от тия песни, защото тия му напоминават нещо си, а в това също време тия го приготвяват за друг по-добър живот. Такава е накратко история-

та на моят живот; а тая история е пълна и с добро, и със зло. . . Аз съм барем спитен, ако не повече. . . Не трябва да се сърдите, не трябва да се горещите, не трябва да викате и да кряскате; а да работите и да мълчите. Елате дсвечера у мене и да си поговориме за едно, за друго.

И старецът отишел към градът.

— Тоя старец говори като Сократ — рекъл Смил.

— Остави ти Сократа и да си вървиме дсма — рекъл Иванчо и запял:

Момиче, момиче,
де гиди мряна рибо,
не стой срещу мене,
изгорях за тебе,
като лен за вода,
босилек за роса.
— Гори, либе, гори,
гори, та изгори:
моята мила майка,
първа ми душманка —
на вода да ида,
либе да си вида,
и тя след мен дойде
вода да налива —
че сме изгорели
сѐ за пуста вода.
В градина да вляза —
цвете да набера,
китка да увия,
на либе да давам —
и тя след мен дойде
цвете да полива.

III

Захванало да притемнява. Сичките живи същества се скрили в своите легловища и приготвяли се да вечерят. Само няколко жени ходили още по пътят и търсили кравите си, само няколко мъже стояли пред кръчмите и разсъждавали за новите вина и само няколко пиени турци газили калта и пели полекичка едно из ония маанета,

които приличат на кочешко мякане. В това също време Смил и Иванчо вървели из пътят и влезли в къщата на дяда Стойча, който ги посрещнал посред двора.

— Добре дошли, добре дошли! — рекъл старецът и посвел момчетата към своята малка къщица, която била така също стара, както и нейният стопанин.

Стаята, в която влезли момчетата, била вехта; тава-нът ѝ бил дотолкова черен, щото никой не можал да определи от какво е той направен; но стените ѝ били бели като мляко, одърът — чист и вратата измити. По сичко се видело, че някоя жива и млада човеческа ръка е дала и на тая стародревна къщица нов вид.

Щом младите момчета седнали, то в стаята влезли две жени и поклонили им се като на отдавнашни познаници. Едната из тях жени била стара, но привлекателна; а другата била едно из ония ангелчета, които обикновено се изобразяват на черковните врати. Нейните черни очи блестели като алмази; нейното чисто и миловидно лице било съставено от кръв и мляко; нейната тънка и висока снага съставляла изключителна рядкост; нейните високи гърди свидетелствували, че тялото се ползува със здраве; а нейните алени устници се харесвали на сичките Ивансвци, Њиколсвци и Димитровци. Тряба да ви кажа и това, че в тая къща не знаели още що е гюргевска цивилизация и що е Мидтад-пашовски напредок. Както дядо Стойчо, така и неговото домочадие рабствили от утрента до вечерта; месили и пекли хляб, плели, ткали, прели, кспали, жънали, събирали и пели. Така също тия се обличали така, както се облача секи българин и сяка българка, които живеят български и които се наричат българи. А от тежката работа и от големите мъки произходило само веселие, песни и щастие! Чудна е българската натура! Българският работник е жив, весел и пъргав; а готсванецът е намусен, ленив и волособразен. Между българският селенин и между българският чорбаджия съществува таква голямо различие, каквото съществува и между турчинът и човекът. Селенинът влече турският ярем с голямо страдание и с едри сълзи, но и с надежда на по-добро бъдеще; а чорбаджиият се хвали с това робство, гордее се със своето унижение и от сичкото си сърце ненавижда свободсумните хора. Чорбаджиите мислят само за своите откраднати и отняти богатства; а сяко едно на-

редно движение е опасно за тяхното спокойствие така също, както е то опасно и за техните покровители турци.

Младите гости, които посетили дяда Стойча, не принадлежали нито в числото на чорбаджийският клас, нито в числото на селските работници. В последните триесет години в България са се появили такива хора, които се наричат «младо поколение» и които могат да се нарекат «предтечи на българският ж и в о т и надежда за бъдещите времена». Тия хора са до такава степен нови, щото на тях не действа ни чорбаджийската нечистота, ни турският разврат, ни фанариотското смирение.

Смил бил човек на двацет и пет години. Баща му бил богат търговец и желал да посвети и синът си в комерческите мъдрости; но непокорният син оставил бащината си къща, отишел в Белград без ни една пара и свършил лицейт без никакви средства. Единственото добро, което понесъл Смил из бащината си къща, било неговото добро сърце и неговата честна и права душа; а тия драгоценности принадлежали на майка му. Аз мисля, че ако да не би били нашите майки, то ние би станали до един евреи и посветили би сичкият свой живот на аритметическите цифри и на моравите патлиджени. Когато Смил свършил науките си, то ходил в Австрия, в Румъния и в Русия и най-после той се върнал в Русчук и станал учител. Той изпитал вече що е живот, свобода и щастие и затова посветил животът си на своето порсбено и нещастно отечество, което търпяло и от турци, и от фанариоти. Когато Смил виждал турските зверства, то хапал устните си и бледнял от ярост; а когато гледал на българското търпение и на чорбаджийското хладнокръвие, то бил готов да излезе сам против неприятелите и да погине като юнак и като защитник на правдата. Много пъти Иванчо успокоявал своя побратим и не давал му да погине без време. Иванчо бил Смилов ученик, ако и да бил само четири години по-млад от своя учител. Най-напред Иванчо не можал да разбере що е свобода и щастие, защото бил убежден, че турците са родени за господари, а българите — за робове; но Смил успял да развие своя ученик дотолкова, щото той твърде скоро станал за него апостол Петър. Единствената причина, която стояла като твърда стена между двата приятели и която им не позволявала да се сближат на последните граници, били техните возрасти

и техните характери. Смир бил сериозен, мълчалив и печален; а Иванчо — весел, жив и безгрижен. Твърде често Смир мислил за Иванчо така: «Това момче е страшно като заец; а ако не е страшно, то е безхарактерно, ветерничаво и лудоглаво.» Но Смир не познавал още свият приятел. Иванчо бил един от ония хора, които почти сякога са равнодушни, ако никой ги не закача; но когато тия излязат из търпение, то вървят и през огън, и през вода и закират се само тогава, когато смъртта им прекоси краката.

— Попремина ли ти малко, мой синко? Горещо сърце имаш. . . — казал дядо Стойчо Смилу.

— Който има човеческо сърце, той не може да бъде по-хладнокръвен — отговорил Смир.

— Но безполезните псувни са равни с бездействието. По-добре е да мълчиш и да работиш. «Дума дупка не проваля», казва българската пословица.

— Думата е предтеча на дейността. Най-напред работи сърцето, после устата, а най-послед рътката.

— Но разумът трябва да занимава първо място в сяко едно отношение.

— Махнете се със своите философии — рекъл Иванчо. — Аз съм дошел да се веселя, а не да слушам Менторови философии.

Иванчо запял:

Засвирил ми е сив сокол
в Арбанаското усое —
то не ми е било сив сокол,
най ми е било млад юнак.
Млад юнак мома гонеше,
момата му са молеше:
«Пусни ма, пусни, юначе,
азе съм твоя, та твоя,
на кривак съм ти рязана,
на кавал съм ти писана.»

И така Иванчо продължал да пее своята песен; а дядо Стойчо седнал по-близо до Смил и попитал го:

— Беше ли ти тия дни у Георгеви?

— Бях завчера.

— Говориш ли ми ти за нашите предприятия и за нашите надежди?

— Нищо не съм ми гсворил.

— Варди се да не направиш някоя пакост. Георги е един от ония хора, които продават и децата си за едно горчиво кафе. Мене не ми е мило, като гледам, че ти ходиш в неговата къща. Проклетата е тая къща! Калдъръмът в тая къща е направен от човечески глави. Както щеш, Смирчо, а мене е страх и от тебе. Който се познава с Георги и който седи около една трапеза с него, той не може да бъде родолюбив човек. На честният човек трябва да преседне онзи залък, когато той гълта от Георгевата трапеза, защото тоя залък е част от някое българско тяло. Не ходи ти в къщата на тоя злодеец.

— Не мога да не ходя — казал Смир и навел главата си надолу.

— Сега вече видя, че хората говорят истина — казал дядо Стойчо.

— Каква истина? Какво говорят хората?

— Хората говорят, че ти ходиш не при Георги, а при момиченцето му. Истина ли е така? Варди се, Смирчо! Крушката пада недалече от коренът си. Искаме да работим големи работи, а ходиме да се залюбваме в неприятелските къщи! Не харесват ми се твоите дела. . . Ако искаш да се жениш, то си избири жена от добър сой и из честна къща. . .

— Нямам аз намерение да се женя.

— А защо ходиш в Георгевата къща?

В това време Иванчо престанал да пее и попитал приятелите си:

— Пак ли сте захванали да философствувате?

Дядо Стойчо не отговорил нищо, а обърнал се към дъщеря си и рекъл ѝ:

— Радке, донеси ни малко ракийка и гледай да ни донесеш да повечеряме.

— Готово е — казала Радка и излязла из стаята.

След няколко минути малкото дружество седяло около трапезата, яло весело, смеяло се и разказвало различни приказнички. Само Смир бил замислен и незадоволен.

— Тебе е пак хванала дяволската немота — рекъл Иванчо Смилу. — Ако ти да нямаше ръце и крака, то аз

би помислил, че си сом или шаран. Защо се не веселиш, когато се веселят и другите хора? Ти си чуден човек!

— Оставете го — рекъл дядо Стойчо. — Дай му дозволението да си помисли и да дойде в себе си.

Смил мълчал.

Георгиевата дъщеря, за която споменал дядо Стойчо, било хубавичко и гиздавичко момиченце. Тя имала повече от 16 години, но била прстодушна и добросърдечна до последната степен. Бащините ѝ подлести не дохождали до нейното невинно и правдолюбиво сърце. Веднъж тя посадила в градинката си едно дървене; но тсва дървенец засъхнало и тя се старала да го съживи с «Отче наш» и с «Богородице дево». Един ден Смил видял с очите си, че тя стои около дървенецето, полива го със «света водица» и гледа към небето. От онова време Марийка не излазяла из умът му. «Ако е бащата лошав човек, то не е крива дъщерята — мислил той. — Аз познавам множество добри хора, които имат лошава деца, и обратно. Човеческото сърце е такава една фабрика, която може да изработи каквото искате — и добро и зло, и чест и безчестие. Марийка е добро и невинно момиче, ако баща ѝ и да се счита за най-развален човек под синьото небе. Обязаността на всеки честен човек е да мисли и за доброто на своите близки. Ако аз зема Марийка, то ще да спася една човеческа душа, която твърде лесно може да погине. Моят цел е свята и безгрешна — аз нямам лошава намерения и не срамувам се от своите действия. Но дядо Стойчо мисли съвсем другояче; нему се не харесват моите убеждения! Какво да правя? Назад се вече не може, а напред е страшно! Как се случи сичкото това и аз сам не зная! . . . Чакай, чакай! Преди две недели, когато горя Долната махала, аз помогнах на дядовите Костови деца да изнесат имането си и да изгасят къщата си. Когато отидох на другият ден у Георгиеви, то сички захванаха да хвалят мсето юначество и да ми гсворят, че аз съм великдушен човек, когато съм отишел да помагам на просящите. Марийка мълчеше. «Ако би дядовите Костови деца изгорели, то за дядо Коста би било по-добре, защото той никак не може да ги изхрани», рече Георги. «Смилчо е направил добро, без да попита себе си кому го прави и защо го прави», рече Георгиевица. Тсва красноречие ме разсърди и аз рекох: «Вие ме хвалите само за тсва, че

аз съм се родил човек и че моята човештина ме е накарала да помогна на своят близки да спаси тялото си и имането си! Ако би били наместо дядовите Костови деца някои богати хора или някои русчушки ефендиета, то вие би ми казали, че аз съм изпълнил своята обязаност, и нищо повече. Аз не мисля така. Хората живеят заедно само за тсва, за да помагат един другиму. Ако съм аз помогнал вчера на двете Костови деца, то дядо Коста ще да помогне мене утре или в другиден. Когато човек иска да направи добро, то трябва да го направи секому, който има нужда; а ако човек мисли кому ще да помогне, то неговото добро е прост егосизъм.» Когато аз гсворех, то Марийка ме гледаше в очите и ловеше сяка моят дума. Тя беше твърде хубава в онова време; аз видях, че тя не е равнодушна към моя разговор и сърцето ѝ тайно приемаваше участие в дядовата Костова съдба. След два дена аз дойдох у Георгиеви и намерих Марийка сама. Когато аз влязх в стаята, то срещнах едно радостно, едно щастливо лице. Никога аз в животът си не съм срещал подобно лице! И сам не зная как се случи, а аз изгубих умът си. Когато се поопомних малко, то Марийка обви ръцете си около шията ми, притисна главата ми на гърдите си и искаше да ми каже нещо, но заплака и аз почувствувах, че нейните сълзи се леят на моето лице. Аз не помня вече какво е било и как съм оставил Георгиевата къща. От онова време аз ходя като пиян; главата ми е като шеметена; ръцете ми и краката ми са станали тежки; а мечтите ми летят дотолкова високо, щото аз и сам не зная де летят и защо летят. . . .»

— Ти, Смиле, в последното време си заприличал на овен, който блее само тогава, когато види кърмилото. Аз се боя от ония хора, които мълчат и които се не смеят. Засмей се малко, Смилчо!

— Остави ме, Иванчо, не ми е до смях.

— Да те оставя, Смилчо! Хайде, Радке, да си поееме и да оставим старците да говорят за Мустафа паша. Пей, де! Аз обичам само ония хора, които пеят, когато им е весело, и които работят, когато трябва да се работи. Който се весели, той и работи. Пейте или ще ме накарате да плача като сираче на сирно заговяване — говорил Иванчо и смеял се от сь сърце.

Радка погледнала към Иванча умилно, въздъхнала и рекла:

— Аз съм готова сякога и да пея, и да играя, и да работя.

— Ти си умно и работно момиче — рекъл дядо Стойчо и подмигнал на детето си.

— Не е лъжа — рекъл Иванчо.

IV

В една из богатите русчушки къща било весело и щастливо. В тая къща, на миндерлъкът, преминавал своите «мазни и дебели» дни Георги Пиперксов, т. е. един от щастливите и угосените чорбаджии, които мислят само за своето шкембе. На същият миндерлък седяла господжа Георгиевица, която била суха, висока и тънка жена. Между Георгия и Георгиевица седял нашият стари познайник Смилен и разгледвал шарките на пиротският килим, който покривал сичкият одър. «Нашите българи и до днес още не могат да шарят... Няма симетрия!», мислил Смилен, ако тоя въпрос и да го занимавал не повече от ланският сняг. Георги пушил чубукът си и нищо не мислил; а Георгиевица не могла да реши, петелът ли да заколи за утре, или черната кокошка. Влязла Марийка, донесла сладко на един поднос, подала най-напред Смилену, а после на баща си и на майка си. Майката бутнала с ръка подносите и климнала си главата; а това означало, че тя няма намерение да яде напразно от онова сладко, което чини цели пет парички. Георгиевица била една от ония жени, против които викат и слугите, и слугините, и техните собствени деца. «Тоя свят никак не може да се наведе; сѐ е гладен и жеден», бърбрала постоянно Георгиевица и подавала обгризените кости на слугите си. «Стрина Георгиевица е чисто злато — мислил Спиро Трантарът, — а моята делва изпива по три оки вино и по една ока мастика на денят. Ако би била стрина Георгиевица моя жена, то аз би станал по-богат и от Сапатуча. Умните хора трябва да си търсят мирни и послушни жени; а аз съм земал такъв един арнаутин, който ми не дава ни да охам. Аз я познах още после венчилото, но нямаше какво да правя. Когато излязахме из черковата, то аз настъпих фуста-

нтът й; а тя се обърна към мене, погледа ме сърдито и рече ми: «Отваряй си очите! Или си спял? . . . Иди после тсва и земай дебел българин!» — «Боже мой! — си помислих аз. — Тая жена няма да мирува. Попадна се кир Спиро!» Из сичкото тсва се види, че господжа Георгиевица е рядко стъдание, ксето с достойнство украшава короната на кир Георги.

Когато Смилен излял сладкото и когато изпил кавето, то се обърна към Георгия и рекъл му:

— Аз би желал да остана и занаятчийски учител. . . Защо съм се учил, ако не разделя своето знание с моите едноутробни братия?

— А аз ти казвам да оставиш тия лудости и да гледаш за джебът си. Учителството не храни. Учители стават само чапкъните и нехранимайксовците. «Аз искам да стана апостол и да отварям очите на простият нарсд», казваш ти; а аз те уверявам, че простият българин обича не ония, които му помагат, а ония, които го бият и които му заповядат. Ако искаш да заслужиш между народът чест и почитание, то гледай да го уплашиш и да го накараш да трепери от твоят поглед. Но да оставиме тсва. Аз съм забележил, че ти се събираш с градските чапкъни и ходиш по подозрителните къщи. Варди се! Каж ми, ти защо ходиш в къщата на Стойча Голият и защо се събираш с Ивана? Не знаеш ли ти, че Стойчо е един от ония хора, от които бяга секи домакин и секи честит търговец? Стойчо едно време беше хайдутин и едвам спаси главата си от въжетото; а ти ходиш в къщата му и ядеш хлябът му! Ако искаш да се веселиш, то гледай да си избереш подобри другари, защото е срамота от хората. Аз те обичам и затсва ти казвам в очите твоите погрешки. Гледай да се изправиш! Онзи ден аз гсворих с Мидтад паша. Тоя човек е твърде честит. Гледай да му се хареса, ако искаш да станеш човек и да бъдеш щастлив. Мидтад паша ще да те направи чинсвик и ще да ти даде добра заплата.

— Не накарвайте ме, г. Георги, да бъда онсва, което не е за мене и за което нямам никакви спсособности. Оставете ме да си бъда учител и да си живея мирно и спокойно. Вие и сами твърде добре знаете, че нашият народ презира турските чиновници и затваря пред тях вратникът си; а мене е най-драгоценна народната любов и народното внимание — рекъл Смилен.

— Ако е така, то аз трябва да потърся друг ергенин за момичето си. Моят зет трябва да бъде не вагабонтин, а честен гражданин и добър стопанин на къщата си.

— Аз ще да се попремисля малко и после ще да ти отговоря — рекъл Смир и станал да си иде.

— Помисли си и отговори ми по-скоро, защото Мидтад паша очаква и моят отговор. Чуй ме, Смирчо! Послушай ти бае си Георгия и няма да се разкаеш. Ти си умен, богат и здрав човек; а ако е така, то скоро ще да станеш първ човек в градът ни. Остави ти училищата и читалищата по дяволите. Каква полза имаш ти от тия училища и от тия читалища? Ако би тия училища или тия читалища имали по-големи доходи и ако би касата им била в твоите ръце, то аз и сам би ти казал да бъдеш народолюбец.

— Не ща аз чуждото, а още повече общественото богатство, което е събрано парà по парà и над което текат народни сълзи. Баща ми остави такова богатство, което аз не мога да изхарча, дорде съм жив. Не трябва ми повече.

— Но ти ще да имаш жена и деца, за които трябва да се харчи твърде много. Колкото един човек има повече, толкова за него е и по-добре. Парата и маслото не развалят на човекът стомахът.

— Прощавайте — рекъл Смир и излязъл из стаята. В онова време сърцето на това честно момче било готово да се разкъса на части; но различни причини го заставяли да мълчи, да търпи и да гълта горчиви хапове. Когато Георги му разказвал за употреблението на училищните и читалищните каси, то Смир бил готов да скокне, да го хване за гушата и да го удави; но Марийка преминала под прозорците и укротила разсъжденият лев. Марийка чакала Смил при вратникът, за да му каже «лека нощ» и да го спита за своята собствена съдба.

— Добро или зло? — попитала тя.

— Зло, Марийке, зло. Баща ти иска да ме направи подсъбен на себе си; тей иска да убие моята честност и моята совесть, иска да ме унизи пред светът и пред тебе, иска да унищожи чистотата на сърцето ми и тогава вече да ми подаде ръката ти. Аз те обичам повече и от животът си; но не мога да приема неговите условия. Честта се не жертвува; а совестта се не продава. Из сичко се види, че

аз трябва да се откажа от тебе и да търся щастие на друго място. Поседях у вас половина час и сърцето ми е наранено на десетина места от бащините ти стрели; а ако остана ден или два във вашата къща, то трябва да се опростя и с животът си. Прости ме, Марийке! Аз не съм за тебе и ти не си за мене. . .

— Не оставяй ме, Смирчо! Избави ме! Не оставяй ме в ръцете на майка ми и на баща ми. . . Аз не съм за тях и тия не са за мене. Баща ми е развален човек, а майка ми мисли само за мангърите и за огризените кости. Земи ме и избави ме от тая къща и аз ще да те обичам повече и от себе си. Кажи ми да скокна за тебе в Дунавът и аз ще да скокна.

— Но баща ти няма да ми позволи да те зема дотогава, дорде не оставя училището и дорде не стана чиновник при Мидтад паша; а това не може да бъде. Смир ще да остане честен човек до смъртта си.

— Ако станеш турски чиновник, то и аз те не ща — рекла Марийка, а изчете й потекли едри сълзи.

Марийка говорила от чисто сърце. Това момиченце расло и порасло само, без любов към своите родители и без участие ни от една страна. Марийка гледала около себе си и нищо повече не могла да види освен болезнената фигура на майка си и развратното лице на баща си. Тя страдала заедно с майка си, но не можала да й помогне и да я извади из тинята; майка й сама желала свето унижение; тя била така възпитана. Майка си Марийка обичала, но обичала я с оная жалостлива любов, с която обикновено майките обичат своите глупави и физически обезобразени деца, които са бездарни, глупави и обезобразени даже и пред техните родителски очи; а баща си тя просто ненавиждала.

— А какво щеме сега да правиме? — попитал Смир.

— Прави каквото знаеш, а аз ще да изпълнявам твоята воля. Баща ми иска да ме даде тебе, защото си богат и умен. Аз чух какво той говореше с майка ми: «Това момче има голямо богатство, следователно аз ще да употреба сичките си сили, за да го направя свой зет», каза той. Гледай, Смирчо, да ме извадиш оттука, а после прави каквото знаеш. Аз съм готова да псбягна с тебе и да сставя и Русчук, и родителите си.

Мариийкините думи били свършени с една сладка целувка.

В това също време кир Георги размишлял така: «Това момче няма да ми се изплъзне из ръцете. Аз одавна вече търся за своето момиче добър ергенин — и намерих го. Мъжът на моя Марийка трябва да е богат; а Смильчо има около пет хиляди лири. Аз би намерил в Русчук още по-богат зет; но богатите са или стари хора, или вдовци. Освен това Смильчо може да стане човек твърде лесно. Ако би аз имал в младостта си пет хиляди лири, то досега би станал най-първият човек в турското царство. . . Ненчо Тютюнджията ми говореше да му дам дъщеря си и да го направя зет. Това би било твърде добро нещо; но Ненчо има около петдесет години и около десет хиляди лири. Ако Смильчо да бъде човек, то може за два-десет години да направи повече от триесет хиляди лири. По-добре е да я дам на Смильча. Колкото за училището, то аз твърде скоро ще да му турна крак. . . Моят зет не трябва да бъде учител. Страх ме е само да ми не развали рабтата онзи стари дявол. . . Но нека е жив Мидтад паша. Сичко ще да излезе добро.»

— Отваряй си очите, Георги! — казала Георгевица на своя господарин и климнала му с главата.

— Смильчо е наш — казал Георги и поухилил се така, както се хили конят, когато иска да ухапе някого.

— Когато той стана да си иде, то аз рекох на Марийка да иде при вратникът, да го срещне и да си поговори с него.

— Ти си голям майстор — рекъл Георги и ухилил се още по-свеще.

— Кой не желае доброто на своето дете? — попитала стрина Георгевица. — Ако съм я пратила, то съм я пратила за нейното добро. Какво тя иска от нас повече? Смильчо е и богат, и от добър корен. Баща му не харчеше парата напразно. Когато покойният живееше, то не даваше да се внасят в къщата му: кисело мляко, солена риба, сирене и кисело зеле, защото тия гостби хабили хлябът. Умен човек беше Смильов баща. Дано и синът се изметне на баща си. Когато умираше, то рекъл на жената си да даде на поповете само по един грош и по една карловска кърпа; но тя го не послушала и дала им по сто пари и по един липискански пош. . . А Исус Христос е рекъл на

християните: «Жената да се покорява на мъжът си.» На седем попа по сто пари и по една липисканска кърпа — са ксджа пари!

«Иди и печели, а когато умреш, то и поповете да те псуват!», си помислил кир Георги и продължал с глас: — Остави ти това и кажи ми, пригостила ли си сичко, щото е потребно за сватбата? Аз искам да направя голяма сватба, защото съм богат и «почетен» човек в нашият град.

— А я ми кажи ти кой ще да харчи за сватбата — попитала Георгевица.

— Аз ще да харча. Сега са настанали такива времена, когато ергенинът иска не да харчи и да дава; а да харчат и да зема. Минаха се вече старите времена, когато младоженецът си купуваше невеста.

— Ние сме стари хора; а ако е така, то ще да направим сватбата на децата си така, както са направили и бащите ни нашата. Нека харчи Смильчо, защото е по-богат от нази. Недей ти гледа какво прави светът. Когато дойде други път, то му кажи, че няма да похарчиш ни прибиена пара за сватбата му. Кажи му, че нямаш, че си изгубил, че са ти изяли хиляда жълтици. Слушаш ли?

«Моята жена е добра за чифутски сарафин» — помислил Георги.

— Ако захванеме да харчиме и за сватбите на момичетата, то няма какво да оставим на момчетата, които ще да ни гледат на стари години — продължала Георгевица. — Не давай ни една пара! Ако я земе без пари, то хайде сбогом; а ако каже, че не ще да харчи за сватбата си, то я дай на Тютюнджията. Няма да остане детето ни стара девица, защото е хубавичко и гиздавичко. Не давай пари. Ти трябва да помогнеш на момчетата, за да си отворят дюкяни и да станат хора. Тъй, Георги, тъй!

Момчетата, за които се грижила Георгевица, били така също далеч от майка си и от баща си, както и Марийка. Георги имал два сина, които се хранили със своя труд и които не обръщали внимание ни на бащините си съвети, ни на майчините си сълзи. На по-голямото момче името било Стоян, а на по-малкото — Цено. Българската пословица казва, че «крушката не пада далеч от коренът си»; а ние видиме, че в природата произхождат такива чудни явления, които са в състояние да унищожат сяко

едно наредно верование, сяко едно човеческо убеждение и сяка една мъдра пословица. Ксгато у нас се гсвори за някого, че той е от добър корен, то под тая дума разумяват, че той е из богата къща; а ние видиме, че синовете на богатите «дебелковци» са до един чапкъни, пиеници и нехранимайковци. «Чорбаджийският син става или хайдутин, или гайдарджия, или калугерин», казва друга една пословица. Синсвите на кир Георги били из числото на ония хора, които нямат нищо общо ни с първата, ни с последната пословица, т. е. тия не приличали ни на родителите си, ни на чорбаджийските синове. Стоянчо презирал сяко богатство и смеял се на ония тлъсти шопари, които вдигали носовите си нагоре и които се хвалили с откраднатите жълтички; а Цено постоянно се сърдил на човеческите слабости и обвинял и сиромасите, и богатите. «Секи човек е обязан да бъде честен и да уважава своите човечески достойнства; но в това също време той е свободен и може да прави със себе си щото ще и щото му се види за по-полезно. Природата е дала секому мозък, дала му е ум и разум, следсвателно секи е длъжен да помага сам на себе си. Ние сме длъжни да помагаме само на слепите, на куците и на болните», говорил твърде често Цено, а тая негова философия се не харесвала ни на Стояна, ни на Смила.

— По твоите думи, или по твоето мнение, и турците не са криви, когато ни колят и безчестят, защо тия са свободни да правят онова, щото щат, и да живеят така, както им се види за по-добре — говорил Стоян.

— Разбира се, че не са криви. Крив е не онзи, който бие; а онзи, който дава да го бият. Природата е дала на волът рогове, а на човекът ръце и разум — говорил Цено.

— Но тая съща природа накарва даже и животните да се съединяват и да защищават своите интереси против общите неприатели — говорил Смир.

— Аз не казвам, че ние не трябва да защищаваме своите общи интереси; но не желая да ги защищавам аз и ти, а няколко милиона двукраки животни да чакат наготово и да точат зъбите си за печено прасе. Когато интересите са общи, то трябва да ги защищаваме сички; а когато са частни, то секи да гледа за гушата си. Ако би аз някога намислил да се боря за общите интереси, то би накарал най-напред баща си да поведе нашата чета, за-

щото неговият интерес е най-тясно свезан с народният. Ако се освободи България, то баща ми ще да бъде първи, който ще да се бори за чорбаджилък, т. е. за своите собствени интереси. Видите ли сега какви са моите убеждения? — говорил Цено и смеял се от сичкото си сърце.

Из гореприведеният разговор читателите ще видят, че между Смила и между негови бъдещи роднини е съществувала братска дружба, която е била свезана с тяхното развитие и с техните едноцелни идеи. Един ден Смир се разговорил с Цено, когато той обичал повече, и за своите намерения, или за своята женитба.

— Сестра ми е твърде добро момиче, но тя няма никакво развитие; а тебе е потребна такава една жена, която да ти помага в сичките твои предприятия. Дядовото Стойчово момиченце е по-добро, ако и да е сиромашко — рекъл Цено.

— Марийка е още млада; а младото може и да се развие, и да се поправи — рекъл Смир.

— Аз обичам да се препирам и да разсъждавам, следователно, ако някога погреша, то припиши сичкото това на моята страст. Слушай. Жената никога не забравя своето гнездо и своите женски наклонности. Никога любовта не може да я застави да се отрече свършено от светът и от своите наклонности — даже и тогава, ако тя сама пожелае да се бори против тях и когато светът и нейните наклонности се изправят като твърда стена между нея и нейният любовник. Мъжът може да приеме известно направление и по-късно; но жената трябва да се възпита така или другояче от малка, от дете.

— Не е то така — рекъл Смир.

— Ще видиме — отговорил Цено.

V

Между Търново и Русчук се намира една горица, в която горял голям огън. Около тоя огън били изпрегнати няколко коля; а недалеч от тях, на зелената тревица, лежали три седла, които имали твърде чудна форма: луковите им били високи, а стремената им приличали на връшници. По-нататък от тях лежали такива предмети, които приличали на разтворена книга, когато я туриме

с кориците надоле. Тия предмети са самари, които били кръстосани с дебели колани. Около огънят била постлана мечешка кожа и едно пиротско келимче. На дървото, което се намирало близо до огънят, били окачени юзди, камшици, дисаги и конски торби. Шест пушки били облежани на дървото, което се освещавало от огънят с червен пламник. Трите шишенета принадлежали в числото на ония, които се наричат «сливненски», другите две били «даалийки», а петата — «арнаутка». Отгоре над пушките били окачени различни паласки, латинки, рогове с барут и няколко чанти. И от двете страни на огънят били вбиени полегато два кола, които имали на края си кукерица. На кукерицата висели два медника. Водата в медниците захващала вече да ври. На десет крачки от това място се намирала една полуразрушена къщица, която някога си носила име механа. Пред тая къщица стояло едно младо момче и разговаряло се с една бабичка. Тая бабичка пушила тютюн из едно малко чубученце, плювала час по час и отговаряла на момчето твърде сърдито. Лицето на тая жена било страшно и оригинално. Мене ми се чини, че нейното живоописание би било още по-оригинално, ако то да би било известно на търновските куми, които обичат да окачат и на свинята звънче. Чертите ѝ били сухи и костеливи, бялата ѝ коса била още гъста, а в очите ѝ се светил енергически пламник. Който би погледал на тая жена първи път нечаяно, то би помислил, че види пред себе си свръхестествено същество. Мнозина из околните села мислили, че тя е или врачка, или магьосница, или вещица.

— Преди три деня аз го видях в Бяла. «Ако дойде някой да те попита за мене, то му кажи, че аз ще да дойда в четвъртък през нощта при тебе», каза той. Почакайте го. Днеска е четвъртък. Аз познавам Петърча още от дете. Това момче никога не лъже — говорила бабичката и пушила своето чубуче.

— Ти твърде добре видиш, че аз не мога да чакам — говорило момчето.

— Още е рано. Нощта се е захванала преди един час; а той ми рече, че ще да дойде нощеска. Чуеш ли ме сега, или не? Който не може да търпи, той не е за никаква работа. Аз търпя цели шестдесет години и се чакам и чакам! Ще чакам и ще да дочакам. Ако хората да не би

чакали, то не би ни живели. Аз живея само да чакам, а чакам — да живея. Баба ти Нена няма да умре, дорде не запали свещ на своите джеляти.

— А кои са твои джеляти, бабо Нено? — попитало момчето.

— Ех, синко, дълга е моята приказница! Не питай ме. И аз съм била човек, и аз съм живяла като хората, и аз съм имала къща и покъщнина, и аз съм имала дечица. Бог да ги прости! Изядоха ги турците, изпиха им кръвта вашите русчушки чорбаджии, закопаха ги черните душици. Нека божето проклетие падне на главите им! Ако баба ти Нена поживее още малко, то ще да докаже на нашите юнаци, че нейната кръв е по-чиста и по-родолюбива от тяхната! Дошел дядо ти Стойчо, та ми разказва, че времето не било дошло, че българите не били пробудени, че гърците ни правили пакости, че турците били силни, че народът ни нямал пушки и че между юнаците ни нямало съгласие. Приказнички! Който е юнак и който е родолюбец, той трябва да допълни онова, щото ни не достига. Аз съм стара жена, но надеям се да изпълня желанието си и тогава вече да умра. Ако не мога да нося пушка и да въртя сабля, то ще да употребя отрова, примка, лъжа и най-последно зъбите си. В челюстите ми са останали само два зъба, но и тия могат да прехапят гръклянът на един турчин. Ако вашите русчушки чорбаджии да не би предали моите синове, то досега много турски глави би се търкаляли по Стара планина. Погинаха моите соколчета, но погинаха като юнаци! Аз ги не оплаквам. Ако би ги родила още веднъж, то би ги пратила да измрат изново, така също, както умряха преди няколко години. Аз оплаквам само дъщерите си. Едната умря от мъки; а другата и до днес още е майка на турски деца. . . Баба ти Нена ще да намери и зетя си, и дъщеря си, и унучетата си. Дорде не умрат тия, то тя няма да умре. Не трябва тия да живеят. Когато умре моето чедо и когато издъхнат нейните копелета, то баба ти Нена ще бъде щастлива и ще да умре спокойно. . .

В това също време из гората се показали две човечески сенки, които се приближали към разговарящите твърде бързо. Месечината светела със сичката своя светлина и помогнала даже и на баба Нена да види тия лица и да каже:

— Ето и Петър иде. . . Видиш ли, синко, кой иде с него? Да не е Георгеовото момче? Очите ми са отслабнали от сълзи и не могат да го познаят.

— Цено иде. . . На Георги Пиперков синът — рекло младото момче на бабичката и тръгнало да посрещне своите приятели.

— Боже, боже! Научи ме какво да правя! Георги погуби моите деца, а аз трябва да погубя неговите. Око за око и зъб за зъб. Не бива. . . Нена има и сърце, и жалост даже и тогава, когато децата ѝ лежат в черната земя неотмъстени, неосветлени, неоплакани! Сам бог ми праща утешение. Георгеовият син се събира с хайдуците! Търпи, Нено, и чакай — говорила бабичката сама със себе си и гледала към небето.

Когато тримата млади момчета се срещнали, то се хванали за ръка и отишли при огънят.

— А де е дядо Стойчо? — попитал един от новите, когото бабичката нарекла Петър.

— Тука е — отговорил един от дружината.

— Повикайте го да дойде по-скоро и да свършиме работата си, защото баща ми твърде лесно може да ме потърси — рекъл Цено.

— Дошли ли са сичките, които бяха повикани? — попитал Петър.

— Ще видиме сега — отговорил един от дружината и подсвирнал.

Около огънят се събрали около двајсет души млади българчета, които били до един добри юнаци:

— Сичко ли е готово, Смиле? — попитал дядо Стойчо.

— Готово е — отговорил Смил и извадил една хартия из пазухата си.

— Какво е това? — попитал Цено.

— Това е устав, по който трябва да се управляват членовете на нашето дружество. Аз мисля, че най-напред трябва да се прочете уставът, а после вече да се говори за други работи.

— Преди да захванеш да четеш, то аз ще да те попитам в какво положение се намират работите ни и имаме ли съчувствие по селата и по градовете? Освен това аз би желал да знам с кого имам работа. Вардете се да не бъдем предадени — отговорил Цено.

— Ние не можеме да отговорим на твоите вопросы,

защото от днес захващаме нова работа — отговорил дядо Стойчо. — Сичките наши членове са сега пред тебе. Ако някой из тия членове ти се не хареса, то те молиме да ни кажеш в очите и да ни разкажеш фактически неговите слабости.

— Тряба да бъдем осторожни и да избираме само такива юнаци, които са из нашият бостан — рекъл Петър.

— Между нази няма подозрителни личности. Хайде четете! — рекъл Цено.

Смил помълчал малко, погледал към небето и после проговорил:

— Целта на нашето дружество е да помагаме на сиромасите и да защитаваме народът си от турските злодейци и от нашите еднородни кръвопийци, които се наричат чорбаджии. Който е българин и който има българска душа и сърце, той трябва да бъде с нази и да посвети сичките си сили на народните цели и на народното благосъстояние. С една дума, нашето дружество трябва да бъде привременно правителство, което ще да наказва кривите и да спасява невинните. Предателите трябва да погинат, безчестните трябва да се изгонят изпомежду нази, а нерешителните трябва да се изведат «на път истинни». Членовете на нашето дружество са длъжни още да бъдат честни, безпристрастни, великодушни и правдолюбиви. Честният и добрият турчин трябва да бъде за нас по-приятен, нежели нашите кръстени турци, които носят българско име, но които са готови да продадат Христа за 30 сребреника. Който се реши да бъде член на нашето дружество, той трябва да бъде таен и да работи енергично. Ние трябва да мислиме, да проповядваме и да сънуваме за своите цели; но да бъдем осторожни и да не хвъргаме бисерът си пред свинете. Съглашавате ли се, братия?

— Съглашаваме се — отговорили сичките юнаци и лицата им приели тържествено изражение.

Дядо Стойчо помладял.

— Деца мои! — рекъл той. — Старайте се да бъдете правдолюбиви, народолюбиви и благоразумни, ако желаете да бъдете щастливи и весели. Само народолюбивото сърце е чисто, само правдолюбивата душа е щастлива и само благоразумният човек достига до добро бъдеще.

Обичайте се между себе си, не карайте се, съединете се и нашето дело е свършено. Ако няколко милиона гърла извикат: «Дайте ни живот, очистете ни пътят, оставете ни на мира», то никаква сила не е в състояние да затъкне тия честни гърла и да заглуши гласът на истината. Когато нашата цел стане за нас религия, то ние ще да бъдем честити и свободни. Свободолюбието и народолюбието са най-нравствените начала в нашият живот; а нравствеността е основание на всяка една религия. Както лошавото и безнравственото не може да бъде човеческо, така и нравственото не може да бъде небожествено. И така, ние искаме своите права, които са дадени на всеки човек от самата природа. Природата ни е направила българи, а природата е освещено божество. Не вярвайте на гърците, които ви казват, че само гръцкият бог е бог; а боговете на сичките други народности са дяволи и антихристи. Както религиозните въпроси се решават най-вярно от разумните и естествените закони, така и господарствените въпроси трябва да се решат от разумните и естествените сили на природата. Безнравствеността не е религия. Разумната религия не угнетява совестта и не бои се ни от лъжата, ни от джелатите, ни от зверските насилия. Обичайте своята народност и не бойте се от никакви шарлатани, от никакви проклетия и от никакви обвинения. Ако мъдреците говорят, че народностите не могат без религия, то аз ще да ви кажа, че всяка една религия трябва да бъде тясно свезана с народността на това или на онова племе. Другояче тя не е вече религия. И така, дорде ние не освободиме народът си, то не можем да речем, че имаме религия или че имаме божество. Бъдете твърди на думата си, защото само в такъв случай ние ще да заслужиме добро име и съчувствие от другите народи и народности. Енергическият човек е всемогъщ; а твърдата воля качва човеците и народите на човеческият трон и дава им име хора и народи. Ако бъдем решителни и юнаци, то ще да променим срамът и безчестието на гордост и почитание и ще да се наречем хора. Само робовете не са в състояние да разберат, че съществува голямо различие между срамът на онзи човек, който съзнава своето човеческо достойнство, и равнодушието на онзи, комуто това чувство е непознато. Трябва да покажем на светът, че и ние сме хора, трябва да покажем

и сами на себе си, че и ние имаме срам и сърце. Моето сърце се подмладява, като ви гледам събрани тука с една цел и с една твърда воля; а милион пъти ще да бъда повесел и по-щастлив тогава, когато ви видя пред народът с препорецът в ръка. Живейте, момчета! Нека господ да чуе молитвите ни!

— Амин! — извикали момчетата.

— Най-напред ние трябва да разделим своите занятия и да се закълнем, че ще да служим на целите си вярно и праведно — казал Цено.

— Ако би имали каква-годе организация, то би могли да разделим занятията си; но ние я нямаме, следователно, трябва да оставим всеки за време да работи така, както му се види за по-добре и щото може. Най-главната наша цел е да проповядаме на народът, да го будиме и да го научиме що да работи и как да работи — рекъл Смил.

— Смилчо има пълно право — рекъл дядо Стойчо. — Ние трябва да се закълнем, че ще да работим вярно, тайно и енергически за своя народ; а всеки из нас е свободен да избира път, по който ще да върви. Закълнете се, братия, и да се захванем за работа.

Когато дядо Стойчо говорил, то из шумахът се показал един старец, приближил се до дружината, благословил я и проговорил:

— Нека господ и св. Богородица да ви бъдат на помощ! Нека св. Георги подкрепи десницата ви и нека ви бъде покровител и защитник. Целунете кръстът и закълнете се, че сте готови да пролеее и кръвта си за своето отечество и за Христовата черкова.

После това старецът извадил из пазухата си сребърен кръст, подал го на момчетата и захванал да чете тихо молитва. Момчетата целунали кръстът и заклели се.

— Нека бог да убие всеки един българин, който би позволил на турските поганци да безчестят Христовият храм и да се подиграват с народността ни! — рекъл Цено.

— Господ ще да чуе молитвата ти — казал дядо Стойчо.

След малко време всеки захванал да се приготвява за път. Няколко момчета, които в това време били търговци, натоварили сексените и качили се на конете си; а останалите, които били за време кираджии, спрегнали

колата си и равницата опустяла. Останали само дядо Стойчо, Смил и старецът. Между тях хора произходил таен разговор. Кой знае какво са тях говорили и що им е било на сърцето? Тях даже не забележили, че небето се е покрило с облаци и че над главите им висяла страшна буря. За десет минути сичкият небосклон се покрил с черна пелена. Вятърът, който до това време люлял само върховете на дърветата, захванал да свири. Старите дървета скърцали, младите се превивали, а сухите клончета се пребивали и падали на земята. Сичката гора заплакала, запищяла и захванала да се люшка ту на една страна, ту на друга; дъждът захванал да капе с едри капки; а разговорящите продължили своят разговор и не обръщали никакво внимание. Из сичко се видело, че тях хора са се срещали твърде често с природните явления и че тяхната кожа е привикнала да търпи и горещите лучи на слънцето, и зимните снегове, и проливните дъждове, и едрият град. Най-напред се окопитил Смил.

— Мене ми се чини, че през тая нощ ще да се разиграят сичките дяволи — рекъл той.

— И самата природа ни учи какво да правиме — рекъл дядо Стойчо. — Я погледайте как тях хилядогодишни дървета се люшкат като пияни пред природната сила! Я погледайте как природата обаря гнилото и старото, за да даде живот на младото и новото! Който мисли да бъде нов човек, той трябва да изкорени старите препятствия и гнилите идеи.

— Но ние сме още слаби и не сме в състояние да се бориме и със своите, и с чуждите — рекъл старецът.

— Когато не можеме, то трябва да търпиме и да оплаваме отечеството си. Знаете ли вие, че турчинът се държи само с помощта на нашите чорбаджии и с помощта на калугерите?

— С гръцките — рекъл старецът.

— Аз мисля, че по-напред трябва да се очистят нашите чорбаджии-шпиони; а после вече да се предприеме борба срещу правителството — казал Смил. — По-напред ти трябва да извадиш трънът из петата си; а после вече да тръгнеш на път. Ако питате мене, то аз ще да ви кажа, че в нашите нещастия са криви не турците и не турските чиновници. Кажете ми крив ли е турският солдатин, или турският чиновник, че ни бие и че ни безче-

сти, когато самото правителство го изпроважда да бъде джелатин? . . .

Изведнъж завалял силен дъжд и гората се осветила с множество светкавици.

VI

Георги Пигерков и Спиро Трантарът седели като сякога на миндерлъкът и разговаряли се живо и горещо. Георги махал сърдито с ръката си, удрял дясното си коляно, повдигал веждите си, подсмърчал, тупкал левият си крак о одърът и скърцал зъбите си; а Спиро му гледал в очите кочешки, чесал тилът си и старал се да успокои приятелят си. Из сичко се видело, че кир Георги е погълнал някоя горчива хапка, която не е могла да се смели даже и в неговият всемелющи стомах.

— Тряба да се помисли — говорил Спиро и сукал мустака̀т си.

Георги не отговарял; той само мърджил челото си, хапал устната си и разговарял се сам със себе си, чегато се приготвял да каже нещо съвсем необикновено.

— Тряба да се помисли! — повторил Спиро.

— Какво ще да се мисли? Аз ти казвам, че работата е вече свършена. Аз ще да я дам на Ненча Тютюнджията и щото бъде да бъде. Дошел озарана и ми се разлигавил, че не желае да слуша никого и че ще да живее по своята воля! Гледай ти него! Хей, мой синко, ще да заиграеш ти ръченица пред бая си Георгия! Аз знам кой те учи, но трябва да се почака още малко. . . Мидтад паша е майстор и да коли, и да беси, и да затваря. А Мария? — Мария ще да прави това, щото каже баща ѝ. Тъй е то. Сичко трябва да се поклони пред Георгия Пигеркова, сичко. . . Или ще да слуша бая си Георгия, или ще да бъде обесен на кривата върба. Марийо! — извикал Георги със сичкият си глас.

Марийка влязла, запряла се посред стаята и погледала на баща си с такъв поглед, с какъвто гледа ягнето на своя джелатин. Тя видяла пред себе си онзи зловеши и кръвожедни поглед, който я преследовал още от самото ѝ рождение; но не уплашила се, защото сърцето ѝ било пълно с други усещания. Когато Георги видял свое-

то дете, то лицето му приняло по-човеческо виражение. Той бил уверен в силата на своята деспотическа власт; но не пожелал да я употреби сичката пред покорните и пред безпомощните.

— Марийо. — рекъл той, — аз ще да те дам за жена на Ненча Тютюнджията. Слушаш ли? Не ща аз вече да моля вагабонтите да ми бъдат зетьове! Чичо ти Спиро ще иде да повика бая ти Ненка; а ти иди да се облечеш малко похубавичко. Хайде, върви.

Марийка стояла като каменна пред баща си и не решала се да проговори ни бяло, ни черно; но очите ѝ блестели като елмаз, а долната ѝ устна треперала като от треска. Не преминали нито пет минути, а това момиче, което в продължението на петнайсет години било безответна робиня на своите домашни деспоти, добило свой характер и приготовило се за отчаяна борба. Марийка изправила главата си, погледала на баща си с презрение и проговорила:

— Доста сте си играли с мене... И родителската власт трябва да има свои граници!

Когато из гърдите на тая величествена жена излезли тия думи, то в нейният поглед било нещо велико, нещо високо, нещо съвсем човеческо. А знаете ли отде се е появила тая енергия и от кого се е научила Марийка да оцени своята личност и своето човеческо достойнство? Нейната енергия се е появила от това, защото тя е обичала горещо и защото бащините ѝ тиранства са били крайно големи. Любовта, която не признава ни страх, ни препятствия, ни яжки прегради я е научила да се бори юнашки за своите лични права; а бащиният ѝ деспотизъм я е научил да бъде твърда в своите решения. Ако да не би била любовта, то Марийка би приклонила коленете си пред бащината си воля и нейните сили би погинали безследно за сякога; тя би изпълнила волята на баща си, подала би ръката си на Ненча Тютюнджията и угаснала би още в първата своя зеленина. Само любовта, чистата и свещената любов, дава на човека самостоятелност, ягкост и енергия; само душевното богатство накарва човекът да излезе из грубият домашен живот и да отблъсне от себе си хорските суеверия и предразсъдъци. Разбира се, че у нас гледат на жената съвсем с друго око, нежели на мъжът. Когато енергията се появява у мъжът, то тя се

похвалява; а когато се появява у жената, то ѝ се дава страшно име. Чегато достойнствата и нравствените проявления на човекът припознават различие между мъжът и жената! Кажете ми сега има ли из вас такъв един човек, който би земал от земята камък, за да го хвърли на такава една любов, която полага и душата си за другото? Но както и да е, а Мария усетила в сърцето си такова едно движение, което дава на хората право да се наричат човеци и да се отличават от овцете.

— Аз ще да зема Смила, пред когото съм се заклела, че ще да го обичам до гробът — рекла тя.

— Какво ми казваш ти? Какво там бърбориш? — извикал Георги и позеленял като гущер.

— Аз ти казвам, че Смилен ще да бъде мой мъж — проговорила Мария тихо.

— А аз ти казвам, че по-напред ще да те закопая жива в земята; а после вече ще да ти позволя да бъдеш жена на онзи бунтовник — казал Георги и скръцнал зъбите си така, както скръцат ненамазаните врата.

— Ех, Марийке, Марийке! Така ли се слуша баща? — проговорил Спиро внушително.

— Ти по-добре би направил, ако би научил своите деца — отговорила Мария.

— Иди, брате Спиро, и повикай Ненча — казал Георги и лицето му се изкривило от яд.

След половина час Спиро се върнал заедно с Ненча, които намерили и Мария, и баща ѝ в същото положение, в което ги оставил по-напред Спиро.

— Добър ден — казал Ненчо и погледал ухилено към Марийка.

Ненчо Тютюнджията бил един от ония хора, които посвещават сичкият си живот за пари и които употребяват сичките позволителни и непозволителни средства за тяхното добиване. Тоя човек бил малък, мършав, гърбав и кривоглед. Неговата коса и неговите мустаки били гъсти и черни; а главата му била устроена твърде чудно: тя приличала на такава камилавка, каквито носят гръцките калугери. Ако гореказаните коса и мустаки да би порасли на някой висок и гиздав шоп, то би били на своето място; но тия гъсти кории, които покривали главата на това малко човече, произвели на човека тежко впечатление. Секи, който би погледал на това чудовище, би

трябало да каже: «Ето ти съвсем ненормално явление! Или гората ще да изсъхне без храна и без материална сила — за такава гъста кория са потребни големи пространства и плодovitа земя, — или човекът ще да отслабне от тая кичеста гора, за която е потребен изобилен тор и жизнени сокове.» И наистина, чудно било да погледа човек как страшните корени от дългите и гъстите косми расли дълбоко по това маймунско лице, което било изпито от жадност за пари и от различни други болести. Когато тая маймуна седнала, то Георги се обърнал към Марийка и рекъл ѝ:

— Ела и целувай ръка.

В това време Ненчо извадил из джebът си една кърпа, в която били везани два елмазени пръстена и едно ривце с маргатар. Тия неща му били заложени преди няколко години от един из многоменяемите русчушки паши за 130 лири.

— Ела, Марийке, да ти дам един богат дар — рекъл той. — Аз съм ги купил много скъпо. Хилядо жълтички чинат.

— Закачи ги на своята собствена шея — рекла Марийка и погледала с голяма ненавист към своя нов младоженец.

— Ако ти се не харесват, то аз ще да ти дам други, които са десет пъти по-хубави.

В това време влязла стрина Георгевица, приближила се до миндерлъкът, погледала на пръстените и на герданът и нейното завистливо сърце затреперило от жедност.

— Ах, каква е тая хубост! Ах, каква е тая големина! — ахала тя и въздишала като цигански мях. — За колко си го купил, кир Ненчо? За колко жълтици е купено герданчето? Ами пръстените? Аз мисля, че тия чинат повече от двесте жълтици.

— За петстотин и триесет жълтици съм ги купил — отговорил Ненчо горделиво и погледал още веднъж в очите на Марийка.

— Целувай ръка и земи даровете — казал Георги още веднъж на Марийка.

— Никога Мария няма да бъде жена на тая гърбава маймуна — рекла Марийка и изскокнала из стаята.

Един от европейските мислители говори, че безверието, даже откритото отрицание на сичките божества,

е много по-полезно за човекът, нежели грубото суеверие и безчовечните нрави и обичаи, които се освещават с всевъзможни религиозни обреди. Това е така. Сяко религиозно постановление може да бъде свето за човекът само дотогава, докогато е то нравствено и човеческо; секи един народен обичай намира съчувствие между човечеството само дотогава, докогато отговаря на човеческите наклонности; най-после, сяко народно проявление се уважава от хората само дотогава, докогато облекчава животът на онзи народ, комуто то принадлежи. Аз мисля, че само чистата и свещената истина е способна да намери отзив в сяко време и у сяка народност. Да приведа един пример. Шарл Вандло е написал една «знаменита» картина, която има такова съдържание. Сара довозда Авраму своята робиня Агар и съблазнява своя стария мъж да легне с нея на едно ложе. Агар е изобразена полугола, хубавица и привлекателна. Тая хубава жена се старае да възбуди сладострастие; Сара възхвалява нейните прелести; а старият патриарх, като секи възточен сластолюбец, многозначително сочи с пръстът си към мекото ложе. Ако сичкото това може да се нарече религиозна нравственост, то трябва да се одобри и патриархалността на нашите бащи, които гледат на децата си като на свои роби и робини и които управляват съдбата им по своята собствена воля. Кой може да одобри действията на Георгия Пиперкова? Кой може да обвини Марийка и нейната решителност? «Секи син и сяка дъщеря са длъжни да се покоряват на своите родители, да им не противоречат и да изпълняват волята им. Самата религия осъжда непокорните и непослушните деца. Ако някое дете не послуша бащините си съвети, то това дете ще бъде нещастно през сичкият си живот» — говорят моралистите. Разбира се, че тия мъдри изречения приличат на гореказаната религиозна картина. Ако бащата или майката да би се ръководили в това отношение по здравият разум или по внушенията на родителската любов, то би било съвсем друго нещо; но ние знаеме, че множество честити родители избират за децата си не другари и не човеци, а богати идоли, които опропастяват рожбата им и които обарят свещената свобода на сяка една човеческа личност.

Когато Марийка излязла из стаята и когато оставила своя нов младоженец да показва на майка ѝ своите

скъпоценни дарове, то размишляла така: «Това не може да бъде. . . Това никога няма да се случи. . . И аз съм човек. . . Намерете ми барем една жена, която би могла да обича такава една маймуня. Мога ли аз да послушам баща си и да стана жена на тоя вампирин, който няма нищо човеческо. Не мога. Нека ме убият. . .»

В това също време сухата кашлица на гърбавият урод и отвратителният глас на кир Георгия дошли до ушите на това невинно момиче и разтреперили сичкото му тяло.

Нещастна е съдбата на българската жена! Аз мисля, че българинът робува толкова столетия само за това, защото е робиня майка му. Робинята ражда и възпитава само робове. Българската жена прескача през прагът на мъжът си само затова, за да приеме тежките къщни работи и наслади животът на своят деспот. Най-голямото щастие на тая жена се заключава в телесните наслаждения на мъжът ѝ. Подобен живот е горчив, тежък и убийствен! Аз жалея българските жени и желая им по-добро положение и по-човечески живот, защото желая доброто и на бъдещият исторически живот на българският народ. Ако освободиме жената, то ще да освободиме и сами себе си. Но както и да е, а Марийка се намирала в незавидно положение: баща ѝ бил един от ония хора, които не търпят никакви противоречия; а майка ѝ гледала повече на даровете, нежели на зетят си, комуто давала своето дете.

Когато Марийка излязла из стаята, то кир Георги се обърнал към Ненча и рекъл му:

— Ти трябва да прибързаш със сватбата, защото аз яко-яко не обичам, когато една работа се влече недели и месеци. Чукай желязото, дорде е топло.

— Да не си помислил, че ние имаме пари! — говорила стрина Георгевица. — От пет-шест години насам ние ядеме само готови пари. Времената са станали твърде лошава. Преди пет години селяните ни донасяха сичко, щото беше потребно за една чорбаджийска къща; а тая година ние не видяхме на дворът си ни едно селско ягне, ни едно прасе, ни една мисирка, ни едно кошленце с яйца, ни една кокошка. Чорбаджият е длъжен да ходи по конаците и да оправя селските работи; а кравите, телците, ягнетата и кокошките си се разхождат из селата и боят се да надникнат през чорбаджийските вратници!

Не може вече да се живее! Аз казвам на бая ви Георгия да остави чорбаджелъкът и да се захване за друга някоя работа. Кир Михалаки е само епитроп на черковата, а живее сто пъти по-добре от нази, които се наричаме в и л я е т ч о р б а д ж и л а р. А я погледайте на школският епитроп. Жената му се облича като кокона; а касапинът му отрязва най-дебелото месо. Тъй е то!

— Аз не ща много пари — рекъл Ненчо и погледал към стрина Георгевица така, както гледат калугерите към своите титори и приложници. — Направете сватбата; купете на булката сичко, щото ѝ трябва; дайте ѝ малко арашлък за «по-първите години» — повече нищо не трябва.

— Аз ще да направя сватбата от свои пари и ще да ви дам колкото мога, а там — както знаете — рекъл Герги.

— Имаме и мъжки деца — казала стрина Георгевица жалостно и прехапала устната си, чегато се уплашила от своите собствени думи.

— Вие ще да дадете не мене, а на своето рождено дете — рекъл Ненчо. — Когато младата невеста донесе из башината си къща барем нещичко, то и хората я почитат повече. Мене нищо не трябва: аз съм богат, но и вие не трябва да се срамите пред хората. Кой е Георги Пиперков? Георги Пиперков не трябва да бъде по-долен от никого. Ради Мишинката се ожени за момичето на пиени Къля, а зема цели седемнайсет хиляди гроша! Днес и най сиромашът гледа да даде някоя пара на момичетата си. Защо ми е хубост и гиздост, когато кесията е без дъно? Парата украшава и мъжът, и жената.

Ненчовите логически мисли произвели на слушателите му съвсем противоположни впечатления, както били противоположни и техните лични характери.

«Това момче мисли така, както мисля и аз. Марийка ще бъде щастлива с такъв един човек, който умее да варди парата», мислила стрина Георгевица.

«Аз зная, че твоя милост е костилка; но и байо ти Георги знае какво прави! Уший си вулгия и пригответи се да жънеш в Георгевата нива! Ако аз да би имал намерение да давам пари на зетъове, то би избрал за детето си не тебе, а някое хубаво, младо и гиздаво момченце», мислил Георги.

«Ако би аз бил баща на Георгеовото момиче, то не би го дал на тоя гръбльо. Парата е сладко нещо! Когато умре м о я т а и когато се успокои Георги Чорбаджи, то аз ще да зема за жена стрина Георгевица. Такава жена е помлечна и от швейцарските крави», мислил Спиро.

После един час сичко вече било свършено. Между Георгия Пиперкова и между Ненча Тютюнджията съществувало пълно споразумение: сватбата била назначена след три недели. Георги се обещал да даде малко парици; а Марийка седяла в градинката си и проливала едри сълзи. Аз мисля, че България е видяла множество подобни сватби. Нека господ опази от подобна сватба сяко едно момиче!

VII

Пашовските конаци никога не биват весели, никога не гледат на човека гостоприемно, никога не успокояват. Аз мисля, че тия конаци навождат униние даже и на своите жилци, които се менят твърде често и които прескачат през техните прагове само за това, за да погледат на сиромашките сълзи и да се насладят от човеческите страдания. Да земеме себе си. Когато аз влазям в някой конак, в някоя канцелария или в някоя полиция, то сърцето ми тупка сърчено, а душата ми се възмущава до невероятна степен: мене се чини, че секи, който е престъпил през прагът на тия здания, е забравил в тях нещо свое: сълзи, усмивка, прозивка, плач, радост или живот. В тия стаи почти секи чиновник е господарин и над вази, и над ония неща, които се намират в ръцете му; а вие сте чужди секиму, даже и на ония чиновници, които са ваши братия и приятели. С една дума, вие се намирате не на своето място и боите се да кажете дума, както се боите да пиете вода из неумита чаша. А сичкото това би трябало да бъде съвсем противоположно. В Америка съдилищата и канцелариите приличат на черкови, в които сяко наранено сърце и сяка полуубиена душа търси успокоение и добър съвет; а в нашето честито господарство почти сяко обществено здание се назначава за касапница, в която на чиновниците се дава пълно право да колят и да дерат, а на султанските верноподаници се

повелява да играят ролята на телците, на кравите, на овците и на ягнетата.

Конакът на русчушкият валия прилича на сичките други конаци в Турция, както и Хасан аа прилича на Мехмед ефенди; а русчушкият валия в онова време е приличал на валията в 1873 година така също, както и станимашките свини приличат на казанлъшките. Във валийският конак влязъл кир Георги, казал на заптиите «добро вечер» и упътил се във вътрешностите на къщата. Една жълта лампа и една лоева свещ му освещали пътят и той влязъл в едно дълго пространство, което се намирало между два реда стаи, т. е. между канцелариите, подканцелариите, писалищата и кафе-оджакът на валията. Пред една стая били наредени множество разнообразни емении, няколко европейски калоши и пет-шест тояги. Кир Георги се позапрял пред тая врата, усекнал се, поправил си огърлето, поизправил си фесът, събул си калошите и влязъл вътре. Стаята, в която влязала неговата милост, била голяма и полуосвещена; миндерлъците ѝ били зелени, пердетата на прозорците — бели и килимите — пиротски; а боята на самата стая била жълта, но мухите успели да я нашарят и да ѝ дадат жълточерен вид. На един от столовете се намирал сахат, но тоя сахат стоял неподвижно така също, както е неподвижна и турската цивилизация. Воздухът бил твърде неприятен, защото чибущите и цигарите не били в състояние да победят оная воня, която е свойствена на конаците и на канцелариите. Мидтад паша седял в кьошето на миндерлъкът и пушил наргиле; а пет-шест ефендиета пушили сигари, дремали класически и мълчали твърде умно. Когато кир Георги влязъл в «Темидините чертози», то се навел дългообразно, досегнал ръката си до одърът, после я турил на поясът си, на челото си и на главата си и проговорил:

— Вечерта ви да бъде щастлива!

— Думите ви да бъдат щастливи! — отговорило турското общество и погледало на вилиетският чорбаджия лениво и без особено внимание.

Мидтад паша пушил, подмигал с дясното око и пъшкал от ситост; а кир Георги стоял, гледал маслено в очите на своят благодетел и желал да го поканят да седне колкото се може по-скоро. Преминали пет минути. Султан-

ският наместник в Дунавският вилает бил величествен, важен и замислен, както се замишляват почти сичките велики хора и сичките хаджикалчовци. С една дума, Мидтад паша приличал на крава, която е изляла вече своето кърмилко и излязла е из оборът да погрее на слънце гърбът си. Мълчали и ефендиетата, защото малките хора имат обичай да подражават на големите. След пет минути Мидтад паша посочил с пръстът си към едно празно място на миндерлъкът; а кир Георги, който одавна вече познавал допотопните обичаи на тюркменската раса, се поклонил още веднъж и разседнал се между правосъдниците. Повторили се същите поздравления, но повторили се обратно, т. е. Мидтад паша и неговите чиновници казали на Георгия: «Вечерта ви да бъде щастлива», а кир Георги отговорил: «Думите ви да бъдат щастливи.» После тая господарствена церемония Мидтад паша хвърлил пред «важният гяурин» своята тютюнева кесия и извикал на слугите си да му донесат кафе. Когато било свършено сичко, т. е. когато кир Георги запалил сигарата си и когато захванал да сърба кавето си, то Мидтад паша погледал в очите му покровителствено и попитал го:

— Има ли нещо ново из градът?

— Аз съм ви донесъл големи новости — проговорил кир Георги.

— Какво е станало? Говори! — рекъл управителят на Дунавският вилает.

— Нашите чапкъни са съставили тайно общество... Съзаклатие има... Искат да въстанат... — говорил Георги и гледал на Мидтада така, чегато гори къщата му.

Сънливото лице на Мидтад паша се изменило, очите му приели кочешко виражение, долната му устна повиснала надолу, а главата му потреперала.

— Кои са тия чапкъни? Кой е съставил съзаклатие? Кой иска да въстава? Против кого да въстава? — питал той и гледал към кир Георгия така, както гледа каспинът на она крѳва, която го е упободнала.

— Младите вагабонти... Сми́л и Иван... Казват, че и Стойчо Го́лийт е с тях — говорил Георги и клатил главата си.

— Аз ще да им покажа кой е Мидтад паша! Аз одавна вече зная, че учителите са бунтовници; но доказателствата ми бяха още малки. Можеш ли ти да ми докажеш,

че Сми́л е бунтовник? Ако ми докажеш, то аз ще да ти дам голям дар. Мене одавна вече се иска да пораздрънкам вашите училища и да поощипя крилата на вашите учители. Разказвай какво си открил — говорил Мидтад паша и станал само от уши.

— Ненчо Тютюнджията ми разказа, че няколко млади вагабонти се събрали снощи в къщата на Стойча Го́лийт и пели бунтовнически песни. Сми́л казал, че българите са длъжни да защищават своите права до последната капка кръв; а Стойчовата дъщеря запяла:

Стани, стани, пробуди са,
хайде на Балканът —
няма добро от пашите,
нито от султанът...

— Хей! — извикал Мидтад паша и плеснал ръцете си. Влезли двама заптии, поклонили се и очаквали велики приказания.

— Идете и повикайте Ненча Тютюнджията! — рекъл Мидтад паша.

Заптиите излезли.

— Аз одавна вече знаех, че Сми́л е опасен човек; но мене се искаше да го хвана в някоя работа и да сваля булото му, както трябва. Аз бях го излъгал, че ще да го направя зет, и стараех се да го изпитам що мисли и с кого има познанство; но той е хитър като лесица. Един ден дошел в къщата ми и захванал да ми разказва, че чорбаджиите са калпави бешлици, че пашите глобят светът, че правителството няма ни чест, ни съвест, че турците са кръвожедни вълци и че старите рѳжди трябва да се избият. «А защо трябва да се избият?» — попитах аз. «Защото продават и народът ни, и народността ни, и гордостта ни», каза той. «Още веднъж да не си ми казал такива думи, защото аз съм верноподаник на султанът и обзаван съм да те предам в ръцете на правосъдието», казах аз. «Дорде в България съществуват подобни калпазани, то народът ни ще да търпи всевъзможни насилия и ще да влече тежкият ярем на турските варвари», каза той.

«Той е имал пълно право», помислил Мидтад паша.

— Моя Мари́йка — продължил кир Георги — се беше zalюбила и молеше ме да я задомя за тоя вагабон-

тин; но кукувицата не ми е изпила още мозъкът. Озарана я годих за Ненча Тютюнджията, който е и богат, и прочут човек. Не ща аз вагабонти в къщата си!

«Не ще кум печена кокошка», помислил Мидтад паша.

— Из Румъния твърде често дохождат сякакви вагабонти, кондисват в къщата на Стойча Голият и съветоват се да направят бунт и да освободят България — продължал Георги и старал се да познае мислите на Мидтад паша и да заслужи неговото разположение.

— А можеш ли ти да потвърдиш сичко това пред истиндакът? — попитал валията.

— Мога — отговорил кир Георги. — Аз съм готов и да се закълна.

— А как можеме ние да откриеме сичките съзаклятници?

— Тряба да се нападне една нощ на Стойчовата къща, дето обикновено биват събранията.

— Щом узнаеш, че се е събрало това бунтовническо дружество, то трябва да ме известиш; а аз ще да се погрижа за останалото — казал Мидтад паша.

В това също време Ненчо Тютюнджията седял дома си и разговарял се с майка си, която в много отношения приличала на суха круша.

— Аз трябва да те поразпитам — ти ми си майка — говорил Ненчо и гледал на майка си в очите.

— Аз съм стара. . . Аз нищо не зная. . . мене не питай. Ако си намислил да се жениш, то ми дай някоя пара и прати ме при сестра си. Аз и сама зная, че ти стоя като трън в очите. Ти мислиш да земеш момиче из богата къща; а майка ти е проста. . . Ненчо, Ненчо! — проговорила старата жена и няколко едри сълзи потекли по лицето ѝ.

— Аз те не пъдя, ама ти казвам да бъдеш отсега малко по-отърсена и малко по-умна. Ненчова майка трябва да бъде за пред хората. Срамота е да те покажа пред светът! Я кажи ми ти, защо бягаш от хората? Никой няма да те изаде. Отваряй си очите. Ти си станала като дива.

— Прати ме при сестра си — повторила старата жена.

— А какво щат да кажат хората за мене после това? Ти мислиш, че за Ненча е сѐ едно хвалят ли го хората

или го корят. Дай си коприненият фустан на бояджията да го вапса. За кого го държиш? Де си дянала новата кърпа, дето ти я донесох от Джумаята преди пет годин? Или и нея си дала на дъщеря си? Няма вече да печеля за чуждите хора. Защо си се разплакала? Ти мислеше, че синът ти ще да умре; а неговото имане, което е той спечелил с толкова мъки, ще да влезе в ръцете на зетя ти! Излъгала си се в своите хесапи. Синът ти ще да преживее още сто годин.

— Ненчо, Ненчо! — повторила още веднъж майката и излязла вънка.

«Няма вече да печеля за другиго — мислил Ненчо. — Не мога да живея сам. Дявол да земе секиго! . . . Никого няма вече да слушам. Аз отсега ще да правя онова, щото ми се харесва, защото и аз имам своя глава и свой ум. Ще да се ожения и ще да пожиея царски. Парички си имам. Марийка е хубавичка, хората ме почитат — какво искам повече? . . . Аз ще да седна на миндерлъкът; а Марийка ще да дойде и ще да седне при мене. Аз ще да пуша чубукът си, а тя ще да шие. Чистота, ред, блаженство! Тихо и мирно! Аз ще да се навъся; а тя ще да дойде и ще да ме прегърне. «Що си се замислил като мисир на слънце?», ще да ми каже, а после ще да ме целуне със своите алени устници. Блаженство! Жененият човек не прилича на безкъщникът. Жененият човек знае, че в къщата му живее такава едно нещо, което. . . Нека земат дяволите сичкият свят.»

Тия размишления разтресли Ненчовото тяло дотолкова, щото той заборавил сичко на светът, заборавил даже и своите богатства, за които мислил и ден и нощ, и насъне и наяве.

— Сватбата по-скоро, сватбата по-скоро! — извикал той и закрил лицето си с двете ръце; но в тая минута неговите сладки мисли били прекъснати изведнъж. Някой почукал на вратата и след няколко минути влезли двамина от конашките заптиета и заповядали на Тютюнджията да върви колкото се може по-скоро при Мидтад паша.

— Не знаете ли, аги, за какво ме вика пашата? — попитал Ненчо уплашено.

— Хайде върви! — извикал един от заптиите и без никакви церемонии хласнал младоженецът към вратата.

— Защо ме биете? — питал Ненчо час по час изкоренителите на злодействата и крачил към конакът; но тия справедливи мъже мълчали и постоянно хласкали с юмруците си нещастният гяурин, който в онова време бил достоен за оплакване.

— В коранът е казано, че трябва да се вардиме от ония хора, които са забележени от Аллахът — рекъл един заптия.

— А за какво? — попитал другият.

— Знаеш ли ти, че тоя гърбав таралеж е намислил да повдигне нож против царството? Знаеш ли ти, че той е събрал вече няколко хиляди гяури, които мислят да запалят градът и да изколят динислямите? — питал първият.

— Това не може да бъде! Тоя гърбав дявол не е в състояние да убие ни мухата; а ти ми казваш, че той ще да изсече сичките динислями! Ха, ха, ха! Чуден хайдутин! — говорил вторият и засмеял се от сичкото си сърце.

— Аз ти казах вече, че Аллахът говори да се боиме само от забележените. Ако тоя дявол да би приличал на човек, то и дяволът не би му помагал. Тъй е то! Дяволът влязъл в тялото само на ония хора, които е оставил ангелът и които не приличат на човеци — казал сериозно заптията и сиромас Ненчо излял още един добър юмрук по гърбата.

— Аз не съм бунтовник; аз не съм лошав човек; в мене не е влязъл ни един дявол; аз съм верноподаник на султанът — говорил Ненчо и старал се да бъде по-далеч от приятелите на султанското верноподаничество; но неговите микроскопически крачки били безнадеждни пред турските гладиатори. Когато Ненчо Тютюнджията добил и дванайсетият юмрук, то влязъл в конакът и приготовил се да излезе пред светлите очи на Мидтад паша.

— Влязай по-скоро! — казал един от заптиетата, които стоели пред вратата.

— Пашата те чака цял сахат — казал други и погледал на Ненча така, както гледат вдовиците на чуждите сватби.

Ненчо влязъл и приготовил се да слуша.

— Ти ли си Ненчо Тютюнджията? — попитал Мидтад паша, а после се обърнал към кир Георгия и продъл-

жал: — Кажу ми да ми разкаже какво е произходило в Стойчовата къща.

Разбира се, че и кир Георги, както и секи други чорбаджия, искал да покаже своята големина даже и пред зетя си и затова повдигнал очите си нагоре и проговорил:

— Не бой се. Мидтад паша не прилича на ония паши, които искат да трепери пред тях и кривият, и правият. Мидтад паша е добър човек и правдолюбив забитин. Той те вика да те пита какво се е говорило в Стойчовата къща и кои са най-главните съзаклятници. Говори и не бой се.

Ненчо Тютюнджията изведнъж променил лицето си или изражението си. Когато отивал в конакът на Дунавският валия, то душата му слязла в петите; а когато чул от кир Георги, че опасност грози не на неговият гърбел, а на чуждите глави, то захванал да гледа яростно и да измишлява отмъщение. С една дума, Ненчо пожелал да отмъсти на по-слабите и за напразният свой страх, и за заптийските юмруци.

— Аз знам твърде добре, че съзаклятието е станало в Стойчевата къща и че в това съзаклятие са умешани около тридесет души. Ако искате, то аз мога да ви явя и имената им.

— Ти трябва да идеш у Стойчови, да се подружиш със съзаклятниците и да им узнаеш сичките тайни. Другояче се не може. Аз искам да убия заецът в легловището му. Чуеш ли? Ако ми откриеш тая работа, то ще да те награда богато; а ако я не откриеш, то ще да те осъдя като съзаклятник.

— След няколко деня вие сичко ще да узнаете. Аз и сега мога да ви кажа кои са съзаклятниците; но не мога да ви кажа какви са намеренията им и каква е мрежата им.

После тоя разговор Георги станал и излязъл заедно със зетят си из валийските конаци.

VIII

Била полунощ. Сичко спало, сичко дремало; не спали само няколко пиени адамови синове, няколко развратни жени и няколко турски стражари. А още кой не спи? — Ще видиме по-после. Нощта била темна и облачна; а

подобна нощ бива приятна само за zalюблените и за крадците. Изпълняли ли са крадците в оная нощ своите обязанности или не, аз не зная; зная само това, че зади Георгиевата къща, в градинката, са се намирали две млади и зелени същества, които никога не са ни помислили за ситните човечески страсти и за чуждото имане.

— Ти си за мене сичко — говорило мъжкото същество. — Зарад тебе аз съм готов да се откажа от сичкият свят, от сичката вселена, от сичките свои приятели; но в това също време аз не мога да ти помогна — аз съм длъжен да те оставя и да спася главата си. Ако остана в тоя проклет град и ако се предам в ръцете на нашите народни злодейци, то себе си ще да погубя, а тебе няма да помогна! Тука ме очакват мъки, синджири, тумруци и бесилници. . . . Аз трябва да търся спасение по чуждите земи и между чуждите хора. Тежко ми е! . . . Кой знае? Може да се случи и така, щото там аз да намеря и добри хора, и искрени приятели, и честни мъже; но без тебе никога не мога да бъда щастлив. Аз отивам само телесно, защото душата ми одавна вече е посветена на България, а сърцето ми принадлежи само тебе.

Марийка, която стояла до това време като окаменяла, треннала и затворила очите си със своите хубави и дълги клепачи, защото били пълни със сълзи. Тя се бояла да изкаже ония мисли, които в оная минута ѝ дошли в главата; но нерешителността и лъжовният срам не принадлежали на нейният характер. Тя твърде добре знаела, че нейното бъдеще и нейното щастие зависят само от една дума, и затова хванала Смила за ръката, стиснала тая мила ръка на гърдите си и проговорила с нежен, но с твърд и решителен глас:

— Аз ще да бъда твоя и после смъртта си. Ни една сила не може да ме накара да се откажа от твоята любов. Ако ми кажеш да бягам с тебе, то съм готова тутакси да изпълня желанието ти; ако кажеш да търпя и да чакам, то съм готова да стана мъченица; а ако ми кажеш да се удавя, то Дунавът е под носът ми. Аз одавна вече не живея за себе си. Казвай какво да правя!

Смил я стиснал на гърдите си и проговорил:

— Боже, какво чуя! Ти си готова да направиш онова, щото пожелая аз и щото е добро и за мене, и за тебе? Ти сама ми предлагаш да направя онова, за което аз не смеех

и да помисля! . . . Нека бъде! Но истина ли ми ти казваш? Истина ли се решаваш да оставиш сичко и да вървиш след мене? Истина ли се решаваш да пожертвуваш за мене и животът и честта си? Казвай по-скоро!

— Честта си аз не жертвувам ни за бога. Сичко е твое, само честта остава моя собствена принадлежност — казала Марийка.

— Но ако ти побегнеш с мене, то хората ще да кажат, че си безчестна.

— Това не е безчестие. Аз би направила безчестие само тогава, когато би подала ръката си на Ненча Тюнджията и когато би послушала бащините си съвети. Ако аз имам желание да бягам с тебе, то го имам и защото те обичам, и защото искам да увардя честта си. Немá не е безчестие да зема Ненча, от когото се гнуся и когото никога не би ни погледала, и да го лъжа през сичкият си живот? Немá не е безчестие да послушам баща си и да стана за смях и за презрение на светът? Хората търсят за себе си «лика-прилика», а аз съм длъжна — за любовта на баща си или за любовта на неговите турски страсти — да подам ръката си на една богата маймуна! Това никога няма да бъде.

— И така, ти искаш да бягаш заедно с мене?

— Искам — отговорила Марийка енергически.

— Ако е така, то аз намирам изново своето изгубено щастие. Преминаха вече цели осем деня, откакто аз търся случай да те видя и да се разговоря с тебе. В продължението на това време аз съм претърпял много повече, отколкото съм търпял в продължението на сичкият си живот. Аз и досега още не мога да се начудя на баща ти. Тоя човек е готов да те даде и на циганин, ако само тоя циганин има пари и ако не иска от него прикая; а аз съм богат, богат съм дотолкова, щото свободно мога да затъкна устата и на най-лакомите скъперници. Каква причина е накарала баща ти да се откаже от своята дума, да те сгоди за Ненча и да ме преследува толкова безчовечно — аз и до днес още не зная.

— Баща ми е чул, че ти си умешан в някакво си съзаклятие. Сам Мидтад паша му казал преди няколко деня, че вие се събирате в дявовата Стойчева къща и че сте намислили да въстанете против турците. Мидтад паша е заповядал на баща ми и на младоженецът

ми да гледат какво правите и тутакси да го известят, щом узнаят, че вие имате събрание. Оная вечер гърбави Ненчо дойде у нас и разказа на баща ми, че вие сте се събрали в Стойчевата къща и че между вази се намират и неговите синове. Когато баща ми чу тия думи, то насмалко щеше да полудее! «Мойте синове, мойте синове да станат вагабонти! Мойте синове да бъдат противни на правителството и на баща си», викаше той и попържаше сичкият свят. Ненчо го утешаваше и казваше му, че братията ми са отишли у Стойчеви случайно и че тия не принадлежат в числото на съзаклятниците; но баща ми го не слушаше и продължаваше да се разхожда по собата и да вика колкото се може. Най-после той се обърна към Ненча и рече му: «Слушай, Ненчо! Никому да не си казал, че си видял моите синове у Стойчеви. Ако кажеш някому, то никога няма да те пусна в къщата си. . . Ти знаеш кой е Георги чорбаджи. Сбирай си устата и размишлявай, когато говориш с някого. Моите синове трябва да се оправдаят и пред правителството, и пред светът. Аз ще да кажа на Мидтад паша, че съм ги пратил сам. Аз ще да му кажа, че съм ги пратил да разузнаят работата и да ми явят кои са главните членове на комитетът. Слушаш ли? Хайде върви си сега и дойди надвечер.» После това баща ми повика братията ми. Какво им е говорил и какво е правил с тях, аз не зная, зная само това, че когато тия излязоха из стаята, то той извика колкото си може: «Ще ме уморят. Няма вече живот за мене. Живи ще да ги закопая. Олеле мале, защо си ме родила . . . Олеле, олеле! . . .» Когато влязохме вътре, а той лежи полумъртъв на миндерлъкът. Лицето му беше зелено, очите му бяха червени, а из устата му излизаше пяна. Повече нищо не мога да ти кажа. Нищо не зная. Докторът се бои да не полудее.

— Да не дава господ такова нещо и на най-големите ми неприятели — рекъл Смил. — Аз от сичкото си сърце съжалявам тоя човек, ако той и да е най-големият мой гонител.

Когато преминала полунощ, то Смил дошел първи в себе си и рекъл:

— Аз би желал да се видя с братията ти и да се по-разговоря с тях за едно, за друго. Аз трябва да ги видя колкото се може по-скоро, защото времето не търпи.

Можеш да ги разбудиш и да ги пратиш в градината при мене?

— Аз мисля, че и тия още не спят. Почакай малко — рекла Марийка и изгубила се; но след няколко минути тя се върнала назад, хванала Смила за ръката и повела го след себе си. Смил бил воведен в една малка стаица. Тая стаица била осветлена с едно кандилце, което горяло пред иконата и което било запалено от религиозната и чедолюбивата майка на Георгиевите деца. Това кандило се палило само в събота, следователно и произшествието, за което ви разказвам, се е случило в събота. На един от постланите на земята дюшеци седели Стоян и Цено и разговаряли се разпалено между себе си. Стоян седял умислено и сърдел се за нещо си; а Цено го утешал и старал се да му докаже, че отчаянието и малодушието са най-големите причини, които убиват нещастното човечество.

— Който се бои от мечката, той не трябва да ходи в гората за дърва; а който иска да живее покойно и да се наслаждава физически, той трябва да се «отурчи», да продаде совестта си на правителството и да къса жилите даже и на своите собствени деца — говорил Цено.

— Но безплодните страдания не могат да принесат никому никаква полза — казал Стоян.

— Аз не мога да нарека безплодни едно човеческо движение. Ако от едно какво и да е дело произлиза радост или страдание, то това дело не може да бъде мъртво. Аз някога мога да кажа, че само оная радост може да се нарече радост, която е имала предтечи страдания и тежки мъки. Който се радва всеки ден, за него са маловажни и най-големите радости. Гладният и ситият не могат да ядат с еднакъв апетит. Освен това сладкото или доброто се добива мъчно; а горчивото или лошавото расте само по себе си. Ако ние мислиме да достигнеме до своето щастие и добро без мъки, без страдания и без кръвопролития, то не трябва вече и да говорим за своето бъдеще. «Лозе не ще молитва, ами иска мотика», казват старците: Кажете ми, кой е онзи народ, който е добил своята свобода без мъки, без неволи и без кръвопролития? Кажете ми, кой е оня земеделец, който е напълнил амбарите си, без да сее, без да оре, без да вършее, без да се пече на слънцето и без да окаля обущата си? Най-после, кажете ми, кой е онзи човек, който е прославил името

си без главоболие и без душевни напрежения? Ако дядо ти и баба ти не са се постарали да обезпечат животът ти, то трябва да го обезпечиш сам; а ако умреш, ако погинеш, ако бъдеш обесен, то ще да живее синът ти и унука-та ти.

— А ако погина напразно? — попитал Стоян.

— Няма да погинеш напразно, защото смъртта на всеки един патриотин пробужда цели хиляди заспали личности. Ако Христос да не би бил разпнат на кръстът, то неговото учение не би се разпространило по сичкият свят.

Влязъл Смирл, позапрял се при вратата, чул последните Ценови думи и рекъл:

— Сичкото това е истина, но неосторожните хора са най-големите глупци под синьото небе. Аз уважавам милион пъти повече убийците, нежели самоубийците; а неосторожният човек е и убиец, и самоубиец.

— Истина е така — рекъл Стоян.

— Добре би било, ако щастието на хората да би падало готово от небето и ако да би се можало без жертви, без убийства и самоубийства! Другите народности са освободили земите си с цели реки кърви; а ние искаме да достигнеме до своите цели и без най-малкото главоболие! Да бъдат и козите сити, и зелките цели! Така ли е? Аз мисля, че плашливите хора са най-осторожните същества на тоя свят; но тяхната свобода се намира през девет царства в десето — казал Цено и пригласил своят приятел да седне. След няколко минути разговорът на трите приятели принял съвсем друго направление.

— Ние сме издадени — рекъл Смирл.

— Ние сме продадени — повторил Стоян.

— Аз не съм в състояние да разбера кой е онзи наш другарин, който се е решил да ни предаде на правителството. Чужд човек не би можал да разпознае ни тайните ни, ни намеренията ни. Ние сме продадени от своите собствени другари. Дядо Стойчо е затворен. Разказват, че Мидтад паша е знаел имената на съзаклятниците още в онзи ден, когато ни един из нас не беше даже ни помислил да се кълне и да работи за освобождението на отечеството си. Какви са тия предателства?

— А аз те уверявам, че Мидтад паша нищо още не знае — рекъл Цено. — Ние сме предадени от Ненча

Тютюнджията; но Ненчо не знае ни кои са нашите другари, ни какви са нашите планове. Слушай каква е работата. Ненчо иска да земе сестра ми; а ти му стоиш на пътят и пречиш му да достигне целта си. Какви лайна е ровило това гърбаво животно със Спира Трантарът и какви мрежи е плело с баща ми, аз не зная, зная само това, че баща ми е приемал в това гнуснаво дело най-голямото участие. Ако Ненчо или баща ми да би знаели, че и ние ходиме у дядови Стойчови и че ние сме приятели с учителите, то не би прибързали да явят на пашата своите мисли или своите открития. Но както и да е, а из сношният разговор на баща ми аз виждам твърде добре, че ни той, ни Ненчо, ни Спиро не са знаели нищо положително за нашите цели; тия са само желали да угодят на Мидтад паша и да го накарат да затвори и тебе, и дяда Стойча, и по-първите учители, които се не покоряват на чорбаджиите и които се не кланят пред чорбаджелъкът. «Какво търсите в Стойчовата къща?», попита баща ми. «Ние не сме вече малки деца и не желаеме да ти разказваме де ходиме, с кого се виждаме и с кого се разговаряме», казах аз. «Жив ще да те закопая! — извика той. — Още веднъж кракът ти да не е стъпил в Стойчовата къща.» «Аз ти казах вече, че ние не сме малки деца.» «А-а-а! Вие мислите, че аз не зная какво правите в къщата на онзи вагабонтин? Аз сичко зная. Вие съставлявате съзаклятие! Живи ще да ви закопая!» «Ако намислиме да направиме съзаклятие, то ти нищо няма да знаеш. Не би разказали своите планове ни на твоите гнуснави приятели, които са готови да продадат народът си за една лула тютюн», казах аз. «Когато ви поведат към бесилницата, то аз ще да хвърля след вас първият камен», каза той сърдито и тупна с кракът си. «За подобен баща и аз няма да пожалея. Аз съветувам моите приятели да изколят не турците, а чорбаджиите, които са по-лошави и от анадолските башибозуци.» «Стоене, кажи на тоя чапкънин да замълчи! Вие ще да ме уморите. Аз се грижа за вас, а вие се стараете да ме закопаете без време. Проклети да стел!» «Легни, тато, легни, успокой се. . . Ти си болен», говореше Стоян и трепереше като листо. «Кажи ми, кой ви е завел у Стойчови и кой ви е направил езаклятници?», попита той. «Аз ще да ти кажа само това, че ти си излъган от Ненча», каза Стоян. Баща ми скокна и изви-

ка сърдито: «Аз ще да кажа на пашата, че съм ви пратил сам да изпитате работата и да направите добро на царството; а вие ще да потвърдите пред него думите ми.» «Ние никога не сме били шпиони. . . Прати Ненча. Нека издаде и нази заедно с честните хора», казах аз. Какво е произходило после това, и аз сам не помня.

— Отказвайте се — рекъл Смил. — Говорете, че нищо не знаете, и ние сме спасени. Известете и Ивана.

IX

Който не е ходил в Русчук, той не е познат с турските кавенета; а който не е познат с турските кавенета, той не познава и турският народ. Хайдете да влеземе в един от турските храмове, защото кавенето е за турчинът първостепен храм. В един от тия храмове, който бил едно време берберница, седали няколко чадми и разговаряли се за «пулитиката».

— Ако да не би бил московецът, то ние не би достигнали до тоя хал — казала една чалма и захапала мемето на чибукът си.

— И френците не са по-добри от московците. Ако московците и да ни бият твърде често, то тия ни барем не накарват да станеме гяури и да играеме с жените си френско хоро. Аз мисля, че ако да не би били френците, то нашият султан никога не би се съгласил да нарече гяурите свои деца и свои поданици. «Ти трябва да бъдеш баща и на най-малките свои поданици»; казват френците; а султанът иска да им направи кефът и отговаря им! «Готов съм да изпълня желанието ви.» Карагьозчелъци! Едно само е лошаво, че откогато Франца е захванала да се меша в нашите работи и да ни прави европейци, то гяурите са подигнали носът си твърде високо. Научили се там техният «бонжур» и играят си с динислямите! Ако повърви работата така, както се е тя захванала, то ние ще да оголееме като багдатски кучета. «Работи», ни казват. «Ще да работя! Работата е дадена само за гяурите; а аз още не съм плюйнал на бащината си брада» говорил друг един турчин, който приличал на чиновник, защото носил кирлива и покъсана униформа.

— Да земе дяволът и френците, и московците, и

сичките гяури, които живеят под светлите лучи на божиято слънце — казал ходжата, който носил бяла чалма и жълт пояс. — Завчера си купих от един евреин за пет гроша кофарче; а баща ми разказваше, че едно време той е купувал за сто пари три чифта букаи. От една страна ни обират немците, а от друга ни не дават да спечелиме френците. Знаете ли вие, че ако да не би била биволицата, то «нашите» би изпопукали от глад? Нă ти Европа! Цели три недели сме яли само варени тикви. Нашите цариградски големци трябва да са полудели! Я погледай какво се върши по царството ни! Турчинът е заприличал на гяурин и работи като хамалин; а българинът е станал господарин и заповяда ни да го слушаме и да му се кланяме! Френци сме станали! Идете по дяволите със своите френци! Дорде бяхме мусюлмани, то покорихме сичкият свят; а когато станаме френци, то захванаха да ни тъпчат и бабичките. Плюя аз на брадите на сичките френци. Гяурите се бунтуват и търсят някакви си бащини и дедовини; а нашето цариградско правителство се целува с френският цар и обещава му се да бъде кротко и справедливо. Ех, де са нашите еничери? Де са нашите делибашии? Де са нашите стари султани? Ако би живели тия наши юнаци със своите страшни бунчуци, то би накарвали да прехапят устните си и московците, и френците, и ингилизите, и нашите гяури.

— Разказват, че на нашето царство се приближава вече краят. Истина ли е това, или не е? Истина ли щат да ни изпъдят в Анадол, ходжа ефенди? — попитал каведжият, който бил мършав и безобразно черноок човек.

— Това е истина — казал ходжата и навел главата си надолу. — А знаеш ли ти защо бог иска да ни накаже? Той иска да ни накаже за нашите грехове. Ние сме много грешни. «Сичко трябва да преклони главата си пред саблята на пророкът», говори един от великите халифи; а ние сме захванали и сами да преклоняваме главите си пред свинският кебап и пред запрещеното вино. Няма от нас да бъде добро! В свещените книги е казано, че гяурите ще да плюйнат на брадите ни, че децата щат да си играят със саблите ни, че свинете ще да се разхождат из джамиите ни и че над коранът ще да стъпи невернически крак. Това време е настанало. Нашият валия е един от ония развратни хора, които са се огяурили до ушите.

Преди една неделя той събра своите ефендиета и обяви им, че царят желае да ни направи френци и да облече френски дрехи даже и на моллите. Това е страшно! «Правете вие, каквото знаете и каквото ви научи Аллахът; нас оставете на мира», казал мюфтият. «Който не послуша султанските заповеди, той ще да бъде наказан така, както бяха наказани преди триесет и пет години еничерите», казал валията. «Това не може да бъде», рекъл мюфтията сърдито. «Султанът се е разговарял за това дело и с шех-юл-ислямът», казал Мидтад паша. «Не ща аз да знам ни за шех-юл-ислямът, ни за везиринът, ни за вашите министри. Аллахът е казал да бъдеме мусюлмани и ние ще да бъдеме такива!», рекъл мюфтият. Нашият валия се разсърдил и изгонил из конакът си тоя свети човек. Ето каква е нашата работа!

— В старите времена мохамеданецът не само че ядеше и пиеше по гяурските къщи, но земаше и дишпарасъ; а под дебелия сянка на Абдул Азиса го гонят с кобилиците даже и жените. Разказват, че българите са намислили да ни изколят и да завладеят и царството ни — казал ефендието.

— Това е истина. Във влашката земя се е появила една комета, която е по-голяма и от Абдул Рахмана, и от Муса, и от Самсона, и от пъкълският змей. Тая комета имала такава една пушка, която можела да убие даже и ония мусюлмани, които са се родили с риза, които имат хамаллии из Мека и Медина и които са благословени с ръкавът на хаджи Бекташа. Разказват още, че тая комета ще да роди такова едно дете, което ще да ни изгони из Урумелията и което ще да потъпче под краката си санджак-шерифът. Това ще да се случи на 77-та година, е т м и ш б и т м и ш*. Гяурите ще да владеят по тая земя около 500 години; а после Аллахът ще да ни даде нова сила и ще да ни изпроводи да ги покориме изново и да ги изсечеме до един.

— А кой ще тогава да работи и да ни храни? — попитало ефендието.

— Тогава ще да се измени сичко. Разказват, че след 500 години сичките хора трябва да умрат и ще да идат или в ад, или в рай. Земята ще да стане златна, камъните —

* И всичко е свършено!

сребърни, а дърветата — елмазени; гаргите ще да станат славеи; реките ще да текат с мляко и масло; а планините ще да станат от пилаф. Аллахът ще да слезе на земята и ще да се възцари в Мека, Мохамед пейгамбер ще да се възцари в Стамбол, Исса пейгамбер — в Ерусалим, а Абдул-abu-Бекир — в Пеща. Тогава ще да бъде една вяра, един език и еднаква младост: мъжете ще да бъдат не по-стари от 30 години; а жените щат да бъдат като майско цвете — ни една няма да бъде стара, ни една няма да бъде грозна, ни една няма да бъде руса. Секи мохамеданин ще да си земе по 77 женици и по 333 алаици. Телата на тия полуангели ще бъдат покрити с такова едно тънко платно, чрез което и най-слепите очи ще могат да се наслаждават от тяхната белота.

— А момчета ще ли да има? — попитал каведжият и захванал да засуква мустаките си.

— На сяка праведна душа ще да се дадат по седем момчета, които тая душа ще да употребява за къочеци, за чубукчии, за сеизи, за олани и за други неща. . . — отговорил ходжата и лицето му се лъснало като мокра шумка. — Един дервишин ми разказваше, че тия момчета ще бъдат не по-стари от 16 годин и че хубостта им ще бъде по-голяма и от женската. Да ви кажа право, аз обичам сто пъти повече момчетата, нежели жените. Искаш ли да се променим, Юсуф-аа?

— Как да се променим? — попитал каведжият.

— Да ти дам 77 млади жени и 333 алаици; а ти да ми дадеш твоите седем момчета.

— Едно хубаво момченце струва повече и от 3333 райски жени — отговорил каведжият и засукал мустаките си като миши опашки.

— А аз би променил и жените си, и момчетата си за петте немцойки, които свиреха с кеменчетата си преди една неделя в Исляхането — рекло ефендието и ухилило се така, както се ухилват пиените дервиши и лудите хора.

— Да ме опази Аллахът от такъв един грях! — рекъл ходжата. — Немцойките са наистина добри, но тия са добри само за тоя свят; а нашите жени и нашите момченца ще да идат с нас и в рай. Немцойката не може да претъпи през прагът на райската градина. Но да оставиме

това и да се попитаме, какво щеме ние да правиме, ако се побунят гяурите и ако захванат да ни колят?

— Не бой се. Гяурите са страхливи като зайци — рекъл каведжият и отишел да вари кафе на новите гости, които влезли в кавенето мълчешката и които се курдисали на постланият с хасър миндерлък и захванали да правят сигари.

Кадият поклатил няколко пъти главата си и проговорил:

— Лошави времена са настанали! Ако «кометата» захване да коли динислямите, то трябва да се бяга в Анадол.

— Днеска са затворени десетина души «кометаджии», които са намислили да секат динислямите — рекъл един от новите гости.

Сичките очи били обърнати към онова лице, което донесло такова важно известие. Каведжият кръстосал ръцете си на поясът и слушал с особено внимание; ефендието станало само уши; а ходжата не можал да търпи и скокнал накраки.

— Казвайте по-скоро! Казвайте какво е станало! — извикала турската публика с един глас и приготовила се да слуша.

— Из влашката земя са преминали множество «комети» и успели са вече да изколят множество мохамеданци. Войската отива да ги гони. Разказват, че нашият валия е открил голямо съзаклятие. Ненчо Тютюнджията, Спиро Трантарът и Георги чорбаджи, които са верни на царството и които желаят доброто на валията, донесли имената на завераджиите и открили гнездата им. Свищов, Търново, Русчук и много други градове са пълни със завераджии. Мидтад паша мисли да иде в Търново, защото тамошните места са по-опасни за царството. Търновските забити хванали едно лице, което им е открило сичко. . . Нашите гяури очакват из влашката земя няколко «големи комети», които им е изпроводи́ла Русия и които са големи юнаци. Разказват, че една от тия «комети» е преминала вече през Дунавът.

— А защо пашата не заповяда и на динислямите да секат гяурите и да палят къщата им? — попитал каведжият.

— С гяурите е лесно, но какво щеме ние да правиме с «московските комети»? — попитал ходжата.

— Ако гяурите да не би имали помощници, то не би се решили да въстанат и да ни колят. Това е московска работа — рекло ефендието.

— Ако е това московска работа, то трябва да мълчимо и да се потаяме, защото работата ни е спукана. Кажете ми, кому е духала московска катана в шейта? Аз съм се бил с московците и познавам твърде добре и техните катани, и техните ножове, и техните сиви очи. Ако си мирен и послушен, то московците те наричат «брат» и дават ти ракийка; а ако си твърдоглав и «серт» човек, то тия те закалят като куче. Московецът е чуден човек! Щом му се поклониш и щом му кажеш «аман», то той те вече не бие и не коли. И така, ако е това московска работа, то ние трябва да бъдем мирни и послушни. Помните ли Севастополският бой? Ако дойде московецът, то ще да дойде и френе́цът. Нека се колят между себе си, а ние да си гледаме рахатлъкът. Така е то! Френе́цът и ингелизинът никога няма да позволят на московците да ни земат царството и да ни направят гяури — говорил ходжата.

В това време в кавенето влязъл един от турските офицери, който приличал на каче с масло и който имал воловска глава, поклонил се на турската публика, земал сам един дълъг чубук, продухал го, напълнил го, поискал от каведжията огън и проговорил:

— До какви сме времена достигнали! Нашите цариградски големци правят рахатлъкът си по Кехатханата, по Татавля и в харемлъците си; а ние сме длъжни да се биеме и да проливаме кръвта си за бог да прости. «Гяурите са се възбунтували, «комета» се е появила, хайдуци са преминали през Дунавът», казва валията и изпроважда ни да ги гониме; а войската не е получила заплатата си цели осем месеца. «Гладна мечка не играе.» Възбунтували са се гяурите! Нека се бунтуват! И ние твърде скоро ще да се възбунтуваме. В Цариград хвъргат парите в морето; а ние умираме от глад. . . Нека се бунтуват! Когато един човек види, че ще да умре от глад, то той не мисли ни за царства, ни за господства. Ако на раята да би било добре, то тя не би се бунтувала и не би търсила по-добро щастие. И тя е оголяла като риба. А ако христиените не могат да се прехранят, то и ние трябва да изпукаме от глад, защото ние се хра-

ниме от техният гръб. Ние барем не работиме, а тия работят с кървав пот и пак не могат да прехранят децата си. Дай на правителството, дай на пашите, дай на агите, дай на войската, дай на заптиите, дай на попът, дай на чорбаджиите, дай на владиката, дай за училището, дай за черковата, дай за калдъръми и за пътища, дай за стражарите, работи ангария, плати за опело и за кръщение, плати и за много други неща. Да плати! А отде ще той да земе? Отде ще да даде? Отде ще да намери? Ако повървят работите така, както са тия вървели досега, то и раята, и мусюлманите, и циганите трябва да бягат из тая земя и да оставят огнищата на бащите си и гробовете на майките си. Цариград е станал такава една пиявица, която е в състояние да изпие кръвта даже и из жилите на неродещите деца. Нека въстават! Когато не могат да намерят правда и правосъдие в конаците, то нека я намерят на балканът. Царските войници няма вече да проливат кръвта си за кефът на султаните и на везирите. Кажете ми, защо и за какво да се биеме и защо да колиме ония хора, от които сме видели добро и които ни хранят като слепи?

— Това е истина — рекло ефендието.

— Лошави времена са настанали! — казал ходжата.

— А московците въстанали ли са? — попитал каведжият.

— Какви московци? Московците си живеят в къщата си и твърде малко се грижат за нашите работи — отговорил офицеринът. — Бунтува се раята, която е останала, както и ние, гладна и която няма с какво да покрие тялото си.

— А кой е «комета»? — попитал ходжата.

— «Комета» се наричат ония християни, които се бунтуват против царството — отговорил офицеринът така, както отговарят умните и добре известните хора.

X

В това също време, когато в кавенето произходил гореказаният дипломатически разговор, в къщата на Георги Пиперков произходила следующата сцена: кир Георги лежал на миндерлъкът с везана глава и тежко пъшкал; стрина Георгевица седяла при него и час по час му подавала

мокри кърпи; а Спиро Трантарът стоял и утешал приятелят си:

— Не грижи се, кир Георги! — говорил той. — Бъди по юнак! Ако аз да би бил на твоето място, то би махнал с ръката си и рекъл би: «Кой каквото е търсил, това е и намерил.» Ти си бил длъжен само да ги отгледаш и да ги направиш хора; а ако тия не са послушали твоите съвети, то ти не си им крив. Тъй е то! Не грижи се, кир Георги!

— Как да се не грижа! — казал болният. — Аз съм ги хранил и облачал, аз съм ги учил и възпитавал, аз съм ги направил хора; а тия заборавах длъжностите си и направиха ме «резил-маскара»! Не грижи се, казваш! Който няма деца, той не може да разбере какво е за един баща, когато види, че синовете му са излезли «харсџи». Олеле, боже, защо си ме направил? Кажу ми, какво ще аз да кажа сега на пашата? А? Аз ще да се убия от срам.

— Успокой се, Георги, успокой се! — говорила стрина Георгевица и треперала. От яд или от жалост? Кой я знае? Човеческите натури биват до такава степен чудни, щото ни един психолог не е в състояние да каже два и два четири. Тая жена била занята със своите цванчета дотолкова, щото заборавяла и сама себе си; но сегашното произшествие, за което говорил Спиро, било до такава степен необикновено, щото разтресло даже и нейната още по-необикновена душа. Ето какво се е случило. Когато Тотю Филип преминал през Дунавът, то синовете на Георги Пиперков, Иванчо и още няколко души младежи побягнали из Русук и отишли с неговата чета. Тряба да забележа тука и това, че Георги не е знаел подробно за сичко, щото се е случило с неговите синове. Спиро и Ненчо му казали, че момчетата му са побягнали в Румъния, защото ги е потърсила полицията; но от стрина Георгевица нищо не могло да се укрие — тя знаела и много повече.

— Ако тия да не би побягнали, то аз би ги избавил — говорил Георги.

— И сега още не е късно — рекъл Спиро.

— Да ми помогне само господ да стана и да ида при пашата, то сичко ще да тръгне другояче. Мидтад паша ми е приятел. . . Олеле, боже! Ще умра без време! Жлъчката ми се е повдигнала нагоре. Нека ходят по влашката земя без парче хляб! Нека просят милостиня! Нека гладуват, когато не са били хора! Мене не ми е за тях, ами ми е за

срамът, който ме очаква, когато изляза из градът и когато погледам на пашата! Какво ще ми рече сега валията? «Ти казваш, че си верноподаник на султанът; а твоите синове са станали завераджии»; ще да ми каже той; а аз ще да стоя като пукал и ще да го моля да ми прости. Лошава е работата!

В това време в стаята влязъл Ненчо и извикал колкото си може:

— Знаете ли какво е станало? Знаете ли до какъв срам сме доживели и аз, и вие? Вашата дъщеря, ваша Марийка, побягнала във Влашко с онзи вагабонтин. . . Пашата го търси и под земята; а той откраднал момичето ви и побягнал през Дунавът на един каик! Каикчиите ми казаха сами. . . Прегърнали се като гълъби и побягнали. Аз ходих при пашата и помолих го да затвори каикчиите и да ги изпита, а той ми рече, че е готов да изпълни желанието ми. . .

Ненчо бърбал още дълго време; но никой вече не слушал неговото красноречие. Георги изпъшкар още веднъж и обърнал лицето си към стената; стрина Георгевица изскокнала из стаята и отишла да търси дъщеря си в градината; Спиро Трантарът отишъл при своята вярна женица; а Ненчо тръгнал да си търси друга невеста.

В това също време, когато в Георгевата къща произходил гореказаният случай, то по сичка България се разпространил слух, че някаква си «комета», която желае да освободи българският народ от турските изедници, е преминала вече през Дунавът и отива към Балканът. Изведнъж турците станали по-меки и захванали да стават приятели с българите. Старите турци обвинявали правителството; младите «гаджали» се старали да оправдаят себе си и своите безчовечни действия; туркините носили своите драгоценности по българските къщи; младите турчета обвинявали бащите си и майките си, които са ги научили да ненавиждат българчетата и да ги бият с камъни; а Мидтад паша строго запретил на «динислямите» да наричат българите «гяури». С една дума, в Османската империя произлезли такива реформи, каквито не са в състояние да произведе ни най-умният в[елики] везирин, ни най-добрият и най-човеколюбивият султан. А какво е мислил и какво е работил в онова време самият български народ? — Той се е надеял да му пусне господ от небето печени кокошки.

Когато Тотю Филип и Панайот Хитов преминали през Дунавът, то множество лица се засветили от радост, множество сърца захванали да тупкат сърчено, множество очи се повдигнали нагоре, множество уста шепнали тайно молитви; но ни един из тия «доброжелатели» не поискал да бъде действующе лице и да поддържа българските чети. Когато Тотювите и Панайотовите юнаци извадили свещените ножове за спасението на своите угнетени братия, то тия братия излезли спокойно на нивята си и по ливадите си и старали се да изкарат някоя пара и да я дадат на своите по вел и т е л и. С една дума, народът бил б л а г о р а з у м е н: той мислил, че ако Тотю и Панайот направят работа, то и нему ще да бъде добре и той ще да им каже «да сте живи»; а ако тия бъдат разбиени от турците, то и той ще да ги нарече хайдуци и кожата му ще да остане здрава. Намерили се и такива, които викали против българските юнаци повече и от турците. «Тия пезевенци са се решили да изгорят къщата ни и да осиромашат фамилията ни», говорил един дебел търговец. «Подобен срам не може вече да се търпи! Тия вагабонти искат да ни компрометират пред нашият благодетел и да ни убият окончателно», говорил един от мусекословестнейшите учители. «Аз ще да се потурча», говорил един от безгрешните чорбаджии. «Нека господ и св. Богородица да ни избавят от сякашко «зло», говорили храбрите християни. А защо сичкото това да бъде така, а не другояче? На тоя вопрос е твърде тежко да отговаря човек. Аз мисля, че у нас досега почти сичко се е работило без особен план и без особено стремление към общото добро. Нашите светила са се запалiali сами по себе си и сами за себе си — следователно тия никак не са могли да подействуват и на своите ближни. Разбира се, че и препятствията са били големи. Но да не помислите, че аз желая със сичкото това да обвиня народът? — Не, аз желая само да кажа, че нашите предводители са се решили да извършат това или онова дело само за това, защото ги е накарвала тяхната частна ненавист; а народът е дремал само за това, защото не е имал разумни и енергически предводители. Освен това в нашето отечество са се появили множество ненчовци, георгевици, спировци и пр., които са били по-лошави и от турците и които са се старали само за своята собствена гуша. Нека говори

кой що ще, а аз ще да кажа, че преди да захванеме да лечиме тялото, ние сме длъжни да изрежем гнилото месо.

Но да оставиме това и да продължиме своят разказ. Близо при Върбовка Тотю и неговата чета седели и мълчали. Времето било добро, слънцето греело весело, а пиленцата пели сладкозвучно. Гората била облиена със светлите лучи на слънцето; а едно от българските села се беляло и жълтяло между зелените дървета и между разнообразните овошки.

— Аз се надеях, че множество наши селяни и граждани ще да ни дойдат на помощ; а сега видя, че ние сме били излъгани, че ние сме оставени сам. Силите ни са малки. . . Ако не прибързаме да се скрием по Балканът, то сички ще да измреме напразно — говорел Тотю Филип печално.

— Ако вие да би известили народът по-рано, то би било съвсем друго. Тия неща не стават така. Едни се решават да правят бунт, а други и хабер нямат! Нашите селяни мислят, че ние сме прости хайдуци и че сме дошли да ги обираме и да палиме къщата им. Мнозина мислят, че ние сме турци. Ако сте се решили да направите революция, то е трябало да се споразумеете с народът и да му явите своите желания — говорил Цено, който се съединил с Тотювата чета преди един ден.

— Имаш пълно право — казал Тотю. — А де е Смил? Аз се надеях, че той ще да тръгне първи след мене!

— Смил ще да събере още една чета и ще да ни дойде на помощ. Ако се удържиме няколко деня, то ще да имаме и съюзници, и помощници, и доброжелатели. Смил отиде в Румъния за някаква си работа и обеща ми се да събере малка четица и да дойде тутакси след нас. Тоя човек не лъже — говорил Цено замислено.

— А какво стана с дядо Стойча? — попитал Тотю.

— Дядо Стойчо се помина в темницата от тежки мъки. Бог да го прости! Тоя човек беше в състояние да възкреси и мъртвите. . . Неговият живот е достоен за подражание. Ако ние да би имали подобни бащи, то одавна би станали хора — говорил Стоян.

— А де се е дянало момичето му? — попитал Иванчо. — Аз отърсих сичкият свят и ниде не можах да я намеря! Да не е побягнала и тя в Румъния?

— Радка е отишла при баба Нена. Помниш ли ти оная

бабичка, която ни се оплакваше от чорбаджиите? Аз мисля, че тя е роднина на дядо Стойча — рекъл Цено.

В това време близо до българската четица се повдигнал голям прах и от сяка една страна се зачули турски гласове:

— Тука са, тука са! Нападайте, бийте, колете, напред с името на Аллахът!

— На оръжие, момчета! — извикал и Тотю и сичко се размесило.

Ако в това време да би се качил някой на някое високо дърво, то би видял такава картина: по равницата кипяло ужасно сражение. Шестстотин турчина нападнали на българските юнаци с голяма ярост и със страшни псувни; а тия юнаци ги посрещнали храбро и весело и доказали им, че петдесет умни и енергически хора почти сякога са по-силни от петстотин яки животни. Пушки гърмели, ножове блестели, коне цвилели, а турците викали из сичкото си гърло и псували и християнският бог, и неговите последователи. Българите се крили зад дърветата и пушкали мълчешката: тия нямали ни военни тръби, ни тъпани, ни музиканти, за да въодушевяват войниците; тия нямали ни топове, за да плашат страховитите неприятели, следователно над техните глави се не повдигал бял дим; най-после, тия не имали коняници и червени шалвари, с които се ползува сяка редовна войска. Неопитното око би помислило, че тия хора си играят; а практическият човек би бил в състояние да разбере, че тоя бой е един от ония адски боеве, после които не остава ни една жива душа. Множество окървавени коси, ножове, колове и топори се търкаляли вече по земята; множество пушки, сабли и байонети били изпотрошени; зелената трева приняла вече съвсем червен цвят; а заходящото слънце се надсмивало на грубата сила, която е намислила да се бори с енергията и ненавистта. . . И така, турските гласове, тържеството на българските юнаци, отмъщението и ненавистта се размесили с пърханието на конете, които захванали вече да припкат по полето съвсем свободно. След малко време черната нощ покрила бойното поле, по което се търкаляли няколкостотини човечески тела.

XI

В конакът на русчушкият валия било голямо тържество. Османлиите разказвали, че «кометата» е вече разбита, че множество «кометаджии» са осъдени на смърт, че свищовските бунтовници ще бъдат изпроводени в Деари-бекир на покаяние и че турската империя е обезпечена от всяка една страна.

— А аз се научих от едно достоверно място, че главната «комета» е побягнала и че едно отделение войници са отишли да я гонят — казал едно ефендие.

— Това не е истина — казал един заптия. — Аз видях с очите си, че «кометата» падна мъртва пред краката на юзбашият и че нашите низами ѝ отсякоха главата.

— А дека се е дянала тая глава? — попитало ефендието.

— А отде ще аз да зная? Разказват, че Мидтад паша я е скрил в калето.

В това също време в конакът дошли Спиро Трантарът и Ненчо Тютюнджията и влезли при Мидтад паша.

— Какво има? — попитал Мидтад паша и подмигнал.

— Георги чорбаджи е полудял — отговорил Спиро.

— Истина ли неговите синове са отишли с хайдуците? — попитал Мидтад паша.

— Истина.

— А дека е учителят?

— Побягнал е във Влашко заедно с Георгеовото момиче.

— А защо вие да ми не кажете по-рано, че Георгеовите синове се братимят с хайдуците и със завераджиите? Защо вие да ми не кажете по-рано, че в Русчук се приготвява въстание? А? Искате ли сега да ви туря по едни букаи на краката и по един синджир на вратът? Ако Георги и неговите синове са завераджии, то сте завераджии и вие. Изповядайте се по-скоро, ако не искате да пътувате към Деари-бекир.

— Ние не сме криви — отговорил Ненчо Тютюнджията. — Аз ходех у Георгеви само зарад дъщеря му. Ако аз да би знаел, че синовете на тоя бунтовник са завераджии, то през сичкият си живот не би прекрачил прагът на къщата им. Аз не съм от ония хора, които гонят ветровете. Георги ми се молеше да ви не казвам нищо за синовете му;

но аз съм верноподаник на султанът и нищо не искам да крия от вас. Аз не съм крив.

— Ще видиме — казал Мидтад паша и плеснал ръцете си.

Влезли две заптиета.

— Земете Ненча чорбаджи и хвърлете го в тумрукханата — рекъл Мидтад; а после се обърнал към Спира със следующите думи: — Георги е добър човек. Кажи на моят доктор да иде и да го види. Сиромах Георги!

— — —

Такова е нашето положение, такова е турското правосъдие, такъв е нашият живот. Ако съдържанието на моята повест е глупаво, то са глупави и самите обстоятелства, които ни окружават и които се наричат нова българска история. Народният живот е богат само с горчиви страдания; а секи повествовател е длъжен да фотографира сяко едно явление вярно и правдоподобно.

— А де е Смил? Де е Марийка? — ще да ме попитат мнозина.

— И аз ги търся.

СТОЯН

I

«Земи си жена из своето село, защото познаваш кой я е родил и кои пити са месени от ръцете ѝ» — казват нашите старци, а старостта е ум и разум. . .

Аз имах брат, който изпита през своят живот какво лошаво нещо е, когато човек пусне в къщата си чуждо чедо или когато се ожени за чуждо семе. Нека господ очува сякогo!

Баща ни беше твърде добър човек. Той ни обичаше, радваше ни се и правеше сичко, щото и да поищем. Живеехме ние богато и весело, защото баща ни имаше голямо имане. «Синко Стоене — казваше тато на брата ми, — ти си вече, синко, юнак за женене; а юнаците трябва да се поперчат пред момичетата! Искаш ли да ти купя враня коня и синьо седло? . . . Покажи се и ти малко на нашите момичета! Нека знаят чийо си ти семе! . . . Аз когато бях на твоите години, то и керемидите потрошавах с конските подкови. . . Сичките момичета ме познаваха.» Тато говори; а Стоян стои пред него и суче мустаките си, чегато иска да каже: «И аз не съм от тебе по-долен!»

Ако извикаше на пътят някой чифутин: «Бугазия, бугазия!» — то тато го викаше да влезе и казваше ми: «Избери си, Тоте, ново фустанче!» Рядко се намират такива бащи — нека му е лека пръста, под която той лежи!

Ходи тато веднъж на Узунджово, настина и разболя се. Една заран той повика брата ми и рече му: «Аз, мой синко, днес или утре ще да умра, слаб съм много. . . Не оставяй сестра си, намери ѝ добър човек и дай я в добра къща. Ожени се и ти, ала не земай мома от Тепето. . . Земи си българка и въртокъщница, ако искаш да се радваш на дните си.» А в нашият град на Тепето живеят само погърчени българи и сякакви капсамуни. Аз говоря за Пловдив.

II

После смъртта на баща ми Стоян захвана да работи и къща да върти. Ние живеехме в Новата махала; а дюкян имахме в чаршията. Брат ми беше умен и работен човек и затова той можа за две години да увеличи татовото имане. Добро е!

Проживях аз с брата си цели две годинки и нарадвах се на моминството си. Захванах аз да ходя на хорото, захванах да се събирам с момите и ергените и да се радвам на младостта си; а в Новата махала е весело и добро, защото между назе не живеят ни гърци, ни гръкомани, ни челебии, ни кокони. Избавил ни е господ от подобна шуга! Но ето, че захванаха да ме огледват, захванаха да дохождат в къщата ни и сватове; трябва да се помисли и занапред — не може едно момиче да живее довека в бащината си къща! Прати ми господ мъж, какъвто искаше сърцето ми и какъвто желаше душата ми. Хубавец, весел, песнопоец, добър и честен човек беше мой Павле — аз не желая да бъдат и децата ми по-добри от баща си! Заведе ме мой Павле в своята къщица и захванахме ние да живеем като два гълъба, като две ластавици. Никога аз не съм се загрижила за каквото и да е, никога не съм помислила, че има на светът зло и горчевини. Щом престана да се смее, то мой Павле запее:

Че що си са намусило,
мое пиле рано?
Стори добро, позасмей се,
мое пиле рано!

Засмее се, развеселя се и сичкият ден нищо повече се не чуе освен песни и кикотене. Такова е то, когато един петел пее на своето купище!

III

Настана пролет, замериса на зелено, повеяха беломорските ветрове, дойдоха щъркелите и ластавичките, зачуруликаха сякакви пиленца, разцъфтяха се сливите и кайсиите, почервения полето с минзифар и хората захванаха

да гледат някак си по-весело. Отидох и аз да се повидя със Стояна и да му побъбра малко нещо. Дойдох. Седи мой Стоян в градинката под сливата и гледа към небето жалостно и боязливо. «Добър ден, брате!» — му рекох. Скокна мой Стоян уплашено, чегато съм го намерила да краде; после тръгна към мене, позасмя се малко и рече: «Добре дошла!» Гледам аз, не е вече мой брат онзи, който беше по-преди: приказва с мене, а гледа към друго място; смее се, а смехът му не е от сърце. . . Какво се е с него случило?

Помълчах аз, помълчах, па не можах вече да се утърпя и рекох: «Слушай, брате Стояне! Я кажи ми, защо се ти не ожениш? Аз мисля, че е вече време. . . Ти не си гръцки ергенин и не трябва да чакаш да ти чукнат четиресетте коледи на вратата. Ожени се, брате!»

— Не мога да намеря момиче, каквото аз искам; а да зема което и да е — не ща — каза Стоян.

— Ти само кажи, че искаш да се задомиш; а момичета ще да се намерят, колкото искаш. . . Аз мисля, че Рада Къльовичина е добро и хрисимо момиче — казах аз.

— Добра е и хрисима е — отговори Стоян.

— И Марийка Янкова не е за изхвъргане. . . Хубаво момиченце, работно момиченце! — казах аз.

— Марийка е хубаво момиченце, и работно момиченце — каза и Стоян.

— А Еленка Вельова? Аз мисля, че като Еленка и в Цариград няма.

— Няма — отговори Стоян.

Доядя ме да слушам такива отговори и аз захпах устната си и рекох: «Да би знаела, че ще да ми отговориш така, както ми ти отговаряш сега, то не бих ти ни говорила.»

Стоян повдигна очите си, погледа ме невесело и рече: «Не сърди се, Тоте, прости ме! . . . Нещо ми е лошаво. . .»

— Аз се не сърда, брате; а жално ми е, като те гледам така замислен — казах аз и отидох си.

IV

Отиде мъжът ми по работата си; а аз седя пред вратата на пезулът и шия. Доиде ми на умът Стоян и на сърцето ми стана тежко и невесело. «Или търговските му работи не вървят добре, или друго някое зло се е случило в къща-

та му» — си помислих аз и пак захванах да си ръбя. . . Някой почука на портата. Отворих — влезе Стоян. . . Обрадвах се аз и помолих го да влезе в къщи.

— Не, Тоте! Не мога аз дълго време да се мая у вас, защото имам работа. . . Седни и да си поговориме малко. . . Аз искам да те помоля за нещо си — каза той и погледа надолу като сираче.

— Каква молба? Аз не съм нито господ, нито протосингел, нито пък ага, та да ме молиш! Казвай по-скоро какво искаш да ти направя и аз ще да го направя. Ти знаеш, че аз съм готова и душата си да дам за тебе.

— Огледал съм едно момиче и ще да те пратя да го искаш — каза Стоян и почервения като бужур.

— Ето каква била работата; а аз мислех, че ти ще да ме помолещ да се хвърля в Марица или да стана калугерка. Ако е за такава работа, то аз, преди да я свърша, пристаям да постя четиресет дена и да се храня само с хляб и вода. Казвай кое е онова момиче, което си ти огледал, и аз съм готова да ида и да го искам пеша, ако би то било чак и в Едрене.

Стоян пак наведе главата си, помисли малко и рече: «Не е далече. . . близо е. . . Облечи се и иди». . .

— Ала ти по-напред трябва да ми кажеш чийо е онова момиче, което аз трябва да ида да искам, защото другояче аз твърде лесно мога да вляза в първата къща, на която вратата бъдат отворени.

— Аз искам да зема Теофану Пападати — каза Стоян и погледа ме така чудно, чегато искаше да каже: «Аз зная, че нито ти, нито покойният мой баща не би избрали за мене такава жена; но аз обичам Теофану и трябва да я зема. . . Дайте ми да поживея и аз по своята воля. . .»

Замълчах аз, нищо не проговорих. . . Когато си дойде мъжът ми, то се облякох, земах елмазените пръстени, елмазеното кръстче и маргаретареният гердан и отидох да угодя на брата си. Тежко е човеку да прави онова, за което мисли, че не е добро; но какво аз можех да направя?

V

Кирик Пападати беше един от погърчените българи, които са готови по-напред да се потурчат, нежели да про-

говорят българска дума. Страшно ненавиждаше тоя човек българският род: сто пъти повече обичаше той турците и чифутите, нежели българите. Киряк беше вдовец; имаше две дъщери. Първата — Теофану ѝ беше името — беше вече мома на осемнайсет години, хубавица, гиздосия, тънка и висока, но горделива като чорбаджийка — никому добра и сладка дума не казваше, на сякого гледаше с ненавист и със зло сърце; другата, Катинка, беше на четиринайсет години, луда, перната, шръклеста като дива коза. Да би била аз мъж, то не би ни погледала на тия две момичета — не бяха тия за домакини. Слънцето вече изгрее, хората отидат на работа, даже и пообядват, пчелите си наберат по няколко пъти мед, врабчетата се наядат; а дъщерите на Пападати още се търкалят под юрганите. Хората отиват по къщите си да обядват, слугините носят ягнетата от фурните, работниците седнат да пладнуват; а Пападатиевите чеда още се решат, дуалетите си правят. Хората затварят дюкяните си, слънцето захваща да захожда и ходжите се провикват вече по минаретите; а Пападатиевите дъщери сядат на чакмата и гледат кой минава и кой в какво е облечен. За къща ли е такава жена? За пред хора ли е такава майка? Аз никак не мога да разбера как една жена може да седи от утрента до вечерта да не зема работа в ръцете си! Ако тия кокони през сичкият свой живот ушийт някоя тютюнова кесия или уплетат някой къстек за сахатът на мъжът си, то окрякат сичката махала. Нашите българи казват: «Пловдивската кокона е като кокошка; едно ейце снесе и махалата окряка» — а това е права истина. И на враговете си не желая такива домакини!

Не ми се харесваше моята бъдеща булка; но когато тя се харесваше на брата ми, когато аз обичах като очите си, то трябваше да се хареса и мене — такъв ти е светът.

«Да беше жив тато, то това нямаше да бъде» — си помислих аз и потропах на Пападатиевият вратник.

VI

Влязох в одаята и намерих кир Киряка, че седи на кадифеният миндерлък и надува чубукът.

— Добър ден — рекох.

— Дал ти бог добро — ми отговори той гръцки. —

Минете, та седнете. Що има, що няма? Какво прави Стоян?

— Добре е!

— Добър брат имате. . . Работи, пести и мисли за черен ден! Ние секи ден се видваме с него и аз се радвам, като го гледам как се труди — каза Пападати и погледа ми в очите, чегато искаше да прочете в тях защо съм дошла. Усетил се беше.

В това време влезе Теофану, натруфена като кукла, и подаде ми сладко; а по-малката ми донесе кафе. Когато момичетата излязоха пак, то Пападати ме погледа засмеяно в очите и рече:

— Аз видя, че ти си дошла за някоя работа, и искам да ми я кажеш.

«Нашите българи не би направили това; тия са срамежливи хора» — си помислих, па му я изтърсих:

— Аз съм дошла да искам вашето момиче за брата ми Стояна.

Пападати ме погледа пак засмеяно и рече ми полскичка:

— А много ли иска брат ти?

— За това нещо той ми нищо не рече — казах аз.

— Е-е-е-е! Не харесва ми се такъв зет, който не пита много ли прикия има невестата му! Ала нищо, ще се оправи той. Да ти кажа право, аз нямам голямо богатство и затова не мога да дам на момичетата си повече от дванайсет хиляди гроша.

— Аз зная, че Стоян търси не пари, а жена и въртокъщница — казах аз.

— Когато е така, то аз ви давам дума и без да питам дъщеря си. Кажете Стояну, че аз пристаям, а когато пристаям аз, то ще да пристане и тя.

— А аз мисля, че е по-добре да попитам и нея — може тя да го не ще. Когато един човек се жени, то трябва добре да се премисли, защото женитбата не е играчка.

Пападати остави чубукът си и излезе.

VII

Боже, какво богатство имаше в къщата на тоя човек; а той ми каза, че няма голямо богатство! Богатите хора колкото повече богатейт, толкова и по-жедни стават! Не

менявам аз мой Павле за сичките сарафи, ако той и да няма големи богатства. «Когато е малко, то е и сладко» — казват нашите българи.

След малко време Пападати се върна, а след него влезе и Теофану.

— Аз ти вече казах, че дъщеря ми ще да земе оногова, когото ѝ избира аз сам — каза Пападати и зема пак чубукът си.

— Не ща аз Стояна — каза Теофану и заплака.

— За какво го не щеш? — извика Пападати и погледа към дъщеря си твърде сърдито.

— Във Филибе има и по-добри от него — каза тя.

— Има по-добри; ала не са за твоите зъби! Аз искам да земеш Стояна и ще да го земеш.

— Баялдисала съм за един пайо-вулгарос.

— Мълчи — извика Пападати и тупна с кракът си. — Ако не земеш Стояна, то ще те изгоня из къщата си и не ща вече и да те видя.

Разбира се, че сичкото това беше само детинска играчка, защото аз твърде добре знаех, че Теофану не само би земала брата ми на драго сърце, а и краката ми би целунала; но тя искаше да ми докаже, че не обича българите и че ако Стоян иска да бъде щастлив, то той трябва да стане грък. Яд ме беше да гледам тия приструвки и аз извадих из джебът си пръстените и маргаретарът. Когато Теофану видя що ѝ е пратил брат ми, то тя заборава, че той е пайо-вулгарос и захвана да ги разгледва от сяка една страна и да ги мери на пръстите си и на шията си.

— Кажу Стефану (прекръстиха Стояна на Стефан — гръцки работи) да дойде сам и да ме иска, защото у нас е така. . . Кажу му да дойде надвечер. . . Аз да ида да се облека. . .

— Младост! — каза Пападати и въздъхна.

VIII

Направихме богата сватба; но тая сватба беше гръцка; тя никак не приличаше на сватба. Ни калини, ни девери, ни годежи, ни запиви — гръцка работа! Но сичкото това още не е нищо. . .

Най-напред аз ходех у Стоянови почти секи ден и

радвах се, като гледах, че тия живеят мирно и съгласно. Може да са напразни моите страхове, си мислех аз и утешавах се.

И така вървеше след денят ден, след месецът месец; настана и есен; а между назе си стои сичко мирно, сичко отива добре. На свети Димитър Стоян ни повика да идеме у него на гости. Отидохме. Дошли бяха и няколко гръцки семейства, роднини на Пападати; а из Стояновите роднини само аз и мъжът ми. Забележих аз, че снаха ми ме посрещна студено и чегато ѝ беше криво, че сме дошли и ние. Със своите роднини говори, смее се, приказва им; а мене не ще ни да погледа! «Може аз да съм я с нещо оскърбила?» — си помислих аз. Захванаха да говорят за владишкият дякон и да го разхвалват, че той бил хубавец, образован, песнопоец и много друго; а аз казах, че владишките дякони трябва да си гледат черковите и да не ходят по махалите да закачат жените и момичетата.

Не зная от какво, но тия мои думи влязоха като остър нож в сърцето на моята снаха и тя ме изгледа така, както гледаш най-първият си душманин. Аз и сама чух как тя пошепна на друга една кокона: «Българската глава и в Атина ще да си остане празна. Иди ти и просвещавай тия хора!» После това ние проседяхме у брата си цял ден; но нито снаха ми, нито другите кокони желяеха вече да говорят с мене и аз трябваше да седя и да мълча.

IX

Захванах рядко да ходя у Стоянови; а най-после и съвсем престанах да ходя. А и защо ще да ходя? За какви радости ще да ходя? Снаха ми из ден на ден ставаше към мене по-студена и по-сърдита! Нека я. . . По-добре да седя дома си и да си гледам своето огнище. Нека само Стояну бъде добре, а мене. . . По-добре би било да живеехме сички дружно и весело, по-добре би било да се радвахме един другиму и да живеехме душа с душа; но. . . Добро би било! Твоето сърце и твоята душа искат радости, искат братска любов, искат да се радват и на тревната, и на дървенната, и на пиленната, и на божиите хорица; а хората мислят да те ухапят. По-добре е човеку да седи в градинката си и да се разговаря с дървенната,

защото само тия дървенца не му са неприятели! Расте си дървенцето и напминава ти твоите млади годиници и твоите детински радости — и то е било едно време малко като тебе; но то зеленее и сега; а ти? Зеленеи, мило дървенце, зеленее и расте още по-високо! Я погледайте как утешително шумят шумките му!

X

Най-напред снаха ми живеше съгласно барем с братата ми; но скоро и това съгласие се свърши. Захванали да дохождат в къщата им сякакви кокони, сякакви развалени кирии и размътили й умът. Захванала и тя да ходи по махалите и по цял ден да се не прибира дома. Сичкият ден по гости, по чершията и по безистените за нови дрехи, сичкият ден без работа! А ако седи дома си, то се кити дори до пладне и маже се със сякакви помии: сичко, щото намери, и нужно, и ненужно, окачва на главата си, чегато главата й е бакалска кукерица. Секи ден, секи час, сяка минута иска пари от Стояна; а Стоян, като дете, изважда кесията си и брои й, колкото тя и да поиска.

— Дай ми от ония пари, които ти донесох от баща си — казваше тя секи ден; а бащините й пари и за сватбата не стигнаха. — Аз ще да си ушия кадифен фустан, защото си е ушила и Тодарица — казваше тя.

— Уший си.

— Аз днес ще да ида на гости у Боюклийци.

— Ти би по-добре направила, ако да поседеше дома и ако да поразгледаше що правят слугините. . . Тъй се къща не върти! Хората ще да захванат да ни се смеят. . . Лулчовица ми рече завчера, че нашите слуги са станали бакали и продават по махалата и масло, и сирене — рекъл Стоян.

Като скокне моята снаха, като викне, като заплаче. «А що търсиш ти, казва, у Лулчовичини? Зная аз защо ти ходиш у тях. . . Лулчовица е твоята първа любовница. . . Боже, кой дявол ме е накарал да зема българин! Чуеш ли, аз не съм българка и не ще да живея като слугиня. Ако си искал слугиня, то би трябало да земеш жена из Паничерето. Не ща аз да работя. Боюклийката ми каза вече защо ти ходиш у Лулчовичини. . . Аз сичко зная.»

— Не ща аз да ходиш у Боюклийци — рекъл Стоян, — тия са развалени и развратни хора. Не ходи ти в тая къща!

— Ще ида, ще ходя, секи ден ще ходя — казала снахата ми и отишла.

Боюклийката беше една такава развратна жена, каквито рядко се намират и на Фенер. В нейната къща пловдивските кокони си търсеха мъже; а владишките дякони — жени. Ходеха у нея и турци, и цигани.

XI

Из ден на ден снаха ми захвана да става по-лошава, по-развратна и по-непослушна. Щом Стоян излезе и иде по работата си, то тя се накити като царица и тръгне да ходи по махалите. . . До ушите ми доидоха гласове, че тя се била запознала с владишкият дякон и правила с него сякакви маскаралъци. «А какво гледа Стоян? — си помислих аз. — Моят брат трябва или да е обезумял, или нищо да не види. Ослепила го е тая зъма усойница.» Не можах вече да търпя и една неделя се събрах и отидох да видя братата си и да му разкажа що се говори за жената му. Влязох и гледам. Седи Стоян на мендерлъкът бледен, невесел и замислен.

— Добър ден, брате! — му рекох аз.

— Добре дошла, сестро! — ми каза той и погледа ме в очите така, чегато искаше от мене помощ.

— Одавна не съм те видяла и дойдох да те видя здрав ли си.

— Не ти би трябало да дойдеш при мене; а аз при тебе. . . Прости ме, Тоте, че съм заборабил и тебе заради нея. . . Сичко, сичко бях заборабил. . . Заборабил бях бащината си воля, заборабил бях роднините си, заборабил бях майчините си кости, заборабил бях и сам себе си; а тя. . . Тежко ми е, сестро, жално ми е! Аз съм я обичал като очите си; а тя ме е променила за един фанариотски чапкънин, за един пашовски оланин! Имането си аз разсипах за нея, здравето си изгубих. . . Ала не, Стоян не е фанариотин. Стоян не е от ония хора, които прощават и които заборавят онова зло, което сте им направили! . . . Моята чест и моето име никой не смее да

погази, защото аз съм се родил от честни родители. . . Тежко ономува, който настъпи честта ми!

— А ти, брате, не мълчи, а посъди я, покарай ѝ се, поуплаши я. . . Затвори я и не пушай я; а то хората ще да захванат да ти се смеят и в очите! — казах аз.

— И карах ѝ се, и плаших я — нищо не помага. Види се, че е такъв моят късмет! Аз ѝ кажа да седи дома, а тя тръгне да ходи по махалата от заранта до вечерта; аз ѝ кажа да иде нейде, а тя седи по цял ден в някое къше и плаче; аз ѝ кажа, че не ща да ми дохожда Боюклийката в къщата, а тя праща да я вика! . . . Не зная вече и що да правя. Горчив е моят живот!

— Аз не мога да разбера какъв си ти мъж, когато позволяваш на жената си да прави с тебе, щото тя и да поиска? Да ти кажа право, аз не окривявам толкова нея, колкото окривявам тебе — ти си мъж.

— Нищо не помага — рече Стоян и наведе си главата като човек, който не намира в нищо утешение.

XII

Влезе моята снаха набелена, начервенена и облечена като павун; а след нея вървят две жени, из които едната беше Боюклийката. Когато Стоян погледа на своята жена, то лицето му стана още по-бледно, а очите му за светиха като две звезди на небето.

— Добър ден, Стоене! Какво си се пак ти така начумерил? — рече Боюклийката.

Стоян мълчи.

— Българска работа! — отговори снахата ми. — Тия хора са научени да живеят като диви, а земат за жени гъркини! . . .

— В сегашните времена е срамът да бяга човек от хората и да се крие по дупките — каза Боюклийката. — Моят мъж ми позволява да правя сичко, щото и да пожелаю. Аз за нищо го не питам. . .

— Затова е и прокопцал! — каза Стоян.

— А що му е? — извика Боюклийката. — Нашата къща е позната сякому. Сичкият град ни знае. Моят мъж ходи и у Рушид бея, и у Кьорооглу. . . Сичките големци са му приятели.

— Негови или твои? — каза Стоян.

Боюклийката се усети какво иска да каже Стоян с тия думи и затова се разсърди и рече:

— Благодариме бога, че си намерил такава кротка и послушна жена, каквата е кокона Теофану, защото, ако би била аз на нейното място, то ти одавна вече би оплакал дните си. . .

— Вярвам — отговори Стоян.

— Хориятис, пайо-вулгарос!* — извика Боюклийката и позеленя като матечина. — С такъв мъж и лудата жена не би можала да живее. Ако би кокона Теофану била умна жена, то тя би трябало одавна вече да те напусне.

— Вън! . . . — извика Стоян и тялото му затрепера като от треска. — Да не си стъпила още веднъж в дворът ми, че ти строшавам краката. Чуеш ли? Ха вън! . . .

Снаха ми искаше да защити своята приятелка; но когато погледа на Стояновото лице, то отстъпи назад и побледня като платно — уплаши се.

— Аз не съм дошла за тебе, а за кокона Теофану — каза Боюклийката.

— Коконата Теофану е моя жена и аз ща да я накарам да обича това, щото обичам и аз, и да ненавижда онова, щото ненавиждам и аз. Остави къщата ми и иди по дяволите или ще да ме накараш да направя това, щото досега никои не е направил. Пилей се оттук! . . .

— Ако ти изгониш моите гости, то и аз ще да изгоня сестра ти — рече снаха ми и погледа ме като сърдита котка.

— Да изгониш сестра ми! Хайде изгони я, да видя аз как ще да я изгониш — каза Стоян и позасмя се; но неговият смях приличаше на светкавица.

— Аз зная, че сестра ти те учи що да правиш и що да говориш — рече снаха ми.

— Добре би аз направил, ако да слушах сестра си; но. . .

Влезе владишкият дякон Евстатий и прекъсна разговора ни.

* Селяк, дърт българин!

XIII

Отец Евстатий приличаше в сяко едно отношение на своите братия фанариоти: развратен, пиян, безсовестен, лъжец и т. н. Никакъв срам нямаше тоя капасъзин. Аз познавах много хорица из Пловдив, които бяха провикали «юре-варе» от тоя злодеец; закачаше жените и момичетата, намигаше им в черковата; щипеше ги в онова време, когато ходеше из черковата с кандилката; ходеше нося по кавенетата, дето играят ключеци и циганки. . . Аз мисля, че такъв развратен човек рядко можеше да се намери на тоя свят.

Влезе той в одаята, приближи се до жените, поздрави ги; а после вече се обърна към Стояна и рече:

— А ти, кир Стоене, сѐ дома седиш, като да си калугерин.

— Не казвай като калугерин; а кажи, като честен човек, защото калугерите са днес заборавили вече и за бога, и за срам, и за чест, и за почтение. . . Я погледай ти на себе си и виж на кого си заприличал! . . . И келешите по кавенетата имат повече честност, нежели ти. Вън из къщата ми, вън отпред очите ми, вонящо куче! Да не съм аз Стоян, а мокра кокошка, ако ти не строша главата като на котка. Вън! . . .

— Мъжът ми е полудял. . . — каза моята прокопцана снаха.

— Вежете го и заведете го в черковната темница — каза Боюклийката.

— Оставете ме на мира и не навождайте ме на грях. . . — каза Стоян и посочи с пръст към вратата.

— Боже, защо съм била дотолкова нещастна и земала съм тоя луд българин! По-добре би било да съм земала някой циганин или някой турчин. . . Срам ме е с него и пред хора да изляза — каза снаха ми.

— Истина е било по-добре да не си ме знаела и да не съм те знаел — отговори Стоян сърдито.

— А вие се напуснете — рече отец Евстатий. — Владиката ще да ви разреши. Ако искате, то аз ще да поговоря за вас с владиката.

— Поговори — каза Теофану.

— Поговори — повтори Боюклийката.

Стоян повече нищо не проговори; но по лицето му се

видеше, че е намислил да направи нещо не твърде добро. Най-после Боюклийката и дяконът си отидоха и ние останахме сами.

XIV

Дълго време седеше Стоян и мълчеше; а моята снаха стоеше, гледаше из прозорецът и плачеше.

— Теофану! — проговори Стоян тихо и печално.

— Що е? — отговори тя.

— Ела тука и послушай ме какво ще да ти кажа.

— Аз слушам и оттук.

— Ти си днес моя жена и аз имам пълно право да правя с тебе, щото ща. Чуеш ли? Кажи ми ти: обичаш ли ме барем малко, или не? . . . Ти твърде добре знаеш колко съм те аз обичал. . .

— Не трябва ми твоето обичане. . . Аз те не обичам, аз ще да те напусна, аз ще да кажа на владиката, че ти ме мъчиш по цял ден. . .

— Насила обич не бива — рече Стоян и поклати главата си. — Ако ние да живееме и за нататък така, както сме живели в последните шест месеца, то и аз мисля, че е най-добре да се напусне! Не ща аз да храня любовницата на владишкият дякон, не ща аз да бъда пезевенкин на пловдивските чапкъни. . .

— Ще да ме храниш. . . Чуеш ли? Ще да ме храниш, защото съм ти жена, защото съм венчана с тебе. Аз ще да бъда дяконова любовница, а ти ще да ме храниш. . .

— Ще да видиме — рече Стоян, а из очите му потекоха сълзи.

Снаха ми захвана да се облича.

— Накъде пак? — извика Стоян страшно.

— У Боюклийката, при дяконът — отговори тя.

— Твоят крак няма да стъпи повече у Боюклийци — рече Стоян.

— Ще ида — повтори тя. . .

И отиде.

XV

Върнах се аз дома си и цяла нощ не можах да затворя очите си — сърцето ми предчувствуваше нещо недобро. Утрента рано някой потропа на вратникът и Павле отиде да отвори. Влезе Стоян.

— Що си пак ти така подранил? — попита Павле.

— Аз убих жената си — отговори Стоян.

Ние се измъкнахме назад и гледахме го като подивели, като метилбови овце.

— Що ме гледате така зачудено? — попита Стоян. Не можах вече да търпя и убих я...

Погледах аз по-внимателно на брата си и изведнъж разбрах, че той говори истина. Стоян в онова време беше измъчен, бледен и полуубиен; лицето му се беше съвсем променило и на челото му чегато беше написано: «Добре ли съм направил, или лошаво; но работата е вече свършена.»

— Какво си направил бре, брате! — рече Павле уплашено. — Ти сега трябва да бягаш нанякъде, защото турците ще да те потърсят и ще да те затворят.

— Нека ме затворят — отговори той спокойно.

— Бягай, ти казвам.

— Не ща аз да бягам. Защо да бягам?

Скоро градските сеймени потърсиха брата ми, хванаха го и затвориха го. След един час сичкият град вече знаеше, че Стоян е убиец; но никой не знаеше, че от неговите ръце е погинала не само жената му, а и любовникът ѝ. Най-напред Стоян убил жената си, а после отишел при дяконът и убил и него. За второто убийство ние узнахме чак после обяд, защото Стоян беше заключил одаята, в която беше убиен дяконът и земал беше ключът със себе си. Кой го знае защо е направил това!

Секи вече знае какво е турското правосъдие. Кадните и мюфтиите изтръсиха Стояновите джебове; а после решиха, че той не е крив, защото е защищал честта си — и след половина година го пуснаха. Но каква полза излезе и от това? Стоян вече не беше човек. Дълго време той болува, не ядеше, не пиеше и упокои се... Както здравето му и животът му отидоха за нищо и за никакво, така също отиде и имането му. Кадните го изпоядоха.

ОТМЪЩЕНИЕ

НАРОДНО ПРЕДАНИЕ

Навръх на Стара планина се намира една стара крепост, която във времето на своето цветуще съществуване е видяла такива кървави трагедии, които са в състояние да разплачат и с у х и т е камъни. А сега? Сичко се е вече изменило! Едно време в тая крепост са живели живи същества и борили са се с византийските legionи, с Баязитовите войски и с Муратовите еничери; а днес около нея се видят само високи буки, кичести дъбове и диви круши. Ако да не би чуруликали над нея пиленцата и ако да не би лазили около нея зелените и сивите гущери, то тая местност би заприличала на безгласна пустиня; с една дума, тая крепост сега засега прилича в сяко едно отношение на самият български народ, комуто е тя някога си принадлежала и на която той едно време е градил и своето настояще щастие, и своите бъдещи надежди. Да видиме сега какво говори за тая крепост народното предание.

Когато турците покорили половината от византийската империя, то обърнали своят поглед към Дунавът и поискали да забият своят еничарски бунчук и над българската независимост. Турският султан събирал в Едирне своите сили и приготвял се на път; а българските войводи се разхождали по Стара планина и укрепляли своите крепости и балканските теснаци. От сичките страни на България се събирали юнаци и работници: богатите хора жертвували имането си; сиромасите предлагали животът си; старците и бабичките сваляли от шеите си кръстовете; жените давали накитите си; а по-повете сваляли от иконите сребърните ризи и носили ги на войводите. Пригответленията произхождали бързо и живо, защото турската войска одавна вече стояла под байряк и очаквала султанските приказания. Само в горещаната крепост работили няколко хиляди хора. Тая крепост била яка и висока; а местоположението, т. е. природните скали и сипеи, които я окружали, били още по-яки и още по-непристъпни.

— Аз мисля — говорил един от работниците, — че

турците ще да прехапят езикът си. Тая крепост не могат да превземат ни шестокрилите ангели. Дядо Рале ми разказваше преди няколко деня, че нашата крепост е по-яка и от едирненската.

— И аз така мисля; но с мислене се кула не гради! — рекъл друг един работник. — Когато между войниците и между войводите няма сговор и братолюбие, то и най-яките крепости не могат да удържат!

— Вашата работа е да работите и да влечете камъни, а не да осъждате войниците и войводите — рекъл един войник.

— Ако аз да би лъгал, то ти би имал право да ми затыкнеш устата и да ме накараш да мълча; но аз говоря права истина, която е известна и тебе, и мене, и на сичкият свят — рекъл вторият работник. — Срећна ли се ти със софийските посланици? Чу ли ти какво разказват тия за тамошният войвода и за тамошните войници? Ако не си чул, то седни и слушай. ... Аз зная тая работа от кора до кора. Искаш ли да чуеш?

— Искам — отговорил войникът и седнал на крепостната стена заедно с няколко души работници.

— Вие знаете — казал работникът, — че София се управляваше от такъв българин, който е в състояние да затыкне в поясът си няколко стотини турски юнаци. На тоя войвода е името Стоян. Когато той бил още млад и зелен, то се оженил за една гъркиня, която му е родила два сина и една дъщеря. Синовете му се изметнали на баща си; а дъщеря му приличала като две капки вода на майка си. А ако искате да знаете какъв е бил бащата и каква е била майката, то аз трябва да ви повторя, че Стоян е чист българин, а жената му е чиста гъркиня. Ако вие сте видели досега честна, добра и чадолюбива гъркиня, то можете да си помислите каква е била и жената на Стояна! Тая горделива и вятърничьова византийка твърде често се карала с мъжът си и молила го да остави България и да си потърси място във византийският лагер; но Стоян почти сякога ѝ отговарял, че за него е деветдесет и девет пъти по-лесно да остави жената си и децата си, нежели да бъде предател на отечеството си. Тряба да ви кажа сега и това, че в софийската войска се намирали и множество гърци, които били дошли из Тесалия и Елада да се-бият с турците. Еладските гърци не приличат дотолкова на

наши и те; но и на тях човек не може да се облегне и да очаква вярна помощ и яка поддръжка. Господжа Маргьола — така е името на Стояновата жена — подговорила няколко гърчета да предадат градът и да побягнат в Солун. «Из Солун е вече лесно да преминем в Цариград и да помогнем на своите рождени братия, които твърде скоро ще бъдат нападнати от турската войска — говорила тя. — Един калугерин беше дошел преди малко време из Цариград и разказа ми, че светият патриарх и нашият славен император викат сичките гърци да се съберат под свещеният байряк и да се борят с агаряните. Ако ние останем тука, то няма кой да ни каже «да сте живи». Ние се борим за доброто на нашите най-големи неприятели. Ако България се спаси от турските ножове, то българите ще да повдигнат топорите си против нас. Тия твърде добре знаят, че турците са дошли в земята им по нашето желание. Моят мъж ми е казал досега около хилядо пъти, че «който копае гроб другиму, той ще и сам да падне в него». Един ден той ми рече, че българите никога няма да заборалят днешното гръцко д о б р о и че Византия рано или късно ще да проплаче майчиното си мляко.» Когато гръцките войници чули тия думи, то се решили да бягат из София и да отворят на турците градските врата. Една нощ, когато Стоян вечерял със своите приятели, един от стражарите влязъл в стаята му и явил на своя началник, че около триста души въоръжени гърци са оставили градът, че турците са превзели вече една част от София и че жената му се е предала на турския предводител заедно с дъщеря си. Какво е било в онова време на Стояновото сърце, аз не зная, зная само това, че той се е бил като лев и че е успял да побегне и да дойде при назе заедно със синовете си.

— Ако аз да би имал подобна жена, то би я разчекнал с четири коня — рекъл войникът.

— Кой им е крив? — казал първият работник. — Ако си се решил да пустиш в къщата си крастава коза, то трябва да приготовиш гърбът си за краста!

— Аз и досега още не мога да разбера — казал войникът — защо нашите българи обичат гъркините и защо си не земат за жени свои българки, които са и по-хубави, и по-гиздави, и по-работни, и по-хрисими, и по-честни! Да земеме за пример нашият цар и нашите войводи. За

кой дявол им са тия гъркини? Каква хубост и каква гиздост са видели тия у гъркините? Жълта като папунек, носата като кълвоч, мурга като циганско бедро, мършава като ахтапод, крехка като стара коприва, гиздава като крива върба, честна като котка, хрисима като селският бик, а работна като кърлеж! «Гъркините са по-умни и по-учени от нашите жени», казват болярите. По-умни! По-учени! Научили са там «шири пари куртари»* и мислят, че са хванали бога за брадата! На Станко войвода жената не може да си купи за пет пари рошкови; а хората ни разказват, че тя е учена и умна жена. Отишла при един търговец и рекла му: «Да ми пратис за десет гроса рогове.» И търговецът ѝ пратил пет чифта биволски рогове. А жената на Минча сотникът е по-глупава и от децата. «Момцета, казва, мой муз, унак муз, а хондрокефална глава.» Да те пази господ от такъв ум и от такова учение! А знаете ли вие какво се случи с жената на Курте сотникът? Захванала нашата гъркиня да се присмива на българките, захванала да учи децата си само гръцки, захванала да се подкривя на мъжът си и да го нарича «празна глава», «варварско чедо» и «недодялано дърво»; а Курте мълчи и подсмърча! Един ден дошли в къщата му няколко гърци, които били роднина на жената му. Курте ги посрещнал като свои братия; но гърците се гнусят не само от нас, но и от нашето гостоприемство. «Ние сме дошли не за тебе, а за кирия Луксандра» — казали тия. «Ако сте дошли не за мене, а за кирия Луксандра, рекъл Курте, то ви моля да заповядайте в оборът, защото аз имам обичай да държа магаретата си заедно с конете.» Разсърдили се нашите гърци и захванали да говорят, че българите са варвари, че главите им са празни и че умът им прилича на коприва; а кирия Луксандра се озъбила на мъжът си, казала му няколко пресолени думи и помолила гостите си да влязат вътре и да не обръщат внимание на Куртевите речи, защото ни един умен човек не трябва да очаква от българинът сладка дума и братско гостоприемство. «Вие не знаете още какво е българското гостоприемство — рекъл Курте и повикал слугите си. — Хванете тия мъдри глави и ударете им по 50 тояги» — рекъл той. Когато било свършено с и ч к о, то Курте заповядал на

* Произволно съчетаване на чужди думи в смисъл на умишкване: «Миличък, дай ми пари!»

хората си да затворят византийските философи заедно с телците и да ги държат в обор а цели три деня.

— А защо не е затворил с телците и жената си? — попитал първият работник.

— Защо не я е затворил с телците? Защо да я затвора? Той само ѝ ударил един такъв бой и накарал я да му се поклони дванайсет пъти, да целуне краката му и да му се обещае, че ще да бъде българка — казал войникът.

— Ще бъде българка! Лесицата станала приятел с воденичарят и обещала се да варди воденицата му от вълците и от хайдуците; но щом воденчерските кокошки излупили своите пиленца, то кума Леса оставила воденицата и преселила се в кочекът. Ако нашите войводи да би послушали мене, то аз би ги посъветувал да изгонят из България сичките гърци и да избавят царството ни от ония предателства, които се случват почти всеки ден. Ако София да би се защищала само от българи и ако войводата да би обесил жената си посред градът, то турците не би удържали такава срамна за нас победа.

— А де са се дянали нашите войници, които защитаваха градът? — попитал войникът.

— Повечето са погинали, а по-малкото са се предали на турците. Ако да не би били гърците, то би се били цели години. Проклети да са! . . .

*

По средата на крепостта се намирало едно голямо здание, което било изградено само от сечени камъни и от яки кирпичи. В това здание се намирали почти сичките български съкровища, които някога си са украсявали българските храмове, царските дворци и боярските къщи. Пред вратата на това здание стоели двама боляри и разговаряли се твърде пламенно. Гласът на единът болярин, който бил облечен с военни дрехи, виждал и скръб, и гняв; а гласът на другият, който носил чиновническа дълга янтерия, виждал енергия, постоянство и твърда воля.

— Ако царят не изгони из отечеството ни сичките гърци, то аз ще да му хвърля саблята си и ще да му кажа «прощавай» — говорил първият. — Турците ще да ни изколят като телци. Гърците ни предават почти всеки

ден, а ние сè още ги държиме в градовете си и в крепостите си! Както щеш, а аз ще да ти кажа, че българите са луди. «Царицата ни заповяда да пуснеме братята ѝ в крепостта и да им дадем служба» — казваш ти. Аз съм противен. Ако вие се решите да пуснете в крепостта ни ония вятърничави и луди византийци, то аз ще да поведе войската си и ще да изляза сам против турците. По-добре е да умреме на бойното поле, нежели да бъдем предадени от гърците и да погинем като кучета. Доста сме им вярвали! Доста са ни водили за носът! Иди и кажи на царят, че Рале е българин и че той не може да яде хляб заедно с гърците; а ако царицата ти каже, че аз съм длъжен да се покорявам на царската воля, то да ѝ кажеш, че Рале се е заклел да служи не на царските любовници, а на отечеството си.

— А аз те съветувам да бъдеш по-умерен — рекъл другият болярин. — Наместо да викаме и вместо да се сърдиме, ние сме длъжни да идеме при царят и да му разкажем какво мислят войводите и какво се е случило в София. Да земеме със себе си и Стояна. Сиромас Стоян! Чу ли ти какво е направила с него жената му? Византийски жени! Да остави мъжът си и да побегне при турците! Такова беззаконие може да направи само гъркинята! Но ето че иде и той сам. . .

В това време при разговарящите дошъл такъв едър и гиздав юнак, на когото би се загледали и старите баби; но лицето му виждало такава ненавист, щото било страшно и да погледа човек на него. Очите му блестели, зъбите му били стиснати, а устните му станали бялосини. Из сичко се видело, че тоя човек е намислил да направи нещо отчаяно. И наистина, Стояновото положение било твърде незавидно. Неговите надежди, които той държал на сърцето си като секи войвода, се разпръснали от един удар; неговите сладки мечти, които са свойствени на секи един баща, се разбили твърде гнуснаво; най-после неговите приятели и другари, които е той обичал от сичкото си сърце и които са делили с него и скръб, и радост, са паднали съвсем невинно под турския сатър. А от какво са тия паднали? От предателството на неговата жена, която е той обичал дотолкова и за която е бил готов да даде и сърцето си, и душата си. И така Стоян изгубил сичко, щото е имал досега и щото му е било мило и

драго. Ако да не би били неговите синове, то той одавна вече би влязъл между неприятелите си със саблята в ръка и погинал би като юнак и като отмъстител; но нему се искало да приготви децата си и да остави после себе си защитници на отечеството си и отмъстители за баща си.

— Не мисли твърде много, Стоене! Ще бъде някога и в нашата къща празник — рекъл вторият болярин.

— Как да не мисля! . . . Мога ли да не мисля? Не напминавайте ми за моето нещастие барем в тая минута, когато в моят мозък трябва да работят триста дявола. Главата ми гори; аз не мога да удържа себе си. Почакайте. Ръцете ми са развязани. Аз оставих вече синовете си в ръцете на честни и опитни войводи. Смърт на гърците! Ако Стоян войвода поживее още няколко години, то ще да развали сичките гръцки планове. А жената ми? Аз ще да я намеря и под земята. И после смъртта си ще да я търся. Брате Рале, помогни ми да си отмъстя, помогни ми да разруша гръцките планове, помогни ми да погубя и Византия, и нейните развратни шарлатани. Да бъдат проклетни сичките гърци! Да бъде проклето тяхното коварство! Да бъде проклето тяхното съществуване!

— Амин! — отговорил Рале и обърнал се към царския болярин със следующите думи: — Иди сега и кажи на царят и на царицата, че българските войводи искат да се бият не с турците и не със султанските ордии, а с гърците и с техните византийски управители, които са довели турците и които искат да ровят жаравата с чужди ръце. Секи вече знае, че турските ордии са дошли в земята ни по желанието на византийските царьове, които са намислили да опропасть българите и да унищожат тяхното име. Няма да бъде! . . . Ако турците разбият сърбите и българите, то и Византия няма да види добро.

— Хайде да идеме при царят и да му разкажете що мислите и какво искате — казал боляринът.

— А де е царицата? Ако царицата се намира при него, то аз не желая да видя и неговото лице. Тая византийска чума е за мене по-ненавистна и от турските еничари — рекъл Рале.

— Ако и другите наши войводи са като тебе, то турците твърде скоро ще да преминат през Стара планина. Какви са тия несъгласия? Какви са тия ненависти? Какви са тия твърдоглавия? — рекъл боляринът.

— Ние сме българи — отговорил Рале. — За мене е по-добре да се покоря на турците и им стана нископоклонен поданик, отколкото да бъда роб на гръцките беглеци, на гъркините и на светогорските калугери. Нека ме рита хат, а не краставо-магаре. Ако падна под ударите на турците, то ще да се покоря на една сила, на едни юнаци хора, на една голяма войска; а ако изпълня волята на твоята гъркиня, то трябва да се покоря на едно вретено, на една развратна жена, на една шугава коза, на една вонещица. Но ти ми казваш, че ние сме длъжни да защитаваме отечеството си и свободата си от турците, които са готови вече да влязат в България. Добре! Кажете ми сега може ли да бъде за нас по-голямо робство и по-голямо унижение от онова робство и от онова унижение, под което се намираме днес в нашето свободно отечество? Когато ни не грозят чужди неприятели, то ние не щеме ни да погледаме на българските войводи и на българските боляри; а когато видиме някоя опасност, то ставаме кротки като гълъби и справедливи като Соломон! Когато дядо Пано беше казал, че гръцките калугери, гръцките боляри и гръцките царици ще да изядат България заедно с камъните, то царят заповядал да го хвърлят в темницата и да го задушат. Това е известно не само на войводите, но и на простият народ.

— Бъди благодарен, Рале! Ако са лошеви гърците, то тяхната лошевина ни не дава право да предадем отечеството си в ръцете на турците. Ако сме народолюбиви хора, то трябва да се борим и с турците, и с гърците. Хайде да идеме при царят, дорде не е късно.

— Хайде да идеме — рекъл Рале.

— Смърт на гърците! — рекъл Стоян.

*

Иван Шишман е приличал в сяко едно отношение на своите предшественици. Тоя човек, както и другите български царьове, е бил полугрък. Неговото облекло, неговият характер, неговият домашен живот и неговите нрави и обичаи са били чисто византийски. Когато турците покорили половината от Византийската империя и когато захванали да се приближават до българските

граница, то Шишман заповядал на българските боляри да се съберат на Стара планина, да укрепят по-важните места и да направят план за бъдещата защита; но по-голямото число от тия боляри се отказали да му се повинят даже и в тия критически минути и обявили себе си за независими. Разбира се, че от сичкото това са произлезли твърде жалостни последствия. България била разделена на няколко враждующи части: секи град се старал да добие свое собствено самоуправление, секи войвода станал независим господарин, секи болярин живял по своята собствена воля; а турците не дремали и приговлявали се твърде енергически. Когато Баязит хванал одного от българските стражари и го попитал: «Може ли вашето царство да се бори с нашите войски дълго време?», то стражаринът му отговорил: «Ако ние да би имали само едно царство, то би се борили до последната капка кръв.» «А юнак ли е вашият цар?» — попитал Баязит. «Царицата ни е твърде гиздава женица» — отговорил стражаринът. Оттука се види, че българският народ е ненавиждал своите царьове и бунтувал се е против тях само за това: защото са подражали на Византия, защото са земали за жени гъркини, защото са воводили в България гръцки нрави и обичаи и защото са били хладнокръвни към своята собствена народност. По-голямата част от българските боляри са се отказали да се повиняват на своят господарин само за това, защото са ненавиждали царицата, която така също се е гнусила от тях и давала им е сякакви унижителни прякори.

От северната страна на гореказаната крепост била изградена една дървена къща, в която е живял царят и неговото семейство. Тая къщица е била украсена твърде розкошно: стените ѝ били нашарени със сякакви бои, прозорците ѝ били накитени със сякакви цветя и с копринени завески, пред вратата ѝ били постлани червени сукна, над вратата ѝ висели позлатени фенери; а вътрешността е била до такава степен богата и розкошна, щото би ѝ позавидовал и самият византийски император. Царят и царицата седели на един мек дюшек, който бил постлан на земята и който бил покрит със зелено сукно, и гледали на децата си, които си играли по стаята; а два болярина седели близо до тях и гледали им право в очите. Един из тия боляри бил хубавец, млад и гиздав човек.

По облеклото и по изражението на лицето му се видало, че той произхожда от някоя знаменита фамилия; а другият болярин представлял свършена противоположност. Той представлял със себе си в най-високата степен копие от всеки един грък: всеки грък бил видял на него сами себе си. Секи грък би узнал себе си и откъм доброта, и откъм лошавата страна на своя характер. Кожата на лицето му била жълточерникава, брадата му черна и къдрава, устните му дебели и увиснали, зъбите му широки и зеленикави, веждите му безобразно гъсти и рунтави, белките на очите му имали жълти и червени жилици, носът му бил гърбав, дълъг и остроконечен, ушите му големи и плоски, но тия уши били скрити под гъста и рунтава коса, която приличала на турска чалма. С една дума, физиономията на тоя човек била дива, свирепа и кръвожаена. В чертите на лицето му се отражали коварство, хитрост, свирепост и безчовечие. Било твърде трудно да се намери по-противна физиономия, ако Елада да не би родила Езопа. Първият болярин бил Георги Шишман, или най-големият син на Ивана Шишмана, а вторият — кир Зафири, или първият царски съветник.

— Прочети ми писмото още веднъж — рекът царят.

— Императорът те моли да му изпроводиш злато, сребро и скъпоценни камъни, защото Темерлан е лаком за пари. «Ако моят син, цар Йоан, пише той, желае добро на Христовата черква и ако мисли за спасението на христолюбивият и благочестивият български народ, то трябва да ми дойде на помощ. Темерлан е страшно сърдит на Баязита. . . Ако успееме да удовлетвориме жедността на тоя татарски предводител, то Баязит ще бъде принуден да остави земята ни и да варди от него своите азиатски области.»

— А как мислите вие? Да дадем или не?

— Тука не трябва никакво мислене — казала царицата. — Ако помогне на императорът, то помагаме и на себе си. Баязит е готов да нападне и на България. Разказват, че вашите софийски юнаци са се предали като жени. . . Вашият прочут войвода Стоян е харизал на турците и жената си, и дъщеря си, за да ги подмами да оставят градът и занаят в неговите ръце; но Кара Осман няма великодушно и милостиво сърце. . . София, която е една от най-яките крепости, е паднала без ника-

къв бой; а ти сè още мислиш да се бориш с турските ордин и сè още се надеяш да удържиш победа. Де ти са войводите? Де ти е войската? Де ти са юнаците? Не Рале ли ще да поведе българската победоносна войска против Баязитовите ордин? Тежко му и горко му! Турците не са комари. Ако Рале да би бил във Византия, то императорът би го изпроводил да му пасе свинете; а ако Стоян да би поискал да стъпи във византийска служба, то би го направили писмоносец, защото тоя юнак може да бяга твърде бързо. Прати на императорът злато и сребро и покори се на волята му. Друго спасение няма.

— И аз така мисля — рекъл Зафири.

— Злато и сребро! — проговорил Георги Шишман тихо, но разпалено. — А отде щеме да земеме злато и сребро? Видинската войска умира от глад, селените са си изяли и сламата, в Търново мори чума, войводите искат заплата, а войниците нападат на селата и отнемат де що намерят. С такава войска се не ходи на бой. Аз мисля, че по-напред трябва да помогнеме сами на себе си, а после вече да помагаме на императорите. Манастирското имане трябва да се земе и да се употреби за войската. Когато изгоним турците и когато спасим отечеството си, то народът изново ще да обогати своите манастири, както ги е обогатил и досега. Аз говорих вече за тия неща и с патриархът.

— Манастирското имане трябва да се даде на императорът — казала царицата и погледала на своя завареник така, както обикновено гледат котките на врабчетата. — Ако питате мене, то аз ще да ви посъветувам да увеличите и даноците. Освен това в царската съкровищница се намират такива неща, които почти никому не трябват. Пратете ги във Византия.

— Ако слушаме тебе, то трябва да изпроводиме във Византия и децата си, и жените си, и земята си — рекъл царят.

— Ако ги не дадеш на гърците, то щат да ги земат турците — проговорила царицата. — И войводите имат пари. Аз мисля, че Стоян е донесъл из София сичкото свое имане. . .

В това време вратата на царската стая се отворила и трите български войводи се поклонили пред царското лице. Стоян и Рале паднали на колена. Сичко се измени-

ло: лицето на царят приняло строго, горделиво и повелително изражение; лицето на царицата виждало презрение и насмешка; фигурата на кир Зафири се надула като пълен катраник; а лицето на Георгия Шишмана било готово да заплаче.

— Станете — рекъл царят.

— Простете ме — проговорил Стоян, — заборавете моите погрешки. Аз не съм крив.

— Бъдете милостиви към своят слуга, който е готов да скокне и в огънят за своето отечество и за своят господарин — рекъл Рале.

— Станете — повторил царят. Рале станал, а Стоян продължал да лежи на земята.

— Ако в нашият лагер — говорил той — да не би били гърците, то ние би се защищали до последната капка кръв. Предадоха ни...

— Защо корите гърците, когато сте криви вие сами? — казала царицата. — Мене ми казаха, че когато турците влезли в София, то вие сте били пиени като китюци. Гърците им са криви! Самите турци се съзнават, че гърците са измрели до един; а вие сте се разбягали като зайци. Кажете ми, че и това не е така. Кажете ми така също, че ти не си бил пиан в онова време, когато турците са нападнали на градът. Кажете ми де.

— Не оскърбявайте го повече — рекъл Георги Шишман. — Неговите мъки и страдания не щат мерудия. Ако не можете да му помогнете, то барем не вовирайте пръстите си в раните му. Него е наказал бог и без вас. Не заборавайте, че и той е бил баща и мъж...

— Ха-ха-ха! Баща и мъж! Ако да би бил баща и мъж, то не би продал жената си и дъщеря си на турците. Баща и мъж! Ха-ха-ха! — говорила царицата.

— Кажете ѝ да замълчи — рекъл Георги и погледнал към баща си, който в онова време гледал ръцете си и мълчал.

— Кой ще да ме накара да замълча? Аз говоря само онова, щото е право и щото е истина. Попитайте го де е жената му и дъщеря му — викала царицата...

Стоян станал, погледнал горделиво и презрително към царицата и проговорил твърдо и ясно: «Псувайте ме, кълнете ме, обезчестявайте ме... Аз съм заслужил

и по-големи проклетия. Моята стара майчица ме съветуваше да бъда благоразумен и да не земам за жена гъркиня; но аз не послушах нейните свети съвети... Ако моята жена да не би била гъркиня и ако да не би приличала на своята царица, то София не би паднала и аз не би бил в такова жалостно положение. Псувайте ме!»

Тия няколко ядовити думи разярили царицата до такава степен, щото нейното циганско, но довольно хубавичко лице приняло страшно изражение. Черните ѝ и големите ѝ очи блестели като въглен; челюстите ѝ се чукали една о друга; устните ѝ треперали и изгубили своята природна боя; тялото ѝ се наежило; а черните и гъстите ѝ вежди шръкнали нагоре, като бодилките на секи един таралеж. Който би погледнал в онова време на тая жена малко по-внимателно, то би помислил, че Плутон е изпроводил в България една от своите евмениди да заведе българските грешници в ад. Дълго време тая мегера хапала устните си, дълго време гледала с ненавист към българските войводи, дълго време се мъчила да проговори и да излее над главите им сичката своя адска жлъчка; но яростта ѝ не позволявала да отвори устата си и да произнесе нито две свързани думи. Най-после тя се обърнала към царят и казала му със сълзи на очите: «Ако си ми мъж и ако си човек, то трябва да запретиш на тоя женопродавец да ме оскърбява... Слушаш ли? Аз съм гъркиня... Аз никому няма да позволя да ме безчести и да ми казва в очите такива неща. Ако не отмъстиш ти за жената си, то тя ще да си отмъсти сама.»

— Стоене — казал царят кротко и великодушно, — ти си длъжен да се извиниш пред царицата и да поискаш от нея прощение.

— Аз да се извиня? Аз да искам от нея прощение? Аз съм се заклел да ненавиждам гърците и гъркините до последните минути на животът си. Кълна се днес и пред тебе. Нашето отечество е нещастно за това, защото по-голямата част от българските боляри слушат жените си и защото презират народността си. Стоян се е излечил вече от тая глупост. Смърт на гърците! Моите страдания ми дават право да прокълна секи един българин, който слуша гърците и гъркините и който заборава своите свещени обязанности. Твоят роб моли днес и тебе да не слушаш вече царицата...

— Замълчи! — извикал Иван Шишман и погледал към Стояна строго и повелително.

— Това, щото ти говори Стоян, ще да ти каже секи един честен българин и секи искрен родолюбец — рекъл Рале.

— Из вашите думи аз видя твърде добре, че вие сте готови да се възбунтувате против своят законен цар и да помогнете на неговият неверен брат, който е намислил да отнеме царството му и да ви направи първи съветници — рекъл Зафири.

— Слушай и ти, червиво куче! — извикал Рале. — Ако Рале е обязан да търпи всякакви унижения и всякакви несправедливи обвинения от страната на своят господарин, то той е свободен да затъкне устата барем на един беломорски просяк, който е дошел в отечеството ни да гризе чуждите кокали и който е готов за пари да се поклони и на адските богове. Разбираш ли ме? Ако съм аз бунтовник, то ти си безбожен предател и... Ако Асен и Михаил се срещнат някога със своят брат, то щат да му открият такива неща, за които той не е нито сънувал. Надеям се, че това ще да бъде твърде скоро. Не мислиш ли ти, че Иван Шишман е ослепял дотолкова, щото ще да дозволи на едно византийско гюбре да волнува отечеството му и да го отдели от братията му? Искаш ли да ти кажа повече? Асен и Михаил ми пишат из Преслава, че ти и нашата царица сте успели вече да посееете...

— Рале, повелявам ти в името на законът да замълчиш и да ми дадеш саблята си — рекъл Иван.

Рале отпасал саблята си, целунал я, турил я пред краката на царят и проговорил:

— Боже, смили се за нашето отечество! Отвори очите на слепите, дай разум на заблудените и защити невинните! Аз съм носил тая сабля цели триесет години и никога не съм я окалял. Покойният мой господарин Александър ми я хариза за моето юначество против гърците; а неговият син ми я отнема за любов на гърците! Нека го прости бог!

Стоян, който стоял в продължението на това време с наведена глава, се изправил, отпасал така също саблята си и положил я пред царят.

— Аз съм я опасал да защищавам отечеството си от

гърците, а не да слугувам на гъркините — рекъл той. — Земете я и дайте я на кир Зафири.

Иван Шишман станал, хванал Зафири за ръка и завел го в другата стая. След малко време той се върнал назад и прочел следующото: «В името на законът и по желанието на Ивана Шишмана, царя болгарского и всея Тракии и Македонии, повеляваме, щото врачанският войвода и болярин Рале и софийският войвода и болярин Стоян да се дадат под съд и да се затворят в крепостта. Тия войводи са оскърбили царят и царицата; тия имат преписки с царските неверни братия Асена и Михаила; тия се не покоряват на царските заповеди и бунтуват народът; най-послед тия са се решили да нападнат на царските съюзници и да помагат на султанските ордии. За врачански войвода се назначава синът на царският съветник-кир Паскал; а за началник на войските царският син Георги Шишман.»

— Послушайте и моят съвет — казал Георги Шишман. — Вие наказвате своите верни войводи съвсем невинно. Не правете това. Помислете какви последствия могат да произлязат от тия несправедливости. Монтечичове и твоите братия са така също невинни, както и тия войводи. Не слушайте гърците... Тряба да ви кажа и това, че аз се отказвам от новата чест, или от новата служба, която ми предлагате. Аз не съм в състояние да предвоя такава една войска, която се приготвява да защищава отечеството ни от Баязитовите ордии.

— Ти трябва да слушаш баща си и да се покоряваш на неговата воля — рекъл Шишман.

— Рале има хубаво момиченце; а твоят син е още млад и зелен — пошепнала на царят царицата.

*

Била полунощ. Сичко спало, сичко си почивало, сичко се старало да успокои своето тяло и да го приготви за бъдещите страдания, които се наричат живот; не спали само крепостните стражари, бухалите, прилепите и една черна фигура, която седяла пред крепостните врата в шумахът. Ако нощта и да била черна и мрачна като ад, но опитното око би могло да разгледа, че и дру-

га една фигура се приближала полекичка и острожно към първата. Скоро двете фигури седели вече една до друга и между тях произходил следующият разговор.

— Разказа ли му в какво положение се намира народът? — попитала втората фигура.

— Разказах му, но той ми отговори, че аз съм обязан да изпълнявам неговата воля и да му не противореча. Онзи грък и моята мащеха са го заслепили дотолкова, щото той не прилича вече ни сам на себе си. За тяхната любов той преследова братията си, затваря най-способните войводи, оскърбява честните боляри, гони юнаците, раздава най-доходните места на гърците, угнетява народът и ожесточава българите сѐ повече и повече. Само с калугерите е добре. Аз писах вече на рилският игумен да дойде и да ни помогне в нашите предприятия.

— А говори ли му за мене?

— Говорих му. Не ще нито да чуе за твоето име. «Аз зная, че Страшимир е самолюбив и завистлив човек — каза той. — Когато твой покойни дядо раздели царството си между назе, то ни каза да се обичаме и да си не завиждаме; а Страшимир му отговори, че разприте и недоволствията са плоди от пристрастието на бащите. С тия думи той е искал да каже, че баща ми е длъжен да даде на синца ни еднакви права и еднакви чинове.»

— Боже, до какви лошава убеждения може да достигне човек! — рекъл Страшимир. — Страшимир завижда на брата си, Страшимир иска да отнеме братовият си престол, Страшимир иска първенство! Чича ти не е заслужил подобни обвинения, мой сине Георги! Ако през животът си съм казал някоя лошава дума за баща ти, то съм му я казал в очите, защото съм имал цел да помогна колко-годе на своето нещастно отечество. Аз съм му говорил от чисто сърце, аз съм го съветувал като негов брат, аз съм му желал добро. Отецеството ни, мой сине, се намира в такова положение, щото ни един родолюбец не може да бъде хладнокръвен, ни един разумен човек не може да похвали царските действия, ни един не може да търпи гръцкото влияние и злодействата на царицата. Кажми ми, крив ли съм аз? Мога ли аз да бъда хладнокръвен зрител и да гледам как унижават отечеството ми и как тиранят народът ми? България не е само негова — тя принадлежи на секи един българин. Не мога вече да

търпя. Нямам вече сила да търпя; не ща вече да търпя. Биват минути, проклети минути, когато моята душа се възмущава и когато аз не помня и сам себе си. Кажми ми, мога ли аз да бъда хладнокръвен и да влеча днешните вериги, които тегнат на шееята ми и които унищожават народът ми? Аз не съм светец. Не секи може да бъде светец. Господи! Защо си натоварил на мене такава тежка обязаност, под която съм принуден да падна безполезен и нищожен? Ако неговото царско име му дава право да управлява народът ни по своята воля, то моята свещена обязаност ме накарва да помогна на отечеството си, което е готово да стане подлога на чуждите тиранни. Иди, мой синко Георги, и кажми му последни път да послуша брата си и да спаси отечеството си от гръцките кърлежи и от своята проклета жена. Иди и кажми му, че Асен и Михаил не са криви: че тия са оклеветени от гърците. Кажми му да им помогне, защото, ако падне Преслава, то ще да падне и Търново. Иди и кажми му, че ако той се завземе да защитава отечеството си с участието на гърците, то ние, неговите рождени братия, ще да оставим отечеството си и ще да идеме през Дунавът. Иди и кажми му, че ако не послуша моите думи, то в България ще да рукне междуособна война, която ще да доведе Баязита и която ще да положи край на българската независимост. Народът е в отчаяние, народът се волнува, народът е готов почти секи ден да изколи гърците. Кажми му още и това, че ако той пожелае да изпълни волята ми, то аз съм готов да му предам саблята си и да се откажа от моята власт над Видинското княжество. Неговите византийски военачалници, които ми е изпроводил той в последните две години, са оголили народът ни и в това княжество; и аз сѐ още се наричам независим княз. Моето положение е незавидно. . .

— Аз съм готов да изпълня желанието ти, но отсега още мога да те уверя, че нашите старания ще да останат напразни. Аз познавам твърде добре Ивана Шишмана. Познавам така също и неговите съветници. Утре вечер дойди на същото място. Прощавай.

Из гореприведеният разговор читателите са разбрали вече, че една от разговарящите личности е бил Георги Шишман; а другата — Страшимир Шишман, който е бил брат на царят и който е владял във Видин. Между Ивана Шишмана и между неговите братия е произходила а страшна

вражда, под която непрестанно са подклаждали дърва царските съветници гърци и царицата. Царицата е имала множество причини да ненавижда Страшмира и да се старае за неговото опрощаване. Страшимир е развалил множество нейни планове, които ea се ковали във Византия и които са влекли България към неизбежна пропаст. Когато Георги Шишман оставил чича си и влязъл в крепостта, то пред Страшмира се появили — чегато израсли изпод земята — две фигури и нежен женски глас произнесъл името му. Страшимир повдигнал главата си и проговорил: «Седнете и разкажете ми какво да правя и как да помогна на нещастните.» Из тия няколко думи ясно вече се видело, че той е очаквал тия лица и че нему е известно отчасти тяхното желание.

— Само ти можеш да избавиш невинните и да спасиш отечеството си. От царят няма никаква надежда. Ако ти да би послушал мене, то аз би те посъветувал да събереш войска и да влезеш в Търново. Друго спасение няма. Бъди уверен, че както войската, така и народът ще да те посрещне като свой спасител, като свой избавител, като свой баща — говорила мъжката фигура.

— Баща ми те моли да му дойдеш на помощ и да го избавиш от острите нокти на царицата и от ядовитото жило на кир Зафири — говорил нежният женски глас. — Преди три деня баща ми насмалко щеше да предаде душата си господу богу. Отровили го бяха. . . Стражарите са гърци. Ако му не дойдеш на помощ, то неговите дни са прочетени вече. А Стоян войвода ми заръча да ти кажа, че ако ти не избавиш отечеството си и народът си от гърците, то не си царски син, не си роден от свободна жена, не си българин, не си човек. «Кажи му, каза той, че само незаконорождените копелета могат да бъдат хладнокръвни към своето бащино огнище и към развратните кости на майка си.» Той ми заръча още да ти кажа, че ако не бъдеш отсега по-умен, то твоята снаха и ще да докопчи и тебе. Тя одавна вече търси случай да те измами и да те доведе в крепостта. Преди три месеца тя беше изпроводила двама безчестни гърци да те убият; но св. Димитър те е спасил от ножовете им за бъдещото щастие на България. Тия гърци преминали през едно село и обезчестили на селският старейшина жената; а селяните се възбунтували и убили ги като кучета. Стоян войвода те моли още да се вардиш и от сянката си. Цари-

цата и кир Зафири са приятели със сичките главорези и със сичките безчестни душегубци. Вардете се!

— Боже, научи ме какво да правя! Просвети разумът ми! — казал Страшимир и обърнал се към своите събеседници. — Аз говорих днеска с Георгия. Почакайте малко. Аз се надеям, че рилският архимандрит, който тия дни ще да посети Ивана, ще да обърне работата ни на добро. Почакайте! Ако не помогне и последното средство, то аз съм длъжен вече да послушам волята на народът и да извадя саблята си. . .

— Няма да я извадиш — извикали няколко гласове и царската стража обиколила разговарящите. Пред стражата вървял кир Зафири и махал със саблята си така, чегато се защищал от десет хиляди неприятеля.

Захванало да се раззорява. На крепостните стени се показали множество войници и царските телохранители, между които се намирала и царицата. Сичкото това се не скрilo от осторожното и опитното око на Страшмира. Тоя юнак скокнал накраки, извадил саблята си, посрещнал Зафири и извикал: «Тряба да знаете, че Страшимир няма оная покорност, която е свойствена на Рале и на Стояна! Смърт на гърците! Защищавай се, гнуснаво куче! Испитай българското отмъщение.» След малко време кир Зафири паднал на земята и издъхнал с различни проклетия и към България, и към нейните верни синове.

— Хванете го, вържете го, отсечете му главата, убийте го — викала царицата и сочила с пръст към Страшмира.

— Смърт на гърците! — извикал още веднъж Страшимир.

— Смърт на гърците! — извикали няколко стотини гласове.

*

Пред царските палати в Търново стоели няколко души войници и гледали с голямо любопитство на едно мъртво тяло, което лежало посред мостът. По дрехите се видело, че това тяло принадлежи на някой калугерин. Не преминали нито десет минути, а сичко Търново се намирало вече

на гореказаното място — секи желал да погледа с очите си и да се увери, че калугеринът е наистина убиен.

— Аз мисля — говорил един от войниците, — че тоя човек е убиен изненадано. Ножът на убиецът е бил твърде остър, когато е можал да прореже плешката му и да го нарани в сърцето. Така колят само най-големите злодейци.

— Аз мисля, че тоя калугерин е българин — говорил един гражданин.

— Ако да би бил грък, то косата му не би била руса. Кой из вас е виждал досега русокос грък? Който е грък, да пукне! — говорило едно младо момченце и подскачало от радост, че е измислило такава ненавистна клетва за гърците.

— От някое време насам в нашето отечество стават такива неща, които могат да зачудят секиго — говорил един старец и клатил главата си твърде съмнително. — Когато погледа човек около себе си, то трябва да се убеди, че нашият цар е седнал на престолът само за това, за да унищожи българският народ и да му отмъсти за гърците.

— Не говори лошаво за царят — рекъл един от военните старейшини. — Ако да не би била царицата, то царят би бил добър и правдолюбив човек.

— Тежко на оная къща, в която жената чисти воловете, а мъжът плете чорапи; а още по-тежко на онова царство, което се управлява от мотовилката, а скиптърът му седи и суче цеви! Царят не бил крив! Не видите ли вие, че царските телохранители са захванали да ни колят като говеда! Не видите ли вие, че по-първите наши хорица лежат в темниците и оплакват майчиното си мляко! Най-после не видите ли вие, че у нас не съществува вече ни закон, ни права, ни милост! Народът е оголял и обосял като котка; а царят е заповядал да отнемат и манастирското имане и да го изпроводят на византийският император, защото на гърците трябали пари за войската, която се въоружала против турците! А нам? Нам пари не трябват! Ако турците нападнат на нас, то ние тутакси ще да им изпроводим царицата си, за да ни купи мир и свобода. Лукави и безчестни са нашите православни гърци, мой синко! Но и нашето време ще да дойде! Аз се надеям, че ние ще да им заплатиме не само капиталът, но и процентите. Тряба да им се върне на драго сърце онова, щото ни са дали насила. Ако не след година, то след десет; а ако не след

десет, то след сто. . . след хилядо. . . Сичко трябва да им се заплати!

Ако в това време да би погледал някой с особено внимание на тоя старец, то би помислил, че пред него се намира такава една личност, която е готова да пожертвува и последните си дни на своето отечество и да отмъсти на гърците за многогодишните им лукавства и за най-гнуснавите им предателства. Бледното и сбърчасаното лице на тоя старец виждало силна ненавист; неговите малки и руси очи блестели като две звезди; неговите стиснати устни и неговият остър нос виждал жажда за отмъщение; а неговата бяла брада свидетелствувала, че животът го е научил да цени своите думи и да ги изпълнява буквално. Но само тоя старец ли е ненавиждал гърците? Почти сичка България е очаквала съвсем равнодушно турските ордии, защото е мислила, че гърците са най-поганият, най-свирепият и най-злодейският народ на светът. Разбира се, че това убеждение е имало свое достоверно основание. В 14-то столетие Византия и нейните граждани са били до такава степен развалени и безчестни, щото ни една народност и до днес още не е дохождала до подобно унижение. Ако разгърнеме византийската история, то ще да видиме, че майката ослепява децата си, че синът скопява баща си, че бащата обезчестява дъщеря си, че братът убива сестрите си, че сестрата отравя мъжът си, че мъжът продава жената си и пр. Освен това гръцкото духовенство — което в старите времена е имало какво-годе влияние на народът и на неговата нравственост — заминало и най-развалените хора със своята безнравственост, тъпоумие и невежество. Това духовенство е било съставено от такива хора, които са били равнодушни към сяка една религия, които не са имали никакви философически или политически убеждения и които са проповядвали само оная епикурейска мъдрост, че човекът е длъжен да живее, дорде му се живее. При Палеологите висшето духовенство изгубило даже и оная византийска черта, с която са се отличали ония св. интриганти, които са живели при Константина Багрянородни или при Ивана Цимисхия. Патриархите, епископите и свещениците обичали своите подрясници само за това, за да имат добри доходи и да държат по няколко млади госпожи и олани. Тряба да забележа тука и това, че с одомският грях е царствувал и в императорските

дворци, и в манастирските келии със сичкото свое безобразие. България е видяла сичкото това и гнусила се е от него от сичкото си сърце; а българските царьове и по-първите български боляри са подражали на византийците и старали са се да воведат и в отечеството си различни гръцки обичаи.

След малко време един от гражданите се приближил до мъртвото тяло, погледал с особено внимание лицето му и извикал:

— Братия, знаете ли кой е тоя човек? Аз го познавам. . . Тоя човек е игуменът из Рилският манастир.

— Игуменът из Рилският манастир! . . . Не може да бъде! Кой се е осмелил да убие тоя свети човек? . . . Убийците трябва да се намерят или ние тутакси ще да се земеме за оръжие. . . Де са градските стражари? Де са царските чиновници? Ако се не намерят убийците, то ние няма да оставиме жив ни един царски човек! . . . — викал народът и волнувал се като разярено море.

— Братия, не са криви царските чиновници и градските стражари. . . Отец игумен е убиен от Страшимировите съзаклятници. . . Отец игумен беше верен на царят и на царството; а Страшимир е готов да избие сичките царски чиновници и да отнеме престолът на брата си. Снощи пристигна в градът ни из главният лагер един царски посланик и разказа ни, че Страшимир е успял вече да възбунтува и царската войска. Преди пет деня той нападнал с няколко хиляди кръвожадни издайници на планинската крепост, убил царският съветник кир Зафири, проклинал брата си и пустил няколко стрели срещу снаха си. Страшимир се е съединил с турските ордии и приготвява се да нападне на отечеството ни и да ни направи турски робове — говорил един от царските чиновници.

— Това не може да бъде — казал старецът. — Аз познавам Страшимира и неговото сърце! Страшимир се е борил досега със сичките наши неприятели и проливал е кръвта си за щастието на отечеството ни и за доброто на народът ни, без да мисли за себе си и без да иска от назе награда. Това знаят и най-малките деца. Който говори лошаво за Страшимира, той е неприятел на България. Освен това аз зная твърде добре, че отец игумен е бил на Страшимира голям приятел. По моето мнение отец игумен е убиен от Страшимировите неприятели. . .

— Замълчи! — извикал чиновникът. — Кои са тия Страшимирови неприятели? Аз зная какво искаш ти да кажеш. . . Знаеш ли ти, че Страшимир е ходил в Едирне и видял се е с Баязита? Знаеш ли ти, че Баязит му е обещал помощ и поддръжка?

— Лъжеш, блюдолизину! — се зачул измежду народът ясен и мъжествен глас. — Страшимир не прилича на вашите празноглави боляри, които позволяват на гърците да ги яздят и които са готови да продадат отечеството си на турците за любовта на царицата и за удоволствието на жените си.

Когато народът чул тия думи, то се обърнал към оная страна, откъм която се зачул гласът, и пред него се изправил Страшимир. Тоя юнак се приближил до мъртвото тяло, свалил шапката си, прекръстил се и извикал:

— И тебе изядоха нашите кърлежи! И тебе изпиха кръвта нашите пиявици! . . . Но бъди покоен! Страшимир ще да отмъсти и на твоите убийци!

После това той се обърнал към народът и рекъл:

— Братия, не вярвайте на моите и на вашите неприятели! Кълна ви се в името на бога, че аз не желая ни царска слава, ни царска корона, ни царски почести. Щастието на народът е за мене най-голямата награда, която искам от бога за моите досегашни мъки, неволи, страдания и безпокойствия. Ако се аз не съгласявам с брата си, то се не съгласявам за това, защото обичам отечеството си повече, отколкото него; а ако търпя неговите гонения и клеветите на неговите блюдолизи, то ги търпя за това, защото се боя от сяка междоусобна война. Но и аз съм човек! Не мога вече да търпя. Ако брат ми да би изпълнял волята на народът, то аз би бил най-първият негов нископоклонен роб; но той е станал сяпа оръдие на византийците и на развратните жени, които са дошли в нашето нещастно отечество да одерат и кожата ни и да ни предадат в ръцете на турците. Секи из вас знае, че турците са дошли в императорските земи по желанието на самият император и че Баязит е повикан да накаже българите, които се не повиняват на неговите заповеди. Ако питате мене, то аз ще да ви кажа, че ако ние не очистиме земята си от гърците, то турците твърде скоро ще да влязат и в Търново. Както е предадена София, така ще да бъдат предадени и сичките други български градове. Градоначалниците в по-първите

български градове са гърци; по-голямата част от войската се предводи от гърци; първите царски съветници са гърци; най-после по-голямата част от нашето висше духовенство са гърци. Братия, аз ви съветувам да идете сички при брата ми Ивана, да паднете пред него на колени и да го помолите да изгони гърците и да избави отечеството ни от техните предателства.

— Смърт на гърците! — извикали няколко хиляди гърла.

*

В едно българско селце, което се намирало под самите поли на Стара планина, произходило голямо движение. От всяка една страна се приближали въоружени хора и разговаряли се между себе си живо, горещо и сърдито. Едни псували гърците, други проклинали царицата, трети възхвалявали Страшимира, а четвърти благославяли Рале и Стояна. В една из селските къщи под кичестият и меризливият орех седели две млади същества, които били дотолкова щастливи, щото не обръщали никакво внимание ни на черните облаци, ни на дъждът, ни на страшната глъчотевица, ни на народните викове: «Да живее България! Смърт на гърците!» Мъжкото същество седяло замислено и гледало без цел и без съзнание към небето; а женското му гледало в очите с такава любов, с такава преданост и с такава ангелска невинност, с каквато гледат най-чистите сърца и най-честните души.

— Действителността е темна като ония черни облаци; а мечтите ни и стремленията ни са лучезарни като ясното слънце. Кой знае какво може да се случи! Аз съм се предала в ръцете ти, без да мисля за своето бъдеще и за своята чест — говорило женското същество.

В това време мъжката фигура се навела, прегърнала тоя земни ангел през кръстът, облегла главата си на рамото му и целунала го така сладко, щото би му позавидувала и най-нежната майка, която жертвува себе си за децата си. И наистина, лицето на това младо женско същество приличало на ангелско. Това лице било дотолкова искрено, сериозно и възвишено, щото ни един мъж не би усетил в неговото присъствие такива мисли, каквито

той обикновено усеща между другите жени. Георги Шишман е имал пред себе си мило, разумно, невинно и чисто-сърдечно същество; той е бил в свръхестествено положение и не е усещал нищо друго освен райско и невинно блаженство; най-после той се е намерил при такава една висока душа, която е отблъсвала от себе си всяка унизителна и всяка подла мисъл. . . С една дума, из сичко се видело, че между тия две същества съществува такава чиста любов, която е готова да излезе пред секиго и да му каже: «Аз съм негова, а той е мой.»

— Ако победиме нашите неприятели и ако се върнем със слава и чест, то ще да излеземе с тебе пред олтарят и ще да се съединиме во веки веков — говорил Георги Шишман и гладил с дланта си русата главица на своето земно ангелче.

— Да даде бог — казало момиченцето и замислило се.

Из гореприведеният разговор читателите са се усетили вече, че това момиче е било дъщеря на Рале войвода. Името му е било Босилка.

— Дай да те целуна още веднъж и после да ида на пътят при народът — казал Георги Шишман. — Народът се е събрал вече. . . И дъжд захваща да вали. Иди вътре. . . Довечера ще да дойдем заедно с баща ти. Остани с'богом. — И Георги Шишман скокнал накраки и изскокнал на улицата, дето се били събрали няколко хиляди българи.

— Да е жив Георги Шишман! — извикал народът. — Смърт на гърците!

— Да сте живи и вие, момчета! Да е жива България! — рекъл Георги. — Готови ли сте, юнаци? Ако сте готови, то хайдете напред. Но преди да тръгнем, аз искам да ви кажа, че вие трябва да бъдете благоразумни, честни и човеколюбиви. Не нападайте на ония гърци, които не нападат на вас и които ви не правят зло. Нашата обязаност е да идеме при баща ми и да го помолиме мирно, кротко и нископклонно да изгони гърците и да даде управлението над войските на българските боляри. Разбрахте ли ме? Който не послуша моите съвети, той не е българин.

После тия думи Георги Шишман се обърнал към един млад войник и попитал го:

— Видя ли се с чича ми Страшимира? Какво се върши в Търново?

— Княз Страшимир беше в Търново — казал войни-

кът. — Днес ще да пристигне и той със своята войска. Ако да не беше той, то народът насмалко щеше да изгори сичкият град. «Чакайте, мой братия! Слушайте, мои синове!» — викаше той; но народът беше глух. «Смърт на гърците!» — викаше и малко, и голямо. Сичките царски чиновници, сичките гръцки военоначалници, които се намираха на българска служба в Търново, положиха вече главата си под народният топор. Народът носеше тялото на рилският игумен из градът и викаше: «Боже, помогни ни да си отмъстиме за неговата кръв! Боже, помогни ни да изчистиме земята си от нечестивите!» Когато свещеното тяло беше донесено пред патриархията, то патриархът, излезе в своето черковно облекчение, вдигна ръцете си към небето и извика: «Да упадет кров сия на главе виновних и да поразит их!» А сълзи капеха из неговите стари очи. Страшно беше да погледа човек на народът в ония минути. Старците плачеха, жените си скубеха косите, младите проклинаха, децата псуваха, а юнаците се кълнях да отмъстят. Когато княз Страшимир излезе пред патриархът, то той му заръча да поведе народът и да го заведе при царят. «Иди при Ивана, рече той, и кажи му, че гръцките беззакония не могат вече да се търпят. Ако се не съгласи да изгони гърците и да ограничи властта на жената си, то аз ще да благословя бунтът и ще да го сваля от престолът.»

*

В една от царските стаи седели няколко души боляри, между които се намирали трима калугери и царицата. Царицата била сърдита и незадоволна; а калугерите гледали надолу смирено, броили броениците си и въздишали. Ако някой да би погледал на това събрание, то тутакси би се уверил, че то е съставено само от гърци.

— Аз ви казах да ги отровите — говорила царицата. — Ако тия хора излязат из темницата, то тежко и вам, и мене! Аз зная кой е Рале! Прочетохте ли писмото на императорът? Императорът ни моли да унищожиме сичките препятствия, които му не позволяват да изпълни своите планове. . . А вие!

— Ако да не би бил Георги Шишман, то ние одавна вече би изпълнили твоята воля — отговорил един от калуге-

рите. — Преди няколко дена Ралевата дъщеря беше дохождала да види баща си. Нашите стражари я не пуснаха; но тя отиде при Георгия и помоли го да я пусне. След един час тя излезе из темницата, скубеше косата си, плачеше и викаше колкото си може. В това време отец Агатангел я хвана за ръката и помоли я да влезе в одаята му и да се успокои; но тя го погледна кръвнишки и каза му пред толкова хора, че той е джелятин, защото е искал да отрови баща ѝ. «Баща ми е остарял на бойното поле, тялото му е покрито с дълбоки рани, кръвта му се е проливала в най-жестоките битки против българските неприятели; а българският цар за сичките негови заслуги го е предал в ръцете на най-безсовестните тирани, които го мъчат с всевъзможни мъки и които го морят от глад» — викаше тя и скубеше косата си.

— Аз мисля, че Георги Шишман е длъжен да положи първи главата си под нашето отмъщение — рекъл един от калугерите. — Ако да не би бил Георги, то ние одавна вече би турили Ивана в джебът си.

— Бъдете осторожни — рекла царицата. — Аз и сама вече видя, че Георги трябва да се махне от светът; но неговата смърт ще да остане дълбока тайна, защото народът го обича и защото баща му има твърде чуден характер. Ако Иван Шишман обича сляпо, безкрайно, то той е в състояние и да ненавижда сляпо и безкрайно. Иван обича синът си от сичкото си сърце. Разбира се, че той обичаше и брата си Страшимира; но любовта му към мене беше по-силна. . . Тряба да се употребят различни хитрости. Такива характери са твърде опасни. Тряба да се кроят умни и по-хитри планове.

— Но имаме ли ние време да правиме дълбоки и обширни планове? — попитал един от болярите.

— Вие трябва да махнете Рале и Стояна; а аз ще да се погрижа за Георгия сама — каза царицата. — Ако да беше жив Зафири, то моята воля одавна вече би била изпълнена. А какво се чуе из Търново?

— Страшимир е възбунтувал народът и накарал го е да избие гърците; а онзи стар дявол, патриархът, се е осмелил да грози даже и на царят и да го нарича гръцко в и т л о! Аз мисля, че ако ние не принудиме царят да предприеме колкото се може по-скоро строги мери против бунтовниците, то нашето царствование е свършено. Тряба

да се работи по-скоро и по-будно. Ако котката не желае да стане играчка на мишките, то трябва да им покаже своята сила в онова време, когато още ѝ са остри ноктите. Ние трябва да се възползуваме от Ивановите слабости и да свършиме своите дела, дорде не е късно — говорил калугеринът така тихо и така богобоязливо, чегато се молил богу за греховете на ближният си.

— А какво трябва да правиме сега? — попитала царицата.

— Ето какво. Ние трябва да прибързаме и да махнем затворените войводи; а вие сте длъжни да очистите Георгия и неговата любовница, която е дъщеря на Рале. Колкото за Страшмира, то него ще да унищожи сам Иван Шишман. Примките одавна вече са наместени. Иван Шишман е твърдо убежден, че Страшимир е бунтовник и че той се старае да отнеме престолът му. Разбира се, че това дело е достатъчно да унищожи сяка една братска любов и сяко едно милосърдие. Страшимир не трябва да се вижда с царят. Ако рилският игумен да би излязъл пред Ивана, то работата би се открила; но ножовете на нашите паликариета извършиха своята длъжност навреме и съхраниха тайната ни.

— А какво говори народът за това убийство? — попитала царицата.

— Ние употребихме сичките си сили да окривиме пред народът Страшмира, че уж той е убил светият игумен; но нашите старания останаха напразни, защото Страшимировите приятели се бяха събудили по-рано от назе. . . Ние говорехме, че Страшимир е убил игуменът за това, защото той е бил верен на царят; а народът се провикаше от сяка една страна: «Смърт на гърците!»

— Тряба да се работи — каза царицата. — Ние не трябва вече да жалеете никого. . . Ако стане нужда, то аз съм готова да принеса и по-голяма жертва. На българският престол трябва да седне моят син Александър. Слушате ли? Ако Иван намисли да се бори със своята тигрица, то тежко и на неговата кожа! Аз съм се решила да се боря и с най-яките левове, защото моите нокти са ядовити. Тая нощ трябва да бъде последна. . . А знаете ли де е Георги Шишман? Идете и изпроводете го при мене. Аз желая да се видя с него колкото се може по-скоро. Слушайте и това. Вие сте длъжни да намерите

Ралевото момиче и да го затворите в манастирът. Сичкото това трябва да стане колкото се може по-скоро. Не гнусете се от никакви средства, не плашете се от никакви препятствия и не запирайте се пред никакви пропасти. Умният човек трябва да употребява против своите неприятели и най-гнуснавите средства. Когато един човек намисли да си отмъсти на враговете, то сяко едно средство е за него священо. . . Ние сме гърци.

— Да живее Страшимир! Да живее Георги Шишман! Да живее царят! Смърт на гърците! — се зачули на дворт няколко хиляди гласове и прекъснали разговорът на гръцкото събрание. Пред народът вървели Страшимир, Георги и почти сичките по-първи боляри. Ако тия хора и да се бунтували против царят си и против неговите съветници, но лицата им виражали покорност, послушание и доброжелание. Из сичко се видело, че тия са дошли не да нападат, а да молят. В това време, когато народът влязъл в крепостта и когато захванал да вика, то Иван Шишман писал писмо на брата си Страшмира, в което го молил да бъде човек и христиенин и да не бунтува нещастното си отечество, което е нещастно и без вътрешните раздори; но когато чул народните възклицания, когато погледал из прозорецът и видял пред народните бунтовници своят брат и своят син, то хвърлил перото, захапал устната си, позеленял от яд и извикал:

— Царицата е имала пълно право! Тая жена е пророк. «Не вярвай и на синът си, казваше тя, защото неговата ненавист към мене ще да го накара да извади ножът си и против тебе.» Иди после това и отгледвай деца, иди после това и обичай синовете си! . . .

В това време в стаята влязъл един от царските телохранители, поклонил се на царят и казал му, че народът желае да го види.

— Вашият син и вашият брат ме изпроводиха да ви се поклоня и да ви помоля да излезете пред народът и да излечите раните му — рекъл той.

— Аз нямам син, аз нямам брат — казал Иван и погледал към небето. — Моят син и моят брат са бунтовници. . . Още Иван Шишман живее и мисли да живее; а неговите наследници се карат за тронът му и повдигат оръжие за неговата порфира! Ето, земи тая царска порфира и хвърли я пред синът ми и пред брата ми. Нека се

борят между себе си. Който из тях бъде по-крвожеден и по-безсовестен, той ще да победи и ще да седне на моят окървавен престол. Дай им я. . . Нека се гризат за нея като кучета. . .

Телохранителят земал порфирата и изнесъл я; но после малко време се върнал назад и проговорил:

— Твоят син и твоят брат са дошли не да правят насилия и да отнемат твоето право, а да търсят правосъдие, любов и братство. Ако народът се е събрал днес пред твой дворец, то се е събрал не да напада на тебе, а да те моли.

Иван Шишман земал скипърът си, турил на главата си царската корона, наметнал царската мантия, опасал мечът си и излязъл.

— Да живее Иван Шишман! Смърт на гърците! — извикал народът.

— Деца мои! — казал Шишман и посочил с пръст към небето. — Грехота е от бога да се бунтувате в днешните тежки времена, когато на отечеството ни грозят вънкашни неприятели. Вие сте заборавили своите обязанности; вие сте заборавили, че сте българи и християни; вие сте предатели на отечеството си. Турските ордии стоят вече на нашите граници; а вие се бунтувате против царят си, вие сте захванали междуособна война, вие сте тръгнали след мой неверен брат, който е заборавил, че ние сме се родили от една майка и че сме бозали едно мляко. Грехота е и срамота е.

— Страшимире, дай сметка пред брата си за своите досегашни действия. Ако си крив, то трябва да се покаеш; а ако си прав, то трябва да се оправдаеш! — викал народът.

— Братия! — казал Страшимир и заплакал като дете. — Ако съм аз някога даже и помислил да въстана против брата си и да отнема неговият престол, то нека бог излее сичката своя ярост на главата ми. Аз твърде добре зная кой е посеял недоверие между мене и брата ми; но моята длъжност е не да обвинявам другия, а да оправдая себе си. Аз съм дошъл при брата си да му предам Видинското княжество и да му бъде такъв също поданик, каквито сте му и вие. . .

Тия няколко думи възволнували Ивана Шишмана дотолкова, щото той бил вече готов да се приближи до

брата си и да го прегърне; но в това време между него и Страшимира се изправила царицата. . .

— Стойте — извикала царицата. — Аз би желала да попитам своят девер и своят син защо са тия довели със себе си толкова хиляди хора и защо са излезли пред царските очи въоружени? Ако Страшимир е дошъл да измоли от брата си прощение за своите стари грехове, то той е длъжен да дойде сам. . . А за какво е дошъл Георги Шишман? Какво иска той?

Царицата не могла да продължи разговорът си. В това време тя се намирала в такова положение, в каквото се намират осъдените на смърт. Душевните ѝ потресения били до такава степен големи, щото тя не могла да стои на краката си. Тя седнала и заплакала.

— Ако съм довел със себе си народните представители, то съм ги довел за това, защото нямам желание да умирам в темниците от отрова или от предателски нож. Не съм аз първи, не съм и последни. . . Де е Рале? Де е Стоян? Аз съм се заклел пред бащината си смъртна постеля да служа на отечеството си, да обичам брата си и да ненавиждам гърците — и изпълнял съм своето обещание свято и безгрешно. Това е известно почти на сичкият народ. Който има доказателства, че аз съм работил друго, че, то нека излезе пред мене и да ме обличи. Аз съм готов да докажа секиму противното. . . Страшимир се не бои и от най-хитрите клевети, защото сърцето му е чисто.

— Лъжеш — извикала царицата и скокнала на краки. — Ако ти да беше добър брат, верен син и честен човек, то не щеше да помагаш Петру и Асену, не щеше да бунтуваш народът, не щеше да се противиш на царската воля. . .

— Не говорете лошаво против братията ми. Петър и Асен са така също верни на брата си и на отечеството си, както и аз. Аз мога да потвърдя своите думи с неопровержими доказателства. Мога да ви докажа така също, че гърците не могат да бъдат наши приятели. Ако да не би били вие, то между нас би царувала братска любов, искрено съчувствие и взаимна привязаност. Българинът не трябва да пуца в къщата си гръцка душа. . .

— Да, не трябва. . . — се зачул изпомежду народът юнашки глас и пред царят излязъл Стоян. Царицата под-

скокнала, царят трепнал; а Страшимир и Георги погледали към нещастният юнак с голямо съжаление. Стоян бил нерешен, неумит, бледен и страшен. — Не трябва — повторил той и скръцнал зъбите си. . . — Идете в темницата и вижте какво патиме от гърците. Рале е отровен. . . Отровиха го гърците, отрови го царицата, отровиха го нейните калугери, които проповядат Христова любов, смирение, адски мъки и второ пришествие. Идете по-скоро и помогнете му.

— Рале е отровен! — извикал народът. — Смърт на гърците! Долу царицата!

— Иване — казал Стоян и погледал към царят свирепо. — Ти си длъжен да изведеш жената си и нейните съучастници пред съдилището; а ако не изпълниш моето желание, то ти заповядам — слушаш ли? — заповядам ти да подадеш скиптърът си на Страшмира и да бягаш из отечеството ни. Доста сме страдали. В България трябва да владее български цар, а не гръцка кукла или женска хурка.

— Кой го е пуснал? — викала царицата и молила стражарите да хванат Стояна; но сичкият свят гледал надолу и не мествил се от мястото си. Няколко души граждани отишли в темницата, изнесли Рале и донесли го пред царят. Тоя български юнак бил полумъртъв. Било ужасно да погледа човек на тая безчовечна картина. Пред Ивана Шишмана лежал онзи български юнак, от когото е треперала Византия и който е бил гроза за турците. Лицето му било зелено, устата му криви, очите му изпъкнали, а устните му черни. Из сичко се видело, че тоя човек е отровен със силна отрова. Георги Шишман се приближил до страдалецът, повдигнал главата му, целунал го по челото и проговорил: «Кълна ти се в името на Христа, че аз ще да отмъстя на твоите джелати!»

Рале отворил очите си, погледал насам-нататък, видял царицата и проговорил тихо, но ясно:

— Сиромас Иван Шишман! Тая гръцка чума ще да изяде и неговата глава. Гонете гърците, мои братия! Вардете се от гъркините! Избавете царят си и земята си от тоя демон. Не оставяйте момичето ми, мили братия българи! Вардете го от ноктите на тая тигрица. Проклета да е! Прощавай, Георги!

— Затъкнете устата на това старо куче да не лае — рекла царицата.

— Мълчи, крастава кучко — рекъл болният. — Твоите калугери изпълниха желанието ти; но аз оставям силни отмъстителите.

— Дайте му мляко, викайте докторът ми, полечете го — викал царят.

— Късно е вече, Иване! Аз отивам. Варди се да не постигне и тебе подобна смърт — рекъл Рале и издъхнал.

— Смърт на гърците! — извикал Стоян и побягнал из крепостта.

*

Едно време Цариград е бил розкошен, изнежен, развален, безхарактерен и безсовестен. Царските палати са били направени от мермер и кипарис; царските телохранители и съветници са били облечени с кадифе, с коприна и със сухо злато; а народът по провинциите се е намирал в скотско положение. От една страна го е глобил царят и неговите чиновници; а, от друга, са смукали кръвта му духовните пастири и учители. Гръцките калугери още в онова време са имали кърлежки характер. На тоя свят почти всеки един народ се е родил за нещо. А гърците? Гърците са създадени да продават бога, да се хранят и да печелят от «млякото на света Богородица», от «честният кръст» и от всякакви други божествени предмети. Когато е процветала идолопоклонническата староелинска религия, то гърците са носили да продават по светът Юпитеровите стрели, Юнонините гривни, Баххусовите «благодати» и Сатурновите «косми»; а когато се появило християнството, то изтласкали остарелите свои богове, приняли евангелието и преобърнали Христовото учение наопаки. Малко по малко Христовата черква станала бакалница и захванала да храни всевъзможни нехранимайковци, отцеубийци, конекрадци и други такива. Византийският император е бил първосвещеник на Христовото стадо; а цариградският патриарх е бил царски мандраджия. Царските даноци и черковните доходи са се яли заедно. Царят е правил черкови и манастири; а патриархът се е старал за благосъстоянието на царския

харем. Но както и да е, а византийските царьове са били земни богове. В една от стаите на царският дворец стоели двама калугери и очаквали царските приказания. Тия калугери приличали на мехове: главите им били кругли, лицата им червени и мазни, страните им приличали на възглавничета, а кормите им стърчали като у тежки жени. Пред тия Христови апостоли стоели няколко души царски слуги и мерили ги от главата до краката.

— Отче Харитоне! Българският хляб, както се види, има чудни свойства — говорил един от слугите и чоплил с пръстът си брадата на отца Харитона без никакви церемонии. — Когато те изпроводихме във варварската земя, то ти, клетнико, приличаше на сламка; а когато се върна назад, то не могат да те поберат и царските врата. «Отгоений телец.» Да не са те надували в Българията? Очите ти са подпухнали като у някой копач или като у някой селски поп; подбрадникът ти е заприличал на конска торба; лицето ти е заприличало на пълна месечина; а коремът ти прилича на златното кубе, което покрива «Света София». Испостил си се, сиромахо! Ако царят да би послушал мене, то аз би го посъветувал да те напълни с катран и да те запали на сирно заговяване. — После това слугата се обърнал към другият калугер и продължал: — Ами ти, отче Паисие! Ти приличаш като две капки вода на манастирски котурак или на халкедонски бивол. Добър си и ти — да не ти са уроци! А я кажете ми, с какво ви хранеха българите?

— Остави ти българите и кажи ни скоро ли ще да ни приеме царят — рекъл отец Паисия.

— А донесохте ли парички из България? — попитал друг един слуга.

— Донесохме малко — отговорил отец Паисия.

— Вие сте длъжни по-напред да си видите сметките с назе; а после вече да излезете пред царят. Де ви са даровете? Ако да не бяхме ние, то вие и до днес още би сънували в манастирът тлъсти кокошки, чернооки невести и белолици калини — говорил първият.

— А хубави ли са българските жени? — попитал друг един слуга, който се старал от сичкото си сърце да бъде хубав и гиздав.

— За тия неща аз ще да ви разкажа други път — казал отец Паисия.

Българските храненици извадили пунгите си, отделили няколко златни монети и раздали ги на слугите. След няколко минути един от царските телохранители отворил вратата и поканил преподобните шипари да влязат. Византийският идол седял на престолът си в такова положение, в каквото обикновено се изображава господ Саваот в гръцките черкови. Който желае да си състави ясно понятие за тая смешна картина, то нека иде в някоя гръцка черкова и да погледа, когато облачат някой фанариотски владика. Физиономията на Маноила Палеолога била важна, сънлива, развратна и доволно глупава. Тоя император приличал на калугерин или на надуен мях. Когато калугерите се приближили до негово императорско величество, то му целунали ръката; а негово величество ги целунало по челото. Тряба да ви кажа и това, че византийските императори са били свещени лица.

— Какви известия ми носите от моят любезен син Ивана Шишмана? — попитал императорът тихо и невнимателно.

— Иван Шишман ни каза да ти явиме, че българският народ е въстанал и че не желае вече да му се повинява. Освен това той ни заповяда да ти явиме, че българските боляри го накарват да изгони гърците и да напусне царската. «Това е, казват, необходимо за спокойствието на господарството.» Най-напред Иван се държеше юнашки и не искаше нито да чуе за народните желания; но неговият брат Страшимир и неговият син Георги се съединиха с народът и накараха го да управлява господарството си по волята им. Множество гърци са вече избени, множество гръцки калугери са изгонени из България, множество чиновници са свалени от службата си. Преди една неделя народът се беше събрал в царският дворец и викаше из сичкото си гърло: «Махни царицата! Изгони тая гръцка чума! Нека иде по дяволите!» «Не мога — казваше Иван Шишман, — аз имам деца.» «Нека идат и тя, и децата ѝ по дяволите! Тигрицата не ражда ягне. . . Тие деца не са твои. . . Тя ги е родила с демоните. . .» Когато Иван видя, че не може да се бори с народът, то му се обеща да изпроводи жената си в някой манастир. Ако да не беше отровен Рале, то не би се случило подобно нещастие. . .

— А Рале е отровен? — попитал императорът и лицето му заблестяло от радост.

— Отровихме го ние по приказанието на царицата — отговорили калугерите с един глас. — Ние ѝ казвахме да почака; но тя прибрза. . . Царицата ни заръча да те помолим да ѝ помогнеш. . . Тя трябва да остане и занаят пред царица. Ако падне тя, то ще да падне и сичката наша досегашна сграда.

— Но как ще аз да ѝ помогна? — казал императорът. — Вие и сами видите, че моето положение е още поужасно. Ние повикахме турците да ни защитят от българските топори; а принудени сме да станем жертва на своите собствени защитници. Баязет ми яви преди малко време, че желае да заключи с българите мир и да обърне оружието си против империята. Гледайте сега какви са турците! Мога ли аз, кажете ми сега, да помогна на българската царица и да я избавя от разяреният народ? Разказват, че турците са намислили да ударят на моите владения твърде скоро. При Баязета се намира някой си българин Стоян, който е произвел в турският лагер голяма радост. Тоя българин е казал на Баязета така: «Ако ти заключиш мир с българите и ако обявиш война на Византия, то аз ще да ти доведа около петдесет хиляди войника. Кови желязото, дорде е топло. Ако се не възползуваш от днешната българска ненавист към гърците, то ти не си син на Амурата. Аз съм дошел в лагерьт ти само за това, защото ненавиждам гърците. Ако си умен човек, то трябва да употребиш и мене за своя полза. Аз съм се заклел пред бога, че ще да си отмъстя на гърците и че ще да посветя сичкият си живот на тяхното изкоренение — а моите думи са святи като молитва. Възползуй се от моето предложение.» Когато Баязет чул Стояновите думи, то му отговорил така: «Когато Сюлеман е стъпил пръв път на византийската земя, то той е мислил не да покорява балканските скали и не да наказва българите за тяхната непокорност, а да влезе в Цариград и да намери онова, щото желае всяко мохамеданско сърце. Аз съм унук на Сюлемана I. . . Аз съм длъжен да изпълня желанието му. «На тоя свят трябва да бъде един цар и един бог», казваше мой баща. — Императорът замълчал и погледал към калугерите. По очите му се видело, че той желае да чуе и тяхното мнение.

— Аз мисля, че ние трябва да употребиме някоя хитрост — казал единът калугерин. — Не можеме ли някак си да излъжеме Баязета и да го накараме да обърне стрелите си към друга някоя страна.

— А аз мисля, че ние сме длъжни да търсиме колкото се може по-скоро приятели и съюзници — рекъл другият калугерин.

— Приятели и съюзници! — повторил императорът. — А кой е онзи народ, който ще да пристане да бъде наш приятел и съюзник? Ние, хвала богу, сме насолчили на сичкият свят! Наши съюзници би могли да бъдат българите и сърбите; но ние сме успели да посеете между тях такава ненавист, която се не изкоренява с нищожни средства.

— А татарите? — попитал калугеринът.

— Темерлан иска пари — отговорил императорът.

— Ако иска пари, то ние ще да ги намериме. Ние сме ти донесли вече стотина хиляди драхми. Тия пари ни са дадени от българската царица и от някои наши благочестиви иноци.

В това време в стаята влязъл един от телохранителите на императорът и обявил му, че един чуждестранец желае да го види и да се разговори с него. Императорът заповядал на калугерите да дойдат при него на другият ден и да му донесат парите; а после се обърнал към телохранителят си и казал му да повика чуждестранецът. Пред императорът се явил един висок, гиздав и едър човек, който имал руса коса, увянало или бледно лице и огнени очи. По сичко се видело, че тоя човек не е грък.

— Кой си ти? — попитал царят.

— Аз съм българин — отговорил чуждестранецът.

— Как ти е името и защо си дошел при мене?

— Името ми е Звонимир; а дошел съм да служа в твоята войска.

— А защо не служиш на своят цар?

— Не мога да служа на Ивана. . . Иван е погубил моите родители. . .

— Аз ще да заповядам да те приемат във войската. Какъв чин си имал при българският цар? — попитал императорът.

— Аз бях сотник.

— При мене ще да бъдеш тисящник.

*

Над Цариград висяла мрачна и мъглива нощ. Нищо се не видело. Високите и меризливите кепариси дремали, морето било тихо, а Адамовите синове «спали от дългият». Само две същества не спали и занимали се с животът на двоекраките и с техните цели, желания и помишления. Тия две същества говорили български.

— Намери ли я? — попитало едното същество.

— Намерих я — отговорило другото.

— А ще ли да можеме да изпълниме желанието си?

— Аз мисля, че ще да можеме. Днес излязах пред самият император и помолих го да ми даде място във войската. Ха-ха-ха! Аз ще да бъда добър войник. Досега съм бил сотник, а отсега ще да бъда тисящник! Ако Андроник ми даде още един чин, то аз съм готов и наистина да стана грък и да му служа вярно и праведно. Тъй е то.

— Остави Андроника и да поговориме за своите собствени дела. Аз мисля, че ние сме длъжни да свършиме работата си колкото се може по-скоро и да се чистиме из Цариград, защото, ако гърците открият нашето намерение, то въжето е приготвено. Един из нас трябва да се върне колкото се може по-скоро в Търново и да извести Страшимира за нашите успехи. Баязет се е решил вече да удари на гърците. Ще бъде изново кървава сватба! Колкото за Стояновата кирия, то тя и до днес още се намира в Одрин. Стоян ще да я намери и сам. Отидох днеска при майка ѝ и попитах я за нейното мило чедице. «Нещастна е оная майка, каза тя, която дава чедото си на български варварин.» «Добро чедо си възпитала!» — си помислих аз. «Попаднала се в робство у турците; а мъжът ѝ побягнал и оставил я да пролива горчиви сълзи» — продължи бабускерът. «Сирота!» — казах аз.

Дорде двамата българи кроили планове за бъдещите свои действия, то се появил малък ветрец и разпръснал мъглата. Из волните на Черно море изплувала ясна месечина, няколко милиона светли звезди се запалили по ясното небе и Цариград израснал пред очите им. Цариград е бил величествен и в онова време. Неговото местоположение, неговите сгради и неговите кепариси са били в състояние да упоят всяка една душа и да възвълнуват всяко едно сърце.

— Хубаво място! — рекъл единът българин.

— Аз и до днес още не мога да се начудя на Симеона Велики! Кажете ми, защо тоя велики български цар не е влязъл в тоя град и защо го не е избрал за своя столица? Даже и гърците ни разказват, че Симеон е можал да го земе. В една гръцка книга се говори, че Симеон дошел до Влахерна и мислил да върви напред; но когато видял Цариград, както го гледаме сега и ние, то се уплашил от неговото величие и от неговата красота и върнал се назад. Ако аз да би бил на неговото място, то би постъпил другояче.

— А какво би ти направил?

— Запалил бих го. Ако да не би бил на светът тоя град, то Баязет не би правил на нашите граници крепости и турците не би грозили на нашето отечество. Амурат беше рекъл на своите войници, че за него е по-драгоценен Цариград, нежели сичките други негови владения. Амурат има пълно право. За тоя град ще да се карат и ще да се бият различни народи и народности; а нашите нивя ще да бъдат газени, нашите къщи ще да бъдат палени и нашите деца ще да бъдат заробявани? По-добре би било да се изгори и да се махне от светът. . .

— Освен това тоя град е чума за ония народи и народности, които живеят около него и които имат с неговите жители каквото и да е сношение. Погледай на нашето отечество и порадвай му се. Едни дохождат с кръстът в ръка и разказват ни, че тия са апостоли и че Христос ги е изпроводил да им дадеме злато и сребро, да им се поклониме и да слушаме техните съвети; други дохождат с книгата в ръка и разказват ни, че са просветители и че обязаността им ги заставлява да ни направят хора, да ни просветят и да ни извлекат из варваризмът; а трети дохождат — със своята тънка снага, със своите черни очи и със своите дълги опашки — и разказват ни, че нашите жени са груби и необразовани, че в нашите мозъци расте коприва и че ние трябва да бъдем гърци. Тия хора са развалили народът ни до такава степен, щото е жалостно и да погледа човек. Освен това нашето богатство се изнася почти всяка минута. Ако работите вървят и занапред така, както са тия вървели досега, то ние сме длъжни да продадеме народността си и да се покориме или на гърците, или на турците. Ако питаш мене, то аз имам

повече наклонност да бъде поданик на турците, нежели роб на гърците.

— А аз желая да бъда свободен и да си остана българин. Ако ние бъдем умни и разумни хора, то трябва да се възползуваме от днешните обстоятелства и да убиеме с един камък два неприятеля. Ако накараме Баязета да удари на гърците, то нашето отечество е спасено. . .

*

В старите времена близо до Габрово, под самите поли на Балканът, се е намирал женски манастир. Когато турците влезли в България, то трябало да нападнат най-напред на Габрово. В онова време Габрово е било укрепено с широки обкопи и с дълбоки ями. Тоя малък градец се е борил с голямо мъжество. Грамотите, които са дадени на габровчани от първите турски султани, свидетелствуват твърде явно, че тоя градец е купен с големи пожертвувания. Най-напред турската войска е била длъжна да земе гореказаният манастир, защото той е служил като авангарда на Габрово. Произлязъл голям бой. Манастирът бил разрушен до самото основание и от него не останал ни камък на камък. Но във времето на нашия разказ в тоя манастир са живели около петдесет калугерки. Зданието на тоя манастир е било яко, темно и невесело. Множество знакове свидетелствували, че тоя манастир служи не само за спасението на няколко богомолни жени, но и за темница на развалените същества и за наказание на престъпниците. Пред вратата на манастирът вардила стража; а келиите на долния кат имали железни врата. Хайдете да влеземе в една из тия келии. На земята е постлана шарена плъстчица; покрай стената са наредени няколко възглавнички; в едно от къшетата гори кандило пред някаква си стара и почерняла от времето икона; а на плъстта седи едно младо, хубавичко и гиздаво момиченце. При момиченцето седяла една стара калугерка, която имала твърде лицемерна, хитра, свирепа и адска физиономия. Ако тая жена да би се намирала не в освещеният манастир, дето дяволите нямат никаква работа, то всеки би можел да помисли, че тя е излязла из пъкълът да търси грешни души. Тая

калугерка гледала на младото момиченце така, както гледа паякът на мухата или вълкът на ягнето; но нейният глас бил нежен, мек и кротък. Такъв глас е свойствен само на просящите, на калугерките и на шпионите.

— Не грижи се — говорила тя. — И на нашият плет ще да кукурикне някой петел. . . Търпи и надей се на бога. Човекът се е родил на тоя свят да търпи и да се моли богу. . . Не плачи. Кой знае какво може да се случи! Исус Христос е казал в евангелието, че първите ще да бъдат последни, а последните — първи.

— А защо ме държите затворена? Какво съм зло направила? Какво искате от мене? Пуснете ме да ида при баща си. За какво ме мъчите? — говорило момичето.

— Секи човек е длъжен да слуша царят и да изпълнява неговите заповеди. Вие сте затворени по повелението на царят — казала калугерката.

— По повелението на царят? — извикало момичето. — Това не може да бъде. Аз съм затворена не по повелението на царят, а по повелението на царицата. Така ли е? Боже мой, боже мой! Какво искат тия хора от мене? Какво съм им направила?

— Искала си да станеш царица — казала калугерката.

— Аз да стана царица! Това не е истина. Аз досега не съм ни помислила да бъда друго нещо освен дъщеря на Рале войвода. . . Моля ти се, бабо хаджийке, да ми кажеш, де е баща ми? Бъди ми майка и утеши сърцето ми. Каж ми, здрав ли е той и жив ли е? Каж ми, защо са ме затворили и какво искат от мене?

— Ако искаш да ти кажа право, то знай, че баща ти одавна вече е оставил тоя свят. . .

— Умрял е! . . . — извикала Босилка и заборавила се. Лицето ѝ се покрило със смъртна бледност; хубавите ѝ очи се затворили; а косата ѝ се наежила.

— Царицата ми каза да я уморя — бърбрала бабичката — и аз ще да я уморя. Младото се разбива лесно. . . Царицата казала на отца Агатангела да я отровиме. «Който се завземе да я отрови, каза отец Агатангел, той ще да добие триесет жълтици и игуменско място.» За такива богати дарове аз съм готова да изотрова цял един град заедно с котките му и с кучетата му. А ако чуе Георги? Жива ще да ме одере. . . А отде ще той да чуе? Ни

една жива душа не знае, че тая гиздосия се намира в манастирът ни. Преди една неделя аз ходих в Габрово и чух с ушите си, че ни един-жив човек не знае де се е дянала Босилка. «Сичкото царство я търси», казват хората. Откогато се е изгубило това момиче, то Георги Шишман е обърнал и земята наопаки. Тряба да се работи по-скоро. Един от стражарите ми разказваше, че някой си непознат човек дохождал една нощ и питал го не намирало ли се в манастирът ни някое момиче. «Ако ми кажеш — рекъл той на стражаринът, — че се намира, то аз ще да те направя голям човек.»

А отде ще да знае стражаринът какво се върши в манастирът ни? Ако Георги Шишман да би попитал мене, то аз би му разказала по-важни новости. . . И аз не знам какво да правя? Хората говорят, че из сичкото царство се събират вече в Търново болярите да свалят Шишмана от престолът и да затворят царицата в манастирът. Ако е сичкото това истина, то аз трябва да угодя на Георгия и да му увардя годеницата. А ако чуе царицата? Тряба да се измисли някое дяволско средство.

— Олеле, боже! Не оставяй ме да се мъча на тоя свят без майка и без баща. . . Земи душата ми по-скоро. . . Георги! Де си, Георги? . . . Отбрани ме. . . Аз съм твоя. Сиромаш тато! . . . — говорила Босилка без никакво съзнание.

— Тряба да се работи дяволски — продължала калугерката. — Аз трябва да изпълня желанието на царицата и да угодя на Георгия Шишмана. Работи, мой мъжо! Измисли някое демонско средство.

— Вардете се. Гъркинята е по-лукава и от демоните. . . Кръв, кръв. . . От иконата тече кръв. . . Тато е проливал кръвта си за България и за Ивана Шишмана. Черковите клепат. . .

— Скоро щат да заклепат и след твоята душа — казала калугерката и погледала към прозорецът. . . Изведнаж лицето ѝ приняло ужасно выражение. Из прозорецът гледало мъжко лице. . .

*

В главният турски лагер, който се е намирал онова време в Едирне, са произходили големи приготовления. Турските еничери точили ножовете си и викали Аллахът на помощ; старите турци клали овни и раздавали ги на сиромасите; моллите и дервишите викали из сичкото си сърце по джемиите; а Баязет седял затворен в своята стая и правил планове за бъдещият поход. При Баязета се намирал Стоян.

— Ако ти изпълниш думата си, то аз ще да те направя войвода над сичка България — говорил Баязет.

— Аз никога не съм лъгал — отговорил Стоян. — Аз искам от тебе твърде малко. . . Заповядай на своите подчинени да ми дадат жената, и аз съм твой до гробът.

— Но твоята жена е вече потурчена; а в нашите книги е написано, че ако някоя жена облече турско фередже, то тя трябва да го носи и на онзи свят. «Оная жена — говори коранът, — която е изула папучът на някой мусюлманин и която е преспала една нощ в чийто и да е харем, тя не трябва да сваля булото ни пред божии ангели.» Ако изпълня желанието ти, то аз не съм вече мусюлманин. Искай друго.

— Какво да искам! — казал Стоян и навъсил веждите си. — Не трябва ми нищо друго!

След малко време Стоян оставил султанският сарай, качил се на конят си и излязъл вън из градът. На северната страна от Едирне се е намирала в онова време гъста и кичеста гора, в която са се скривали множество християнски юнаци. Тия юнаци са нападали на турците твърде често и правили са им големи пакости. След време тая гора е станала за турците дотолкова страшна, щото в нея не са смели да влязат и храбрите Баязетови еничери. Самите турци говорили, че в гората се скриват непобедими дяволи, които не пропускат да премине ни хвъркато пиле. Българите са наричали тая горица «Орлюво гнездо». Когато Стоян дошел на пол път между Едирне и тая гора, то слязъл от конят, седнал на тревата и подпрял с длан главата си. След малко време пред него се изправил — чегато израсъл из земята — един млад човек, погледал го с внимание от главата до петите и проговорил:

— Черен нос.

— Черен нос и червена чалма — отговорил Стоян и повдигнал главата си.

— След един час после захожданието на слънцето при кривата върба.

— Готово ли е сичко? — попитал Стоян.

— Готово е. Момчетата се върнаха вече из Цариград. Известията са добри.

— Намерили ли са я?

— И намерили я, и откраднали я, и довели я.

Стоян трепнал, прехапал устната си, въздъхнал и проговорил: «Аз ще да дойда на назначеното място.» След няколко часа Стоян седял вече под кривата върба и разговарял се със свободните юнаци. Ако някой да би дошел при тия юнаци дене, то би трябало и да се зачуди, и да се уплаши. Тука се намирали всевъзможни хора и всевъзможни възрасти: жени, деца, старци, бабички, храбри юнаци, българи, гърци и ерменци. Лицата на тия хора били печални, бледни, отчаяни и сърдити. Из сичко се видело, че тия са се решили да погинат равнодушно и да оставят света без никакво съжаление.

— Ние сме се решили да погинеме от глад като скотове; но никога няма да преклониме главата си пред турските ножове — говорили тия.

— Баязет е намислил да удари на Византия — говорил Стоян. — Войската му се приготвява вече.

— Нека удари — отговорили няколко юнака. — Ако Византия да би била християнска държава, то ние не би достигнали до сегашните нещастия. Нека удари, нека изстреби нечистото гюбре, което е отровило няколко милиона християни! Нека унищожи ония готовановци, които гледат само за своето собствено гърло. Ние сме готови да помогнеме на турците. . . Ако е бог справедлив и многомилостив, то той ще да помогне Баязету да земе Византия и да не остави камък на камък. . .

— Но ако падне Византия, то ще да паднеме и ние сами — казал един от юнаците.

— А досега не сме ли били п а д н а л и? Кажете ми, какво добро сме видели досега от византийците? В продължението на няколко столетия византийските кърлежи пиха кръвта ни и ядоха телата ни; а когато ние се възпротивихме и посъветувахме ги да бъдат по-умерени, то тия

повикаха из Азия турците и помолиха ги да ни умират — говорили други.

— Ние не трябва да препятствуваме на турците да накажат Византия; но не трябва и да им помагаме — казал един старец.

— Твоят съвет е и умен, и родолюбив — рекъл Стоян. — Ние сме длъжни да изпроводиме Баязета под стените на Византия и да очистиме границите си; а после вече каквото ни учи господ. . . Ако сме ние умни хора, то трябва да убиеме с един камък два неприятеля! А какви известия сте ни донесли из Цариград? — попитал той двама юнаци, които стояли пред него с голямо благоговение.

— Татарите са се съгласили да помогнат на императорът — отговорили тия. — Из Цариград изпроводиха вече Темерлану няколко хубави и гиздави гъркини, няколко товара със злато и със сребро и саблята на Константина Велики. Императорът е уверен, че Темерлан ще да удържи думата си. Разказват още, че татарският началник ненавижда Баязета от сичкото си сърце. Когато ние тръгнахме из Цариград, то императорът изпроводи свои посланици в България, в Сърбия и в Унгария да искат помощ. Еманоил ни предлага вечен мир, християнска любов и братско съчувствие.

— Лесицата желае да стане кума на кокошките! — казал старецът.

— А знаете ли вие, че аз съм дал Баязету твърде важна дума? — попитал Стоян. — Аз се обещах да му доведа около триесет хиляди храбри юнаци. Нека чак. . . Когато Баязет тръгне към Цариград и когато се срещне с византийците и с татарите, то ние ще да се върнем назад и ще да земеме Едирне. Одобрявате ли моите планове?

— Тия планове не могат да се изпълнят — казал старецът.

— Ако не могат, то ние не губиме твърде много — рекъл Стоян. — Ако не можем да помогнеме и да спасиме отечеството си, то трябва барем да умрем като юнаци. Ако успеем да направиме някое чудо, то добре; а ако ли не, то барем ще да легнеме в гробовете си с чест и със слава. Когато един човек отмъсти на своите безчестни неприятели, то той умира и по-леко, и по-весело.

Аз обичам онова мъдро изречение, което казва, че «честната смърт е по-добра от-безчестното блаженство». Ако ние не умрем с ножът в ръка, то ще бъдем или потурчени, или набиени на кол.

— Това е така — извикали няколко гласове. — Ние сме готови да вървим след тебе и в огън, и във вода. Води ни накъдето искаш. . .

После малко време под върбата останали само Стоян, старецът и двамата млади юнаци, които говорили, че са дошли из Цариград.

— Седнете, момчета, и разкажете ми какво сте извършили — рекъл Стоян.

— Когато узнахме — захванал един от тях, — че жената ти се намира в Едирне при турският везирин, то дойдохме в тоя град и постаряхме се да я намериме. В онова време тя беше вече туркиня. Турците ни разказаха, че момичето ти е продадено на някакви си гърци, които им дали големи суми. Турците мислеха, че тия гърци са изпроводени от самият император да купят това момиче, защото то било негова роднина. Тия искали да откупят и жената ти; но тя се отказала от вярата си и обявила им, че е туркиня. Дойдохме в Цариград и намерихме своята тъща. Тая стара вещица викаше против тебе, обвиняваше българите, наричаше ги варвари и похвалил ни се, че нейната унучка се намира в императорският дворец и че Еманоил е намислил да я изпроводи за дар на Темерлана. Трябаше да се работи по-скоро. Една нощ ние успяхме да я откраднем и да я изпроводиме в България.

— А у кого се тя намира в България? — попитал Стоян.

— Ние я оставихме в ръцете на Страшимира — отговорили юнаците с един глас.

— Добре е! А какво ще да правиме с моята кокона? Аз излязах няколко пъти пред султанът и молих го да ми я даде; но той се отказа да изпълни желанието ми. Тряба да се измисли друго средство. Един от вас е длъжен да се потурчи и да я поиска за жена.

— Това не може да бъде — отговорили юнаците. — Ние сме готови да жертвуваме за тебе и имотът си, и животът си; но не можеме да изменим на вярата си. Ние ще да измислим други средства. Ако своята жена не бъде след един месец в габровският манастир, то ти свободно

можеш да отсечеш носовете ни. Когато султанът и везиринът тръгнат към Цариград, то тия няма да повлечат след себе си и своите хареми. Имаме доста време. . .

— Слушай, Дончо! — рекъл Стоян. — Ако ти изпълниш обещанието си, то аз никога няма да заборава твоего добро.

— Дончо не хвърга думите си на вятърът — отговорил другият юнак.

— А какво се върши в България? — попитал Стоян.

— Работите са се пооправили вече мъничко — отговорил Дончо. — Откогато Страшимир е дошел в Търново и откогато се е помирил с брата си Ивана, то народът е захванал да дъха малко по-свободно. Едно само не хела! Иван сѐ още се не решава да напусне жената си, ако той и да е уверен, че тая проклета жена ще да опропасти и него, и отечеството му, и царството му. «Не трябва да ставаме за смях на хората» — казва той. «Но хората ни се смеят сега повече — казва Страшимир. — Ние сме заприличали на зайци, които се боят от една нищожна гъркиня.» «Ние не трябва да разваляме приятелството си с императорът» — отговаря Иван.

Стоян станал, простил се с момченцата и скрил се в шумата; а момчетата го изпроводици с очите си и продължали да се разговарят.

— Ние трябва да нападнеме на везирската къща и да я извлечемe насила — казал единът.

— Не бива така. Везиринът ще да помисли, че я е откраднал Стоян — казал другият.

— Златото отваря и царските врата.

— Ние сме длъжни да употребиме и най-крайните средства.

*

В женският манастир, за когото говорих в по-напредната глава, произходили важни дела. В една от най-големите и най-накитените стаи седял Страшимир Шишман, Георги Шишман, Босилка, егуменицата и няколко стари калугерки с броениците в ръка. Старата калугерка, за която говорих по-напред и която се е наричала сестра

Марияна, стояла пред събранието, шепнала молитва и гледала към таванът.

— Ако ми кажеш сичко, както е било, то аз ще да те простя; а ако скриеши и най-малките подробности, то ще да те обеса надолу с краката — говорил Страшимир.

— Нищо не зная — отговорила бабата и прекръстила се. — Мене ми казаха да седя при Босилка и да я утешавам и аз изпълних длъжността си. Когато я доведоха в манастирът, то аз я пожалих и реших се да седя при нея. . . Аз не съм направила нищо лошаво.

— А какво търсиш сяка неделя при царицата? Ти мислиш, че ние не знаем твоите хитрости? Казвай по-скоро или жива ще да те одера. Разкажи ни, какво ти е говорила царицата? — говорил Страшимир.

— Аз никога не съм ходила при царицата — говорила калугерката.

Страшимир заповядал да повикат сражарите. Влезли няколко души стари войници и наредили се с благоговение. Из сичко се видело, че тия хора са готови да пожертвуват за Страшимира и имотът си, и животът си.

— Земете тая вещица — рекъл Страшимир — и накарайте я да развеже устата си. Употребете сичките средства. Ако се откаже да говори и ако ви не яви защо ходи при царицата, то да ѝ одерете кожата и да си направите кожички за цървулите.

Стражарите се приближили до бабата, хванали я за рамената и повлекли я; а тя захванала да вие, да вика бога и Богородица на помощ и да моли за опрощение.

— Разкажи ми, щото те питам, дорде не е късно! — извикал Страшимир.

— Нищо не зная — отговорила бабата.

— Водете я — казал Страшимир и навел главата си. — Аз се гнуся от сяко едно насилие — продължал той, — но другояче се не може! Аз одавна вече зная, че царицата и тая вещица кроят някакви си планове; но никак не можех да си въобразя, че тия планове се касаят до Босилка.

— Не мъчете я — казала Босилка.

— Без това се не може — отговорил Страшимир. — Ние сме длъжни да открием тайната и да предохраним себе си от бъдещите нещастия. Ако нашите неприятели употребяват против нас такива жестоки и такива безчовечни средства, то и ние не трябва да бъдем агънца.

После тия думи Страшимир се обърнал към игуменицата и към нейните другарки със следующите думи:

— А вие, честни госпожи, не можете ли да ми откриете кой е довел в манастирът ви това момиче и по чия заповед е то било затворено? Аз съм уверен, че и вие не сте невинни в това дело. Тряба да ви кажа и това, че ако ми откриете истината, то нашата тайна ще да остане в манастирът; а ако намислите да ме лъжете, то тежко и на вашата кожа! Аз съм се решил да разваля сичките примки на она безсовестна и кръвожадна гъркиня, която е родена само за пакости — и ще да ги разваля. Сичките средства ще да бъдат употребени. И така, бъдете благоразумни и открийте ми истината.

— Това момиче беше изпроводено в манастирът ни из царският дворец заедно с една записка от царският двороправител, в която се говореше, че то е станало безнравствено и че родителите му ни молят да го вардиме като очите си и да го не пушаме да излазя пред светът. В тая записка се говореше още, че любовникът му е силен и голям човек, следователно ние сме длъжни да го държим затворено и да не говорим никому за неговото съществуване — говорила игуменицата.

— А можеш ли да ми покажеш записката? — попитал Страшимир.

Игуменицата побледняла, изпуснала броеницата си, прехапала си устната и прогорела:

— Не помня де съм я дянала. . . Аз мислех, че тя няма да ми дотряба. . . Кой се е надеял, че ще да произлезе подобна история!

— А отец Агатангел дохожда ли при тебе? — попитал Страшимир.

— Гъркът ли? — попитала игуменицата и побледняла още повече.

— Гъркът.

— Не дохожда — отговорила игуменицата и тялото ѝ се наежило.

В това също време вратата се отворили и един от стражарите влязъл в стаята.

— Бабата казва — рекъл той, — че някой си отец Агатангел, който е приятел на госпожата, ще да ви открие всичките тайни. Тоя калугерин дохожда твърде често в манастирът. Бабата казва още, че о. Агатангел ѝ бил за-

повядал да отрови момичето, защото то е искало да стане царица.

— Излез вълка — казал Страшимир и обърнал се към игуменицата със следующите думи: — Вие казвате, че отец Агатангел не дохожда при вазе! . . . Слушайте, госпожо Ерино! Аз ви съветувам да се покорите на божията воля, да послушате моите съвети и да ми разкажете сичко, щото знаете. Недейте ме накарва да постъпя и с вазе тирански. Аз съм се заклел, че ще да открия тая гнусна история; а вие твърде добре знаете, че Страшимир Шишман има твърда воля и решително сърце. Бъди благоразумна, дорде не съм положил ръката си и на тебе. Моята десница е твърде тежка. С мене не смее да се бори ни пъкълският сатана. — Страшимир се сърдил сѐ повече и повече. — Вие сте се събрали в тоя манастир да се молите богу, а не да. . .

— Боже наш, помилуй нас! — се зачуло пред вратата, Тия няколко думи произвели на събранието голямо впечатление, ако това впечатление и да било различно. Лицето на Страшмира заблестяло от радост; Георги Шишман гледал насам-нататък с недоумение; калугерките били готови да паднат в несвяст; а Босилка не знаела какво да мисли и какво да очаква.

— Боже наш, помилуй нас! — повторил гласът.

— Амин! — рекъл Страшимир.

В стаята влязъл отец Агатангел. Тежко е да разкаже, а още по-тежко да опише човек положението на горекананото общество в ония минути. Когато кълбоподобни отец Агатангел видял Страшмира и Георгия, то отстъпил две крачки назад, разчоперил ръцете си, опулил очите си и самолоевото му тяло се залюляло като морска волна; госпожа игуменица подскокнала от мястото си, чегато била убудната с игла, а нейните «о господа» сестри захванали да си гризят ноктите и да въздишат като катунски мехове.

— Ела, ела, отче Агатангеле! Приблужи се. . . Ние не ядеме хора — рекъл Страшимир.

— Мир вам! — проговорил отец Агатангел и пристъпил две крачки напред.

— Замини, та седни — рекъл Страшимир.

Агатангел дошел в себе си, приближил се до игуменицата и до нейните сестри, благословил ги и проговорил:

— Аз никога не съм мислил, че ще да срещна у вас

такива големи гости. Сам бог ме е пратил в това свято убежище да видя царският син и царският брат. — После това о. Агатангел се обърнал към Шишмановците, поклонил се няколко пъти и ухилил им се твърде унижително. Тая усмивка приличала на кучешко подгалване или на кочешка ласкавост.

— А ти, отче Агатангеле, често ли посещаваш тая света обител? Който е посветил животът си богу, той трябва да пообикалва сичките манастири и да се моли на сичките угодници — казал Страшимир.

— Храмът на тоя манастир е посвещен на св. Богородица; а аз съм подстрижен в монашество за нейното име — отговорил Агатангел.

— Ти трябва да дохождаш честичко, защото госпожа игуменицата е сама; а женският мозък е плитичек и неостоянен. Тоя манастир има нужда за наставници.

— Аз дохождам твърде често. Затворените жени искат утешение. . . Госпожа игуменица ме вика почти сяка неделя — казал Агатангел.

Страшимир погледал в лицето на игуменицата, което било бяло като платно. Босилка, която седяла близо до Страшмира, била така също бледна и възволнувана. Тя бутала час по час Страшмира с лакъня си и шепнала му нещо си; но Страшимировото внимание било обърнато към друга страна и към други лица.

— А познаваш ли това момиче, отче Агатангеле? — попитал той.

— Видял съм го някъде, но не помня де — отговорил Агатангел малко възволнувано.

— Умът ти е захванал да отслабва — проговорил Георги.

— Стар съм вече, синко Георги, слаб съм!

— Той е — шепнала Босилка.

В това време стражарите вовели бабата, която треперела от страх и от болки и която плакала твърде силно. Лицето ѝ било още по-отвратително. Когато тая вещица видяла о. Агатангела, то извикала колкото си може:

— Избави ме, отче Агатангеле! Тия хора са намислили да ме уморят. Техните мъки ме накараха да им открия сичко. Иди по-скоро при царицата и разкажи ѝ какво правят с мене. Ако да не беше ти и царицата, то нищо не би се случило. Тия знаят сичко. . .

— Ти си полудяла, сестро! — рекъл отец Агатангел. — Аз те не познавам.

— Не познаваш ме! А кой доведе това проклето момиче? Кой ме съветуваше да го отрова? Кой ми обещавахе игуменско място и триесет жълтици? Кой ми...

— Ти лъжеш! — извикал отец Агатангел и станал на краки.

— Почакай, отче Агатангеле! — казал Страшимир. — Аз имам и с тебе малко работа.

— Други път, господарю Страшимире, други път — проговорил отец Агатангел. — Сега имам важна работа. Отивам да изповядам една грешна душа.

— В името на законът ти казвам да стоиш и да не излязаш — извикал Страшимир.

— А ако те не послушам? — казал отец Агатангел и извадил изпод подрясникът си един дълъг нож.

— Ще видиме — казал Страшимир и скокнал на краки. — Хванете това куче и вежете го — казал той на стражарите.

Отец Агатангел се защищал с голямо отчаяние; но той бил окружен не със зайци, а с левове. След малко време отец Агатангел, сестра игуменя, 5 калугерки и бъдщата игуменя били затворени в долните келии. Пред вратата на тия келии била поставена яка стража.

В царският дворец, който е стърчал величествено на десния бряг на река Янтра в Търново, е произходило важно събитие. Иван Шишман седял между своите боляри и решал съдбата на своето господарство. Пред Ивана стоели неговите три брата, неговият син и сичките български войводи. Лицата на сичкото събрание били замислени и безпокойни. Секи мълчал и гледал надолу. Из сичко се видело, че събранието очаква някого. Влязъл българският патриарх. Иван станал от тронът си и посрещнал черковният началник с отворени обятия, болярите му се поклонили до земята, а войводите навели главите си с голямо благоговение.

— Нека божията десница защитава българският трон во веки веков! — рекъл старецът и благословил събранието.

— Амин! — извикало събранието с един глас.

Патриархът заплакал.

— Деца мои — казал той, — моето сърце плаче от радост, като ви гледа събрани заедно и като види царските братия в Търново пред българският престол! Тъй, Иване, тъй! Справедливиет и честният цар е украшение и сила на царството; а слабодушният, тиранинът и безразсъдниет може да опрости и най-многочислениет народ. Ако царят изпълнява волята на народът, който го е избрал за цар, то бива силен, могъществен и непобедим; а ако той работи по своята воля, ако не слуша народните съвети и ако гледа на народът си с презрение, то неговата сила е недълготрайна. Не гледай ти на византийците и на тяхното съмнително величие. Когато твоите прадеди управляваха царството си просто и искрено и когато живееха български, то бяха силни и непобедими; а когато твоите деди облякоха царска багряница и когато захванаха да подражават на византийците, то България достигна до просияшка торба. Ако сте се завзели да бъдете предводител на един народ, то трябва да му служите вярно и искрено; а ако не сте в състояние да изпълнявате своите обязанности, то трябва да положите скиптърът си и да се откажете от своята власт.

Патриархът седнал и обърнал се към Страшимира със следующите думи:

— А ти, Страшимире, почитай брата си и помагай му в неговите народолюбиви цели. Щастиеето на българският народ зависи от вашата любов и от вашето споразумение.

— Твоите съвети се приемат от чисто сърце — рекъл Страшимир.

— А какво мислиш да правиш с госпожата си, Иване?

— Не зная, отче свети! — отговорил Иван и почервенял.

— Аз ти разрешавам да я оставиш — казал патриархът. — Прати я във Византия. Тая жена не е за нас. Ако я подържиш още малко време в дворецът си, то трябва да се откажеш от своят престол. Народът одавна вече чака благоприятна минута. Злото се не укрива. Народът знае твърде добре, че Рале е погинал чрез нея; а подобен юнак се не забравя твърде лесно. А игуменът? Убийците се хванаха и откриха тайните на царицата. Убийците са двама гръцки калугера, които са сега затворени в габровският манастир. А кой пропъди Стояна? Но да оставиме

тия неща. Ти си длъжен да напуснеш своята жена и да помислиш за народът си. Тряба да ти кажа и това, че ако не изпълниш моето желание, то аз умивам ръцете си и оставям те в ръцете на разгневеният народ без никаква помощ. Народът желае да даде жената ти в ръцете на правосъдието и да разгледа нейните действия явно и все-народно. Това ще да бъде за нея много по-лошо. По-добре е тя да си иде във Византия.

— Но аз имам деца — казал Иван.

— И Рале имаше деца — отговорил патриархът.

— Не мога, не мога — казал Иван и захванал да си кърши пръстите.

— Още веднъж ти казвам да изпълниш желанието ми — рекъл патриархът.

— Не мога — повторил Иван. — Аз се обещавам отсега нататък да я държа затворена в дворецът си и да ѝ не позволявам да се меша в обществените работи. . . Тя е майка на децата ми.

Патриархът станал, повдигнал ръцете си нагоре и проговорил:

— В името на бога отца, на Исуса Христа и на свети дух аз проклинам българският цар. . .

— Стой, отче свети, не говори повече! — извикал Страшимир. — Твоето проклятие ще да произведе в отечеството ни нови нещастия. Пожалеј България.

Патриархът продължал:

— Проклинам българският цар Иван Шишмана и неговата кръвожадна и нечистива царица и предавам ги в ръцете на народното правосъдие.

Щом патриархът свършил своята клетва, то в стаята влязла царицата, която до това време стояла скрита зад завесата и слушала що се говори.

— Българският цар Иван Шишман позволява на едно краставо куче да го проклина и да му заповяда! — извикала царицата и погледала с голяма ненавист към патриархът.

— Проклето е било онова черво, което те е родило — рекъл старецът.

— Проклет си ти. . . — викала царицата и треперала от яд.

— Мълчи, изеднице! — извикали няколко български боляри и станали накраки.

— Иване! — казал патриархът. — Ти не си вече български цар. Българският патриарх унищожаваше твоята власт до онова време, дорде не накажеш жената си за сичките нейни престъпления. Аз мислех да я спася от народното отмъщение и да я изпроведа във Византия, но тя развали моите планове сама и осъди се доброволно. Страшимире! — продължал той. — Земи тоя скиптър и управлявай българското господарство до онова време, дорде ти не каже самият народ да го предадеш изново на брата си. Заповядам ти така също да дадеш снаха си в ръцете на правосъдието. Заповядай да се събере колкото се може по-скоро държавен съвет и да се разгледат нейните действия.

— Български царю Иване! Ако си ти цар на България, а не глупава кукла в ръцете на своите братия, то трябва да накажеш това старо куче и да затъкнеш неговите бунтовнически уста засякога! — казала царицата.

— Аз се решавам да събера господарствен съвет и тогава ще да видиме кой е крив и кой е прав — рекъл Иван.

— А до онова време ти ще да бъдеш затворен в своя собствен дворец. . . Никой не смее да излезе из тоя дворец. . . Твоята жена е помолила императорът да ѝ изпроведа военна помощ против твоите поданици, които ѝ не позволяват да трови българските юнаци и да обира българските манастири за ползата на Византия. За да се не случват вече подобни неща, ние сме принудени да я държим под строг затвор. Тряба да ти кажа и това, че войската е наша. Сяко съпротивление е безполезно. . .

— И вие се не боите от бога да съставлявате съзаклания против царят си? — попитал Иван.

— Гласът на народът е глас и на бога — отговорил патриархът.

После тия думи патриархът тръгнал към вратата съвсем хладнокръвно, а болярите и царските братия се упътили след него. В стаята останали само царят, царицата и Георги Шишман.

— А ти какво мислиш, Георги? — попитал Иван.

— Аз мисля, че благоразумието изисква да се покориш на народната воля и да върнеш властта си с чест и със слава.

— Не слушай го! — извикала царицата и скръцнала зъбите си. — Аз твърде добре зная, че Георги е един от

най-първите бунтовници. Ако желаеш да удържиш българската корона на главата си, то ти си длъжен по-напред от сичко да обесиш сийът си. — После тия думи царицата отишла в своята стая, дето я чакали няколко нейни съветници.

В стаята на царицата стоели две твърде свирепи физиономии и нейният изповедник отец Мина.

— Готово ли е сичко? — попитала царицата.

— Готово е — отговорил отец Мина.

— Ако желаете добро на царицата си и ако мислите за себе си, то трябва да изпълните волята ми колкото се може по-скоро. Тая нощ вие сте длъжни да запалите манастирът и да изгорите и бабата, и калугерите, и отца Агатангела. Ако тия хора излязат пред народното събрание, то ние ще да погине сички! Тия страшливи зайци са разказали Страшмиру почти сичко! Ако изпълните желанието ми, то ще да получите голяма награда. Земете тая кесия и разделете си я... Хайде, вървете си сега... — Когато бъдщите убийци излезли из стаята, то царицата заплакала и проговорила следующите думи: — Ако да би имала верни хора, то не би се случило подобно нещастие!

— Не е още късно — казал отец Мина.

— А какво се чуе из Цариград? — попитала царицата.

— Императорът не може да ни помогне, защото Баязет отива вече срещу Византия... Проклети Стоян е...

В това време вратата се отворила и в стаята влязъл Страшмир с няколко души войници.

— В името на народът, когото аз управлявам днес наместо брата си Иван Шишмана, бившата българска царица и нейният първи съветник калугерин Мина ще да се земат под затвор и ще да се изведат пред народното съдилище — казал Страшмир.

— Мене да водиш под затвор?... Назад... Аз съм царица!... Вън оттука!... — викала царицата и тупала с кракът си по одърт.

— Земете я! — казал Страшмир на войниците си.

*

Стара планина се приготвяла да посрещне студената зима и белите снегове. Небето било намръждено; бели облаци преминували над самите върхове на дърветата; листето на буките и на дъбовете добили жълт цвят; а северните ветрове захванали да гонят от планината сичките живи същества. Но Стара планина е хубава и в есенно време. Качи се на върхът на тая мила планина и погледай насамнататък. Полето се още зеленее; горите са позлатени от есенното слънце; българските къщици, със своите червени керемиди и със своите бели стени, надничат из сѐ още зелените градини; а реките блещат като огледало. Под една дебела и кичеста бука, която, както се види, била изникнала още преди Крума, седали двама българи, които били облечени в овчарски дрехи. Един от тия българи бил човек на петдесет години; а другият бил младо и зелено като лале в градина момченце. Старият човек бил печален, белобрад, мършав и болезнен; а младият приличал на ластавица, която чурулика и навреме, и без време.

— Тия ми заръчаха да ги чакаш на това място. Днес трябва да пристигнат и тия — говорило момчето.

Старият човек мълчал. Из сичко се видело, че на сърцето му е тежко; а в главата му се борят различни мисли.

— «Кажи му, ми казаха тия, че работата е свършена. След два дена ние ще да се срещнеме с него на Стара планина при голямата бука.» Днес трябва да дойдат — говорило момчето и гледало в очите на старецът.

Лицето на старият човек приняло още по-сурово выражение: очите му заблестели като две звезди; челото му се покрило с множество бръчкули; а устните му побледнели още повече и захванали да треперят. В това време из шумакът се зачули човечески стъпки. Старият човек подскокнал и хванал се за главата.

— Боже, дай ми сила... Научи ме какво да правя... Унищожи в сърцето ми сяка една милост! — проговорил той полекичка.

След няколко минути из шумакът излезли четири мъже и една жена. Тежко е да опише човек движенията на тая жена и нейният отчаян поглед. Пословицата казва, че гузното бяга и негонено. Ако тая жена да би била чиста и непорочна, то тя никак не би могла да познае Стояна,

който в продължението на две години се бил изменил твърде много и който сега бил облечен в овчерски дрехи. Когато тая гъркиня се приближила до своят оставен мъж, то паднала пред него на колени и проговорила тихо и лицемерно:

— Прости ме, Стоене! Аз не съм дотолкова крива. Мене ме излъгаха няколко души мои съотечественици.

— Погледай по-внимателно на лицето ми и увери се, че ти одавна вече си осъдена на смърт — казал Стоян. — Де е дъщеря ти? Ти не си жена, ти не си майка, ти не си човек. Ти твърде добре знаеш, че даже и безсловесните животни защитават децата си. Ако ти да би била младо, глупаво и зелено момиченце, то твоите действия би могли да се припишат на твоята младост, на твоята глупост и на твоята женска страст; но ти си дърта жена, родила си няколко деца и наричаш се образована византийка и христолубива християнка. Ти се големеше със своето произхождение; ти наричаше нашите жени дебелоглави, глупави и необразовани; ти се хвалеше със своето православие, със своята разумна вяра и със своите гръцки светии; но не побоя се от бога да харижеш тия гръцки добродетели на турците, да станеш любовница на везиринът и да продадеш своето собствено дете, което си сама родила и отгледала. Дебелоглавата българка никога не би направила подобна гнусота. Тряба да знаеш и това, че българинът никога не прощава за подобни гнусоти. Стояновата жена е станала любовница на един турчин; а неговата дъщеря се изпровожда дар от христолубивият и православният император на татарският хан! Подобни неща никога не се забравят.

— Това не е истина — отговорила Стояновата кирия. — Моето момиче се намира при баба си във Византия. Освен това императорът ни е роднина. . .

— Ха-ха-ха! Императорът ви е роднина! — казал Стоян и засмехал се болезнено. — Ти не си се побояла от бога да продадеш и себе си, и детето си на турците; а императорът ще да се побои да хариже Темерлану едно българско дете и да купи неговата помощ! Ако ти днес да не отвореше очите ми, то аз и занапред щях да мисля, че гъркът няма ни род, ни вяра, ни светиня, ни чадолубие, ни честност. Благодаря те. Ако сичките гръцки майки приличат на тебе, то и императорът е роден от гъркиня.

— А аз съм уверена, че моето дете се намира в добри ръце. Преди няколко месеца аз получих от майка си известие, че момичето ми живее при нея и че тя мисли да го задоми за добър човек — казала Стояновата жена.

— Да го задоми за Темерлана! Ти мислиш, че твоята майка е по-добра от тебе! — После тия думи Стоян се обърнал към своите хора със следующите наставления:

— Заведете я в манастирът и кажете Велику да я варди като очите си. Аз ще да дойда в манастирът след осем деня. Един из вас трябва да иде в Търново и да каже Страшимир, че работата е вече свършена. Турските войски тръгнаха към Цариград. Ако желае да се види с мене, то нека дойде в Крумовата крепост. . . Аз съм там. Кажете още Велику да я затвори в отделна стая. Ние трябва да изпитаме работите по-натънко. Хайде, вървете си сега!

— Не оставяй ме в ръцете на тия главорези! — извикала Стояновата съпруга. — Аз съм ти жена, аз съм майка на децата ти, аз съм нещастна, аз съм. . .

— Не наричай се моя жена, не наричай се майка на децата ми! — извикал Стоян сърдито. — Ако аз да би знаел, че в жилите даже и на моите мъжки деца тече твоя кръв, то би ги заклал със своите собствени ръце.

— Прости ме, Стоене! — казала чадолубивата гъркиня.

— Водете я — проговорил Стоян и отишъл в шумакът.

В това също време в женският манастир, за когото аз говорих в по-напредните глави, произходили твърде важни дела. Страшимир, Георги Шишман и няколко души български боляри довели царицата в манастирът и завзели се със сичките си сили да узнаят нейните тайни престъпления и количеството на ония жертви, които паднали от нейната немилостива десница. Няколко калугерки и трима гръцки калугери били изпитани под страшни мъки. Тия калугерки и тия калугери открили на събранието твърде големи тайни. Царицата и няколко души гръцки калугери били орудие на византийският император, който се старал от сичкото си сърце да посее в България раздори и междоусобна война и да изпълни своите отдавнашни желания. Когато отец Мина бил обесен нагоре с краката, то тоя светец разказал на събранието следующите неща.

— Императорът — казал той — желае да произведе в земята ви междуособна война и да влезе с войската си в Търново. България е за гърците голям трън. Тая земя е тясна и за двата народа: или българите трябва да се изгубят от лицето на земята, или гърците. . . Императорът ни заповяда още да употребиме сичките свои сили и сичките позволителни и непозволителни средства и да опропастиме земята ви. «Ако ви не помогнат вярата, кръстът и християнските проповеди — каза императорът, — то употребете отрова, нож, интрига и различни клевети. Народолюбецът не трябва да се гнуса и от най-низкото средство.» Ние изпълнихме своите обязанности — продължал отец Мина. — Ние скарахме Шишмановците и произведохме междуособна война; ние доведохме турците и помогнахме им да разбият българските войски; най-последно изтравихме множество български първенци, които би били твърде полезни за земята ви.

— Вие доведохте турците за България; а тия нападат Византия и отнемат нейните провинции една по една — рекъл Страшимир.

— Императорът беше твърдо убеден, че българите са за него деветдесет и девет пъти по-опасни от турците. Ако ние да би покорили България окончателно, то с турците би било много лесно. Темерлан е повдигнал вече против тях своите татарски ордии — говорил отец Мина.

— И така, вие сте дошли в земята ни само за това, за да погубите българският народ и да го направите свое орудие? — попитал Страшимир.

— Така е — отговорил отец Мина. — Ако някой грък пристъпи през прагът на къщата ви, то го пристъпя само за това, за да ви направи зло и да подкоси животът ви. Гръко-българската вражда е вечна.

— И българо-гръцката вражда е вечна — отговорил Георги Шишман.

*

Над Габрово и над неговият манастир се спущала черна и непроницателна нощ. Манастирът дремал между зелени дървета; а куполите (кубетата) на черковата блеснали от последните лучи на заходящото слънце. Около

манастирът било тихо и спокойно; даже и въздухът бил пълен с някаква си свещена безметежност. А в манастирът? В манастирът кипели зверски страсти, кръвожадни желания и силна вражда против честните и добрите хора. Манастирът бил пълен с различни гъркини, с всевъзможни византийски шпиони и с гръцки калугери. Някои от тия личности били заковани в тежки вериги и затворени между твърде яки каменни стени. В една от тия стаи седяла Стояновата жена и молила за опрощение; а недалече от нея стоял Стоян и държал в ръката си някакво си писмо.

— Ти знаеш твърде добре — говорил той, — че аз бях в състояние да пожертвувам и тялото си, и душата си за тебе; ти знаеш твърде добре, че аз обичах децата си повече и от очите си; най-последно ти знаеш твърде добре, че аз бях готов почти сякога да се откажа от своето собствено щастие и да ви направя последното удоволствие. И ти да постъпиш с мене така гнусаво и така безчестно и да станеш любовница на моите неприятели! Това е ужасно! А защо развали детето ми? Защо жертвува детето ми на твоят гръцки разврат? Защо направи и него нещастно?

— Моето момиче е щастливо при баба си — проговорила госпожата.

— Ще видиме — казал Стоян и излязъл из стаята.

След малко време той се върнал назад и довел със себе си и дъщеря си. Когато Стояновата жена видяла своето дете, то излязла из себе си и извикала колкото се може:

— О-о-о! Моят мъж е ужасен!

— Ужасен е — повторил Стоян. — Кажете ми сега, кой дявол ви е накарал да се предадете и да ме предадете на турците и да побегнете из София? Какво зло сте видели от мене?

— Ние не можехме да живееме между дебелите българи — отговорила Стояновата дъщеря.

— Зъмня е родила зъмче — казал Стоян. — Ако тя да не би приличала на майка си, то не би побягнала заедно с нея и не би оставила баща си.

— Ти не си ѝ баща — казала Стояновата госпожа.

— Аз не съм ѝ баща? Ти не ми си била вярна жена? Повтори още веднъж своите думи! — викал Стоян и хапал устните си. В това време той бил твърде страшен.

— Ти не си ми баща — отговорила младата развратница.

— Боже, прости ме — казал Стоян и измъкнал саблята си. След няколко минути тялото на Стояновата дъщеря лежало на земята мъртво; а Стояновата жена седяла при него и целувала му окървавения чело.

Близко до манастирските стени седели две личности и разговаряли се полекичка. Нощта била темна и студена. Насякъде царувала мъртва тишина.

— Царицата ни заповяда да изгорим манастирът заедно със светите му и с патрахилите му. Тая нощ ще да сготвиме добро печено. Келиите са пълни с пастърма; а в темницата се нахождат и мъжки, и женски животинчета. Студено ли ти е, Костандине? — говорил един от гореказаните две личности.

— Студено ми е — отговорил другият, — но скоро ще да се поогрееме. Тури ли слама под старото здание? Аз съм донесъл две оки черен прах, когото купих от турците и с когото турските еничери палят градовете. Тоя прах аз закопах под темницата. Той гори твърде силно. . . Хайде да захванеме.

— Почакай малко. Аз заръчах на Петра да дойде и да ни помогне. Петър е добро момче и безстрашен юнак. Когато му казах, че царицата го моли да запали манастирът, то той извика: «Самият дявол ми помага. Аз ще да изпълня желанието ѝ; но нейната съдба ще бъде во веки веков в ръцете ми. Тежко на кожата ѝ! Българинът позволява на чужденците да го язят, да отнемат имането му, да пият кръвта му и да ядат потът му; но тежко и горко ономува, който дръзне да оскверни храмът му и да докачи вратата му.»

В това време дошел един висок и едър човек, когото двете личности наричали Петър. Ако да не би била темна нощта, то секи би можал да види, че лицето на Петра е било весело като месечина.

— Ние одавна вече те чакаме — казал един от гореказаните лица. — Време е вече да захванеме. Ако ни помогнеш да извършиме това голямо дело, то царицата и отец Мина ще да дадат и тебе големи дарове.

— Аз съм готов — рекъл Петър и помислил си: «Оная, която желае да пожертвува на своя гняв толкова живи

същества, ще да изгори и сама! Да е жива България и нейните синове!»

След малко време трите личности се разделили и изгубили в темнотата.

Жителите на гр. Габрово били разбудени посред нощ. Щом първите петли захванали да пеят, то над манастирът се повдигнали цели облаци от гъстък и черен дим и от червен пламник. Гълчотевици, викове, псувни, клетви захванали да се чуват от всяка една страна.

— Хей-й-й, носете вода. . . Дайте менци и кутлици. . . Скоро бре, скоро бре! . . . Дорде се наканите да направите работа, то огънят ще да стопи и желязото — викали няколко гласове.

— Ако изгори манастирът, то щат да изгорят и неговите грехове. . . Разказват, че в тоя манастир са събрани сичките грешни души. Не им трябват вече адски мъки. Аз мисля, че това митарство е способно да очисти и най-големият грях — говорили други.

— Я погледайте какъв пламник се повдига над оная келия, в която беше затворен отец Мина. Тоя калугерин има такъв тумбак, който е събрал маста от осем матори свине. Това тлъсто тяло гори като борина — говорил трети.

— Носете вода. . . Какво стоите? Не знаете ли вие, че и българската царица се намира в манастирът — говорили четвърти.

— От царицата няма да потече почти нищо. Мършава е. Жлъчката не гори — казал третият.

В това време пламникът се увеличил и едно от зданията, в което били затворени престъпниците, паднало със страшна шумотевица.

— Сичко е свършено — казал един от зрителите. — Хайдете сега да гасиме, за да се не запали и черковата.

— Почакай малко — отговорил други. — Аз се боя да не остане н я к о й цял и невредим.

— Не бой се — отговорил първият. — Огънят се беше загорял и от четирите страни. За нас е най-добре да се очистиме оттука, защото. . . Ами ти какво си се замислил, байо Петре? Щото стана, стана. Ние се надеяхме да по-

лучим дарове; а нашата благодетелка излъга и нас, и себе си. Бог да я прости!

— Каквото е търсила, това е и намерила — отговорил Петър. — Нашите старци говорят, че «който копае гроб другиму, той твърде често и сам пада в него». Тая проклетата гъркиня е проляла досега цели реки българска кръв; но и нейният ден настана! Аз не желая подобна смърт и на най-големите свои неприятели. Ако да не беше се случило днешното произшествие, то аз бих се решил да окървавя ръцете си с поганска кръв. Аз съм се заклеял над гробът на Рале войвода, че ще да отмъстя на неговите врагове. . . Сичко е вече свършено! Хайдете да гасиме черковата.

— Хайдете да я гасиме — отговорили няколко гласове и приняли се за работа.

Иван Шишман седял в своя дворец и разговарял се със своите братия и боляри. Пред него седял на колене Страшимир Шишман и държал над главата си царският скипър.

— Българският народ ти връща тоя скипър заедно с царската власт. Земи го и управлявай земята си кротко, човеколюбиво и щастливо. Време е вече да дадем на народът си мир, тишина и разумно управление. Ако народът ни не ще гърците, то ние сме длъжни да изпълниме волята му. Освен това днешните обстоятелства са такива, щото и най-малката наша погрешка може да ни повлече в страшни нещастия. Турците отиват срещу императорът. Аз мисля, че ние трябва да се решиме или на едно, или на друго — изговорил той.

— Ние трябва да се съединиме с турците и да удариме на дълговечните наши неприятели — извикали болярите с един глас.

— А аз мисля, че ние не трябва да помагаме ни на едните, ни на другите — отговорил Георги Шишман. — Оставете ги да се колят между себе си. Нашата обязаност е да наредиме земята си, да унищожиме досегашните злоупотребления и да преобразиме войската си. Народът е в лошо положение. Трябва да се почака. Разказват, че Темерлан е повдигнал против турците големи сили. От нашата осторожност и благоразумие зависи твърде много.

— Ние трябва да се подготовиме и да чакаме — казал

патриархът. — Ако бъдат победени гърците, то ние трябва да удариме на турците; а ако бъдат победени турците, то ние сме длъжни да нападнем на гърците.

— Нека бъде така — казали множество български боляри.

— Сиромах Стоян! Той мисли, че ние сме готови вече да удариме на гърците, и точи ножът си. Сичката душа и сичкото сърце на тоя човек са пълни само с ненавист към гърците — казал Страшимир.

В това време Георги Шишман паднал пред баща си на колени и проговорил:

— Моля ти се, тато, да ми позволиш да зема дъщерята на покойни Рале за жена и да я нарека твоё дете.

— Благослови ги! — рекъл патриархът.

— Но Ралевата дъщеря не е из царски род — казал Иван.

— Истина не е от царски род, но не е ни гъркиня — казал патриархът.

ПОСЛЕ ОТМЪЩЕНИЕТО

В Цариград произхождал особен тържествен празник. Във Влахерна и около Влахерна стоели почти сичките градски жители. Патриархът и сичкото гръцко духовенство служили благодарствен молебен и пели «Избранная воеводе победительная», а императорът, войводите, преторияните, ликторите и простият народ се кръстили и шепнали различни молитви.

Един от патриаршеските дякони се качил на амвонът и обърнал се към народът със следующите думи:

— Братия! Помолете се богу и поблагодарете го за днешният ден! Мирът е вече заключен. Турските войски са се върнали назад. Божията воля е велика! Нашите сили бяха слаби, нашата войска беше безсилна, нашите старания бяха нищожни, но божията десница е в състояние да развали и най-голямата армия. Татарският хан е изпроводен от бога да съкруши нашите врагове и да избави Христовата черкова от окончателното ѝ поробяване. Молете се, братия!

Думите на гръцкият оратор свидетелствували твърде ясно, че Византия е била спасена от сляп случай или от чужда сила.

После черковната служба на черковният двор произлезли различни веселия: хоро, песни и най-после отчаяно пиянство. Мъже и жени, млади и стари, светски и духовни, богати и бедни налягали по земята и не обръщали никакво внимание на своето човеческо достойнство. А това пияно сборище е представляло онзи народ, който някога си е бил велик и славен! Това сборище е считало и себе си за пръв народ на светът и наричало е другите народи варвари! Разбира се, че това е било чисто гръцко заблуждение. Из сичко се вече видело, че тоя народ е преминал през своята славна апогея и търкаля се низ стръвната планина към разрушението и към нищожеството. Многочислени празници, извънредно пиянство и безсмислени

тържества се появяват само у ония народи и народности, които са прескокнали през своята човеческа история и които се приготвяват да паднат. Ни у един народ не са съществували толкова празници, колкото са съществували във Византия. Духовенството е мислило, че многочислените празници са в състояние да възкресят падналият народ, да укрепят православието и да подкрепят гръцката нравственост; но техните старания са останали напразни, защото тия празници не са били нищо друго освен безнравствени веселия или развратна оргия. Благочестието е било лъжовно. И така, ако духовенството е увеличало числото на светните, то е увеличало и числото на развратът, защото черковните празници не са имали в себе си нищо религиозно. Не преминувала нито една неделя, без да стане някой кръстов ход или някой тържествен празник с богата церемония. Духовенството се облачало със златни одежди, клирът носил великолепни хоругви; а народът падал на земята, кланял се, кръстел се, шепнал молитви и напивал се пиян. Разбира се, че и самото духовенство е виждало сичкото това; но неговите лични интереси са го накарвали да гледа през пръстите си и да увеличава народният разврат.

Между пияният народ се разхождали няколко души калугери, закачали жените, пели светски и духовни песни, пили вино и смеяли се от сичкото си сърце.

— Калугеринът не губи нищо — говорил един от тях. — Ако надвият турците, то ще да паднат не калугерите, а царят и неговите чиновници. Когато турците влезли във Филиппопол, то повикали поповете и калугерите из Бачковският манастир и казали им: «Христиенският народ се предава в ръцете ви. . . Бъдете благоразумни и ползвайте се от султанските милости. Негово величество султанът ви дава такива правдини, каквито не би ви дал ни един християнски император.» Из сичкото това се види, че турците са по-добри от нашите императори.

— И аз така мисля — отговорил друг един калугерин, който имал червен нос, дебел тумбак и грапаво лице. — Нашите императори гледат само за себе си. Не може вече да се живее! Из България ни изпъдиха, в Сърбия ни отнеха имането, в Московия ни не пущат; а гръцкият народ е оголял и не може вече да ни храни. А чу ли ти какво е

направил отец Агапия? Потурчил се. Султанът го направил голям човек и изпроводил го да управлява Демотика!

— Отец Агапия е умен човек — рекъл първият калугерин. — Когато българите изпъдили нашето духовенство из земята си, то отец Агапия излязъл пред Иван Шишмана и рекъл му: «Аз съм българин. Оставете ме в България.» Иван го послушал и оставил го. После малко време отец Агапия продал манастирът заедно с чудотворната му икона на власите и побягнал в Адрианопол при султанът. Умен човек! Ако да не би било грехота, то и аз би се потурчил.

— Каква грехота? — казал червеният нос. — Умните хора не мислят за онзи свят. Аз мисля, че и райт, и адът се намират в тоя свят. Който има старо вино, прясна риба, добро дървено масло и млада другарка, той живее в рай и ползува се от райските блаженства; а който е сиромаш, който се храни с мотиката и който спи под открито небе, за него не трябват адски мъчения. Погледай на нашият вселенски патриарх и претегли моите думи. Отец патриарх ни разказа, че постите са душеспасителна необходимост, че целомъдрието е християнска добродетел, че сиромашията е приятна на бога, че смирението е ангелска принадлежност и че земното блаженство е «яко цвят»; а неговият собствен живот противоречи твърде явно на неговото християнско учение. Христови апостоли! Зная аз тия Христови апостоли; познавам аз техните дела; познавам аз тяхната кротост и тяхното смирение! Простите калугери са длъжни да постят, да се молят богу и да спасяват душата си, а техните началници са обязани да ядат най-хубавите ястията, да пият най-добрите вина и да прегръщат най-хубавите жени! Така ли е? «Блаженны алчущи и жаждущи; а преблаженны сытые, угоенные, сладострастные и счастливые великомученики!» Преди една неделя негово високопреосвещенство ме повика в палатите си и каза ми, че секи монах е длъжен да пожертвува и имането си, и животът си, и спокойствието си, и душата си за ползата на великата черкова и за Христовото име. «Ние сме се заклели пред Христовото евангелие, каза той, че ще да оставим и баща и майка, и къща и покъщнина, и братия и приятели за Христовото име и за вселенската черкова. Който обича себе си повече от Христовата черкова, той не е Христов ученик. Вие трябва да иде-

те в България и да станете учители и воспитатели на слепият и на варварският български народ.» «А ако ни одерат живи?» — попитах аз. «Блаженны изгнанны правды рады» — каза патриархът и намуси лицето си.

— А какво ще да правиме в България? — попитал първият калугерин.

— Работа има доволно, но аз не желая да бъда Христов апостол — отговорил червеният нос. — Патриархът и императорът желаят да водят Шишмана за носът; а ние сме обязани да им очистиме път и да изпитаме българските тоеги.

— А аз се известих, че между нас и българите ще да бъде заключен тесен приятелски съюз. Императорът желае да ожени синът си за дъщерята на българският цар. Разбираш ли? Ако стане тая сватба, то нашите пунгии изново ще да се напълнят и със злато, и със сребро. Да е жива дъщерята на българският цар! Разказват, че това българско чедо е по-хубаво и от слънцето. А младоженецът? Младоженецът е достоен за купището. Аз мисля, че Византия никога не е раждала подобно плашило. Искаш ли да ти изобразя неговото достойнство? Слушай! Краката му са криви, лицето му прилича на жълта тиква, носът му е добър за търнокоп, едното му око не види, устата му приличат на просяшка торба, снагата му е като крива кобилица, а гърбът му допълнява общата красота. Тряба да ти кажа и това, че Йоан Палеолог VI ще да бъде византийски император и ще да служи за украшение на своето господарство. Един венецианец беше казал преди малко време, че нашият престолонаследник прилича като две капки вода на онова господарство, което той има намерение да управлява и което ще да го нарече свой повелител. Тоя венецианец има пълно право. Аз съжалявам дъщерята на българският цар.

— Нека ѝ дава господ бог повече любовници и по-малко честност! — казал носът.

*

В императорският дворец произходило пълно и важно господарствено събрание. Императорът пригласил по-главната част от своите големци да заповядат в пала-

тите му, да се разговарят между себе си и да изберат на синът му съпруга. От решението на този въпрос е зависело в ония времена твърде много. Господарствените интереси, приятелството с тая или с оная държава и благосъстоянието на народът са зависели от царската женитба и от царският домашен живот. Ако византийският император земал дъщерята на българският цар, то българите и гърците са били обаявани да живеят приятелски, да се целуват и да казват един другиму «свате»; а ако императорският син земал дъщерята на сръбският крал, то България се опустошала и от гърците, и от сръбите. Средновековните господства са се съставлявали не за благосъстоянието на народите, а за благоденствието на царовете и за розкошеството на техните дворци. В ония времена народността не е имала никакво значение, а народът се е считал за положителна нула. «Народът не трябва ни да знае, ни да мисли, ни да има», са говорили средновековните правителства. Разбира се, че в Европа и до днес още съществуват византийски империи и «нулоподобни» поданици. Заседанието било отворено от самият император, който захванал със следующите думи:

— От нашето крайно благоразумие зависи щастието на великата Восточна римска империя. Ние сме длъжни да изберем за престолонаследникът такава една съпруга, която да ни донесе прикър от 20 до 30 хиляди добре въоръжени войника. На господарството ни грози голяма опасност. Ако турците и да заключиха с нас мир, то този мир, по мое мнение, е недълготраен. Ние сме длъжни да търсиме съюзници и работници колкото се може по-скоро. От сватбата на синът ни може да произлезе и голямо добро, и голямо зло. Изберете му невеста.

— Аз мисля — казал първият съветник на императорът, — че дъщерята на венгерският крал е в състояние да удовлетвори сичките наши желания. Венгерците са храбър и безбоязнен народ. Ако вашият августейши син земе дъщерята на венгерският крал, то ние ще да бъдем в състояние да съставиме още един кръстов поход против турците. Вие твърде добре знаете, че Сегизмунд ще да бъде наследник не само на венгерското кралство, но и на австрийската монархия. Послушайте моят съвет.

— А аз мисля, че нашият престолонаследник трябва

да земе дъщерята на венецианският дож — казал друг един царски съветник.

— Аз не желая да видя в Цариград ни едната, ни другата — казал патриархът. — Да ни избави господ бог от католиците и от техните гнуснави дела! Знаете ли вие, че венгерците ядат различни нечистоти? Разказват, че Лудовик I яде и котки, и мишки, и костенурки. Знаете ли вие, че венгерците се кланят на златно теле? Знаете ли вие, че тия се кръстят с лявата ръка и че наричат своя папа «Свети Петър»? Същото това аз мога да ви кажа и за венецианският дож. Този дож прави приятелство с евреите и върти търговия със сарацините. Не трябва ни неговата еретическа дъщеря.

— Да оставиме сега еретиците настрана и да поговорим за щастието на държавата ни — рекъл императорът. — Калугерите, попове и черковниците трябва да замълчат навреме.

— А аз мисля, че ние трябва да си земеме престолонаследница из България — казал един от патриаршеските епископи. — Разказват, че българският цар Иван Шишман има твърде ясна звезда. Това момиченце е родено от гъркиня, следователно в неговите жилища тече наша кръв. Един от нашите проповедници ми разказваше, че това българско детенце е по-хубаво и от Афродита Урания. Трябва да ви кажа и това, че ние сме длъжни да търсиме съюзници по-близо до нас. Българите са единственият народ, който може да ни бъде сяло оръдие и който ще да изпълнява нашите приказания буквално.

— Страх ме е от Страшимира — рекъл императорът.

— Не трябва да те е страх — отговорил епископът. — Страшимир е справедлив и честен човек, а подобни хора не могат да бъдат за нас ни страшни, ни опасни. Ние сме длъжни да върнем своето влияние — което сме изгубили в последното време — колкото се може по-скоро, защото главните наши богатства излизат из България. Ако царят е обаяван да мисли за своето господарство, то ние сме обаявани да мислим за благосъстоянието на великата черква. България е такава една страна, която е в състояние да обогати и черковата ни, и господарството ни.

— И мене ми се иска да оженя синът си за българската княгиня — рекъл императорът.

— И ние сме съгласни — казали болярите.

— Тряба да избереме между себе си няколко души и да ги изпроводиме в Търново да бъдат китени сватове — рекъл царят.

— Да избереме две светски и три духовни лица — казал патриархът.

— Ние ще да дадем на младата невеста доходите от град Енос; а Иван Шишман трябва да ѝ даде Загорето — казал императорът.

— Искай повече — казал първият болярин.

— Ние трябва да искаме повече, а ако ни не дадат, то ще да бъдем доволни и от малкото — казал епископът.

В това време в съветът влязла императрицата, след която вървели множество жени и телохранители и която водила за ръка престолонаследникът. Императрицата била натруфена с толкова богатства, които би могли да хранят една трета част от империята. На главата си носила корона, която била украсена с множество многоценни камъни; долната ѝ дреха била от бяла копринена материя, която така също била украсена с трендафили, направени от многоценни камъни; горната ѝ дреха била от пурпур, която била подплатена със скъпоценни кожи. Освен това нейните жени и слугини носили на себе си още една четвърта част от богатствата на поданиците. Престолонаследникът бил облечен в своите военни железни дрехи. Когато императрицата се приближила до съветниците, то сичкото събрание, освен царят и патриархът, станали и поканили я да седне. Императрицата смъкнала от гърбът си своята горня дреха и седнала. Престолонаследникът седнал до императорът.

— Свършихте ли? — попитала царицата.

— Свършихме — отговорил императорът. — Ние избрахме за престолонаследница дъщерята на българският цар Ивана Шишмана. Разказват, че това момиче е хубаво, гиздаво, умно и добронравно. Ние се решихме вече да изпроводиме сватове и да заключиме с българският цар тесен приятелски съюз. . . Турците са се наместили вече в нашата империя!

Императрицата побледняла малко и помислила си: «Хубава е и гиздава е! За мене не е яко-яко приятно да имам хубава, гиздава и млада снаха.» Из тия няколко думи всеки може да разбере какъв е бил византийският разврат и с какво са се занимавали византийските жени!

Историците ни разказват, че византийският разврат е бил няколко градуса по-гнуснав от развратът на римските императори и от развратът на Солонова Гърция. Който е прочел Солоновите закони, той трябва да е разбрал, че Солон е бил покровител на развратът и че по негово желание в Атина са били отворени множество развратни къщи, които са се намирали под покровителството на законът. Самите гръцки историци говорят, че в Гърция са съществували цели градове, които са се занимавали само с един разврат. Във Византия развратът е достигнал до страшни размери само за това, защото се е защищал от императорите. Цариците са имали по десетина любовника; а царовете са държали в своите дворци цели хареми. Ако императрицата не е желала да има хубава и гиздава снаха, то не е желала само за това, защото е падал нейният собствен кредит, т. е. защото се е бояла да не изгуби няколко свои любовници. После малко време императрицата изменила своите заключения. «Българките са глупави и благонравни — мислила тя. — По-добре е да имам в дворецът си хубаво, гиздаво и глупаво същество, нежели хитра, умна и славолюбива снаха.» После тия размишления императрицата се обърнала към събранието със следующите думи:

— Аз се радвам, че почтеното събрание е решило да доведе в дворецът ми дъщерята на благочестивият и христолюбивият български цар. Изпроводете сватове и поздравете моята бъдеща снаха и от моята страна. Кажете ѝ, че аз съм готова да я посрещна с радостно сърце и с разтреперани ръце.

— Обявете на народът, че ние желаеме да оженим синът си и че всеки наш поданик е длъжен да се весели и да моли бога за здравето и благоденствието на престолонаследникът и на неговата бъдеща съпруга.

И така, Византия се решила да ожени своят бъдещ император, а самият бъдещ император мълчал, слушал и повинявал се. Никой и не помислил да го попита желал ли той да се ожени и кое момиче му се харесва!

В една от царските стай в Търново седели Иван Шишман, Георги Шишман и Страшимир Шишман и разговаряли се за своите домашни дела. Страшимир Шишман бил от нещо си незадоволен и печален.

— Ние сме се родили под една черга — говорил той, — но не познаваме ни душите си, ни сърцата си. Аз съм размишлял твърде дълго за нашите обществени и господарствени дела и мога да те уверя, че ние ще да бъдем щастливи само до оная минута, дорде нямаме с гърците нищо общо. «Който каже на гъркът «добро утро», той рано или късно трябва да се разкае и да проклена онзи час и оная минута, в която се е срещнал с него», казват умните хора. Това заключение е свято като майчина сълза. Гъркът е такова едно безчестно, развалено, хитро и лицемерно създание, от което се боят и нечестивите демони. С подобни хора ни един честен човек не трябва да се дружи и да заключава братски договори. Вие помните твърде добре какви зверства извършиха вашите гръцки съветници преди няколко години; вие помните ония нещастни минути, когато България беше станала мъртъв труп, над когото правеха пирование гръцките лесици и кръвожедните гръцки калугери; най-после вие помните ония страшни времена, когато и ние сами бяхме готови да извадим очите един другиму. Ти си длъжен по-напред да припомниш ония тежки за нас и за нашето отечество минути, а после вече да дадеш дума. . .

— Но нашето днешно приятелство има съвсем други цели и съвсем друг характер. Ако аз дам своята дъщеря на византийският наследник, то България от това не губи почти нищо. . . Ние даваме, а не земаме.

— А Загорето?

— Загорето трябва да им се даде. Ако го не дадем на византийците, то трябва да го дадем на турците. Освен това, ако дадем на Византия Загорето, то ще да спасим цяла България. Нам са нужни съюзници и помощници против турците; а Византия е единствената държава, която може да ни помогне в тоя случай. Помислете си и вие малко по-зряло и кажете ми имам ли аз право или не. По-добре е да пожертвуваме малко, нежели сичко — говорил царят.

— Честният, силният и добронамереният цар не трябва да мисли така — отговорил Страшимир и скокнал накраки. — Който се е завзел да управлява едно царство, който се е обещал да бъде баща на цял един народ и който е земал в ръцете си правителственият жезъл, той е длъжен да изпълнява своите обязанности буквално. Честният цар не трябва да жертвува ни едно парче земя, ни един свой поданик, ни една жива душа. Който се нарича български цар, той трябва да защитава сяко българско село, сяко българско бърдо и секи български камък; който иска да бъде баща на един народ, той трябва да търси изгубената овца и в пустините на Тесалия; най-после, който иска да удържи цялото, той трябва да защитава сяка негова част, ако тая част да би се намирала чак пред стените на Цариград. Послушай ти моите съвети и не дружи се с гърците. Ако турците отнемат някоя част от България, то тия ще бъдат принудени след време да ни я върнат заедно с лихвата; а ако я отнемат гръцките пиявици, то ние ще да бъдем принудени да ѝ прочетем усопша молитва. Турците са привременно зло, което ще да премине през земята ни като сяка молния; а гърците приличат на ония паразити, които убиват и тялото ни, и душата ни, и народността ни, и човечеството ни. Аз те съветувам да потърсиш приятели и съюзници в Сърбия, в Босна, в Русия, в Полша и във Венеция. Не дружи се с гърците.

— Но аз съм вече дал царска дума — рекъл царят.

— Кому си я дал? Не на онзи ли пияни калугерин, който е готов да продаде и бога за осем бабки? Тоя калугерин може да се купи, т. е. от него може да се откупи твоята дума. Остави ти това дело на моите плещи.

— Ти сам си ми говорил няколко хиляди пъти, че царят е длъжен да изпълнява своето обещание и че неговата дума трябва да бъде свята и безгрешна. Дадената дума се не връща вече назад.

— Но ти си дал дума и на народът си: ти си се обещал пред бога да защитаваш българският народ и да се стараеш за неговото благосъстояние; ти си се обещал пред народът да се не дружиш с гърците и да работиш за тяхното опроставяне; най-после ти си се заклел пред олтарът да защитаваш и най-малкото българско местенце. Кажи ми сега, удържал ли си своята дадена царска дума? Изпълнил ли си сичките свои обязанности, които

си длъжен да изпълниш? Аз мисля, че не си. Тежко и горко на онзи народ, когото управляват слепи, безгрижни, твърдоглави и непостоянни царьове.

— Страшимире! — извикал Иван Шишман. — Когато говориш нещо, то трябва да знаеш, че говориш не с брата си, а с господарят си. Царьовете нямат ни братия, ни приятели, ни съдии. Помни и това, че Иван Шишман не обича никакви противоречия. Слушаш ли?

— Ако не послушаш съветите ми, то ще бъде зло не мене, а тебе. Помни думите ми — рекъл Страшимир.

— Когато ми дотрият съветници, то аз ще да те повикам изново в Търново — проговорил Иван сърдито.

— Прощавайте — казал Страшимир. — За мене изново няма място в тоя дворец.

— Не карайте се — казал Георги Шишман. — Вашите несъгласия бяха причина да страда толкова години нашето бедно отечество, което ни е дадено от бога, за да ошастливиме дните му; тия същи ваши несъгласия ще да бъдат причина и за множество други нещастия. . . Не карайте се. Вие сте братия. Помислете си, че турците стоят на границите ни и чакат благоприятна минута.

— По-добре турци и татари, нежели гърци и гръцки калугери — казал Страшимир.

— Вие обвинявахте баща ми, че желае да пожертвува една част от България, а сами жертвувате сичкият народ и сичката земя! — казал Георги.

— Аз не жертвувам, а спасявам — казал Страшимир и излязъл из стаята.

— И аз мисля — казал Георги Шишман на баща си, — че твоите нови приятелства с гърците няма да принесат полза ни тебе, ни на отечеството ни. Ако на Византия да не би грозили турците, то императорът не би пожелал да земе българка за своя престолонаследница. Освен това сестра ми е едно невинно, честно и безгрижно дете, а Византия и нейният престолонаследник са развратни, низки и лукави. Каж ми сега, може ли това невинно дете да живее в подобен хаос и да бъде щастливо? Пожалеи детето си и не давай го в ръцете на такива развратни изроди. По-добре е да го закопаеш живо в земята, нежели да го убиеш нравствено и да го обречеш на мъки и на не-

воли. Не карай се с чича ми. Той желае добро и тебе, и на сестра ми.

— Аз ви казах още оде, че не обичам да слушам чужди съвети. Аз съм намислил да заключа приятелски съюз с императорът и ще да го заключа.

— Но твоето намерение е убийствено за българският народ.

— Който се е завзел да управлява едно господарство, той трябва да има и свой ум, и свой мозък — рекъл Иван и заповядал на синът си да го остави сам.

В това време, когато произлязъл гореказаният разговор, в Търново пристигнали шест души византийски посланици, които донесли богати дарове на Ивановата дъщеря и които се приготвили да я поискат всенародно за престолонаследница на византийският престол. Когато Георги Шишман излязъл из стаята, то влезли посланиците, поклонили се Ивану ниско до земята и проговорили:

— Ние излизаме пред светлите очи на самодържавният и благочестивият цар на България и поздравяваме го от великият византийски император, който му желае здравие, дългоденствие и щастлив живот. Нашият император е здрав и весел. Той моли всевишният за здравieto и на своят държавни брат Ивана Шишмана, с когото желае да стане роднина и с когото има намерение да заключи тесен господарствен съюз. Турците стоят пред стените на византийските крепости и пред границите на българското царство; а сичкото това е достатъчно да унищожи нашите дълголетни несъгласия, да ни сближи и да ни накара да бъдем братолюбиви и човеколюбиви христиеци. Императорът ви моли да дадете на престолонаследникът му своята високороджена дъщеря и да ошастливите неговият род и неговото поколение. Нашият престолонаследник е храбър, великодушен, добър и христолюбив. Императрицата така също поздравява вашата висока личност и вашето еднокръвно чедо. Тя ви моли да ѝ бъдете искрен и чистосърдечен брат и да я приемете в своите обятия с драго сърце. Нашата императрица е великодушна, мекосърдечна и сладкодумна. Гръцкият народ така също ви поздравява и моли бога за здравieto ви и за благоденствието ви. Нека вашият корен продължи своето съществуване во веки веков. Поздравяваме ви и ние, вашите

покорни слуги, и молиме св. Троица да ви варди от всяко зло и от различни вънкашни и вътрешни неприятели. Приемете собственоръчното писмо на императорът и получите даровете му. Императорът ви изпроважда пречестната и чудотворната икона на св. Богородица, която е изобразена от собствените ръце на св. евангелист Лука и която досега е лечила болните в «Св. Влахерна». Изпроважда ви така също една голяма част от честният Христов кръст, един косъм от брадата на господа Саваота, едно стъкленце с мляко от пресвета Богородица, едно перо от крилата на архангела Гавраила, част от мощите на св. Дух, част от стълбата на Якова, сина Исакова, патерицата на св. Никола и перото на Ивана Златоуста. Изпроважда ви още два коня, четири мулета, една турска сабля и един кат царски дрехи. На дъщеря ви така също ще да дадем богати дарове. Императорът иска от вас Загсрето, Софийският округ, Златица, Самоков и няколко други градове. Доходите от тия места ще да получава вашата високорождена дъщеря.

— Аз мисля, че тая прикя е малко големичка — рекъл Иван.

— Престолонаследницата на византийският император е длъжна да живее богато — отговорил един от посланиците.

— Но нашето царство е бедно и малко. Освен това аз имам мъжки наследници, които твърде лесно могат да се откажат да удовлетворят желанието на императорът — казал Шишман.

— Вие дайте дума, че ще да дадете дъщеря си на нашият престолонаследник, а за прикята е лесно. Аз съм уверен, че ние ще да решиме това дело братски и приятелски — казал друг един посланик.

— Аз ви давам своята царска дума от сичкото си сърце — рекъл Иван.

*

В старите времена българките са имали обичай да излизат през русалната неделя на полето, да събират различни треви и да ги хвъргат в реките. Тия треви са се принасяли жертва на самодивите, които по думите на

народът живеят в реките и които дават грешниците. Тоя празник останал още от старите времена. Разбира се, че православното духовенство — което е позволявало да стават само такива и поповски обряди и обичаи, които му принасят каква-годе полза, и което се е грижило да разпространява само такава нравственост, която е затъпяла човекът и правила го е орудие на хитрите и на готовановците — е запрещало народните езически обряди твърде строго; но българките не са могли така лесно да се откажат от своят домашен народен живот и от своите игранки, песни, седенки и т. н. Българките излизали ноще на полето и изпълнявали своите обичаи. «Вържи попът, да е мирно селото» — говорили тия и живели по своята воля.

В една из тия нощи гората, която се намирала по десният бряг на река Янтра, е била пълна с български момичета. Тия момичета събирали различни росни треви, пели песни и играли хоро. Ако някой да би погледал на това фантастическо хоро, което произходило посред гората, в ясната и в прохладната майска нощ и под откритото и звездното ясно небе, то би си въобразил, че пред него се намират самите самодиви, на които е бил посвещен тоя празник. Под едно дебело дърво стоели три момичета. Едно от тия момичета събирало трева с голямо усърдие, а другите две стоели близо до него, гледали равнодушно около себе си и мълчели.

— А защо не пеете? — попитало онова момиче, което събирало тревата.

— Не ми е до твоите песни — отговорило едно от ония момичета, които гледали равнодушно на тоя девически празник. — Аз не мога да се веселя и да празнувам тоя весел празник. Моята съдбина е вече решена, моята звезда е вече угаснала, моята орисница ме е вече оставила. Кой знае на кое място и с кои хора ще да празнувам догодина тоя празник!

— В нашата земя не празнуват такива празници — отговорило третото момиче.

— А какви празници празнуват у вас? — попитало второто.

— Ние се облачаме в най-хубавите свои дрехи и ходиме по черковите, по манастирите и по честито.

— А хоро играят ли у вас?

— Нашите свещеници и нашите постници ни не дозвяват ни да играеме, ни да пееме греховни песни.

— Греховни песни! Ха-ха-ха! — извикало първото момиче и засмяло се от сичкото си сърце. — Ако е грехота да се пее и да се играе, то е грехота и да се яде. Аз мисля, че само лудият и безсовестният човек е в състояние да каже, че веселбата, играта и песните се запрещават от бога и от черковата. Ех, моя Елено, мене се не харесват вашите гръцки обичаи и вашите целомъдрени калугери.

— Ако е грешно да се весели човек, то е грешно и да бъде невинен, чистосърдечен и честен — отговорило второто момиче. — Аз съм забележила, че само невинните и неразвалените хора обичат да се радват, да се веселят и да пеят. Лошавият, неискреният и жестокосърдечният човек се не смее и не весели. Който не е в състояние да заплаче, той не е в състояние и да се засмее. Калугеринът не може да служи за пример на живите хора, защото той не е човек и защото няма човеческо сърце. . . Чича ми Страшимир говори, че който няма жена и който не храни деца, той не може да бъде човек и не е в състояние да угоди на бога. . . «Калугеринът и калугерката — говори той — приличат на развратните жени, които приемат в обятията си сяка една нечистота и които се наслаждават минутно.» Аз уважавам чича си и забеляжам сяка негова дума. Чича ми е умен и честен човек.

Из тоя разговор читателите ще да разберат, че едно от тия момичета е било дъщеря на Ивана Шишмана, което е било обаяно да остави отечеството си и да стане съпруга на византийският престолонаследник. Момичето, което събирало тревата, е било дъщеря на Страшимира Шишмана; а третото момиче е било гъркинче, което е било земено в царският дворец да учи Шишмановите деца гръцки език. Името на бъдещата византийска императрица е било Анастасия; а името на Страшимировата дъщеря е било Стана. Гръцките калугери са имали пълно право. Анастасия е била едно от ония прекрасни и нежни създания, които се срещат по светът твърде рядко и които биват причина да тупкат стотини и хиляди човечески сърца. С една дума, това момиченце е било скроено така хубаво и така гиздаво, щото е приличало на ония ангели, които обхващат господата Саваота. Освен това това момиче е

било умно, развито и твърдохарактерно. Страшимир Шишман така също е обичал своята братова дъщеря и старал се е да посее в сърцето ѝ здрави, честни и благородни идеи. Тряба да ви кажа и това, че Анастасия е била сериозна и здравомисляща, следователно Страшимировото семе е падало на добра нива. Стана така също е била хубавичко, веселичко и умничко момиченце, но тя не е имала онова високо чело, онзи бистър ум и оная твърда воля, каквито е имала Анастасия.

— Хайде, Стано, да си вървим вече, защото ни чака баща ти — казала Анастасия.

— Почакайте още малко. Я погледайте какво ясно небе и какви ярки звезди светят над назе. Хайде да поседим още малко — казала Стана.

— Мене ми омръзна вече да гледам вашите обичаи и да слушам грубите и плакливите песни на вашите момичета — казала гъркинята. — Хайдете да си вървим.

— Ако нашите песни са груби и плакливи, то за това трябва да благодариме вазе и вашите калугери — казала Стана. — Аз зная и весели песни. — Стана запяла:

Засветила бяла зора
откъм планината;
а момите и момците
пъплят из гората.

Па са гонят, па са гушкат
като препелици,
па са любят, па са милват
като гълъбици.

Весело е, мили боже,
на младите люде —
не щат тия ни да мислят
какво ще им бъде.

— Истина е така — рекла Анастасия. — Ако човек да би знаел какво ще да му бъде, то би се хвърлил в реката и удавил би се. Погледайте на мене и оплачете ме приживе. Баща ми иска да ме даде на гръцкият престолонаследник за другарка; а чича ми ме оплаква и съветува ме да не ходя в Цариград и да не давам ръката си на

гръцки кривокрак. Какво да правя? Ако аз да би знаела, че думите на чича ми ще да се изпълнят, то би скокнала тутакси в Янтра и удавила би се.

— А защо и за какво да се давиш? — попитала Стана. — Ако аз да би била на твоето място, то би казала на баща си, че нямам желание да бъда гръцка царица — и свършена работа! Насила никой не може да ме накара не само да бъда жена на Петра или на Ивана, но и да живея на тоя свят. Аз те съветувам да излезеш пред баща си и да му кажеш, че ако нему се иска непременно да стане роднина с византийският цар, то нека го земе той сам и да се радва на хубостта му.

— Вие сте луди — казала гъркинята. — Ако аз да би била на вашето място, то би се омъжила и за едно магаре, ако само това магаре седи на византийският престол и ако се нарича император. Хората не гледат на ушите, а гледат на богатството и на рождението. Ако царицата да би се опрасила прасета, то и тия прасета би били «тѣхно величество благовѣрные, благочестивые и самодѣржавные помазанники божіи». Рождението облагородява и най-красавите магарета. Тряба да знаете и това, че цариците имат царско право да правят и такива неща, каквито не би направил ни един човек на тоя свят. Чуй и това. Ако мъжът ти е глупав човек, то ти имаш с кого да се поразговориш и с кого да си поиграеш; ако мъжът ти е грозен и слаб телесно, то ти можеш да си избереш за любовник най-хубавото момче из царството; най-последно, ако мъжът ти е стар и немощен, то ти трябва да ускориш смъртта му и да управляваш господарството за децата си. Какво искаш повече? За цариците е добре насякѣде. Ако нашите византийски царици видят, че мъжът им е тиранин и че им не позволява да живеят по волята си, то пушат в ход отровата. Една из нашите царици се любеше със синът си, друга ослепи децата си, третя отрови мъжът си, четвърта стана всенародна курва и т. н.

— Не разказвай ми повече — рекла Анастасия.

— Аз те уча ум и разум — казала Елена.

— В България нямат нужда от подобно учение — казала Стана. Нашият живот и нашите нрави и обичаи изискват съвсем друго учение. За мене е по-добре да съединя животът си с умен, с разумен, с млад и хубави-

чек овчерин, нежели да зема кривите крака, гърбата и многоценните камъни на византийският император.

— Оставете тия неща и да си вървиме — рекла Анастасия. — Чичо Страшимир ни чака пред гората. Хайде.

— Хайде — казали и другите момичета и упътили се към Търново. Страшимир Шишман стоял с няколко въоръжени хора пред гората и очаквал своите деца с голямо нетърпение.

*

Българската пословица говори, че «секи петел е длъжен да пее на своето буніще», но хората твърде често се отказват да се ръководят по това разумно правило и стават нещастни през сичкият свой живот. Когато Иван Шишман намислил да сгоди дъщерята си за византийският престолонаследник, то той е бил уверен, че това нещастно момиче се изпроважда между такива едни хора, които нямат ни сърце, ни човеколюбие, ни жалост, ни състрадание, но и Иван е бил цар, а царьовете не приличат на другите хора. Съветите на Страшмира Шишмана останали без последствие; а горчивите сълзи на Анастасия разярили българския повелител и накарали го да покаже своята деспотическа власт и над своето собствено дете. Сичка България осъдила царското решение, но царьовете имат свободно право да решават съдбата не само на своите собствени деца, но и на сичките свои поданици без изключение. И така съдбата на Анастасия била решена. Българският господарствен съвет, който е бил съставен от различни допотопни старци и от няколко души калугери, и гръцките посланици решили, щото царската невеста да тръгне за Цариград по морето, защото сухопътните сношения на България с Византия били прекъснати от турците. Сватовете са били длъжни да преминат през Шумен, през Варна и през Преслава. В последният градец невестата е била обязана да преклони колената си над гробовете на своите деди и прадеди и да ги помоли да ходатайствуват пред бога за нейното щастие. А в тия гробове са лежали множество български предводители, които едно време са задавали страх на Византия и които са ненавиждали византийците от сичкото си сърце. В

тия гробове е лежал Крум, който е пил вино из Никифоровата глава и който е повтарял своята здравица: «Кога не щеш мира, на ти секира»; тука е лежал Симеон, който е дохаждал до цариградските стени няколко пъти и който е променувал българското щастие и българската слава за няколко момичета; най-после тука е лежал слабохарактерният и женоподобният цар Петър, който е продал на гърците своята свобода за една кривоноса врана. Разбира се, че в тия гробове са лежали и такива велики личности, които са мислили само за щастieto на народът си и за благосъстоянието на България; но техните имена са изгаснали твърде рано, защото византийските писатели са забележавали само онова, което е било приятно на Византия и което е унижало българският народ; а българските калугери, които в ония времена са се наричали «книжници», са писали само едни голи похвали на византийското благонравие и напивали са се с красноречието на Златоуста. Мнозина говорят, че народностите менят своя национален характер в продължението на три столетия. Ние се не съгласяваме. Множество факти ни доказват, че българинът и преди пет столетия е бил такъв, какъвто е и до днешният ден. Ни един народ се не отказва от своята народност, от своето име и от гробовете на своите бащи и деди така хладнокръвно и така безцелно глупаво, както се отказва българинът. А кои са били ония причини, които са го накарали да бъде така слабохарактерен, така невнимателен към своето народно име и така верен на чуждите народности? Тия причини са исторически. Ако българските царове, българските боляри, българските полководци и днешните български търговци и чорбаджии да не би обичали червените фустани, калаисаните лица, начернените вежди и фалшивата красота, то техните деца би били чисти, честни, народолюбиви и твърдохарактерни. Секи груб, необразован и неразгит народ обича вапцаното, лъскавото и фалшивото, а гъркините имат в това отношение преимущество пред сичките други народи и народности в тоя свят. Българката работи и грижи се за къщата си и за децата си, следователно тя няма свободно време да отгънчава веждите си, да калаисва челото си, да румени устните си и да завива косата си; а гъркинята е назначена от самото провидение да съблзнява глупавото човечество и да го побеждава със своята

вънкашна красота. Тряба да кажем и това, че лъскавото и вапцаното трае само ден до пладне; но глупавият човек не мисли за тия горчиви последствия.

Из Търново тръгнали около петстотин кола, които били нажитени със всякакви цветя и пред които вървели царските свирци и свирили сватбени свирни. В едни от тия кола, в които били впрегнати шест бели коне, седял Иван Шишман и неговите по-първи съветници; а в другите, които били нажитени с цветя и в които били впрегнати четири жълти хатове, седяла Анастасия и нейните девери. В по-голямото число от колата били впрегнати волове, следователно тържественото пътувание произходило твърде полека. Освен колата мъжете и войниците вървели на своите добре отхранени и добре оседлани коне и носили в ръцете си различни военни орудия. Между другите войници се намирили и две млади момчета, които били облечени богато и които имали твърде добри коне. Едно от тия момчета било хубаво като майско слънце, а другото имало умно, юнашко и загоряло от слънцето лице.

— А какво се е случило със Страшимира? — попитало хубавото момченце.

— Нищо — отговорило другото. — Страшимир съветуваше своя брат да не дава дъщеря си на гърците; но Иван Шишман не обича умните и разсъдителните хора. Разказват, че Иван е запретил на брата си да излиза пред очите му дотогава, дорде го не повика той сам. Чудни неща! Ти го съветуваш, защото му желаш добро, а той те пъди из къщата си и заповяда ти да не излизаш пред очите му! Иди после това и желай на хората добро.

— А какво се чуе за патриархът?

— Патриархът обяви вече на народът, че ще да остави престолът си и че ще да се посели в някой манастир. Иван беше рекъл пред своите съветници, че тоя свети човек желае да го свалят от престолът и да предаде царската власт на Страшимира; а патриархът им отговорил, че когато един цар изпълнява волята на своя народ и когато той се старае за неговото добро, то неговата власт е непоколебима. «А защо вие съставлявате съзаклания против гърците, против моите съветници и против моите съюзници?» — попитал Иван. «Царьовете са длъжни да мислят само за народът си и за неговото щастие — отго-

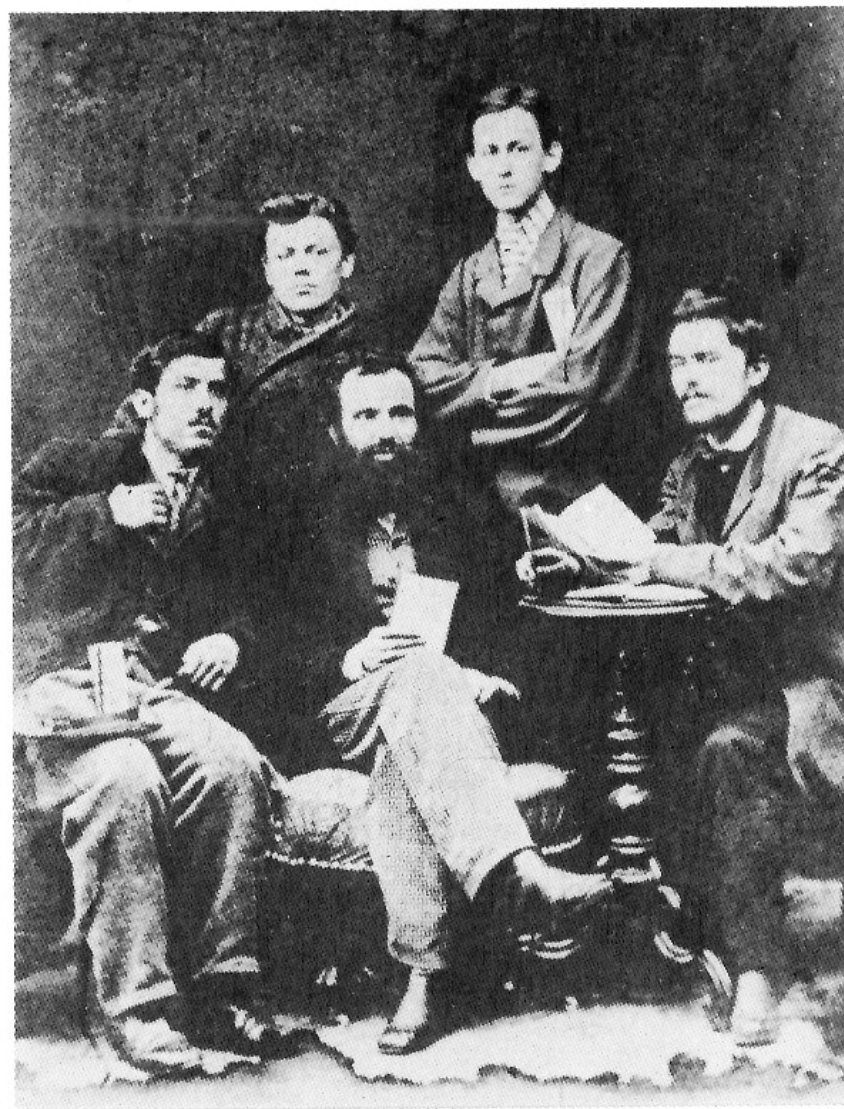
ворил патриархът. — Ако народът ненавижда гърците, то трябва да ги ненавижда и царят; ако народът не обича тоя или оня царски съветник, то царят е обязан да го отдалечи от престолът си; най-после, ако народът желае да се скара или да се съюзи с това или с онова господарство, то царят е обязан тутакси да изпълни волята му. Царят не трябва да има ни свои лични приятели, ни свои лични неприятели, ни свои собствени съюзници, ни свои любими гърци; той е длъжен да обича или да ненавижда само ония хора, които обича или ненавижда самият народ. С една дума, царят трябва да представлява народът и да изпълнява буквално неговите желания.» «Ти повтаряш думите на брата ми Страшимира» — рекъл Иван. «Страшимир е умен, разумен и честен човек» — отговорил патриархът. «Но аз съм длъжен да изкореня непокорните хора и да воведа в държавата си мир и съгласие» — казал Иван. «Когато тая тишина бъде воведена в българското царство, то ме повикай да се порадвам и аз на българското щастие, а до онова време аз желая да се отдалеча в някой манастир и да оплача отечеството си и народът си.» «Аз те моля да изпълниш своето намерение» — казал Иван.

— Както се види, в нашето нещастно отечество ще да произлязат изново големи нещастия и страшни кръвопролития. А Анастасия? Сирота Анастасия! Аз би пожертвувал и животът си за това хубаво и умно момиче — говорило първото момче.

— Аз имам достатъчно причини да ненавиждам децата на оная проклета гъркиня, която погуби баща ми и която мислеше да погуби и отечеството ми; но юнаците, родолюбците и честните хора не трябва да мъстят на ония нещастни създания, които се нуждаят и сами от чужда помощ. . .

— Ако ти имаш право да ненавиждаш, то аз имам деветдесет и девет пъти по-голямо право да мъстя и да не жалея своите неприятели, които погубиха и баща ми, и майка ми, и сестра ми; но Анастасия е невинно дете. . .

— За майка си и за сестра си ти не трябва да мъстиш, защото тия бяха принесени жертва от баща ти. Аз зная из достоверен източник, че манастирът е бил запален от баща ти. Майка ти и сестра ти бяха заслужили пълно наказание.

Народна библиотека

ХАДЖИ НИЧО

Н. БИРДЖИСТЕНА
1419.
1921.

ИСТИНСКА ПОВЕСТЬ

498

Л. КАРАВЕЛОВА

БУКУРЕЩЪ.

1870.

Thompson

附註：本表係根據財政部資料，以中華民國三十四年為基期。

Всего в 1934 году на фабрике было
г. в. в. 12.000.000.

[illegible]

1. *Chrysomelidae*
 2. *Chrysomelidae*
 3. *Chrysomelidae*
 4. *Chrysomelidae*
 5. *Chrysomelidae*
 6. *Chrysomelidae*
 7. *Chrysomelidae*
 8. *Chrysomelidae*
 9. *Chrysomelidae*
 10. *Chrysomelidae*

[illegible]

2nd - Hesperomys eremicus 2 sets
 1st - H. eremicus 1st set
 2nd - H. eremicus 2nd set
 3rd - H. eremicus 3rd set
 4th - H. eremicus 4th set
 5th - H. eremicus 5th set
 6th - H. eremicus 6th set
 7th - H. eremicus 7th set
 8th - H. eremicus 8th set
 9th - H. eremicus 9th set
 10th - H. eremicus 10th set
 11th - H. eremicus 11th set
 12th - H. eremicus 12th set
 13th - H. eremicus 13th set
 14th - H. eremicus 14th set
 15th - H. eremicus 15th set
 16th - H. eremicus 16th set
 17th - H. eremicus 17th set
 18th - H. eremicus 18th set
 19th - H. eremicus 19th set
 20th - H. eremicus 20th set
 21st - H. eremicus 21st set
 22nd - H. eremicus 22nd set
 23rd - H. eremicus 23rd set
 24th - H. eremicus 24th set
 25th - H. eremicus 25th set
 26th - H. eremicus 26th set
 27th - H. eremicus 27th set
 28th - H. eremicus 28th set
 29th - H. eremicus 29th set
 30th - H. eremicus 30th set
 31st - H. eremicus 31st set
 32nd - H. eremicus 32nd set
 33rd - H. eremicus 33rd set
 34th - H. eremicus 34th set
 35th - H. eremicus 35th set
 36th - H. eremicus 36th set
 37th - H. eremicus 37th set
 38th - H. eremicus 38th set
 39th - H. eremicus 39th set
 40th - H. eremicus 40th set
 41st - H. eremicus 41st set
 42nd - H. eremicus 42nd set
 43rd - H. eremicus 43rd set
 44th - H. eremicus 44th set
 45th - H. eremicus 45th set
 46th - H. eremicus 46th set
 47th - H. eremicus 47th set
 48th - H. eremicus 48th set
 49th - H. eremicus 49th set
 50th - H. eremicus 50th set
 51st - H. eremicus 51st set
 52nd - H. eremicus 52nd set
 53rd - H. eremicus 53rd set
 54th - H. eremicus 54th set
 55th - H. eremicus 55th set
 56th - H. eremicus 56th set
 57th - H. eremicus 57th set
 58th - H. eremicus 58th set
 59th - H. eremicus 59th set
 60th - H. eremicus 60th set
 61st - H. eremicus 61st set
 62nd - H. eremicus 62nd set
 63rd - H. eremicus 63rd set
 64th - H. eremicus 64th set
 65th - H. eremicus 65th set
 66th - H. eremicus 66th set
 67th - H. eremicus 67th set
 68th - H. eremicus 68th set
 69th - H. eremicus 69th set
 70th - H. eremicus 70th set
 71st - H. eremicus 71st set
 72nd - H. eremicus 72nd set
 73rd - H. eremicus 73rd set
 74th - H. eremicus 74th set
 75th - H. eremicus 75th set
 76th - H. eremicus 76th set
 77th - H. eremicus 77th set
 78th - H. eremicus 78th set
 79th - H. eremicus 79th set
 80th - H. eremicus 80th set
 81st - H. eremicus 81st set
 82nd - H. eremicus 82nd set
 83rd - H. eremicus 83rd set
 84th - H. eremicus 84th set
 85th - H. eremicus 85th set
 86th - H. eremicus 86th set
 87th - H. eremicus 87th set
 88th - H. eremicus 88th set
 89th - H. eremicus 89th set
 90th - H. eremicus 90th set
 91st - H. eremicus 91st set
 92nd - H. eremicus 92nd set
 93rd - H. eremicus 93rd set
 94th - H. eremicus 94th set
 95th - H. eremicus 95th set
 96th - H. eremicus 96th set
 97th - H. eremicus 97th set
 98th - H. eremicus 98th set
 99th - H. eremicus 99th set
 100th - H. eremicus 100th set

[illegible]

— Не е крива ни майка ми, ни сестра ми, ами е крив Иван Шишман, който ни накарва насила да жениме синовете си за гъркини и да даваме дъщерите си на гърци. Ако майка ми да не би била гъркиня, то в къщата ни не би се случили толкова нещастия.

Тоя разговор ни доказва твърде ясно, че едно от тия момчета е било син на Стоян войвода, а другото — син на Рале войвода.

*

Сватбата на византийският престолонаследник щяла да стане извънредно тържествена. Почти сичките първи боляри и чиновници из византийската империя дошли в Цариград да участвуват на тая сватба и да подарят на своята бъдеща императрица по нещо. Патриархът и неговият елеопомазан клир така също подарили на своята бъдеща повелителка различни свещени предмети и помолили я да защитава великата православна черкова, да обича и да почита духовенството и да помага на черковите и на манастирите.

— Многомилостивият покровител на Византия ни е изпроводил в столнината христолубиво, кротко, мило, богобоязливо и правдолюбиво агне, което ще да украси олтарят на великата черкова, което ще да увеличи достолепието на патриаршията и което ще да украси короната на нашето велико и славно господарство. Това агне е дъщеря на благочестивият и православният цар на българското царство, който почита светите икони и който се старае за спасението на грешниците. Нашият августейши наследник ще да блаженствува с тоя кротък ангел, който му е изпроводен от самото небе за утешение, за радост и за щастие. Нека тяхното племе се продължава во веки веков! Приидите поклонимся и припадем самому Христу цареви и богу нашему!

— Какво се е там разбърборил тоя белобради дявол? Разкажи ми какво той говори, защото аз не зная гръцки, ни какво нещо е омега — говорил един български войник, който стоял близо до невестата и с когото ние се опознахме още в предишната глава.

— Патриархът се надее, че Анастасия ще да обича

калугерите и че ще да дава големи хапки на христолюбивото войнство — отговорил друг един войник, който е бил син на Стоян войвода.

— Аз захващам сѐ повече и повече да се zalюбвам в нашата бивша царкня — казал Станимир, или Ралевият син.

— Гледай да не станеш опашка на византийските преториянци и благодетел на царските слуги. Анастасия е изгубена вече за назе. Нека баща ѝ отговаря пред бога и пред совестта си за нейните бъдещи нещастия. Погледай на нейният августейши съпруг и състави си понятие за египетската чума и за прародителят на дяволите. Аз мисля, че майка му е сътворила блуд със сичките безобразия, със сичките нечисти духове и със сичките изроди, които съществуват под ясното небе. Подобно плашило се не ражда от обикновени смъртни същества. Ако аз да би бил и най-последната жена на тоя свят, то и тогава би се погнусил от това гърбаво и кривокрако камилче. Бедна Анастасия.

— Истина е безобразен, мой брате Никола! Ако мъжът на Анастасия да би бил хубавец, юнак и приличен човек, то аз би ѝ пожелал здраве и добро и върнал би се в България със спокойно сърце и с драга воля; но тоя урод е в състояние да ме накара да направя различни глупости и да зачудя и мало, и голямо. Аз захващам да ненавиждам Ивана още повече. Чу ли ти какво ми каза Иван, когато тръгнахме като сватове из Варна? «Синко Станимире! — ми каза той. — Варди детето ми и не позволявай и прах да падне на него. Ако Анастасия ми яви, че ѝ се е случило и най-малкото нещастие, то ти ще да ми отговаряш с главата си. Бъди умен и не накарвай ме да те не обичам.» Аз му се обещах, че ще да изпълня думите му честно и безгрешно; но времената се промениха и в сърцето ми захванаха да се борят страшни страсти. . . Аз не мога вече да бъде послушно оръдие на Ивана и да гледам равнодушно на днешното безобразие. . . Аз съм длъжен да избавя Анастасия от бъдещите страдания и от окончателното унижение.

— Ти си смешен, Станимире! — рекъл Никола. — Анастасия е задоволна от своята съдба. Ако тая девойка да не би пожелала сама да бъде византийска императрица, то тя би послушала думите на Страшимирова Стана и

отказала би се да дойде в Цариград. Когато Иван Шишман се беше известил, че Стана е съветувала Анастасия да не слуша баща си и да побегне в крепостта или в манастирът при патриархът, то Иван повикал и двете момичета и попитал ги кой из тях се е решил да бяга в крепостта и да възбунтува войниците. «Аз съм се решила — отговорила Стана. — Ако ти да би поискал да ме дадеш насила на някой тонковец, то аз би свалила и месечината от небето. . . Аз би възбунтувала народът, аз би запалила Търново, аз би убила и най-милият за мене човек. . .» «Ти си дъщеря на Страшимира» — казал Иван. «Аз не съм дъщеря на немилостив баща» — отговорила Стана. «Мълчи!» — извикал Иван и тупнал с кракът си. «Не мога да мълча» — отговорило умното момиче. Анастасия заплакала. «А ти за какво плачеш, Анастасио?» — попитал Иван. «Оплаквам младостта си и здравето си» — отговорила Анастасия. «Ти си луда» — казал Иван. «Луд е и чича ми — казала Стана. — Чича ми е луд, че убива детето си със своите собствени ръце; а Анастасия е луда, че се повинява на неговите лудости.» «Аз съм се решила вече да изпълня волята на баща си» — рекла Анастасия. Сичкото това ни доказва твърде ясно, че Анастасия е дошла в Цариград по своята собствена воля. Аз те съветувам да оставиш своите сънувания и да идеш с мене да потърсиме някоя византийска скумрия. Ако сичките българи си купуват из Цариград черни очи и тънки вежди, то ние сме длъжни барем минутно да се понасладиме от тия прелести. За войниците не съществуват никакви грехове. Напред!

— Аз съм се твърдо решил да изпълня своите планове и да накажа това гръцко животно, което се приготвява да целува и да прегръща такова хубаво и такова гиздаво момиченце. Моята воля е неизменима. Ако искаш да ми помогнеш да изпълня своите желания, то те моля да ми подадеш ръката си и да работиш от сѐ сърце; а ако желаеш да ме учиш благоразумия, то те моля да ме оставиш да си гледам работата сам. Аз знам, че синът на Стоян войвода не е нито глупава бабичка, нито плашливо дете, нито неверен другарин, нито немилостив човек. Ако бащите ни са живели братски, то и техните синове са длъжни да помагат един другиму. Помогни ми, Никола!

— Аз мислех досега, че ти си умен и разсъдителен

човек, а сега захващам да се уверявам, че главата ти е продупчена и че мозъкът ти е изветрял. Да те попитам едно нещо. Ако Анастасия се откаже да изпълни волята ти, то какво ще да бъде после това с тебе? Уверен ли си ти, че тя ще да послуша твоите съвети и че ще да се съгласи да изпълни желанията ти?

— Уверен съм — казал Станимир. — Погледай с какви очи гледа тя на своя бъдещи стопанин, погледай я как трепери, погледай как вопросително гледа към нас. Секи из нас е в състояние да прочете в нейните хубави очи следующите думи: «Не оставяйте ме, помогнете ми, избавете ме. . . Не видите ли, че византийският наследник е по-гнусав и от зелените жаби? Не видите ли, че аз съм готова да полудея? Не видите ли, че сърцето ми е готово да изхвъркне из гърдите ми?»

— Ти още, мой брате Станимире, не познаваш женските сърца. Аз и сам вече видя, че Анастасия се гнуси от своят младоженец, но ако ѝ ти предложиш да го остави и да побегне с тебе, то тя ще да ти каже, че «безчестието» е за нея по-отвратително и по-гнусаво от византийският престолонаследник и от неговата гърба.

— Какво безчестие? Ако един човек се грижи да спаси животът си и ако се старае да излезе из водата, в която се дави, то можеш ли ти да кажеш, че той желае да обезчести името си? Аз мисля другоаче

— Ако е така, то ти трябва по-напред да поговориш с Анастасия и да ми явиш колкото се може по-скоро нейното решение. Разказват, че сватбата ще да се свърши след един месец, следователно ние имаме още време да поработиме. Днеска ще да стане само годежът. Тряба да те попитам и това. Ако Анастасия ти каже, че желае да бяга из Византия, то де мислиш да я заведеш? Аз мисля, че Иван Шишман няма да те поблагодари за това дело. Ти трябва да побегнеш или в Сърбия, или в Маджарско, или в турският лагер. Друго спасение за тебе няма.

— Аз ще да я заведа при Страшимира. Страшимир ми каза така: «Ако Анастасия не бъде щастлива, то аз ще да накарам византийският престолонаследник да се погнуси и от майчиното си мляко. До девета рода ще да му отмъстя. Ти си обязан да му кажеш моите думи.» И така, аз ще да се върна в България и ще да претърпя и

най-страшиите наказания. Иванските наказания не са страшни за мене. . .

— Дете си ти още, мой брате Станимире! — рекъл Никола и отишел да се разговаря с гъркините.

Когато Анастасия била изведена пред олтарът и когато я попитали желае ли да бъде «две тела и плот едина» с византийският престолонаследник, то тя не могла да проговори нито две думи. Из счтите ѝ потекли изобилни сълзи, брадата ѝ треперела, устните ѝ побледнели, а краката ѝ се отказали да ѝ служат.

*

Анастасия била поместена в старият императорски дворец, който е бил изграден на самият морски бряг, който представлял твърде живописен вид и който бил пълен с робини, със слугини и със всякакви харамоседци. В тоя същи дворец били поместени и други сватове, които били изпроводени из България да заведат невестата и между които били триесет жени и сто и петдесет мъже. Вечерта била ясна, спокойна и величествена. Лучите на месечината освещали гладката псвърхност на морето и играли си с неговите еле-видни волни; делфините показвали то главите си, то опашките си и нарушали отчасти нощната тишина; няколко морски птици стсели на морския бряг и цвърчели тихо и сънливо; а кепарисите изпущали из себе си приятна, нежна и сладострастна меризма. Цариград е направен от самата природа за нещо особено. В тоя град трябва да живеят само харамоседците, zalюбените, фантастите, готовановците и женолюбците. Само Венеция е в състояние да съперничи с Цариград в горекананите отношения; само Венеция е в състояние да произведе по-горещи глави и по-отчаяни фантасти! Най-после само Венеция може да каже, че нейните синове са по-сладострастни, по-развратни, по-женоподобни и по-лениви от цариградските произведения, т. е. от ромео-гръцките песни. Жената почти сякога се е считала в Цариград за украшение на мъжът и за орудие на неговото сладострастие. В една от розкошните стаи, която се намирала над морето и която имала един издаден навън прозорец, седяла Анастасия и гледала към небето. При

нея седяла една стара жена, която била нейна дойкия и която дошла из България да живее със своето любимо дете, което е расло и порасло на ръцете ѝ.

— Не мисли, мое мило дете, не плачи, не съкрушавай се, не мъчи се! — говорила тя. — Ако господ да не би желал да бъдеш жена на гръцкият цар, то ти би останала в своята земя и задомила би се за някой български болярин. . . Никой не може да измени божията воля и божиято предопределение; никой не смее да роптае против божияте заповеди; никой не може да избегне от божиято наказание. . . Моли се богу и надей се на неговото мило сърдие.

— Не мога да не плача, не мога да не жалея, не мога да бъда безчувствена — говорила Анастасия. — Ако господ да би бил справедлив и милостив, то той не би ме довел тука и не би ме хвърлил в ръцете на тия гнуснави изроди, които не приличат на кръстени хора и които нямат в себе си нищо човеческо. Видя ли ти моят бъдещи съпруг? Видя ли ти с какво плашило ме е наградил господ бог? Видяла ли си ти някога по-безобразно добиче и по-гнуснаво животно? И това животно ще да бъде мой мъж!

— И аз вече видя — казала старата жена, — че тоя човек не е за назе и че ти ще да бъдеш с него нещастна; но ти си длъжна да се повиняваш на бащината си воля и да слушаш неговите заповеди. Синът на Рале войвода ме срещна днеска и помоли ме да ти кажа, че той желае да се поразговори с тебе и да ти разкаже какви неща са се случили в Търново. «Аз получих — казва — из Търново важни известия. Сичка България оплаква Анастасия и сърди се на баща ѝ. Тронът — казва — на Ивана е захванал изново да се люлее.» «Ами ти, мой синко, му казвам, защо си се изменил дотолкова? Защо си прежълтял като жълтурка? Да не си се огърчил и ти? Когато си живееше в България, то лицето ти приличаше на червена ябълка; а щом дойде в Цариград между гърците, то тук-такси заприлича на папунек!» «Сърцето ми е наранено — каза той. — Аз съм длъжен да оплача Анастасия приживе.» После тия думи той ме остави и отиде да се разхожда по морският бряг.

— Ти би трябало да го доведеш при мене — казала Анастасия и замислила се.

— Ти не помниш Рале войвода. Тоя чсвек беше едър, хубавец, юнак и белолиц. Станимир не прилича на баща си. Това момче е умно, разумно и пъргаво, но то няма бащиното си сърце и бащиното си юначество. Станимир имаше сестра, която беше годена за твоят брат; но бог прибърза да я земе на небето и да я избави от хорските лошабини. Мнозина говорят, че това хубаво момиче е било отровено, и обвиняват баща ти. . . Нека му е лека земята, под която се намират неговите кости! . . . Аз не би желала да бъда нито царица, нито царска дъщеря! Ако царьовете да би живели като хора и като християни, то не би умирали като кучета. Аз и до днес още не мога да разбера сърцето на баща ти, ако и да съм живяла с него повече от осемнайсет години. Разказват, че ни един баща не желае зло на децата си; а аз видя, че българският цар е пожертвувал детето си на най-гнуснавите изроди и на най-яроствните неприатели на България — бърбрала старата жена и гледала с голяма любов и със сляпа преданост към Анастасия; но Анастасия не слушала нейните думи и продължала да мисли и да критикува животът си.

— Ако аз да би се редила от прости и от честни граждани, то би проживяла своят живот мирно, щастливо и весело; но аз съм царска дъщеря, следователно моят живот и моето щастие трябва да се пожертвуват на царството и на царските каприции. — После това размишление Анастасия помолила бабата да си легне, запалила още една восчена свещ, земала една хартия и седнала да пише. Ето съдържанието на това писмо:

«Сладка моя сестро Стано! Твоята нещастна сестра е по-нещастна, отколкото ти мислиш. Ако би ти погледала на моят бъдещи мъж, то би се погнусила от него така също, както се гнусиш от най-мръсните червеци. Тоя урод прилича на плашило: чертите на лицето му изразяват коварство, бездушие, свирепост и пълно безчовечие. Аз съм твърдо уверена, че на тоя свят не съществува такова противно и подобно гнуснаво лице. Ако ти да би сравнила това лице с някоя маймуна или с някой дявол, то наследникът на византийският престол би получил първенството, защото неговото безобразие е по-безобразно и от самото безобразие. А гърбата? Подобна гърба нямат ни маймуните, ни таласъмните, ни дяволите. Кажми ми сега, мога ли аз да живея с тоя урод и да се

наричам негова жена? Тежко ми е, Стано, горчиво ми е! Аз и до днес не мога да разбера де се намирам, защо се намирам в Цариград и защо съм обзавана да бъда жена на едно гнуснаво животно. Големите нещастия упохват човека така също, както и големите щастия. Днеска е вече десети ден, откакто съм дошла в Цариград, а мислите ми сѐ още летят из България, из търновските улици и из вашата къща. Ако аз поискам да помисля за своето бъдеще, за своя бъдещи съпруг и за своите нещастия, то умът ми се помрачава и отказва се да ми се псвинява. Единствените лица, които ми се мяркаят пред очите, са баща ти, ти и още един българин, когото сега засега не желая да наименувам. Тоя българин се намира заедно с мене в Цариград. Усети се кой е. Преди един час аз повиках в стаята си моята стара дойкия и помолих я да поседи с мене. Тая сирота жена е по-нежна, по-чадолюбива и по-милостива от няколко хиляди Шишмановци, които се наричат бащи на българският народ. Добре казваше баща ти. «Ако българският народ остави своята съдба в ръцете на един човек, то неговото бъдеще е твърде плачевно — говореше той. — Когато един човек жертвува своите собствени деца и не мисли за тяхното бъдеще, то той е способен да пожертвува и свето господарство.» И така, аз съм принесена жертва! А от кого? От баща си, който се нарича баща и на българският народ и който носи титла «христолобив, благочестив и благоверен цар на сичка България!» Пожалея ме, Стано, сплачи моята младост, пролей няколко сълзи над гробът на моето щастие, помени моята хубост и моето невинно девичество! Аз няма да живея дълго време. След три недели мене ще да изведат пред олтарят, за да свежат съдбата ми със съдбата на византийският урод. . . Страшно е и да си помисли човек! Когато получиш моето писмо, то аз няма вече да бъда жива. Аз съм се решила да се хвърля в морето и да се удавя. . .

По-добре е да погина млада и зелена, отколкото да бъда жена на един урод и да остана нещастна през сичкият си живот. За какво ми е тоя живот, когото аз не мога да нарека живот? По-добре би било да не съм се родила на светът. Секи човек се е родил да живее, да се наслаждава, да работи, да се весели и да се радва на младостта си; а аз съм длъжна да наслаждавам другото, да живея за другото и да бъда кукла на един урод, от когото би се погну-

сило и самото безобразие. Аз не съм в състояние да претърпя това унижение. Биват минути, в които аз проклинам и баща си, и животът си, и майка си, която ме е родила на светът. Не мога другояче. Аз не съм светийка, не секи човек може да бъде светия. Баща ми иска от мене да направя онова, щото не би направила ни една жена на тоя свят. А кой му е дал право да си играе с моят живот и да ме принася жертва на своите капризи? Сяко нещо има свои граници и свое «стига вече». Ако ми е дал живот и ако ме е отгледал, то има право да си земе назад само с в о е т о; но той няма право да ме тираня и да ме накарва да бъда робиня на едно животно. Моята дойкия ми казва, че е грешно да обвинява човек баща си и да бъде незадоволен от неговите решения. Преди няколко месеца и аз мислех така; но времената се измениха, очите ми се отвориха и аз бях принудена да изменя своите убеждения. Когато баща ми няма чедолубие, то и аз имам право да нямам родолубие. Само онзи родител има право да иска от децата си послушание и покорност, който е изпълнил сичките свои родителски обязанности. Прочети писмото ми на баща си и помоли го да ме прости. Аз съм още млада и неопитна. Неговите съвети и неговите убеждения ще да станат на сърцето ми до самата надгробна дъска. Аз се отказах да изпълня неговите скъпоценни съвети само за това, защото не желях да оскърбя баща си и защото не бях в състояние да си въобразя ония нещастия, които съм длъжна да претърпя сега. Пожалейте своята любима сестра и простете я.»

Когато Анастасия свършила писмото си, то разбудила своята дойкия и помолила я да го занесе на Станимира и да му се помоли да го изпрати тутакси с нарочен човек.

— Кажи му — казала Анастасия — да дойде при мене и да ми разкаже какви известия е получил из България. Нека дойде тутакси. . . Захванало е вече да се разсъмва.

*

След малко време Станимир Ралев седял вече в стаята на Анастасия и старал се да бъде весел и разговорен.

— Тоя град е изграден на твърде хубаво място — говорил той и сочил с пръст към прозорецът, из когото се ви-

дела част от Галата. — Такова живописно място аз не съм виждал нито насъне.

— А хората му? — попитала Анастасия. — Хората му са още по-живописни. Който обича да гледа и да носи шарено, той трябва да е шарен и сам. Чича ми Страшимир говореше, че на гърците са шарени и дрехите, и совестта, и честността, и вярата, и верованията, и нравствеността. Това е вярно. Аз още не съм видяла ни градът, ни хората му; но мене се чини, че щастие то на човекът не може да намери място в тия големи и шарени градове. Не мога аз да живея в такъв един град, в който няма нищо българско, нищо мое и нищо мене мило и народно. Ако аз съм чужда на гърците, то и тия ще да ми бъдат чужди во веки веков.

— Ако поживееш между тях година или две, то тутакси ще да измениш своите убеждения — рекъл Станимир. — Множество наши българи са се огърчили вече и хвалят се със своята нова народност! Ще дойде време, когато и ти ще да станеш гръцка царица и когато ще да учиш своите синове да обичат своето отечество и да не жалеят кръвта си за изкоренението на българските варвари. Славолюбието, златото и коприната са в състояние да убият и най-честните сърца. Гърците ни ненавиждат от сичкото си сърце и стараят се да ни опропастят; а ние сѐ още искаме да им подражаваме, сѐ още им даваме своите деца, сѐ още земаме техните дъщери и т. н. Ако ние не прекроиме ума си и ако не прекратиме с гърците сяко едно сношение, то от нас няма да бъде никакво добро. Анастасия служеше за пример и на българките, и на българите. С нея се хвалеше секи български народолюбец и сяка честна душа; а какво произлезе от сичкото това? — Тя се реши да стане...

— Не говори ми псвече — извикала Анастасия. — Аз счаквах от тебе не осъждения и не укори, а съчувствие и съжаление! Ах, ако ти да би знаел какво лежи на сърцето ми, то не би се решил да ми говориш такива горчиви неща! Господи! Защо си ме натоварил с такова тежко бреме, под което ще да падна така унижително и така срамотно? Какво зло съм ти направила? — Анастасия заплакала силно и отчаяно.

— Прости ме — говорил Станимир. — Аз не желях да те оскърбя. Аз ти казах няколко оскърбителни думи само

за това, защото и мене не е леко на сърцето. Ако ти оплакваш своят живот и своята младост, то аз оплаквам и тебе, и себе си, и отечеството. Твоето унижение е предтеча на онова общо унижение, което ще да постигне нашата бедна земя и което ще да хвърли народът ни в дълбока и отчаяна пропаст. Гърците употребляват сичките си сили да опропастят народът ни и земята ни; а ние заключаваме с техните императори съюзи, жертвуваме децата си за тяхната любов и приготвяваме се да бъдеме излъгани последни път. Императорът кани баща ти да обяви на турците война и да извади ножът против агаряните; а гръцките народолюбци заключават съюз със султанът и приготвяват се да унищожат българското царство и да си отмъстят за дълговечните унижения! Един грък беше казал на един наш гръкоманин, че Византия се бои не от турците, а от българите и сръбите, следователно българското и сръбското опропастяване е за нея по-необходимо, нежели победата над турските ордин. Когато императорът се известил, че Темерлан се приготвява да нападне на турците, то го помолил да почака още малко време, защото гръцката войска уж не била приготвена. «Турците се приготвяват да нападнат на България, следователно ние сме длъжни да помагаме не Темерлану, а Баязиту — рекъл императорът. — Когато България бъде унищожена, то ние ще да помолиме кир Темерлана да заповяда и да нападне на турските ордин. По-напред трябва да падне Иван Шишман, а после него и Баязит.» Ето между какви хора си дошла да живееш и да търсиш щастие! Ако аз да би имал цели двайсет дъщери, то и тогава не би се решил да дам една от тях на гръцки лицемерец и на безсовестно и развалено гръцко създание. . . Сирота Анастасия!

— Аз не съм сирота. . . Слушаш ли? В моите гърди те че асеновска кръв. Ти още не познаваш какво цвете е Анастасия. . . Ако Иван Шишман има безчовечно сърце и свиреп характер, то и неговата дъщеря е надарена със същите способности — викала Анастасия и скърцала зъбите си. — Агнето прилича на баща си и на майка си, а левовите се раждат от левици. Тряба да знаеш и това, че Анастасия никога няма да стане жена на византийската гърба. — В това време Анастасия била и страшна, и величествена. Нейното хубаво лице приняло такова решително изражение, каквото се появява у ония решителни и мъжествени

полководци, които вървят пред войските и които са уверени в своите бъдещи победи. Челото ѝ било намръжжено, очите ѝ блестели като два въглена, а горнята ѝ устна се повдигнала нагоре и треперала полекичка. После няколко-минутно мълчание Анастасия погледала към морето и казала: — Ако аз да би се родила сто пъти, то и тогава не би станала жена на византийският престолонаследник. Моята сватба ще да се извърши на морското дъно. . . По-добре е да стана храна на рибите, нежели да бъда другарка на един урод и да произведа на светът български неприятели.

Последните думи накарали Станимира да повдигне главата си и да погледа на Анастасииното лице. Това лице го накарало да трепне и да дойде в себе си. «Истина е — си помислил той, — че аз до днешният ден не съм познавал това чудно момиче. Да му предложи ли своите мисли, или да помълча за време? «Чукай желязото, дорде е топло», говори народната пословица. Хайде да го чукаме.» После това размишление Станимир погледал в очите на Анастасия нежно и с искрено участие и рекъл ѝ:

— Само слабите личности и само глупавите деца се решават на самоубийство. Умните и характерните хора се борят до последната крайност.

— А какво мога аз да направя, когато сичките врата, които водят към моето спасение, са затворени вече? Аз съм се уверила вече, че единственото мое спасение се заключава в моята смърт. Кажете ми ти сам, мога ли аз да избира друго някसे средство? Мога ли аз да спася главата си с по-леко и с по-вярно средство?

— Можеш — казал Станимир и погледал към Анастасия весело.

— А какви са тия средства?

— Аз те съветувам да побегнеш и да оставиш тая проклета земя и тоя гърбав младоженец.

— Ти си полудял, Станимире! — рекла Анастасия. — Да бягам! А де ще аз да бягам? В коя земя и при кои хора ще аз да бягам? Ако се върна в България, то Иван Шишман ще да ме обеси на първото дърво; а ако бягам в друга някоя земя, то Ивановата десница ще да ме намери и в най-пустинните места. Освен това аз съм жена. . . Жената не може да бъде безопасна ни в селата, ни в градовете, ни в пустините.

— Ти трябва да побегнеш при чича си Страшимира — казал Станимир. — Аз съм уверен, че Страшимир ще да те защити така също, както би те защитил и сам господ бог. Послушай съветите ми и възползуй се от времето. Сватбата се вече приближава. . . Страшимир ми заповяда да изпълнявам волята ти и да ти помагам в всяко едно отношение. Аз одавна вече мислех да ти предложа това спасително средство, но бсех се да не срещна съпротивление.

— Боя се — казала Анастасия. — Ти още не познаваш баща ми. Аз зная твърде добре, че чичо Страшимир ще да ме посрещне с разпрострени обятия и че ще да ме защитава до последната си капка кръв; но чрез мене твърде лесно може да се разгори изново междуособна война, която ще да погуби окончателно и отечеството ми, и народът ми. Помисли ти за сичкото това и тогава вече се решавай да ми даваш съвети и да спасяваш главата ми и животът ми! Не, по-добре е да умра и да се успокоя, нежели да гледам как се колят между себе си моите братия и как се пролива българската кръв.

— Междуособната война се е захванала и без твоето участие — казал Станимир. — Из Търново пристигнаха в Цариград гласове, че баща ти поискал да затвори Страшимира; а народът се възбунтувал и накарал го да унищожи своята заповед. Чича ти е побягнал във Видин. Тряба да ти кажа и това, че народът е повече благонаклонен към чича ти, нежели към баща ти. Ако да не би бил брат ти Георги, то баща ти одавна вече би бил свален от тронът и одавна вече би бил затворен в някой манастир. Народът обича брата ти и слуша неговите съвети.

— Още едно нещастие, още една рана, още едно жалостно събитие! Сирота България! Истина ми ти казваше, че съдбата на нашето отечество прилича на моята собствена съдба. Какво да правя, боже, какво да чиня?

— Да бягаме при Страшимира — рекъл Станимир.

— Нека бъде! — казала Анастасия и скокнала на краки. — Аз съм готова. . .

*

На другият ден после гореприведеният разговор между Станимира и Анастасия из Цариград бил отправен във

Видин още един куриерин, който носил в торбата си две твърде важни писма. Едно от тия писма било написано от Станимира до Страшимира. Шишмана, в което между друго се говорило така: «Аз се реших да избавя Анастасия от нохтите на гръцките зверове и да я доведа при тебе. Аз съм уверен, че когато ти узнаеш какво е положението на това добро и честно момиче, то ще да одобриш моите действия и ще да похвалиш моите предприятия. Анастасия се беше решила да се удави. . . Каж ми ти сам, трябаше ли аз да я оставя да стане самоубийца? Тряба ли да махна и аз с ръката си и да бъда хладнокръвен към нейните страдания? Аз съм син на онзи великодушен, мъжествен и народолюбив войвода, който погина за народът си и който остана верен на отечеството си и на народът си до последните минути. Ако и ти да не би бил българин и народолюбец, ако и ти да не би обичал правдата и честността, най-после ако и ти да не би обичал Анастасия и ако да не би я имал като собствено дете, то аз никога не би се решил да я доведа при тебе. Най-напред аз мислех да побягна с нея в Сърбия или в Унгария и да я оставя в някой манастир, дорде ѝ намеря някое щастие; но тя изяви желание да дойде при тебе и да се скрие във Видин. «Аз се бсех — каза тя — да не произлезе чрез мене междуссобна война; но когато се известих, че тая война се е захванала вече, то пожелах да ида при чича си и да предам съдбата си в неговите ръце.» И така, утре вечер ние ще да тръгваме. Никола се обещава така също да бъде наш помощник. Аз не желая да ти пиша как ще да бягаме и през кой път ще да преминем само за това, защото се боя да не попадне писмото ми в неприятелски ръце. Ако ни помогне господ, то ние ще да се видим във Видин твърде скоро. Прощавайте.»

Другото писмо, което било написано от Анастасия и което било адресирано до Стана, е било много по-интересно. Анастасия писала така: «Поздрави баща си и кажи му, че аз твърде скоро ще да го прегърна и да го стисна на гърдите си. Аз се реших вече да оставя тая проклета земя и тия гнуснави изроди и да се върна в България. . . Преди няколко часове в моята стая дохожда наследникът на византийският престол. Тоя дявол ми се показва днес много по-гнуснав и много по-отвратителен. Когато той поиска да ме целуне, то аз го погледах така умилно, щото той

отскокна от мене на няколко крачки и не проговори вече нито бяло, нито черно. Тоя всемирни урод ми разказа, че всяка жена е обязана да се повинява на своят господарин, да бъде кротка и послушна и да гледа децата си; а мъжът бил длъжен да ѝ шие хубави дрехи, да я весели и да я обича. Аз му отговорих, че българките мислят за тия неща съвсем другояче и че в нашето отечество жените нямат господари, защото мъжете им са другари. Тряба да ти кажа и това, че тоя царски син е глупаво самонадеян, лекомислен, непоседователен и безобразно глупав. Ако тоя гущер да би поседял още малко в стаята ми, то аз би изскокнала из прозорецът и хвърлила би се в морето. Боже мой, и аз съм дошла в Цариград да бъде негова жена и да деле неговите скърби и радости! Щом той излезе из стаята ми, то влезе Станимир и поклонил ми се искрено и вежливо. Какво голямо различие съществува, моя Стано, между тия две човечески създания! Станимир е юнак, хубавец, гиздав, умен, пъргав и честен човек; а византийският престолонаследник е съединил в себе си сичките безобразия. Но както и да е, а аз се реших вече да оставя своят младоженец и да побягна при вас, защото ни една жена не може да живее с дяволите. Прощавай, моя мила сестро, и очаквай ме!»

Когато Станимир изпроводил куриеринът, то отишел да търси Никола. Никола бил един от ония хора, които не могат да седят на едно място, които постоянно търсят нещо си и които отстраняват сяко едно препятствие и карат напред. Не преминали нито десет деня, а Никола се опознал вече със сичкият град, разгледал сичките византийски войски и крепости, посетил школите и съдилищата, обядвал с патриархът, опознал се със сичките похубавички гъркини, скарал се с няколко млади войници и т. н. С една дума, и Никола не седял празен, а работил усърдно. В една къща той се срещнал със сърдитият и със завистливият мъж на една хубава гъркиня; но победата останала на неговата страна и почтеният съпруг добил няколко едри плесници. В друга една гръцка къща той се залюбил за две момичета, за две сестри; а майката се залюбила за него. Няколко византийски полководци и господарствени съветници му предложили ръката на своите дъщери и обещали се да му дадат половината от имането си. Даже и самият император го поканил да постъ-

пи във византийска служба и да се ожени за една негова роднина, която имала голямо имане в Азия и която въздишала и дене и ноще за българският варварин. Никола се не отказал от нищо. Той молил сичките свои сватове да го почака малко, защото желае да се опознае по-добре и с държавата, и с жителите ѝ, и със своите бъдещи невесты. Когато Станимир намерил своят приятел, то той водил вече преговори със своята четиринайсета любовница.

— Чуден си ти човек, мой брате Никола! Цели три дня те търся из градът и сѐ не мога да те намеря. Днес мислех да те потърся чрез-правителството. Аз се бях уплашил да те не убие някой.

— Кой ще да ме убие? — отговорил Никола. — Гръцките жени убиват само сърцето и душата, а тялото ни оставят здраво и невредимо. Тряба да знаеш и това, че сяка една жена се съединява с любовникът си и напада на своят верен съпруг, който иска да развали щастието ѝ и да убие сърцето ѝ. Освен това византийските жени са храбри, човеколюбиви и многомилостиви; а мъжете им са привикнали доста одавна да мълчат, да се повиняват и да треперят пред своите скъпоценни половини. Ако византийската кокона не може да скрие своята любовна връзка с някой свой любовник, то тя повдига оръжието си, напада на мъжът си, нарича го тиранин и немилостив, плаче и пада в несвоят и най-после му явява твърдо и ясно, че ако той намисли да я тирани и занаяпред, то тя ще да го отрови като куче. После няколко подобни истории почтеният и смиреномъдрият съпруг става по-мекичък от сяка една перушинка.

— Из сичко се види, че ти си изучил гръцките кокони по-добре и от патриаршеските дякони. И това чудо се е извършило в продължението само на единайсет дня! Слава и чест на Никола Стоянова! Слава и чест на неговият ум и на неговите способности! — говорил Станимир и смеял се от сѐ сърце.

— Ако поживея във Византия още малко, то ще да се залюбя за императрицата или за нейната папунеста дъщеря. Жално ми е, че престолонаследникът не е момиче! Ако той да би бил момиче, то Никола никога вече не би се върнал в България. . . И сърцето му, и душата му би останали в тоя сладострастен град и блаженствували би. А

какво прави Анастасия? Три дня не съм я виждал. Съгласява ли се тя да изпълни твоите планове?

— Съгласява се — отговорил Станимир.

— Не може да бъде. . . Аз не вярвам. Ако Анастасия се съгласи да бяга из Византия и да се откаже от византийският престол, то аз съм готов да нарека сам себе си «Никола глупавият». Аз съм си съставил твърдо понятие, че жените нямат нито ум, нито разум, нито постоянство; а Анастасия иска да ми докаже, че моите заключения не чинят ни червено дукато. Не може да бъде. . .

— А аз те уверявам, че ти не познаваш още ни жени, ни човешките сърца.

— Сяка жена мисли така: «Ако мъжът ми и да е грозен и безобразен, то императорският престол е облъстителен и привлекателен.» И Анастасия е жена!

— Ти не познаваш още и Анастасия.

— Ще видиме.

*

Положението на Ивана Шишмана било твърде и твърде критическо. Българският народ бил дълбоко огорчен от Ивановите действия; в много местности пламнала междоусобна война; войската се отказала да се повинява; Страшимир Шишман побягнал във Видин и затворил се в крепостта; а патриархът се скрил в един от укрепените в онова време старопланински манастири и писал твърде чести послания до народът. В едно от тия послания се говорило така:

«Братия българи! Търпете и не вадете ножът из ножницата си. Помните ли какво е казал Христос на своят първи апостол? «Петре — казал той, — вложи ножът в ножницата и тури ухото на мястото му.» Помислете си, братия българи, че вие сте братия и христени. Простете прегрешенията на Ивана, защото Христос ни заповяда да прощаваме даже и враговете си. А трябва ли да простиме гръците, които са главните виновници на нашите нещастия? Аз мисля, че ние сме длъжни да потърсиме от тях колкото се може по-скоро сметка за тия нещастия и за онова страшно унижение, в което сме хвърлени в днешните критически времена. Гръците лъжат и Ивана, и на-

родът. Иван продаде своето единствено женско чедо на византийците и пожертвува една част от България на своите нови приятели и сватове; Иван е окружил себе си изново с византийци, с гръцки калугери и с гладни съветници; Страшимир Шишман е осъден от брат си на вечен затвор, защото го посъветувал да бъде по-народолюбив и да не вярва на вечните и непримиримите врагове на България; най-после царските телохранители, царската стража и по-първите господарствени съветници са изгонени из службата си и заменени са с гръци. Проклет и нечестив е гръцкият народ, мои братия българи! Тия хора приличат на живница, която прави дълбоки рани на онова тяло, на което е тя намерила гостеприемство. Аз ще да ви кажа, че ако пропадне нашето господарство, то ще да пропадне чрез гръците и чрез ония наши български синове, които слушат гръцките съвети и които се братимят с лесиците. Няма Самуила! Вие знаете твърде добре, че Самуил беше намислил да очисти земята ни от нечестивото и вонещото гръцко гюбре, което малко по малко ще да зарази сичкият свят; но неговата ранна смърт направи голямо зло не само на българите, но и на сичкото човечество въобще. Ако вие да би прочели историята на народите, то би видели, че повечето исторически нещастия са произлезли от гръците. Ако чуете, че някой цар или някои полководец е орошен или убиен тайно от подкупена ръка, то тая ръка принадлежи на някой грък. В българската, в сръбската, в руската, в италианската и във венецианската история вие ще да намерите множество примери, които потвърждават моите думи. Когато един народ няма телесна и душевна сила да живее самостоятелно и да се защитава от своите съседи, то той измишлява адски средства, трови и убива своите противници и сее раздори между своите неприятели. Подобен народ не трябва да съществува. Българският народ ще да бъде щастлив и самостоятелен само тогава, когато прекъсне сяко едно сношение с гръцките убийци и когато очисти земята си от техните зарази и от техните нравоучения. Народът ни е чист и честен, следователно той не трябва да има нищо общо ни с духовните разбойници, ни с отчаяните изроди. Тряба да ви кажа и това, че Византия е такава чумава държава, която дълго време ще да заразява светът и която ще да бъде причина на множество човешки нещастия. Турците бяха повикани

из Азия от византийските императори — които почти сякога са побеждавали своите неприятели с чужди ръце — да съсият България и Сърбия; а сега са повикани монголските ордии, кои са опустошили сичка Восточна Европа и сичка Западна Азия, да спасят Костантиновият трон от Баязита и да харижат на Византия щастие и добро. Хитростта е голяма, но унижението и подлостта са още по-големи! И така, българите трябва да помислят за своето бъдеще и да повдигнат оръжието си против дълговечните свои неприятели колкото се може по-скоро, защото България никога няма да намери по-благоприятен случай. Когато турските и монголските ордии се срещнат на бойното поле, то ние сме длъжни да нападнеме на Византия и да изпълним одавнашните наши надежди. Слушайте и това. Ако Иван Шишман се не съгласи да изпълни волята на народът ни, то ние сме длъжни да го помолиме да иде в манастирът и да провъзгласи синът си за български цар. Разбира се, че сичкото това трябва да стане без никакви враждебни действия и без никакви кръвопролития.»

Това послание произвело между народът голямо волнение. В няколко градове народът се възбунтувал и избил правителствените чиновници, които били родом гръци; народът ходил по търновските улици и произносил с висок глас имената на Страшмира Шишмана и на Георгия Шишмана; най-после между войниците се съставили тайни съзаклания, които поставили за своя цел да свалят Ивана и да въведат на престолът синът му. Разбира се, че сичкото това не могло да се укрие от Ивана. Когато Иван се известил, че народът желае да възведе на престолът Георгия, то заповядал на своите телохранители да хванат престолонаследникът и да го затворят в никополската крепост. Волята на Ивана била изпълнена тутакси. После тая отчаяна несправедливост народът се възбунтувал изново, а войската нападнала на царските телохранители и захванали се ужасни кръвопролития. Няколко хиляди българи нападнали на никополската крепост, освободили Георгия и дали му титла «цар на сичка България, Тракия и Македония».

— Да е жив Георги Шишман! — викал народът.

— Братия! — казал Георги Шишман. — Ако обичате отечеството си, ако обичате щастие то си, децата си и унките си и ако обичате своя нещастен бъдещи цар, то ви

моля да ме оставите и да не убивате честта ми и доброто ми име. Аз ще да се реша по-скоро няколко пъти да умра, нежели веднъж да въстана против баща си и да го сваля от престолът. Недейте, братия! Бъдете умни и народолюбиви! Ако турците чуят, че ние сме се възбунтували против царят си, то тия ще да влязат в земята ни и ще да изколят жените ни и децата ни. Ако не жалееете мене, то пожалейте барем своите невинни дечица, които нямат никакви грехове.

— Не щеме вече баща ти — викал народът. — Който се дружи с гърците, той не може да бъде български цар. . . Кръвта ни са изпили тия проклети гърци. Проклети да са! . . . Да е жив българският патриарх! Да е жив Георги Шишман! Да е жив чичо Страшимир! Смърт на българските неприятели! Да живее България и нейните верни синове!

— Братия! — казал Георги и погледал към небето. — Ако вие ненавиждате гърците, то аз имам причини да ги ненавиждам сто пъти повече от вас; но нашата към тях ненавист ни не дава право да правиме глупости и да жертвуваме отечеството си и щастието си. Сяка наша междоусобна война е убийствена за България и полезна за гърците. Положете оружието си и помирете се с баща ми.

— Който защитава Ивана, той защитава и гърците — рекъл един старец и прекръстил се.

— Аз съм длъжен да отмъстя за смъртта на синът си, който стана жертва на царските телохранители — казал друг един старец.

— Царят е намислил да ни продаде на гърците — казало едно младо момченце. — Аз съм из Загорето. Когато нашите загорци се известиха, че царят желае да ги даде като прикя на дъщеря си, то се наговориха да въстанат и да се предадат на турците. «По-добре турци, нежели гърци» — викаха тия. Ако да не би били старците, то младите глави би могли да направят някое чудо. «Ние сме длъжни по-напред да изпроводиме в Търново няколко души посланици и да попитаме царят истина ли той има намерение да ни хариже на гърците — говореха старците. — Ако е истина, то ние ще да се земеме за оръжие и ще да покажем и нему, и на неговите приятели гърци чие сме ние коляно. Не бързайте, момчета!» После това старците изпроводиха в Търново троица посланици.

— Иван ще да затвори вашите посланици така също,

както той затвори и брата си, и синът си, и множество още други личности, които казаха добра дума за народът ни и за доброто ни — казал първият старец.

— Иван не трябва вече да бъде цар. . . Ако Георги Шишман се откаже от българската корона, то ние ще я дадем на Страшмира. Хайдете да идеме във Видин. Смърт на гърците! — викал народът и волнувал се като зряла пшеница. Яростта на тоя нещастен народ била дотолкова голяма, щото мнозина се приготвяли да нападнат даже и на Георгия и да го разкъсат на части.

— И тоя не е по-добър от Ивана — рекъл един селенин.

— Ако той да би бил по-добър от баща си, то не би гледал равнодушно на народните страдания — казал други.

— Крушата не пада далече от коренът си — казал трети.

— Убийте зъмчето, дорде още не е станало зъмя и дорде не е ухапало някого — казал четвърти.

— Ако Георги да би бил приятел на българският народ, то той не би се отказал от българската корона и не би поставил народът ни в такова критическо положение — казал първият.

— На българите не трябва царьове — казала една жена. — Царьовите и бръмбалете са съвсем безполезни неща.

— Сичките царьове трябва да се изколят — казал вторият старец.

В това време при народът дошел такъв един човек, който тутакси прекратил народното волнение. Тоя човек е бил Страшимир Шишман.

*

По Стара планина царувала голяма деятелност и извънреден живот. Дърветата се облекли вече в своите зелени одежди и накитили се със своите разноцветни украшения; тревата се зеленила и изпущала из себе си приятна меризма, здраве и живот за сичките живи същества; пиленцата се радвали на богатата природа и пели своите песни без никакво безпокойствие, без никаква

завист и без никакви насмешки над другите животни; пчелите, осите, мухите и другите ситни буболечици брънчели, летели от цвете на цвете и събирали своята храна без особена жедност; а човекът... Какво е правил в онова време човекът? Човекът се е приготвявал да нападне на своят съсед, да отнеме неговото богатство и да удовлетвори своята жедност, която у глупците се нарича величие. Когато византийският император се известил, че в България се е захванала изново междоусобна война, то изпроводил в Едирне няколко души свои посланици да се поклонят на Баязита, да заключат с турците настъпателен и отбранителен съюз и да се възползват от обстоятелствата.

Велики Палеолог писал на Баязита така:

«Време е вече да влезеш в България и да унищожиш ония волнения, които не дават мира на българските съседи и които твърде лесно могат да се разпространят и по нашите царства. Аз се известих, че ти си имал намерение да нападнеш на моето господарство и да разшириш границите си. Не съветувам те да правиш това. Земята е доста широка и за мене, и за тебе. Обърни оръжието си против България, съсиби Сърбия, покори Албания... Ако намислиш да нападнеш на Византия, то против тебе ще да се въоружат сичките християни, които населяват Европа и Азия; а ако повдигнеш оръжието си против България, против Сърбия и против Албания, то и глава няма да те заболи. Аз желая да ти предложа следующите условия: първо, да съединиме войските си, да покориме съседните господарства и да ги разделиме между себе си; второ, да заключиме вечен мир и тесен братски съюз. Ако приемаваш тия две условия, то те моля да ми явиш колкото се може по-скоро, защото времето не търпи никакви отлагателства. Ние сме длъжни да покориме България, Сърбия, Босна, Албания, Влахия, Молдавия, Бесарабия, Венеция, Венгрия, Италия и множество други малки държавици, които се намират в немската земя. България, Сърбия, Босна и Албания ще да бъдат мои; другите — твои.»

Когато султан Баязит прсчел това чудно писмо, то се поухилил малко и казал на своят везирин така:

— Тоя грък мисли, че моята глава е пълна с пясък. Аллахът е един, а Мохамед е негов пророк! Не дреми,

Баязите! Възползуй се от обстоятелствата! Аз ще да помогна на византийците да изпълнят своите християнски желания; но моята помощ ще да им се забие в гърлата и ще да ги задави така също, както рибните кости задавят котките. Баща ми говореше, че гърците са хитър, умен, учен и опитен народ, а аз те уверявам, че неговото за тях мнение не е имало никакво основание. Но нека бъде! Нашата войска трябва да се събере колкото се може по-скоро на българските граници и да се приготви за бой. Дайте на византийските посланици богати дарове, а аз ще да напиша на императорът собственоръчно писмо.

В това писмо се говорило така:

«Аз приемавам твоите предложения и приготвявам се да ги приведа в действие. Войската е готова вече да тръгне. Пригответе се и вие и изпроводете войските си колкото се може по-скоро. Тряба да ти кажа и това, че вие сте длъжни да свежете турско-гръцкият съюз с по-тесни и с по-приятелски свръзки. Известих се, че дъщерята на Кантакузина е в дворецът ти. Аз би желал да зема това гиздаво момиче за жена. Тая неделя умря любимата жена и на моят велики везирин. Моля ти се да му изпроводиш няколко византийски хубавици и да го утешиш. Щом получиш моето писмо, то те съветувам да изпълниш желанията ми. Прибързай.»

Разбира се, че желанията на Баязита са били изпълнени буквално.

Когато в Търново се известили за гръко-турския съюз, то Иван Шишман повикал сичките свои боляри и полководци и обявил им, че на България грозят големи нещастия и че междоусобната война трябва да се прекрати колкото се може по-скоро.

— Междоусобната война ни не меша да се приготвяме и да посрещнеме неприятелите си мъжествено — рекъл първият царски съветник Георгаки, който бил рсдом грък и който мислил повече за себе си, нежели за България. — Аз те съветувам да изпроводиш няколко души убийци и да им заповядаш да убият брата ти, който е единствената причина на сичките нещастия, които произхождат в земята ни. Спокойствието на България изисква големи жертви. Пожертвуй брата си и спаси земята си!

— Твоят съвет ми се не харесва — казал Иван Шиш-

ман. — Тряба да се измислят други средства. Ако аз убия Страшимира, то народът ни никога няма да се умири. Ти знаеш твърде добре, че народът обича Страшимира и че неговата смърт ще да произведе големи отмъщения. Да се измислят по-основателни средства.

— А кой ще да знае кои са неговите убийци? — казал Георгаки. — Това убийство ще да се извърши тайно. Аз мога да намеря твърде тайни хора, които имат причини да ненавиждат Страшимира и да желаят неговата смърт. Слушайте и това. Когато убийците извършат своята длъжност, то аз ще да изпроведа други убийци да строят и тяхната глава. Разбрахте ли ме сега?

— Когато гъркът измисли нещо, то дяволът трябва да затъкне ушите си и да бяга в най-пустинните места — казал Шишман и засмеял се така, както се смеят осъдените на смърт.

— Аз мисля противното — казал друг един Иванов съветник, който бил още млад човек и който имал твърде честно лице. — Аз те съветувам да повикаш в дворецът си Страшимира и да се помириш с неговите приятели. Страшимир е честен, мъжествен и благороден човек. Ако тоя човек да би имал лошаво сърце, то своята сила би се унищожила твърде одавна и ти днес не би запсвядал вече на българският народ. Аз съм твърдо уверен, че Страшимир е народолюбив и честен човек. Ако той да би пожелал да те свали от престолът, то е имал доста случаи да изпълни своите желания. Освен това неговата дружба с Георгия — който се счита за престолонаследник — ти доказва твърде ясно, че неговото сърце е чисто и че неговата душа няма никакви лошави страни.

— А отде ти знаеш, мой брате Светославе, че Страшимир не се е подружил с Георгия само затова, за да му стресни вратът по-лесно? — попитал Георгаки.

— Българите не са нито византийци, нито тайни убийци — отговорил Светослав. — Само безчестните хора не вярват, че на светът съществуват честни и искрени сърца. Аз отговарям с главата си за Страшимира.

— Не отговаряй, Светославе! — казал Иван и намържидил се. — Ако Страшимир да би бил честен човек, родолюбив българин и братолюбива душа, то не би ми изговорил такива горчиви думи. «Нашият народ — каза той — е твърде кротък, много послушен и доста търпе

лив. Ако да би бил на неговото място друг някой народ, то ти одавна вече би трябало да положиш главата си на сечникът. Българските цареве са длъжни да окружат себе си с българи; а ти си станал сяпо орудие на гърците. Моли бога, че народът не те е убил досега с камъни.» Кажми ми сега, мой сине Светославе, мога ли аз да обичам Страшимира и мога ли да имам към него доверие?

— Ако аз да би имал подобен брат, то би го обесил на първото дърво — казал Георгаки.

— Ако аз да би имал подобен съветник, то би го запалил посред Търново — казал Светослав. — Аз твърде добре зная, че Страшимир стои като трън в очите на сичките български неприятели, а кир Георгаки е гърк и византиец.

— За подобно оскърбление аз наказвам неприятелите си с плесница — казал Георгаки.

— А аз ги наказвам с гъста плюнка — отговорил Светослав.

— Не карайте се — извикал Иван и скокнал накраки. — Аз съм в твърде критическо положение. Кого да слушам и кому да вярвам? Брат ми се бунтува и съставлява против мене съзаклятия; синът ми е провъзгласил себе си за български цар още при животът ми; моите съветници са готови да извадят един другиму очите; моите любимци се стараят да отровят животът ми и да подкосят дните ми; а аз съм длъжен да треперя като листо и да се боя и от сянката си! Нещастен е моят живот.

— Ако слушате и занаяпред своите мъдри съветници, то тоя живот ще да бъде още по-нешастен — казал Светослав. — Гърците са се съединили с турците и приготвяват се да влязат в господарството ти; а ти пожертвува за тях дъщеря си, ти отдели една част от България и даде я на нейните неприятели, ти изгони брата си и затвори синът си за гръцка любов, най-послед ти окружи себе си със сякакви юди, които ще да те продадат за половин сребренник.

— Запрети му, честити царю, да говори такива неща — казал Георгаки.

— Мълчи, краставо куче! — извикал Светослав и хванал се за клинекът на саблята си. — Аз зная твърде добре защо си дошел в земята ни и кой те е изпроводил.

— Мълчете! — викнал Иван и държал челото си:

*

Северна Тракия се намирала в твърде жалостно положение. Турските еничарски ордии ходили по селата, клали младите и зелени българи, турчили хубавите и здравите деца, безчестили жените, крали момичетата, палили къщата, нивята и амбарите на полуубиеният народ, горили живи старците и бабичките, с една дума, тая нещастна местност се намирала в такова състояние, в каквото в по-старите времена са се намирали многогрешните градсве Ссдом и Гомор. Сам Баязит заповядал на своят еничар-агасъ да му изпроводи в Едирне из покорените вече страни около 20 хиляди здрави и хубави мъжки деца, които той желал да възпита по своята воля и да ги приготви за телохранители. Сичкото това накарало народът да се земе за оръжие и да защитава децата си; а византийският император, който е бил обязан да защитава своите поданици от сяко едно зло, събирал войските си да нападне на България и да помогне на своят нови съюзник! В това също време българското население изпроводило в Търново няколко души свои посланици да явят на своят христолюбив и еднороден цар, че Византия ги е оставила, че турските главорези опустошават земята им и че еничерите заробяват жените им и децата им; но Иван Шишман ги приел хладнокръвно и обявил им, че секи човек е длъжен да търси помощ само от своето собствено правителство и да не безпокои чуждите господари.

— Ние не желаеме да бъдем поданици на Византия, следователно нашият глас трябва да се чуе не в Цариград, а в Търново — говорили посланиците.

— Вие твърде добре знаете, че Загората е дадена на моят брат като прикя за дъщеря ми, следователно вие трябва да се обърнете към императорът и да го помолите да ви спаси от турските кесиджии — казал Иван.

— Твоите деди и прадеди са пролели за тая Загора цели реки свята и праведна кръв, а ти си я оставил в ръцете на техните неприятели, които се радват на нашите нещастия и които употребяват сичките си сили за нашето опропастване. Ако ни не защитиш ти, то ние сички ще да се изтурчине; а тоя грях ще да падне на главата ти

и на главата на твоята сирота дъщеря, която е по-нещастна и ст назе.

Разбира се, че тия няколко думи не са могли да се харесат Ивану, ако той и да познавал вече твърде добре истината и ако да се съзнавал в сърцето си, че е направил една непростителна погрешка. Самолюбивите, деспотите и твърдоглавите хора се не съзнават почти никогда в своите погрешки, ако тия погрешки да би ги вовели и в най-големите пропасти; тия почти сякога се стараят да оправдаят своите действия, да обвинят обстоятелствата и да натоварят съдбата с някакви незаслужени грехове.

— Така е било угодно господу богу — казал Иван и помолил посланиците да го оставят.

Когато посланиците излезли из царският дворец, то били посрещнати от няколко хиляди въоръжени българи, които захванали да ги разпитват какво им е казал царят и какво мислят сега да правят.

— Ние ще да се потурчине до един, защото се управляваме от два господаря и защото не намираме съчувствие ни в Цариград, ни в Търново. Няма за нас друго спасение! Тряба да знаете и това, че ако турците псгазят нашата бедна земя и ако поробят нашите нещастни деца, то и вие няма да видите добро. Ние сме начало, а вие ще да бъдете конец.

Сичкото това произвело между народът още по-голямо волнение, което би повлякло след себе си твърде жалостни последствия; но в това време се случило такова едно произшествие, което накарало ожесточеният народ да се замисли и което принудило умът му да приеме съвсем друго направление. Из Цариград пристигнали няколко души посланици, които явили на народът, че Анастасия е побягнала из византийският дворец, че императорът е изпроводи почти сичката своя армия да я гони и че турските войски са добили запсвед да помогнат на своите съюзници и да завземат сичките пътища.

— Гърците са я убили. . . Проклети да са! Как може едно младо момиче да побегне из царският дворец? Подобно чудо нийде не се е случило досега! — викал един.

— Нека Иван разбере сега какви са неговите приятели, за които той жертвува и децата си, и народът си, и земята си, и честта си, и името си! — говорил други.

— Ние не трябва вече да слушаме Ивана. . . Извадете

ножовете си и напред! Смърт на гърците! — говорил трети.

— Погубиха хубавото момиченце! — казал един млад всйник и въздъхнал от сѣ сърце. — Аз съм готв да пожертвувам осем живота за това хубаво, умно и разумно момиче. Който има българско сърце и честна душа, тѣй трябва да извади ножът си и да върви след мене. Не слушайте вече Ивана. Иван е така също неприятел на българският народ, както и неговите съветници и съюзници гърци.

— Бъди благоразумен, мой брате Светославе — казал друг един войник и посочил с пръст към царският дворец. — И стените имат уши.

— Аз служа не на Ивана и не на неговите гръцки съветници, а на народът си и на отечеството си — рекъл Светослав. — Който е неприятел на народът ми, той е неприятел и на Светослава. Доста сме слушали и доста сме се повиняли на твърдоглавите глупци, които са забравили своите обязанности и които са станали играчка в ръцете на различни подлещи! Напред, Светославе! Ако си честен човек и искрен народолюбец, то ти си длъжен да очистиш България от сичките георгакевци и да спасиш отечеството си. Вървете след мене, мои братия българи. Ако не желаят да ви поведат ония, които са длъжни да ви поведат, то ще да ви посведе синът на Стаменка войвода.

— Да е жив Светослав! — извикали войниците и захванали да хвъргат шапките си нагоре.

В това време из устието на река Янтра, което се намира на север от Търново, се зачули трампета и медни тръби и незадоволните обърнали лицата си към това устие.

— Какво е пък това чудо? — извикали търновските жители с един глас и приготовили се да се защищават.

— Тия трампета не са неприятелски — рекъл Светослав. — Неприятелите трябва да дойдат откъм южната страна.

— Да не са татари? — попитал един старец. — Татарите дохождат от северната страна.

— Татарите нямат подсъбни трампета — рекъл Светослав. — Аз мисля, че тия трампета принадлежат на Страшимира и на Георгия.

— Хайдете да идеме и да видиме — извикали няколко души търновчани.

— Хайдете да идеме сички и да ги посрещнеме — казали други.

Народът се спуснал да тича низ реката; а Светослав останал сам и замислил се дълбоко и дълбоко. Изведнѣж пред него се изправил един сух, висок и загорял от слънцето човек. Облеклото на тоя човек било бедно и покъсано; но на лицето му били изобразени честност, великодушие, твърда воля и необикновено постоянство.

— Кой си ти? — попитал Светослав.

— Аз съм изпроводен от Анастасия и от Станимира — отговорил непознатият.

— От Анастасия и от Станимира? Де е Анастасия? Де е Станимир? Говори по-скоро. Да не са се попаднали в ръцете на гръцките пиявици? Да не са попаднали в ръцете на турските кеседжии? Казвай де! — викал Светослав.

— Аз ги оставих в Лозинград у едни твърде добри и народолюбиви хора — казал непознатият. — Станимир ми каза да те намеря и да те помоля да явиш на Страшимира и на Георгия, че Анастасия очаква само от тях помощ и спасение. Турските еничери я търсят и под камък, и над камък. Прибързайте и дойдете ѝ на помощ.

— А как си ти можел да преминеш през турският лагер и да влезеш в България? — попитал Светослав.

— Ако аз да би захванал да ти разказвам моите страдания и неволи, то не би можел да ги свърша нито за две недели — казал непознатият. — Но да оставим това дело за други път. Извести Страшимира колкото се може по-скоро и нахрани ме още по-скоро, защото цели два деня не съм турял в устата си нито една троха хляб.

— А как ти е името? — попитал Светослав.

— Иван Гората — отговорил непознатият. — Аз съм син на Недялка войвода.

— Ти си Иван Гората! — повторил Светослав зачудено. — В Търново разказват за тебе различни истории...

— Остави засега сичките истории на светът и дай ми да ям — казал Иван.

В това време разгворът на Светослава с Ивана бил прекъснат от народът, който вървял пред войската на

Страшимира Шишмана и който викал из сичкото си гърло: «Да е жив Страшимир Шишман! Да е жив Георги Шишман! Смърт на гърците!»

*

В една от търновските къщи, която била малко настрана от градът, седели няколко души граждани и разгваряли се за различни неща. Първото място занимал нашият познайник Светослав, който слушал разказите на Ивана Гърата с голямо внимание.

— А мисина ли бяхте, когато псбягнахте из Цариград? — попитал Светослав.

— Ние бяхме четворица, а Анастасия беше петата — отговори Иван. — Един ден Станимир дойде при мене и каза ми:

— Ако те избавя от гръцката темница и ако те заведе в България, то готов ли си ти да ми поможеш в едно важно предприятие?

— Готов съм и в ад да ида за тебе — казах аз.

— Утре вечер да не спиш и да ме чакаш — каза Станимир и стиде си.

На другата вечер около полунощ вратата на темницата се отвори и пред мене се изправи една хубава и висока жена. Аз тръгнах. Пред темничните врата стояха Никола и Станимир и чакаха ни.

— Аз изпълних вече желанието ти — каза жената и изгуби се в темността.

— Любовта е по-силна и от императорските заповеди — каза Никола и изкикоти се от сичкото си сърце. — Не казах ли ти аз, мой брате Станимире, че женската сила е чудотворна в тоя град? Не казах ли ти аз, че черните очи отварят и най-яките темници? Най-после не казах ли ти аз, че тънката снага предава и най-големите крепости? Увери ли се сега? Но хайдете да бягаме отука колкото се може по-скоро. Добре дошел, Иване!... Намъчи се ти, сиромасо, по византийските темници!

— Аз и забравих вече, че съм лежал в тая проклета темница цели три години — казах аз.

Тръгнахме. Ти не можеш и да си помислиш какво бе-

ше моето зачудване, когато моите спасители ме введоха в един от царските дворци!

— За кой дявол ме водите в тоя проклет дворец? — попитах аз. — Що ще лесица на пазар?

— Мълчи и върви след мене — каза Станимир.

В дворецът ме очакваше и друго още по-голямо чудо. Когато видях Анастасия, то забравих, че съм в Цариград, и възбразих си, че се намирам в Иванския дворец на Трапезица.

— Какви са тия чудеса, господи боже мой? — извиках аз.

— Мълчи и изпълнявай онова, щото ти заповядаме — каза Никола.

— Сирсмах Иван! — каза Анастасия.

Когато чух тия думи, то насмалко щях да полудея.

— Ние сме длъжни да избавим своята честна и разумна царкиня из ноктите на византийските изроди и да я заведеме в отечеството ѝ — каза Станимир.

— А как е тя попаднала в ръцете на гърците? — попитах аз.

— Баща ѝ я сгоди за византийският престолонаследник, а ние искаме да я разгодиме. Разбра ли сега? — попита Никола.

— Разбрах — казах аз и замислих се.

През същата нощ ние тръгнахме на път и осъмнахме в една малка горица. Тежко е да ти разказвам какво блаженство изпита в онсва време моята наболяла душа. Слънцето изгрея и аз възкръснах и приготвих се за нов живот и за нови страдания. Ти знаеш твърде добре, че Иван не може без страдания. Страданията са за мене по-необходими и от насъщният хляб, защото сяко страдание е живот. Мърцината не живее. А знаеш ли ти какви са ония блаженства, които се появяват после продължителните страдания?

Аз усетих как чистият въздух, животворящата пролет и горската меризма целунаха лицето ми и как кръвта ми заигра в гърдите и потече скоро и весело по моето младо тяло, което потрепера за живот, за любов, за ненавист, за деятелност и за... Моите безумни мечти и надежди възкръснаха изново, поробеното тяло усети сладко блаженство, а умът ми отиде далече и далече! Пред очите ми

се изправиха зелени полета, зряла пшеница, бели къщици, зелени градинки и моята стара майка. . .

— Аз, мся мила майко, ще да отмъстя и за смъртта на баща си, и за безчестието на сестра си — шепнех аз.

— Иди, мси мили сине, и отмъсти! — шепнеха нейните побледнели устни, а сълзи като град течеха из очите ѝ.

Изведнџ пред очите ми изскокна сестра ми.

— Брате, обмий безчестието ми, накажи кръвопийците ми! — шепнеха нейните кървави уста. . .

— Аз им отмъстих вече — извиках аз и ударих се по челото.

— Ти си полудял, Иване! — каза Станимир и удари ме по рамсто.

— Дай ми да помечтая — казах аз и погледах към Анастасия.

Анастасия стоеше като мермерена статуя и гледаше към България. На очите ѝ трепереха две едри сълзи.

— Боже, благодаря ти, че ме изведе на тсва поле. . . Гърдите ми се разшириха. Сега съм готова и да умра.

Ние сме се намирали с Анастасия в еднакво настроение.

Тръгнахме напред. Аз не мога ни да ти разкажа какви мъки и какви страдания сме претърпели по тоя тежък път. На втората нощ ние бяхме принудени да оставим конете и да продължаваме пътят си пеши, защото конете ни препятствуваха да се криеме дене и защото трябаше да вървим през всякакви блатисти и гористи места. Напати се сирота Анастасия. На третият ден ние нямахме вече ни хляб, ни месо, ни сирене; а по гората нямаше никакви плодове, защото сега е пролет. Трябаше да влезем в някое село и да си купим щото ни трябва; но страхът ни не позволяваше да изпълним своите желания.

На петата вечер ние не можехме вече да търпиме, влязохме в едно българско село и потропахме на един вратник. Излезе един стар човек и попита ни кои сме и какво искаме.

— Ние сме добри хора — каза Станимир.

— Разбирам — каза старецът и заведе ни в плевникът.

Скоро после това тоя добър човек ни донесе три хляба,

няколко печени кокошки, един голям благотник със сирене и с пържена сланина и рече ни:

— Моля ви се да земете от един ваш брат онова, щото е той в състояние да ви даде, и да си вървите по-скоро, защото ви търсят. Аз би ви скрил в къщата си, но гърците знаят, че ги обичам така също, както кучето обича тоягата. Вардете се. . . Царските войници отидоха да ви търсят към северната страна. . .

Ние приехме храната от нашият брат българин и дадохме му едно добро количество злато, но той ни го върна назад със следующите думи:

— Аз не приемам злато нито от моите неприятели, когато тия влизат в къщата ми да търсят гостеприемство и една пита хляб. . . Вървете си с'богом. Ако ви трябва още нещо, то аз съм готов да ви намеря и изпод земята.

И така, ние бяхме принудени да приемем тая милостиня, защото тя ни се даваше от чисто и добро сърце. . .

Оставихме тоя добър човек и тръгнахме изново да вървим. Небето, което до това време беше ясно и весело, захвана да се навъсва и скоро потече дъжд. Пътят, по който трябаше да вървим, захвана да става по-лошав, по-тесен и по-кален, а ние вървахме, бързахме и потаяхме се. На Анастасия отекоха краката от ходене.

— Ние ще да направиме носила и ще да те носим на ръцете си — ѝ каза Никола.

— Аз съм унука на Асеновците — отговори Анастасия и поведе ни напред. Юнак момиче!

Утрента рано, мокри до костите и измъчени до най-голямата крайност, ние дойдохме до една малка полянка, на която се намираха няколко коля, десетина вола и четири души българи. Тия българи бяха ходили в Калиполи да продават едно-друго и връщаха се с празни коля. Тия добри хора ни поканиха да седнем в колата им и покриха ни с вършина.

Дъждът продължаваше да вали като из ръкав и ние около обед достигнахме до една малка горица. Българите накладоха огън и вариха ни малко ядене; а ние се скрихме в гората, завихме се с техните дрехи и проспахме до вечерта на мократа земя. На това място се простихме с българите и тръгнахме напред. На едно място ние достигнахме до една река, чрез която нямаше мост, и дълго стояхме на брегът ѝ и чудехме се какво да правиме. Едно

овчарче, което пасеше овце, ни показа де е бродът на реката и ние се решихме да я прегазиме. Ние се съблякохме голи, турихме дрехите си на главите и влязохме във водата. А Анастасия? Анастасия се показва по юнак и от назе. Това безстрашно момиче премина през реката като самодива, ако водата и да дохаждаше до мишниците му.

Когато ние стъпихме на другият бряг, то не бяхме вече във византийската империя. На тоя бряг проседяхме няколко минути мълчешката.

Това място беше твърде живописно. Горите бяха облети със злато, пред назе течеше бистрата и тихата река, от лявата ни страна се видеше едно полуизгоряло село, което беше станало жертва на турските зверства, а от дясната ни страна се намираха зелени ливади и меризливи цветя. Кукурякът, минзифарът, игличината и зелената копривка и досега още меришат под носът ми.

Когато ние станаме и когато се приготовихме да вървиме, то ни срещнаха двама турци, които вардеха стража покрай реката.

Нашето положение беше критическо. Тия турци ми дадох да разбера, че мъжкото сърце дава сила и на най-слабото тяло. Ти твърде добре познаваш Никола и неговите бели ръчици; но не вярвам да познаваш неговото юначество. Ако да не беше тоя нежен човек, то ние днес би се намирали в Едирне и аз не би се разговарял с тебе.

Когато Никола видя турците, то подскочна като рис, забодя ножът си в сърцето на единът и хвана за гушата другият. Подобно юначество аз не съм виждал одавна. После това на мъртвите турски тела везахме по един камък на шеята и хвърлихме ги в реката. Големи страхове сме претърпели тоя ден...

В това време на вратата потропа някой и в стаята влязъл Георги Шишман, Страшимир Шишман и няколко души войници.

— Добре дошел, Иване! — казали тия и прегърнали се.

— Аз изпълних вече своето желание — казал Иван и целунал ръката на Страшмира.

— Да си жив, мой мили синко! — казал Страшимир и седнал на най-главното място.

*

Лозинград, който днес носи турско название Крък-клисе, е бил в старите времена доста богат, твърде гиздав и много хубав градец. В него са се намирали четиресет черкови, а това е станало причина, щото турците да му дадат гореказаното име. Тоя градец е бил обиколен с яки каменни стени, против които дълго време оставали безсилни и най-енергическите турски усилия и каменни гюлета. Градът се държал даже и в онова време, когато сичките околни места били покорени и когато множество негови жители умрели от глад.

В това време в турският лагер се разнесъл слух, че Анастасия се намира в тоя град и че византийците обещават огромни суми ономува, който я хване и който я доведе назад във Византия. Това известие възволнувало сичкият турски лагер. Около пет хиляди еничери излезли пред Баязита и помолили го да им позволи да нападнат на градът с по-голяма сила и да дадат край на неговото съпротивление. Баязит позволи.

Трудно е и да си въобрази човек какво вавилонско стълпосътворение е произходило в онова време между турските войски. Еничерите знаели твърде добре, че византийският повелител ще да ги награди твърде богато, че султанът ще да ги поблагодари за тяхното юначество и че даже и самите българи твърде лесно могат да им бъдат полезни. Освен това тия развалени деца на християнски родители знаели твърде добре, че в Лозинград има множество богати черкови, от които така също било твърде лесно да се възползват.

На великата събота турските ордии обиколили градът и приготовили се за нападение. Когато жителите излязали заранта из черкова, то ги посрещнали стражарите и явили им, че турците се приготвяват да нападнат на градът и че силата им е твърде голяма. В градът произлязло голямо волнение.

В това време гръцкият епископ излязъл из черковата в своето пълно облачение, вдигнал очите си към небето и рекъл:

— Благочестиви християни! Вие и сами вече видите, че ние не сме в състояние да се борим с турските сили, които са окружили още веднъж градът ни. Храната ни

се е довършила, войниците ни са изгубили своето мъжество, стените са подкъртени от няколко места, а помощ няма отникъде. Какво трябва да правиме и как да спасиме главите си? Ние сме длъжни или да се предадем без бой, или да измислим някоя хитрост.

Научих се, че в градът ни се скрива дъщерята на Ивана Шишмана, която беше сгодена за нашият престолонаследник и която е побягнала от годеникът си. Ако ние намериме тая безчестна девица и ако я предадем на турците, то градът ни е спасен. За после аз не мисля, защото божие то предопределение е неизвестно никому. Аз ви съветувам да не жалеем тая безчестна и безбожна развратница, която е потъпкала волята на баща си и която е обезчестила годеникът си. По-добре е да пожертвуваме една развратна жена, нежели да изгубиме жените си, децата си и къщите си.

— Види се, че калугерите имат по дванайсет жени и по сто и двама деца — казал един от гражданите, — когато нашият епископ се бои да не изгуби жените и децата си.

— Ти си сам развратник, проклети сине! — извикал някой измежду народът.

— Който има жена и деца, той знае и как да ги защитава — казал един войник.

— А аз мисля, че ние трябва да намериме Ивановата дъщеря и да я дадем на турците — казал един дебел и червен старец.

— А пък аз ви съветувам да одерете кожата на отца Панарета и да я изпроводите на султанът за тъпан — казало едно младо момче.

— Не оскърбявайте владиката — казал един мазен шипар.

— Ти трябва да мълчиш, защото отец Панарет говори и за ония свои деца, които са родени от твоята жена — рекло момчето и изкикотило се.

— Ако ние да би слушали досега гърците, то нашите шапки одавна вече би опустели — рекло друго едно момче.

Епископът не можел да чуе тоя разговор и продължал:

— Ние сме обязани да изпълниме изведнъж две длъж-

ности: да умием безчестието на нашият бъдещи император и да купиме от турците евтин мир.

— Замълчи, краставо куче! — се зачул един ясен и мъжествен глас и един камък пролетял над главата на епископът.

Народът се разделил на две партии. Десетина гърци, няколко души гръкомани и няколко души византийски войници се отделили на едната страна, а народът — на другата.

— Ние не сме гърци и не можеме да продаваме своите гости. Ако това момиче е дошло в градът ни да търси гостеприемство, то ние сме обязани да пролеем и последната си капка кръв и да го защитиме. Ние сме българи. . . Така ни са учили бащите и дедите — говорил народът.

— Вие трябва да се покорявате на господарят си и да изпълнявате волята му — говорили гърците. — Нашият августейши цар ви повелява да хванете невестата на синът му, която е обезчестила византийското царско величество, и да я изпроводите в Цариград.

— А епископът ви говори, че ние сме обязани да я дадем на турците — рекли българите.

— Това е сѣ едно. Нашият император е помолил турският султан да намери Анастасия и да му я изпроводи. Вие знаете твърде добре, че днес турците владеят тия страни и че византийците нямат право да. . .

— Разбираме — извикали българите. — Ако византийците нямат право да заповядат по тия страни, то тия нямат право да заповядат и нам. Ние сме свободни граждани. Анастасия е свободна да живее в градът ни до онова време, дорде не паднат стените на градът ни и дорде еничерите не забият своите знамена над крепостта. Ние ви казахме вече, че ние не сме гърци.

Гърците били принудени да отстъпят и да преклонят колената си пред българското желание, защото били малко и защото се боели да не произлезе кръвопролитие.

Епископът постоял няколко минути замислено, а после се обърнал към народът със следующите думи:

— Народната воля е за мене свята. Ако вие ми кажете, че градът ни е длъжен да даде гостеприемство на Анастасия, то и аз казвам, че е длъжен. Пастирът трябва да изпълнява волята на своите овци. Но аз би желал да ви попитам, можеме ли ние и занаят да се борим с

турските ордии и да проливаме кръвта си, когато в градът ни няма нито храна, нито военни потребности? Знаете ли вие, че множество сиромаси цял месец вече се хранят с коприва, с лобода, със сляз, с щир и с диво тере? Знаете ли вие, че утре е Великден, а половината от народонаселението няма и трици в къщата си? Най-после знаете ли вие, че императорът е заключил с турците приятелски съюз и че градът ни е отстъпен на султанът?

— Императорът няма право да жертвува на турците ония градове, които не припознават неговата власт и които не търсят неговите помощи — рекъл един млад и хубав мъж, който стоял настрана от народът. Тоя млад мъж е бил нашият стари познайник Никола.

— Какъв е пък онзи храбрец, който не припознава властта на императорът? — попитал епископът своя архидякон тихо. — Мене ми се чини, че тоя мъж не е наш гражданин и че аз съм го видял преди две години в Търново.

— И аз така мисля — рекъл архидяконът така също тихо.

— Гледай в чия къща ще да влезе. . . Ние сме длъжни да работиме малко по-тайно. Нашите трябва да не спят. Българските кутлици се не пълнят с думи. Слушайте какво говори народът. . . Да не пропускаме нито една негова дума. . .

— Аз мисля, че Анастасия се намира в къщата на Стратила — казал архидяконът.

— Помни, че и стените имат уши — казал епископът и приготовил се да продължи своя разговор.

В това също време при Никола дошло едно малко момченце, пошепнало му нещо си на ухото и посочило с пръст към епископът.

— А Станимир де е? — попитал Никола.

— Затвориха го — отговорило момченцето. — Княгинята ми каза да дойдеш колкото се може по-скоро.

— А баща ти де е? — попитал Никола.

— Баща ми е тука.

— Намери го по-скоро и кажи му да дойде в градината.

Момченцето отишло между народът да търси баща си; а Никола влязъл в една от тесните градски улици.

— Кажи на Стеллианоса да иде по-скоро след него и

да го не губи от пред очите си — казал епископът и лицето му приняло по-весело виражение.

— Наредено е вече — казал архидяконът. — Аз изпроводих още озарана нашите хора да пообиколят къщата на Стратила и да потърсят из нея нещичко. Аз твърде добре знаех, че Стратил и неговите синове са черковни блюда и че тия мъже обичат да вовират носът си в всяко гражданско и обществено дело. Видя ли ти с каква ненавист те гледаше Стратил одева, когато ти говореше за волята на императорът? Тоя българин е голям патриотин и дебела глава; а неговите осем синове са първите юнаци в градът ни.

— Ще да прехапне и той езикът си — рекъл епископът и приготовил се изново да говори.

В това време турците нападнали на градът и въздухът се напълнил с викове, с попържни и с проклетия. По-голямата част от гражданите се качили на стените.

*

В една богата и добре украсена къща седяла Анастасия и гледала към небето. Лицето ѝ било печално и замислено; а очите ѝ били пълни със сълзи. При нея седяла една стара жена и гледала ѝ в очите с голяма любов и с извънредна преданост; а пред вратата стоели две малки момченца и разговаряли се между себе си тихо.

— Позна ли ти ония хора, които заведоха бача ти Станимира? — попитала старата жена едно от момченцата.

— Един от тях беше слугата на владиката — отговорило момченцето.

— А другият беше Марко Беломорецът, който уби преминалата година Станча Борецът — казало другото момченце.

— Ако е така, то ти не трябва да се боиш — казала старата жена на Анастасия. — Станимир се намира във владишката митрополия. . . Набедил го е някой. . . Аз мислех, че го е завело градското началство.

— Ако да би го завело градското началство, то аз не би се уплашила така силно — отговорила Анастасия. —

Аз се боя само от гърците. Тия хора са в състояние да направят и най-гнусните пакости.

— Архиепископът ни е умен, учен, народолюбив, правдолюбив и юнак човек — казала старата жена. — Аз мисля, че когато архиепископът узнае кой е Станимир, то тутакси ще да го пусне. Да не са го земали за турски подгледач? Не бой се, ти казвам. Като си дойде Стратия, то той ще да иде при архиепископът и ще да го пусне.

— Не знаеш още ти какви са тия гръцки апостоли, които носят черни дрехи и още по-черно сърце! Аз съм сита вече и от тяхното целомъдрие, и от тяхното благонравие, и от тяхното човеколюбие, и от тяхната доброта. . .

В това време главните врата се отворили и в къщата на Стратия влезли няколко души въоружени хора. Тия хора погледали насам-нататък и попитали момченцата у тях ли се намира българската княгиня Анастасия. Анастасия трепнала, старата жена опулила очите си, а момченцата влезли в стаята, грабнали по един нож и изправили се пред вратата.

— А за какво ви е българската княгиня Анастасия? — попитало едно от момченцата.

— Вика я градското началство — рекъл един от въоружените хора.

— Ако градското началство желае да се види с българската княгиня, то нека заповяда в къщата ни само и да ѝ разкаже своите желания — казало другото момченце.

— Я гледай ти какъв храбрец се е намерил! Още и носът си не може да отрие, а захванал е да се кара с царските хора! — казал един от войниците и изкикотил се от сърце.

— Прилича на дяда си — рекъл друг един войник и захванал да върви напред и да се доближава до момченцата.

— Назад! — извикало първото момченце. — Ако някой из вас се доближи до мене, то аз ще да му разпоря тумбакът като на овен.

— Назад! — извикало и второто момченце и завъртяло ножът около главата си.

— Напред, юнаци! — казал един от въоружените войници, който бил по-главен и който бил облечен по-

богато. Войниците тръгнали напред и приближили се до момченцата. В това време едно от момченцата подскогнало като пиле, пристъпило няколко крачки напред и заболо ножът си в сърцето на първият войник. Другите войници отстъпили назад. В това време на прагът се показала Анастасия и затулила с тялото си момченцата.

— Какво искате от мене? — попитала тя. — Елате и хванете ме. Защо стоите и защо се не решавате! Осем души въоружени мъже са дошли да хванат една беззащитна жена! Тряба да ви кажа и това, че аз съм дъщеря на Ивана Шишмана, а праунука на великите Асеновци. Приближете се де! Наместо да ми дадете прибежище и гостеприемство и вместо да ме пожалеете и да ми помогнете да се върна при родителите си, вие сте се въоружили от главата до петите и дошли сте да ме хванете и да ме предадете на турците! И вие сте българи и християни! Не сте вие българи, не сте вие християни — вие сте гърци предатели. . . Елате и хванете ме. А защо не доведоха със себе си православният, христололюбивият и миропомазаният свой архиепископ? Не знаете ли вие, че най-напред трябва да върви Юда, а след него войниците, садукееите и фарисеите? Идете и повикайте го, защото без него това тържество не може да бъде пълно. Елате и хванете ме. Но трябва да ви кажа и това, че жива вие никога няма да ме заведете при своят епископ. До Анастасия не смее да се досегне ничия нечиста и предателска ръка. Ако желаете да добиете моето тяло, то аз съм готова да ви го дам. Гърците са изiali досега не едно, не сто, не хилядо и не милион български тела. . . Нека изядат и моето. Какво стоите и какво чакате, низки робове на най-отчаяните развратници? Елате и хванете ме!

Хубостта, въодушевляването, красноречието и храбростта на Анастасия подействували твърде силно на въоружените главорези и тия стоели пред нея като полудиви. Анастасия ги гледала с крайно презрение и с голямо мъжество.

— Чудно нещо — продължала тя, — осем души добре въоружени войници се бият с една беззащитна жена и с две малолетни деца!

— Вършете работата си, момчета! — казал един от войниците, който имал бледно и костеливо лице, дълъг

нос, черна коса и арабски очи. Тоя главорез е бил праунук на Леонида.

— Аз съм станал войник само затова, за да се боря с мъжете, да се бия с турците и да защитавам отечеството си от неговите неприятели — казал друг един войник.

— И аз така — казал още един. — Добрите войници се не бият с жените.

— Владиката се обеща да ни даде петдесет цимихиевски жълтици — казал праунукът на Леонида.

— Христос е бил продаден за трийсет сребърника — казала Анастасия.

— Ние се боиме от бога и не смеете да изпълниме волята на владиката. Какво ни е направило това невинно момиче? Поврага му и парите, и доброто, и обещанията. Ние сме българи — казали гореказаните два войника.

Малко по малко, дума след дума, войниците се скарали и извадили един против други ножовете си. В това време едно от момченцата намерило благоприятно време, отишло пред черковата, намерило Никола и известило го за онова, щото се случило в къщата им.

Когато Никола крачил през една тясна улица, която вече се намирала близо до къщата на Стратила, и когато мислил какво да прави, какво да работи и как да спаси своят приятел, то пред него се изправили трима въоръжени хора и заповядали му да върви след тях.

— А ако ви кажа, че не ща? — попитал Никола.

— В такъв случай ние ще бъдем принудени да те накараме насила да уважаваш нашите местни закони и да излезеш пред съдилището на нашите градски началници. Градското началство мисли, че ти си турски подгледач. Ако му докажеш противното, то ние ще да те приемем между себе си като брат; а ако си такъв, какъвто се мисли, че си, то ще да бъдеш обесен на върбата при купището — казал един от войниците.

— А мене ми се чини, че вие сте изпроводени не от градското началство, а от владиката — рекъл Никола.

— Владиката е член на градският съвет — казал войникът.

— Но в това също време той е член и на султанският съвет — казал Никола.

— Ти лъжеш — казал войникът. — Нашият епископ е христоролюбив, благочестив и човеколюбив старец.

— Ако ти да би послушал какво говореше днес тоя боголюбив и човеколюбив старец пред черковните врата, то не би го защитил така искрено и не би ме нарекъл лъжец. Тоя изрод съветуваше гражданите да намерят нещастната дъщеря на българският цар и да я предадат на турците.

— А защо да я не предадат, когато тя е голяма развратница и страшна безбожница? — попитал един от войниците.

— Това не е истина — казал Никола и очите му хвърлили яростен поглед. — Анастасия е честно и хрисимо момиче. Ако тя е побягнала из Цариград, то е побягнала само затова, за да уварди своята чест и да предупреди своите нещастия. Който каже лошава дума за това добро, честно и хрисимо момиче, той ще да изпита острилото на мечът ми.

— Аз ясно вече видя, че ти трябва да си един от ония юнаци, които я отнеха от годеникът ѝ и които я доведоха в градът ни. Ти ли си нейният първи любовник? — попитал войникът и засмеял се.

— Мълчи, нещастни сине, и не осквернявай свещените предмети. Анастасия не е византийка, а аз не съм калугерско копеле.

Последните Николови думи оскърбили твърде дълбоко византийският войник и той извадил мечът си и нападнал на своя оскърбител. Захванала се отчаяна борба. Един от войниците, който бил родом българин, се присъединил с Никола и обърнал мечът си против своите другари. Гърците били победени, но на бойното поле се появили и други борци. Гражданите приняли страната на Никола, а по-голямата част от войниците се обърнали против тях. Захванало се кърваво сражение. Няколко стотини войници и граждани лежали вече на земята мъртви, множество юнаци били ранени, множество жени и деца плакали и скубали косите си. . . В това време се разнесъл слух, че турците са влезли вече в градът и че епископът им е предал ключовете от градските врата.

— Колете, момчета! — викал Стратил. — Когато влязат турците, то да не намерят ни една жива гръцка

душа. Проклети да са сичките гръцки човеколюбци и сичките гръцки епископи во веки веков!

— Напразно вие не убихте одева онзи изрод, който е облякъл свещенически дрехи само затова, за да скрие своите гнусоти — рекъл Никола.

— И той няма да види добро — отговорил един от гражданите, — сичките Юди и предатели умират от кучешката смърт.

В това време турските еничери се появили откъм северната страна на улицата и народът се разбягал.

*

На Великден в Лозинград произходили плач и ридания. Турците развалили градът, разрушили обществените здания, ограбили черковите, избили няколко стотини по-първи граждани и изпроводили в Едирне няколко стотини здрави деца. Около обед предводителят на еничарите заповядал на гражданите да се съберат на тържището и да чуят заповедите на своят нов господарин. Тържището се покрило с народ. Между народът се намирал и гръцкият епископ, който бил окружен от своето духовенство и от няколко души турски еничари. Лицето на епископът било весело и щастливо.

Скоро после това на тържището се появил и еничар-агасъ заедно със своите по-първи големци. На главата му била голяма шарена чалма, мустаките му били дълги и рунтави, облеклото му било червено, а краката му били обути в жълти ботуши. Големците му така също били облечени с богати и с шарени дрехи. Еничарите се старали да бъдат страшни и войнствени, следователно техните дрехи се накупували с всевъзможни конски опашки, с перушини, с лесичи опашки и с други шаренийки. Народът паднал на колени и помолил еничар-агасъ да прекрати злодействата на своите войници.

— Ако вие да би послушали заповедите на великият султан, то с вас не би се случили днешните нещастия — казал еничар-агасъ. — Султанът ви съветуваше да се предадете и да не проливате кръвта си залудо, но вие не послушахте неговите съвети и отказахте се да му дадете

градските ключове. Претърпете сега справедливите наказания!

— Ние одавна вече съветувахме нашите градски началници да предадат градът и да избавят къщата ни и семействата ни от окончателното разорение, но тия не послушаха нашите съвети — казали няколко души от императорската войска. — Ако да не беше нашият човеколюбив и христололюбив епископ, то градът би се държал още няколко недели и вие не би оставили и камък на камък.

— А знаете ли вие кои са ония граждани, които не позволяваха на епископът ви да отвори градските врата и да пусне войските ни? — попитал еничар-агасъ.

— Най-главните ваши противници бяха Стратил и неговите синове — отговорили няколко гласове.

— Това не е истина — извикали други няколко гласове. — Стратил изпълняваше само волята на гражданите. . . Ако да не би бил епископът и няколко души от войската на императорските гарнизони, то градът ни не би се предал така лесно. . . Ние се бяхме решили да умрем юнашки и да не сраиме своите деди и прадеди.

— Доведете Стратила и неговите синове — казал еничар-агасъ. — Аз желая да видя тия безстрашни юнаци. . . Истинният юнак уважава юначеството и на своите неприятели.

След малко време еничарите и няколко души от императорските войски довели Стратила и неговите трима синове везани. Стратил крачил горделиво и надменно. Неговите три сина вървели след него и гледали печално надолу. Лицата им били бледни, устните им били стиснати, а телата им треперали.

— Вие ли сте се осмелили да се противите на царката воля и да се борите със султанските войски? — попитал еничар-агасъ. — Не знаете ли вие каква участ очаква непокорните и непослушните?

— Ние изпълнихме дългът си добросовестно и защитахме се до последната възможност; а вие сте свободни да изпълните своите желания и да ни накажете по своите понятия — казал Стратил. — Аз зная, че вашето наказание ще да бъде свирепо, но честните хора се не боят от никакви мъчения. Аз се борих за своето отечество честно и неустрашимо, следователно аз трябва да умра с чест и

със слава. Единственото мое желание беше да умра на бойното поле и да покажа пример на децата си, но и сам бог се въоружи против мене и не позволи ми да изпълня желанието си. Види се, че и бог се е вече огърчил. Погледайте на неговите апостоли и оценете моите думи.

— А де са другите твои пет сина? Аз видя тука само троица — рекъл еничар-агасъ.

— Тримата от тях погинаха пред градските врата, четвъртият падна вчера в една честна борба с гръцките Юди и предатели, а петият побягна из градът. На четворицата бог да прости греховете, а на петият да помогне в неговите предприятия!

— И ти се не боиш да говориш такива думи? — попитал еничар-агасъ.

— Аз имам само една душа — отговорил Стратил. — Ти имаш власт да убиеш само тялото ми и да ме махнеш от светът, а аз одавна вече съм се опознал със смъртта. Убий ме. Тряба да ти кажа и това, че аз ще да оставя тоя свят с чиста съвест и с неокаляно име. Нека живеят предателите и кръвопийците. Заповядай де на своите еничари да отсекаят главата ми. Можеш ли ти да ми направиш нещо повече?

— Ти трябва по-напред да видиш смъртта на децата си — казал еничар-агасъ.

— Да ти са позлатени устата — отговорил Стратил. — Твоите уста говорят из моето сърце. Аз и сам вече желях да те помоля да захванеш от децата ми. Даже и със своето страшно зверство ти ще да ми направиш голямо добро. Когато децата ми бъдат мъртви, то аз ще да легна в гробът мирно и спокойно. Разбираш ли ме? Моите синове никога няма да станат турски подлизурки и народни предатели.

— Твоето семе няма да се свърши така лесно, защото скоро ще да порастат и унуките ти — казал един от дяконите на епископът.

— А-а-а! Ти имаш и унуки? — попитал еничар-агасъ.

— Имам — отговорил Стратил горделиво.

— Идете и доведете и тях — рекъл един от еничарите. Няколко еничари отишли.

— Владиката ни казва, че ако ние не изтребиме твоят род, то градът ви никога няма да бъде мирен. Истина ли е това?

— Владиката е добър христенин и човеколюбив

архипастир — казал Стратил. — Ако господ бог да би създал още стотина души подобни архиереи, то грешните души не би трябало да се изпроваждат в ад под надзирателството на дяволите.

— А де се намира дъщерята на българският цар? — попитал еничар-агасъ.

— Питайте христорлюбивият и човеколюбивият наш архиерей, който се е погрижил и за нейната безопасност — казал Стратил.

— Това не е истина — отговорил архиереинът и побледнял от яд. — Анастасия се намира в твоята къща. Вчера аз изпроводих своите хора да я доведат в къщата ми, но твоите синове убили двамина от тях и скрили престъпницата.

— Не лъжи, агие деспоте! — казал Стратил. — Моите синове в онова време се намираха на градските стени. Ако аз да би знаел, че тия са се намирали в онова решително време при майка си, то би ги удавил със своите собствени нокти.

— Твоите храбри византийци са били победени от двесте жени и от две малолетни деца — казал един гражданин, който гледал в очите на Стратила с голяма любов.

В това време турските еничари довели няколко мъжки и женски деца. Между тия деца се отличали двете унуки на Стратила, с които нашите читатели се познават вече из предидущите глави. Мнозина говорят, че личните достоинства на един човек не преминуват до третото поколение, т. е. че ни един Марк Аврелия не е произвел на светът нито честити синове, нито достойни унуки. Аз се не съглашавам с критическите разсъждения на тия велики исторически чудотворци. Ако Комод да би бил роден от хора и ако да би бил възпитан човечески, то Марк Аврелия не би отговарял пред историята за своят наследник. Тряба да ви кажа и това, че ако безгрешните историци да не би земали пример за своите философически изследвания из животът на великите исторически мъже, то техните заключения би имали малко по-правосъден характер. Аз мисля, че Комод е бил по-човек от Марка Аврелия, че Нерон е бил по-добър от Клавдия и от Октавиана, че недостойните синове на Юстиниана са били по-човеколюбиви от баща си и така нататък. Но както и да е, а сино-

вете и унуките на Стратила са били по-достойни, по-родолюбиви и по-решителни от баща си и от дяда си.

Когато малолетните дечица били изведени пред лицето на всемогъщият еничар-агасъ, то тия се изправили пред него с такова ясно лице и с такова самосъзнание, щото смутили даже и турският кръвопиец и накарали го да погледа надолу. После малко време еничар-агасъ погледал на тия деца с особено внимание и проговорил:

— Вие ли сте унуки на Стратила?

— Стратил ни е дядо — отговорило едно от момченцата.

— Ние сме унуки на Стратила, който се не бои ни от самата смърт — рекло другото момченце.

— Мъжеските деца ще да се изпроводят в султанският лагер, а ти, Стратиле, и твоите синове трябва да оставите главите си пред градските врата — казал еничар-агасъ. — Кажми ми сега, де се намира дъщерята на българският цар? Ако не изпълниш желанието ми, то аз ще да те предам на най-тежките мъки и на най-страшните страдания. Говори по-скоро!

— Аз ви казах, че Анастасия се намира в ръцете на Христовият наследник — казал Стратил. — Колкото за мене, за моите синове и за моите унуки, то аз желая да ти кажа само това, че брадвата ти ще да се удари о камък. Ти още не познаваш Стратила и неговото семе. Сечи, коли, набивай на кол, беси, печи телата ни и пий кръвта ни! Стратилово семейство никога няма да преклони колелата си ни пред продажните византийци, ни пред кръвожедните османлии.

— Ще видиме — казал еничар-агасъ и побледнял от яд. — Аз ще да заповядам на своите слуги да опека твоите унуки живи.

— Аз желая да те помоля, честити предводителю на турската войска, да направиш после смъртта ми едно човеколюбиво добро — казал един от унуките на Стратила.

— Готов съм да изпълня желанието ти — казал агата и очите му приняли по-кратко изражение.

— Когато опечете телата ни и когато пригответе от тях закуска за трапезата на вашият августейши повелител, то ви моля да отрежете слабните измежду краката ни и да ги подарите на гръцкият елеопомазаник, който има свещено право да се възползува от она част, която

одавна вече е назначена за него — казало онсва момченце, ксето, както видяхме вече по-горе, убило византийският всйник.

— Аз те моля така също да изпълниш последното желание на брата ми — рекло другото момченце. — Нашият христолюбив архиереин е заслужил и нещо псвече, но аз се надеям, че бог ще да го награди по заслугите му малко по-пссле. Аз се надеям, че вашите еничари твърде сксро ще да оценят достйинствата на негово високспреосвещенство и ще да го наградят по заслугите му. Изпълнете псследнята наша молба и бъдете проклети.

— Тъй, синко, тъй! — рекъл Стратил и почервенял от радост.

— Земете ги, момчета, и хвърлете ги в тумрукхана — рекъл еничар-агасъ.

В тсва време двама граждани, които се разговаряли дълго време между себе си, излезли пред агата, паднали на колене и проговорили:

— Не земайте на душата си и тоя грях. Царската дъщеря се намира в къщата на владиката. . . Владиката я крие от вас само затова, за да земе наградата, която, според както гсворят, е твърде голяма. Тоя антихрист лъже и вазе, както е той лъгал досега и своето православно стадо.

— Така ли е, християнски архипастирю? — казал еничар-агасъ и обърнал се към епископът, който в това време треперал като листо.

— Тсва не е истина — отговорил епископът и покло- нил се твърде унизително на своят нсви повелител.

— Ако ми не кажеш истината, то аз ще да заповядам да ти одерат кожата и да я забият над градските врата.

— Аз нищо не зная — казал епископът.

— Земете и него — казал еничар-агасъ и махнал с ръката си.

В това време пред еничар-агасъ се изправил един добре въоружен и добре облечен арапин и казал му тихо на ухотс:

— Майката на султанските деца ме изпроводи да ти кажа, че ти си длъжен да прекратиш градските злодейства и че Стратил и негсвите синове не трябва да се наказват. Само епископът трябва да се тури под тежки мъки. Сичките и г р и са негсви.

Когато еничар-агасъ чул тия думи, то запсвядал на хората си да върнат Стратила и неговите синове, и проговорил:

— Аз съм обязан да намеря Анастасия. . . Чуете ли? Утре преди зора тсва момиче трябва да бъде в лагерът ми.

— Гражданите са длъжни да намерят още и ония българци, които са дсвели българската княгиня в градът ви, и да ги доведат при султанът в Едирне — казал арапинът.

— Един от тия българци е затворен в къщата на епископът — казал един от гражданите.

*

В турският лагер произходило голямо веселие. Турците успели да покорят няколко малки български крепости, които се намирали при подножието на Стара планина и които били оставени от българските войски. По тая причина султанът запсвядал на своят векилхарч да нахрани и да напси неговите храбри войници еничари и да им даде по няколко гроша повече, отколкото им се давало обикновено. В Едирне в онова време били събрани големи богатства. По-голямата част от тия богатства — които били събрани в Сърбия, в България, във Византия и пр. в продължението на цели столетия — били отняти от турските еничари и донесени в тоя град. В султанското хранилище се намирали големи количества злато и сребро, икони, кандилки и други различни черковни принадлежности; с една дума, тука са се намирали даже и мощите на някои светии, които са се почитали и уважавали от християните. Султанът запсвядал на своите едновърци да уважават тия свещени предмети и да ги вардят така също, както би вардили и своите собствени.

— Сичко, щото е принадлежало на бога — говорил Баязит, — трябва да се почита и уважава. Бог е един за сичкият свят. Който не почита чуждите свещени предмети, той не може да почита и своите собствени. Ако някой град ви се предаде без кръвопролитие, то вие сте длъжни да се отнасяте с жителите му кротко и милостиво. Който оскверни някоя черкова и който ограби някое покорно село, тсй ще да бъде обесен като куче.

Старите и истинните турци слушали думите на сул-

танът с голямо благоговение и с буквална покорност; но не и еничарите. Еничарите, които са били деца на християни родители и които в душата си не са били ни турци, ни християни, мислили и гсворили противното.

— Ние проливаме кръвта си само затова — гсворили тия, — за да усвоиме християнското имане и да станеме госпдари на покорените.

Когато някой град или някое село желало да се покори на турските войски, то еничарите — за да имат право да го ограбят — се старали да раздразнят жителите и да ги накарат да се защищават. В това време, когато в турският лагер произходило гореказаното веселие, при султанът излезли десетина души християнски попсве, които били изпрсводени да му явят, че Плсвдив, Карлсво, Клисуре, Ксприщица и Панагюрище желаят да се предадат без кръвопролитие.

— А защо не дойдоха вашите войводи? — попитал султанът.

— Войводите ни побягнаха в България — отговорили попсвете. — Когато плсвдивският началник видя, че не ще може да се удържи против вашите сили и че в градът ни се появяват разнобразни мнения, то събра по-добрите свои войници, псведе ги след себе си и каза ни: «Аз видя вече по очите ви, че вие желаете да се предадете на турците и да измените на отечеството си. . . По-добре е аз да се махна оттука! Ако тоя град да би бил населен само с чисти българци, то ние би могли да се удържиме. . . Не-щастна е оная страна, на която е стъпил когато и да е гръцки крак. Проклети да са и гръците, и предателствата им!» «Иди поврага! — му казахме ние. — По-добре е да се предаде на турците доброволно и да спасиме черковите си и манастирите си, нежели да проливаме кръвта си напразно и да жертвуваме децата си.» Когато градоначалникът чу нашите думи, то плюйна поп Кириаку на брадата и поведе своите момчета.

— А каква причина е накарала Карлсво и другите малки крепости да се предадат? — попитал султанът.

— Накарахме ги ние — отговорили няколко попсве. — Ние им прсчетохме вашето писмо, в ксето се гсвореше, че покорните и послушните ще да бъдат помилсвани. Това чсвеколюбиво писмо ви отваря няколко градове. . .

— Кажете ми сега, какво желаете от мене? — казал

султанът весело. — Аз съм готв да ви дам някои и други правдини. . . Говорете.

— Ние желаеме само-две неща: първо, да не отнемате манастирското имане; второ, да позволите на духовенството да бъде щастливо под вашата велика десница.

— Нека бъде! — рекъл султанът. — Секи от вашите попове отсега нататък трябва да носи на шапката си знак, че се намира под моето покровителство. Вие няма да плащате нито данок, нито харач. Освен това турците ще да ви почитат. . .

Когато султанът продължил своят разговор с попове и когато захванал да ти разпитва голямо ли е нареденостелението на гореказаните села и градсве, то в стаята влязъл един от неговите телохранители, пошепнал му нещо си на ухото и излязъл тутакси.

— Хайдете идете си сега и дойдете утре после пладне — рекъл султанът на попове и отишъл в харемът си.

Първите турски султани не са имали никакво сходство с днешните изнежени, сънливи, безгрижни, пиени и лениви шех-нишахе. Султан Мурат се е завивал само с ямурлук, Баязит е живял повече в шаторът си, а Сюлиман е провел по-голямата част от животът си на конят. Даже и в харемът на Баязита е царувала голяма простота и крайна пестеливост. «Розкошествата не могат да седят на един ред с юначеството» — гсворил Баязит. Султанските жени не носили на себе си нито злато, нито коприна, нито скъпоценни украшения. Дрехите им били вълнени.

Когато Баязит влязъл в харемът си, то го посрещнала майка му и поканила го да седне.

— Аз ти казах преди няколко деня, че дъщерята на Ивана Шишмана не е крива — казала тя. — Ако и аз да би била на нейното място, то би направила същото. Известих се от едно твърде безпристрастно лице, че византийският престолонаследник е и безобразно създание, и глупаво говедо, и свирепо животно. Халил ага, който отблизо познава тоя бъдещи владетел, ми каза така: «Ако византийският престолонаследник да би поискал за жена даже и дъщерята на най-старият сатана, то и сатаницата би се отказала да му подаде ръката си. Иван Шишман трябва да е луд човек.» Анастасия е оставила византийският двор и за това, защото в тоя двор не съществува нищо повече освен отчаян разврат. . . Аз те уверявам, че това

момиче не е развалено. Гърците имат обичай да лъжат даже и тсгава, когато се мслят богу.

— А досведоха ли любовникът ѝ из Лозенград? — попитал султанът.

— Той не ѝ е любовник — отговорила Мара. — Тоя човек е честен, великодушен и милостив. Аз се видях вече с него. «Нещастното положение на нашата любима княгиня ме накара — каза той — да туря главата си в торба и да побягна с нея из Цариград.» «А ние се известихме, че ти си ѝ любовник» — казах аз. «Когато един човек няма честност, то той мисли, че сичките хора под ясното небе са безчестни. Не слушайте гърците» — каза той.

— Ти си длъжна да употребиш сичките си сили и да найдеш Анастасия — казал султанът. — Ако това момиче влезе в ръцете ми, то аз ще да всдя за носът и византийските харсъзи, и българският будала. Тя трябва да се крие у някой гражданин в Лозенград.

— А аз мисля, че тя е успяла вече да побегне — казала Мара.

— Аз заповядах вече на военните началници да вардят границите — казал султанът. — Освен това множество гръцки калугери, които са твърде добри подгледачи, са разсеяни вече по сичките страни. «Който намери Анастасия — казах аз — и който я доведе при мене, той ще да бъде назначен за игумен на един от най-богатите манастири.» Калугерите се сбещаха да изпълнят желанието ми. «От нас — казах тя — не може да се укрне ни самият сатана.» Един от тия калугери ми разказа, че Анастасия се намира в Лозинград у един български войвода, който се нарича Стратил. Аз заповядах на еничар-агасъ да обърне къщата му наопаки.

— А аз се научих, че тя се намира в ръцете на епископът — казала султанската майка.

— Аз ще да заповядам да доведат в градът ни и Стратила, и епископът. . . Тежко и горко на оная личност, която се реши да си играе и да лъже Баязита! — После тия думи Баязит излязъл вън.

След няколко минути после тоя разговор двама черни евнухи довели при царицата Станимира. Той бил окован в тежки вериги, но лицето му било весело и щастливо.

— Султанът желае да те види — казала царската майка. — Твоите думи трябва да бъдат само «не зная» и «не

съм видял». «Аз мисля — кажи ти, — че Анастасия се намира в къщата на епископът, който желае да я изпроводи назад в Цариград, за да дсбие обещаните от императорът награди.» Кажи му още, че Шишман не обича своята дъщеря и че вие сте мислили да бягате не в България, а в Сърбия. Помни думите ми. За Анастасия се не грижи. Тя се намира в безопасни и в приятелски ръце. Аз съм сестра на Шишмана, следователно самата кръв ме накарва да защита детето му. След няколко деня ти ще да бъдеш свободен. . . Търпи и надей се. Твоят другарин Никола така също се намира на безопасно място. След една неделя аз мисля да те изпровода при Анастасия да я преведеш през границата.

Станимир паднал на колени, целунал земята, заплакал и проговорил:

— И сам бог не може да те награди за твоето добро.

— Стани и върви си — казала потурчената българка. — Аз правя само онсва, щото съм длъжна да направя и като човек, и като българка, и като сестра на Шишмана. Иди в България и бъди щастлив. Ох, моето положение е по-незавидно и от полсжението на Анастасия. Аз съм българка и християнка, но в това също време аз съм и майка на турският султан, който желае да завладее отечеството ми и да унищожи правата на брата ми. . . Хайде, върви си! — После тия думи Мара скокнала и излязла из стаята. Тя била ужасна в тия минути. Лицето ѝ било зелено, очите ѝ били пълни с кръв, а устните ѝ били бели като платно.

«Боже мой! — мислил Станимир. — И тая жена е била някога си българка и християнка! Тя така също е била жертвувана за интересите на българското господарство, както и Анастасия. За българското царство! Бедното българско царство! Ако ние захванеме да го спасяваме с подобни средства, то от него няма да бъде никакво дсбро.»

В това време в стаята влязъл един от царските телохранители и казал на евнусите да доведат Станимира при султанът.

*

Близо при Котел била събрана по-голямата част от българската войска, която трябало да се реши да предприеме решителни мери против турските ордии. Турците стояли вече на българските граници и усвоили почти ежедневно по някоя българска местност или по някоя малка крепостица. Българските войводи стояли и гледали към Стара планина не твърде весело; българските войници мигали уплашено и час по час воздишали; а местните жители стоели настрана и яростно шепнали към някого си страшни проклетия.

— Нашите войводи се карат между себе си, а народът е длъжен да страдае и да откупува техните грехове — казал един от гражданите и махнал с ръката си.

— Когато в едно господарство няма съгласие, то това господарство трябва да падне — казал друг един гражданин. — Моят син, който служи във войската, ми разказваше преди няколко деня, че войводите са се вече помирили и че Иван е назначил брата си и синът си за главнокомандующи на войската. «Царят разбра вече твърде ясно, че главната причина на нашите несъгласия са били гърците — каза той. — От една страна, византийският император е предлагал на нашият цар мир, любов и братски съюз, а, от друга, е заключил вечна дружба с Баязита и помагал му е в неговите предприятия!» «А аз не обвинявам ни гърците, ни турците — казах аз. — Секи гледа да измами съседът си и да усвои имането му. Аз обвинявам Ивана, Страшмира и Георгия, които са заборавили своите длъжности; аз обвинявам българският народ, който очаква помощ и спасение от огърчените царьове и от продадените войводи, които мислят повече за доброто и за благосъстоянието на гърците, нежели за спасението на своят собствен народ; най-послед аз обвинявам ония истинни български войводи, които губят времето си и които проливат кръвта си за «бог да прости». Ако Иван или Стоян не изпълнява желанието на народът и ако той не ще да бъде онова, щото е длъжен да бъде, то България има манастири и манастирски темници. По-дсбре е да жертвуваме един човек, нежели да опропастиме сичкият народ.» «Но Иван Шишман произхожда от Асеновците, следователно неговият живот трябва да бъде драгоценен за секи

един българин» — каза синът ми. «Ако Иван да би произходил от Асеновците, то той би трябало да прилича на своите деди и прадеди — казах аз. — Когато се работи за благосъстоянието на цял един народ и когато се търсят средства за спасението на тоя народ, то отделните личности нямат никаква цена. Аз сбичам Асена, аз почитам неговите кости, аз уважавам неговите синове и унуки; но любовта към народът ми, към отечеството ми и към семейството ми е много по-силна и по-голяма. За свещените кости на Асена аз не би пожертвувал ни последното живо същество, а ти искаш да пожертвувам отечеството си за недостойните негови синове и унуки. Ако Иван Шишман да би бил честен човек, добър родолюбец, чиста душа, благонамерен цар и Асенов унук, то народът ни не би достигнал до днешното положение. Така се вече не може. Преди един месец аз ходих в Търново и нагледах се чудни чудеса. Гръцкият епископ Никифор и царският съветник Еманоил се бяха качили на два добри коня и тъпчеха с тях децата и старците. Подобни злодейства се не прощават никому.» «И аз зная — каза синът ми, — че сичкото това е истина, но трябва ли ние днес да въоружаваме народът против Ивана, когато с него са се помирили вече сичките войводи? Тряба ли ние да ровиме старите книги в тия тежки за народът ни времена? Най-после трябва ли ние да сееме раздори, когато единственото наше спасение се заключава в нашето споразумение, в нашето братство и в нашето искрено съчувствие?»

— Твоето момченце ти е говорило истина — казал първият гражданин.

— А аз не мисля така — продължал вторият гражданин. — Ако Иван Шишман е разбрал вече гръцките лукавства и ако се е помирил с брата си и със синът си, то какво търсят в Търново о. Никифор и кир Еманоил? Иван Шишман знае твърде добре, че народът не обича тия два злодея и че тяхното присъствие в Търново ще да бъде източник на големи неудоволствия и на нови неспоразумения. . .

В това време из градът се показали няколко стотини души коняници, които направили такова движение и които повдигнали такъв прах, щото нашите граждани били принудени да замълчат и да обърнат към тях очите си.

— Аз мисля, че онзи, който язди белият кон, е Георги

Шишман — казало едно момченце и посочило с пръст към коняниците.

— А царят се е качил на своя белочели вранчо, който му беше харизан от маджарският крал — казало друго едно момченце.

— Аз някак си не видях между тях Страшимира — казал един старец.

— Страшимир е с тях — отговорил вторият гражданин и турил ръката си над очите. — Нема ти не видиш сизия юнак, който язди сивият кон? Мене ми е чудно съвсем друго нещо. Ако Иван се е уверил вече, че гърците му желаят зло и че Византия е продала неговото доверие на турците, то защо той е повлякъл изново след себе си турско-гръцките шпиони? Не разбирам! Я погледай ти как се големи архишпионинът Еманоил? Проклети да са! . . . И Никифор се е потъпчал след тях. Без гърците ние не можеме. Тия трябва да знаят сичките наши действия, сичките наши движения и сичките наши помисления. . .

Коняниците се приближили и задрели се пред войската, която била наредена чинно и която очаквала царските приказания. Иван Шишман бил облечен във военни железни дрехи, каквито обикновено са носили в онова време европейските рицари. С подобни дрехи са били облечени и по-голямата част от войводите му. Юздите на конете им, седлата, саблите им, ножовете им, даже и стремената на седлата им били от злато или от сребро; мъдраците им грели като ясно слънце; а конете им скачали и повдигнали с копитата си цели облаци от прахове. Само Страшимир Шишман бил облечен просто и гледал печално около себе си. Печално било така също и лицето на Ивана Шишмана. Неговите черни очи гледали замислено, неговото бяло лице било страшно бледно, а на устните му не съществувала нито една червена жилица.

— Де са турските посланици? — попитал Иван.

— В шаторът на главният войвода — отговорили няколко души боляри, които стояли накуп недалече от войската.

— Доведете ги — рекъл Иван.

След няколко минути болярите довели няколко големи чалми и няколко високи кауци, под които се намирали дълги копринени ентении, червени емени, жълти пояси, черни бради, гърбави носове и мурги лица. Един от тия

кауци, който бил облечен твърде богато и на когото саблята била накитена с драгоценни камъни, е бил братовчед на Баязита.

— Какви известия сте ми донесли от моят брат Баязита? — попитал Шишман.

— Баязит те моли да му дадеш ония земи, които е той отнял от твоите братия Асена и Михаила, и да му предадеш бунтовниците, които са се отказали от своите честни думи и които са нарушили заключеният мир.

— А ако се откажа да изпълня волята му, то тогава що? — казал Иван и погледнал към турците не твърде приятелски.

— Но тия са нарушили своята честна дума и заслужили са сяко едно наказание — рекъл султанският братствед.

— А султанът не е ли нарушил своето обещание? — попитал Иван. — Аз видя вече, че той е захванал да отнема моите земи под различни предложения и че множество български градове са отнемени без моята воля и без моето съгласие. Освен това аз зная твърде добре, че между него и византийският клетвопрестъпник съществува голяма дружба и тесен съюз. Аз зная така също, че тоя съюз е заключен против българите. Така ли е?

Турците мълчели.

— Аз зная и това, че няколко души от моите боляри са ваши приятели и съюзници. Даже и моят първи съветник кир Георгаки одавна вече е продал своят господарин, който го е извлякъл из тинята и който му е дал средства да бъде човек и да живее щастливо. Аз зная така също, че отец Никифор пише почти всяка неделя на султанът писма и открива му нашите тайни и нашите слаби места. Така ли е, отче Никифоре? Тряба да ви кажа и тсва, че когато тоя отец Никифор дойде при мене из Цариград, то огърлето му беше пълно със сякакви животинчета. И аз съм принуден да търпя сичкото тсва и да опропастявам и себе си, и стечеството си! Стига вече. . .

Шишман се сърдил сѐ повече и повече. Устните му побелели още повече, очите му се напълнили с кръв, а челото му се покрило със студен пот. Лицето на Страшимира приняло весело виражение; а няколко души от войводите и от болярите стоели ни живи, ни мъртви.

— Аз съм длъжен да дам край на тия злодейства, кои-

то одавна вече безпокоят господарството ми и които няма да ме доведат до добро. По-добре късно, нежели никога. Синко Светославе! — продължал той и обърнал се към един млад войник, който стоял зади него. — Повтори имената на ония мои войводи, съветници и боляри, които са съставили съзаклятие да предадат господарят си и да предадат България на турците.

Младият войник излязъл пред Шишмана, поклонил му се и прогсворил:

— Първият е Георгаки, а последният е отец Никифор. Ето ви и писмото им. Под тсва писмо са се подписали трийесет и шест души, из които двацет и девет са гърци.

— Войници! — извикал Шишман и повдигнал ръката си. — Земете турските посланици и затворете ги заедно с гръцките Юди в манастирът «Св. Козма и Дамиян». Нека се целуват между себе си и нека се братимят в темницата. Когато султанът освободи дъщеря ми и когато я изпроводи при мене, то тогава ще и издасвободя посланиците му. Другяче се не може. Колкото за гръцките Юди-предатели, то тяхната участ ще да бъде твърде горчива. Хаґде, Светославе, изпълни своите сбязаности!

— Да е жив Иван Шишман! — извикал народът.

— Да е жив нашият цар! — извикали войниците.

— А знаете ли вие каква отгсворност земате на себе си? — попитал Баязитовият братовчед. — Личностите на посланиците трябва да бъдат свещени. Баязит никога няма да ви прости за тсва унижение, което са принудени да претърпят неговите посланици.

— И личността на дъщеря ми трябва да бъде свещена за Баязита, защото тя е дошла при него да търси гостеприемство и защото той е син на моята сестра — казал Иван.

— Твоята дъщеря се не намира у Баязита — отгсворил един от посланиците. — Тя е побягнала с двамина български войници и никой досега не знае де се тя намира.

— Когато се известя, че вашите думи са истинни, то аз ще да ви пусна без никакво препятствие — казал Иван и заповядал на войниците си да изпълнят волята му. Тук такси няколко души войници ги обиколили и повели ги към Котел.

— Изпълни и ти своите обязанности, Светославе! — казал Иван.

Светослав се приближил до кир Еманоила, помолил го да си даде саблята и заповядал на войниците да го вържат. След десетина минути били вързани около двацет души войводи и боляри, между които се намирал и отец Никифор.

— О, мой брате! — казал Страшимир и из очите му изтекли няколко сълзи. — Ако ти да би направил това преди няколко години, то България днес би се намирала в по-добро положение.

— Още не е късно, Страшимире! — казал Иван и навел главата си.

— А какво сме длъжни да правиме сега? — попитал Страшимир.

— Какво сме длъжни да правиме! Да събереме силите си и да вървим напред. Най-напред ние трябва да издадеме заповед да се затварят сички гърци, които живеят в земята ни. . . Георгаки трябва да се затвори колкото се може по-скоро.

— Да е жив царят! — извикал народът и захванал да хвърга шапките си нагоре.

— После това ние сме длъжни да въоружиме сичкият народ и да се приготвим да посрещнеме своите неприятели с достойнство. Ако изгубиме, то народът ни ще да види, че е имал юнаци и безстрашни войводи, които са употребили и последните си усилия за неговото спасение; а ако добиеме, то нашите деца и унуки ще да произнасят имената ни с гордост и уважение. Нека ни помага бог и св. Богородица!

— Амин! — извикал народът. — Да е жив Иван Шишман! Да е жив Страшимир Шишман! Смърт на нашите неприятели!

— Пригответе се, деца мои, да умрем с достойнство — казал Иван и бутнал конят си към Котел.

*

Наближавал вече Петровден. Слънцето пекло тирански, тревата захванала да пожълтява, нивите шумтели от лекият ветрец, пиленцата захванали да учат своите

дечица да летят, щурците разпявали своята еднообразна песен, а хората се трудили над своята промишленост и очаквали богата жетва. В една нива, която се намирала близо до Железник, лежали няколко живи същества и разговаряли се полекичка. Из сичко се видело, че тия хора се скриват от някого, защото се боели да се изправят и защото трепвали при сяко едно шумтене на пшеницата или на дърветата. Лицата на тия хора са били бледни, уморени и нещастни. Тия хора са били петима.

— Остана още малко — казал един от тях. — Ако проходим и тая нощ толкова, колкото сме проходили преминалата, и ако турските стражари ни позволят да преминем през границата благополучно, то утре преди зора ще да стъпиме на нашата свещена земя, където ще да ни даде и прибежище, и успокоение.

— Ако ние да би послушали Станимира и ако да би се предали в ръцете на султанската майка, то одавна вече би се намирали в България — казал друг.

— Аз не вярвам ни на невинните ангели, които са назначени от бога да вардят нещастните и да ги водят по правият път — казала Анастасия. — Ако аз да би знаела, че моята нещастна леля е по-добра и от безплътните ангели, то и тогава не би предала себе си в ръцете ѝ. Леля ми е днес туркиня. . .

— Това е истина — казал Никола и поклатил главата си. — Тежко ни и горко ни, ако се попаднем в ръцете на турците! Мнозина разказват, че султан Баязит е добър и милостив човек, но аз никак не мога да им повярвам. Когато погледах какво правеха еничарите в Лозинград, то дойдох до такова заключение, че дивият звяр е неспособен да мисли човечески и да държи на сърцето си милост и човеколюбие. Аз видях с очите си как няколко невинни деца бяха разчекнати по на две половини, как няколко белобради старци бяха разпнати на стоборите, как няколко гърбави бабички бяха стъпкани под подковите на еничарските коне, как няколко млади жени и момичета бяха обезчестени посред улицата, как няколко стотини мъжки деца бяха заведени в Едирне, за да приготвят от тях бъдещи еничарски войски, как няколко малки момиченца бяха опечени в градските фурни и т. др. Да, аз видях сичкото това и боех се като слаба и изнежена жена

да изляза пред кръвопийците и да им разбия главите. Видях аз какво е турското милосърдие!

— А какво стана с нашите приятели и защитници? Аз ви питам за Стратила и за неговите достойни синове и унуки — каза Анастасия.

— Тия умряха с достойнство — отговори Станимир. — Когато Баязит видя пред себе си такива безстрашни юнаци и когато тия юнаци се подиграха с неговата личност, то заповяда да ги избесят. «Ако се потурчиш, то ще да добиеш богати земи и големи пашалъци» — каза Баязит Стратилу. «Аз презирам и тебе, и твоите земи, и твоите пашалъци, и твоята вяра» — отговори Стратил. На другият ден бяха обесени и неговите синове и унуки. «Вие трябва да се потурчите» — викаше Баязит на тия млади юнаци. «Ние ще да идеме при баща си и при деда си» — отговаряха тия. «Но аз искам да живеете и да бъдете честити» — гвореше султанът. «Ако ни оставиш живи, то ние рано или късно ще да отмъстим за баща си и за деда си» — отговаряха младите юнаци. После това султанската майка излезе пред Баязит и помоли го да не погубва такива храбри хора и да им дъзволи да се върнат в Лезинград и да живеят мирно. Най-напред султанът се съгласи да изпълни волята на майка си, но гърците са родени на тоя свят само за пакости. Лезинградският гръцки епископ, който беше досведен в Едирне по приказанието на султанът, се закле пред Баязита, че Стратилските синове и унуки са най-главните виновници в сичките несполуки, които са претърпели султанските войски. «Ако да не бяха тия хора, то градът ни би се предал без никакви кръвопролития» — гсворил епископът. — Тия избиха множество еничари; тия скриха Иванската дъщеря и нейните любовници; тия се заклеха пред народът, че ще да убият ваше величество; тия превъзнасяха из градът името на Обилича, който прекрати животът на твоят августейши баща, и пееха му похвални песни; най-после тия псуваха турската вяра и смееха се над вашият пророк и много друго.» Какви още клевети и гнусоти е говорил пресвещеният гръцки архипастир, аз не зная, зная само това, че невинните деца бяха обесени пред градските врата. Боже, помогни ни да си отмъстим!

— И сичкото това става за мене! — прогсворила Анастасия и заплакала.

— Стратил и неговите синове би погинали даже и в такъв случай, ако никога да не би те видели — казал Станимир. — Тия хора бяха родени да бъдат свбодни, следсвателно тия погинаха само затова, защото не желяеха да бъдат робове. Когато падна градът, то Стратил беше рекъл на своите синове да излязат на тържището, да разсърдят турските еничари и да умрат с достйнство. «Стратиловоото семе не трябва да преклонява колената си и да робува никому» — казал той.

— Вечна му памет! — рекла Анастасия. — А я кажи ми ти, какъв беше планът на леля ми?

— Леля ти ме изпрсводи при тебе да ти кажа, че ти си длъжна да дойдеш в Едирне и да се скриеш в къщата ѝ. Тя живее отделно. «Когато се поуталожи работата, то аз ще да ѝ дам хора и ще да я изпрсвдя при баща ѝ» — каза тя.

— А отде е тя знаяла, че аз се намирам във воденицата на дяда Петка?

— Тсва не мога да ти кажа. Една вечер старата султанка ме повика в стаята си и рече ми така: «Моите хора ще да ти дадат турски дрехи и ще да те изпрсвдят до едно село, дето се намира твоят приятел и Иванската дъщеря. Когато дойдеш в селото, то кажи на хората ми да се върнат и остани сам. Тия не трябва да знаят сичко. В селото има една воденица, която се нарича Петкова. В тая воденица се скрива Анастасия и твоят приятел. Ти си длъжен да нагородиш воденичаринът и да го псблагодариш за неговото благодеяние. Тоя човек е турил животът си на капъната. На ти пари. Когато намериш Анастасия и своят приятел, то да им кажеш да се върнат назад и да дойдат при мене. Границата е непроходима. Синът ми е дал заповед на своите еничари да търсят и под шумка, и над шумка. Ако послушаш съветите ми, то сичко ще да бъде добро.» После тия думи Мара ми даде пари и отпусти ме. Вие знаете вече останалото. Аз ви намерих твърде лесно. Ако ни помогне господ, то тая нощ ще да преминеме и през границата.

— Да даде господ — казал Иван Голият. — Българските войски са добили приказание да ни чакат на границата и да ни помогнат, ако стане нужда. Когато аз

тръгнах из Търново, то чичо Страшимир и байо Георги ми заръчаха да бъдемے осторожни и да не слушаме никого. «Баязит е намислил да иска за Анастасия сичка Восточна България и устията на Дунавът» — каза Страшимир.

— Но ние твърде лесно можеме да погинем през тая нощ — казал Станимир.

— По-добре е да погинеме, нежели да произведеме нови нещастия и на себе си, и на отечеството си — отговорила Анастасия.

— Аз познавам твърде добре пътищата — казал Иван Голият. — Бъдете уверени, че турската стража няма да ни види. Но знаете ли какво мисля аз? Ние трябва да излезем с Никола малко по-рано и да прегледаме пътищата и разположението на стражарите. Одсбрявате ли моят план?

— Одсбряваме — отговорили сичките с един глас.

Захванало да се смръква. Златните лучи на слънцето освещали вече само върхсвите на дърветата, чучулигите замълчали и захванали да търсят своите гнезда, пчелите се скрили в своите кошове, само дивите ластавици се още цвърчели по въздухът и гонили комарите. Вечерта е била прекрасна. Веял тих ветрец и прсхляждал въздушното пространство. В това време Иван Голият и Никола облекли своите кабаници, под които се намирали остри ножове и криви къси сабли, простили се със своите другари и излезли из нивата. Когато Анастасия и Станимир останали сами, то дълго време мълчали и гледали към земята. Из сичко се видело, че тия не знаят как да захванат своят разговор и какво да говорят. Очите на Анастасия няколко пъти се обръщали към Станимира, устата ѝ няколко пъти били готови да се отворят и да проговорят, но някаква си непонятна сила ги закривала изново и туряла на тях своят печат. Така е било и със Станимира. После дълго мълчание Станимир проговорил:

— От тая вечер зависи сичко. Ако преминеме благополучно през границата, то господ още не ни е заборавил; а ако погинеме, то... Но аз не жалея себе си, аз се не боя от смъртта, аз одавна вече съм турил кракът си в гробът. ... Аз жалея тебе. Ако аз да би успял да те избавя от

днешните страдания и да те заведе в България, то би пожертвувал деведесет и девет живота.

— Сиромас Станимир! — проговорила Анастасия и въздъхнала. Тия две думи излезли из устата ѝ нечаяно.

— Аз не съм сиромас — извикал Станимир и повдигнал главата си. — В тия минути аз съм най-богатият, най-щастливият и най-благополучният човек на светът. В тия минути аз съм с тебе, работя за тебе, мисля само за тебе и жертвувам животът си за тебе. Какво блаженство мога аз да пожелаая повече?

— Ако ни помогне щастieto да се върнеме в България, то аз никога няма да забравя твоето самопожертвование и твоята любов, която ми ти оказваш в тия тежки минути — каза Анастасия печално.

— Какво самопожертвование? Каква любов? Аз правя сичкото това не за тебе, а за себе си. Искаш ли да бъда с тебе по-откровенен? Твоите днешни нещастия са за мене блаженство. Ако ти да не би се намирала в това страшно положение, то аз не би бил с тебе и не би гледал в очите ти. Приятно е да помага човек на ония хора, които той обича, ако тия хора да би се намирали и в най-горчивото положение.

— Аз те не разбирам, Станимире! — каза Анастасия и почервенияла. — Ако аз обичам някого, то му желая щастие и блаженство, а ти? Ти имаш лошаво сърце. ... Ти знаеш твърде добре, че аз не съм проживяла на тоя свят щастливо нито една минута и че аз не съм видяла нито един радостен ден. И ти се радваш на днешните мои нещастия? Никога аз не съм мислила, че ти си способен да кажеш такива неща!

— И аз не съм видял през животът си щастливи минути и радостни дни — казал Станимир и навъсил челото си. — Тебе е известна историята на моите родители и роднини. През сичкият свой живот аз съм бил длъжен да търпя различни унижения, да се кланям пред убийците на баща ми и да търпя гонения от неговите неприятели. ... Но днес аз съм по-щастлив и от самото щастие. О, ако аз да би можел да умра в тия сладки минути, то би затворил очите си с радостно сърце и с успокоена душа. Пред мене би стоял моят ангел-хранител и услаждал би моите последни минути. ... Подобно блаженство са изпитали на тоя свят твърде малцина.

— Ти си полудял, Станимире! — каза Анастасия.

— Истина съм полудял — отговорил Станимир. — Аз съм забравил, Анастасио, че съм роден от прости родители. Простият човек не смее ни да обича, ни да ненавижда. Прости ме, Анастасио! Моето щастие е толкова голямо, щото аз не знам ни какво мисля, ни какво говоря.

— Ти ме обичаш от сърце, Станимире? — попитала Анастасия после кратко мълчание и лицето ѝ пламнало като божур.

— Аз не смея да обичам. . . Аз съм син на един прост войник, който е заслужил своите чинове с лично достойнство. Ако аз да би произходил от някоя гръцка болярска фамилия, то работата би била съвсем друга. За мене е доста да погледам своят ангел и да умра за неговото щастие.

— Обичаш ли ме от сѐ сърце, Станимире? — повтори Анастасия и очите ѝ заблестели като два живи въглена.

— Обичам те, Анастасио, обичам те — проговорил Станимир полека.

— Ако е така, то ела в моите обятия. . . Аз искам да живея. Да, аз ще да проживея барем една минута. Ела, Станимире! Прегръщай ме, целувай ме, стисни ме на сърцето си. . . Аз съм твоя. Ни самият сатана не смее отсега нататък да те отнеме от мене. Ела по-скоро и легни на коленете ми. Нека дохождат хиляди смърти. . .

*

Турските войски се приготовили да влязат в България. Из Едирне били изпроводени на границите не само сичките еничарски и анадолски войски, но и султанските телохранители. Даже и сам Баязит се приготвял да пренесе за време своята столица в Казанлък и да наблюдава сам за ходът на работите. Числото на турските войски се състояло от 600 хиляди добре въоръжени и добре научени войници. Между тях войници се намирили и множество гърци, които приняли мохамеданска вяра и които постъпили в еничарските полкове само за това, за да отмъстят на своите дълговечни приятели и да съспят България окончателно. Освен тях войници в турският

лагер се намирили около стотина души византийски граждани, попове и калугери, които се занимавали с шпионство и които получали от турците големи суми. В това време, в което са произходили гореказаните приготовления, в турският лагер дошли двама чужденци и помолили стражарите да ги заведат при в[еликия] везирин. Тия чужденци са били гърци, защото са имали бледни лица, дълги и гърбави носове и черни очи.

— Отде идете и от каква сте народност? — попитали стражарите.

— Идемe из България, а народността ни е гръцка — отговорили чужденците. — Заведете ни при кир Николаки, който служи при в[еликия] везирин.

Когато чужденците влезли в чадърът на в[еликия] везирин, то паднали пред него на колена, целунали му краката и проговорили:

— Ние изпълнихме вече своята обязаност. Ако сме ви служили досега вярно и честно, то ни наградете по заслугите; а ако сме прегрешили в нещо, то ни накажете без никакво съжаление.

— А кой из вас е открил Ивану, че негово величество султанът е заключил таен съюз с византийският император? Или вие мислите, че аз не познавам вашите гръцки лукавства? Вие обичате да служите на три господара и да лъжете и тримата. Така ли е? Аз знам твърде добре, че ти, кир Георгаки, одавна вече си предал и назе, както си дошел днес да предадеш и Ивана. Твоят брат и приятел отец Агапия ни пише да се вардиме от тебе и да ти не вярваме за нищо.

— Агапия ви е излъгал — казал Георгаки и побелял като платно.

— А по каква причина са затворени нашите посланици? — попитал везиринът.

— Ако са затворени вашите посланици, то са затворени и нашите гърци — отговорил Георгаки. — Ако аз да не би побягнал с време, то би бил обесен посред търновският мост. Иван в последното време се е изменил окончателно. Страшимир и Георги са назначени за главнокомандующи на войската, а Асен и Михаил са изпроводени да управляват восточните области и да вардят юговосточните граници. Разказват, че главната причина, която е накарала Ивана да помисли за своето господар-

ство, е неговата дъщеря Анастасия, която е побягнала из Цариград и която се е изгубила вдън земя. Мнозина мислят, че тя се намира в къщата на старата султанка. . .

Тия няколко думи произвели на везиринът голямо впечатление. Неговото мурго и грапаво лице приняло кочешко виражение; неговите малки и черни очета заблестели като две звезди; а неговите широки гърди се надули и изпуснали дълбока въздишка. След малко време везиринът заповядал на гърците да излязат и повикал своя чаушин.

— Да земете Георгаки и неговите два другарина и да ги изгорите живи пред очите на войската — казал везиринът.

Чаушинът опулил очите си, раззинал устата си и стоял неподвижно.

— Не чуеш ли какво ти казвам? — казал везиринът и поклатил главата си.

— Георгаки е верен приятел на турците и голям неприятел на българите, с които ние днес захващаме война — казал чаушинът.

— Ти твърде добре знаеш, че аз не търпя никакви противоречия — казал везиринът. — Слушай и това. Ти трябва да се качиш на конят си, да идеш колкото се може по-скоро при султанът и да му явиш, че Ивановата дъщеря Анастасия се намира при майка му. От гърците не може да се укрие ни самият сатана. Хайде върви. Георгаки и неговите приятели трябва да се облеят със смола и да се запалят посред лагерът. Чуеш ли! Кажу на Николаки да дойде при мене.

— Аз те съветувам още веднъж да не правиш това — казал чаушинът. — Нам сега засега трябва такива хора, които познават България и българите и които имат причини да ненавиждат Ивана и неговите поданици. Аз те уверявам, че Георгаки е в състояние да ни направи повече полза, нежели сто хиляди души добри войници. Послушай моите съвети. Разказват, че султанът е заповядал да одерат кожата на лозинградският епископ и да я окачат пред едирненските врата; а всеки из нас знае, че тоя човек е направил на нашите войници толкова услуги, колкото не им е направил ни синопският паша. Аз мисля, че ако ние захванеме да работиме така, както работиме днес, то

нашите успехи ще станат твърде съмнителни. Помнете моите думи.

— Моята воля трябва да бъде изпълнена — казал везиринът и намържвил челото си.

Чаушинът излязъл. Великият везирин се навел, облегнал на длан главата си и замислил се. «Султанът — мислил той — е обещал големи богатства ономува, който го извести де се намира Анастасия и който му открие какво е състоянието на българската войска. Тая награда трябва да добия аз. . .»

Размишленията на везиринът били прекъснати от Николаки и от няколко души еничари, които влезли изненадано в чадърът му и които известили своя началник, че българските войски са нападнали вече на турските стражи. Везиринът скокнал накраки, опасал саблята си, земал щитът си и пошепнал на едного от еничарите:

— След десет минути моят верен слуга Николаки трябва да бъде мъртъв. Чуеш ли?

После тия думи той изскокнал из шаторът си.

Българската войска, пред която вървели Страшимир Шишман и Светослав, се приближила до главният лагер. Първите турски редове били разбити, стражарите им били земен в плен, а главната турска армия била обиколена от всяка една страна.

— Юнаци, вървете напред и посрещнете неприятелите си с достойнство! — извикал везиринът. — Нека ви помага Аллахът и неговият пророк.

— Напред, напред, мои мили деца! — извикал Страшимир. — Покажете на тия азиатски зверове, че във вашите жили тече юнашка кръв! Покажете на тия кръвопийци, че вие сякога сте готови да умрете за своята земя и за своите братия! Покажете на тия неканени гости, че вие се не боите нито от техните ножове, нито от техните високи кауци. За честният кръст, за Христовото име и за свободата на отечеството ни вървете напред и не бойте се. «С нами бог, разумеете язици и покаяйте се!»

— Да е жив султанът! — извикали турските войски.

— Да е жив Иван Шишман! Да е жива България и нейните синове! — извикали българските войници.

Захванало се страшно и кръвопролитно клане. Ножове блестели, копия звънтели, коне цвилили, хора охали, кръв потекла по зелената трева и покрила я с

червен цвят, турските шатори се запалили, множество коне бягали без коняници и тъпкали ранените и мъртвите тела; а войските се ожесточали сѐ повече и повече и нападали една на друга с по-голяма и по-силна ненавист. Пред захожданието на слънцето турските войски захванали да отстъпят; но Страшимир се не повдигал напред.

— Ние трябва да останеме на своите места и да очакваме бъдещата зора — казал той на своите по-първи войници.

— Примирие! — извикал Страшимир гръмогласно.

— Примирие! — извикал и везиринът.

Скоро после това черна и непроницателна нощ покрила бойното поле и хорските страсти се успокоили. Тоя бой се продължал цели три дѐня. Една вечер, когато и в двата лагера били нахладени големи огньове и когато войската се приготвила да си почине, в турският лагер дошел сам Баязит заедно със своята многочислена свита.

— Кой е разбиен? — попитал той.

— Ние изгубихме повече — отговорил везиринът. — Българите се бият като зверове. . . Ако в българският лагер да не би произлязло едно малко смъщение, то ние би били разбиени. Нашите войски, които бяха изпроводени да вардят западното крило, намериха Ивановата дъщеря и доведоха я в нашият лагер. Когато българските войски се известиха за това произшествие, то отстъпиха назад и изпроводиха няколко души свои боляри да ни помолят да заключиме мир. . .

— Доведете по-скоро в чадърът ми Анастасия и българските боляри — казал султанът и влязъл в своя шатор.

След няколко минути желанието на султанът било изпълнено. — Анастасия стояла пред него. Лицето на това нещастно момиче било жълто; очите му гледали отчаяно, а тялото му треперело като от треска. Султанът седял на своята висока постелка, държал брадата си и гледал Анастасия така, както гледат кръвоядните зверове на тревоядните животни. Из сичко се видело, че азиатската страст не уважава никакво родство. После дълго мълчание Баязит поканил Анастасия да се приближи до него и рекъл ѝ:

— Не бой се. . . Аз не съм византиец. Ела и седни при мене.

Анастасия стояла като истукан и мълчала като риба.

— Ела при мене и разкажи ми какво си патила досега и какво желае сърцето ти — продължал Баязит.

— Моето сърце желае смърт и нищо повече — отговорила Анастасия. — Ако вие да би ме попитали преди една неделя какво желая, то аз би ви помолила да ме изпроводите при баща ми. А сега. . . Сега аз нищо не желая. . . Смърт, смърт и смърт. . . Аз съм наранена на лошаво място. Краката ме не държат. Аз съм наранена в сърцето с отровена кама. . . — После тия думи Анастасия паднала на земята.

Хората разказват, че даже и у дивите зверове се появява понякогаж милост и състрадание. Това е така. Когато Баязит видял на земята това нещастно същество, то скокнал накраки, повикал своите слуги и заповедал им да доведат колкото се може по-скоро екимите и везиринът. Волята му била изпълнена в едно мигновение.

— Изпроводете колкото се може по-скоро посланици при Ивана и предложете му мир — казал той на везиринът. — Прекратете вече военните действия. А вие сте длъжни да дадете живот на това момиче. Слушате ли? Ако я не излечите, то аз ще да ви набия на кол посред лагерът си — говорил той на докторите, които ходили около Анастасия и които не знаели какво да правят.

Лицето на султанът в това време било твърде страшно. Везиринът мислил да каже нещо си и раззинал вече устата си, но когато погледал на своят повелител и на неговите закръжавени очи, то се дръпнал назад и излязъл из шаторът да изпълни неговите приказания.

— Повикайте да дойдат при мене ония войници, които са хванали и довели тука това момиче — казал султанът на слугите си.

След няколко минути пред Баязит се изправили трима еничари и един поп.

— Вие ли сте довели тука това момиче? — попитал султанът.

— Ние — отговорили еничарите.

— А де го хванахте?

— На границата. То бе се скрило в къщата на тоя поп, но той дойде при назе и обади ни тутакси.

— А самичко ли беше то?

— С него се намираха още четворица добре въору-

жени хора. Троицата погинаха юнашки, а единът беше хванат роб.

— Доведете заробеният — казал султанът.

След няколко минути войниците довели Ивана Голият.

— Ти си наранен? — попитал султанът.

— Наранен съм на няколко места — отговорил Иван.

— Земете тоя човек и гледайте го добре — казал султанът на слугите си. — А ти, попе, трябва да бъдеш обесен като секи предател. Хайде, вървете си.

*

Пред султанският шатор стоели няколко души българи и чакали да им позволят да излязат пред светлите очи на падишахът. Лицата на тия храбри юнаци били печални, на сърцата им кипели различни страсти; а в главите им се въртели лошави предчувствия. Един от тия посланици е бил нашият познайник Светослав.

— Иван Шишман се решава да даде на Баязита юго-восточните български области и да заключи мир — гсворил той. — Ако времената да би били други, то аз първи би въстанал против това решение. . . Но другояче се не може. Ние сме длъжни да изпитае още веднъж гръцката подлост и да се унизиме последен път за нищо и за никакво. Ако ние да би имали ум, то не би се случило и това нещастие. Мнозина мислят, че Иван трябва да пожертвува дъщеря си и да продължи войната. Аз мисля другояче. Тоя мир ще да ни научи ум и разум. . .

— И аз така мисля — казал друг един от посланиците, който бил стар човек. — Ние сме длъжни да изадеме оная горчива попара, която сме надробили сами. Чухте ли вие какво говореше Иван на брата си Страшимира? Аз съм уверен, че тоя мир ще да трае ден до пладне.

— Да видиме ще ли Баязит да приеме нашите предложения, или ще да поиска нещо повече. Разказват, че тоя човек е властолюбив, хитър и отважен — казал Светослав.

След няколко минути после тоя разговор няколко души султански телохранители окружили българските посланици и вовели ги в султанският шатор. Султанът

седял на възвишено място; на главата му била голяма чалма, която била украсена със скъпоценни камъни; краката му били обути с червени чизми; дългата му антерия била от златно-копринена материя; а мантията му била зелена. Когато посланиците влезли в шаторът, то Баязит повдигнал ръката си нагоре. С това движение той им давал знак да паднат пред него унизително и и да целунат земята. Когато била свършена и тая византийска церемония, то Баязит им заповядал да станат и попитал ги:

— Какви условия ми предлага моят брат Иван Шишман?

— Нашият цар и повелител се съглашава да ви даде юговосточните области, които се намираха под управлението на Асена и на Михаила. Освен това той се съглашава да ви даде 100 000 кесии пари.

— А София? — попитал султанът.

— София ще да стане и занапред под неговото управление.

— Нека бъде така — казал султанът. — А какво искате вие от мене?

— Да ни дадете пленниците, да пуснете нашата княгиня и да счистите Софийският округ — отговорил Светослав.

— Приемам вашите предложения — казал султанът. — Идете и известете Ивана. Ние трябва да се срещнеме с него лично и да се разговориме. Нека назначи той сам място за нашето срещание. Хайде вървете си.

Когато посланиците излезли из султанският шатор, то повелителят на правоверните повикал своят първи слугител и попитал го:

— Как е Анастасия?

— Това момиче не е вече за живот — отговорил той. — Сичката нощ е бълнувало, сичката нощ е поминало името на някой си Станимир. . .

— Тряба да прибързае и да заключиме мир — рекъл султанът. — Ако умре дъщеря му, то той никога няма да ни даде юговосточните области на българското царство без кръвопролития! Никому да не сте казали, че това момиче бере вече душа! Слушаш ли?

В българският лагер произходило голямо волнение. Когато българските посланици били изпроводени в турският лагер, то из шумахът излязъл един бледен и полуубиен българин, който приличал повече на мъртвец, нежели на живо същество. Тоя мъртвец припъплал до първата стража, помолил се да му дадат малко водича и седнал на тревата да си почине. Българските войници го гледали с голямо внимание.

— Кой си ти и откъде идеш? — попитал един от стражарите.

— Българин съм — отговорил болният и две едри сълзи капнали из очите му. — Ако е тука Страшимир, то ви моля да ме заведете при него. . .

— Е-е-е, това е наш Станимир! — извикал един от стражарите и прегърнал своя стария приятел. — Ние чуваме, че ти си погинал преди няколко дена. . .

— Душата ми стои в зъбите — казал Станимир. — Заведете ме по-скоро при Страшмира.

След няколко минути Страшимир Шишман, Георги Шишман и сичките по-първи български войводи седели при Станимира и разпитвали го за различни неща.

— Когато ние дойдохме на границата — говорил Станимир, — то беше захванало вече да се раззорява. Турските стражари спяха от дългият. «След десетина минути ние ще да бъдем в България» — каза Иван Голият. В това време Анастасия се подплъзна, падна на земята и разби си челото. Кръв потече като из ръкав. Трябаше да ѝ се помогне. . . Тутакси отидохме в едно малко българско селце, което се намира около границата, потропахме на една врата и бяхме посрещнати от един поп. «Да ни скриеш до довечера в къщата си» — му каза Никола. «Не смея — отговори попът. — Владишкият синодия ми каза, че ако прибера в къщата си някои непознати хора, то ще да бъда проклет.» После дълги молби ние успяхме да склониме това говедо да ни приеме в къщата си и да ни скрие. . . Проклет да е! Тоя поп ни предаде като Юда. Когато ние видяхме, че къщата ни е обиколена с турски войници, то извадихме ножовете си и решихме се да умрем юнашки. Най-напред падна Никола. Тоя човек се би като лев. Когато Анастасия видя, че може да се попадне жива в ръцете на еничарите, то грабна Николовият нож и нарани се в гърдите. Тоя нож беше отро-

вен. Какво е произходило после това, аз не помня, знам само това, че аз бях занесен и оставен в гората от няколко души турци, които бяха изпроводени от султанската майка да ни помогнат.

— А ние се известихме, че Анастасия се намира при Баязита жива и здрава.

Очите на Станимира заблестели, слабото му тяло се наежило, а из гърдите му излязла тежка въздишка.

— Не може да бъде — казал той после кратко мълчание. — Аз видях с очите си, че Анастасия се нарани с Николовият нож. Тоя нож съм натъркал с отрова аз сам, защото той беше по-напред мой.

— А ние те уверяваме, че Анастасия е здрава — казал Георги Шишман. — Султанът е изпроводил няколко души свои посланици и вика баща ми да иде в турският лагер да земе сестра ми и да заключи вечен мир. Нашите посланици, а особено Светослав ни уверяват така също, че Анастасия е жива и здрава.

Лицето на Станимира приняло весело виражение. . .

На полето, което се намирало между турският и българският лагер, стоели повелителите на двата враждебни народа и гледали един другиму в очите. Иван Шишман бил окружен от своите братия, войводи и боляри, а около Баязита се намирали около сто души телохранители и великият везирин.

— Аз посрещам своя брат и приятел с отворени обятия и с искрена радост — казал Иван Шишман.

— Така също и аз — отговорил султанът. — Аз приемам вашите предложения и готов съм да заключа с вазе вечен мир.

После тия необходими вежливости двата владетеля се приближили един към други и свитите им се размесили. Султанът и българският цар седнали и захванали да се разговарят за условията на мирът, а техните големци стоели недалече от тях и разговаряли се за различни неща. В това време секи би можел да помисли, че между турците и българите ще да бъде заключен продължителен мир и че двата господаря говорят искрено; а ако някоя чудотворна сила да би повдигнала токите от гърдите им и ако да би показала на хората какъв огън гори

в тия гърди, то секи би трябало да види, че Иван се приготвяла да мъсти, а Баязит мисли само за едни завоевания. В това време, когато тия говорили за приятелските отношения на българите към турците и на турците към българите, Иван мислил:

«Аз ще да въоружа сичка България, аз ще да повикам на помощ маджарите и поляците, аз ще да умра на бойното поле; но моята сабля ще да направи голямо опустошение в турския лагер. Баща ми пожертвува моята нещастна сестра за спокойствието на своето отечество; а аз ще да пожертвувам сам себе си. Боже, подкрепи десницата ми и помогни ми да си отмъстя! Ако аз да би имал двесте живота, то и тях би пожертвувал против турските кръвопийци и против техните съюзници. Излъгал бях се аз. Проклет да е секи българин, който повярва в щото и да е на грък и който му окаже и най-малката любов!»

Баязит мислил:

«Самият Аллах ми заповяда да вървя напред и да се не запирам ни пред носилото на баща си. Моят меч трябва да пожъне Христовото учение, да изоре изново нивата и да посее алкоранът. Напред, Баязите! Тебе очаква богатата жетва. Тия гяури са твърде глупави хора. Наместо да се съединят между себе си, вместо да излязат против мене с по-големи сили, тия вадят очите един другиму, викат ме на помощ и откриват ми своите слабости. Византия ни повика в Европа да я спасиме от българските християни, а ние завладяхме нейните собствени владения; между Сърбия и България произлязоха несъгласия, а ние се умешахме в техните дела и разбихме и едните, и другите; най-после младите сили и на трите народности се събраха от нас и еничарските полкове се колят със своите собствени бащи. Напред, Баязите! Ако на Косово поле да би дошли сичките християни и ако да би посрещнали нашите войски дружно и сложно, то аз не би бил днес в Европа; ако византийските императори да не би били така развратни и слабоумни от сяка една страна, то полумесецът не би унизил така жестоко Христовият кръст; най-после ако ние да не би добивали разнообразни помощи от глупците, то не би покоряли град след град и крепост след крепост. Напред, Баязите!»

След един час после гореказаните церемонии един от султанските кятипи прочел условията на мирът, които

били подписани от Баязита и от Иван Шишмана. После това двата владетеля се заклели един пред други, че ще да изпълняват тия условия свято и непогрешимо, че ще да обичат един другото нелицемерно и че ще да си помагат взаимно в сяко едно отношение.

Когато сичко вече било свършено, то Иван Шишман станал и проговорил:

— Заведете ме сега да видя детето си и да се порадвам заедно с него. Заведете ме по-скоро. . . Аз съм му баща.

— Анастасия беше малко болна — казал султанът. — Аз съм заповядал на своите екими да я излечат колкото се може по-скоро. . . Ако я не излечат, то главите им ще да бъдат натъкнати на кол посреди лагерът. . .

— Заведете ни, заведете ни по-скоро! — казал Страшимир.

Близко до султанския шатор била направена бесилница, на която висяло тялото на попът.

— Тоя човек е предател — казал султанът. — Ако да не би бил той, то Анастасия одавна вече би се намирала в България. Моят съд е праведен.

Българските боляри се поклонили унизително. Когато дошли до един червен чадър, пред когото стояли два евнуха и една стара жена, то султанът рекъл:

— Почакайте малко да вляза по-напред аз и да видя какво се върши. . .

Без да чака отговор, Баязит влязъл в шаторът, но след една минута той се върнал назад, плеснал ръцете си и извикал:

— Нас е постигнала голяма жалост. . .

Иван Шишман, Страшимир и Георги влезли в шаторът и паднали на колена пред мъртвото тяло на Анастасия. Това момиче е било хубаво и без душа. . .

Захванало да се разсъмва. Стара планина била весела и безгрижна; цели милиони живи същества се радвали и пели песни, а българските войници гледали печално и вървели след мъртвото тяло на Анастасия. Иван, Страшимир и Георги вървели след носилата и час по час трили очите си, а войниците събирали цветя и хвъртали ги на мъртвото тяло. . .

Изведнъж из шумакът излязъл Станислав.

— Чакайте — извикал той. — Аз желая да се простя последни път с моят ангел. . . Прощавай, Анастасио! Прощавай, мъчениче! Помоли се за душата на баща си! Поблагодари го за неговата към тебе любов.

— Ти ли си, Станимире? Не наранявай ми сърцето повече — казал Шишман. — Прости ме великодушно. Аз зная твърде добре, че съм ти обязан много и много. . . Не накарвай ме да бъда неблагодарен.

— Иди и заключи с турците приятелски съюз; иди и побратими се изново с византийците! — казал Станимир. — У тебе няма ни родолюбие, ни човеколюбие, ни твърда воля.

— Мълчи, Станимире! — извикал Страшимир.

— Аз няма вече да говоря. . . Прощавай, Анастасио! Ако има на онзи свят небе и рай, то ще да се видиме там. . . Аз отивам да умра против моите неприятели и да отмъстя за твоята смърт. Кръв и разрушения! Кълна ти се, че твоята душа ще да бъде осветлена.

— Умири се, Станимире! — казал Иван. — Моята дружба със султанът е лицемерна. Събирайте по-скоро българските сили и приготвявайте се за нови кръвопролития. Нека бъде свидетел мъртвото тяло на моето мило дете, че аз няма да положа саблята си до онзи ден, дорде не падна мъртъв на бойното поле.

— Това е истина, Станимире! — казал Страшимир.

— Ако е така, то аз отивам да търся другари и да се приготвя за бъдещите сражения.

— Ти трябва по-напред, мой брате Станимире, да си починеш и да се полечиш — казал Георги Шишман.

— Аз не съм болен, мой брате Георги. Мене боли не тялото, а душата. Прощавайте. Очаквайте ме на бойното поле. Кръв и опустошения! Прощавай, Анастасио! — Станимир целунал мъртвото тяло и влезнал изново в шумахът.

— Това честно момче е изгубило умът си — казал Иван.

— И аз ще да ида с него — казал Иван Голият.

ТУКА МУ Е КРАЯТ

Стара планина посрещнала своят безжалостен неприятел и навъсила своето чело. Студените ветрове събаряли от дърветата пожълтялата вече шума; повеналият от сланата папур хрущял под краката и на животните, и на хората; слънцето гряло лениво и безгрижно; по небето пътували ситни есенни облаци; пиленцата отишли вече да търсят зимовище, а хайдуците захванали да мислят какво ще да правят и де ще да търсят убежище. Близо до една пътечка, която се намирала на троянската планина и която водила към Златица, седели трима въоружени хора и очаквали някого си, защото час по час обръщали главите си то към една, то към друга страна и защото лицата им виждали голямо нетърпение.

Изведнъж из гората излязло едно младо, високо и хубаво мъжко същество, което било облечено твърде просто, но което имало хубаво и скъпоценно оръжие. Когато тоя юнак се спуснал надолу низ гората и когато се приближил до своите другари, то тия скокнали на краки и посрещнали го със следующите думи:

— Ние мислехме, че няма вече да те видиме. . . Защо се забави така много? Де ти са другарите? Да не са ви разбили нейде? Снощи ние получихме известие, че Стоян е разбил турската чета, която беше изпроводена из Едирне да гони нашите юнаци и да им налее разтопено олово в устата. Ха-ха-ха! Тоя Баязит мисли, че неговите еничари са безсмъртни ангели и че ние сме мокри кокошки! . . . А нашите търновски болери изпроводиха преди три деня едно достоуважаемо лице, което ни донесе две торби с ум и един ковчег с разум. «Султанът се оплаква от вашите злодейства и грози ни с открита и с отчаяна война» — каза той. «А Търново се е завзело да защитава турското царство и да се грижи за спокойствието на Баязита» — казахме ние. «Не е то така — каза търновският посланик. — Ние сме заключили с Баязита мир, а тоя мир не

тряба да се нарушава до онова време, дорде не добиеме разрешение от самият цар.» «Ние не сме нито царски войници, нито Баязитови стражари — казахме ние. — Освен това ние хайдутуваме по турското царство, а Иван Шишман не се е обявлявал да варди поданиците на султанът от лошава хора в неговата собствена земя. Ако Баязит има сила да ни разбие, то Иван няма да ни помогне. . . И така ние сме свободни хора. Нашето царство не влиза в съставът ни на българската държава, ни на турското господарство. Да е жива Стара планина и нейната шума!»

Когато посланикът видя с кого има работа, то захвана да ни умолява да се върнем в отечеството си и да се съединим с царската войска, която уж имала намерение да тръгне твърде скоро против турците. «Когато войската направи това, то ние тутакси ще да ѝ дойдем на помощ» — казахме ние. После тия думи посланикът ни пожела добри успехи и отиде си.

— А де се намира сега Стоян? — попитал гиздавият юнак.

— Ние го очакваме довечера. Стоян ни яви да съберем сичката наша дружина и да го чакаме на троянският път при чучурчето. А я кажи ни ти, брате Станимире, направихте ли вие нещо в Пловдив?

— Оная лесница се усети и побягна в турският лагер. . . Проклетата есен ще да ни развали за време плановете. Ние намерихме само любовницата му и парите му. Секи юнак зема по пет жълтици.

— А де ти са момците?

— Оставих ги горе на върхът при Ивана Голият. Нека ни чакат там.

В това време на пътеката се появили още трима юнаци, които вървели безгрижно и които се разговаряли весело. Един от тях пял:

Паднала е слана по Кръстовден —
осланила цветя и дървенца,
и овчери с руди-вакли овце,
и юнаци из гора зелена.

Провикна се Стоян войвода:
«Ей ви вазе, пилци шестокрилци!
Я дигайте на рамо криваци
и да идем в Едирне на госте. . .»

— Стоян иде, Стоян иде! — извикали момчетата. — Хайдете да идеме и да го посрещнем.

След малко време тая дружина се отдалечила от пътя, влязла в един шумак, запряла се на една полянка и седнала около накладеният по-отрано огън. Непреминали и десет минути, а полянката се покрила с хилядо души отбор юнаци. Който и да би погледал в онова време на тия млади и решителни хора, той би трябало да си помисли, че България ще да се бори с достойнство със сичките свои неприятели и че ако някой пожелае да отнеме нейната независимост, то тая независимост ще да бъде продадена твърде скъпо. Ако българските юнаци да би били сърцеведци, то тия би трябало да знаят, че Станимир в онова време е мислил за тях така: «Дорде България има подобни синове — мислил той, — то тя няма да преклони колената си ни пред най-силните свои неприятели. Едно само ни не достига. . . Ние сме решителни, безстрашливи и яки юнаци, но нямаме благоразумие, нямаме сговор, нямаме търпение, нямаме съгласие. . . Ако у нас да не би били завистта и крайното себелюбие, то ние би били велик народ.»

— Сички ли сте тука? — попитал Стоян, който в това време разгледвал дружината и поздравял то едного, то друго.

— Аз мисля, че сме сички — отговорил Иван Голият.

— А де е Ненчо Стратилев? — попитал Стоян.

— Аз мисля, че той ще да дойде малко по-късно — казал Станимир. — Той отиде със своята малка четица около Лозинград. . . Там той има какво да работи и кого да търси. Нашият човек го намерил близо до градът и казал му да дойде колкото се може по-скоро при нас; а той му отговорил, че одобрява нашите решения, ако тия решения да би били и против него. Хайдете да захванем. Говори, Стояне!

Стоян се изправил пред огъня, обърнал се към юнаците и рекъл:

— Братия! Вие видите вече, че зимата се приближава и че за хайдуците настават опасни времена. Ние сме длъжни да помислиме колкото се може по-скоро за своята безопасност и за своята прехрана. Ако нашият цар се реши да обяви война на турците, то той ще да направи това не по-късно от бъдщата пролет, следователно ние

сме длъжни да намериме за зимовище такова едно място, което да бъде независимо от всяка една страна, и да дочакаме желаемата пролет. Турците знаят имената на по-голямата част от нашата дружина и молят Шишмана да ни хване и да ни изпроводи в Едирне. «Ако вие не намерите по-главните бунтовници и главорези и ако ми ги не изпроведите в Едирне, то аз ще да наруша заключеният мир» — писал Баязит Ивану. «Ако да би била пролет и ако ние да би били готови, то аз би посрещнал Баязитовите думи с отворени обятия» — рекъл Иван на своите болери. После това той заповядал на Светослава да ни извести, че трябва да се събереме на някое безопасно място и да се скрием за време.

— А отде Баязит знае нашите имена? — попитал Иван Голият. — Между назе, както се види, има нечисти и безчестни хора. Тия хора трябва да се намерят и да се обесят на някое старо дърво.

— Потърпи малко, мой брате Иване! — казал Стоян и извадил из пазухата си едно писмо. — Ето какво ни пише нашият приятел из Едирне:

«Братия! Между вазе се намират предатели и народо-продавци. Вардете се. В Едирне знаят сичките ваши действия. Научих се из достоверен източник, че при вас се намира някой си Кирко Бялата клепка, който се счита за син на един честен и трудолюбив гражданин, но който е направен от турчин, а роден от гъркиня. Тоя безчестен човек беше потурчен преди три години и служеше в еничарските полкове; но преди една година той се изгуби и побягна при вазе. Нека ви бъде известно, че Кирко не е честен и верен човек. Когато една от вашите чети дохожда близо до Едирне, то Кирко влиза в градът и видя се и с еничарският ага, и с гръцкият митрополит, и с подгледачите на турците, и с майка си, която днес е любовница на Арап паша. Намерете това турско-гръцко семе и избавете светът от неговата отрова. Кирко е висок, мършав и тънък човек; лицето му е мурго и лъскаво; носът му е гърбав, дълъг и остър, а косата му е черна и къдрава; с една дума, Кирко прилича на азиатски турчин.» Кажете ми сега, кой е тоя Кирко? — попитал Стоян.

— Ето го, ето го — извикали няколко души от дружината и Кирко бил изтласкан пред Стояна. —

Ние одавна вече подозрявахме тая подла душа. Да го изгориме жив, да го одереме, да го обесиме. — В това време на Кирковият гръб се изсипали цели десетки юнашки удари.

— Стойте, братия, почакайте — викал Стоян. — Ние сме длъжни по-напред да поговорим с тоя човек и да го поразпитаме за едно, за друго.

— Какво ще да го разпитваме? Кучето е родено само за бесене. Не трябва разпитване. Ние одавна вече знаехме, че това куче е родено от турски родители. Когато земахме на поп Никола свинете, то тоя турчин не хапна нито една частичка — викали момците и удряли със сичките си сили.

— Стойте, момчета! — извикал Стоян сърдито. — Вие не сте нито турци, нито турски еничари, които убиват когото де срещнат, без да знаят кого бият и защо го бият. Чакайте. Аз имам множество причини да поговоря с тоя човек; аз искам да открия някои и други твърде важни тайни.

— Аз не съм крив; аз нищо не зная; аз съм чист българин — викал Кирко и гледал печално към Стояна.

— Разкажи ми ти, кой те е пратил между нашите чети и каква е била досега твоята длъжност? — попитал Стоян и погледал безжалостно на Кирко, който в това време треперел от страх и който не можел да отвори уста-та си.

— Аз, аз, аз. . . Нищо. . . Моя майка не ме е родила с турчин. Баща ми е честен българин — бърбал той.

— Аз не те питам ни за баща ти, ни за майка ти — казал Стоян. — Аз искам да зная защо си ти дошел между нас и кой те е пратил.

— Аз дойдох при вас да отмъстя на турците, които ме потурчиха насила и които ме мъчиха със всякакви мъки.

— Съблечете го, момчета, и вижте какво има в пазухите си — казал Стоян.

След няколко минути Кирко бил съблечен гол-голеничък. Момчетата намерили в пазухите му повече от двесте жълтици; а на шията му висяло едно торбенце, в което се намирала турска хамаллия и едно писмо. Стоян земал торбенцето, развезал го, извадил хамаллията и писмото и рекъл:

— Кажете ми ти, ако си чист българин, за кой дявол

ти са тия лайна? Чистите българи не носят на шеите си турски хамаллии и дервишки пророчества. Ти не си българин. А от кого е това писмо?

— Хамаллията не е моя — казал Кирко. — Аз я отвезах от шейта на един турчин, когото ние заклахме близо до Едирне.

— Лъжеш, кучешка веро! — извикал Иван Голият. — Ти не беше с назе в онова време, когато ние убихме турците. А за кой дявол си окачил тая хамаллия на шейта си? Старите хайдучи се не лъжат.

— Който носи на шейта си хамаллия, то го не сече никакъв нож — казал Кирко.

— А от кого е писмото? — попитал Стоян.

— От майка ми е — казал Кирко.

— А майка ти знае ли турски? Момчета — казал Стоян на дружината си, — окачете му изново хамаллията на вратът и обесете го за нея. Аз искам да му докажа, че хамалиите нямат в себе си чудотворни свойства.

Чудно нещо! Кой може да познае добре човеческото сърце и да опише сичките негови свойства? Тоя човек се е решил да пожертвува животът си за злато и за различни дрипели, а сега стои на колена пред своите другари и моли ги да го опростят; тоя човек е жертвувал животът на своите ближни, а сега ги моли да бъдат милостиви и да му дадат време да се покае; най-послед тоя човек е лъгал, предавал и продавал своята дружина, а сега се кълне да ѝ бъде верен другарин и да ѝ открие сичките турски слабости! А може ли човек да има доверие към подобни личности? Честният, умният и разумният човек не трябва да прави това. Който е имал смелост да направи една подлост, той ще да направи и десет. Сичко може да се прости на човека освен оная гнуснава подлост, която се нарича шпионство и която е погубила досега билиони невинни жертви. Ако някой из нас да би погледал онова време на Кирка, то би трябало да се увери, че подлите хора и умират подло. Лицето му се изменило, устата му се изкривили, очите му приняли метилево выражение, а зъбите му не могли да попаднат едни на други. В това време тоя изрод бил по-гнуснав и от самата гнусота.

— Смилете се над моята младост, смилете се за майка

ми и за баща ми, смилете се за моята жена и дечица — говорил той.

— А-а-а! — Ти имаш и дечица! — казал Стоян. — Турчета ли са децата ти, или са българчета?

— Ако ми опростите животът, то аз ще да ги покръстя — казал Кирко.

— Окачете го, момчета! — извикал Стоян. — Той иска да измени и на своите нови братия.

След няколко минути Кирко висял на едно сухо дърво и люлял се от силният есенен вятър.

*

Златишкото поле е важно в много отношения. В старите времена това поле е играло твърде големи роли. Даже и в онова време, когато почти сичка България е била принудена да се предаде на турците, то Златица и нейните няколко селца са се държали юнашки и отражали са доволно дълго време турските орди. Това поле е четириъгълно и доволно обширно. Около него се намират високи стръвни планини, непристъпни места и дълбоки долове; а самата му почва е била дотолкова плодородна, щото е била в състояние да прехрани няколко хиляди гладни хора. Разбира се, че и самият град Златица в онова време не е приличал на днешната циганска касаба, която не брои повече от пет хиляди жители и която е заприличала на смрадливо купище. В онова време Златица е имала хубави и богати къщи, множество черкови и яки крепости. Освен това планините, които се намират на юг от градът, са били укрепени с високи кули, с малки крепостици и с множество стражарници. Ето кое място избрали за свое зимовище българските хайдучи, които се заклели да се защищават до последната си капка кръв и да умрат със слава и чест. Тряба да ви кажа и това, че тая местност в онова време е принадлежала на Страшмира Шишмана, който е помагал на тия юнаци и който им е давал средства да продължават своите нападения на турските войници.

В една от най-хубавите улици на градът пред една кръчма стоели няколко души млади и гиздави хора и

разговаряли се между себе си. Лицата на тия хора били весели и щастливи.

— Дядо Страшимир е заповядал на своите болери да ни дадат храна и да ни облекат с топли зимни дрехи — казал един от тях, който бил по-дрипав от сичките граждани.

— Гладната кокошка сънува за просо, а голият мисли как да се облече — казало едно осемнайсетогодишно момче и изкикотило се.

— А лапнишарановците са създадени от бога да ходят по цял ден по улиците и да зяпат по прозорците — отговорил дрипавият юнак сърдито. — Ако аз да би имал царска власт, то би заповядал на своите верни поданици да не пращат момичетата си по чучурите и да им не позволяват да китят главите си с китки и с цветя. Тъй е то! Ти мислиш, че аз не зная твоите странствувания! Ех, мой брайно, ти не си роден за нож и за мъздрак, ами си роден за кладенци, за седемки и за девер на младите невести! С такива юнаци се не ходи на бой.

— Ако ти да не би бил стар войник и ако да не би изсякъл такова множество гърци и турци, то аз би те накарал да прехапеш езикът си; но младите и неопитните хора са длъжни да почитат старите и да слушат техните съвети. Така ни учи и сам дядо Страшимир. Не сърди се, чичо Цончо! Прости ме! Аз те обичам и затова те закачам. Дядо Страшимир ни моли да се обичаме и да се не караме.

— Аз се не сърдя — отговорил Цончо и погледал към младото момче с особена нежност. — Когато и аз бях още млад, то закачах не само момите, но и младите невести. От какво ще да се познае, че ние сме мъжки! Аз зная, че ти си юнак момченце. Когато тръгнем против турците, то ти да вървиш след мене и да гледаш: каквото правя аз, това да правиш и ти. Ти ще да бъдеш мой ученик. Пристаяш ли?

— Пристаям — отговорило момченцето. — А кога ще да тръгнем, чичо Цончо? Мене ми омръзна вече да чакам... А проклетата зима!... Разказват, че след няколко деня ще да дойде при нас и сам дядо Страшимир. Истина ли ще да дойде, чичо Цончо? Аз никога не съм виждал дядо Страшмира. Иван Голият ми разказваше, че дядо Страшимир е голям юнак, безстрашна

душа, добър човек и умна глава. Истина ли е, чичо Цончо?

— Истина е, синко, истина е! — отговорил Цончо. — Ако сичките наши боляри да би били като него, то ние би натъпкали и турците, и гърците в кози рог.

— А защо сичките хора не са еднакви, чичо Цончо? Аз зная, че секи из нас се е родил от жена, че секи е унуче на дядо Симеона и че секи е бозал българско мляко; а като разгледам работите по-отблизо, то се убеждавам, че не сяка муха дава мед и че не сяка мома умее да води хорото. Аз мисля, че ако нашите боляри да би приличали на дядо Страшмира, а нашите селени и граждани на дядо Цонча или на бая Ивана, то ни една гръцка нога не би посмеляла да стъпи на нашата свещена земя. А турците? Турците не би посмели ни да погледат на нашите планини. Чудно нещо! Иван Шишман и дядо Страшимир са братия, а не приличат един на други! А защо е това така, чичо Цончо?

— Ех, мой синко, «медено-маслените» гъркини са в състояние да развалят и най-добрите юнаци! Когато Иван беше още млад и неженен, то накарваше сичкият свят да хвали неговият ум и да се кланя пред неговата храброст; но гърците му изпроводиха една развратна хубавица, която обвари сърцето му и която изкорени храбростта му.

— Храбростта му не е изкоренена — извикал един старец, който седял на един камък пред кръчмата. — Аз зная доста добре, че Иван се е решил или да умре на бойното поле, или да спаси отечеството си; аз зная твърде добре, че той се е заклеял пред брата си и пред патриархът, че ще да отмъсти на своите неприятели и че ще да обърне наопаки и турският лагер, и гръцката империя; най-после аз зная още по-добре, че няколко души наши боляри са изпроводени вече при Лазаревите синове, в Маджарско и в Полша. Иван е намислил да заключи съюзи с няколко яки и богати държави и да приготови голяма сила против невиканите гости. Ако вие да би знаели сичкото това, то не би викали против Ивана и не би му давали такива лошава титли. Но ние сме българи. Ние обичаме да обвиняваме, да клеветиме, да погържаме, да кълнеме и да безчестиме сичко, щото е от нас по-високо и щото не можеме да разбереме. Ако Иван да би

ни повикал в Търново и ако да би ни дал богатството си, скиптърът си и къщата си, то ние би му направили храм в Трапезица и нарекли би го свети безсребреник цар Иван Търновски. Ето какви цветя сме ние. . . Сичко, щото е старо, трябва да се избие; сичко, щото е за нас неприятно, трябва да се изчисти; сичко, щото е за нас непонятно, трябва да се задуши. . .

— Ние не говориме така — казал Цончо. — Ние казваме само, че Страшимир е по-добър от Ивана.

— Добър е и единът, и другият — отговорил старецът. — Когато са добри поданиците, то е добър и царят; а когато са лошави поданиците, то и ангелът става дявол. Аз ви говоря, че Иван ще да ни поведе твърде скоро против турските ордии, а вие сѐ още ми разказвате бабини гавединки.

— Ако ни казваш истина, то хайде да идеме в кръчмата и да се почерпиме — казал Цончо.

— Аз няма да кажа «не ща», защото и мене е майка родила — казал старецът и упътил се към кръчмата.

В това време из тая кръчма излезли десетина души и разговаряли се доволно живо и пламенно; но в това също време едни говорили незадоволно, а други били радостни.

— Ти ми казваш, че не е време; а аз те уверявам, че за юнаците са добри сичките времена — говорил един.

— Ако зимата да би била малко по-мекичка, то аз не би ти казал ни бяло, ни черно — отговорил други.

— Каква е зимата и какво е времето — казал първият, — това не е моя работа, аз съм длъжен да ви кажа само това, че Станимиру трябва около петдесет души храбри юнаци, с които той мисли да извърши една твърде важна работа. Изберете измежду себе си петдесет души и кажете им да се приготвят.

— А аз ти казвам, че ти си длъжен по-напред да ни кажеш де ще да идем и против кого ще да идем — рекъл един висок човек.

— Това е голяма тайна — отговорил първият.

— Ако е тайна, то ние нямаме воля да жертвуваме момчетата си за подобни тайни — казал високият човек.

— Когато войводата ти казва да влезеш в огъня, то ти трябва да влезеш, без да го питаш за причините, които са го накарали да те накара да влезеш в тоя огън — ка-

зал старецът и погледал към Цонча значително. — Ако младите юнаци се боят от нашите неприятели, то ние ще да събереме петдесет души белобради старци и ще да изпълниме желанията на войводите. А ти, Дончо, иди при Станимира и кажи му, че петдесет души добри юнаци са готови вече да идат и в самият пъкъл. Хайде, върви си. . . Но ето че иде и сам Станимир. . .

Станимир вървял бързо, запрял се пред кръчмата, погледал на момчетата и проговорил:

— Петдесет души млади и опитни войници трябва да се приготвят колкото се може по-скоро и да дойдат при мене.

— Ти трябва да си избереш другари сам — рекъл Цончо, — защото секиму из нас се иска да си походи и да повиди светец. Тая проклета зима ни е преобърнала на бабички. Ако поживееме още малко време така, както живееме днес, то трябва да си купиме шишове и да плетем чорапи.

— Нека бъде така — рекъл Станимир. — Аз ще да помоля бая Цонча да избере петдесет души юнаци и да ме чака при реката. Пристаяте ли да стане така?

— Пристаяме, пристаяме — извикали момчетата.

После това Станимир завел Донча настрана, турил ръката си на рамото му и рекъл:

— Ти трябва да идеш напред и да приготовиш щото трябва. Аз ще да пристигна вдругиден утрента. Гледай да подкупиш дяконите. Калугерите са лакоми за пари. Хайде, върви.

Когато Станимир останал сам, то влязъл в една градина, седнал на снегът под едно дърво и захванал да размишлява: «Ние сме длъжни да мъстиме и на кокошките им. Ако тия не жалеят нашите стари майки и нашите дребни дечица, то и ние не можеме да бъдем милостиви. Кръв за кръв. Нека горят села, нека пшкат бабички и старци, нека течат цели реки алена кръв, нека умират млади и зелени създания! Станимир не трябва да жалее нищо и никого. И Анастасия беше още млада и зелена. Ако аз да би имал седемдесет и седем живота, то и тогава не би можал да си отмъстя, както трябва. Напред, Станимире! Нека заплаче и самото небе!»

*

Пловдив, или Филиппопол, е бил почти сякога остър трън в историческият живот на българското тяло. Тоя град е служил като средоточие на ония отчаяни празноглавци, които почти сякога са се старали да порсбят и нравствено, и материално сичките православни християни и които са сеяли безнравственост, тъпоумие и суеверия, защото тия три сили са най-главните причини на човеческото робуване. Самите византийски императори са преселяли в тоя град различни гърци и гъркини, чрез които са ловили българските крехки сили и чрез които са унищожили българският напредок и щастие. С една дума, Пловдив е бил гнездо на оная нравствена живница, която и до днес още разяжда българското тяло и която още дълго време ще да заразява здравето, младото и крехкото българско възрождение. За тая цел в Пловдивският округ са били изградени от византийците и множество «чудотворни» манастири; а в тия манастири са живели най-хитрите и най-подлите византийски лесници, които са опустошали в името на Христа и в името на кръстът българските кочещи и които са продавали черковните дарове за големи суми. Бачковският манастир е бил пръв в сяко едно отношение. Неговите чудотворни икони, неговите многочислени душеспасителни мощи, неговите дебели, червени и благочестиви калугери и неговите огромни богатства са били известни на сичка България, която е давала на тоя манастир и последната своя кора хляб. Един писател говори, че почти сичките народи и народности имат наклонност да почитат, да уважават и да хвалят повече своето, нежели чуждото; а ние видиме, че българите нямат подобни наклонности и че за тях е деветдесет и девет пъти по-добро чуждото, нежели своето. Ние и до днес още видиме, че многочислените гръцки манастири в Пловдивският округ живеят богато и че българският народ жертвува и ризата си от гърбът за тяхното благосъстояние; а българските обители, в които се намират по двама калугери и по един клисарин, твърде често търпят и глад, и жажда. А от какво произхожда сичкото това? Нека говори кой що ще, а аз ще да кажа, че само гърците са родени за духовни просяци и че само тия са способни да правят различни чудеса и да възкре-

сват мъртвите. Аз мисля, че ако българските калугери да би имали янелийски способности и византийско благочестие, то и техните амбари би се напълнили със загария. Кой им е крив? Аз одавна вече мисля да предложа на нашият народ следующите няколко вопроса: 1) защо гърците имат такова множество светии, преподобията, мъченици и великомъченици, а българите не могат да наброят повече от пет; 2) защо гръцките мощи, гръцките свещени предмети и гръцките ягиязми са по-чудотворни и по-изцелителни от българските; 3) защо гръцките калугери и калугерки са «по-преподобни», «по-блажени» и «по-привлекателни» от българските; 4) защо гръцките кокошки раждат камилчета, а българските не могат да снесат нито по едно нищожно ейце? Но дорде вие успеете да решите тия трънливи въпроси, то аз съм длъжен да продължа своя разказ.

Игуменът из Бачковският манастир гощавал епархиалният архиепископ и неговата калугерска свита. Освен тия свещени и преосвещени лица в манастирът дошел и градският управител и довел със себе си голямо множество граждани, служители и приятели. Обедът бил съставен от множество яденета по гръцкият обичай, из които по-голямата част били мазни и сладки. Когато било унищожено двајсет и първото ядене, то братята донесли няколко пукала със старо вино, печени кестени, ябълки, круши и др. т. Архиепископът хвалил едирненското вино, архимандритът превъзносил самоското, а градоначалникът предпочитал местното манастирско винце. Отец архимандрит е имал твърде богат зимник. Жълти, черни, бели и червеникави вина били напълнени в доста големи и в доста скъпи чаши и езиците на почтените гости захванали да мелят малко по-живо и малко по-весело. Архиепископът станал малко по-обходителен към своите подчинени; архимандритът захванал да се отнася с братията малко по-приятелски; а преподобните калугери захвърлили своите грехоунищожителни броеници и заловили се за своите душеспасителни чаши. Един от тях, който бил стар човек и доста почитаема личност, се заборавил даже дотолкова, щото захванал да разказва на почтеното събрание различни скандалозни истории, които уж се случили с него във времето на неговият манастирски и неманастирски живот. Владишкият архи-

дякон, който бил млад и весел човек, разказвал различни анекдоти из константинополският живот и хвалил се със своите победи между ерменките на островите. Архиепископът като голямо и важно лице мълчал и слушал тия мазни разговори с особено внимание; а архимандритът се облизвал и въздишал като циганско духало.

Но главите се разгорещавали сѐ повече и повече. Когато била праметната и дванайсетата чаша, то отец архимандрит се постарал да изтърси пред своите приятели едно риторическо разсъждение за едрите портокали и за кипърските грации, които били постоянен предмет при неговите възхищения, а архиепископът пропускал между зъбите си няколко тайнствени забележки за ония опустошения, които е той произволил в сърцата на пловдивските кокони. Архидяконът хвалил високите гърди на епирските момичета, а протосингелът приходил в голямо възхищение от карловските червени и бели «бузи». И така, самият деликатен предмет на жените служил като средство на най-неприличните и на най-гнуснавите разговори. Присъствието на архиепископът не стесняло никого, защото и самият архиепископ описвал своите любовни приключения с такова също безсрамие, с каквото го описвали и неговите подчинени. Безнравствеността на византийското духовенство в ония времена е приличала като две капки вода на оная крайна безнравственост, която е царувала и в императорският дворец, и в патриаршеският манастир. Старото вино унищожило твърде скоро даже и оная нищожна калугерска осторожност, с която се отличава почти сяко духовенство. Смиреномъдрието, благочестието и богобоязливостта са се изнасяли само пред простият народ, защото тия три християнски добродетели са най-главният източник за калугерският разврат. Истина, че калугерите във времето на обедът приемали доволно често кръстък и «праведен» вид, но сичкото това е ставало само затуй, за да се придаде на техният разказ повече острота и повече комизъм. Когато светите отци припомнили сичкото свсе прошедше и когато свършили своите стари истории, то разговорът им принял съвремен характер (прошедшето отстъпило своето място на настоящето) и пловдивските госпожи, Христовите невести и благочестивите християнки напълнили устата им. С една дума, виното развезало пре-

подобните езици до такава степен, щото техният разговор достигнал до най-крайната гнусота.

— Когато кирия Зоя дойде през велики пости да се изповяда и да ми разкаже своите грехове, то аз ѝ прочетох такава една молитва, каквато не би ѝ прочел ни самият сатана — говорил един от калугерите, който бил пиян като канелка.

— Аз те съветувам да не разказваш секиму за това произшествие, защото мъжът на тоя ангел принадлежи в числото на ония българи, които имат яжки дланове и «безбожни» сърца — казал архидяконът.

— Из сичко се види, че отец Нил е изпитал вече тия дланове, когато говори за тяхната сила с такава увереност — рекъл архимандритът.

— Нека бъде така — отговорил архидяконът и ухилил се лукаво и значително. — Аз не обичам да се хваля със своите победи и да откривам секиму своите страсти.

— Аз одавна вече зная, че ти си умен и опитен човек в женските дела, но пословицата ни казва, че «осторожните и благоразумните хора се попадат и с двата крака» — казал градоначалникът. — А я кажи ми ти, моля ти се, какво стана със Стояновата сестра? Сичкият град вече говори, че ти си се завзел от сичкото си сърце да съблазниш това гиздаво момиче и да го н а п р а в и ш щ а с т л и в о. Ха-ха-ха! Варди се, отче архидяконе, защото Стоян няма нито християнско смирение, нито ортодоксална покорност, нито телешко благоразумие. Разказват още, че тая гиздава Палада прилича на брата си и че тя няма наклонност да се люби с калугерите и с архидяконите. Истина ли е, отче архидяконе?

Лицето на архидяконът приняло свирепост и решително изражение.

— Това момиче е по-бездушно и от самият камък — казал той. — Аз съм имал доста случаи да се уверя, че то не е родено от хора. Ако вие да би чули моите обещания и ако да би видели моите унижения и подлизвания, то би се уверили, че аз имам работа с камък и че моите старания ще да останат безполезни. . . Но не е то така! — извикал той и ударил ръката си о столът. — Аз ви уверявам, че Радослава ще да бъде моя. . . Ако ми не помогне златото, коприната и бисерът, то ще да ми помогне насието и. . .

— Без моята помощ ти нищо няма да направиш — казал градоначалникът. — Ако ти да би послушал моите съвети, то одавна вече би удовлетворил своите страсти и облял би своята гореща любов със студена вода.

— Е, кажи ми де, какво да правя?

— Ти си длъжен да откраднеш своята Венера и да я доведеш в манастирът на отца архимандрита. Добър ли е планът ми, отче архимандрите? Аз мисля, че когато отец архидякон поуталожи своите греховни страсти, то и ние с тебе можеме да попасеме малко по същата нива — казал градоначалникът и изкикотил се от сичкото си сърце.

— Аз почти сякога съм бил готов да направя добро на своите приятели — отговорил архимандритът.

В това време, когато произходил тоя разговор, архиепископът и няколко души от братията били до такава степен пиени, щото не обърнали никакво внимание ни на дивата радост на архидяконът, ни на кучешкото подлизване на архимандритът. Архиепископът пял една твърде «душеспасителна» гръцка песен за черните очи, за тънките снаги и за високите гърди «на Христовите невести»; а двамина от братията и протосингелът играли посадник и търкаляли се по земята като деца или като безсловесни животни. Това пирование се продължало до полунощ. Когато слугите захванали да водят своите господари по келиите да спят, то били принудени да ги носят на ръце и да ги обливат със студена вода. Ето в какво състояние се е намирало гръцкото духовенство даже и в ония времена, в които народът е бил така религиозен и в които суеверията са играли такива важни роли! Ако духовните писатели да би били безпристрастни хора и нелицемерни историци, то тия би трябало да напишат следующите редове: «Нашите духовни архипастери, които се бяха обещали пред иконата на Исуса Христа да умъртвят своите плотски страсти и да се молят на всевишният за спасението на Христовото стадо, се възкачваха на черковният амвон, разказваха на православните християни за веселият рай и за мрачният ад, говореха кротко, мирно, красноречиво и сладкозвучно за обязаностите на човекът и за волята на вседържателя; а после сичкото това тия отиваха в манастирите или се затваряха в своите богати и розкошни дворци, разхожда-

ха се по горите и из градините, фантазираха и мечтаеха за земният рай, окружаваха себе си с прелестни жени, ядяха розкошни обеда, пиеха добри и стари вина, лежаха по цял ден като бебери и размишляваха с какви страхове да уплашат религиозният народ и да го издоят до последният градус.»

Когато пияното царство се успокоило и когато секи из почтените гости захванал да сънува за своите любовници и подлюбовници, то архидяконът и градоначалникът отишли в градината да поизветреят и да довършат своят разговор. Тоя разговор се продължал до самата заран.

*

Пловдивският градоначалник кир Йоаким, бачковският архимандрит отец Агапия и владишкият архидякон отец Нил били големи приятели. Кир Йоаким бил азиатски грък и твърде развалена личност. Ако тоя човек и да бил отчаян развратник, страшен пиенец и голям безбожник, но сребролюбието се още съставляло най-главната негова страст. Ако някой богат човек да би му предложил една кесия със злато, то кир Йоаким би продал и майка си, и жената си, и сестра си. Със своите подчинени и със своите поданици той се обходил твърде варварски. Около него се намирали няколко чети отчаяни главорези, които опустошали тия крайове повече, нежели продължителните войни и турските еничари. Най-първата негова обязаност е била да тъпче почти сичко, щото е българско, честно и неокаляно. Сичките български родолюбци били затваряни в темниците и обвиняли се в такива престъпления, за които тия нямали никакво понятие. Тоя звяр бил до такава степен бездушен и развратен, щото не жалел ни децата, ни старците, ни бабичките. В него се намирала такава една черта, която се не среща и у най-безчестните личности: вечно пиян, вечно жаден за сладострастие и разврат, вечно готсв да прави различни злодейства; с една дума, тоя изрод е представлял замечателен екземпляр из развалената човеческа природа. Рядко се случва да срещне човек през животът си подобен изрод и тежко ономува, комуто се е случвало

да го срещне! Злото и подлостта съставляли главното негово наслаждение. В животът на това животно са били съединени сичките лошава качества, с които въобще се отличават фанариотите и които са в състояние да причинят отвращение даже и у ония хора, у които тия качества се срещат отделно. Личността му е била уродлива до последната степен: квадратно кълбо с кърваво и с разпухнало от пиянство лице, с червен и дълъг нос, с подли и коварни очи и с една свинска четка вместо брада — ето сичко, щото е представляло това отвратително явление. Който се срещал барем веднъж през животът си с кир Йоакима, той го помнил до гробовата дъска, защото му се разливала жлъчката.

Бачковският архимандрит е имал съвсем противоположни свойства. Единствената негова страст е била да яде и да се търкаля между калугерките. Лицето на това животно е било мазно, червено и блестяще; очите му са били малки и безжизнени; цветът на кожата му е бил жълточерноват; брадата му е била гъста и черна; устните му са били дебели и увиснали; широките му зъби приличали на вълчешки; черните и широките негови вежди висели над потъналите му очи, на които белините имали жълти жилици; носът му бил дълъг и гърбав. . .

За владишкият архидякон аз не зная и какво да ви разказвам. Тоя човек е бил хубавец и доволно привлекателна личност; но неговата физиономия е имала някакво си лесическо виражение. Освен това тоя човек е бил красноречив и имал е способност да излъже и най-опитните хора. Неговите почитатели му дали название «нови Златоуст» и разхвалявали го до седмото небе; а сичките тия похвали развалили тоя самохвал до такава степен, щото на неговото лице доволно скоро се появил следущият надпис: «Тоя човек е грък.» И така, най-главната характеристическа черта на тоя грък станала да се хвали и дето трябва, и дето не трябва. Той се чудил на лъжците, които умели да лъжат повече от него; той обичал да му се кланят и да го обожават за нищо и за никакво; най-после той обичал да разсъждава само за ония темни предмети, които не би можел да обясни ни настоящият Златоуст. С една дума, отец Нил е бил представител на ония отчаяни самохвали, които се срещат най-много между гръците и между циганите. Но най-големи-

те почитатели и любители на отца Нила са били жените, които, да ви кажа право, са уважавали не неговите ораторски изречения, а неговите гръцки способности. Единственото женско същество, което се отказало от тия способности, от неговите жълтици и от неговите обещания, е била една млада българка, която е била сестра на един български юнак и която се постарала да даде на Златоуста такава една плесничка, каквато той не получал нито от своят школки учител. «Това момиче не прилича почти в нищо на нашите пловдивски майки и на нашите благочестиви гръчкини» — мислил отец архидякон и решил се да употреби и последното средство против българският камък.

— Ако да не би бил брат ѝ, то аз одавна вече би употребил насилие и накарал би я да удовлетвори страстите ми — говорил той на своят приятел.

— Ние сме длъжни да действуваме острожно и да затъпчеме и последните следи после нашето престъпление — отговорил кир Йоаким.

— Аз съм твой — казал архидяконът. — Прави с мене каквото знаеш. Ако принудиш Радослава да бъде моя, то аз съм готов да ти дам стотина императорски жълтици. Освен това аз се обазвам да ти помогна да земеш Маргьола, за която ти одавна вече точиш зъби. Пристайаш ли?

— Разбира се, че пристаям — отговорил градоначалникът. — Стариат болярин има само една дъщеря и голямо количество жълти търкалчета. От подобна невеста не би се отказал ни сам Палеолог. Чукай желязото. Когато аз стана болярин и когато зема ключовете от кир Михаилите ковчези, то ще да направя един твърде богат манастир и ще да го посветя на св. безсребреници Козма и Дамяна; а ако полумесеът надвие на кръстът, то ние с тебе и в тоя случай няма да изгубиме много. Който има богатство, нему е добре насякъде. Един мой приятел ми разказваше преди малко време, че игуменът из лозинградският манастир «Введение» и епископът из същият град са приняли мохамеданство и че Баязит им е дал големи поместия. А защо да се не потурчиме и ние? Аз те уверявам, че българо-турският мир не може да бъде дълготраен. Аз познавам твърде добре и Шишмана, и Баязита. Да се приготвиме, отче архидяконе! По-добре

турци, нежели българи. Не обичам аз тоя твърдоглав народ! Но да оставиме това. Аз мисля, че ако ти не употребиш насилие, то твоята българка никога няма да приеме твоите предложения.

— А ако се открият нашите действия?

— Ако се открият, то какво?

— Аз съм калугерин. . . Разбираш ли ти?

— Ето ти го сега! В манастирът на дяда Агапия съществуват такива скривалища, които не би могли да намерят ни патриаршеските подгледачи, които твърде често са в състояние да преровят и човеческият мозък. По-тежко е да открадне човек ризата на голият селянин, нежели да скрие едно младо момиче. Аз ще да ти помогна сам да изпълниш своите желания. . . Ако се открие нещо, то ти свободно можеш да свалиш сичката вина на моята шея.

— Нека бъде така — казал отец Нил; но когато градоначалникът му разказал своят план подробно, то той изявил желание да се почака още малко и да се употреби още едно мирно средство. Ако о. Нил и да не бил така груб и така безсовестен, какъвто бил неговият другарин, но него в това също време удържавала не деликатността на неговите чувства — той одавна вече гледал съвсем равнодушно на сяко едно зло, което той причинял на своите ближни; той не мислил ни за лошавите последствия, които са могли да постигнат това невинно момиче, — но удържавал го страхът. Той твърде добре познавал дългите и тежките ръце на Стояна и на неговите другари.

После тоя разговор двата приятеля седели, мълчали и размишлявали дълго време. Лицето на градоначалникът било важно и особено замислено. Ако някой да би погледал в ония минути с внимание на това лице, то би трябало да се увери, че в главата на тоя звяр се въртят дяволски мисли.

— Еврика!* — извикал той и изпляскал си ръцете.

— Какво измисли? — попитал архидяконът.

— Когато унищожим овчерите и кучетата, то овцете ще да бъдат наши. Разбираш ли ме? Стоян трябва да падне първи. Златните ключове отварят и царските вра-

та. Ние ще да подкупиме няколко тайни убийци и работата ще да бъде свършена. Харесва ли ти се мойт план?

— А ако се открие нашето злодейство?

— Ех, мой браино, времената са днес такива, в които могат да се покрият и най-големите злодейства. У нас сега засега владее пълно безначалие. Ти и сам вече знаеш, че нашият град се намира под управлението на три господаря и че ни един от тях не може да каже: «Това е мое». Но аз земам и тая отговорност на своят врат. Пристаяш ли?

Разбира се, че градоначалникът е имал пълно право. В ония тежки времена секи един злодеец е можел да прави щото иска и щото намисли. Йоаким е можел даже да хване Стояна и да го накаже пред очите на народът, без съд и без разправа. Той е можел да го обвини в господарствено престъпление и да го обеси пред черковните врата. Но де е Стоян?

Когато захванало да се разсъмва, то двата приятеля отишли да спят и между тях произходил следующият разговор:

— Аз ще да изпровода десетина души отчаяни злодейци да намерят нашият юнак и да го изпроводят в ад; а манастирът на отца Агапия ще да скрие останалото.

— Ти си бил по-изкусен и от самият сатана — говорил отец Нил и смеял се от сичкото си сърце. — Аз никога не съм мислил, че твоята глава е в състояние да измисли такива чудеса.

— Важното ще да бъде по-после — отговорил градоначалникът. — Когато българката бъде твоя, то ние ще да направим такова богато пирование, каквото не е правил ни сам Цимисхий. Хайде сега да поспиме.

След няколко минути над божията обител се възцарила праведна тишина. Братията спали кротко и невинно; восточният вятър прохладял тяхната миропомазана кръв и техните освещени тела; а шестокрилите ангели летели по въздухът и шепнали молитви над преподобните души. Разбира се, че простите, грешните и непомазаните работници никога не са изпитвали подобно блаженство и такива сънища. Така могат да спят само ония «преподобията» и «високопреподобията», които не ядат сол с меродийка, които не пият вонеща вода, които не хранят цял легион деца, които не гледат стари майки и побелели

* Открих!

бащи, които не плащат тежки даноци и «владичини», които не стоят по цял ден на слънцето и които не плачат над своят залък.

*

В една от пловдивските богати къщи, която се намирала над самият бряг на река Марица, живели две момичета и една стара жена. Из сичко се видело, че тая къща принадлежи на богати и на знаменити хора, защото нейните сгради са били твърде големи, защото от едната страна на дворът са се намирали множество конюшници, защото по широкият двор са се разхождали множество слуги и слугини и защото от лявата страна на сградите се е намирала обширна и розкошна градина. Старата жена и едно от момичетата били облечени в черни дрехи. Захванало да притемнява. Воздухът бил чист и ясен; тих и меризлив ветрец духал откъм северната страна и приспивал умореното човечество, а реката текла лениво и приготвяла се да се покрие със ситна мъгла.

— Хайдете да влеземе малко в градината и да поседиме под крушата — казала старата жена.

— Дай ми ръката си — казало едно от момичетата. — Аз ще да те вода от едната страна, а Радослава от другата. Аз мисля, че сега ти е вече по-добре.

— Ако да не би страдала душата ми, то аз би била готова да претърпя и най-големите телесни болки — казала старата жена.

— Не грижи се, лелю Недельо! Старай се да забора-виш станалото. . . Ти и сама знаеш, че умрялото се не връща. Не заборавай и това, че ти имаш още две живи деца. . . А аз? Аз съм трета. И аз съм ти дете. Ако си ти изгубила децата си на бойното поле, то и аз съм изгубила баща си и брата си. Ако моите сълзи да би били в състояние да възкресят умрелите, то аз би ги оплаквала от утрента до вечерта и от вечерта до утрента.

— Не мога, мое чедо, да ги заборава, не мога да ги прежаля, не мога да се утеша. Отгледах ги, приготвих ги за живот, мислех да ги задомя. . . Сърцето ме боли. Не е лесно нещо да прежалиш осем души млади, зелени и храбри юнаци! Рано беше още за тях да умрат.

— Тия не са умрели — отговорило другото момиче и погледало към майка си с гордост и с особено мъжество. — Мъртви са не тия, а ония, които живеят в бездействие, които вовират шенте си в чуждите яреми и които нямат ни любов към отечеството си, ни човеческа гордост. Моите братия измряха не като жени, не като мокри кокошки и не като плашливи зайци, а като юнаци и като спасители на отечеството си. Подобни юнаци се не оплакват, а възхваляват. — Лицето на това хубаво момиче се въодушевяло се повече и повече. — Аз се гордея със своите братия — продължало то, — аз се хваля сама пред себе си с тяхното мъжество, аз възхвалявам тяхната храброст, аз възпявам в сърцето си тяхното човеколюбие и народолюбие. Ако да би била и аз мъжко, то одавна вече би стояла в редовете на Шишмановите войници.

Да ви разкажа сега какви са и кои са тия момичета и тая стара жена. Старата жена е била съпруга на един от най-богатите и от най-храбрите български боляри, който умрял на бойното поле и който оставил на своята вдовица громадно имане, девет души храбри синове и една хубава дъщеря. Осемте юнака умрели на бойното поле срещу турските ордии, а деветият, на когото името било Стоян, събирал храбри юнаци и приготвял се да иде при братията си по същият път. Но преди да се опознаеме със Стояна, ние трябва да поговорим за двете момиченца. Тия две същества са били замечателно хубави и гиздави, Марийка, която е била сестрино момиче на старата жена, била гиздава, весела и разговорна, тя представляла подпълно разцъфтяла или подпълно съзряла женска красота. Лицето ѝ било округло, бяло-червено и кротко; очите ѝ гледали весело, приятно и умно; косата ѝ била руса и къдрава; снагата ѝ била гиздава и зряла, а очите ѝ и веждите ѝ били черни. А Радослава? Радослава е била едно от ония редки женски създания, които накарват поетите да пеят, които накарват живописците да се отчайват и които заставяват простите смъртни да умират от любов. Ако в онова време да би живял Рафаил, то това момиче би могло да му послужи за модел да напише своята Мадона. Радослава е имала високо, умно и мраморно чело, замислено и важно лице, малки уста, алени устници, бисерни зъби и чудни блестящи и черни очи. Но най-главната красота на тоя ангел

се е заключила в нейното сърце и в нейният здрав разум. Поетите говорят, че жената е родена не да мисли и не да разсъждава, а да украсява венецът на своят повелител и да услаждава животът му. Аз не мисля така. Разсъжденията на Радослава са били ясни, разумни и здрави. Множество мъжки същества завиждали на нейният ум и на нейните бързи съображения. Освен сичкото това Радослава е имала юнашко сърце и родолюбива душа. Брат ѝ Стоян, който така също бил един от най-храбрите български юнаци, обичал сестра си от сичкото си сърце и душа. Старата жена, или майката на деветте сина и на Радослава, е била една от ония жени, които са в състояние да отхранят храбри синове и да ги изпроводят да погинат за сяко едно честно и народолюбиво дело; но тя е била майка, тя е била жена, най-после тя е имала сърце и душа! Освен това тялото на тая жена е било сухо, слабо и болезнено. В това време, когато трите жени влезли в градината и когато седнали на столчето под крушата, то между тях произходил следущият разговор:

— И от Стояна няма никакво известие! Жив ли е, здрав ли е моят сокол? Измъчих се вече от мислене. Братето му не бяха такива. Тия никога не са били така невнимателни към майка си. Аз седя по цял ден, та плача за него, а той не мисли за мене. . .

— Аз мисля, че той има голяма работа. . . Ти твърде добре знаеш, че той е повикан от царят в Търново за твърде важни дела — казала Марийка.

— Истина е така, но той не трябва да заборава и майка си — отговорила старата жена и пак заплакала.

В това време в градината влязъл един от слугите и подал на старата жена едно запечатано писмо.

— От кого е? — попитала жената.

— Донесе го един от слугите на боляринът — отговорил слугата.

— Прочети го, Радославо! — казала старата жена. Радослава земала писмото, распечатала го, прегледала набързо неговото съдържание и почервеняла като рак. Из сичко се видело, че в това писмо се намирала такава чудотворна сила, която била в състояние да извади червенина даже и на мермерното Радославино чело, което почти никога не червенело.

— Защо не четеш? Чети по-скоро. Аз ще да се задъхна от нетърпение. Чети, ти казвам!

Радослава отрила челото си, ксето се покрило със ситен пот, погледала към майка си нежно и усмихнато, и захванала да чете:

— «Аз мисля, че нашите господарствени дела ще да се поправят, защото между царят и неговите братия и боляри съществува вече окончателно примирение. Страшимир Шишман е велик човек. Аз никога не съм виждал през живота си толкова ясно, толкова умно и толкова честно лице. Когато аз му явих желанието на нашите граждани и когато го помолих да ходатайствува пред царят за олущението на нашето незавидно и неопределено положение, то той ми отговори със следущите думи: «Аз зная твърде добре, че Пловдивският округ и почти по-голямата част от нашите тракийски провинции се намират в критическо положение; но ние се още имаме и яки мишници, и твърда воля, и юнашки сърца. Аз те уверявам, че българо-турският мир не може да се продължи повече от една година. Ние се приготвяваме вече.» После това Страшимир ме заведе в своя дворец и представи ме на своето семейство. Неговата дъщеря е такава също хубавица и умница, каквато е и наша Радослава; а синовете му са храбри, хрисими и умни хора. Името на най-старият Страшимиров син е Георги. Вие го познавате. Той дохожда преди няколко години в нашият град и помни и вазе, и покойните ми братия, и сестра ми. Когато аз се разговарях с него и когато му разказах, че сичките мои братия са умрели на бойното поле и че ти си останала дома само със сестра ми, то той се позачерви малко и рече ми: «Аз би желал да видя още веднъж своята сестра и своята стара майка. Сестра ти е един от ония ангели, които никога се не забораваат.» После тоя разговор ние се решихме да дойдем в Пловдив и да се видим лично. Разбира се, че ние ще да дойдем с големи сили и с голямо тържество. Мене ми се чини, че Георги има малка слабост към Радослава. По десет пъти на денят ме разпитва за нея. Когато аз пишех това писмо, то той ме помоли да ви поздравя и попита ме: «А има ли още Радослава алени устници?» . . .

Писмото не било дочетено, защото в градината влязла една стара калугерка, която се наричала сестра Зоя.

Тая калугерка е била едно от ония създания, които са предопределени от бога да разнасят из градовете различни «предумки» и да лаят против сяко живо и честно същество. Гражданите, а особено гражданките я наричали *п р а в е д н а* Зоя. Тая калугерка е имала две стличителни черти: от една страна, тя е имала безвиходен фанатизъм и сляпа вяра; а от друга, крайно лицемерие и големи способности да лъже простодушното човечество. Когато един калугерин ѝ дал частичка от тялото на някаква си небивала преподобна, то праведна Зоя седяла цели нощи, удряла пред него тежки поклони и плакала като безумна. Разбира се, че тя се постарала по-напред да има свидетели, че нейната вяра и нейното целомъдрие е необикновено. Скоро после това произшествие верующите хора захванали да говорят, че това момиче е свято и че господ бог му дал някакво си откровение; а Зоя се възползувала от народната слабост и захванала да леци глухите, немите, хромите, слепите и пр. Не преминали нито три години, а Зоя направила такива успехи, щото духовенството се уплашило и пожелало да я земе в своите ръце. Пловдивският митрополит ѝ направил манастир и посветил я за игуменица. Твърде скоро сестра Зоя земала в ръцете си почти сичкото пловдивско духовенство и водила го за носът по своето собствено желание. Народът бил ослепен от нея до такава степен, щото, когато тя родила с различни лица три деца, то повярвал, че тя ги е родила със свети дух. Само една къща не обичала тая *п р а в е д н а* жена, а в тая къща е живяла Радослава и нейната майка. Разбира се, че Зоя е знаела сичкото това и старала се да направи на това семейство някакво особено зло.

*

Когато праведна Зоя седнала при трите жени, то извадила из джебът си една броеница, захванала да я брои, да шепне своето «господи помилуй» и да гледа към небето с такава невинност, на която би позавидовали и самите шестокрили ангели. Лицето ѝ било равнодушно, очите ѝ гледали невинно, а гърдите ѝ се люлели с леко

волнение. Из сичко се видело, че тая жена е привикнала да владее себе си и да скрива своите страсти.

— А защо, ваша милост, не дохождате в нашият манастир? — попитала тя и въздъхнала с особено изкуство. — Нашата света майка Улита и нейният любезен син Кирик направиха тия дни още едно голямо чудо. Когато аз легнах да си почина после дългото бдение, то ми се яви насъне един белолещ ангел и заповяда ми да ида в една от най-сиромашките градски улици, да намеря един сиромаш човек, който лежи цели три години на едно място, и да го доведа в нашата черква. «Тоя човек не може да ходи, защото краката му са спънати от един лошав дявол — каза ангелът. — Ако ти не доведеш тоя сиромаш човек в храмът на св. Кирик и Юлита, то той никога няма да оздравее.» «А как ще аз да го доведа в черковата, когато той не може да ходи?» — попитах аз. «Божията всемогъщност и чудотворните сили на св. Кирик и Юлита са големи» — каза той. Когато аз се пробудих, то тутакси станах от постелята си, отидох в градът и намерих хромият сиромаш. Краката на тоя човек бяха изсъхнали като сламка. «Хайде да идеме в нашият манастир — казах аз. — Свети Кирик и Юлита желаят да излечат краката ти.» Хромият сиромаш се позасмя и рече ми: «Монте крака ще да се излечат само тогава, когато аз вляза в гробът.» «Бог и неговите свети угодници са всемогъщи» — казах аз. В това време се случи едно голямо чудо. Стаята на хромият се напълни със светлина и с благоухание и глас от небето му извика: «Стани и бъди здрав!» Когато аз погледнах към прозорецът, то света Юлита държеше в ръцете си св. Кирика, който гореше като слънце. Болният стана татукси, падна на земята и поблагодари от сичкото си сърце божияте угодници.

— Аз би желала да видя тоя нещастен човек, който е излечен с такава голямо чудо — казала Радослава.

— Ако имате желание да го видите, то ви се моля да дойдете в неделя в нашата черква. Той стои по цял ден пред иконата св. Кирик и Юлита и кланя се от сѐ сърце. Такава благородна душа аз никога не съм виждала. А где е вашият брат? Аз одавна вече не съм го видяла. Разказват, че той е отишел при българският цар в Търново.

— Кой разказва? — попитала Радослава бързо.

— Сичкият свят вече говори за това — отговорила калугерката и погледала с голямо лукавство в очите на Радослава.

— Брат ми е отишъл в Златица по своите частни дела — казала Радослава.

— А скоро ли той мисли да се върне назад? — попитала калугерката.

— Аз и сама не зная. . . А защо е вам да знаете?

— Нашият манастир има с него една малка сметка. Той се е обещал да направи сребърна риза на св. Мина. Освен това той се е обещал пред нашият преосвещени владика да позлати ризата на св. Богородица и да купи камъни за една от стените. Сичките православни християни са длъжни да дадат по нещо и да направят по нещо. Преди няколко дена аз видях насъне, че вашият син стоеше на колена пред свети Мина и молеше го със сълзи на очите да му даде голяма сила и яки мишници. «Ако майка ти се обещае да направи за нашата черква два сребърни свещника, то аз ще да изпълня сичките твои желания» — каза св. Мина.

— Когато се върне синът ми, то аз ще да поговоря с него за това дело — казала Стоянова майка.

— Когато видя и аз насъне св. Мина и когато чуя от него сама неговите желания, то ще да накарам майка си да направи не два, а четири свещника — казала Радослава.

— Да ви дава господ здраве и добро! — казала калугерката и станала. — Дойдете в нашият манастир, посетете ме и поклонете се на св. Кирик и Юлита. Прощавайте!

Когато Зоя излязла из градината, то Радослава погледала към вратата, из която тя излязла, с презрение и проговорила с особена ненавист:

— Тая грешница не е дошла в къщата ни без важни причини и без някое пакостно намерение. Дядо Димитър казваше, че «тоя бухал кляка на коминът само над оная къща, която трябва да запустее». Ние твърде добре знаем, че тя не сбича нашето семейство. . . За какво е дошла?

— Не учи се да мислиш зло за секиго и те приучавай се да гледаш на сяко едно нещо с лошаво око — казала старата жена. — Зоя е дошла да проси. Не чуеш ли я

какви песни ни пее и какви приказници ни разказва? Нейните сънища са безбройни, нейните чудеса са големи, нейните предсказания са важни! Намерила е кого да лъже! Аз одавна вече съм казала на нашите хора да я не пущат да влиза в къщата ни, но има ли кой да ме слуша? Простите хора гледат на тая развратница като на светийка, пред която ни една врата не трябва да се затваря.

— Аз би желала никога вече да я не виждам — казала Радослава. — Нейните очи предвещават злощастия.

Когато Зоя излязла из тая честна къща, то тръгнала към митрополията и отишла право при архидяконът. Архидяконът я очаквал с голямо нетърпение. Зоя влязла в стаята му горделиво, прекръстила се пред иконата, поухилила се малко и проговорила:

— Ти ще бъдеш принуден да изпълниш обещанието си. Аз ти нося радостни известия. Приготовлявай се да слушаш. Из сичко се види, че Стоян е отишел в Търново при Шишмана. Ако майка му и сестра му и да скриваха това от мене, то слугите им бяха малко по-откровени. Когато аз казах на един от тия простаци, че св. Мина ми е заповядал да потърся Стояна и да му кажа да изпълни обещанието си, то тая дебела глава ми отговори, че бояринът му ще да се върне из Търново не по-късно от Мала Богородица. Ето какви известия ти нося аз. Помни своето обещание. Ти твърде добре знаеш, че Зоя няма ония слабости, които се наричат женски и които са погубили толкова слаби същества. Варди се. Ти знаеш твърде добре, че аз съм гъркиня. Тежко и горко на онзи чсвек, който намисли да ме излъже и да тури пръстът си в устата ми! Ти можеш да развратничиш, ти можеш да правиш всевъзможни злодейства, ти можеш да обезчестиш сичките градски момичета; но твоето сърце и твоята душа трябва да принадлежат само мене. Слушаш ли? Само мене. . . Тежко ти и горко ти, ако забораиш своите клетви и своите обязанности! Ти знаеш твърде добре, че аз съм се отказала от сичкият свят само за тебе и че съм станала майка на твоите деца. Но аз съм вече стара. . . Не съм аз стара. Моите двацет и шест лазарници не са нищо пред твоите четиридесет години.

— Бъди спокойна — отговорил архидяконът усмихнато и защитил калугерката за гушата. — Аз ще да удържа своята клетва свято и безгрешно. А помниш ли

ти какви бяха нашите условия? Ние се заклехме между себе си да се обичаме, да си помагаме и да живееме «като мъж и жена», но да не мешаме един другиму в неговите любовни предприятия. Освеи това в твоята глава са се появили такива мисли, които нямат никакво основание. . . . Аз би желал да знам, защо ми ти напоминаваш за моите обязанности? Можеш ли да ми отговориш на тоя въпрос?

— Аз ти казах вече, че моя майка и мой баща са били хитри гърци. Крушката не е паднала далеч от коренът си. Ти мислиш, че аз не знам какви причини те накарат да разпитваш за Стояна и за неговото съществуване. Радослава е хубаво и гиздаво ангелче. . . . Твоята пчела е кацнала на меризливо цвете. Аз не съм противна. Тая българка ми стои като трън в очите. Нейното нещастие ще да увеличи още повече моята любов към тебе. Из тия мои думи ти видиш вече твърде ясно, че аз ще да ти бъда добър помощник. Възползвай се от моята слабост.

— Аз до днешният ден не съм ни подозрявал, че ти си такова чисто злато — казал архидяконът и целунал своята любовница и по двете очи. — Бъди уверена, че ако аз съм се завзел да обезчестя Радослава, то са ме накарали да направя това не любовни, а политически причини. Ако ти имаш причини да ненавиждаш тая българска болярска къща, то и аз имам още по-големи причини да желая нейното нещастие. Ти знаеш твърде добре каква е нашата мисия и какви трябва да бъдат нашите действия. Ние живееме в най-щастливите за нашата византийска империя времена. Безначалието и турските ордии са изпроводени в нашите страни от самото провидение. Сичките по-първи български боляри и сичките предводители на българският народ трябва да погинат. Разбираш ли ме сега? Ти знаеш така също, че нашият град и неговите околности са сега засега почти независими. Султанът ги даде назад на Шишмана, но турските еничари в Едирне имат над тях по-голяма власт, нежели българските стражари и Търново. Ако някой от нашите боляри и предводители намисли да се посъветува със своят мними цар за благосъстоянието на тия крайове, то турците го наричат изменник и заповядат на нашите местни власти да го накажат. И така, обстоятелствата са за

нас твърде благоприятни. Ако аз успея да вляза в Стояновата къща и ако добия сестра му, то ще да убия с един камък няколко неприятели. Аз съм уверен, че в такъв случай множество български тайни ще да изплуват като дървено масло над водата. . . .

— Но мене ми се чини, че Радослава е една от ония жени, които не позволяват никому да се подиграва с техните чувства и с тяхната личност — казала калугерката и погледала в очите на архидяконът с особен поглед. — Една моя приятелка ми разказа, че тая българска жътварка ти е пришила една твърде чувствителна плесница. Истина ли е това? Ти си я срещнал в градината на кир Паскала и пожелал си да я целунеш; а тя ти е. . . .

— Да оставиме това — извикал архидяконът сърдито. — Аз ти се кълна в името на св. Никола, че ще да си отмъстя. . . . Да, аз ще да си отмъстя. . . . Брат ѝ ще да умре като бунтовник; майка ѝ ще да пожертвува имането на мъжът си за спасението на синът си и за честта на дъщеря си; а тя ще да бъде унижена до най-крайната степен. Аз ще да я оставя в ръцете на най-големите развратници и ще да им дам воля да правят с нея каквото щат. . . .

Лицето на Зоя приняло весело и щастливо изражение.

*

Била светла и ясна нощ. Месечината светила със своята пълна сила и освещала бялото снежно поле; хиляди звездици треперали на синьото небе и гледали съвсем равнодушно на нашата грешна планета; студен северен вятър духал откъм Стара планина и играл си със снежните преспи; няколко селски кучета лаяли — както то бива и между хората — без никаква причина; селският бик дрямал под една върба и изпускал глухи пъшкания; няколко петли кукурикли без време и замълчали; а в една стара къща, която се намирала накрай Златица и която била освещена с няколко свещи, произходил жив и важен разговор. На първото място седял Станимир и държал челото си; а около него се намирали десетина души храбри юнаци, които му гледали в очите с особена

любов и които се старали да го утешат и да му докажат своята към него преданост не с голи думи.

— Ти и сам твърде добре знаеш, че ние одавна вече сме турили главите си в конската торба — говорил Цончо. — Междү назе няма ни предатели, ни душепродавци, ни изменници. Ако вие ни кажете, че трябва да се върви напред, то ние няма да се обръщаме назад, като Лстовата жена; а ако ни кажете, че трябва да се търпи и да се чака, то ние ще да заспиме така също, както едно време са спали трите отрочета. Едно само аз не мога да разбера! Стоян ни заповяда преди два месеца да се скриеме на някое безопасно място и да чакаме бъдщата пролет; а вие искате да ни накарате да оставиме топлите стаи и да гзиме снегът, без да знаеме де отиваме и защо отиваме.

— Ти си чуден човек, чичо Цончо! — казало едно младо момче. — Днеска ме съветуваше да не говоря много и да слушам своите войводи и началници; а сега ме учиш да броя стъпките си и да не пристъпям през прагът без червена бъклица! Ако ти искаш непременно да знаеш по коя пътечка и към коя страна ще да те поведе байо Станмир, то и аз искам да зная в кой ден ще да се стопи снегът и през кой месец ще да се раззелени гората.

— Ти си още млад и не разбираш тия работи — казал Цончо. — Младите момчета са длъжни да слушат старците и да им не противоречат; а старите са обзани да се съветуват, да размишляват, да кроят планове и да дават ум и разум. Разбра ли ме сега?

— Аз се надеям, че Стоян ще да пристигне тая нощ — казал Станмир. — Ако сам Стоян пожелае да ви открие работата и да ви обясни значението на тоя поход, то добре; а ако той поиска да съхрани тайната си, то и аз нямам намерение да го разпитвам за тая тайна.

— Ако е сичкото това така, то и аз не желая да зная де отивам и против кого отивам — казал Цончо. — Аз мислех, че Стоян не знае за тая работа. Простете ме.

В това време вратата се отворили и в стаята влязъл Стоян. Лицето на тоя юнак било замислено, неговите черни вежди били навъсени; очите му блестели като две звезди, а брадата му треперала. Из сичко се видело, че на сърцето му лежи голяма тежест.

— Добро вечер, момчета! — казал той и седнал ту-

такси на столицата. — Ох, уморих се. . . Сички ли сте тука? Готови ли сте?

— Готови сме — отговорил Станмир. — Ние те чакаме цели пет часа. . . Поскарахме се малко с чича Цонча и помирихме се. . . Чичо Цончо иска да знае накъде го водиме и против кого го водиме. . .

— Аз не крия от никого накъде отивам и защо отивам. . . Аз ви моля само да ми помогнете да си отмъстя — и нищо повече. Който ме обича и който ми желае доброто, той трябва да върви след мене и да ми помогне в моите предприятия. Чакам отговорът ви.

— Ние те не питаем ни накъде ни завождаш, ни против кого ни водиш — казало младото момче. — Ние и сами вече знаеме, че ти ни водиш или против турците, или против гърците. . . И така, който не тръгне след тебе, той трябва да иде пред черковата и да проси милостиня заедно с хромите и със слепите. . .

— Тъй, синко, тъй — казал Цончо и погледал към момченцето с голяма любов. — Из сичко се види, че ти ще да надминеш и учителят си. Чичо ти Цончо няма да те научи на зло. . . Крачи след мене и не бой се.

— Хайде вървете и чакайте ни при воденицата — казал Стоян и посочил с пръст към вратата. — Аз искам да поговоря с бая ви Станмира сам. . .

Когато юнаците излезли вън и когато се затворили вратата, то Стоян се приближил до Станмира, хванал го за рамото и попитал го:

— А отиде ли Дончо?

— Отиде — отговорил Станмир. — Аз му казах да бърза и да приготви щото трябва.

— Аз би трябало да предвидя тоя гнуснав заговор и да предприема решителни мери — казал Стоян и седнал изново на столицата. — Радослава ми пишеше още преди три месеца, че онзи гръцки циганин се е осмелил да я целуне и че тя му е ударила една добра плесница. . . Гнуснави изроди! Това е тяхна работа. Ние сме длъжни да я избавиме и да отмъстиме на нейните оскърбители. . . О, моето отмъщение ще да бъде твърде жестоко! Какви са тия разбойничества? Какви са тия гнусоти? И тия хора са изпроводени от гръцкият светейши синод да просвещават невежествените българи и да ги напоят с християнска добродетел, с човеколюбие и с нравственост!

Проклятие! Аз ще да те намеря, моя Радославо, ако тия разбойници да би те скрили и под земята. Не бой се, моя мила сестро! Аз ще да ти дойда на помощ и тежко и горко ономува, който те е оскърбил! Брате мой, приятелю мой, помогни ми да си отмъстя, помогни ми да избавя своята бедна сестра, помогни ми да разваля техният гнусав и безчовечен план!

— Аз съм готов, Стоене! — казал Станимир и въздъхнал. — Ти твърде добре знаеш, че аз съм се заклея да мъстя на тия беломорски цигани и после последното си издихание; ти твърде добре знаеш, че аз съм се заклея над гробът на Анастасия, че сякаш минута от моят живот е длъжна да пролее цял извор безчестна кръв; най-после ти знаеш твърде добре, че аз живея само тогава, когато се намирам между моите неприятели и когато газя техните нечисти тела. Да бъдат проклети! . . . Да бъдат проклети тия лукави, коварни и безчестни изроди!

— Аз зная — казал Стоян, — че нашето днешно предприятие може да развали отчасти общият план, но, кажи ми, мога ли аз да постъпя другояче? Мога ли аз да оставя сестра си в ръцете на моите най-върли неприятели? Мога ли да оставя майка си в тия тежки и за нея, и за мене минути?

— Общият план не губи почти нищо — отговорил Станимир. — Ако умрат десетина души българи, то България няма да осиромашее от това. Аз те съветувам да не мислиш за тия неща. Аз казах на Голият да извести Страшимира за нашето предприятие и да му разкаже причините, които са ни накарали да предприемем това предприятие.

— Но аз дадох дума. . . Аз се заклех пред царят и пред неговите боляри, че няма да предприемавам никакъв поход против нашите неприятели.

— Причините, които те накарват да погазиш думата си, са дотолкова важни, щото ни едно живо същество, което има душа и сърце, не смее да те обвини.

— Нека бъде така. Хайде, стягай се.

Скоро после това сичките юнаци се събрали при воденицата. Между тия юнаци се намирал и Иван Голият.

— А защо не земете и мене със себе си? — попитал Иван с тъжен глас.

— Ти трябва да останеш тука и да не позволяваш на

момчетата да правят безчиния — казал Станимир. — Отваряй си очите. Когато дойде дядо Страшимир, то да му разкажеш за сичко подробно и да го помолиш да ни прости. Ако ни помогне господ да извършиме своите длъжности, то скоро ще да се видим пак живо и здраво; а ако умреме, то ни поменете като братия и християни и помолете се за душите ни.

— Не накарвай ме да плача — казал Иван и навел главата си. — Аз се заклех пред света Богородица, че никога няма да се отделя от тебе и че ще да умра там, дето умреш и ти. . . А ти искаш да ме оставиш!

— Другояче се не може, брате Иване! — казал Стоян.

— Ако се не може, то прсцавайте! — отговорил Иван и отрил очите си. След няколко минути една малка четица се упътила към Пирдоп.

*

В една малка къщица, която се намирала далече от градът и в която живели сиромаси хора, седали няколко души юнаци и разговаряли се между себе си.

— Който отсега нататък дръзне да ми каже, че гърците са християни и че в техните сърца съществува каква-годе добродетелна и честна чертица, то аз ще да го изпроведа до дяволите — говорил един. — Гъркът, мои мили братия, е роден на тоя свят по тая съща причина, по която едно време е бил роден и нашият безсмъртни праотец Каин. Ако зъмта е представителница на лукавството, Каин на братоубийството, а градовете Содом и Гомор на развратът, то гърците са представители на подлостта. Тая низка плява от елиноримската пшеница се е усмърдяла до такава степен, щото нейният заразителен яд е в състояние да произведе опустошение даже и в ония крайове, които са чисти като многоценен камък. Чухте ли вие какви гнусоти е направил нашият градоначалник? Той я явил на Баязита, че нашият честити болярин Стоян е изменник и че неговата стара майка се е обещала да даде големи суми за бъдещото въстание. . . Султанът е заповядал да се наиде боляринът и да се накаже. Разказват още, че той е писал и на царят да потърси бунтовникът и да му го изпроведа в Едирне. Ето какви са нашите

православни христени, които ни наричат варвари и които се гордеят със своето произхождение! Гнуснави, низки и подли изроди! Тяхното безчестие ще да се слави во веки веков; от тяхното име ще да се гнусят сичките бъдещи поколения; техните подлости ще да служат за пример на сичкото човечество. Погледайте на нашият епископ и на негвите помощници и сравнете техните действия с проповедите им! И тия изроди се не боят от бога да произнасят името му и да се наричат христени и човеколюбци! Аз съм уверен, че Стояновата сестра е открадната от тия изроди и че е скрита в техните многочислени манастири. А нашият развратник е явил на народът, че това добро и хрисимо момиче е откраднато от турците и че той е принял решителни мери да се намерят престъпниците и да се накажат по законът. По законът! Чегато в нашият град съществува закон и правда! Ние сме оставени в ръцете на най-гнуснавите разбойници, които нямат ни сърце, ни душа, ни чест, ни милост. Ако на тоя свят да би съществувала правда и добродетел, то владишкият архидякон одавна вече би трябало да бъде обесен. . . Тоя човек е по-низък и по-безчестен и от самата гнусота. . . Епископът ни е още по-лошав. В неговата утроба са съединени сичките лошабини: той е хитър като лесица; той е лукав като дявол; той е сластолюбив като свиня; той е безчестен като блудница. . . Той е син на един копач, който и до днес още живее в Цариград и който е пиан от утрента до вечерта. . . Най-напред баща му го дал на един кръчмарин да продава вино; но той побягнал в патриаршията и останал за слуга при негово високопреосвещенство. Неговото хитро и лукаво поведение, неговото лицемерие и безсовестност и неговият дяволски ум и патриотизъм успели да обърнат към него вниманието на патриархът и той побързал да го посвети за архиерей и да го направи първо лице в патриаршията. Неговият нови сан не променил ни най-малко неговите скотски страсти и неговите копашки навици. В това също време, когато той бил избран за член на синодът, то съблазнил едно четиринайсетгодишно момиче и станал баща на още един бъдещи духовен архипастир. Брагът на съблазненото момиче поискал да отмъсти на сластолюбецът и влязъл ноше в къщата му с оръжие в ръка. Тоя нещастен отмъстител бил убиен и хвърлен в морето. Когато

тоя случай станал известен на народът, то произлязло голямо волнение и патриархът бил принуден да изпроводи своя любимец в нашият град. Ето какви хора се изпровождат за архипастири по нашите места! Аз мисля, че ние сме обязани да предупредиме боляринът и да го посъветуваме да се варди.

— И аз така мисля — отговорил други. — Родолубивите са обязани да се земат колкото се може по-скоро за оръжие и да спасят народът си от тия кръвопийци и от техните нокти. Не може вече да се търпи. . . Ние не сме нито говеда, нито мокри кокошки.

— Преди една неделя пред манастирът «Св. Георги» бяха наидени две човечески тела — казал един млад и висок човек. — Мнозина мислят, че тия хора са били убиени от калугерите. Тия свети отци са заприличали на «отгоени телци» или на шопари. В тоя манастир живеят около петдесет души здрави и червени мъже, които изядат на деня по две крави ялови, по десет оки дървено масло, по двацет ски престърва и по две дебел свини. Постят православните хора! Спасяват душите си христолубивите постници! Угождават на бога добрите христениски сърца! Аз съм ходил доволно често в тоя манастир и познавам и неговите обитатели, и техните страсти. Простите хора мислят, че в тая мълчалива пустиня живеят само праведни старци и богобоязливи христени; а аз ви уверявам, че греховете на тия постници са достигнали до самият кръст на черковният купол. «У нас не съществуват мирски суети — говореше преди няколко деня отец Павел. — Нашите сърца не знаят ни що е любов, ни що е ненавист, ни що е самолюбие, ни що е отмъщение, ни що е сребролюбие, с една дума, в нашите сърца не намира място ни една човеческа страст.» «Това е така, това е истина — говореше оная развратна жена, която се счита от прсстодушните хора за светийка и която лъже и бога, и неговите създания. — И у нас, у калугерките, няма мирски суети. Ние отдаваме и душите си, и телата си на Христа и на неговите свети угодници, които живеят невидимо в нашият храм. Щом някоя жена пристъпи през прагът на божият храм, то оставя пред вратата му и човеческите страсти, и човеческите слабости, и мирските закони, и мирските прегрешения. . . Ние знаеме, че сичкото това принадлежи на дяволът. Ние живееме «о

господе», ние вървиме след неговият ръководящи свет, ние оставяме на дяволът даже и по-напредните свои грешни имена. Нашите братия и сестри живеят в любов, а не в грях, защото грехът е смърт, а нам принадлежи вечният живот «о господе». «Каква тояга ти се пада!» — си помислих аз и излязох из манастирът. И така, нашите калугерки живеят с калугерите и раждат деца не «во гресе», а «о господе»! Аз не зная защо господ бог ни търпи още на тая земя? Разказват, че владишкият архидякон и сестра Зоя са родили вече «о господе» няколко деца и че...

В това време някой потропал на вратата и разговорът за целомъдрието на Христовите архипастири и архипастирки бил свършен. След няколко минути вратата се отворили и в стаята влязъл един висок и едър човек, който бил въоръжен доволно скъпоценно.

— Добър вечер, момчета! — казал той с ясен глас. — Простете ме, че ви накарах да ме чакате толкова дълго време! Аз имах доста важна работа...

— Дал ти господ добро, байо Дончо! — рекли момчетата и поклонили се на гостенинът с особен почит. — Ние мислехме, че ти няма да дойдеш тая вечер. Замини, та седни.

— Нямате ли една чаша вино? — попитал Дончо и седнал на първото място. — Гърлото ми е пресъхнало... Цял ден съм кръстосвал градските улици. Имате ли да ми кажете нещо ново?

— Аз мисля, че Радослава е открадната не от турците и не от градските нехранимайковци, а от нашите духовни отци, които са дошли в земята ни да отварят слепите очи, да поправят заблудените умове и да търсят изгубените овце — казал първият гражданин.

— А можеш ли ти да ми докажеш, че твоето заключение има каква-годе правдоподобност? — попитал Дончо.

— Аз никога не говоря на вятърът. Ако ние да би стиснали Радославината слугиня Мария, то би открили множество тайни истории.

— Мария трябва да знае сичко — казал един стар юнак, който имал дълги и бели мустаки. — Толкова слуги и толкова слугини, и никой нищо не виждал!... Това не може да бъде...

— Желаете ли да работите тайно и да ми помогнете да откриеме злодейците и да ги накажем по заслугите им? — попитал Дончо.

— Ние одавна вече сме се заклели да отмъстим за нашият добър болярин — отговорили юнаците.

— Вие трябва да се заклънете още веднъж, защото аз имам намерение да ви открия една твърде важна тайна — казал Дончо.

— Заклеваме се — отговорили момчетата с един глас.

— Тая нощ ще да пристигне в градът ни и сам Стоян. Аз ще ида да го посрещна и да го доведа тука... Нашата свещена обязаност е да му помогнем да си отмъсти. Ние сме длъжни или да намерим сестра му, или да погинем до един. Пристаяте ли? Преди няколко часове аз ходих при оная калугерка, която се почита за светийка, и обещах ѝ големи дарове; но нейните уста са запечатани с някой могъществен печат. Нищо не можах да узная. Тряба да ви кажа и това, че ние сме длъжни да вардиме Стояна като очите си. Ако му стане някое зло, то ние ще да отговаряме за това и пред царят, и пред бога. Заклевате ли се да умрете за него?

— Заклеваме се — казали момчетата.

— Ако е така, то донесете иконата и положете на нея ръцете си.

Един от момците извадил една икона из иконостасът, турил я на столът и рекъл:

— Нека света Богородица убие секиго, който отсега и до века пожалее гърците и който им не отмъсти за праведната кръв, която тия проливат така подло и с таква явно наслаждение!

— Амин! — извикали момчетата и целунали иконата.

— Почакайте ме малко — казал Дончо и излязъл. След десетина минути той се върнал назад със Стояна и с неговата дружина.

*

Щом Стоян пристъпил през прагът на оная къщица, за която аз говорих вече в предишната глава, то подиря му влязъл един стар човек и обърнал се към него със следущите думи:

— Прибързайте, болярину, и спасете майка си, която ви е родила и която ви е дала живот. Вашите слуги са затворени от градоначалникът, а майка ви лежи без чувства. Един от вашите слуги ме помоли да ви явя, че тия нечестиви изроди са мъчили и вашата стара майка, от която са искали пари и която е била принудена да им даде сичкото свое налично богатство. Прибързайте.

— Как! И тия са се осмелили да мъчат майка ми и да вземат богатството ѝ! И тия са дръзнали да влязат в къщата ми! Нека сичките адски проклетия паднат на главите им! Вървете след мене, момчета! — извикал Стоян и лицето му побледняло като платно.

— Не бързай, Стоене! — казал един стар човек, който имал умно и честно лице и който седял до това време зади другите. — Ние сме длъжни да действуваме осторожно. Избери няколко души добри юнаци и върви с тях дома си, а ние ще да се разпръснем по градът да вардиме стража. Ако някой от вас види опасност, то нека турне два пръста в устата си и да свирне.

— Твоите съвети са полезни и благонадеждни — казал Дончо.

После няколко минути Стоян вървял вече към своята къща, а другите юнаци се разпръснали по градът и приготвили се да посрещнат и най-силните неприятели. Изведнъж над градът се показал гъстък дим и висок пламник. Стояновата къща горела и от четирите страни. Стояновото сърце се напълнило с ужас — той предчувствувал големи нещастия.

— Ох, тия разбойници са се решили да извършат и последното злодеяние! — извикал Стоян и захванал да крачи с такива крачки, щото момците му не били в състояние да следват след него. След няколко минути той се намирал вече в своята градина и вървял към своята къща. . . В това време една човеческа фигура се приближила, чегато израсла из земята, до него, хванала ръката му и произнесла неговото име. Той познал Марийка, казал ѝ няколко думи и тръгнал след нея. В една част от градината, дето били натрупани различни къщни принадлежности — които били изнесени из пожаращето от няколко милостиви граждани, — лежала Стояновата стара и болна майка, гледала към небето и шепнала нещо си. Стоян се навел над полумъртвото тяло на майка си, целунал ней-

ното студено чело и две едри сълзи паднали на лицето ѝ. Старата жена трепнала и отворила очите си. Тя познала своето мило дете, своето единиче, своята единствена надежда. . .

— Добре, че си дошел, мой мили сине! — казала тя тихо и болезнено. — Добре, че си дошел да затвориш очите ми и да чуеш моето последно желание. Варди се, мой сине, от гръцките кръвопийци; варди народът си от тия безсовестни, безчестни и безжалостни изроди; отмъсти за своите нещастни братия, които станаха жертва на гръцките подлости; избави сестра си от развратните обятия на ония гнуснави калугери, които нямат ни вяра, ни милост, ни чест, ни сърце, ни душа; отмъсти най-после за своята стара майка, която е готова вече да се раздели с душата си и да прокълне страшливите, невнимателните и бездушните. Наведи се над мене и целуни ме още веднъж. Дай да те прегърна и да те стисна на сърцето си. . .

Сичко това подействувало на Стояна така убийствено, щото той стоял над майка си неподвижно и гледал в очите ѝ съвсем безсмислено. Това печално и потресающе зрелище, при което той присъствувал, било дотолкова силно, щото притъпило в него сяка една чувствителност. Сърцеведците говорят, че секи един нов потресающий случай унищожава другите горчиви случаи, които са се набрали на човеческото сърце. Това е истина. В това време Стоян забравил сичко на светът. Пред него се намирала неговата нежно любима умирающа майка, която след няколко минути трябало да остави тоя нищожен свят. Той се приготвял вече да я изгуби. . . Разбира се, че това страдание е принадлежало в числото на ония тежки мъки, които притъпават и най-живите умове.

— Наведи се, мой мили сине — повторила болната и приготвила своите побледнели устни да целуне своето скъпоценно дете.

Стоян се навел машинално и прегърнал студеното тяло на умрялата вече мъченица. . . В това време из неосветената от пожарът част на градината изскокнали двама въоръжени хора, нападнали на Стояна и извикали из сичкото си гърло:

— Ето го! Ловете го! На помощ, момчета!

— Нека сичките адски нещастия се исипят на главите ви, бездушни изроди! — извикал Стоян и позеленял от

яд. — Назад, мокри кокошки! Вие мислите, че в моите жили тече вода. . .

— Ловете го, момчета! Той е изменник. Той е дошел в градът ни да направи нещастни и назе, и семействата ни! Дръжте го, юнаци!

— Проклети да сте! — казал Стоян и извадил саблята си. — Дръжте се, смрадливи кучета! Ако ви не прободне моята сабля, то да ви прободне желязната вила на самият сатана.

Захванал се ожесточен бой. След няколко минути около тялото на Стоянова майка лежели десетина мъртви войници и двамина от Стояновите другари. Не преминал нито четвъртина час, а близо до пожарището произходил важен и сериозен бой. От едната страна на бойното поле стоял пловдивският градоначалник със своите подчинени и със сто души еничари, а от другата — Стоян и неговите стотина души другари, приятели и честни граждани. Захванало да се разсъмва. Слънцето показало вече, както и сякога, своите златни лучи; черната нощна темнота се скрила вече от дневната светлина; на бойното поле лежали вече голямо множество мъртви и ранени тела; а боят се още се продължал и неприятелите нападали един на други още по-отчаяно и още по-с голямо ожесточение. Гражданите така също се разделили на две партии и на бойното поле час по час се слушали следующите възклицания:

— Да е жив Иван Шишман! Да е жива България и нейните синове! — викали едни.

— Да е жив Баязит и неговият византийски съюзник! Да са живи ромеите! — викали други. Разбира се, че пожарът бил оставен без какво внимание. Повеея студен северен вятър и разнесе страшните огнени езици и под стрехите на другите къщи. Около обед сичкият град горял като борина и жителите бягали по улиците в голямо стечение.

— Да са проклети и гърците, и техните приятели! — викали едни.

— Да са проклети варварите и техните безжалостни сърца! — викали други.

Разбира се, че тия викове са се съпровождали с бой, с разкъравани глави и с предсмъртни стенания. Множество разбойници ходили из къща в къща, убивали беззащитните жители, обирали ковчезите им и запалвали къщи-

та им. Една турска еничарска чета влязла даже в една от градските черкови, която била пълна с жени, със старци и с малки деца, и направила такова беззаконие, каквото и в ад не се е случвало. Секи еничарин налътнал на мъз-дракът си по едно дете, изнесъл го на улицата и хвърлил го в една нечиста яма. Сичкото това ожесточило жителите още повече и тия се заклели пред черковните врата, че ще да се защищават до последната капка кръв.

Да видиме сега какво прави Стоян. Когато битката приняла важен вид и когато сичките Стоянови другари се събрали вече на бойното поле, то Стоян помолил Донча да земе Марийка и да я заведе на някое безопасно място, а сам земал със себе си пет души добри юнаци и упътил се към митрополията. В това време било още рано. Пред вратата на богоугодното калугерско заведение седели двама въоръжени хора и вардили Христовите апостоли от разваленото човечество и от различни лошащи хора. Не преминали нито две минути, а стражарите били вече взани и заведени в една съседна с митрополията къща, която принадлежала на един родолюбив българин. Тоя българин бил един от най-добрите Стоянови приятели. Името му било Спас. В тая съща къща били доведени още сестра Зоя, гръцкият епископ и Радославината слугиня. Сичките тия лица били воведени в зимникът, дето седели няколко души въоръжени граждани и няколко души стари хора.

— Да ми кажете де се намира сестра ми! — казал Стоян и лицето му приняло свирепо виражение. — Ако ми не кажете право, то аз няма да пожалея ни костите на бащите ви, които одавна вече гният в черната земя; а ако ми кажете истина, то, кълна ви се в името на моята усопша преди няколко минути майка, вие ще да бъдете освободени и ни един смъртни отсега нататък не смее да тури на вас своята ръка. Говорете. Кажи ми най-напред ти, Марийо, де е госпожата ти? Тежко и горко на твоите кости, ако ми не кажеш право!

Мария погледала в очите на своят господарин, побледняла от страх, но стговорила тихо и възволнувано:

— Не зная.

— Момчета! — извикал Стоян. — Земете тая невярна вонещица и накарайте я да говори. Турете я под най-тежките мъки.

Двамина от въоружените хора земали Мария под мишниците и извели я из зимникът; а Стоян се обърнал към сестра Зоя със следующите думи:

— А ти, света пророчице, какво ще да ми кажеш? Ако свети Мина ти явява така вярно кой има меко сърце, доверчива душа и закопани в земята жълтици, то той трябва да ти е явил и де се намира сестра ми. Аз мисля, че съдбата на едно невинно момиче е много по-скъпа за твоите светии, нежели богатствата на няколко хиляди верующи православни християни. Говори, развратна блуднице! Ако ми не кажеш право, то аз ще да ти одера кожата и ще да я харижа на твоята публична къща за изцелителни мощи. Ние познаваме един другия твърде одавна. . .

Сестра Зоя побледняла като платно, погледала към епископът невинно и казала тихо и с разтреперан глас:

— Който тури ръка на моето безгрешно тяло, той ще да отговаря пред бога и пред неговите угодници. Боже, ослепи очите им, изсуши ръцете им и онеми езиките им!

— Мълчи, гнуснава развратнице! — извикал дядо Спас и ударил безгрешната душа по устата така силно, щото два зъба изскочнали из местата си. — Ние не принадлежиме в числото на ония хора, които се кланят пред сяка една блудница и които палят свещи на сяка една развратница. Ако господ прилича на вас и на вашите гръцки светии, то аз би желал да не видя и него никога! Отговори на нашите въпроси и остави настрана своите проклетия, от които ни един от нас се не бои и които ще да донесат над главата ти по-големи беди и по-силни страдания.

— Говори, Зойо, ако знаеш — казал епископът.

— Аз ви казах вече, че не зная — отговорила Зоя. — Намерете владишкият архидякон и попитайте него. . .

— А где е архидяконът? — попитал Стоян стражарите.

— Отиде в Бачковският манастир — отговорили тия.

— Пригответе се, момчета! Качвайте се на конете! Ние ще да намериме Радослава, ако се не уплашат сърцата ни и ако не изгубиме главите си. На път! А вие, дядо Спасе, сте длъжни да повардите тия звярове, дорде се върнеме из Бачково — казал Стоян. — Постарай се да прибереш и тялото на майка ми. . .

Когато се запалил градът, то Стоян бил вече в Станимака.

*

Иван Шишман седял със своите боляри и прегледвал някакви си сметки, които му били поднесени от неговият военен началник. Лицето на царят било весело и засмеяно; челото му било ясно и гладко, а очите му блестели като две деници. Лицата на болярите му имали същото виражение.

— Ти казваш, че ние имаме вече достатъчно големи сили? — казал Иван.

— Войската се намира в добро положение — отговорил началникът. — Освен това народът е въодушевен до най-крайната степен. Аз никога не съм нито въображал, че нашият народ ще да приеме в това дело такова решително участие и че неговите пожертвувания ще да бъдат така големи. Из сичко се види, че многогодишните страдания и неволи са унищожили вече неговите несъгласия и неговата страст да се бунтува против своето правителство. Когато аз обявих на нашите граждани, че на господарството трябва пари за едно твърде важно предприятие, то тяхната радост беше безкрайна. «Ние и сами знаем, че му трябва пари» — говореше един. «Ние твърде добре познаваме неговите нужди» — говореше други. «Ние сме готови да дадем не само имотите си, но и животите си за неговите бъдещи предприятия» — говореше трети. «Хей, деца, носете из къщи каквото намерите!» — казваше четвърти и ронеше едри сълзи. Скоро после това полянката пред «Свети четиресет» се покри с народ, който плачеше от радост и който носеше на гърбът си сичкото свое имане. Жените вадеха из ушите си обиците, момчетата сваляха от шеите си герданите, невестите вадеха от пръстите си пръстените, старците хвъргаха пунгите си, а бабичките носеха своите потребни за сяка една къща медни съдове. О, въодушевлението беше твърде голямо! Аз мисля, че ако ние се не възползуваме от тая минута, то на душите ни ще да паднат големи грехове. Народът заповяда даже и на черковните епитропи да продадат черковното сребро и да помогнат на войниците. «Когато накажеме нашите врагове, които колят и бесят децата на нашите братия, то черковите ни ще да бъдат изново богати» — говореше един свещеник. «Отец Никола ми разказваше, че богу не трябва ни сребро, ни злато, когато неговите неприятели тъпчат

нашата християнска земя» — говореше други. «Кръстът е направен не за страх на верующите, а за «трепет» на агаряните» — говореше трети. Между войниците съществува така също голямо въодушевление. Когато гражданите им подариха едно голямо количество злато, то тия го дадоха на един от свещениците и помолиха му се да го раздаде на сиромасите, на вдовиците и на старците, които са изгубили мъжете си, децата си и бащите си на бойното поле.

— Ние не сме евреи — казваха тия. — На юнаците не трябва ни сребро, ни злато. Ако народът ни търпи мъки и неволи, то трябва да ги търпиме и ние.

— А какво говори патриархът? — попитал Иван и погледнал на Светослава.

— Патриархът се обеща на народът да продаде и патрицата си и да помогне на христоролюбивото войнство.

— Добро е! — рекъл Иван и навел главата си. Из сичко се видело, че той размишлява за някое твърде важно дело.

— Желаете ли да приемете посланиците? — попитал Светослав.

— Нека влязат — стговорил Иван и леглото му приняло важно и строго виражение.

След няколко минути пред царят излезли двама облечени във военни дрехи юнаци и един стар човек, който имал бяла брада до пояса. Тия паднали на колени, ударили главите си о земята, изrekli няколко обични доброжелания и подали Ивану едно везано със златен конец писмо.

— От кого е това писмо? — попитал Иван.

— От Стояна — отговорили посланиците и поклонили се изново.

— А одавна ли сте излезли из Пловдив? — попитал царят.

— Днеска са три деня.

— Аз се известих, че Стоян е направил в градът ви някакъв си бунт и че множество гърци и еничари са изклани от неговите другари. Истина ли е това? — попитал царят.

— Стоян не е крив, ваше величество! — отговорили посланиците и поклонили се трети път. — Ако вие да би знаели какво търпи народът ни и от турци, и от гърци,

то никога не би се решили да изречете лошава дума против Стояна. Освен това Стояна са постигнали и множество частни нещастия. Майка му беше убиена от гръцките калугери, които искаха да ѝ земат богатствата; сестра му е открадната от владишкият архидякон, който се скрива с нея по Доспатските планини; къщата му беше запалена от владишките прислужници; а имането му е отнято от местните началства, защото Стоян, по техните думи, е издайник или защото е дохождал при вазе.

— Какви са тия безобразия, боже ти мой? — казал Иван и ударил ръката си о столът. — А истина ли е изгорял градът? — попитал той после кратко мълчание.

— Истина е изгорял — отговорили посланиците.

— Ако Баязит не уважава условията на мирът, то няма да ги уважавам и аз — казал Иван и скокнал накраки. Из сичко се видело, че той се е решил да предприеме някое твърде важно предприятие. — Утре са Св. четиресет — продължал той. — Нека бъде! Идете и повикайте патриархът. Кажете и на другите боляри да дойдат при мене колкото се може по-скоро. Днес трябва да се реши съдбата на нашето нещастно отечество. . .

Не преминали нито десет минути, а сичките по-главни български боляри стоели вече пред Ивана и очаквали неговите приказания. Между тия боляри се намирали и неговите братия. Иван бил замислен. Из сичко се видело, че на душата му лежи тежък камък.

— Аз почти сякога съм ненавиждал ония хора, които не изпълняват своите «честни» думи — казал Иван и погледнал към небето. — Аз се заклех пред Баязита, че ще да изпълнявам условията на мирът свято и безгрешно и че ще да му бъде искрен съюзник. . . Но изпълнява ли и сам Баязит своите обещания? Държи ли се и той свято за своята дадена дума? Ония области, които ми се дадоха назад и над които и до днешният ден се считам за мними господарин, се опустошават от неговите еничари и от византийските развратници, които ходят след неговите войски като вълци след мечките или като кучета след кождерите. Моите началници са изгонени и на тяхното място са назначени византийци; моите стражари са обезоружени и на тяхното място са турени еничари; най-послед народът се угнетява съвсем безчовечно не само от султанските войски, но и от византийските вероучители. Аз не мога вече

да търпя и да гледам равнодушно на тия несправедливост. Преди няколко дена Пловдив бил запален и изгорен от гръцките разбойници; по селата са се наместили турските войски и опустошават края като секи скакалци; а ние седиме в къщите си, милваме жените си и дремем като полуумни бабички. . . . Аз получих от нашият народолюбив и честен юнак, от Стояна, такова едно писмо, из което ще да видите твърде ясно какво е положението на тамошният народ и какви са Стояновите частни болки.

После тия думи Иван дал Стояновото писмо на своят писарин и заповядал му да го прочете. В това писмо се говорило следующето:

«Ваше величество! Моята чест, моето човеческо достойнство и моите любородни чувства ме накараха да заборава вашите съвети и да предприема решителни мерки против нашите неприятели. Аз съм твърдо уверен, че ако би направил противното, то и вие би ме обвинили и запретили би ми да се наричам син на България. Нашите общи неприятели не пожалиха нито старата и побелялата вече моя майка. . . . Аз бях длъжен да прескочна през нейното мъртво тяло и да спася главата си. Подобни злодейства изискват и крайни отмъщения. Баязит е изпроводил в тия крайове най-безсовестните византийски кождери и най-отчаяните турски главорези, които тиранят нещастните, които безчестят невинните и които се подиграват с най-свещените наши предмети. По уговорът тая земя беше оставена под управлението на Търново; а ние видиме, че в нея е господарин секи, който има желание да бъде господарин, и секи, който желае да живее от чуждият пот. Преди няколко дена турските еничари по приказанието на гръцките пришълци избиха около двацет български деца и хвърлиха ги в едно от градските блата. Тия главорези носеха невинните жертви налязнати на мъздраниците си с голямо тържество и с очевидна радост; а гърците одобряваха техните варварства, смееха се, пееха и играеха. Кажете ми сега, можехме ли ние да бъдем хладнокръвни и да гледаме равнодушно на тия свирепи картини? После дълги размишления ние се земахме за оръжие и отмъстихме с достойнство за ония нещастия, които е претърпял нашият народ в последните няколко години. Около двесте разбойника паднаха на бойното поле мъртви и ранени. Нашите граждани, които са доведени до отчаяние, се биеха

юнашки. Тия хора нямаха никакво оръжие и бореха се като левове! Отчаянието и дълговременните страдания са в състояние да направят големи чудеса! Една жена, на която еничарите бяха заклали детето и на която гръцките калугери бяха обезчестили момичето, уби трима души. Ако би, ваше величество, погледали в ония минути на тая жена и ако би видели нейното отчаяно лице и нейният огнен поглед, то би трябвало да се съзнаете, че търпението е вече невъзможно. Ние трябва или да паднем съсем и да преклониме колената си пред грубата сила, или да съберем сичките си сили и да дадем край на ония злодейства, които са в състояние да убият и последният живот на народът ни. Нашето неопределено положение е ужасно. Но както и да е, а ние захванахме. . . . Ако ваше величество имате намерение да се борите с нашите неприятели, то прибързайте със своите действия. . . . Сега е време. На турските сили вие сте длъжни да нападнете изненадано. Ние сме се решили вече да умрем до един на бойното поле. Ако вие ни не дойдете на помощ, то след един месец в нашият округ няма да остане ни една жива мъжка душа. Аз мисля, че и жените няма да останат равнодушни. Няколко майки, които изгубиха децата си и които са закървали очи за отмъщение, ходят след юнаците и търсят своите врагове. Ето в какво състояние се намират работите.»

Когато писаринът свършил писмото, то Иван се обърна към болярите със следующите думи:

— Какво трябва да отговорим Стояну! Война или мир? Аз желая да зная вашето мнение колкото се може по-скоро. Времето не търпи.

— Война! — извикали почти сички боляри с един глас.

— Известете синът ми и брата ми Страшимира да преминат през границата колкото се може по-скоро. Главната войска ще да поведе аз сам.

— Да е жив нашият благоверен цар Иван Шишман! Да е жива България и нейните синове! — извикали болярите. . . .

*

Била полунощ. Сичко спало, сичко сънувало, сичко било спокойно. Селото Бачково, което лежало близо до Бачковският манастир и което било назначено за душеспасението на калугерите, спало така също, както спал и самият манастир. Само три свещи светили още и осветявали три съвсем противоположни картини. Първата свещ горела в черковата пред чудотворният образ на св. Богородица, втората светела в една от манастирските келии, а третата — в една сиромашка къщица, която принадлежала на един ловчия и която се намирала накрай селото. Тая къщица била направена под една стръмна скала. Нейният покрив от едната страна се подпирал на скалата, а от другата — на две естествени дървета, на които били отсечени само върховете. Из сичко се видело, че стопанинът на тая колиба е изградил за своята личност само временно прибежище и че той не е имал особени сношения с жителите на селото. Лицето на този човек било грубо, мурго и пресечено с различни бръчкули; косата му и дългите му мустаки били полубели; но очите му били нежни, добри и честни. Множество доказателства свидетелствували, че този човек живее на това място не по своята собствена воля. Освен това неговите години говорили доволно ясно, че скръбта и печалите са посещали душата му твърде често. На триесетата година хората не побеляват! Единственият другарин на този човек било едно бяло куче, което вардило колибата му и което разделяло скръбите му. В това време този човек бил от нещо незадоволен, защото говорил на своя другарин така:

— Да ти ядат главата! Аз зная твърде добре, че тия черноризци ме не обичат и че тяхната към мене ненавист одавна вече е препълнила чашата им. Но какво си им направил ти? Сиромаш Гуджо! Види се, че тия искат да отнемат от мене и последното същество, което аз обичам и което е привързано към мене. Ела, Гуджо, ела да ти обмия раните. Легни! А-а-а! Та ти си бил ранен със стрела! Види се, че нашите свети отци умеят и да стрелят. Не квичи, Гуджо! Учи се да търпиш. Аз съм претърпял и не такива мъки. Душевните мъки са много по-мъчителни. Ти знаеш сичките ми страдания и сичкият мой живот. «Претърпян, спасен» — говорят старците. Хайде да потърпиме още

малко, мой Гуджо! Бъди уверен, че и в нашата къща ще да бъде някога празник. Аз одавна вече мисля да им пусна в манастирът «червен петел» и да ги изгоря като мишки; но дядо Спас е разсъдителен и... Не шавай де! Едната рана е дълбока. Проклети да са! Който ти каже още веднъж, че калугеринът е чсвек, то да му плюйнеш в очите. Оная свиня разказваше онзи ден на благочестивите християни, че търпението, кротостта и покорността са големи християнски добродетели и че секи православен християнин е обязан да слуша божните заповеди и да не противоречи на неговите апостоли. Разбирам! «О, тоя преподобни отец е велики проповедник!» — гсвореха нашите благочестиви християни и псвдигаха очите си към небето. Сички бяха възхищени от неговото красноречие, което, да ти кажа право, никой не разбираше. Но най-силно действа на глупците неговата проповед за адските мъчения, в която той привождаше множество доказателства из апокалипсисът... Проповедникът гсвореше с таксва въодушевление и с такъв огън, щото жилите на челото му изпъкнаха като сини вадички. По неговото мазно и лъскаво лице течеха цели реки пот и оставяха по кожата му влажни дири. Най-напред ораторът отриваше лицето си и запираше се понякогаж, а после, малко по малко, неговото въодушевление се увеличи до такава степен, щото той изпусна кърпата си и предаде се окончателно на своето красноречие. Тсва зрелище беше за мене и тягостно, и смешно. Мене се искаше да го запра и да му кажа: «Не безпокой се, отче свети! Твоето лице прилича като две капки всда на райско блаженство; а животът ти е огледало на твоите проповеди.» Но аз се уплаших от вампирските очи на тоя светия и замълчах. Неговите очи бяха наляени с кръв, неговото лице имаше червено-син цвят, а около ъглите на устата му се беше появила бяла пяна. Ако ти, мей Гуджо, да би имал право да влазаш в нашите християнски черксови, то би трябало да ми кажеш: «Аз мисля, че и най-големите грешници се не намират в таксва плачевно полсжение.» А знаеш ли ти, мой Гуджо, че тоя дебели светия твърде често се смее не само над хорските глупости, но и сам над себе си и на своите проповеди. Ако ти да би влязъл в неговата келия, ако да би послушал какви проповеди разказва тоя светия на своите другари и на своите любосвници, то и твоята кучешка душа би се напълнила

с негодувание. Преди една неделя, когато аз ходих в Пловдив да си купя едно-друго, то го намерих в доволно райско състояние. Той седеше в женският манастир и гледаше из прозорецът на прохсдящите по улицата жени, а една черноока калугерка лежеше на skutът му. Аз би желал да зная за кой дявол се е дотързал пак в тукашният манастир. Види се, че му е дошла воля да поиграе с нашият игумен на посадник и да се побори с манастирските перачки и готвачки! А нашият игумен, който се бои да обърне гърбът си към иконата, е заприличал на бясно куче. . .

Размишленията на калугерският почитател били прекъснати от кученцето, което повдигнало главата си, помислило насам-нататък и залаяло.

— Ти си болен, а пак не мируваш! — казал ловчийят и погледал из прозорецето.

Пред къщата му стсели няколко души и говорили полекичка.

— Каква е пак тая? — казал той и грабнал ножът си. — Днеска раниха кучето ми, а сега са дошли да убият и мене. . .

В това време един от разговарящите се приближил до вратата и потропал.

— Кой е там? — попитал калугерският любител.

— Отвори — отговорили отвън. — Ние сме добри хора. . . Отвори по-скоро да ни не видят калугерите.

— Отвори, Петре, отвори! — казал други.

Когато Петър чул тоя глас, то хвърлил ножът си, настъпил лежащото на земята кученце и тутакси изскочнал вън.

— Добре дошел, болярино! — казал той. — Ако сам господ бог да би слязъл на земята и да ми каже, че ще да те видя днес тука, то аз и нему не би повярвал. А какви вихри са те донесли тука? Аз мислех, че ти си тамо. . .

— Щото мисли мишката, котката го разваля — казал един от гостите. — Заведи ни по-скоро в колибата. Ние нямаме воля да стоиме на пътят и да слушаме твоите възклицания!

— Аз съм полудял — казал Петър и отворил изново вратата. — Заповядайте! А гладни ли сте? Ако сте гладни, то аз ще да ви опека малко еленно месо. Седнете. Седи мирен, Гуджо! Тия хора не са калугери. . .

После тия думи Петър захванал да духа огънят и да

реже месо от убиеният преди пет часа елен; а гостето му, които били осем души, седнали около огънят и захванали да си греят ръцете и краката.

— Остави ти месото — казал Стоян, — седни при мене. Аз съм дошел не да ям, а да поговоря с тебе за една твърде важна работа. Седни!

— Но вие сте гладни! — казал Петър и намусил се. — Ни една работа се не върши лесно на гладно сърце. Еленът е млад, дебел и пресен. . .

— Остави се ти от своето ядене и слушай ме — казал Стоян с неудоволствие. — Времето не търпи. . .

— Слушам, слушам — казал Петър и турил ножът си в ножните. — Аз исках да ви псканя. . .

— Не трябва да ни каниш. Слушай! Ходиш ли ти в манастирът?

— Днеска бях тамо — отговорил Петър. — Аз отидох да занеса на отца Трифона малко месо и да купя благослсвията му; а Гуджо, мсето кученце, остана в манастирският двор. . . Погледайте сега в какво състояние се намира моят многогодишен верен другарин! . . . Още веднъж моят крак няма вече да стъпи в това проклето заведение. Лесицата няма работа на пазарът. Ако в тоя манастир да не би живял дядо Трифон, то Гуджо би останал жив и здрав. . .

— А дохождал ли е тия дни тука архидяконът на пловдивският архиепископ? — прекъснал Стоян медоточивата проповед на бая Петра.

— И сега е в манастирът — отговорил той.

— А сам ли дсйде?

— Не зная. Той е дошел онази нощ, когато аз спях от дългият. Дядо Трифон ми разказваше, че тоя изрод е направил още едно твърде голямо зло. Той откраднал едно момиче и пожелал да го обезчести насила; но това момиче било не страшлива сърна и дало на развратникът да разбере, че честта е за него по-скъпа и от животът. . . То грабнало свещникът и ударило гръцкият проповедник така силно по лицето, щото едното му око се е решило да се затвори во веки веков без никакви отлагателства.

— А де е сега тсва момиче? — попитал Стоян и лице то му приняло свирепо выражение. Многогоречивите отговори на Петра го изводили из сяко едно търпение.

— А за какво са тебе момичетата? Или и нашите юна

ци са заприличали на византийците. Да не ти е любовница? . . . — говорил Петър и гледал на краката си.

— Отговаряй на въпросите ми и не разсъждавай! — извикал Стоян и ударил коляното си. Той бил готов да се хвърли на Петра и да го разкъса на части.

Когато Петър повдигнал очите си и когато погледал на Стояна, то скокнал накраки и отстъпил от него на няколко крачки. Хубавото Стояново лице било зелено, на устните му се появила пяна, а очите му блестели като два въглена.

— Отговори на въпросите ми! — извикал изново Стоян. — Онова момиче, ксето е искал да обезчести архидяконът, е сестра ми Радослава. . .

— Сестра ти Радослава! . . . — извикал и Петър с неестествен глас. — Хиляди проклетия! Постоите малко и почакайте ме. . . аз ще да разбудя оная. . . — С тия думи той изскокнал из колибата и спуснал се като стрела към манастирът.

*

В това също време, когато Стоян разпитвал Петра за владишкият архидякон, то в една от манастирските келии седели двама калугери и разговаряли се не за божествените, а за манастирските блаженства, ако техният разговор и да не представлял нищо утешително. Окото на един от тия калугери било вързано; лицето му представляло голям гняв и животна ярост; а ръцете му треперали така също, както обикновено тия два «подвигателни» органи треперят у пиените хора. Из сичко се видело, че тоя човек е разярен до страшно състояние. Другият калугерин представлял отличителна от първият противоположност. Неговото лице било равнодушно; очите му имали телешко изражение; лицето му било червено като чукундур; но ноздрите му били отворени и по мазното му лице се търкалял едър пот. Разбира се, че подобни личности биват и по-страшни, и по-безжалостни, и по-свирепи от огия отчаяни зверове, на които душата се отразява на лицата. Първият калугерин е бил архидяконът на градският епископ; а другият — архимандритът на манастирът.

— аз съм намислил да употребя и последното усилие — казал архидяконът.

— Не усилие, а насилие — казал архимандритът. — Ти не си мъж. . . Ако аз да би бил на твоето място, то твоята хубавица одавна вече би заиграла пред мене на посадник. Добре, че не ти е извадила очите съвсем. . . Ти трябва да я укротиш с последни средства.

— С какви средства? — попитал архидяконът и погледнал на архимандритът с отчаян поглед.

— С какви средства! аз те съветувам да удовлетвориш страстите си насила. . . Когато бъде свършено началото, то конецът му твърде лесно може да добие добър вид. Послушай съветите ми.

— Но тя не дава да се доближа до нея.

— Ти трябва да я вежеш. . . аз съм се женил много пъти с подобни средства. Преди няколко години аз отидох във Воден по една манастирска работа. Беше празник и сичките момичета се бяха събрали на хорото. Между тия ангелчета се намираше една млада жена, която се беше венчала с мъжът си преди няколко месеца. Тая жена ми се хареса и аз се реших да я турна на ръка; но моите обещания, моите заплашвания и моите молби останаха напразни. . . «Насилие, насилие трябва да се употреби» — си помислих аз и наредих работата. Един ден моята хубавица излезе с майка си на лозето да плеви. . . аз поведох със себе си двама нехранимайковци — и работата се свърши благополучно. Един от нехранимайковците хвана бабата и хвърли я в долът; а ние двамата взехме целомъдрената душа и наситихме се. . . Ние извършихме сичкото това дотолкова бързо и изкусно, щото останахме чисти и пред бога, и пред хората. Старата баба остави душата си в долът; а младата невеста се обеси на един орех. Сама се обеси. . . Види се, че дяволът не ходи по говедата.

— Но вие сте били троица, а аз съм сам — казал архидяконът и махнал с ръката си.

— А аз защо съм? — попитал архимандритът. — аз съм ти приятел. Ти трябва да слушаш моите съвети и да се възползуваш от моите помози. Хайде да идеме при твоята хубавица и да видим каква песен ще тя да ни запее *сегат*!

Архидяконът се замислил. Из сичко се видело, че у тоя човек сѐ още се борят две страсти. След малко време той повдигнал главата си, махнал с ръката си и рекъл:

— Да изпитаме още веднъж мирно средство. Аз ще да ѝ кажа, че ако тя се съгласи да бъде моя законна жена, то аз ще да се разстрига и ще да я заведа в Гърция. . . Аз мисля, че тя ще да приеме моето предложение. Тя твърде добре знае, че после нейното открадване из градът ни един честен човек няма да я земе за жена.

— Из сичко се види, че ти не познаваш още Стояновият корен — рекъл архимандритът. . . — Тия хора са твърдоглави, зли и решителни. Аз помня даже и деда им. Когато тоя човек дохождаше в манастирът ни, то трепереха от него даже и котките ни. Една година той разстриже два йеромонаха и един йеродякон само затова, защото бяха закачали жените. Ония времена не приличаха на днешните. Една Стоянова леля погина на бойното поле като секи юнак. Ако твоята хубавица се е изметнала на леля си, то ни едно мирно средство няма да ти помогне. . . Тряба да ти кажа и това, че ни един член от тоя варварски корен не е обичал гърците. Даже и Стоянова майка, която беше притисната от различни нещастия и която беше убиец на от вашите хора, се смееше в очите ни и нямаше вяра в нашите чудотворци. . . Един ден тя беше рекла на нашата преподобна светителка Зоя, че нейното семейство се моли само на ония светии, които не са родени от гръцка майка. «Аз до днешният ден не съм видяла нито един честен, справедлив и чистосърдечен грък, следователно аз имам пълно право да подозрявам и светостта на техните светии — казала тя. — Моите синове станаха жертва на гръцкото коварство и на византийската кръвожедност. . . А в какво се заключава нашето християнство? Ако предателството, коварството и кръвожедността са ангелски добродетели, то аз съм ваша. . .» Тая жена беше по-хитра и от дяволът.

— Донеси още малко вино — рекъл архидяконът. Из сичко се видело, че той не слуша своят приятел.

Когато виното било донесено, то преподобните светители налили чашите си и продължали своят разговор. Архидяконът пил много. Изпърво нему се искало да удави във виното своята отчаяна тъга; а, второ, той желал да добие повече смелост и да победи оная сърдечна сила, която му не позволявала да послуша съветите на отца архимандрита. Това средство било употребявано от отца архидякона доволно често. Предидущата вечер той бил

дотолюва пиян, щото едно слабо момиче било в състояние да го удари по главата със свещникът и да го изтласка из келията.

— Не пий много — казал архимандритът.

— Не мога да не пия — отговорил архидяконът. — Само виното е в състояние да измени моите душевни настроения; само то изгасява моят душевен пламник; най-после само то ублажава моите страдания.

— Ти си луд — казал архимандритът и плеснал ръцете си. — Виното не ублажава, а усилива всяка една страст.

Разбира се, че архимандритът е имал пълно право. Облекчението, което произхожда от винната пара, бива кратковременно. Приспаните страсти бързат да се пробудят колкото се може по-скоро; тия не чакат даже да отрезвее свършено индивидуумът им. Сичкото вино, което съществува на тоя свят, не е в състояние да продължи забвението до безконечност.

Сърцето на архидяконът са волнували различни чувства. Любов, ако само са в състояние да обичат подобни развратници, оскърбено честолюбие, гняв, завист, а най-повече отчаяние го окружали от всяка една страна.

Когато била изпиена и дванайсетата чаша, то архидяконът скокнал накраки и извикал:

— Хайде да идеме!

Да видиме сега какво прави Радослава. В това също време, когато двата калугерина пили вино и решавали съдбата ѝ, то това честно момиче седяло на одърът и гледало към вратата съсем равнодушно. Из сичко се видело, че то се е решило да се бори юнашки до последната капка кръв и да умре чисто и непорочно. Силните души и юнашките сърца не плачат, а работят.

«Ако тоя изрод се реши още веднъж да употреби над мене насилие, то аз ще да убия и него, и себе си. Другояче се не може. Радослава умее да защитава честта си. Нека бъде! «По-добре честна смърт, нежели безчестен живот» — говорят честните хора. Аз му дадох вчера да разбере, че не сичките птици са ластавици. . . Нека заповяда. А ако доведе със себе си помощници! О, в такъв случай аз. . .»

В това време вратата се отворили и в келията влезли архидяконът и архимандритът.

— Ти пак плачеш, Радославо? — попитал архидяконът. — А-а-а, та ти си била люта и сърдита жена! Насмал-

ко щеше да ми извадиш окото. Аз никога не съм мислил, че в това хубаво и гиздаво тяло се заключава такава зверска душа. Искаш ли да те простя? Ако искаш, то си дължна по-напред да ме целунеш. . .

Радослава мълчала и гледала ръцете си. В главата ѝ се въртели различни мисли.

«Боже мой, помогни ми! Тия са двамина. Аз не съм в състояние да победя тия два звяра със своите слаби женски ръце. Ако си ти правдолюбив и милостив, то ми дойди на помощ и научи ме как да спася честта си, която принадлежи и мене, и тебе. Аз трябва да употребя хитрост и да отдалеча единът» — мислила тя.

— Искаш ли да те простя? — повторил архимандритът и погледал на своята жертва така, както гледат котките на прясна риба.

— Искам — отговорила Радослава тихо.

— Искаш — извикал архидяконът и плеснал от радост ръцете си. — Аз одавна вече зная, че ти си благоразумна и здравомисляща девойка. Ако приемеш моите предложения, то ще бъдеш една от най-щастливите жени под ясното небе; а ако ги отблъснеш, то твоят живот ще бъде пълен със сякакви нещастия и с извънредни страдания. Аз съм се решил да те мъча до последната крайност. Ти и сама вече видиш, че из моите ръце ще да те избави само една смърт. Решавай се, дорде не е късно. . .

— Преди да се реша, аз желая да поговоря с тебе без свидетели.

— Моля ти се, отче архимандрите, да излезеш малко вън и да ме почакаш в твоята келия.

Още архимандритът не успял да излезе вън из келията и още архидяконът не успял да затвори вратата, а из манастирът се повдигнала такава страшна гълчотевица, която накарала архимандритът да се върне назад и да каже на своят приятел така:

— Ние сме предадени. Манастирският двор се е напълнил с въоружени хора. Аз видях Петра Лсвчийт със стотина добре въоружени мъже. Прибързай да спасиме главите си. Върви след мене.

— А Радослава? — попитал архидяконът.

— Какво Радослава! Остави я на дяволите. Аз зная, че Петър е дошел не да краде. Тоя българин одавна вече

е намислил да ни направи някоя пакост. Спасявай главата си.

— Аз не мога да оставя Радослава. За какво ми е тоя живот без нея? Остави ме.

Гласовете се приближали сѐ повече и повече. Радослава гледала към прозорецът и слушала с трескаво внимание. Изведнџ лицето ѝ приняло весело изражение и тя извикала:

— Байо Стоене!

— Няма да видиш бая си Стояна — казал архимандритът и отворил една потайна врата, която се намирала на една от стените на келията. — Върви след мене.

След няколко минути Стоян и неговите другари влезли и в тая келия, но тя била празна.

— Дядо Трифон ни е излъгал — казал Петър и тупнал с кракът си. — Той ми каза, че Радослава е затворена над манастирският вратник в келията на поксѝни отец Ссфроний. И в нея няма нищо. . . Проклети да са! Ей, момчета, идете в келията на отца Трифона и дсведете го тука. Вардете добре и пред вратата на отца архимандрита. Тая брада ще да ни открие сичко, ако само ние бъдем мъже и ако го окачиме пред черковните врата. Ако между архидяконът и архимандритът и да съществува братска любов и искрена дружба, то своята душа е по-мила и от господа бога.

В това време двама юнаци вовели в келията дяда Трифона, който бил седемдесетгодишен старец и който имал дълга бяла брада и чисто лице.

— Ти си ме излъгал, дядо! — казал Петър и погледал към старецът свирепо. — Ти си забравил моите благодеяния! Аз и залькът съм си делил досега с тебе.

— Не съм те излъгал, синко! — отговорил старецът и прекръстил се. — Когато вие стѝпихте на манастирският двор, то отец архимандрит влезе в тая келия, в която се намираще владишкият архидякон и онова момиче, което беше доведено в манастирът ни преди два дѝня.

— Да не са те излъгали очите ти? — попитал Стоян.

— Не са ме излъгали. Аз мога и в най-тъмната нсщ да разпсзная на сто разкрача куче ли върви по полето, или вълк. Аз съм слушал, че тая келия има потайни врата.

— Трошете стените, момчета! — извикал Стоян.

След няколко минути потайните врата били отворени и пред очите на Стояна се открил подземен ход.

*

В най-голямата и в най-накитената манастирска стая седял Стоян и неговите другари; а пред тях стоял архимандритът и гледал към земята.

— Ако ни не кажеш де е владишкият архидявол и де е скриена Радослава, то се помоли богу и пригответи устните си да се целунеш с тартарът — казал Петър и погледал към калугерът с такъв свиреп поглед, който накарал Христовият апостол да побледнее като платно.

— Ако да би знаел, то не би се решил да пожертвувам животът си за едно доволно кално дело — отговорил архимандритът така кротко, така невинно и така наивно, щото Стоян и неговите другари били готови да приемат думите му за чиста монета.

— Аз мисля, че въжето има такава чудотворна сила, която е в състояние да отвори устата и на немите. Говори, дорде не е късно — казал Петър и заповядал на момците да доведат отца Трифона.

Когато старецът бил доведен, то Петър се обърнал към него със следующите думи:

— Слушай, дядо Трифоне! Твоят леви крак одавна вече е стъпил в гробът, следователно ти си длъжен да помислиш за душата си и да ни откриеш истината.

— Аз ви казах вече, че владишкият архидякон и младото момиче, което беше доведено преди два деня в манастирът ни из Пловдив, се намираха заедно с нашият честити игумен в оная стая, в която бяхте вече и в която открихте потаената врата или скривалището на отца архимандрита. Търсихте ли добре? Аз се заклевам пред бога и пред неговите свети угодници, че говоря истина — казал отец Трифон.

— Старче, твоите стари очи са те излъгали! — казал архимандритът. — Когато аз чух гълчотевица на манастирският двор, то помислих, че са дошли лошава хора, и скрих се в скривалището. — Архимандритът говорил с такова душевно спокойствие и с такъв невинен глас, на когото би позавидовали и самите демони. Това сатанско хладнокръ-

вие накарало Петра да подскокне така, чегато го е ухапала оса.

— Лъжеш, антихристу! — извикал той и пригответил ръката си да хване калугеринът за вратът. — Кажи ми по-напред от сичко, в манастирът ви ли се намира архидяконът, или не? Отговаряй.

— Владишкият архидякон се намира в градът. Аз не съм го видял цели два месеца.

— Лъжеш, проклети сине! — извикал Петър и хванал светият човек за брадата.

— Остави го, Петре! — казал Стоян. — Ако гърците ни наричат варвари и дебелоглавци, то ние не трябва да потвърждаваме на дело заключенията им. Аз и сам вече видя, че тоя светител ни лъже, но това ми не дава право да бъда звяр. . .

— Но аз видях с очите си, че архидяконът се разхождаше вчера заран по манастирският двор — извикал Петър и тупнал кракът си о одърът.

— Дяволът те е съблазнил, мой синко! — отговорил архимандритът.

— Иди ти поврага със своите дяволи и със своите съблазнения — казал Петър и хванал изново светият отец за брадата. — Ако ни не кажеш истината, то аз ще да те одера жив сред черковата. Аз съм длъжен да направя тсва по много причини. Ти още не знаеш кой съм аз. . . Помниш ли ти оная млада невеста, която беше обесена във воденските лозя от твоите собствени ръце? Помниш ли ти оная стара жена, която беше хвърлена от твоите ученици в долът и която, преди да умре, прокле и тебе, и твоето поганно племе? Младата невеста беше моя жена, а старата жена беше моя майка. . . Оттогава преминаха много години, но аз не заборавам своите дългове! Времето настана вече. Я погледай ме в очите. В онова време аз бях още млад и зелено момченце! Аз мислех да живея и да се наслаждавам от животът си; аз мислех да бъда щастлив и да дам щастие на ближните си; най-послед аз мислех да стана баща и да оставя после смъртта си добър спомен. . . Но ти, отче архимандрите, уби моето щастие; ти отне от мене най-скъпоценните и най-милите същества; ти ме направи лошав и мъстителен; най-послед ти ме накара да се скитам по светът и да нямам ниде прибежище. Ти искаше да убиеш и мене, защото се боеше да се не открие тайната ти и да

не навлечеш на главата си някое нещастие; но и честността има свои защитници и покровители. Един от твоите помощници, когото ти така също мислеше да погубиш и да скриеши от светът своите многочислени престъпления, побягна из манастирът, дойде при мене и откри ми сичките твои злодеяния. Аз се заклех над гробът на моята стара майка и над гробът на моята честна жена, че ще да отмъстя на техният убиец, и днес трябва да изпълня сбещанието си. Ти си разплакал голямо множество майки и бащи; ти си обезчестил и онещастил хиляди млади същества, ти си. . . Но да не говоря вече. Кажу на чсвекът де скривате сестра му и пригости се да идеш при дяволите. . .

Щом Петър изговорил последните думи, то архимандритът паднал на колени и казал с възволнуван глас:

— Простете ме! Аз сичко ще да ви откроя. . . Архидяконът побягна из манастирът. . .

— А де е Радослава? — извикал Стоян и скокнал на краки.

— Той я завлече със себе си — отговорил архимандритът. — Под манастирската ограда има таен ход, който излиза в гората.

— Момчета! — извикал Стоян и упътил се към вратата. — Вървете след мене. А ти, Петре, псварди отца архимандрита. Тоя чсвек ни е потребен за много работи. След мене, момчета! Ние ще да го намерим и под земята. . .

В тсва време на тясната пътечка, която всдила из Станимака към Бачкско, се показали около стотина добре въоружени войници. Кспията и железните им дрехи блестели ослепително от възхлящето слънце; конете им повдигали цели облаци прахове; а оружието им звънтало и нарушало мълчанието им. Из сичко се видело, че тия хора са войници; но никой не бил в състояние да каже неприятелски ли са тия войници, или приятелски, защото тия се намирали още дсволно далече от манастирът.

— Каква е пак тая! — казал Стоян и турил ръката си над очите. — Не са еничари. Ако да би били турци, то тия би гълчели и псували би българските богосве и християнският корен. Чудно нещо! Не са нито гърци. Гръцките войници не носят такива дрехи. Аз съм уверен, че тия хора са българи. Но на всеки начин ние сме длъжни да се погрижиме за своята безопасност. Да не е някоя измама. Пловдивският градоначалник е задушевен приятел на тия гла-

ворези. Хайдете да идеме близо до пътят и да се скриеме в шумакът.

В тсва също време в стаята, в която Стоян оставил Петра и архимандритът, произходило друго много по-важно събитие. Когато Петър видял из прозорецът, че към манастирът се приближават таксва голямо множество войници, то си помислил следующето: «Из сичко се види, че пловдивският градоначалник, който се е известил някак си за Стояновото пребивание тука и за опасността, която греси неговите приятели, се е решил да излезе на лов и да покаже своята гръцка храброст! Аз твърде добре зная, че половината от манастирските доходи се дават нему. Секи е обязан да защитава своите поддържници. Но няма да бъде. . .» После това размишление Петър се приближил до архимандритът и рекъл му:

— Моля ти се, отче архимандрите, да ми явиш, ти ли обеси жената ми, или, според както говорят хората, се е обесила тя сама?

— Тя са обеси сама — казал архимандритът и потрепал като листо.

— Ако е така, то аз те съветувам да се обесиш и ти сам и да ме не въвеждаш в грях. Постарай се да изпълниш желанието ми колкото се може по-скоро, защото си имам друга работа. Въжето е готсво.

— Прости ме, синко Петре! — казал архимандритът и паднал на колени. — Остави ме да се покая и да измоля от бога прсщение за сичките мои прегрешения. Бъди спасител на душата ми!

— Из сичко се види, че ти желаеш да прехитриш и господа бога. Моли се, краставо куче, на създателят, дорде не е станало късно. Аз ти давам цели десет минути. За десет минути ти можеш да прсчеш «Помилуй мя, боже». Моли се. — Когато Петър гсворил тсва, то на устните му се псвила пяна; а из счите му блестели молнии. Архимандритът му погледал в счите и тутакси прсчел своята неизбежна смърт.

— Моля ти се, Петре, не погубвай ме — казал той. — Бъди по-великодушен от мене. Аз ще да ти явя де е Радослава. . . Архидяконът ми каза, че желае да побегне с нея в Едирне и да спаси главата си от Стояновото отмъщение у турците. Идете по едирненският път, и вие ще да го стигнете. . .

— Стига, стига — казал Петър. — Аз до сегашната минута съм изпълнял обещанията си свято и безгрешно. Имаш още ссем минути.

— Но тия могат да дойдат до турската стража и тогава сичко ще да бъде напразно. . .

— Истина е! — казал Петър и извадил ножът си. — Хайде умирай, защото аз нямам вече време да чакам. Аз трябва да ида по-скоро и да помогна на приятелите си. . . Ако не желаеш да се обесиш сам, то аз ще бъда принуден да те заколя като краставо куче с тилнето на ножът си.

— Прости ме, Петре, прости ме! Олеле, мамко! Не коли ме, Петре! Олеле, олеле! — викал архимандритът из сичкото си гърло и плакал като дете. — Боже, не оставяй ме!

— Не поминай името божие! — казал Петър и ножът му в едно мигновение се забил в сърцето на безсовестният злодеец.

— Олеле, мамко, умирам! — проговорил той и паднал на сърцето като сноп.

— Иди при своят праядо сатана и безчести неговите дъщери. . . Да ида сега и да видя какви са ония хора, които се приближават вече до манастирът. Да ида така също и да известя Стояна за. . . А-а-а! Тия войници са българи. Какво е тсва чудо!

Когато Петър изрекъл последните думи, то войниците се приближили на няколко крачки до онсва място, дето се скривал Стоян и неговата дружина. Изведнъж из шумакът изскокнал Стоян и припнал към войниците с отворени обятия.

— Герги, Станимире! — извикал той.

— Стсене! — извикали двамина от по-първите войници, скокнали от конете и целунали се със Стояна.

*

Българската войска преминала през Балканът и упътила се към Плесдив. Множество малки чети, сделни юнаци и народолюбиви мъже се появявали из сичките български крайове и съединявали се с главната войска, която предводителствувал сам Иван Шишман. Мило било да погледа човек на тия весели и храбри юнаци, които оти-

вали да защищават своето отечество и свобода от невиканите гости и които се приготвяли да умрат така хладнокръвно. Била пролет. Сичко се зеленело, сичко се прсбуждало, сичко било весело и щастливо, сичко вървяло напред и търсило по-добро бъдъще. Цели милиони различни пилеца разпявали своите песни, свивали своите гнезда и приготвяли се да живеят и да произведат плод; цели милиарди насекоми брънчели по зелената трева и по полските цветя и търсили прехрана и прибежище; сичката природа се наслаждавала с любсв, с щастие и с мили надежди; а българските войници гледали на сичкото тсва, съставяли своята съдба в ръцете на създателят и вървели радостно с китки на челото и с песни на устата да положат своите глави за тая мила и драгоценна градина, която се нарича България. Първата колона вървяла и пяла:

Излез, майко, да погледаш ясно,
излез, моме, да погледаш мило,
излез, буле, да погледаш тъжно,
как отиват на война юнаци!
Събра Шишман с храбра дружина,
коя знае лесно да умира,
а не знае, че раните болят,
и не знае, че смъртта е вечна.

Момичетата и момчетата из селата излазяли да погледат защитниците на българската свобода и посрещали ги така също с песен:

Проклета е оназ стара майка,
коя не ще юнак да изпрати. . .

Невестите и майките вървели след младото и зеленото и трили час по час очите си.

— А я кажи ми ти, за какво си се така разплакала? — питала една свекърва снахата си.

— Ех, няма вече да го видя! — отговорила снахата.

— Не говори такива думи — казала свекървата. — По-добре е да умре, нежели да се скрие под полите на жената си. Видя ли ти какво направи Станиният син? Ако тсй да би бил мсе дете, то аз би му отрязала главата сама и налъзнала би я на кол пред селската черкова. «Аз съм

болен, аз не мога, аз съм роден за друго. . .» — казваше той; а когато се приближиха юнаците, то побягна и скри се в гората.

— Аз не плача за това — казала снахата. — Мило ми е за него. И пет години още не са се изминали. . .

— А ще ли да иде ваш Иван? — питала една жена друга една жена.

— Ще ли да иде! Аз мисля, че ние не сме нито крастави, нито оглашени, нито проклети от бащите си — отговорила тя с достойнство и с особена гордост. — Ако аз да би имала цели девет синсве, то ни един не би посмеял да остане при мене в това тежко време.

— Не плачи, мамо, не плачи! — говорило едно момиченце на майка си. — Байко ще да се върне жив и здрав.

— Аз плача не от жалост, а от радост — отговорила старата жена и из очите ѝ потекли нови сълзи. — Я погледай го какъв е хубавец! И соколите не биват така гиздави. Иди, мое дете, и набери му още една китка. Нека тая китка му бъде венчанен венец. Кой знае щеме ли да го видиме още един път.

— Какво си се замислила, Нено? — питало едно момиче друго едно момиче. — Отива ли твоят годеник? Вие мислехте да правите сватба, а излезе съвсем друго нещо! Не плачи, Нено, не плачи! Ако моят годеник, когото още нямам, да би отишел на бой, то аз би отишла с него да му нося байрякът.

— И аз исках да ида, но мъжете не щат да ме земат със себе си — казала Нена тихо и заплакала изново.

— Не плачи, жено — говорил един мустакат мъж на жената си. — Не показвай пред Тодорча своите женски слабости. Аз искам да имам храбър и безстрашен син, а не мокра кокошка. Главата му отрязвам, ако се не изметне на мене.

— Чу ли, бабо, какво пееха момичета? — говорил един старец. — «Проклетата е оная майка, която не ще да изпрати синът си да умре за това свято дело» — казваха тия.

— Нека си пеят, нека си казват! Какво ще да им правя, когато нямаме ни дете, ни коте. Когато господ не дава, то и хората трябва да мълчат — казала бабичката.

— Не е то така — отговорил старецът и две едри съл-

зи капнали на гърдите му. — Яловите хора не са ни за бога, ни за хората. «Ако някоя лоза не принася плод, то да се изскубне и да са хвърли» — казва Христос.

— Ех, Тончо, Тончо, цели петдесет години живея аз с тебе, а такива думи никога не съм чувала от тебе — казала бабичката.

— А знаеш ли що, Недо?

— А що?

— Аз ще да ида с момчетата.

— Ти ще да идеш! — извикала бабичката и плеснала си ръцете така, чегато я е ухапала някоя оса.

— Иди по-скоро и изнеси ми юнашката премяна. Хайде върви и не гледай ме като пукал. Аз не съм мисирка. Ти знаеш твърде добре, че думата ми е дума. Набери ми и китка.

— Китки ще да ти дадем ние, дядо Тончо! — извикали няколко момичета и обиколили дядо Тончо.

— И дядо Тончо ще да върви! И дядо Тончо се събира — се зачули гласове от всяка една страна и около старият юнак се събрало голямо множество млади хора.

— Ще да ви покажа аз вам де зимуват раците! — говорил старецът и из очите му текли изобилни сълзи. — Мислих, мислих и намислих се. Дето ще да умирам като бабичка, на мека постеля между жените и със скръстени ръце, то по-добре е да умра на бойното поле като юнак и като честен син на България. Напред, момчета! Хайдете да покажеме на нашите неприятели, че майките ни не са крави и че бащите ни не са копелета! Само копелетата нямат бащино огнище. . .

— Войската иде, войската иде! — извикали множество гласове и очите на сичкото събрание се обърнаха към северната страна.

Пред войската вървял Иван Шишман и десетина души от по-първите негови боляри. Неговият бели кон, който бил оседлан твърде богато, играл доволно живописно и прърхал с носът си горделиво и надменно. От дясната му страна вървели Георги Шишман и Светослав; а от лявата — Асен и Михаил. Лицето на царят било печално, но горделиво и самонадеяно; а лицата на неговите боляри — весели и радостни.

— Досега върви добре — казал Иван и погледал към синът си. — Народът е готов да пролее и последната си

*

Иван Шишман и неговата войска пристигнали в Пловдив, който в това време се намирал в жалостно положение. Жителите го посрещнали с кървави сълзи на очите и с такова поздравление:

— Спаси ни от нечестивите, излечи дълбоките ни рани, земи ни под своя защита и накажи нашите кръвопийци! Ако си дошел да избавиш народът си от горчивите страдания, то да ти помогне господ бог. Ние те посрещаме като свой баща, като свой ангел хранител и като свой спасител. Избави ни от гърците...

В това време пловдивският управител заедно с градският епископ и сичката своя свита излязъл пред българският цар, поклонил му се унизително и проговорил:

— Турските еничари нападат на твоите владения и произвождат страшни опустошения...

— Не турските еничари, а вие и вашите приятели опустошавате земята ни и тираните народът — викали жителите из сичкото си гърло. — Турските чети обират селата по вашето повеление.

— Разгонете народът — казал градоначалникът на своите подчинени и обърнал се към царят със следующите думи: — Когато един народ е нещастен, то той сваля сичката отговорност на своето правителство... Добре ни си дошел! Ако победиме турските ордии, то сичко ще да се поправи...

— Не турците, а гърците! Смърт на гръцките кърлежи! По-добре е да се изтурчим, нежели да търпиме гръцките злодейства и да ставаме жертва на най-безсовестните злодейци. Вашите гнуснави дела одавна вече са известни на сичкият свят. Не слушай го, царю честити! Тая лукава лесица е в състояние да прехитри и господа бога — викал народът.

— Деца мои, бъдете благоразумни! — рекъл епископът. — Ние се намираме пред светлите очи на нашият цар... Надеждете се на неговото правдолюбие.

— Мълчи, гнусото на гнусотата! Ти си главната причина на сичките наши нещастия. Де ти е архидяконът? Ти мислиш, че ние не знаем твоите беззакония и твоите зверски злодейства. Чашата се е препълнила вече. Твоите духовни архипастири са по-големи раз-

вратници даже и от нашият градоначалник. Вие убихте старата майка на нашият честен и народолюбив болярин; вие откраднахте сестра му и накарахте го да се крие по горите и по планините; вие обявихте на народът, че той е господарствен престъпник, защото е ходил в Търново да се срещне с българският цар; най-последно вие съветувахте народът посред божият храм да преклони главата си пред турските знамена и да измени на царят си. «Аз ще да сваля от шията ви оная клетва, която сте вие дали на Шишмана» — казваше ти в своите проповеди. Така ли е? И ти си се осмелил да излезеш пред очите на царят и да го благословиш със своята нечестива десница! Тая десница е кървава до лахтекът — викал народът с пяна на устата.

— Аз ще да разгледам сичкото това и ще да видя кой е крив и кой е прав — казал Шишман. — Дайте ми място да премина. Пропуснете войската ми.

— Легнете на земята, братия! — казал един старец. — Нека конете на нашият благоверен цар преминат през телата ни. Ако на тоя свят не съществува правда и справедливо наказание, то и ние не трябва вече да живееме. Ние мислехме, че унуката на Асена Велики дохожда в градът ни да избави своят народ от гърците и от техните ядовити зъби; а той се отказва да чуе нашите справедливи оплаквания и да накаже нашите и своите противници!

— Ти ли си, дядо Спасе? — попитал Иван и заповядал на старецът да се приближи до него. — Аз съм дошел в градът ви не да правя нови насилия, а да дам край на вашите нещастия. Бъдете уверени, че аз ще да бъда справедлив в сяко едно отношение.

— Ако е така, то ти трябва да заповядаш тоя си час на войската си да хване градоначалникът и Христовият наместник и да ги предадеш в ръцете на правосъдието. Ако не изпълниш волята на народът тоя си час, то могат да произлязат лошава последствия. — Послушай моите съвети. Погледай на главата ми и увери се, че аз не съм способен да говоря пристрастно. Не оставяй тия изроди свободни.

— Аз ви казах вече, че не желая да правя нови насилия — отговорил Иван кротко. — Аз се надеям, че градоначалникът и епископът ще да дойдат с мене и ще

да ми дадат сметка за своите действия. Не правете им никакви насилия.

— Ние сме готови да удовлетвори́ме желанията на ваше величество сяка минута — казали с един глас градоначалникът и епископът.

— Тия ще да ви излъжат! — викал народът. — Гръкът, дяволът и лесицата не трябва да се вярват даже и тогава, когато са мъртви.

В това време няколко стотини камъни се изсипали на онова място, дето стоели градските управители. Лицето на Ивана приняло строго изражение. Из сичко се видело, че той се е решил вече да предприеме строги мерки.

— Заповядай да се затворят гръците — говорил Георги Шишман тихо.

— Изпълни волята на народът — говорил Светослав.

— Моята царска воля трябва да се уважава буквално — рекъл Иван и прехапал устната си. — Който не желае да изпълнява заповедите ми, той не е верен син на престолът ми. Пропустете ме да мина. А вие вървете след мене — казал той на гръците. — Тежко и горко ономува, който се осмели да ви направи зло!

— И последните наши надежди се развеяха — казал дядо Спас и отстъпил назад. — Хайдете, момчета, да си вървим. Из сичко се види, че господ е земал вече умовете и на нашите първенци, следователно неговото наказание се приближава. Когато в една къща няма любов и когато в едно царство няма правосъдие, то тия отиват по дяволите. . . Хайдете да си вървим.

— Ние не желаем вече да слушаме никого. Ние нямаме цар. Да е жив Баязит! . . . Смърт на гръците! — викал народът и волнувал се като възволнувано море.

В това време между Шишмана и неговите боляри произходили тайни договори:

— Аз трябва да им покажа сичката своя строгост — говорил Шишман. — Слабостта на царьовите е начало на анархията.

— Така трябва да говорят не българските царьове, а византийските императори, които управляват своите разнородни поданици с военни строгости, с лъжи и със всякакви безчестни средства — казал Георги Шишман. — Нашата власт ще да се удържи само тогава, когато ние

бъдеме буквални изпълнители на народната воля. Нашият народ не прилича на византийската сбирщина.

— И аз така мисля — казал Светослав. — Ако царят няма право да изменява своите решения, то той е длъжен да мисли дълго време, преди да ги изрече.

Иван се замислил. Из сичко се видело, че в неговият ум се борят различни мисли. После дълго размишление той се обърнал към народът със следующите думи:

— Ако не послушате съветите ми, то аз ще бъда принуден да употребя против непокорните въоружена сила. Вие сте бунтовници.

— Ние сме българи — казал дядо Спас и тръгнал към градът.

Полетели изново множество камъни и един от тях успял да удари епископът по самото чело. Преподобният отец паднал на земята и изпроснал се като жаба.

— Разгонете бунтовниците — казал царят на войската си.

Народът дошел още до по-голяма ярост. Из сичко се видело, че ще да се захване голямо клане. . . В това време откъм градът се появили около сто души добре въоръжени коняници, които препускали конете си с особена бързина. След десет минути тия стоели вече пред войската.

— Какво е това? Що се е случило? — питал началникът на коняниците.

— Моите поданици, които в продължението на осем години са гривикнали вече да живеят без никакъв ред и без никакво началство, са се възбунтували и против мене — казал Шишман и посочил към народът, който в това време стоял мирно и покорно.

— Това не може да бъде — казал началникът на коняниците. — Аз познавам твърде добре тукашните българи и тяхното родолюбие. Какво се е случило с вазе, братия? Как сте вие дръзнали да въстанете против царят си в тия тежки за народът ни времена? Срамота е и грехота е, мои мъжествени съграждани! Вие сякога сте служдали за пример на другите. . . А сега?

— Ние, болярину, въставаме не против Негово величество, а против гръцките кръвопийци — извикали няколко гласове.

— Лъжете, бунтовници! — казал Иван и ударил се

по коляното. — Вие преди няколко минути викахте «Да живее Баязит».

— Вие викате да живее Баязит! Вие се молите богу за здравето на турският повелител! Аз никога не съм мислил, че в нашият град се намират предатели и душепродавци. Из сичко се види, че гърците са успели вече да развалят вашата човечина и да убият вашите нравствени начала! — казал боляринът.

— Не е така, мой синко Стоене! — казал дядо Спас, който в това време се върнал назад. — Народът се бунтува не против царят си, а против гърците, които в последното време управляваха градът ни и които ни са довели до просяшко състояние. Народът вика да живее Баязит само за това, защото е оскърбен твърде дълбоко от царят си и защото той не намира в Ивановото сърце никакво съчувствие. Ти и сам вече знаеш, че ние очаквахме българските войски с отворени обятия и с разтреперано сърце. . . Не изпълниха се нашите желания.

Стоян се приближил до царят и казал му няколко думи на ухото. Царят погледал към градоначалникът. Неговият поглед бил дотолкова остър и дотолкова немилостив, щото накарал градоначалникът да побледнее като платно и да дойде до ужасно положение. Лицето му се изкривило, устните му се попукали, кожата му настръхнала и очите му изгубили своят блясък. Подобно явление произхожда само с ония страшливи личности, които падат в безвременно положение. След няколко минути Стоян се обърнал към гъркът със следующите думи:

— Нашите старци говорят, че котката разваля онова, щото мисли мишката. Така ли е? Вие мислехте да излъжете назе, а работата се обърна наопаки. А где е твоят другарин, твоят помощник, твоят едномишленик? Де е епископът?

— Ето го, е — казало едно момченце. — Не видиш ли го, че бере душа!

Стоян погледал към оная страна, към която му сочило с пръст момченцето, видял умирающий епископ и рекъл:

— Кучетата умират с кучешка смърт. Но ти трябва да живееш; ти си ни потребен; ти трябва да дадеш сметка за много неща. Занесете го, момчета, в някоя къща и вежете му главата. Не оставяйте го да умре така лесно и така щастливо. Смъртта дава край на сяко едно зло, а

аз би желал да се поопозная малко по-отблизо с това зло. . . Хайде вървете си, мои братия, и надеяйте се на мене. Посрещнете царят си като негови верни поданици и като истинни и нелицемерни синове на България. Утре преди зора вие трябва да излезете на полето, което се намира до южният край на градът, и да се порадвате на царското правосъдие.

— Да е жив Иван Шишман, нашият добър баща! Да е жив нашият болярин! Да е жива българската войска! Смърт на гърците!

— И на турците — казал Стоян.

— И на турците! — извикал народът.

След няколко минути ония същи личности, които били готови да извадят ножовете си даже и против своя собствен цар, когото тия обичали от сичкото си сърце и душа, вървели след войската весело, хвъртали шапките си нагоре, пели песни, свирили с гайди и с кавали и оглушали въздухът със своите възклицания. Иван Шишман гледал на сичкото това зачудено и мислите му се заплитали в главата. Георги Шишман възкръснал.

— Аз съм ви говорил хиляди пъти — казал Георги Шишман, — че умният и разумният човек може да направи от българският народ меризлива китка. Тоя народ не обича несправедливостта и неговото правителство е обязано да я преследува; тоя народ не обича деспотизмът и неговото правителство е длъжно да ограничава своите страсти; най-после тоя народ е честен, чист и самолюбив и неговият цар е обязан да изпълнява вселята му и да се ръководи по неговите нравствени начала.

— Аз до днешният ден не съм познавал онзи народ, над когото владее в продължението на толкова години — казал Шишман. — Моите византийски учители ме научиха едно, а аз виждам друго; моите боляри и съветници ме съветуваха да работя така и аз видя с очите си, че е трябало да се работи съвсем другояче; най-после моето възпитание, моето образование и моето знание не отговарят на действителността, която аз видя днес пред очите си. Истина казваше Светослав, че България не прилича на византийското купище!

След половина час българската войска преминала през градът и обширното поле, което се намирало на юг от Пловдив, се покрило с няколко хиляди бели шатори.

*

Пловдивската крепост се въоружала твърде бързо. Из сичките български крайове дохождали мъже, жени, старци и деца да помагат или да обновят стените на тогавашната полуразрушивша се крепост. Едни влекли камъни, други носили пясък, трети гасили вар, четвърти копали и така нататък. Сам Иван от утрента до вечерта работил заедно с работниците и въодушевлял народът. Болярите му и войводите му така също били заети и дено и ноще. Секи е знаел, че ако тая крепост се удържи против турските сили, то България е спасена. Освен това от сичките страни се появявали турски неприятели. Дошли няколко чети сърби, няколко чети арнаути и няколко чети маджари. Иван тържествувал.

— Ние добиваме почти секи ден подкрепления — казал Иван. — Ако успеем да се укрепиме, както трябва, и ако приготвиме достатъчно храна, то нашите успехи са отчасти свършено дело. Имате ли достатъчно храна? Колко въоружени хора имаме днес?

— Храна се донася почти секи ден — отговорил Светослав. — Числото на войската така също се увеличава сяка минута. Днеска очакваме още две сръбски и четири босански чети, из които сяка една се състои от хилядо души. Сичката наша войска се състои от 45 хиляди души ратници, от 12 хиляди души съюзници и от 8 хиляди души работници. Храна е приготвена за една година.

— А колко хиляди души мислите да оставите в градът? — попитал Георги Шишман.

— Двайсет и две — отговорил Светослав. — Половината от войската трябва да се намира на Банските клисури. Ако се не удържиме тука, то трябва да отстъпиме и да се скрием в Банската природна крепост. Други три хиляди души трябва да обезопасяват пътят за Търново.

— Ти си още млад, Светославе, а имаш бистър ум и голяма опитност — казал Иван и позасмял се. — А срещна ли се с брата ми?

— Брат ви не разделя вашите и моите планове — отговорил Светослав. — Тоя юнак мисли, че вие сте длъжни да стоите с главната войска на Стара планина и да вардите столнината си; а той и няколко души от ва-

шите войводи да останат в Пловдив и да се срещнат с неприятелят първи. «Ако бъдем разбиени ние — казваше той, — то главната войска ще да продължи нашите действия и умореният неприятел ще бъде принуден да отстъпи; а ако бъдете разбиени вие, то нашите сили не са в състояние да се борят дълго време.» Освен това Страшимир обвинява Стояна и нарича го «вятърничева воденица». «Най-главната слабост — каза Страшимир, — която не позволява на българският народ да повдигне главата си и да обезпечи своето благосъстояние, се заключава в това, че секи от нас обича да работи по своята воля и по своите лични побуждения. Стоян е повлякъл след себе си и синът ми. Аз го изпроводих да прегледа пътищата и да приготви храна за войската, а той е отишел да търси някакво си момиче и да беси калугерите! Така се не може.» Когато аз му разказах каква причина е накарала и Стояна, и неговият син да постъпят така, а не другояче, то той се позамисли малко и отговори ми така: «Сичкото това е добро, но ние се намираме в такива тежки обстоятелства, когато секи из нас трябва да остави и майка си, и баща си, и децата си и да мисли само за отечеството си и за господарствената безопасност. Ако би било друго време, то и аз сам би отишел да помогна Стояну и да отмъстя на нашите неприятели, които не знаят вече ни що е чест, ни що е бог, ни що е милост.» После тия думи Страшимир ме помоли да ви кажа, че в градът ни се намират различни изменници. «Сичките ваши действия са известни в турският лагер. Бъдете осторожни. Кажете на брата ми, че той е длъжен да изгони из градът гърците и тяхното така наречено византийско отделение. Тяхната помощ твърде лесно може да ни преседне.»

— Страшимир има пълно право — казал Иван. — Аз и сам вече зная, че гърците са лукави и неверни; но кажи ми ти, мога ли аз да ги изгоня из градът, когато тия твърде лесно могат да идат в турският лагер, да се съединят с турците и да увеличат техните сили? Ако аз да би направил подобно нещо, то би погубил сам себе си.

— Аз ви съветувам да ги затворите в манастирът. . . — казал Светослав.

— Твоят съвет ми се харесва — казал Иван. — А

какво направихте с градоначалникът и с неговите привързаници?

— Държиме ги затворени — отговорил Георги Шишман. — Аз ви съветувам да постъпите и в това дело малко по-осторожно. Вие се обещахте на народът да ги накажете. Изпълнете обещанието си! Из сичко се види, че тия хора са направили големи пакости. В градът се намира женски манастир, на когото егуменицата е била някаква си светийка. Тая светийка е била хваната и затворена от Стояна в зимникът на дяда Спаса. Когато я изведоха пред назе и когато ѝ явиха, че владишкият архидякон е побягнал заедно със Стояновата сестра в турският лагер, то божията угодница захвана да скубе косата си, да кълне гърците и техният бог и да ни разказва такива страшни истории, които са в състояние да приведат в ужас и най-хладнокръвните сърца. О, тая тигрица беше извънредно страшна! «Аз ще да го намеря и под земята — викаше тя и скърцаше зъбите си. — Пуснете ме, дайте ми средства да си отмъстя; помогнете ми да го намеря, и аз съм готова да ви явя «техните» тайни, които ще да ви открият много неща и които ще да ви научат какво да правите и как да постъпате в много отношения.» Тая жена ни разказа даже, че е родила с архидяконът няколко деца и че е лъгала светът с различни чудеса. «Много хорица са погинали — казваше тя — от техните ногти, много пакости са направили тия изроди на българското царство, много кърви са пролили техните калугерски ножове.»

— А мога ли аз да видя тая жена? — попитал Шишман.

— Хайде да идеме в дядовата Спасова къща и да разгледаме това дело малко по-натънко — казал Светослав и станал накраки.

След няколко минути Иван Шишман, Георги Шишман, Светослав и няколко души от по-първите български боляри седели под крушата на дядовият Спасов двор и гледали един на други с голямо изумление. Пред тях стояла една млада и хубава жена, която имала голямо сходство с Юдита, когато тя убива Олиферна. Лицето на тая жена било ужасно: в очите ѝ се светил страшен и отчаян огън, устните ѝ били попукани и на ъглите им се белела пяна; веждите ѝ били събрани и означали крайно ожесточение, а гърдите ѝ се повдигали така ско-

ро и така високо, чегато тя преди няколко минути се е възкачила по твърде стръмна планина.

— Ти трябва да ни явиш сичко, а ние ще да ти помогнем да си отмъстиш — казал Светослав и погледал към жената кротко и със съжаление.

— Аз съм била глупава, аз съм била наивна, аз съм била дете... Ох, пуснете ме да го намеря! Аз бях негова робиня, аз бях негово куче, аз бях негово... Той ме приемаваше в къщата си само за това, за да удвествори своите страсти и да му нараждам наследници... Де са децата ми? Доведете ми децата. Аз облякох за него черни дрехи, аз станах за него калугерка, аз криех за него своята красота и показвах се пред светът стара — аз вапцвах лицето си, — немощна и криволица. Той ми се закле да ме обича и да се грижи за своите деца... Измъчи ме... Из сичко се види, че го е родила гъркиня... Доведете децата ми. Аз искам да ги убия. И в техните жили тече негова кръв. Ако не доведете децата ми, то никога няма да чуете от мене тайните на тия кръвопийци. Тия ще да ви предадат. Аз зная твърде добре, че и между болярите на Шишмана има предатели и душепродавци. Развежете ми устата. Аз ви моля да ми дадете главите на моите деца и да ме пуснете да ги занеса на баща им в турският лагер. — После тия думи Зоя паднала пред Светослава на колена и целунала краката му.

— Тая жена е полудяла — казал Иван Шишман.

— Не съм аз полудяла. А кой си ти? Кажи ми, кой си? — питала тя.

— Пред тебе се намира българският цар — казал Светослав.

— Прости ми, честни и добродушни царю! — казала Зоя и попълзала към Шишмана. — Прибързайте да затворите градоначалникът, градският епископ и няколко души от по-първите граждани. Влезте посред нощ в къщата на кир Ставраки и обърнете сичко наопаки. Вие ще да намерите в тая къща много неща. Прибързайте. Ако вие да би знаели какво отмъщение кипи на сърцето ми, то тутакси би ме освободили...

В това време вратникът на дядовата Спасова къща се отворил и Станимир дошел при царят.

— А де си ти, Станимире? — попитал Иван.

— Аз ви нося твърде важни известия — отговорил Станимир и поклонил се на царят почитателно.

— Казвай. Аз слушам — казал царят.

Станимир се приближил до Ивана и казал му няколко думи на ухото.

— А върна ли се Стоян? — попитал царят.

— Върна се.

После това Иван се обърнал към Зоя със следующите думи:

— Утре преди зора ти ще да бъдеш освободена. Закълни се, че ще да изпълниш обещанието си.

— Заклевам се — казала Зоя и в очите ѝ се показал още по-голям пламник.

*

На полето, което се намирало на южната страна от градът, били направени три бесилници. Народът се събрал на това място още преди зора и секи се старал да захване колкото се може по-добро място, за да може да види сичко. Най-напред на полето се появили децата, после мъжете, а още по-после жените и старците. Лицата на любопитните били весели, ако между тях и да са попадали такива личности, които се мърждали и които шушнаи нещо си.

— Днес се уверих вече, че нашият цар е справедлив и народолюбив — говорил клисаринът на една от градските черкови.

— Тия нечестиви грешници би трябало да бъдат обесени още преди десетина години. Аз одавна вече знаех, че тия са предатели и изедници и одавна вече говорех на жената си да не минува покрай къщата на Ставраки, но тя ми не вярваше и прашаше ме до дяволите. Видите ли сега какво се откри?

— И троицата ли ще да бъдат обесени? — попитало едно момченце.

— Разказват, че и троицата — отговорил клисаринът. — Ако да не би мислили да обесят и троицата, то не би направили три бесилници.

— А Сотир Кривият говореше вчера, че царят няма

право да беси духовни лица, защото тяхното чело е помазано със свещено миро — казал един млад момък.

— Ако царят да би послушал Сотира, то той би трябало да стане калугерин и да пасе магаретата — казал клисаринът. — Ако епископът е ръкоположен от патриархът, то царят е помазан от господата бога. И сичко се види, че Сотир още не е нито помирисал свещеното писание. Ти трябва да посъветуваш бая си «Кривча» да прочете притчите на премъдри Соломона и посланията на апостола Павла. Царят има пълно право да обеси даже и самият патриарх. Я кажи на Сотира да прочете родословната книга на византийските императори. Знае ли той, че един от тия царьове е наказал два патриарха и дванайсет епископа?

— А аз ви казвам, че ако царят се реши да обеси миропомазано духовно лице, над което е слязъл свети дух, то ръцете му ще да изсъхнат до лахтете — казал един висок и черноок човек, който говорил доволно неправилно български. — В една свещена книга било казано, че даже и най-простият селски поп е по-голям и от царьовите, и от императорите. Царят не може да служи в черковата и да носи на главата си светите дарове. Само патриархът има право да наказва епископите и архидяконите.

— Иди ти до дяволите със своите патриархи и със своите архидякони — казал един млад и едър човек, който бил облечен във военни дрехи. — Патриархът наказва еретиците и богохулниците, а царят — предателите и човекопродавците. Ако ти да би знаел какви предателства са се кроили в Ставракиевата къща, то би хвърлил първият камък на своят епископ. Тия изроди са желали да отнемат сичкото наше богатство, да запалят последните останки от градът и да побягнат в турския лагер. Кажи ми сега, има ли царят право да избеси тия кучета, или не?

— Но можеш ли ти да ми докажеш, че епископът е приемал участие в това дело?

— Това трябва да ти докажа не аз, а съдилището, което е открило неговите злодейства и което се е решило да го накаже по делата му — отговорил всенният човек. — Аз те съветувам да не говориш против царското правосъдие и против народната воля. Който е приятел на еписко-

път и на неговите душепродавни приятели, той е приятел и на турците; а който говори против царското правосъдие, той е неприятел на народната воля. Ти твърде добре знаеш, че ако царят да би се отказал да накаже тия злодейци, то народът би ги убил с камъни. Аз съм уверен, че ни един народ не би можел да търпи подобни злодейства и да не накаже престъпниците. Кой не знае развратът, злодействата и безбожието на епископът и на неговите приятели? Тоя човек е окружил себе си с всевъзможни момичета и момчета, които се наричат негови роднини и които приличат на всесветски блудници. Кой може да търпи подобни гнусоти? Ако някое момиче има нещастие да бъде хубавичко, то трябва да стане жертва или на епископът, или на градоначалникът, или на архидяконът. Подобни неща не могат вече да се търпят.

В това време близо до разговарящите се приближил един гърбав човек, поусмихнал се малко и рекъл с особено лукавство на очите:

— Кой из вас говори против царското решение? Вие твърде добре знаете, че гласът на народът е глас на божият син, а царят е глава на народът.

— Ние се разговаряме за други неща — отговорил военният човек.

— Не лъжете! Аз чух с ушите си, че кир Андон обвиняваше царят и наричаше го несправедлив и кръвсжеден. В името на законът аз съм длъжен да затворя кир Андона и да го предам в ръцете на съдилището...

Разговорът на гърбавото човече бил прекъснат от народът, който викал из сичкото си гърло:

— Да живее царят! Да пукнат нашите неприятели! Да живее царското правосъдие!

Причината на тия възклицания били около стотина души войници, които излезли из градът и които се приближали към бесилниците. Между тия войници вървели пет души везани хора, от които единът бил облечен в калугерски дрехи. Очите на сичките живи същества били обърнати към това шествие освен очите на гърбавото човече, което повикало два войника, дало им в ръцете кир Андона и отишло изново да се вовира между гъстите купове на народът. След десет минути войниците и осъдените дошли до назначеното място. Възцарило се дълбоко мълчание.

— Осъдени са пет души, а бесилниците са само три! — рекъл един стар човек.

— На двете бесилници ще да обесят по двамина — казал един войник.

— Мълчете и слушайте какво ще да говори новият градоначалник — казала една жена и повдигнала се на пръстите си.

В това време нашият познайник Станимир се качил на едно възвишено място и захванал да говори:

— По повелението на нашият благоверен и самодържавен цар и по желанието на народът народното съдилище осъди: пловдивският владика Никифора и пловдивската гражданка Мария на вечен затвор в Кричимския манастир, а бившият пловдивски градоначалник Йоакима, пловдивският гражданин Ставраки и турският подгледач Власаки на смърт. Двамината ще да бъдат изпроводени в манастирската темница тутакси, а троицата ще да бъдат обесени пред вашите очи. Причините, които са накарали царският съд да осъди тия злодейци така строго, са твърде важни. За подобни престъпления тия лица би трябало да се накажат още по-строго. Царският съд ви не явява техните престъпления само за това, защото тия престъпления съставляват господарствена тайна.

— Ние не желаеме да знаем нищо друго освен волята на царят! — викал народът. — Ние и сами знаем, че тия лица одавна вече би трябало да се окачат на бесилницата. Не трябва обяснения! Ние и без тия обяснения знаем, че престъпленията им са умалени, а не преувеличени. Смърт на сичките гърци!

— Слушайте, братия, слушайте! — викал Станимир и махал с ръката си.

— Слушайте! ... Не викайте! ... Не щеме вече да слушаме. ... Окачете ги на бесилницата без никакви обяснения. ... И владиката трябва да се обеси. Ако го оставите да живее, то той ще да изпоотрови още много свят. Буренът трябва да се изчисти из градината, ако искаме да добиеме лук и зеле! — викал народът.

— Братия! — продължал Станимир и старал се да умири разяреният народ. — Слушайте царят и надейте се на неговият разум. Ако царят се не решава да накаже владиката, то той има твърде важни причини. Владикат

му е потребен. Преди три дена царят доби известие, че нашият болярин Стоян е разбил турските еничари при Черно село и че е хванал двама наши граждани, които са носили някакви си известия в турският лагер. Тия граждани са владишки хора. Вие знаете вече, че при Стояна се намира и синът на Страшмира Шишмана. Княз Георги пише на чича си, че се е намерило едно твърде важно писмо, което е писано от владиката. . . «Хванете владиката и затворете го в някой манастир — пише княз Георги. — Тоя човек ще да ни дотряба. Ако даде господ да се върнеме живи, то ние ще да ви разкажем такива неща, които са в състояние да обърнат наопаки мозъкът даже и на най-здравомислящите личности.» Кажете ми сега, братия граждани, трябва ли ние да обесиме тоя изрод, когато неговият живот ни е така потребен?

— Не трябва, не трябва. . . Нека поживее още малко. . . На многогрешните хора трябва да се даде време за покаяние — викал народът и скърцал зъбите си.

— Хайде захващайте — казал Станимир на двама цигани, които стоели до бесилниците с въжата в ръка.

Циганите се доближили до осъдените, везали им очите с кърпа и откопчали копчите на еките им. В това време пред тях се изправил един поп, който държал в ръцете си «ковчежето с даровете» и един кръст.

— Покайте се, деца мои, и помолете бога да ви опрости прегрешенията — казал попът.

Ставраки и Власаки паднали на колени и захванали да се молят за опрощение, а градоначалникът стоял ни жив, ни мъртъв; кир Йоаким не можел да отвори нито устата си. Тоя подъл звяр бил низък даже и при последните минути на животът си. Лицето му било ужасно изкривено, а из устата му текла кръв. Той прехапал от страх езикът си.

— Про-о-о-сте-те ме! Аз. . . аз. . . ще, аз. . . — бърбал той дотолкова полека, щото даже и циганите не били в състояние да чуят гласът му.

— Какво говори? Какво иска? — питал народът.

— Моли се на царят и на народът да го прссят — казал един от циганите.

— Да го простиме! И тоя изрод се не бои от бога да иска от нас прощение! Окачете го колкото се може по-скоро — викал народът.

Попът причастил Ставракия и Власакия и измъкнал се назад.

— А защо не причестите и кир Йоакима? — попитал Станимир.

— Той не е достоен да приеме в своята осквернена утроба тялото и кръвта Христови — казал попът и изгубил се между народът.

— И земята няма да го приеме. И тя ще да го изхвърли. Нека бъде проклет и той, и неговият род! — викал народът.

След няколко минути Ставраки и Власаки висели вече на бесилницата. Един от циганите метнал въжето и на кир Йоакимовата шея.

— Свалете кърпата от очите му — викал народът. — Дозголете му да погледа последен път на своите другари и съюзници. С подобна смърт умират само кучетата, а кир Йоаким има пълно право да пожелае подобна смърт. . .

Не преминали нито десет минути, а бившият градоначалник висял вече на бесилницата и махал краката си. Твърде скоро после това подножията на бесилницата били натрупани с камъни. Народът се върнал в градът около захожданието на слънцето.

*

Иван Шишман и неговите боляри седели в една от стаите на крепостта и разговаряли се за някои тайни господарствени дела, защото тая стая е била окружена от най-верните Иванови войници и защото разговарящите се говорили полека. Из сичко се видело, че на това заседание се решава съдбата на българското господарство. Иван Шишман седял посред стаята и слушал с голямо внимание разговорите на своите боляри, а младите войводи говорили разпалено и старали се със сичките си сили да обърнат царското внимание към своите убеждения и да накарат своите предводители да работят по тяхната воля.

— Вие казвате — говорил един, — че ние трябва да седиме мирно и да дочакаме неприятелят в самата крепост. Аз мисля противното. Военните рицарски правила и здравият разум ни разказват, че по-слабите трябва да

предупреждават нападенията на по-силните. Ако ние се покориме на здравият разум и на опитността, то няма да се разкаме.

— А аз мисля, че ние сме длъжни да отстраняваме сяко важно сражение и сяка среща с неприятелят. Ние трябва по-напред от сичко да накараме турските сили да търчат след нас и да ни преследват; а когато тия се уморят и когато дойдат до отчаяние от дългите походи и от лошавото време, то ние да изпълниме дългът си, както трябва — казал Светослав.

— Аз одобрявам и двете мнения — казал Иван и погледал към своите боляри с особен поглед. — Ние сме длъжни да разделиме силите си така, щото една част от войските ни да напада, а другата да отстъпя.

— Да е жив царят! — извикал Станимир. — Неговият план е по-умен и от самата мъдрост.

— Не бързайте, слушайте — извикали с един глас няколко души от старите боляри. — Благоразумието и търпението са най-главните източници на човеческото щастие.

— А пословицата казва, че дорде мъдрите се намъдруват, то лудите се наскачат — казал Станимир.

— Но ние сме длъжни да чуеме мненията и на нашите съюзници, които са дошли из Сърбия, из Босна, из Херцеговина и из Маджарското царство да се борят с нашите общи неприятели и да положат главите си за светото дело, за честният кръст и за Христовото име — казал Шишман и климнал с главата си на няколко души войници, които седели срещу него.

— Ние разделяме убежденията на българският цар — отговорили тия с един глас. — Планът на негово величество би трябало да одобрят и най-недалековидните войници. Ако Баязит се надее на своята многочислена груба еничарска сила, то ние трябва да се надеяме на здравият разум, на най-крайната самонадеяност и на извънредното наше юначество.

— Ние трябва да прибързаме и за това, защото сега засега турските сили са разделени на две части — казал войводата на сръбските чети. — Аз знам из достоверен източник, че половината от едирненските войски е изпроводена в Азия да посрещне Тамерлана, който е захванал вече да опустошава турските владения. Вие знае-

те, че Сърбия е обязана да дава на турските султани военни подкрепления и че по договорите сръбските крало̀ве са длъжни да предво̀дят сами тия подкрепления. Преди три недели синовете на нашият косевски великомъченик добиха из турският лагер заповед да приготвят войските си и да чакат бъдъщите султански приказания. Баязит им явява още, че той мисли да предприеме поход против татарският хан и да го накаже за неговата гордост, защото на тоя свят по думите на турската книга трябало «да бъде един господарин и един повелител».

— А мислят ли Лазаревите синове да изпълнят волята на Баязита? — попитал Иван.

— Това зависи от щастieto на вашето оръжие — отговорил сръбинът.

— А не е ли по-добре да почакаме малко и да влеземе с Тамерлана в дружествени отношения? — казал един от старите боляри.

— Ние ще да предоставиме това дело на византийците, които имат голяма наклонност да заключават различни съюзи и които обичат да ровят огънят с чужди ръце — казал царят.

После дълги размишления и после големи препирни събранието решило: да се разделят съюзните сили на две части, из които едната да иде да безпокои неприятелят, а другата да стои в градът; но и после това решение умовете на младите войводи все още не могли да се успокоят, защото секи един юнак желал да излезе колкото се може по-скоро из своето сънливо и бездействено положение и да покаже своето юначество.

— Само бабичките имат обичай да дремят около огнището, да гладят котките и да предат вълнена прежда — викали младите войници. — Нам ни е омръзнало вече да подсмърчае в крепостта и да дрънкаме мечовете си по камъните. Развежете ни ръцете по-скоро!

— Царят е длъжен да отдели сам ония чети, които ще да идат против неприятелят — казал Светослав.

Иван Шишман станал и захванал да отделява някои войводи наляво, а някои надясно; но в това време един от стражарите влязъл в стаята и явил му, че Иван Голият и Петър Ловчият желаят да го видят колкото се може по-скоро и да му явят твърде важни неща.

— Нека влязат — казал Иван и очите му се обърнали към вратата.

Когато тия два юнака влезли в стаята, то сичкото събрание ги посрещнало с участие и гледало на тях с голямо любопитство. И наистина, тия личности са били достойни за сяко едно внимание. Лицата им, ръцете им и гърдите им били кървави, а дрехите им — покъсани.

— Отде идете? — попитал Иван.

— Из средата на турският лагер — отговорил Иван Голият. — Вашият братов син Георги Шишман ни изпроводи да искаме от вас помощ и подкрепление. Ако прибързате да изпълните желанието му, то нашите войски ще да имат верни успехи. Онази вечер ние разбихме турските еничари и земахме им и оружието, и храната; но работата се не свърши с това. . . После своята чудна победа ние се измъкнахме в гората и гледахме с голямо внимание на неприятелските движения. . . Част от турската армия се приближаваше към нас и ние се решихме да я посрещнеме с голямо юначество. . . Предадоха ни. . . Няколко съмнителни личности, които се съединиха с нашите чети преди една неделя и които се нарекоха православни елини из Атина, побягнаха оная нощ в турският лагер и известиха турците за нашето положение. Турските войски заобиколиха гората, в която се намират нашите три хиляди другари, и приготвяват се да нападнат със сичките свои сили. Ние преминахме през техните редове с големи мъки и с извънредно юначество и прибързахме да ви явим положението на нашите юнашки чети и да поискаме вашата помощ. Прибързайте, Ваше величество!

— А защо сте приняли в своите чети гърци? — попитал Станимир. — Не знаете ли вие, че тия душепродавци и тия безчестни хора са готови да продадат и кръстовете от шеите си за личен интерес? Вам се е говорило хиляди пъти да не откривате своите планове на гърците и да не слушате техните съвети. . .

— И Стоян така говореше, но княз Георги не послуша съветите му — казал Петър.

— А голяма ли трябва да бъде нашата помощ? — попитал Иван.

— Турците са около 20 хиляди души — отговорил Иван Голият и въздъхнал.

— Стигат ли ви пет хиляди отборни юнаци? — попитал царят.

— Разбира се, че стигат. Княз Георги ни заповяда още да ви кажме и това, че вие сте длъжни да не оставяте пловдивските жители да излазят из градът. В турският лагер знаят и нашите сили, и нашите движения. Градският епископ беше явил на султанът, че в нашият лагер съществуват несъгласия, че нашите стари боляри мислят само за своето лично спокойствие и че част от градските жители са тайни неприятели на българското царство. Но вие знаете вече сичкото това из писмата му, които ви изпроводихме с нарочен човек.

— А де се намира владишкият архидякон и Стояновата сестра? — попитал Иван.

— В турският лагер, който днес се върти около село Корава.

След няколко минути секи от войводите добил нужните военни наставления и излязъл из царската стая, в която останали само царят, Иван Голият, Георги Шишман, Светослав и Станимир. Пред тях била доведена и Зоя. В това време тая жена била още по-страшна. В нашият умерен климат, дето сметките се смесват с най-нежните чувства, дето интересът покорява сяка една наклонност и дето разумът доволно често зема първенство над страстите, ние не можеме да разберем, даже и не признаваме, че любовта и страстта за отмъщенията са в състояние да изменят човекът и телесно, и душевно и да го накарат да побеснее. Гърците имат такива свирепи проявления, които са съвсем непознати в нашите места, дето хората биват по-развити в домашно отношение. Гръцките страсти са слепи, горещи и готови на сяко едно самопожертвование. Тия страсти задушават сяко едно нравствено начало и унищожават сичките умствени способности и разсъждения, с които се отличава човекът. Когато в гръцката душа се появят тия страсти, то се забравят и семейните отношения, и домашните свезки, и обществените обязанности, даже и нравствените преимущества на човекът. Ето какви страсти са кипели на Зоиното сърце. Тя турила на капъните и родителската любов, и положението си в светът, и честта си, и животът си и предала се на своята любов, но тая любов ѝ изменила и

нейните страсти приняли съвсем друго направление. . . Тя се решила да мъсти до последното издихание.

— Готова ли си да вървиш? — попитал царят.

— Аз няма какво да приготвлявам — отговорила Зоя и две едри сълзи капнали из очите ѝ. — Аз ви моля да ми дадете мъжки дрехи и един добре наточен нож. Повече ми нищо не трябва.

— Ние се боиме да ни не излъжеш — казал Станимир. — Гърците са способни само за лъжи и за тайни интриги.

— Ако ми не вярвате, то ви моля да ме обесите и да ме не мъчите вече — казала гъркинята.

— Пуснете я и дайте ѝ, щото ѝ трябва — казал Иван.

*

Захванало да се разсъмва. Небето било ясно, пиленцата пели весело, а растителното царство изпущало из себе си приятна меризма. С една дума, сичко било весело и щастливо освен българските чети, които се намирали под предводителството на Стояна и на княза Георгия. Тия чети били обиколени от турските войски от всяка една страна и намирали се в довольно лошаво положение. Стоян и княз Георги седели на един камък под едно кичесто дърво, разгледвали с напрежено внимание движенията на турските сили и мълчали. Из сичко се видело, че на сърцата им лежат големи съмнения.

— Аз мисля — казал княз Георги, — че Иван Голият и Петър Ловчийт не ще могат да изпълнят нашите желания. Турските сили са големи. Ако царят се реши да ни изпроводи подкрепление, то ние сме спасени, но има ли кой да го извести за нашето отчаяно положение? Хайде да изпроводиме и други посланици. Ако погинат едните, то другите ще да достигнат до целта си благополучно.

— Да изпроводиме — казал Стоян и хванал челото си. — Аз мисля, че царят се е известил вече за нашето положение. Иван Голият и Петър Ловчийт са юнаци и опитни хора. . . Ние нямаме в четите си по-добри юнаци. . . Хайде да изпроводиме Цонча и неговият храненик.

— Цончо е добър — отговорил княз Георги.

След няколко минути Цончо и други двама млади юнаци стоели пред Стояна и очаквали приказанията му.

— А надеяте ли се да изпълните своята обязаност, както трябва? — попитал Стоян.

— Мене е родила майка — отговорил старият войник и побарал мустакът си.

— Вие трябва да преминете през планината и да слезете от нея близо до Станимака — казал Стоян. — Пътищата са пресечени от турските еничари.

— Който е хайдутувал цели дванайсет години, той трябва да знае и де пасат зайците, и де мътят орлите — казал Цончо.

— Хайде вървете и пригответе се — казал княз Георги.

Когато Цончо и неговите другари се отдалечили, то княз Георги погледал към Стояна весело и ухилено и рекъл:

— Бъди по юнак, Стоене! Ние сме длъжни не да убиваме юнашкият дух на момците си, а да ги въодушевляваме и да им показваме добър пример. Нашето положение не е дотолкова безпомощно. . . Иди при момчетата и кажи им добра и утешителна дума. — После това княз Георги запял:

Не е юнак, който мисли
мирно да живее,
със момите да са люби,
с булките да пее;
а юнак е, който знае
и който умее
с явна полза и за добро
кърви да пролее. . .

Стоян станал и отишел при момчетата, но след няколко минути се върнал назад и извикал:

— Чудеса! Мозъкът ми се върти в главата. Кой се е надеял? . . . Аз сънувам. Моля ти се, брате Георги, да ме вежеш. Аз съм луд. . . Възможно ли е, кажи ми, подобно нещо?

— А какво се е случило? — попитал Георги и станал накраки. — Ти си наистина луд. Очите ти са мътни.

— Хайде да идем при момчетата и да видим какво се

е случило — казал Стоян и посочил с пръст към шумакът. — Мислил ли си ти, че ние днес ще да видиме тука нашата пловдивска светийка Зоя? Да ти кажа право, аз не съм в своят ум. . .

— А коя е и каква е тая Зоя? Аз те не разбирам — казал Георги.

— Хайде да идеме при момчетата и да я видиш.

Георги Шишман подсвирнал и тръгнал след Стояна. Лицето му виждало недоумение и страх. Той имал доста причини да мисли, че Стоян е изгубил умът си. Скоро дошло време да се зачуди и Георги Шишман. Пред него стояла една полугола жена, която гледала на окружаещите я войници уплашено и която приличала на луда. Лицето ѝ било подпухнало, очите ѝ блестели с неестествен блясък, а гърдите ѝ се повдигали бързо и разтреперано. Когато Стоян и Георги Шишман се приближили до тая чудна жена, то тя повдигнала главата си, погледала им в очите и познала Стояна. Дълго време тя се мъчила да отвори устата си и да проговори, но сухите и поуканите ѝ устни се отказвали да ѝ служат и падали една на друга почти безжизнено.

— Коя си ти и къде отиваш? — попитал Георги. — Ти трябва да си побягнала из ад и отиваш да душиш грешните хора.

— Тя трябва да е или чума, или самодива, или треска — казал един войник.

— Аз зная коя е тя — казал друг един войник. — Името ѝ е Зоя. Тя беше любовница на владишкият архидякон, който открадна сестрата на нашият болярин и който се скрива сега в турският лагер.

Когато Зоя чула името на своя някогашни любовник и сегашни най-ненавистни враг, то се стреснала, чегато е убодена с някой остър нож в самото сърце, погледала към Стояна нежно и кротко и проговорила:

— Прости ме, болярино! Аз съм много по-нещастна от тебе. . . Дозволи ми да поговоря с тебе насамом. Аз желая да ти открия много неща. . .

Стоян съблякъл горната си дреха, подал я на Зоя да покрие своето полуголо тяло и помолил войниците си да го оставят сам. При него останал само Георги Шишман.

— Ти можеш да говориш пред него сичко — казал

Стоян. — Аз го обичам повече и от братията си. . . Седни и разказвай. Аз твърде добре зная, че ти си изприводена при мене от самото providение да ми помогнеш в тия тежки минути.

Зоя мълчала и гледала ту на Стояна, ту на Георгия.

— Разказвай — казал Георги с нетърпение.

— Дайте ми да си почина и да събера мислите си — отговорила Зоя. — Слушайте. . . Аз съм голяма грешница, аз съм отцеубийца, аз съм братоубийца, аз съм блудница, аз съм богоотстъпница, аз съм лъжеправедница и много друго. . . Аз отрових баща си за любовта на моят любовник, аз погубих брата си за любовта на моят любовник, аз съм направила хиляди пакости за любовта на моят любовник, а сега ще да пожертвувам и последните минути от животът си за неговото нещастие и за неговото опропастване. Когато той ми беше верен любовник, то аз се стараех да принеса пред неговият олтар и най-свещените за мене жертви; а когато той ми измени и когато се реши да се насмее на моите жертви и на моето самопожертвование, то и самият ад няма да го избави от моите нсгти. Но да оставиме тсва. Преди пет деня аз бях в Пловдив и излязох пред българският цар. Когато му открих своите намерения, то той ме помоли да ги изпълня колкото се може по-скоро и даде ми това. . . — Зоя свалила кръстето от шията си, отворила го и извадила из него една малка хартийка, на която било написано: «Пропуснете я. Иван Шишман.» Георги Шишман земал хартийката, погледал я и рекъл:

— Тия няколко думи са написани от чича ми. Аз познавам ръката му.

— Аз се облякох в мъжки дрехи — продължала Зоя — и тръгнах да вървя; но вашите хора ме намериха в гората, хванаха ме, съблякоха ме гола и доведоха ме при вазе. В името на бога ви моля да ми дадете дрехите назад и да ме пуснете по-скоро. . . Утре преди зора аз трябва да бъда в турският лагер, защото се известих от едно правдолюбиво лице, че моят изменник ще да тръгне утре вечер за Едирне. Сам Баязит му е писал да иде при него заедно със сестра ви. . . Тряба да ви кажа и това, че днес около обед ще да ви дойде едно твърде многочислено подкрепление. Когато аз вървах по Станимашката планина, то това подкрепление се намираше близо до Попово село. Аз

видях в Пловдив и вашите двама приятели, които бяха изпроводени от вас да иекат из градът подкрепление. Нека господ бог укрепи десниците ви! Пуснете ме сега. Кълна ви се в името на бога и в млякото на майка си, че аз ще да отмъстя на Нила и за вас, и за себе си. Ако не успея да спася сестра ви, то ще барем да отмъстя на нейният тиранин. Вашата сестра е честно и честито момиче. Аз съм уверена, че ако успея да спася честта на такъв един ангел, то половината от моите тежки грехове ще бъдат опростени и от хората, и от бога. — Когато Зоя изрекла тия думи, то из очите ѝ потекли изобилни сълзи.

— Аз казах вече, че ти си изпроводена при нас от самото провидение да ни въдушевиш в тия тежки времена; а сега трябва да прибавя, че ти си изпроводена от същото провидение да избавиш и моята нещастна сестра из ногтите на най-големият развратник — говорил Стоян и гледал на Зоя с особена жалост.

— Аз съм длъжна да я избавя, защото съм принала косвено участие в нейните страдания. Ако вие да би били правдолюбиви хора, то одавна вече би ме обесили на някое сухо дърво. Боже мой, аз бях негова сводница! . . . А моите деца? О, не наминавайте ми за децата. Аз ги приспах. Нека спят клетниците! Плесивата земя ще бъде за тях много по-лека, нежели хорските обятия. — Когато Зоя произнесла последните думи, то устните ѝ побледнели и тялото ѝ дошло в неестествено потресение. Младите юнаци гледали на нея със страх и с трепет.

След няколко минути Зоя получила хубави мъжки дрехи, довольно голямо количество злато и един добре наточен нож.

— Златото и хубавите дрехи ще да ти помогнат да влезеш по-лесно в турският лагер и да изпълниш своето желание — говорил Георги. — Ти можеш да кажеш на стражарите, че си син на един български болярин и че си дошъл в турският лагер да се потурчиш, защото баща ти е голям тиранин и несправедлив човек.

— После тия думи Георги Шишман повикал един стар хайдутин и заповядал му да заведе Зоя до турските войски, от които една част се намирала вече на десният бряг на Марица.

— Ако изпълниш обещанията си и ако останеш жива,

то да дойдеш под моята защита — говорил Стоян. — Ти ще да бъдеш пожалена, утешена и нахранена. . .

— За мене не съществува вече ни утешение, ни щастие — казала Зоя и упътила се към полето.

Дълго време българските юнаци гледали след тая страшна жена, дълго време мълчали и размишляли, дълго време не могли да си обяснят нейният чуден характер. . . Изведнъж Стоян забележил, че в турският лагер произхожда волнение и че турските еничари се качват на конете си. . .

— Подкрепление, подкрепление — извикал Цончо и хвърлил шапката си нагоре. — Погледайте към север. . . Около пет хиляди добри юнаци се приготвяват вече да ударят на турците.

Стоян турил ръката си на челото, погледал към северната страна и рекъл:

— Пригответе се, момчета! Ние сме длъжни да ги посрещнеме. Напред, Цончо!

Не преминал нито четвъртин час, а българските чети крачели вече към турският лагер с голямо въодушевление и с извънредна радост. Войниците пели:

Ой, ти, коньо, врани коньо,
играй, пърхай смело,
над теб седи гиздав юнак,
като лале бело!
Ще преминат столетия,
а нас сѐ ще славят
и момите, и момците —
чест ще ни въздават. . .

*

В турският лагер произходило извънредно движение. Предводителите на войските се събрали под един от шаторите да държат всенен съвет и да помислят за свсите бъдещи предприятия. В онова време предводителят на секи един полк е носил отличителни от другите полкове дрехи и тия дрехи са били твърде смешни. Едни са носили на главите си дълги конски опашки, други са се китили с различни пера, а трети са носили лесичи шап-

ки. Ако някому от вас се случи да премине покрай някои стари турски гробища, по които са се съхранили надгробните паметници, то нека се псзапре малко псвечко и да изучи облеклото на старовременните турци. Секи войник се е старал да се облече колкото се може по-страшно и да плаши неприятели си със своята външност. На най-главното място седял еничар-агасъ и сукал свсите дълги мустаки. Лицето му било бяло, чисто и доволно хубаво. Из сичко се видело, че той не е син на Азия и че неговите рсдители са били принудени да преклонят главите си пред турските сили и да псжертвуват детето си. Еничар-агасъ бил рсдсм грък. Царувало дълбско мълчание. Ако мухите да не би брънчели под шаторът, то секи би можел да помисли, че псд тоя шатор не съществува ни едно живо същество. Под шаторът се намирали около двайсет души турски предвсдители и двама души христиени. Един от тия христиени е бил познатият вече нам владишки архидякон кир. Нил.

— Вие ми казахте, че българите са слаби, че техните войски са нищожни, че между техните войводи съществуват раздори и несъгласия, че войниците са непокорни и така нататък, а ние видиме противното — казал еничар-агасъ.

— Аз ви казах онова, щото видях с очите си и щото зная из достсверни източници — казал архидяконът. — Аз съм твърдо убежден, че четите, които са дошли днес да помогнат на Стояна и на Страшимирсвият син, са последната българска надежда. . . Градът е останал без войска. Аз ви съветувам да не нападате на Стоянските чети и да отстъпите. . . Вие трябва да отделите по-голямата част от войската си и да идете колкото се може по-скоро или в Плевдив, или в Търново. Послушайте съветите ми. Оставете Стояна и най-отбраните български юнаци да вардят доспатските планини и десният бряг на Марица. . . Но вие трябва да нападнете на Пловдив изненадано. Аз ви уверявам, че ако послушате моите съвети и ако работите умно и ссторожно, то българският цар ще да ви влезе в ръцете и България ще да бъде покорена без особени кръвспролития. Тряба да ви кажа и това, че Страшимир Шишман варди Банските клисури, които се намират между Пловдив и София. . . България е оставена псд защитата на дебелие граждани и на гладните селяни.

Прсдължителните междуособни войни, българските бойове с византийският император и вашето появление в Европа са дсвели българското царство до последната крайност. Възползвайте се от благоприятните минути и дайте край на това варварско царство, което е създадено от прсвидението само за зло и за нещастия. Византия е дсведена до днешното жалостно положение от българите. Ако султанът има намерение да върви към север, то той е длъжен по-напред да очисти пътят си. Българските боляри, българските младежи, българските калугери, българските мъжки деца и българските старци трябва да минат под вашият нож. Ако желаете да живеете щастливо, то трябва да изкубете буренът из самото му основание.

— Тоя чсвек гсвори умно и разумно — казал един от турските предвсдители. — Тряба да се заведе колкото се може по-скоро при султанът и да псвтори пред него свсите разумни съвети.

— И аз така мисля — отгсворил друг един турчин. — Дсвечера ще да изпрсвсдиме в Едирне болните и ранените. . . Нека иде с тях. Ксй ще да иде с ранените?

— Хюсеин — отгсворил един млад турчин.

— Кажи на Хюсеина да земе тия два гърка и да ги изведе пред султанът — казал еничар-агасъ.

— А жената ми? — попитал архидяконът. — Тя трябва да иде заедно с мене. . . Аз не мога да я оставя в лагерът ви между чужди хора и между развратни войници.

— Войниците не са калугери — казал един от предводителите, който имал бяла брада и доволно честно лице. — Твоята жена ще да остане в лагерът до онова време, дорде се не удостсвериме в справедливостта на твоите думи. Уверявам те, че тя ще да бъде при назе много по-безопасна, нежели при тебе. . . Ние ще да я изпрсвсдиме в къщата на ходжата, който живее в нсвото турско село Ебибче. Ходжата е стар чсвек, а неговата жена е дсбра и честна. Бъди поксен. . . Ние ще да се решиме да ти дадем жената само тогава, когато приемеш мохамеданска вяра и когато дсбиеме от султанът оссбено приказание. Момичето те не ще. То казва, че не му си мъж и че си го откраднал из Плевдив насила; то ни яви, че ако го дадем изново в ръцете ти, то ще да се убие и

ще да прокълне и родителите ни, и децата ни; най-после то ни откри, че е сестра на един от българските боляри и войводи и че брат му ще да ни даде богат откуп. . .

Архидяконът мълчал и гледал към турските военачалници печално и умолително.

— Хайде излез из шаторът и дай ни време да се поразмислиме и да се посъветуваме между себе си за участието на твоята жена сами — казал еничар-агасъ. — След един час ние ще да те повикаме. Хайде вървете.

Архидяконът и неговият слуга излезли; а предводителите на турските войски се гледали и клатили главите си.

— Ако тоя нечист гяурин ни не лъже, то нашата работа ще да върви добре — рекъл старият турчин. — Аз мисля, че тоя грък е роден от самият сатана.

— А неговата жена е родена от някой безсмъртен ангел — рекъл еничар-агасъ. — Подобно зърно се не намира и в харемът на великият падишах. Аз съм уверен, че ако Баязит да би видял това ангелче, то калугеринът би останал или без жена, или без глава.

— Не правете му зло — казал един азиатски черен и грапав турчин. — Ако той приеме нашата вяра, то да му бъде простено. . . По-добре е да спасиме две души, нежели да насладиме едно тяло.

— Ти, Али ага, говориш като багдатски мъдрец — казал старият турчин. — Ние сме длъжни да защитаваме секи един Адамов син, който добие воля да приеме нашата вяра и да преклони колената си пред великият пророк.

— Аллахът е един, а Мохамед е негов пророк — казали предводителите с един глас.

В това време под шаторът влязъл един млад войник и явил на еничар-агасъ, че един млад гяурин желае да погсвори с него за едно твърде важно дело, което не търпи никакви отлагателства.

— Нека влезе — казал еничар-агасъ.

Войникът излязъл вън, но след няколко минути се върнал назад и вовел едно младо момче, което нямало повече от 18 години и което имало съвсем женско лице. Около четириесет черни и блестящи очи се съсредоточили на това лице и счаквали да чуят неговите думи. Момчето

се приближило до еничар-агасъ, паднало пред него на колене и извикало с разтреперан глас:

— Аз побягнах от тиранствата на баща си и дойдох да се скрия под вашата победоносна десница и под байракът на великият пророк.

— Нека името господне бъде благословено отсега и до века! Аллахът е велик! — извикали турците и хванали се за брадите. — Ние те приемаме с отворени обятия. Стани и бъди свободен. Който прославява името на Аллахът, той не трябва да се кланя пред никого и никому.

— Аз ще да стана само тогава, когато се обещае да ме защитавате и когато ми дадете дума да изпълните една твърде нищожна моя просба.

— Говори — казал еничар-агасъ. — Ние сме готови да изпълниме желанието ти.

— Аз ви моля да ме изпроводите в Едирне и да помолите своите приятели да ме изведат пред Негово величество султанът, комуто желая да открия някои държавни тайни — казало момчето.

— Сам бог ни помага — казали турците и плеснали ръцете си.

— Да го изпроводиме довечера заедно с ранените и с калугеринът — рекъл еничар-агасъ.

— Твоят съвет се приема — казали предводителите.

— Стани сега и целуни на главният имамин ръката — казал еничар-агасъ на момчето. — Ти си вече наш. Ако бъдеш честен и мъжествен, то аз ще да те осиновя и ще да те направя човек.

Момчето станало и целунало ръцете на сичките стари предводители. В това време лицето на това момче горяло като божур; а очите му блестели като две звезди. Турците гледали на това чудно лице и чудили се на неговата хубост.

— Дозвовете ми сега да ида в някой празен шатор и да си почина — казало момчето. — Аз съм уморен.

— Но ние заборавахме да те попитаме кой си ти и отде си? — казал един от предводителите.

— Аз съм син на един гръцки болярин, който владее обширни земи близо до Серес. Аз ще да ви предам ключовете от две яки крепости.

Еничар-агасъ повикал един войник и заповядал му да

заведе момчето да си почине в един от предводителските шатери. Когато това момче излязло вън и когато се приближило до назначеният за неговото почиване шатор, то го срещнал един хром човек, който продавал мекици и милинки, и рекъл му:

— Купи ги... Евтино ги продавам... Ако ги купиш сичките, то аз ще да ида при децата си и ще да им занеса здраве и живот.

— Иди и почакай зади шаторът ми — казало момчето. — Когато се пробудя, то ще да купя и мекиците ти, и милинките ти. Сега ми се не яде... уморен съм.

Продавецът тръгнал към войниците, пригласил ги да си купят мекици и пял им някаква си безсмислена песен; но след десетина минути той се върнал назад, седнал до шаторът, в който се намирало момчето, турил ухото си до платното и преправил се на заспал. След малко време из шаторът се зачул тънък и тих глас:

— Тука ли си, чичо Цончо?

— Тука съм — отговорил старият хайдутин.

— Иди колкото се може по-скоро при Стояна и кажи му, че тая вечер ще да тръгнем за Едирне. И архидяконът ще да върви с назе. Прибързай...

— А ще ли иде с вазе и Радослава? — попитал Цончо.

— Не зная.

След няколко минути Цончо бил вече далече; а Зоя седяла в шаторът и кроила планове.

«Аз ще да изпълня желанието си — мислила тя. — О, отмъщението ми ще да бъде страшно! Но аз трябва да бъда осторожна. Турците ми казаха, че ние ще да тръгнем, когато притемнее, защото болните и ранените не могат да търпят дневната горещина. Сам бог ми помага. Напред, Зойо! Твоите страдания се приближават към своят край. Аз трябва да спя до довечера и да не излизям вънка. Но кой ще да ме познае? Аз съм се изменила така, щото и самият сатана не би можел да каже: «Това е Зоя.» До довечера... Търпи, душо!»

*

Около петдесет души войници слезли от Доспатската планина и упътили се към Марица. На това място Ма-

рица текла по права линия по една голяма равнина и нейните брегове били обрасли с диви върби, с лещак, с диво грозде, с дренки и с различни други ниски храстеци. Тая горица е била дотолкова гъста и дотолкова търниста, щото ни един коняник не е бил в състояние да дойде до самият бряг на реката; но в това също време тия непроходими места са се пресичали доволно често и на някои места са расли високи дъбове, диви черници, сребренисти тополи, кичести орехи и диви круши. Между тия високи и ниски горици са се намирали и празни пространства, следователно тая местност е давала на човекът доволно важни преимущества, ако само той е имал намерение да се скрие и да следи за движението на своите неприятели, които на всеки случай би трябвало да вървят по единственият път под Доспатската планина, който водил за Едирне. Разбира се, че през нощта неговата безопасност би била по-неопределена и че неговото щастие би зависило единствено от ония предосторожности, които е той предприел за своите действия. Гореказаните войници се приближили полекичка до една от гореказаните горици с голяма предосторожност, слезли от конете си, повели ги между по-рядко растущите дървета, а сами се скрили в най-непроходимите храстеци. Предводителят на войниците е бил млад и едър човек. Из сичко се видело, че той се е решил да извърши някое юнашко и отважно дело. Царувало дълбоко мълчание. Захванало да се смръква. Няколко звездици се появили вече на ясното небе; цели милиарди комари захванали да свирят из въздухът; няколко сойки закръкали по дърветата; жабите захванали да разпяват своят концерт; а двоеногите животни се боели вече да излязат из къщите си и да се наслаждават с красотите на величествената природа... Ония времена са били опасни и за най-силните живи същества...

— Наредете се и гледайте добре — казал началникът на войниците. — Аз мисля, че след един час тия непременно трябва да преминат оттука.

— А ако прегаят реката по-горе? — попитал един от войниците. — Водата е малка...

— Ако се решат да прегаят реката по-горе, то ще да се попаднат в ръцете на княза Георгия. Но аз съм уверен, че тие ще да преминат оттука... През това място

преминуват почти сичките пътници. Не убивайте никого. Ние трябва да ги изхватаме живи. . .

— А ако са мнозина? — попитал друг един войник.

— Ако са мнозина, то ще да ни помогне княз Георги и дядо ви Цончо — отговорил началникът. — Княз Георги поведе със себе си около сто души отборни юнаци, а при Цонча се намира цяло едно отделение. . . Но я почакайте! Не чуете ли нещо? Чини ми се, че някой върви из пътят. Я легни, Петре, и послушай чуят ли се конски копита. Сам бог ни помага. . . Месечината захваща да изгрива.

Един от войниците легнал, турил ухото си на земята и захванал да слуша; но след няколко минути той се изправил, обърнал лицето си към север и рекъл:

— Приближават се. . . Аз мисля, че са повече от двайсет души. Освен това с тях има и кола. Скърцат повече от десет ости. . . Аз се боя да няма и пешаци.

— Ако е така, то ние ще да повикаме и Цонча — казал началникът. — Чакайте. . . — После тия думи той се изкатерил като дива котка на едно от най-високите дървета, обърнал се към запад и захванал да буха така изкусно, щото от планинските скали му се обадили няколко истински бухали. . .

— Тая нощ ще да бъде твърде кървава — казал един стар войник.

— Ти, както се види, си оглушал — отговорил друг един войник. — Не чуеш ли, че боляринът ни казва да не нападаме и да не проливаме кръвта си напразно?

— И ти си го разбрал, както трябва! — казал трети.

В това време Стоян слязъл от дървото, наместил се на първото място и рекъл:

— Я легни пак, Петре, и виж дали се приближават. От дървото се не види. Пътят е преграден с високи дървета. Месечината е дотолкова ясна, щото доброто око би могло да преброи неприятелят на пет хиляди крачки, но гората е гъста. . . А везахте ли устата на нашите коне? Аз се боя да ни не открият. . . Моят кон има, обичай да пърха като звяр.

— Приближават се — отговорил Петър. — Аз мисля че от назе до тях няма повече от хилядо разкрача. Един от конете им цвили. . . Чуете ли? Из всичко се види, че тия вървят полека.

— Пригответе се, момчета! — казал Стоян. — Ние сме длъжни да нападнеме изненадано. Аз ще да напада на тях първи и ще да ви извикам: «Хватайте ги, момчета! Дръжте ги, юнаци!» — а вие се пуснете, земете оружието им и вежете ги. Вардете се да не убиее някого.

— Това не може да бъде — казал един от войниците. — Ако не избиеме ние тях, то ще да избият тия нас.

— Слушайте приказанията ми и не дърдорете — казал Стоян. — Моята воля трябва да бъде изпълнена буквално.

— Нека бъде така — казал войникът. — Мене е сѐ едно. . .

— Мълчи и слушай — продължал Стоян. — Тия турски войници завождат в Едирне сестра ми и нейният похитител. . . Ако нападнеме на тях с кървав бой и с особена жестокост, то твърде лесно можеме да погубиме и ония хора, които са длъжни да живеят. Освен това с тях се намира и оная жена, която дохожда вчера заран при назе и от която секи от нас трябва да очаква голяма полза. . .

— Приближават се. . . Близо са вече — казал Петър и турил пръстът си на устните. — Аз мисля, че няма пешаци.

Стоян разгледал положението на момчетата си, занял едно доволно добро място, от ксето се видел пътят, и извадил мечът си. След няколко минути той видял вече десетина кола, в които били впрегнати волове и след които вървели двайсет и пет души коняници. Само пред колата вървели двама души пешаци и разгледвали пътят. Когато колата достигнали до онова място, дето се скривал Стоян и неговите другари, то началникът на коняниците им заповядал да се запрат и да си починат. Колата били наредени така, щото между тях се образувал правилен и доволно голям триъгълник. След малко време на тоя триъгълник бил наложен огън и множество болни и ранени слезли от колата и отишли да се греят. Произходила голяма гълчотевица. Едни цепили и кършили дърва, други секли месо, трети търсили из колата своите торби, четвърти пели, а пети се борили.

— А де е попът? — попитал един от турските войници.

— В колата е — отговорил друг един войник.

— Викай го да дойде при мене.

След няколко минути Стоян видял как архидяконът слазя от колата и как се приближава към огънят. Никой не може да си представи какво е произходило в онова време на Стояновото сърце. . . Той бил готов да изскочне из шумака, да хване своят върли неприятел за гушата и да го удави с два пръста; но благоразумието го удържало на мястото му и накарало го да чака още малко време. Когато архидяконът дошъл при огънят, то турчинът му погледал в очите и рекъл му:

— Мене е дошел кеф да те накарам да ми поиграеш.

Другите войници се засмеяли.

— Играй, играй — викали тия. — Ние желаеме да погледаме как играят гяурските попове. Ако се откажеш да ни поиграеш, то ние ще да ти обръснем и брадата, и главата, и мустаките. Играй!

Архидяконът захванал да подскача.

— Донесете повече дърва и накладете по-голям огън — казал началникът. — Не види се. . . Идете и насечете дърва.

Трима души тръгнали към гората, в която се намирал Стоян и неговата чета.

— Момчета — казал Стоян тихо, — гледайте да ги хванете и да им затъкнете устата да не викат.

Когато трите сенки се приближили на две крачки от дружината, то няколко души от Стояновите юнаци скокнали, хванали ги за гушите и търколили ги на земята. Един от тия хора, който се попаднал в ръцете на Стояна, успял да го хване за ръката и да произнесе името му.

— Ти ли си, Зойо? — попитал Стоян и попил хванатото лице по гърдите.

— Аз съм — отговорила Зоя тихо. — Сестра ви остава в лагерът. Нападайте смело. Еничар-агасъ се не съгласи да я изпроводи в Едирне. Той се надее да добие от вас големи награди. . . Нападайте, дорде не е станало късно.

— Вървете, момчета, след мене и дръжте се юнашки — казал Стоян тихо. — Само архидяконът трябва да остане жив. Колете без никакво милосърдие. Вървете полека на кормите си. . .

След няколко минути, когато Стоян и неговата дружина се намирали вече на няколко разкрача от колата,

българските юнаци скокнали накраки, спуснали се към турците и извикали:

— Предайте се живи, ако не искате да изгубите главите си!

— Дайте оружието си! — извикал Стоян.

— Турците не са научени да умират като мокри кокошки — казал началникът на турската чета и спуснал се към Стояна с ножът в ръка.

Захванал се кървав и решителен бой. Няколко души и от двете страни лежали вече на тревата и боят би се продължил до последната крайност, но в това време пристигнал дядо Цончо със своята чета и турците били хванати и обезоружени. Но Стоян не гледал вече на нищо и не търсил никого. Пред него се намирал отец архидякон с уплашено лице и със закървавени очи и очаквал своята последна минута.

— Ти няма да умреш — казал Стоян. — Твоят живот ми е много по-потребен, нежели твоята кучешка кожа.

*

В една зелена гора, която се намирала на Доспатската планина между Станимака и Попово село, били събрани около две хиляди души български войници, които се разговаряли за бившите свои сражения и които се приготвяли да нападнат на неприятелят изново. Мнозина от тях били ранени и лежали на тревата.

— Ранените трябва да се изпроводят колкото се може по-скоро в градът и да ни развежат ръцете — говорил Стоян.

— Хайде да ги оставиме в Бачковският манастир — казал един от войниците.

— Боя се да не бъдат предадени — казал Стоян. — Освен това пленниците могат да ни направят главоболия. . . Ако се решиме да ги заключиме в Бачковският манастир, то ние сме длъжни по-напред от сичко да затвориме заедно с тях и гръцките калугери, и станимашките първенци. Видите ли вие с каква ненавист ни гледаха калугерите? Един от тях се е осмелил даже да подкупува нашите стражари и да ги моли да пуснат архидяконът.

— Ако е така, то трябва да се заключат и калугерите — казал Цончо.

— Нека бъде така — извикали войниците. — Но ние трябва да повикаме архидяконът и да го помолим да ни прочете своя калугерски устав. Неговото словесно стадо желае да послуша още веднъж проповедите му и да се възползува от наставленията му.

Стоян навел главата си, помислил малко и заповядал на стражарите да изведат архидяконът, но в това време пред него се изправил Петър Ловджият и казал му няколко думи на ухото. Тия няколко думи произвели на Стояна такова голямо впечатление, щото неговото лице приняло извънредно весело виражение и той хванал Петра за ръката и повлякъл го към шумакът.

— Оставете ме, момчета! — казал той. — Аз желая да поговоря с бая ви Петра насам.

Момчетата отстъпили на няколко крачки, но лицата им били обърнати към своя любим войвода. Стоян посочил с пръстът си към земята и седнал. Седнал и Петър.

— Разказвай сега — казал Стоян и потупал Петра по гърбът.

— Оная заран ние се известихме, че турските войски се приготвяват да тръгнат и че в лагерът им ще да бъдат оставени само двесте души коняници. Зоя, която в онова време се намирал вече в лагерът, ни извести, че сестра ви е заведена в турското село Ебибче и че се намира в къщата на ходжата. «Ако княз Георги желае да спаси бедното момиче — беше казала тя на един наш човек, — то нека нападне на селото колкото се може по-скоро, защото утре вечер в това село ще да бъде изпроводена силна стража.» Чудна и страшна е тая жена! Когато княз Георги ѝ позволил да се върне в турския лагер и да изпълни някакви си свои обязанности, то тя му беше рекла така: «Аз се обещах Стояну да му направя добро, а моето обещание трябва да остане свято и безгрешно. Сестра му ще да бъде спасена. . . Ако не успея да изпълня желанието си, то ще барем да умра заедно с нея. . . Аз нямам вече на тоя свят други цели. Моят най-върли неприятел се намира в ръцете на такъв един човек, който ще да отмъсти и за мене, и за себе си. Но аз не трябва още да умирам. . . Аз съм се решила да направя преди смъртта си още едно страшно и нечувано дело.»

Когато тая чудна жена дошла в турския лагер, то разказала на турските началници, че е побягнала във времето на нашето сражение с техните отделения, които бяха изпроводени да заведат болните и ранените в Едирне, че нашите войски са я преследовали с голямо усърдие и че тя е била спасена само от providението. Турците ѝ по-вярвали.

— А какво мисли да прави сега княз Георги? — попитал Стоян.

— Какво ще да прави! Вие твърде добре знаете, че после вчерашното сражение той не е в състояние да предприеме такъв важен поход. Ако Ебибче и да не е укрепено място и ако в него и да се не намират въоръжени войници, то турските войски могат да му дойдат на помощ и да унищожат нашите планове. Княз Георги мисли, че вашите чети трябва да се върнат назад и да му помогнат да изпълни желанието си. «С хилядо войника се не върши работа» — каза той.

— Това не може да бъде — рекъл Стоян и поклатил главата си. — Княз Георги твърде добре знае, че царят е заповядал да се върне колкото се може по-скоро в Пловдив и че баща му не одобрява нашите действия. Вие сте се известили вече, че турците са се решили да нападнат със своите най-големи сили на нашите восточни страни и да ни пресекат сношенията със столнината. . . И така, отечеството ни се намира в Голяма опасност. . . В Търново, в Шумен и в Сливен няма войска. . . Боже мой, научи ме какво да правя? Аз обичам сестра си и готов съм да пролея за нея и последната своя капка кръв, но в това също време аз обичам и отечеството си. . . Но ти пак ми не каза какво мисли да прави княз Георги.

— Княз Георги ме изпроводи нарочно да те стигна и да ти кажа да се върнеш назад колкото се може по-скоро — отговорил Петър. — Аз мисля, че ако си захванал едно дело, то трябва и да го свършиш. . . Освен това ни един честен човек не би се решил да остави сестра си в такова страшно положение и да ѝ не помогне. . .

— А прочели ли сте вие писмото на Ивана Шишмана? — попитал Стоян и извадил из пазухата си една хартия. — Слушай какво ни пише царят и кажи ми какво да правя.

Ивановото писмо имало такова съдържание: «Най-

главната причина, която е довела отечеството ни до днешното незавидно положение, е тая, че секи работи по своята воля и че съгласието одавна вече няма с назе нищо общо. В името на нашето бъдеще и в името на нашите прадеди ви заповядам да се върнете колкото се може по-скоро назад и да се покорите на необходимостта. Аз и сам твърде добре знам, че секи честен брат е длъжен да защитава сестра си и да преследува нейните гнуснави похитители; но войниците имат и други милион пъти по-свещени обязанности. . . Ако спасиме България, която е окружена от сяка една страна с неприятели и която се люлее над пропастта, то ще да спасиме и себе си, и сестрите си, и братията си, и светините си; а ако я изгубиме, ако претърпиме поражение, то сичко ще да бъде потъпкано, унищожено, обезчестено и обърнато наопаки. Който желае да уварди частното, той е длъжен да обезпечи по-напред общето. Върнете се колкото се може по-скоро. Ако ни помогне бог да удържиме победа над нашите неприятели, то първата моя длъжност, първото мое предложение, първото мое условие при заключението на мирът ще да бъде спасението на сестра ти. От вас и от вашето решение зависи твърде много. Ние сме длъжни да разделиме войската си и да изпроводиме подкрепление на ония наши крепости, които се намират по восточната част на нашето отечество. Известих се из достоверен източник, че султанът е заповядал на своите войски да стъпят в Дунавска България и да вървят към Търново. Нашите тайни са открити. . . Боже мой, мозъкът ми се върти в главата! Аз съм захванал да подозрявам и синът си. Кажете ми, кой е можел да знае, че нашите восточни крепости са останали без войска? Ах, нашето лекомислие и нашата наивност ще да опустошат земята ни и ще да убият и последните останки от нашето благосъстояние!»

Когато писмото било прочетено, то Стоян го спрегнал, турил го в пазухата си и рекъл:

— Кажете ми сега, трябва ли аз да се покоря на царската воля, или не?

Петър се навел, помислил малко и рекъл:

— С нашите две хиляди войника ние можеме да направиме много повече, ако нападнеме на оставеният турски лагер и на еничарските стражари, нежели ако се съединиме с главната войска. Освен това ние можеме да

направиме и едното, и другото. . . Разказват, че ние ще да намериме в оставеният турски лагер и множество потребни за нас военни принадлежности. . . Турците са твърдо уверени, че ние никога няма да се осмелиме да нападнеме на оставеният под защитата на двесте души коняници лагер и че нам не са познати техните тайни. . . Тряба да се възползуваме от тяхната глупост. Аз те съветувам да послушаш гласът на здравият разум. Помисли си какво ни казваше Зоя? Тая жена ще да ни направи голяма полза. Послушай нейните съвети. . .

След няколко минути после тоя разговор Стоян повикал войводите на четите и обявил им, че той е намислил да се върне назад и че княз Георги иска неговата помощ.

— Турците са повдигнали своите войски към север, а в лагерът им, който се варди само от двесте души коняници, са оставени голямо количество оръжия и други различни военни принадлежности — казал той. — Княз Георги ни съветува да се възползуваме от обстоятелствата и да отнемем барем стотина коня.

— А какво се говори в царското писмо? — попитал един от войводите.

— Ние ще да бъдем след два дена в Пловдив — казал Стоян. — Бъдете уверени, че царят няма да ни укори за нашето юначество.

Войводите помислили малко, погледали се няколко минути и рекли:

— Ако княз Георги и вие ни заповядате да направиме така, то ние сме длъжни да се повиняваме.

Стоян повикал Цонча настрана и рекъл му тихо:

— Ти, Цончо, трябва да идеш в Пловдив и да явиш на царят, че обстоятелствата ни принуждават да не послушаме тутакси волята му и да останем на Доспатът още два дена. Разкажи му сичко подробно. Не скривай нищо. . .

— Аз те съветувам да избереш друг някой изпълнител на твоите желания — казал Цончо. — Ти твърде добре знаеш, че байо ти Цончо не може да яде кокошки в онова време, когато неговите другари се колят с неприятелят. Освен това аз не желая да се срещам в това време око с око с царят и с неговите стари боляри, които искат от нас повиновение и послушание. Прати другиго.

— Но ти отиваш от нашата страна, следователно

царят ще да се сърди и ще да вика не против тебе, а против нас — казал Стоян.

— Пратете другиго — повторил Цончо и тръгнал към дружината си.

— Иди после това и работи с подобни хора! — казал Стоян и тупнал кракът си о земята. — Началникът му говори едно, а той прави друго. Секи иска да работи по своята воля и да изпълнява своите лични страсти. . . А какво правя аз? Аз осъждам другите, а заборавам себе си. . . Това е непростително! Царят ме вика да му ида на помощ и да съединя четите си с неговите войски против неприятелят, а аз съм станал роб на своите частни страсти и на своите сърдечни стремления. Аз и сам твърде добре знам, че моят постъпък е крайно престъпление и че от това престъпление твърде лесно могат да произлязат нещастни последствия и за моето отечество, и за моите братия, и за моята сестра, и за мене сами; но мога ли аз да оставя сестра си в ръцете на турците и да оскверня костите на майка си и името на баща си! Разумните хора говорят, че секи честен и народолюбив човек е длъжен да заборава своите семейни обязанности и своите лични страсти, когато на отечеството му грози явна опасност и когато от неговото благоразумие зависи спасението му. Мнозина са пожертвували и жените си, и децата си, и родителите си за доброто на отечеството си. . . А аз? Боже мой, научи ме какво да правя. Напред или назад?

— Ние сме готови — казал един от войниците.

— Нека ни помага господ бог — казал Стоян и тръгнал пред момчетата.

*

Една заран, когато жълтата пшеница захванала вече да узрява и когато по лозята висели вече изобилни плоди, на небето се появил такъв един облак, който затемнил слънцето и който се повдигал от юг към север доволно бързо. Селяните излезли из къщата си, кръстили се, плакали и гледали към тоя облак със страх и с трепет. Не преминал нито четвъртина час, а тоя страшен облак се спуснал на земята и опустошил полетата от Едирне и до Дунавът. Тоя облак е бил съставен от скакалци.

— Бог се е разгневил на нас за нашите прегрешения — говорили едни.

— Бог е намислил да ни накаже от всяка една страна — говорили други.

— Аз мисля, че и турците са изпроводени от бога да опустошат земята ни и да ни накажат за нашите несъгласия и за нашите братоубийства — говорили трети.

— Ако не можеме да се борим със скакалците, то не трябва да се борим и с турците — говорили четвърти.

В това време полето, което лежало между Загоре и Едирне, се покрило и с други още по-черни облаци. Нивята, селата, ливадите и горите били запалени от турските войски и гъсти облаци дим се повдигали към ясно-то небе, което гледало на хорските нещастия равнодушно и което се смеяло на техните молби и поклони. Гълчотевиците на еничарите, пърханието и цвилението на конете, риданията на жителите и писъкът на майките допълняли останалото. Аз свободно мога да кажа, че даже и Картаген не е видал такива ужасни картини, каквито са виждали ония народи и народности, в земите на които е стъпяла турска пета. Младите момчета са били земани в плен и турчени насила; момичетата и младите жени са били безчестени посред улиците; бащите на семейства и старците са били убивани като кучета; а малолетните деца са се изпроваждали дар на Баязида за неговите бъдещи подвиги. Цели реки кърви потекли от восток до запад, хиляди жертви гинали почти секи час, мъртви тела се търкаляли по пътищата, по селските улици и по полетата, без да има кой да ги закопае, множество малки дечица горели в запалените къщи, простирали своите ръчици и искали помощ. . . С една дума, турските ордии опустошали богатите, плодородните и гъсто населените български крайове така също, както и скакалците: скакалците опустошали растенията, а турците живите същества. А какво е правила в онова време главната българска войска? Какво са вършили българските боляри и техните съюзници? Тия защитници на българската свобода се карали между себе си, преследували един другиго, клеветили се и били готови да въстанат един против други. Напразно Иван Шишман, Георги Шишман и Страшимир Шишман се старали да воведат мир и единодушие между своите развалени, полуогърчени и завистливи бо-

ляри; напразно българският патриарх проклинал из Търново непокорните и слабоумните; най-после напразно простите войници грозили на своите предводители, че ще да ги изколят като врабци. Едни от предводителите на войските говорили; че Иван е длъжен да остави Пловдив и да иде в България със сичката своя войска; други говорили, че тая войска трябва да се раздели на три отделения, от които едно да иде в България, друго да остане в Пловдив, а трето да варди Банските клисури; а трети искали да останат на своите места и да дочакат неприятелят в пловдивските крепости. Иван разделял мнението на вторите. С него се съглашавал и Страшимир.

— Ние не сме в състояние да се бориме с неприятелят гърди с гърди и да предприемаме главно сражение — говорил той. — Ние трябва да нападаме на него само тогава, когато предвиждаме явен успех. . . Нашите войски трябва да бъдат разделени. Ако бъде победена едната част, то другите две ще да победят.

— Ние се не съглашаваме с твоите убеждения — викали болярите и разказвали му старата приказница за съединените братия.

Оная заран, за която аз говорих по-горе, Шишмановците стоели на крепостта и гледали към изток. Лицата им били мрачни, печални и бледни.

— Нашите слаби страни са известни на неприятелят — казал Иван и навел главата си. — Ние сме продадени. Сливен ще да бъде земен без никакви кръвопролития. Но кой е можел да открие на турците нашите тайни? Кой е можел да им разясни положението на нашето отечество? Вие твърде добре знаете, че нашите господарствени тайни са известни само на десетина души от най-първите наши боляри. . .

— Да оставимеш прошедшето и да помислиме за настоящето — казал Страшимир. — Ние сме длъжни да прибързаеме и да предприемеме решителни мери против произходящото зло. Тряба да се работи. . .

— А какво трябва да се работи и как трябва да се работи, когато между нашите боляри произхождат такива раздори и когато между нас не съществуват двоица, които би мислили еднакво и които би се съглашавали между себе си? Нашето положение е отчаяно. . .

— Аз те съветувам да събереш сичките боляри и

войводи и да им явиш своята воля. Ти си цар, ти си господарин, ти си началник. Ако някой дръзне да се възпротиви на твоята воля, то го изпроводи в темницата или на бесилницата. Другояче се не може. Тряба да знаеш, че и най-малката твоя слабост е убийствена за народът. Бъди строг и решителен.

— А ако произлезе междусобна война? — попитал Иван.

— Междусобните войни произхождат съвсем от други причини — казал Страшимир. — Войската е на твоята страна, следователно ти няма какво да губиш. Решавай се, дорде още не е станало късно.

Иван мълчал и гледал към изток. В това време хоризонтът се покрил с черни облаци дим и една довольно голяма чета турски еничари се появила на полето, което лежало между Чирпан и Пловдив. Тая чета се приближала към градът и запалила още едно българско село. Страшимир хванал Иван за рамото, посочил му с пръст към полето и проговорил още веднъж:

— Решавай се.

— Нека бъде така — отговорил Иван.

Изведнъж турската чета се запряла и обърнала очите си към югозапад, отдето се показала друга една чета, която се приближала към еничарите довольно бързо. Вниманието на Шишмановците било обърнато към тая чета и тия дълго време се намирали в недоумение.

— Аз мисля, че тая чета принадлежи на Стояна и на моят син — казал Страшимир. — Аз познавам нашите юнаци по конете и по оружието.

— Това не може да бъде — отговорил Иван. — Стоян и неговите другари са били оная вечер близо до Бачковският манастир. Аз мисля, че тия ще да бъдат днеска в градът ни. Аз им заповядах строго да се върнат назад колкото се може по-скоро и да съединят четите си с нашите войски. . . А Стоян е благоразумен и послушен момък. До днешният ден той е бил един от най-любимите мои поданици и войводи. За Георгия аз не отговарям. В жилите на това момче тече Шишмановска кръв; а Шишмановците са твърдоглави хора. — Иван се засмехал на своята забележка от сè сърце.

— Аз те уверявам, че тая чета е Стоянова — казал Страшимир.

— Ако е Стоянова, че тоя човек трябва да е шестокрилец — рекъл Иван.

Не преминал нито половина час, а двете чети се срещнали и между тях произлязъл страшен и решителен бой. С българската чета се съединили и погорелите селачени, които нямали вече какво да губят и какво да жалеят. Тая битка се продължила до самият вечер. Когато захванало да притемнява и когато черната нощ покрила бойното поле, то Иван се обърнал към братя си със следующите думи:

— Хайде да идеме в оръжиехранителницата и да свикаме военен съвет. Ние сме длъжни да изпроводиме помощ на нашите храбри юнаци колкото се може по-скоро. Турската чета трябва да бъде нападната изненадано и от другата страна. Забележи ли ти с каква храброст се биеха нашите юнаци? Аз захванах вече да се уверявам, че предводителят на тая чета е Стоян. Моите посланици трябва да не са го намерили. . .

Военният съвет се събрал и проседял до самата зора, но не можел да реши нищо определено. Старите боляри и войводи желали да останат в градът и да дочакат неприятелят под самите градски стени; а младите викали, осъждали техните мнения, сърдили се, но не изказвали своите убеждения. . . Когато захванало да се разсъмва, то Иван Шишман станал величествено от столът си, повдигнал ръката си и извикал:

— Стойте, аз искам да ви докажа, че бог и народът ми са ме избрали не да бъда ваша играчка, а да ви заповядам и да управлявам земята си независимо. . . Войската тутакси трябва да се раздели на три части, из които една от тях ще да остане под моето лично управление, другата ще да се управлява от братя ми, а третата ще да иде на помощ Стояну под предводителството на синът ми. Слушате ли? Моята воля ще бъде изпълнена тутакси. Страхимире, бъди главен началник над сичката войска. . .

— Аз мисля, че ако приемем това ваше решение, то нашите сили ще да бъдат разединени и ние ще да претърпим окончателно поражение — казал един от старите боляри.

— Станимире, земи тоя непокорен старец и затвори го в крепостната темница — казал Иван. — Аз искам да

видя около себе си не мъдри и не плашливи съветници, а решителни и мъжествени войници. Доста сме се съветували, доста сме философствували, доста сме се гризли между себе си. Който не е с мене, той е против мене. Явявам секиму от вас, че отсега нататък аз ще да бъда ваш цар, а вие мои поданици. Тежко и горко ономува, който пожелае да каже «аз мисля» или «аз не ща!» Аз бях добър, а вие не оценихте моята доброта; аз бях кротък, а вие се подиграхте с моята личност; аз бях търпелив, а вие ми седнахте на вратът; най-после аз бях човеколюбив, а вие ме принесохте жертва на своите страсти. Днес аз земам могъщественият жезъл в ръката си и заповядам ви да се покорявате безусловно на моите заповеди и да уважавате моята воля. Ти, Георги, трябва да си избереши няколко души помощници измежду моите стари боляри и съветници и да вървиш тутакси на бойното поле. Избери най-старите. . . Ако са се родили по-рано от нас, то трябва и да умрат по-рано. Ако някой от тях се откаже да върви след тебе, то аз ще да заповядам Станимиру да го заведе в темницата и да го обеси пред темничните врата. Секи на местата си. . . Аз съм цар и самодържец на цяла България. . .

— Ние сме били сякога верни на тронът ти и на отечеството си, но. . . — казал един от старите боляри.

— Земи и тогава, Станимире! — извикал Иван и тупнал кракът си о земята. — Аз не желая вече да слушам никакви противоречия.

— Да е жив царят! — извикал Иван Голият и влязъл в оръжиеохранилището. — Аз съм дошел от страната на войниците да ви помоля да ги пуснете да помогнат на своите храбри братия, които се бият с турските сили в продължението на цели двайсет часа без никаква помощ. Ако се откажеш да удовлетвориш желанието им, то тия ще бъдат принудени да въоружат градските жени и да ги изпроводят да поднесат своята последна лепта на отечеството ни, което е останало без юнашки сърца, без верни синове. . .

— Слушате ли? — попитал Иван и обърнал се към болярите си, които стоели ни живи, ни мъртви и които се гледали като пукали.

— С Ваше величество иска да говори едно младо момче — казал Ивану един от стражарите.

— Нека влезе — рекъл Иван.

Пред царят се изправила Зоя.

*

По повелението на царят сичките боляри и войводи излезли във и при него останали само брат му, синът му и Зоя. Иван гледал на Зоя с особено любопитство и очаквал да чуе от нея важни новости. Лицето на тая чудна жена било весело и тържествующо. Из сичко се видело, че тя е успяла вече да изпълни своите по-главни желания.

— Разказвай по-скоро отде идеш и какви известия ми носиш. Изпълни ли своите намерения? Разузна ли сичко, щото е нужно? — питал Иван и гледал със съжаление на своята гостенка.

— По-голямата част от моите предприятия са свършени вече — отговорила Зоя. — Аз изпълних своите обещания свято и безгрешно. Най-главните мои желания бяха да хвана владишкият нечестивец и кръвопиец и да спася сестрата на Стояна. Аз изпълних вече своята длъжност.

— Стояновата сестра е спасена! — извикал Страшимир и плеснал ръцете си. — Това е още едно чудо! . . . Аз се известих, че това момиче е изпроводено в Едирне да украси султанският харем.

— Мъжеството, благоразумието, смелостта и честните стремления са всесилни — отговорила Зоя.

— А де е Стоян, де е Георги? — попитал Иван и навъсил челото си. — Аз им заповядах да се върнат в градът и да присъствуват на нашият военен съвет, но тия не послушаха моите съвети и . . .

— Не говорете, Ваше величество, против тия честити, честни, мъжествени и народолъбиви хора — каза Зоя, — Ако България да би имала няколко хиляди георгиевци и няколко стотини стояновци, то турците не би палили българските села и Баязит не би дрямал в Едирне между своите хубавици. В това също време, когато българските войводи, мъдрите боляри и храбрите войници седят в крепостта, предумват се като бабички и гризят се като гърци, то Стоян и неговата малка четица разбиха на няколко места неприятелят и доказаха му като два и два четири, че българското мъжество не е още угаснало и че Баязит има дело не с мокри кокошки и не със слаби жени, а с юнаци. Ако вие да би погледали с безпристрастно око на вчерашното сражение, то би трябало да се съ-

гласите с мене, че Стоян е направил онова, щото не би могла да направи ни най-силната армия. Стоян се биеше като лев, княз Георги режеше турските глави като прясно сирене, а техните храбри войници оставиха белият свят с песни и с възкличания: «Да живее България». Подобни юнаци се не раждат секи ден.

— Стига, стига си ги хвалила — казал Страшимир и из очите му капнали две едри сълзи. Иван така също се намирал в неестествено положение. Из сичко се видело, че страшният разказ на още по-страшната жена влязла доволно дълбоко в неговата душа, но той е бил цар, следователно сяка една негова сълза би се приняла за женска слабост. Иван е бил възпитан византийски.

— Разкажи ни сичко подробно — казал Страшимир. — Де е сега синът ми? Благополучно ли беше за нас сражението?

— Сега не е време да ви разказвам тия подробности — каза Зоя и посочила с пръст към полето. — Прибързайте да помогнете на своите храбри юнаци. . . Аз мисля, че и днеска ще да бъде кръвопролитно сражение. Ако не изпроводите колкото се може по-скоро достаточна помощ на малочислените юнаци, то утре преди зора ще бъдете обиколени от неприятелят. . . Освен това вие сте длъжни да пресечете път на ония турски чети, които отиват към Сливен. Аз се известих в турският лагер, че някои си гърци, които са се намирали в българска служба дълго време и които днес са променили вярата си и народността си, са посъветували турските войски да ударят на Сливен и да влязат в България, която била оставена без войска и без военни средства. От Стояновата победа зависи твърде много. Ако победите при Чирпан, то турските еничари ще бъдат принудени да отстъпят назад и да ви дадат време да помогнете на восточните области. . .

Иван гълтал сяка Зоина дума и чудил се на нейният ум и на нейната опитност. После няколко минути той заповядал на синът си да стане и да се приближи до него.

— Слушай, синко! — казал той. — Иди и изпълни своите свещени обязанности. Аз ти позволявам да избереши най-добрите и най-храбрите наши войници.

Непреминал ниго половина час после тоя разговор, а през Марица преминали вече около пет хиляди души добре въоръжени войници и упътили се към северозапад.

Слънцето показало своите златни лучи, гъстата темнина отстъпила своето място на животът, черните облаци и върховете на високите дървета се позлатили, пиленцата хвърчели и чуруликали весело и безгрижно, а българските юнаци отивали радостно да умрат за своето отечество и свобода и да спасят децата си и унуките си от бъдещото робство и от неизвестните още страдания. Иван Шишман, Страшимир, Станимир и Зоя гледали из прозорецът към отдалечаващите се юнаци и сърцата им скачали в гърдите. . .

— Нашата гордост ще да пристигне во време на бойното поле — рекъл Иван и отрил очите си незаметно.

— Истина са гордост — проговорил Страшимир и обърнал лицето си към празното пространство. — Я погледай как горделиво играят конете им; я погледай как горделиво блесят мъзраците им; я погледай как горделиво се развяват перата на шапките им; я погледай с каква гордост и с какво самосъзнание гледат войниците към своите неприятели; най-после я погледай с каква радост и с каква гордост изпроваждат майките своите любими синове на бойното поле. . . Истина са казали едно време византийците, че ако нашите войводи да би приличали на своите войници, то България би била велика страна. А за какво си се замислил така, Станимire?

— А мога ли, кажете ми, да не мисля, когато сичките мои другари отидоха да пролеят кръвта си за нашето свещено дело, а аз останах в крепостта като сираче или като плашлив заец. Дозволете ми, Ваше величество, да ги догоня. . . Изберете друго да изпълнява моята длъжност. Аз не съм роден за градоначалник. . . Пуснете ме!

— Не бързай, мой сине Станимire! — казал Иван и поклатил главата си в знак на несъгласие. — Ще дойде и твоят ред. Ти трябва да умреш заедно с мене. Кой знае какви още кървави битки ще да последуват след тая! Ние сме длъжни да погинеме сички на бойното поле и да спасим децата си и земята си. Ти трябва да останеш при мене и да ми замениш синът. Старите хора трябва да окружават себе си с млади и със зелени сили. А ти, Зойо, трябва да ни разкажеш как е измъкната Стояновата сестра из турските ръце и от кого е тя избавена. Аз желая да знам как се е случило това чудно дело.

— Твърде просто — отговорила Зоя и погледала с недоумение към царят. — За храбрите е сичко възможно. Княз Георги, Стоян и техните другари нападناха на турските чети, които бяха оставени да вардят лагерът при Ебибче и които бяха обзавани да заведат Радослава в Едирне, разбиха ги окончателно и избавиха многострадащата мъченица. Това бедно момиче беше заприличало на жив мъртвец. . . Княз Георги се спусна, грабна го, качи го на конят си и изгуби се изпред очите ни. Аз мисля, че тя се намира вече на някое безопасно място. Стоян мислеше да доведе сестра си в Пловдив, но това беше невъзможно. Турските войски бяха пресекли пътят. . .

Зоя продължала своя разговор още няколко минути, Но Иван и Страшимир я не слушали вече. Тяхното внимание било обърнато към онова място, което решало съдбата на България. Щом се развиделило, то двете чети, които преди осем часа били принудени да прекратят своите нападения по причина на темната нощ, възобновили изново своето сражение още с по-голямо ожесточение и още с по-страшна ненавист. Тоя ожесточен бой се продължал повече от един час. Най-после българите, които били много по-малочислени от турците, захапали да отстъпят.

— Напред, юнаци! — извикал турският предводител и. . . върнал се назад. Той видял приближаващата се българска чета и вдървил се като истукан. — Дявол да ги земе — казал той и захапал мустакът си. После това той повикал няколко души от своите най-добри коняници и заповядал им да идат колкото се може по-скоро, да стигнат главната армия и да искат помощ. Но българските юнаци се приближали сè повече и повече и след два часа тия се смесили със своите другари и нападнали с голямо юначество на уплашените вече неприятели.

— Аз би желал да бъда заедно с тях — казал Иван и погледал към брата си.

— И аз се не отказвам — отговорил Страшимир.

— А аз ви се моля още веднъж да ме пуснете — проговорил Станимир. — От тая битка зависи сичко. Аз съм слушал от опитни хора, че ако турчинът изгуби първото сражение, то той не е вече за нищо и за никакво. Знаете ли какъв е моят план? Аз мисля, че турската армия ще

бъде принудена да се върне назад и да гмугне на срсите чети; а ако се случи това, то и ние трябва да бъдем готови, защото бързите действия почти сякога доводят до добри последствия.

— Ти говориш умно — казал Иван. — Ако главната турска армия се върне назад, то ние ще да имаме такава страшна битка, каквато не е бивала други път под ясното небе.

Битката се продължала. Множество мъртви тела се търкаляли вече по земята и плували в своята собствена кръв; множество коне бягали по полето без стопани и без седла; прахове, писък, викове и попържни се повдигали към ясното небе от всяка една страна; множество селяни оставяли своите села, жените си и децата си и тичали да помогнат на своите ближни; а сражението се продължало още с по-голяма енергия и още с по-безстрашливо юначество. Но ето, българите остават побелители, турците отстъпят и бягат разпръснато, а българските коняници ги преследоват и колят ги като говеда. Иван гледал на сичкото това с разтреперано сърце и с особена радост.

— Нашите лела отиват твърде добре — казал той.

— Ние трябва да излезем колкото се може по-скоро из града и да не даваме на неприятелят да се опомни — казал Станимир. — Ако имате воля да чуете и моят съвет, то аз ще да ви посъветвам да направите така. Ние трябва да изведем по-голямата част от войската и да ударим на самата главна армия, която, като види разбичи най-яките свои чети, ще да падне с духът си и победата ще да бъде наша.

Иван помислил и заповядал да се събере изново военен съвет. Разбира се, че и на това събрание, както и на сичките други по-напредни български събрания, всеки един болярин и всеки един войвода желал да наложи своето частно мнение, ако, да кажа право, това мнение и да не произхождало от чисто убеждение и от искрено доброжелание. В това време Иван се известил, че няколко души от неговите боляри и войводи са побягнали в турският лагер и че из градът се е появило неудоволствие и явен ропот против неговите насилия.

— Нашият градоначалник е обесил тая нощ един от най-първите тукашни граждани и две неизвестни личности — казал един от болярите, който имал свършено

гръцко лице. — Ако той и занапред постъпя така с вашите поданици, то народът ще бъде принуден да въстане и да повика на помощ турците.

— А за да не може да въстане и за да не може да повика турците на помощ, аз ще да заповядам Станимиру да избеси сичките подозрителни личности, които са успели да се развратят до най-крайната степен от гръцките проповеди и които не приличат вече нито на хора, нито на християни — казал Иван и навъсил челото си. — Кажми ти, каква причина е накарала твоите боляри да побягнат в турският лагер и да предадат господарят си и отечеството си?

— Вашите строгости и вашите преследования — отговорил боляринът.

— Не неговите преследования и не неговите строгости, а българското доверие и българското гостоприемство — казал Страшимир и погледал с голямо презрение на гръцкият българин. — Аз одавна вече съм казал на брата си, че нашето отечество ще да бъде щастливо и могъществено само тогава, когато бъде очистено от сичките гръцки помии и от сичките съмнителни личности.

— Кажете Станимиру да изпълни волята на брата ми буквално. . . — казал Иван. — Половината от войската трябва да иде на помощ на нашите чети. . . Непокорните трябва да се избесят, а подозрителните да се изгонят из градът. Нека идат да се целунат с турците!

— Бесилницата е най-благотворително средство в подобни случаи — казал Страшимир.

— Не противоречи ми и ти — отговорил Иван.

— Одавна би трябало да направите това! — извикали няколко души от младите войводи.

*

В една гъста и зелена горица, която се намирала до полите на Доспатската планина, седяла една малка четица и почивала си. Юнаците лежали под дърветата и спали, а стражарите ходили насам-натаък и гледали с голямо внимание към всяка една страна. Под един дебел и кичест дъб седели княз Георги, Радослава и Петър

Ловджият. Лицата на тия три чисти и честни божи създания били весели, щастливи и тържествующи.

— Тряба да се бърза — говорил Петър Ловджият. — Нашите другари се намират вече на бойното поле. Здравко, който се изкачи на планината да види към коя страна е тръгнала Стояновата чета, говори, че между Чирпан и Пловдив произхожда важно сражение и че из градът е излязло на бойното поле порядочно подкрепление. Здравко говори още, че българските юнаци са удържали блестяща победа и че турците са били принудени да отстъпят. . . А ние седиме като бабички и подсмърчаме!

— И сичкото това става за мене! — казала Радослава и въздъхнала. — Ако да не би била азе, то вие би се намирали при своите другари и изпълнили би своите свещени обязанности. Когато отечеството се намира в опасност, то трябва да се остави настрана сяко частно дело.

— Общото дело е съставено от частни дела — казал княз Георги. — Който се отказва да помогне на страдащата личност, той ще да се откаже да защитава и общото дело. Ако ние да би те оставили в ръцете на нашите неприятели и ако да би пожертвували честта ти, то турците би имали пълно право да мислят, че ние сме за нищо и за никакво и че нашата храброст се намира в тилът ни. Видя ли ти с какъв страх и с какво отчаяние гледаха на нас храбрите еничари, когато ние нападناхме на тях при Ебибче и когато им заповядахме да положат оружието си? Най-напред тия се възпротивиха и удариха на нас с голямо ожесточение и с отчаяно мъжество; но когато видяха Стояновите чети и когато нашият дядо Цончо се качи на дървото и повика на помощ несъществуващите чети, то тия отстъпиха назад и предадоха се като жени. . . Но ние бяхме дошли не да се биеме, а да избавим тебе. Когато аз се известих в чия къща се намиращ, то явих на моите другари на кое място да се намериме, грабнах те и побягнах. Какво е правил после мене Стоян и неговите другари, аз не зная.

— Тия везаха турските войници, земаха им оружието и поведоха ги със себе си — казал Петър.

— Аз се известих, че тия са намерили в неприятелският лагер множество нови оружия, които стрелят с огън — казал Георги.

— Това е истина — отговорил Петър. — Аз си земах

едно от тия оружия и тутакси тръгнах да те намеря на назначеното място. Скоро после това турците добили подкрепление и накарали Стояна да отстъпи и да се скрие в горите. И така, ние бяхме разделени на две части. . . Стоян мислеше да се съедини с назе, да заведе сестра си в Пловдив и да се разговори с царят за нашите бъдещи предприятия, но неговите планове останаха неизпълнени. Турците му пресякоха пътят. . .

— Хайде иди и разбуди момчетата — казал Георги. — Време е вече да се върви. Скоростта е половина победа. До градът остават още четири часа. Ние сме длъжни да влезем в градът тая нощ.

Петър станал и скрил се между дърветата, но скоро се върнал назад, хванал Георгия за ръката, турил си пръстът на устните и повел го надолу мълчешката и с голяма осторожност. Гората била гъста, между дърветата расло диво грозде, диви смокви, малина, дренки, трънки и множество други храстечи и затрудняли движението им; но нашите юнаци били опитни хора, отстранявали сичките тия препятствия и вървели напред така тихо и така леко, чегато са били направени от въздух. Когато дошли до една малка полянка, то Петър хванал Георгия за рамото, дал му знак да легне на земята и посочил с пръст към едно обрасло с висока трева място, отдето се чували няколко гласове. Георги легнал, турил ухото си на земята и рекъл тихо:

— Не чуе се.

— Пъпли по коремът си — му пошепнал Петър.

Двата юнака попъплали като зъме на коремът си и след няколко минути се намирали между тревата и видели пред себе си десет души добре облечени хора, които имали гръцки лица и които говорили между себе си гръцки.

— Ако да не би напълнили главата на Ивана и ако ние да би били по-дейтелни, то нашата хрътка би хванала добър заец; но ние, да ви кажа право, сме работили глупаво, несбмислено и неосторожно — говорил един. — Ние повикахме турците на помощ против варварите, а тия ни се качиха на вратът и захванаха да ни яздат като безсловесни животни. Но изпълнихме ли ние своята най-главна цел? Разбира се, че не. Положението на нашите най-върли неприятели е много по-добро, нежели нашето. . . Ние би трябало да махнем от светът Страшимира

и неговият син. Тия два хитри юнака и Стоян из Пловдив са най-главната причина, която е избистрила главата на Ивана и която го е накарала да обърне внимание на своите тайни неприятели. А онова куче Станимир? Тоя човек се е заклеял да изкорени сичкото наше семе и да прати душите ни в Елизей. О, омото на тоя кръвожеден варварин се не лъже! Той подушва нашите лесици и в най-дълбоките дупки. Преди няколко деня бяха обесени от него петнайсет души съмнителни личности и сичките тия бяха наши хора. Кир Яковски говореше, че е по-лесно да излъжеш адските сатани, нежели тоя варварин.

— Аз съм наредил вече работата — казал други. — След няколко деня отровата ще да изпроводи на другият свят не само Станимира и Страшимира, но и самият цар. Тсва дело ще да извърши един чист българин, който има гръцка душа и който има множество причини да ненавижда Ивана. Тоя българин е първият Иванов съветник Станко. Тоя човек е до такава степен надъхан от нашите калугери против Ивана и до такава степен се е предал на жената си, която е родом гъркиня, щото ние свободно можеме да очакваме положителен успех.

— А каза ли му да очисти и Зоя? — попитал първият. — Тая жена ще да ни направи големи пакости. Нейната ненавист към отца архидякона е дотолкова голяма, щото тя е станала сяпко орудие на българите и на Ивана Шишмана.

— Но ние можеме да я привлечем изново на нашата страна — казал трети. — Това зависи от отца архидякона. . . Ако отец архидякон ѝ каже, че неговите действия в последното време са имали чисто политическа цел и че той обича своята стара любовница и до настоящата минута, то сичко ще да се измени.

— Да направиме и тоя опит — казал архидяконът навъсено.

— Ти се обеща да ни слушаш и да изпълняваш волята ни безусловно — казал първият. — Ако да не бяхме ние, то ти би висял на бесилницата и проклинал би майчиното си мляко. Така ли е? Сиромас Стоян! Тоя мисли, че неговият най-върли неприятел се намира на безопасно място и че неговата любимца Зоя ще да възтържествува окончателно. Ха-ха-ха! Пред гръцката хитрост се отварят и железните врата.

— Но вие ми не казахте какви средства сте употребили за мсето избавление? — попитал архидяконът.

— Какви средства сме употребили! И тия средства бяха такива, каквито нашето гръцко племе е захванало да употребява още от времената на Улиса — отгворил друг един грък, който имал груб и неестествен глас. — Кир Симеон напои калугерите, а ние отровихме стражарите — и работата беше свършена. Нахранихме ги с млечок. Най-много се мъчи старият дявол. Да не си е играл с назе! Гъркът е в състояние да отмъсти на своите неприятели и после смъртта си. А за какво си се замислил, отче архидяконе! Из сичко се види, че българската хубавица и до днес още рови мозъкът ти. Не безпокой се. Когато дойдем в Едирне, то султанът ще да ти псдари една от своите азиатски хубавици, която има бисерени зъби, волсвски очи и алени устниши.

— Мене ми е омръзнала вече слезоточивата българка — казал архидяконът и засмеял се от сичкото си сърце. — Освен Зоя аз не съм държал дълго време ни една хубавица. . . Аз обичам жените само до онсва време, дорде удовлетворя страстите си, а после ги ритам и изпроваждам ги до дяволите.

— А удсвлетвори ли със Стояновата сестра страстите си? — попитал грубият глас.

— Затсва не трябва питане — отговорил архидяконът. — Ха-ха-ха! Аз нямам обичай да обичам платонически. Ако да не би удсвлетворил страстите си, то не би бил така хладнокръвен. . .

— Лъжеш, краставо куче! — извикал княз Георги и подсвирнал. За една минута около гърците се събрали около петдесет души юнаци и заповядали им да се предадат.

— Предайте се без съпротивление, ако искате да умрете покойно — викал княз Георги и махал със саблята си. — А ти, отче архидяволе, помоли се богу да опрости грехсвите ти и да те изпрсводи в ад.

Архидяконът грабнал ножът си и нападнал на Георгия с дълбоко отчаяние и с голяма ярост; но из гората се показала. . . из гората излязла Радослава. . . Архидяконът отстъпил няколко крачки назад, опулил очите си, побледнял, прехапал устната си, изпуснал ножът си и извикал:

— Какъв е пък тоя дявол? Радослава е дявол. . .

— Дявол е — пробърборил Петър и стегнал ръцете на миропомазаният разбойник с поясът си. Радослава така също отстъпила няколко крачки назад, погледала със страх и с трепет на своят мъчител и паднала на земята.

— Ние уловихме днес твърде замечателен лов — казал Петър и плеснал ръцете си весело. — Аз съм уверен, че царят ще да ни даде за него големи дарове.

Княз Георги повикал одного от по-старите войници и помолил го да повдигне Радослава и да я занесе малко по-далеч от полянката.

— Тя не трябва да гледа. . . Ние сме длъжни да изпроведиме архидяволът тутакси при неговите адски братия. . . Другите граждани, които са живели от нашият пот и които са пили нашата кръв само за това, за да ни предадат на неприятелят, трябва да се изведат пред царят и да се накажат по законът.

Архидяконът бледнял сѐ повече и повече. Той видел довольно ясно, че за него няма вече ни милост, ни опрощение и че неговата смъртна минута се приближава.

— Де е Радослава? Де дяхахте Радослава? — питал той. — Аз желая да се видя с нея и да я помоля да ме прости. Бъдете милостиви. Позволете ми да ѝ кажа последното «сбогом» и да ѝ пожелаю добро бъдеще.

— Мълчи, краставо куче! Не произнасяй нейното невинно име. Аз никога няма вече да позволя на това невинно момиче да се оскверни от твоето присъствие. Покай се и пригответи се да умреш. Слушайте, момчета — продължал княз Георги. — Вежете тоя изрод за онова дърво и донесете суха вършина. Той трябва да бъде изгорен като еретик и като богоотстъпник. Прибързайте да изпълните волята ми, защото нямаме време да чакаме.

Момчетата везали елеопомазаният човек за едно сухо дърво, натрупали около него вършина, везали му очите и наклали огън. Не преминали нито десет минути, а обгорялото тяло на гнусавият отстъпник било оставено за храна на планинските зверове и на орлите. Княз Георги и неговата дружина тръгнали към Пловдив и вървели твърде бързо. Захванало да се смръква. Петър Ловджият вървял напред, водил четата и размишлял за различни

неща; а княз Георги и Радослава вървели след тях и разговаряли се тихо, но значително.

— Ти трябва да ми отговориш решително — говорил княз Георги и гледал към Радослава с особен поглед и с очевидна любов. — Аз одавна вече имам тсва намерение. . . Ти беше още мъничка, когато аз посетих пръв път вашата къща. . . Помниш ли?

— Помня — отговорила Радослава и почервеняла като рак.

— Отговори сега на моят вопрос — казал Георги.

— Това зависи от брата ми — отговорила Радослава.

— Аз искам да зная твсето мнение, а за Стояновото е леено. . . Баща ми така също е съгласен. . . Аз одавна вече съм му явил свсето намерение — гсворил князът.

— Ако брат ми Стоян каже, че одсбръва твоето желание, то и аз ще да пристана — отгсворила Радослава.

В това време тия влезли в градът.

*

В една от по-богатите къщи на градът седали няколко души граждани и разговаряли се твърде въсдушевлено. Из сичко се видело, че тия хора са се решили да направят някоя голяма пакост, защото клатели главите си, скърцали зъбите си, псували българските войски, проклинали Шишмана и неговият род и сърдили се на един от своите другари, който проповядал умереност и осторожност.

— Днес обесиха още четворица — говорил един. — Ако не изпълниме и тая нощ своите планове, то утре ще да висиме и сами на въжето. Отваряйте очите си. Турците ще да нападнат тая нощ. Аз ти посъветувах да оставят Стояновите чети и да нападнат на градът и тия се обещаха да изпълнят желанието ми. Готвачите така също са подкупени и намират се в нашите ръце. . . Днешната вечеря ще да им преседне. . . Тая нощ трябва да бъде последня. Станимир не спи. Тоя човек души като ловджийско куче. Освен тсва българските войски ще да добият след някой ден големи подкрепления. Страшимир е голяма лесица. Ако да не би бил тоя човек, то българските боляри би извадили един другиму очите и предади би се сами в ръцете на мохамеданците. . . Иван е добродушен и нере-

шителен човек. . . Най-главната погрешка, която са направили българските мъдrecи, е тая, че тия са избрали за средоточие нашият град, който е средоточие и на нашите т а й н и с ъ б р а н и я. Аз смело мога да ви кажа, че ако Иван да би послушал съветите на брата си и ако да би изгонил из Пловдив полсвината от огърчените граждани, то работата би приняла съвсем друго направление.

— Но ти трябва да ни разкажеш какви ще да бъдат нашите действия, т. е. ти трябва да назначиш секому от нас известна служба и да спределиш пътят, по който сме длъжни да вървим.

— Когато турците ударят на малката крепост, то ние ще да запалиме градът и хамбарите; а когато преминат през Марица и когато се приближат до западните врата, то ние ще да им отвориме и ще да ги пуснеме да влязат. Освен това ние сме длъжни да отмъстим на варварите и за пролеяната от тях в последното време ромейска кръв. . . Малката крепост, която се намира над десният бряг на Марица, не може да се държи дълго време.

— Аз мисля, че трябва да се развали и мостът — казал един стар гражданин, който имал малки и лукави черни очи и сухо лице.

— Това е невъзможно — отговорил първият. — Ти твърде добре знаеш, че бреговете на реката се вардят най-строго. Освен това ние сме малцина. Разказват, че и тая нощ са побягнали десет души наши хора.

— Побягнаха не десетина, а цели трийсет души, но Станимир ги стигна и изсече ги като краставици — казал старчето.

— Не може да бъде! — извикали членовете на събранието с един глас. — Ако Станимир е можел да открие тяхната тайна, то той ще да открие и нашата. Ние мислиме, че между нас има предатели. Тряба да се вардиме. . .

В това време в стаята влязъл един твърде неприятен на поглед човек, поклонил се на събранието с особено унижение и проговорил бързо и с разтреперан глас:

— Нашите тайни са открити. . . Станко е затворен. Станимир ходи по улиците и затваря подозрителните личности. Пред вашата къща стоят вече няколко царски

телохранители. Аз едвам можах да вляза. . . Спасявайте по-скоро главите си.

— Хайде вървете и запалете колкото се може по-скоро градът и хамбарите — казал началникът на събранието. — След един час ще да притемнее. Турските войски са се обещали да нападнат на градът преди полунсщ. Хайде вървете по-скоро. Прескокнете през зидът и излезте на другата улица.

Членовете на събранието излезли, прескокнали през един ст зидовете в една тясна уличка и изгубили се; а Станимир и няколко царски телохранители отворили вратникът, влезли в двора и упътили се към къщата. Сичко било празно. В това време тая къща приличала на запустяло здание, в което одавна вече не живеят живи хора.

— Пак сме излъгани — извикал Станимир и тупнал кракът си о одърът. — Аз съм твърдо уверен, че тия са тука. Търсете, момчета, и под земята. Ние сме длъжни да ги намериме. Станко се съзнава, че главните виновници са няколко пловдивски граждани.

Момците земали по една брадва и по една мотика и обърнали сичката къща наопаки, но техните старания останали безуспешни. Станимир стоял посред двора и размишлял какви средства да предприеме и как да открие съзаклетниците; но в главата му се въртели разнообразни мисли и не давали му да дойде до определено решение. . . В това време влязла Зоя.

— Аз те търся още от отзарана по градът и не мога да те намеря — казала тя и хванала Станимира за ръкавът. — Тия не са тука. . . Тия са побягнали, преди да дойдеш. Изпроводи колкото се може по-скоро в малката крепост някой човек да каже на тамошните стражари да бъдат будни. Турците ще да нападнат на градът тая нощ. Някои тукашни граждани, между които се намира и градският представител кир Йоаникия, са се обещали на везиринът да отворят едни от градските врата и да пуснат неприятелят. Земете потребните мери. Освен сичко това тия християни са се заклели да изтрсвят стражарите и да запалят градът. . . Прибързайте, дорде не е станало. . .

Още Зоя неуспяла да свърши последното замечание, а над градът се повдигнали вече няколко облаци дим. Захванало да притемнява и на ясното небе се появили

няколко звезди. Станимир събрал своите момци и упътил се към Марица да спаси барем стражарите, но пред очите му се показала страшна и жалостна картина. Около 1000 души отбор юнаци се търкаляли на двора на крепостта и борили се с предсмъртните мъки; по стените на крепостта се намирали вече мъртви тела; а в крепостните стаи лежели множество болестници, бълвали и молили се за помощ. Тая картина, която била в състояние да приведе в ужас даже и самият гръцки сатана, накарала Станимира да се запре, да погледа към небето и да извика:

— Момчета, който от вас е още здрав и който желае да отмъсти на нашите врагове за нашите умирающи братия, нека върви след мене. Смърт на гърците! Ние сме длъжни да прекратиме животът и на най-последният пловдивски гражданин. Не жалеете никого. Жените, старците и децата трябва да идат при своите прародители в пъкълът. Не оставяйте ни пловдивските мухи. Сичко трябва да умре. Секи, в чиито жили тече гръцка кръв, и секи, който съчувствува на гръцките душепродавци, трябва да остави тоя свят преди първи петли. Хайде, вървете след мене. Кръв, разрушения, опустошения и пепелища! Който пожалее и последното гръцко или гръкоманско бозайниче, да бъде проклет... Хайде вървете.

— Да е жива България! Смърт на нашите неприятели! — извикали войниците и разпръснали се из градът. Тежко е да си въобрази човек какви ужасни картини са произходили тая нощ. Огън се повдигал от всяка една страна и освещал сичкият округ; жени, деца, мъже и старци пищели и искали помощ; тръби и трампета оглушали въздухът; турските еничари викали из сичкото си гърло, старали се да влязат в градът и падали от камъните, които се изсипвали на тях от стените на крепостта; а българските войници, между които се намирал и царят, се приготвяли да оставят градът и да отстъпят.

— Ние не можеме да се удържиме в тоя проклет полубългарски, полугръцки, полуразбойнически, полукалугерски и полукурварски град, дето хората се боят и от своите собствени родители — казал Шишман и заповядал на войводите си да приготвят войската за дълъг поход.

— Но ние сме длъжни по-напред да развалиме кре-

постта — казал Страшимир. — Тая крепост не трябва да се оставя в ръцете на неприятелят.

Иван помислил няколко минути и заповядал на войските си да развалят сичко и да не оставят и камък на камък. На другият ден, когато турските войски влезли в оставеният от българите град, то не намерили нищо друго освен камъни, обгорели дървета, почернели тела, голи стени и цели блата праведна и грешна кръв.

— Гяурите са прибързали да се изколят между себе си и да ни не правят главоболие да ги колиме ние — казал еничар-агасъ и настъпил на едно женско тяло с презрение и с отвращение. Това тяло е било на Зоя. Тая жена погинала от ръцете на своите еднокръвни братия, които поискали да я накажат за нейната преданост на българите и за нейните действия против турците.

— Българските юнаци са изсекли и жените си — продължал еничар-агасъ. — Погинали са и нашите приятели и съюзници, които ни помагат, без да искаме тяхната помощ, и които ни съчувствуват, без да търсиме тяхната любов. Един венецианец говореше преди няколко години, че ние ще да имаме мъки само с гърците, които са горделив и постоянен народ и които знаят множество военни хитрости; а ние видиме, че тия гърци се предават в ръцете ни без никакви усилия и че ни стават доброволни шпиони против своите християнски братия.

— Тия имат твърде важни причини да постъпят така, а не другояче — казал един от еничарските предводители.

— А какви са тия причини? — попитал еничар-агасъ.

— Тяхната ненавист против българите и сърбите е дотолкова голяма, щото тия са готови да служат даже и на шейтанът за опропастяването на своите противници — казал еничарският предводител.

— А нема българите и сърбите не са християни?

— Християни са, но...

— Какво но?

— Тия се ненавиждат затова, защото едните са българи, а другите гърци.

— Не разбирам — казал еничар-агасъ и повдигнал рамената си.

Българските войски излезли из Пловдив и упътили се към Банските клисури, които днес се наричат ихтимански. Захванало да се съмва. Времето било топло и приятно; по лозята висяло кичесто и едро грозде; пиленцата цвърчели и летели от храст на храст; а българските войници крачили печално и въздишали от дълбочините на сърцето си. Селените, през селата на които преминавали българските войски, излазяли на полето, плакали, скубали косите си, запалвали къщата си и вървели след войската.

— Къде отивате? — ги питали войниците и съветували ги да се върнат назад и да се надеят на бога и на бъдещите щастия.

— Ние не можеме вече да останем в ония села, които принадлежат не на българският цар, а на турците и на гръцките пиявици — говорили тия.

— Но вие видите, че ние нямаме достатъчно храна и за войската си — говорили войниците.

— Ние ще да пасеме трева, ние ще да ядеме корени, ние ще да ядеме шума — говорили бедните сиромаси и ронили едри сълзи.

Сичкото това накарало Шишмана да пролее и сам няколко жалостни сълзи и да изрече следующите твърде значителни думи:

— Нещастен е онзи народ, който има каквито и да е сношения с гърците и който е имал нещастие да послуша барем веднъж през животът си техните съвети и техните правоучения. Нещастни сме и ние. . . Ще преминат години и векове, а гръцките подлости ще да останат вечни за пример на човечеството и за отвращение на честните народи и народности. Нашата съдба е вече решена. Ние сме длъжни да погинем, но ние трябва да погинеме юнашки и да покажеме на своите врагове, че в кръвта ни тече юнашка и честна кръв. Така ли е, момчета?

— Така е — отговорили войниците с един глас.

— Време е вече да си починеме — казал Иван. — Разпрострете шаторете. А ти, Георги, трябва да вземеш жените и децата и да ги заведеш в някоя по-яка и по-благонадеждна крепост.

Синът на Страшимира Шишмана се поклонил на царят и проговорил:

— Аз желая да умра заедно с чича си и със своите другари!

— Ти си длъжен да се повиняваш на чича си и да изпълняваш волята на своите другари — отговорил Иван Шишман. След няколко часове една малка чета, която окружала няколко хиляди жени, деца и стари хора, тръгнала към Панагюрище под предводителството на Георгия; а главната войска се упътила към Банските клисури.

*

Настанала есен; шумата от дърветата покрила земята с жълт цвят; сланата изгорела и последните растителни дарове на природата; сичко се приготовило да умре, да заспи на дълго време и да възкръсне в своето време, ако само историята на всемирните движения го е избрала и занаял за живот и за напредок. В онова време и българският народ е приличал на ония нещастни растения, които са пренесени жертва на зимните виелици, на всепосядащата слана и на студените ветрове; в онова време и над българската глава е повеял природният вятър, който се нарича «право на по-силният» и който принудил българската история да си почине, да заспи и да чака своето време; най-после в онова време и над България се пренесли страшни метеори, подкосили младите български сили, изтурчили българските младежи, опустошили плодородните и богатите страни и турили на Христовият гроб тежък камък. . .

— Назарейнинът няма да възкръсне — казал Пилат.

— Българският народ никога вече няма да възкръсне — казал Баязит.

— Нашите дълговечни неприятели ще да погинат во веки веков — казали гърците.

— Христос е лежал три деня в гробът и възкръснал е — отговорил Шишман. — Ще да преминат години и столетия, грубата турска сила ще да изгуби своето днешно значение, гръцките подлости ще да станат известни на сичкият свят, крилата на младите орлета ще да порастат и българинът ще да отмъсти за праведната кръв на своите мъченици. Днешните събития ще да научат българският народ ум и разум и той ще да се възроди и ще да завземе

в историята много по-светли и много по-богати страници. Ако Христос да не би бил разпнат на кръстът, то неговото учение не би се разпространило така бързо и неговите ученици не би умирали с такава радост. Живото заспива, но не умира. Историята ще да научи нашият народ да живее сам за себе си, да се варди от гръцкото влияние и да не доверява съдбата си никому. — Думите на Ивана Шишмана били прекъснати от виковете на еничарите и от псувните на техните помощници.

— Затворете го в темницата — казал еничар-агасъ и посочил с пръст към Самоков.

— Султанът ще да пристигне довечера — казал садразаминът и заповядал на войниците да разпрострат шаторите си близо до гореказаният град. — Отнасяйте се с пленниците почитателно и изпълнявайте техните желания буквално.

Турските войски се упътили към Самоков и разпрострели шаторите си на една възвишена местност, която лежала на неговата източна страна. Още войниците неуспели да си починат, а една чета еничари прискачали в главният лагер и обявили на садразаминът, че султанът се приближава. Произлязло голямо движение. Войниците умилли лицата си, накитили главите си и приготвили се да посрещнат своя повелител. Щом захванало да мръква, то на пътят, който лежал на изток от лагерьт, се показал Баязит, който яздил сив арабски кон и който бил облечен твърде скъпоценно. Бялата му чалма била накитена със скъпоценен бисер; челенкът му блестял с едри елмази; саблята му се лъщяла от сяка една страна; кожухът му бил обшит със злато, с многоценни камъни и със скъпи лесици; седлото, юздата и коланите на конят му били баснословно богати; а на поясът му, т. е. в сияхът му, се съединили богатствата на осем провинции. Султанските телохранители, везиринът му, лалите му, джуджетата му, оланите му и сичката негова свита въобще били така също облечени твърде богато. Когато султанът се приближил до войската, то сичките войници паднали на земята и целунали полузамръзналата и изсъхналата вече трева.

— Здрави ли сте, юнаци? — попитал Баязит.

— Здрави сме и молиме Аллахът за твоето здравие — казали войниците.

— Станете — рекъл султанът и повдигнал ръката си.

После това той слязъл от конят, влязъл в приготовленията за него шатор, свалил от главата си челенкът и заповядал на садразаминът да доведе тутакси пред него Ивана и неговите по-първи боляри и войводи. Неговата воля била изпълнена в едно мигновение. Пред «синът на месечината, пред братът на слънцето и пред наместникът на великият пророк» се изправили Иван Шишман, Станимир и няколко души от по-първите Иванови съветници. Султанът станал от мястото си, посрещнал своите нещастни гости и помолил Ивана да седне до него.

— Щастието променява своето знаме почти сяка минута — казал той. — Само божията воля е вечна и непроменяема. Бог, който ни е дал днес победа и който се грижи и за своята най-последня тревина, ще да утеши и тебе за твоите загуби. Тряба да ти кажа и това, че ти си крив сам в своите нещастия. Ти заключи с мене вечен мир, но не удържа думата си; ти се обеща тържествено да бъдеш мой съюзник против византийците и против другите мои неприатели, а въстана първи против мене; най-после ти беше награден от моята щедрота милостиво, т. е. аз ти дадох назад не само отнятите от баща ми градове, но и някои области, които по-напред принадлежаха на византийците, а ти заборава сичкото това и обяви ми отчаяна война. Кой ти е крив? Но аз нямам лошаво сърце. . . Аз ти предлагам следующите условия: 1) България отсега нататък ще да бъде моя собственост, която ще да се управлява от твоята династия. 2) Вие се обявявате да ми плащате годишен данок и да оставяте на моето разположение сто хиляди български войници. 3) По-главните български крепости ще да бъдат завзети от нашите войски. 4) Стоян и неговата чета ще да бъдат обезоружени и ще да ми се предадат в ръцете да правя с тях каквото знам. 5) Стояновата сестра ще да бъде земена в харемът ми. 6) Страшимир и неговият син ще да бъдат затворени в някоя азиатска крепост. 7) Твоят син Георги Шишман ще да стане мой телохранител. Приемаваш ли тия условия?

Иван мълчал и гледал печално към земята.

— Отговори по-скоро на моите предложения, защото аз имам намерение да ти явя и други някои неща — продължал султанът и гледал към Ивана нетърпеливо.

Иван мълчал.

— Ако приемеш тия условия, то ще да бъде добре и

за тебе, и за народът ти — продължал Баязит със същият тон. — Аз те уверявам, че няма да се разкаеш.

— Ако аз — казал Иван — и да би пожелал да приема твоите условия, то...

— Не приемавай ни едно от тия условия — извикал Станимир и стиснал шепите си. — Тамерлан е влязъл вече в турските владения, следователно Баязит е принуден да заключи с назе мир колкото се може по-скоро и да иде в Азия да варди гробът на Мохамеда.

Султанът пребледнял и захапал устната си.

— Баязиту е нужна нашата помощ — продължал Станимир. — Той е заповядал вече на Лазаровите синове да дойдат в Едирне със своите сърби и да преминат в Азия против Тамерлановите татари. Нашите съюзници, които погинаха завчера при Банските клисури, ни явиха, че техните князове са послушали своят покровител и войските им се намират вече близо до София.

— «По-добре е да погинеме до един, нежели да служим на полумесеца» — говореха сръбските юнаци и изпълниха желанието си. Тия светии погинаха до един.

Баязит побледнял още повече и тупнал кракът си о земята с голяма злоба.

— Ние трябва да погинеме със слава и с чест — продължал младият юнак. — Страшимир, двата Георгиевци, Стоян и другите наши юнаци и народолюбци ще да отмъстят на нашите неприятели твърде скоро.

— Ти трябва за тия думи да положиш главата си пред моите крака — казал Баязит и заповядал на слугите си да изведат Станимира и да го окружат с яка стража. После това той се обърнал към Шишмана и казал му тихо и кротко:

— Ако вие да би имали повече такива юнаци, какъвто е тоя, то вашето царство би се намирало и до тая минута в цветуще положение. Но да оставим това. Щеш ли ти да приемеш моите условия, или не?

Иван повдигнал главата си, погледал в очите на Баязита смело и хладнокръвно и проговорил:

— Единственото мое желание е да умра и да избавя народът си от сяко едно условие, което би ограничило неговите права и неговата свобода. Прави с мене каквото знаеш... Освен това ти ми предлагаш такива условия, които аз никак не съм в състояние да изпълня. Брат ми

Страшимир е независим човек; Стоян принадлежи в число то на ония хора, които нямат обичай да служат даже и на своите собствени господари; а синът ми Георги никога няма да се съгласи да преклони колената си пред един безверник и да стане под неговите знамена.

Султанът станал от столицата си, вдигнал ръцете си нагоре и казал с разтреперан глас:

— Сичките твои изводи са за мене нищожни... Ти си длъжен да приемеш моите условия и да ми дадеш залог, че отсега нататък няма да злоупотребиш доверието ми; а аз ти се обещавам да укротя и братя ти, и Стояна, и Георгия Шишмана. Твоят син Георги Шишман ще да остане заложенник при мойт двор до онова време, дорде не добие син и дорде не наследи българският престол.

Иван се засмеял така наивно, щото Баязит опулил очите си и погледал на него с голямо недоумение.

— Твоите предложения се не приемат — казал той и навъсил челото си. — Ти си властен да ме убиеш и да отнемеш животът на няколко мои близки хора; но мойт народ сега засега ще бъде спасен... България няма да погине така лесно и така унизително. Моите братия, мойт син и моите верни приятели ще да положат костите си със слава и чест; българските юнаци ще да легнат в черната земя с мъченически херойски венец; най-послед българските майки ще да родят такива юнаци, които ще да отмъстят за своите деди и прадеди.

— Твоите братия Асен и Михаил погинаха близо при Ахело; а твоят син Георги е земен в плен при Чирпан и лежи ранен в едно българско село — казал султанът и погледал към Шишмана весело и щастливо. — И така, ти видиш вече, че съдбата на България се намира в ръцете ми и че от моята воля зависи почти сичко.

Това известие убило Ивана като с гръмотевица и той навел главата си и изпуснал из дълбочините на сърцето си голяма въздишка...

На другият ден после описаното събитие царският джелятин стоял с бравата в ръка и очаквал султанското приказание. Иван Шишман, Станимир и осем души български боляри стоели между турските стражари гологлави и облечени само в долните си дрехи. Царувала дълбока и

ненарушима тишина. Иван Шишман гледал около себе си хладнокръвно и на челото му се видело спокойствие и твърда воля; Станимир гледал весело и безгрижно, чегато се приготвял да иде под венец; а осемте български войводи, които се отказали да приемат мохамеданство и които пожелали да умрат заедно със своя цар, гледали към небето и чели молитви. След няколко минути излязъл из своя шатор и Баязит.

— Съветувам те още веднъж да подпишеш условията и да припознаеш моето покровителство — казал Баязит.

— Заповядай на своя джелятин да изпълни своята обязаност — отговорил Ивай спокойно. — Аз ти казах вече, че моята дума е свята и непоколебима.

— Изпълнете своята длъжност — казал султанът на своите телохранители и махнал с ръката си. Няколко души еничари се приближили до българските юнаци, взели очите им с бели кърпи и казали им да клекнат.

— Иван трябва да гледа на тяхната смърт — казал Баязит и заповядал на слугите си да отвежат очите на българският венценосец.

— Молете се за опрощение и обещавайте се да приемете нашата вяра — казал садразаминът.

— Бъдете проклети и вие, и вашата вяра, и вашето кучешко произхождение — отговорил Станимир. — Нека нашата кръв се преобрази на чума, да се излее на главите на вашите деца и унуки и да ги изстреби от лицето на земята!

— Амин! — казали осемте войводи.

— Захващайте! — казал султанът и махнал с главата си.

След десетина минути девет свещени тела лежели на земята и плували в своята собствена кръв. Иван гледал и шепнал молитва.

— Подпиши условията — казал Баязит нетърпеливо.

— Замълчи, нечестиво куче, и дай ми да свърша молитвата си — казал Иван и продължал своята молитва.

— Нека погине и той — проговорил султанът и влязъл в шаторът си.

Иван клекнал на колени и изпъчил вратът си.

— Вежете му очите — казал садразаминът.

— Не трябва — отговорил Иван. — Аз се не боя от смъртта. Господи, чуй молитвата ми! — продължал той. —

Подкрепи десниците на моите синове и унуки и отмъсти на моите неприятели за православната българска кръв. Прощавайте, мои мили деца!

— Прощавай, велики мъчениче! — извикал Иван Голият. — Ние ще да отмъстим за твоята смърт!

Когато главата на Ивана се търколила на тревата, турците се спуснали да догонят Голият, но той бил вече далеко.

ГЛАВЧО

(Разказ от един поп)

I

Ако дърветата, тревите, цветята и животинчетата не приличат едно на друго, то не могат да бъдат еднакви и хората. Аз не обичам ония стари белоглавци, които говорят, че Петко е длъжен да слуша Павла, че Михал трябва да живее така също, както някога си е живял Васил, и че Драган е обязан да играе по свирнята на Стояна; но аз не обичам и ония младежи, които се присмиват на старците, които корят преминалото, които се хвалят със сегашното и които накарват бащите си да мълчат, да се потаят и да ги не срамят пред умният свят. Сяка младост е добра и прекрасна, а сяка старост е била някога си млада и зелена. Оставете секиго да живее по своята воля; дайте секиму свобода да мисли и да работи съобразно със своето време; не накарвайте живите и пъргавите да плачат над старите гробове. . . Ако един човек се е родил за воденичарин, то той захваща още от малко дете да прави бентове, да препишва доловете и да мокри крачулите си; а ако се е родил за поп, то прави клепала, реже порязанки, кади темян и пее «господи помилуй!» Оставете секиго да работи онова, щото му се харесва и щото му е желателно да работи. Ако направите противното, то вашият син няма да бъде ни поп, ни воденичарин. . . Когато аз се учех в училището, то на един ред с мене седеше Иванчо, синът на чича Пана, абаджият, когото ние наричахме Главчо, защото главата му беше необикновено голяма и защото сам той приличаше на попова лъжичка. Това момченце беше чудно в сяко едно отношение. Ние играехме, скачахме, борехме се, плезехме се един другиму, тупкахме си шапките о земята, смеехме се и катерехме се по дуварите и по върбите, а Главчо седи под стълбата, чете «Александрията» или «Царственикът» и не обръща внимание на нашите детински игри; ние ходехме редовно сяка неделя по върхсвите,

по ливадите и из реката да ловиме врабчета, да кършиме чуждите плетища, да кладеме огън и да се къпеме, а Главчо иде в училището, скрие се в някоя дупка и седи по цял ден; ние се караме между себе си, скубаме косите си, псуваме и правиме си пакости, а Главчо ни гледа със съжаление, клати главата си и въси челото си. Учителят ни често го наричаше «старото дете». Главчо се учеше добре и разбираше какво му се говори и какво му се чете. Едно само беше лошаво. Това момче никак не беше в състояние да научи нещо науст, а особено катехизисът. «По-лесно ми е да натъпча главата си с пет землеописания и с десет истории, нежели да изуча Мойсеевите заповеди и изреченията на апостола Павла» — говореше той и гледаше на катехизисът като на прокиснала гозба.

Тука съм длъжен да ви кажа и това, че ако аз да би бил учител, то никога не би накарвал своите ученици да изучават ония предмети, които им се не харесват и които не са за техният стомах. Но нашите учители правят противното. Ни един ученик под ясното небе не е бил биен толкова, колкото Главчо, и ни един ученик не е бил наказван така напразно и така невинно, колкото Главчо.

— Ти не си за нищо и за никакво — му говореше главният учител. — Аз ще да кажа на баща ти да те направи или воденичарин, или гайдарджия. Ти не си за учение. . . Ако аз да би имал такъв син, то би му откъснал главата като на врабче.

Учителят говореше, а Главчо го гледаше равнодушно, само на голямото му чело се появяваха няколко бръчки, които свидетелстваха доволно ясно, че на душата му лежи твърде дълбоко недоумение. Един ден, когато учителят му удари десет тояги по дланта за катехизисът и когато му каза да иде да пасе гъските и да не дохожда вече в училището, то Главчо се изправи, погледа на съучениците си със своите умни черни очи остро и с особено значение и проговори:

— Ако за хората са потребни способни и разумни учители, то за гъските са нужни добри и умни пазачи. Аз никога няма да принуждавам своето гъше стадо да пее «херувикото» или да изучава катехизисът, защото се боя да не стана и аз гъска.

— Какво е? Какво каза ти? — извика учителят.

— Нищо — отговори Главчо тихо и кротко. — Аз не

обичам неблагоприятните учители така също, както и невежествените гъскари. Ако вие да би били умен и разумен учител, то не би накарвали своите ученици да изучават науст като папагали различни безсмислени изражения и не би ги наказвали така несправедливо. Вие одавна вече би трябало да помислите, че здравият разум никога не е в състояние да усвои ненужните безсмислици и да. . .

— Мълчи, пъси сине! — извика учителят и позеленя от яд.

— Шестата заповед ни учи да псуваме своите ученици с най-непристойните думи, а господнята молитва ни дава пълно право да лудееме и да излизаме из себе си! — каза Главчо и излезе из училището.

— Хванете го, момчета! Дръжте го, момчета! — викаше учителят и сочеше ни с пръстът си към двора.

Ни един от нас не шавна от мястото си.

II

Ние бяхме Главчови съседи. От вторият кат на нашата къща се виждаше техният двор. Родителите на това чудно момченце бяха така също твърде чудни хора. Баща му, който беше доволно богат човек, се отличаваше от синът си дотолкова, доколкото се отличава и попът от порязаникът или лулата от «свети боже». Ако Главчо да би се срещнал с някой беден човек, то би му дал и ризата си от гърбът; а ако в гърнето на баща му да би се попаднала случайно някоя съседска коксшка, то той би пожелал да допира и ейцата ѝ.

— Моят син никога няма да стане човек — говореше нежният родител и пшкеше като цигански мях. — Аз съм твърдо уверен, че той ще да стане или говедарин, или гайдарджия. Когато аз бях в неговите години, то имам вече петстотин гроша в кесийката си.

— Но ти не ходи по училищата да се учиш различни науки и да губиш времето си напразно — отговаряше неговата стара родителница. — Ти още от малък налиташе на парата. Когато баща ти тури на трапезата за твоят «прощъпалник» мед, сирене, турта, вълна, ябълки и няколко дребни пари, то ти грабна парите. Унучето ми не прилича на тебе. . . На майка си се е изметнало. . . Аз ѝ

казах да не дава на поповете къдели — защото чорбаджии-те и владиката са им заповядали да не глобят вече сиромасите, — а тя ме не послуша.

— Ако сичкият свят не слуша владиката и чорбаджии-те и ако дава на поповете къдели и краваи, то и ние не трябва да ставаме за смях на хората — казваше снахата, или Главчова майка.

— Къделите и краваите се купуват за пари, а ти и твоят син не сте донесли досега в къщата ни нито червено дукатце — викаше старата економка и скърцаше от яд своите осем зъба. . .

Главчова майка беше едно от ония добри, сънливи и безгрижни създания, които не знаят нито защо са се родили, нито какво им трябва, нито защо живеят. Да извадиш из устата ѝ дума беше много по-тежко, нежели да накараш бръмбалът да даде мед. Най-главните нейни обязанности бяха да мълчи, да подсмърча, да се грее на слънце и да гледа равнодушно на окружащите я предмети. Работата ѝ така също не спореше. Каквото и да земе в ръцете си, то из него не излиза ни сураво, ни печено. . . А хората разказваха, че в младостта си тя е била пъргава, способна, весела и работна! Кой знае какъв потоп е произлязъл в нейната бедна глава! Един ден тя беше рекла на майка ми, че животът ѝ е станал противен още от онзи ден, в който е отишла под венец и в който е станала домакиня.

— Ако да не би бил Иванчо, то аз одавна вече би оставила тоя черен свят и заспала би в плесивата земя, която поповете наричат «място злачно и място покойно».

Когато Главчо беше изгонен из училището, то в неговата родителска къща се случиха още по-важни събития. Баща му ходеше назад-напред с вдигнати нагоре юмруци и час по час ги сваляше на Главчовият гръб; старата економка кълнеше своето унуче и неговата майка, която го е родила без ум и без мозък и която не му е дала нищо добро; а нещастната снаха седеше пред къщата, на пезулът, триеше очите си и гледаше на детето си с извънредна любов.

— По-добре е да не си се родил — викаха повдигнатите юмруци и махаха се по въздухът. — Аз трябва да те махна от светът да ме не срамиш пред хората.

— Сичкият му майчин корен е такъв — бърбеше старата вулгия и гледаше към снаха си като керкенец. — Аз добре

ти казвах да я не земаш. . . Крушата не пада далеч от дървото си. Снаха ми е вовоняла къщата, а унукът ми е заприличал на златишки вол. Мълчат по цял ден и нехар ги е да си отворят устата!

— Ти трябва да идеш в училището и да помолиш учителят си да те прости — каза бащата.

— Аз не съм крив — отговори Главчо.

Двата юмука захванаха изново да се махат по въздухът. . .

Ето каква беше младостта и първите жизнени проявления на това бедно момченце.

III

— Ако не щеш да слушаш бащините си съвети, то седни и работи — каза един ден Главчов баща и даде на синът си напръстек, игла и въдица. Главчо сви краката си и седна да шие терлици и калцуни. Но и тая негова работа се не продължа дълго време. Неговият нежни родител му не даваше мира ни дене, ни ноще. Каквото и да направи, каквото и да ушие, каквото и да каже — сѐ не е добро, сѐ не е право, сѐ не е на своето място.

— Ти хабиш хлябът ми съвсем напразно; ти не си за нищо и за никакво; ти никога няма да станеш човек — се чуеше от утрента до вечерта и железният лакът падаше на Главчовата глава.

Ако аз да би бил на Главчовото място, то би съблякъл даже и родителската си риза пред прагът на свещеното огнище и побягнал би отвъд светът. А Главчо? Главчо търпеше, въздишаше, гледаше невинно около себе си и работеше със сѐ сърце и с особена любов към захванатото дело. Тряба да ви кажа и това, че Главчов баща държеше в къщата си около десет души калфи и чираци, които шиеха от утрента до вечерта. Между тях се намираха и добри хора, които жалееха невинното момче и които му помагаша да удовлетвори требованиями на баща си. Един ден тия ушили една аба и показали я на баща му.

— Кой е ушил тая аба? — попитал той.

— Ваш Иван — отговорили калфите.

— Тоя галман никога няма да се научи да шие.

И захванал. . . Това не е добре ушиено, онова не е доб-

ре направено, огърлето е сбръчкано, гайтанът не е поръбен както трябва и други такива. Главча в онова време нямало. Кога се върнал дома си, то баща му го посрещнал с тия думи:

— Ти, мой синко, не си за никаква работа. Кажи ми, на какво прилича твоята аба? И малките деца би я ушили по-добре.

Бащата говори и държи абата в ръцете си; а Главчо стои, гледа и не знае какво да каже.

— Що мълчиш като негледжосан пукал? — извикал бащата.

— Тая аба не е моя — отговорил Главчо. — Аз не мога още да шия така хубаво.

— Как не е твоя? А чия е?

Калфите се изпоплашили и захванали да мигат Главчу и с четирите очи, но той нищо не виждал, нищо не слушал. . .

— Тая аба е ушиена от калфите — казал той и из очите му потекли цял порой горчиви сълзи.

Лакътът захванал изново да се маха по въздухът. Това несправедливо отношение на бащата към синът накарало сичките калфи и чираци да оставят работата и да явят на своя господарин, че не желаят вече да работят в къщата му и че не им е мил неговият хляб.

— По-добре е да седиме гладни и да ходиме голи и боси, нежели да гледаме на криви работи — казал най-главният калфа.

Тия думи накарали кир Пана да се поразмисли и да дойде в себе си. След няколко минути той се обърнал към работниците със следующите думи:

— Аз съм баща. . . Разбирате ли? Аз съм му баща. Секи баща желае добро на детето си. Ако го не бия, ако го не съдя и ако му се не карам, то той ще да се разгали и ще да заприлича на Стоеничиният храненик. Без тояга се не може.

— С тояга се учат конете и воловете, а Иван е човек — казал калфата. — Умният и справедливият съвет ще да му принесе хилядо пъти по-голяма полза, нежели хиляди тояги.

Пано слушал съветите на своя калфа, мълчал и размишлял. След няколко минути той станал малко по-мек и посъветувал работниците да си гледат работата и да се

не мешат в неговите домашни дела; но в това също време той им дал иносказателно да знаят, че сичко има свое време и че тоягата се употреблява до известен период. Това разсъждение накарало калфите да се върнат по местата си, да земат напръстеците си и да захванат изново да работят. В това също време кир Пано мислил така: «Българските глави са дебели. . . Ако оставят работата си, то загубите ми ще да бъдат големи. Ето до какви времена сме доживели. И децата си не смееш да побиеш! Без бой се не може. Ако са били мене, то и аз трябва да бия. «Жената се учи със суровица, а детето с тояга» — говорят старите хора.»

IV

Преминаха още две години, а животът на Главча се не измени ни най-малко. Бащата продължаваше да учи синът си ум и разум с тоягата; а синът продължаваше да работи, да мълчи и да търпи воловски мъчения. Една неделя Главчо седнал под крушата и захванал да чете евангелието. Близо при него седяла майка му и гледала с нежна любов на детето си.

— Какво четеш, Иванчо? — попитала тя.

— В тая книга, която се счита за основание на християнското благонравие, ни съветува да не отвърщаме зло за зло и да забравяме обидите, които са ни направили нашите приятели и неприятели, а действителният живот изисква съвсем друго, т. е. той противоречи твърде силно на християнските добродетели. Аз съм размишлял доволно дълго време над тия благонравия и успял съм да се убедя, че безмерната кротост, воловското търпение и магарешкото смирение са в състояние да направят от човекът или полуумно създание, или безсловесна овца, или отчаян главорез.

— Аз те не разбирам, мой синко! — казала майката. — Ти говориш като поп.

— Аз и сам видя, че ме не разбираш — казал Главчо. — Ти си се родила много късно, а аз съм се появил на светът твърде рано. Аз не мога вече, моя мамо, да търпя. Ти и сама видиш, че моят чедолюбив баща ми не дава да

живея и че моето съществуване ми е противно и тягостно. Аз трябва да се махна оттук.

— А де ще да идеш, мой сине. Не оставяй ме сама. Аз живея само за тебе. Ако ме оставиш и ти, то аз жива ще да се закопая в гробът.

Главчо мълчал и гледал тъжно към земята. След няколко мигновения той повдигнал главата си, погледал на майка си печално и любовно и проговорил:

— И аз съм човек. И търпението трябва да има свой край и свои граници. Ако остана в бащината си къща, то трябва или да полудея, или да направя някоя нечувана и страшна работа. Аз не мога вече да търпя. . . Аз съм станал за смях на хората; мене са захванали да съжالياват даже и бащините ми слуги; най-послед в моята глава са захванали да се въдят твърде печални и твърде опасни мисли. Биват дни, в които аз съм готов да убия себе си и да прекратя животът си, който одавна вече ми е станал ненавистен; но биват и такива, в които аз би желал да хвана баща си за гушата, да го удавя пред сичкият свят и да избавя барем тебе от тежките мъки и неволи. Преди няколко деня когато аз излязох из черковата, баща ми ме повика да ида при него и захвана да ме съди, да ме кълне и да ме псува пред своите приятели. А за какво? За нищо и за никакво. «Когато хората влизат в божият храм, те стоят мирно и не чешат се в тилът — говореше той. — А защо се не поклони малко по-ниско на попът, а? Аз одавна вече съм казал, че ти няма да станеш човек и че си се изметнал на уйча си Ненча. Уйчо ти Ненчо е станал коджамити мъж, а няма в кесията си ни прибиено дукато. Дай му да ходи по ливадето, да пее хайдушки песни и да се смее на старците и на чорбаджиите! Пуста бесилница!» «Хайде остави го. Хайде прости го сега» — говореха неговите приятели и гледаха на мене така също, както обикновено гледат добрите и окатите хора на куците, на слепите и на дивите. Мене притемня пред очите и аз забравих себе си. Какво е произходило после това, аз не помня, зная само това, че няколко мои приятели ме доведоха до дома подръка и отрезвиха главата ми със своето участие и със своите съвети. Това произшествие ме накара да се поразмисля и да се реша да оставя бащиното си огнище. Ако баща ми повтори своите глупави съвети и наставления още веднъж пред толкова хора, то аз не отговарям вече за себе си.

— Боже мой, какво ще да се прави? Сиромас Иванчо! Потърпи, синко, още малко. Добър е господ. Аз мисля, че баща ти няма да остане такъв довеки — казала добрата и любящата майка.

— А аз видя, че баща ми стая от година на година и от ден на ден по-немилостив, по-луд и по-пернат — казал Главчо. — Аз съм вече намислил да ви оставя и да потърся щастието си в чуждите градове и между чуждите хора.

След няколко дена после тоя разговор Главчо излезе из градът ни и губи се по чуждите страни цели пет години.

V

Кир Пано си остана същият. Когато синът му остави бащината си къща, то той захвана да излива сичката своя жлъчка на жената си и да ѝ вади очите за нищо и за никакво.

— Сичкият ваш корен е заслужил враненско вѐже и геритски сапун — викаше той и разхождаше се по дворът. — И синът ми се изметна на вас. Истина казват старите хора, че секи от нас е длъжен да си земе жена от добър корен и куче от копаня.

— Мълчи и не говори — джавкаше неговата стара майка и клатеше пожълтялата и страшната своя полуумна глава. — Аз ти говорех и сама да не вовеждаш в къщата ни гладно и босо лапало. Ти ме не послуша.

Бедната жена мълчеше и плачеше горчиво и отчаяно.

— Я погледай я ти как се е разлигавила! — викаше старата чума и показваше езикът си. — Осрамоти къщата ми, погуби синът ми, роди ми нехранимайковец и пак тя плаче!

С една дума, трудно е и да си представи човек какви мъки и какви неволи е претърпяла тая мъченица в продължението на няколко години. Един ден из градецът ни се разнесе слух, че Пано е бил жената си немилостиво и че после тоя бей тя лежи на постелята и не може да шавне. Хората се възволнуваха. Жените обвиняваха Пана, кълнях го и предсказваха му адски мъчения и християнско наказание; бабичките, които не обичаха снахите си, но които обичаха унучетата си, мълчаха и клатеха главите си; младите и зелените граждани съветуваха по-влиятелните големци да затворят тоя луд и пернат човек в черковната

темница и да ограничат неговите злодейства; а старците се не решаваха да изрекат своята последна дума и гледаха надолу. Единственият стар човек, който се реши да осъди велегласно кръвожадният убиец, беше светогорският духовник, но неговият глас се изгуби между вишегласието на старите тиранни.

— Секи християнин е длъжен да защити невинните и страждущите — говореше духовникът.

— Ние нямаме право да се мешаме в домашните работи на нашите граждани — говореха нашите първенци.

— Жената е владение на мъжът. . . Онова, щото е съединено от черковата, не може да разедини ни сам бог.

— Но черковата е обязана да хвата бесните и да им чете успокоителни молитви — говореше духовникът.

— Ако Пано да би бил бесен, то не би гледал работите си и не би спечелил в последните няколко години около сто хиляди гроша — решили чорбаджиите.

VI

Дълго време се разнасяха из градецът ни слухове, че Главчо живее между добри хора, че работата му върви добре, че чорбаджият му го обича и че иска да го направи ортак. Когато баща му слушаше тия похвали, то мържеше челото си, повдигаше веждите си, клатеше главата си и казваше с жлъчка на сърцето:

— Когато един човек не почита родителите си, то той не може да намери обич и между чуждите хора.

Времето вървеше. Един ден един от нашите граждани, който беше ходил *надолу* и който се беше видял с Главчо и с неговият чорбаджия, донесе известие, че Главчо е намислил да се ожени за чорбаджийската си дъщеря и че чорбаджият му дава половината от имането си. Това известие накара да се поразмислят даже и най-опитните наши граждани.

— А баща му казваше — говореха тия, — че това момче няма да стане човек. . . Чудни работи! Когато господ желае да ти помогне, то той не пита чий си син. А ние го приготвявахме за гайдарджия! Разказват, че чорбаджият му е твърде богат и твърде почтен човек. . . Ако раздели имането си на две половини, то Главчо ще да земе

300 хиляди гроша чисти пари, сто крави, шестдесет коня, хилядо овце, няколко къщи и за цял чифлик земя! Идете после това и разбирайте божията воля! Ние имаме по три умозе и пак щастието ни показва гърбът си; а онова копеле, което казваще на хлябът «папо» и което се беше родило с половина ум, стаи и по-честито, и по-разумно, и по-благатко от нас.

Когато Главчов баща слушаше сичкото това, то той въздишаше, туряше ръката си на сърцето и бърбореше:

— Когато един човек работи по своята воля и не пита родителите си, то от неговата работа няма да произлезе никакво добро. Както е дошло, така ще и да иде. Аз познавам доста добре моето честито семе. В неговата кесия не може да се завърти нито калпава пара. И уйчо му Ненчо доби от баща си голямо имане. . .

В същото време кир Пано получи от синът си писмо, в което се говореше така:

«Мили мои родители! Ида да ви известя, че господ ми даде щастие и че моят живот отсега нататък ще да върви мирно и благополучно. Моят втори баща (А-а-а, втори баща!) е добър, честит и разумен човек. (А моят първи баща е луд и безчестен! Нека бъде така!) Неговата дъщеря, която ще да бъде моя жена, е такова хубавичко, хрисимичко и умничко момиченце, каквото се не намира твърде лесно на светът. (Ти би трябало да похвалиш и котките на своят втори баща. Аз мисля, че и тия са хубавички, хрисимички и умнички животнинченца.) Кажете ми, какво да правиме сега? Аз не желая да се венчая без вас. (О-о-о! Та ти си имал добро сърце!) Я кажете ми, аз ли да дойда при вас, или вие ще да дойдете при мене? (Припнал съм. . . Отвори портите си.) Моля ви се да ме простите, ако съм ви оскърбил някога и ако съм ви казал лошава дума. Аз одавна вече съм заборавил лошавото и помня само доброто. Бъдете милостиви. Чакам отговорът ви и целувам ръката ви.»

Когато кир Пано прочел писмото, то дълго време ходил по дворът, дълго време надувал чубукът си, дълго време пъшкал и въсил се и дълго време не знаял на какво да се реши; но когато захванало вече да притемнява, то той отишел в бакалницата, купил два листа хартия, налял в дивитът си малко вода и захванал да пише: «Иване! Получих писмото ти и бързам да ти отговоря. Ако да

не бяха те хвалили хората и ако да не би станал човек, то аз никога не би те простил и никога не би споменал името ти. Сватбата трябва да стане в бащината ти къща.» Когато писмото било вече готово и запечатано, то кир Пано го турил в джебът си и навел главата си — на сърцето му сѐ още се волнували различни страсти.

«Аз имам само един син — мислил той и въздишал час по час. — Разбира се, че ако тоя син да би бил както трябва и ако да би изпълнял волята ми, то и аз би имал що да му оставя. . . Аз не съм сиромас. Сичките мои трудове ще да идат на вятърът. Аз мисля, че ако богу да не би било угодно да накаже блудният син, то той не би го накарал да остави бащината си къща и да иде да търси счастье по чуждите дворове. Моят нехранимайковец направи голям срам на къщата ми, а сега ме моли да го простя и да помня само доброто! Ще видиме. Аз ще да му покажа кой е баща и кой е син. Тежки времена са настанали. Бащите са лошава, а синовете са добри! Ако съм го бил, ако съм го съдил и ако съм го псувал, то аз съм му баща, аз съм му желал доброто, аз съм желал да го направя човек. . . Неблагодарни добитъци!»

После тия размишления лицето на кир Пана приняло свирепо виражение и покрило се с болезнена сянка. Из сичко се видело, че неговата корава и безжалостна душа се волнува страшно дълбоко. Цяла нощ той не можал да затвори очите си. . . На другият ден Пано занесъл писмото и подал го на пощанът с разтреперана ръка. . .

VII

Бил майя месец. Сичко цъфтяло, сичко било младо и зелено, сичко било радостно. Слънцето, което грее и за бедните и за богатите, и за щастливите и за нещастните, и за старите и за младите, осветило и Калофер. Осветило така също и къщата на кир Пана, която от самата заран захванала да се приготвява за нещо необикновено. Калфите и чираците прибрали своите ножици и напръстеци и измели петеците, които се търкаляли около тях цели месеци; кир Пано си купил нова лула и турил на главата си нов фес; старата вулгия, която одавна вече не могла да стане от мястото си и която изгубила и послед-

ните търкълчета от своите умствени чаркове, бърбала нещо си и гледала с нетърпение към вратата; а Главчова майка, която в това време приличала повече на смъртта, ходила по дворът, требила; излазяла час по час на пътят и въздишала от сичкото си сърце.

Разбира се, че и чувствованията на тия хора са били различни. Калфите и чираците се радвали, без да очакват нещо полезно за себе си и без да знаят защо се радват и кому се радват; кир Пано бил пълен с различни противоположни мисли, следователно той нямал време нито да се радва, нито да се ядосва; старата бабичка, която в това време се одегенила до най-крайната степен, очаквала своето унуче така също, както обикновено ние очакваме доброто ядене; а майката... Ох, майката!... Майката била пълна с нежности, майката била готова да хвъркне от щастие, майката била не на земята...

«Два-три дена пак няма да работиме» — мислили калфите и чираците.

«Аз ще да го простя само тогава, когато падне на земята и когато целуне краката ми — мислил кир Пано. — Но аз съм длъжен и да го побия малко. Как е той смял, псият син, да остави баща си и да иде да проси парче хляб по чуждите капии. Но мога ли аз да го простя? Не, аз не мога да го простя... Той осрами къщата ми, името ми. Аз трябва да го накажа така, щото и чуждите синове да се научат ум и разум.» В това време лицето на кир Пано се покрило изново с извънредна бледност.

«И наш Иванчо се е родил в събота — джавкала старата бабичка. — Той приличаше малко на дяда си... На челото си и той има дупчица... Аз не помня булосвахме ли го, или не. Аз чух, че Иванчо е умрял от чумата; а булката ми казва, че той е дошел да прави сватба. Боже мой, до какви времена сме доживели! И мъртвите захващат да се женят! Иванчо е кръстен на дяда си. Аз искам да го видя и да му се порадвам.»

«Ох, боже ти мой мили, добре, че поддържа животът ми да видя още веднъж детето си — мислила Пановица и сухите ѝ гърди се повдигали високо. — Ако го видя здраво и весело, то ще да запаля на св. Богородица голяма свещ. Подръж, боже, животът ми още малко да го погледам.»

В това време откъм полето се показали две талиги и

няколко ездачи. Калфите и майката изскокнали на пътят и отишли да посрещат; а кир Пано напълнил чубукът си, навъсил чорбаджийски лицето си и приготовил се да съди или да псува. «Не зная дали ще да дойде и сватът» — казал той полека и изправил се пред вратникът.

Талигите се приближили и запрели се пред Пановата къща. Половината от градецът се събрали да гледат, да ахат и да се чудят; а из талигите излезли две момичета, една жена и няколко възрастни хора. Главчо и няколко души млади хора яздили. Какво е било после това и как са се срещнали бащата и майката със синът, със снахата и със сватове, аз не зная, зная само това, че кир Пано не рекъл никому лошава дума и че сватове останали един от други доволни.

— Заповядайте! — извикал кир Пано и отворил сам и двете половини на вратникът. — Нека влязат и талигаджии на дворът и да си починат конете им. Аз няма да ги пусна без бакшиш и без добра гозба.

— Добро утро, свате! — казали сватове.

— Добро утро, тато! — казал Главчо.

— Дал ви бог добро — отговорил Пано и приготовил се да прочете на синът си одавна вече приготовената проповед... — Аз, мой синко!... — казал той и отстъпил назад. Пред него стояло не голобрадо и не полуубиено момче, а мустакат мъж, който гледал в очите на баща си смело и мъжествено... — Ти ли си, Иванчо? — попитал Пано и раззинал устата си.

— Гледай го ти сега! — казал Главчо. — Бащата не познава синът си! Дай да ти целувам ръка.

Пано подал ръката си и прегърнал синът си.

VIII

В Пановата къща за кратко време се въдвори мир, любов, тишина и веселие. Между сватове съществуваше съгласие и нелицемерна любов; Главчова майка седеше от утрента до вечерта, гледаше на децата си и радваше им се; старците ядяха и пиеха почти по цял ден; Главчо гледаше на своята бъдеща жена с извънредна нежност и със сладки надежди; даже и старата бабичка се поумири малко и захвана да дреме спокойно на слънце пред

вратата. Нека говори кой що ще, а аз ще да ви кажа, че щастието ходи с младото и със зеленото и че младостта е в състояние да развесели и най-коравите сърца.

— И Пановата къща захваща да прилича на хорските къщи — каза един ден баща ми.

— Едно младо и зелено дърво развеселява сичката гора — каза майка ми.

— Аз и до тая минута не мога да повярвам на очите си — продължи баща ми. — Аз знам твърде добре кой е Пано. . . До завчера тоя човек приличаше на бясно куче, което хапеше когото де срещне, а днес е заприличал на кротко агне, което блее невинно даже и пред своята измъчена жена. Иди после това и не говори, че хорските сърца се обръщат на сяка една страна.

Сватбата беше назначена на първата неделя после Петровден. Захванаха да се приготвяват. Сватбите преди двайсет години ставаха съвсем другояче. Днес секи българин гледа да похарчи колкото се може по-малко и да нахрани колкото се може повече сити хора. В сегашните времена ние живееме чисто гръцки. За грош ахтапод, за двайсет пари маслини, за десет пари дървено масло, за пет пари кафе, за три пари сладко, и сватбата е готова! Преди двайсет години нашите граждани заколваха за сватбите си по три крави, по петнайсет овце, по двайсет агнета и изпохарчваха по няколко хиляди гроша за масло, за яйца, за брашно и пр. Главчовата сватба, който земаше богата жена и който имаше богат баща, трябаше да стане още по-богата. Купиха пет крави ялови, двайсет свна, триесет агнета, стотина кокошки и петдесет мисирки и калесаха почти сичкият градец. Терзиите, които обичат да поядат чуждо ядене, захванаха да се облизват; попвете, които нямат обичай да обявдат и да вечерят с децата си, се приготвиха; бакалите и фурнаджиите, които са роднини и приятели на сичките богати граждани, наточиха зъбите си; а жените, които ходят по сватбите не да ядат и не да пият, а да се повидят със своите приятелки, да попредумат съседките си и калините си, да се пооплачат от свекървите си и от зълвите си и да покажат фустаните си, употребявали сичките си сили да изострят своите умствени способности и да изцедят кесии на мъжете си. С една дума, сичко се приготвяло, сичко очаквало нещо си, сичко се радвало

на нещо си. Даже и момичетата, за които брачните тайнства съставляват полутайна, мислели да се пременят и да излязат в неделя на пътят да погледат булката. «А какви ли ще да бъдат гривните й?» — питали себе си невинните създания и въздишали от дълбочините на сърцето си.

Настанала събота, настанала и неделя. Деверите поведоха невестата и заведоха я в старата черква. Венчанието стана за чудо и за приказ. Сичките попове служиха, сичките свещи бяха запалени, сичкият градец присъствуваше на тържеството. А младоженците? Невестата грееше като ясно слънце; а младоженецът — като пълна месечина. Аз и до тая минута помня тая сватба със сичките нейни подробности. Но ето че се свърши и венчанието. Сватбата тргна към Пансвата къща, циганите засвириха и сичкият градец излезе да гледа. Ахканията и охканията нямаха край!

— Благатичка Пановица, че е родила такова момче — гсвореха старите жени.

— Разказват, че тая булка е искана от страшно богати хора, но баща й я не дал — говорили момичетата.

— Кой се е надеял, че Главчо ще да направи такава славна и богата сватба — говорили мъжете.

Сватовете влезли в къщата на Пана и захванало се пиене и ядене. Сватба нели е, трябва да се яде и да се пие. Но най-главното пирование трябаше да стане предвечер. Такъв беше нашият калсферски обичай. Жените и мъжете отидоха дома си да спекат турти, тутманици и млинсве, да наляят вино, да извадят сирене и да се приготвят за вечерното ядене и пиене. В Пансвата къща останали само деверите, младите жени, калините и младите момци, които желали да поиграят хорце с булката и да се уморят до последната крайност.

IX

Щом премина пладне, то бяха изпроводени по двама цигани цигулари в къщата на кумът и на побашимите да доведат гостите. Ето ги, че идат. По дворът на Пановата къща бяха направени сенници, под които се намираха приготвени няколко трапези. Сватовете се нареди-

ха. Както сякъде, така и тука на главното място седнаха кумът и щастливите бащи, които женеха децата си. Тряба да ви кажа и това, че в нашият градец младсженецът беше длъжен да ходи царед и да гощава сичките сватове и свахи с ракийка — из такава една чашица, на която спашките са две петълбовски глави. Тръгна и Главчо да изпълни старият обичай. Най-напред той дойде пред кумът, поклони му се ниско и подаде му чашката. Кумът я зема, благослови младоженецът, поухили се малко, изпи ракията и подаде чашката назад. Деверът, който носеше след младоженецът един доволно голям оловен ибрик с ракия, наля втората чашка, която беше подадена на невестиният баща. Старият и кроткият човечец зема чашката, погледа на зетят си нежно и приятно, благослови го и изпи ракията. Ред беше да пие Пано. Главчо му подаде чашката и поклони му се.

— Кланяй се по-ниско — каза Пано и погледа на синът си не твърде родителски.

Главчо се поклони изнervo и простря ръката си.

— Кланяй се по-ниско, ти казвам — повтори Пано. — Ти си длъжен да ми се поклониш до земята седемдесет и седем пъти и да ме помолиш да те прости за старите грехове. Ти и сам вече знаеш, че тия грехове са твърде тежки. Кланяй се!

Главчовото лице рукна като огън и той наведе главата си.

— Щеш ли да ми се поклониш седемдесет и седем пъти, или не? — попита бащата още веднъж.

— Поклони му се, помоли му се да те прости, целуни му ръката и помоли го да те благослови — шепнеха Главчовите приятели и девери.

— Изпълни волята на баща си — казаха няколко старци.

— Кланяй се и целувай ръка — каза кумът.

— Ако ми се поклони като на поп седемдесет и седем пъти и да ми целува ръка, то ще да го прости и ще да му дам полсвината от имането си; а ако ми се не поклони, ако не каже пред сичките сватове, че е крив и че прилича на уйча си Ненча, то ще да му покажа кой е негсвият баща — каза бащата и очите му се наляха с кръв.

— Поклони му се, синко! — каза бащата на невестата.

Главчо повдигна главата си, погледа на сватове храбро и с достойнство и проговори.

— Аз не съм крив ни пред бога, ни пред хората, ни пред баща си. Само грешните искат прощение от светите.

Аз погледах към говорещият и пред мене се изправи онзи същи Главчо, който преди тринайсет години се препираше с учителят ни и сбвняваше го за неговите безразсъдства. Същият поглед, същите бръчули на челото, същото изражение на лицето, същата ядовита подсмивка под долната устна! . . .

— Ти си забравил какво казва петата заповед — каза един от поповете, който се считаше за учен човек и който обичаше да бъде мерудия в всяка чорба.

— Аз сякога съм имал отвращение към катехизисът и към ония правоучители, които проповядат едно, а правят друго — каза Главчо и лицето му доби страшно изражение.

Между сватове произлезе голямо волнение. Едни обвиняваха Главча, а други баща му.

— Непокорните синове никога не прокопцват — говореха старите хора.

— Тоя Пано е изгубил и последната капка от умът си — говореха младите. — Намерил е време да се кара със синът си!

Пано стана от мястото си, погледа към синът си кръвнишки и проговори с голяма ярост:

— Поклони ми се седемдесет и седем пъти, дорде не е станало късно.

— Аз не съм вече дете. . . — отговори Главчо. — Иди ти до дяволите и със своето имане, и със своите благословения! Мене нищо не трябва. Аз съм дошел в къщата ти не за твоята любов, а за майка си. Ако ти да би бил човек, то не би ме накарал да побягна из къщата ти и не би довел майка ми до тоя хал. . . Аз се не боя. . . Сичките твои проклетия ще да паднат на твоята собствена глава. Ако има господ, то той види кой е крив и кой е прав.

— Мълчи, кучешки сине! — извика Пано и на устата му се показа пана. . .

Изведнъж! . . . Не премина нито една секунда, а той седна изново на своето място и лицето му се покри с предсмъртна бледност.

— Аз. . . Ела, синко! Не мога. . . Умирам — гово-

реше Пано и скърцаше зъбите си. — Ела да те благословя — проговори той най-последно твърдо и изпусна душата си.

Главчо отиде в оборът, изведе конете си, зема невестата си и остави тутакси градът ни.

— И такъв инат не съм виждал — казваше един от нашите чорбаджии. — Единът умря от зло, а другият остави тялото на баща си и побягна!

— Крушата не пада далеч от коренът си — казваше един от поповете.

— Разказват, че имането на покойният ще да остане на училището — говореше учителят.

— Когато Главчо изпроводи хора да заведат майка му при него, то той им рекъл да кажат на чорбаджиите, че сичкото му бащино имане ще да остане на училището и на старата черкова — рече ученият поп.

— Грешните хора са обаявани да правят милостиня — рече духовникът.

— А аз чух, че на черковата не е оставил нищо — каза учителят.

— Ако е така, то греховете му няма да се опростят — отговори духовникът.

БЕЛЕЖКИ

В т. II помествахме разкази и повести на Л. Каравелов, писани в Румъния и обнародвани в революционните му вестници «Свобода» и «Независимост». Някои от тях той публикува след това като самостоятелни издания.

Белетристиката на Каравелов от «румънския период» на неговата дейност продължава и доразвива основните идейни и художествени тенденции на творчеството му. В нея са поставени и нови проблеми, свързани с разрастващото се националноосвободително движение, с изясняването на характера и психологията на българина, с обогатените жизнени впечатления и култура на белетриста.

Стр. 7 — МЪЧЕНИК

Разказът е публикуван във в. «Свобода», г. I, бр. 20—32, 22 март — 27 юни 1870 г. Подпис: Л. С. К. [Любен Стойчев Каравелов].

Интересна е творческата история на този Каравелов разказ.

През 1870 г. в кн. I на украинското сп. «Правда. Письмо наукове и литературне» е обнародвана белетристичната творба на Д. Спика «Невольники». Каравелов е получавал това списание. Няколко месеца по-късно във в. «Свобода» се появява разказът «Мъченик». Паралелът между двете произведения показва определена зависимост по отношение на заглавие, композиция, сюжет. Каравелов създава разказ, подобен на «Невольники», но с национално българско съдържание. От необятната сибирска шир той «пренася» действието в противоположна посока — в Диарбекир. Ужасният студ се «заменя» с адска горещина, северният елен — с камила и магарето. Но природата и в двата разказа е сиромашка, непоносима. Затова, когато говори за хората, които живеят в този край, за животните и растенията, Каравелов използва определения и похватите на Спика. Там, където има различия в географските и националните характеристики, писателят се отдалечава от своя «първообраз». Ако условията, съдбата и поведението на героите се «преплитат», той върви успоредно с оригинала, в отделни случаи дори заимствува от него. Например:

«МЪЧЕНИК»:

«Дълъг и широк е Диари-бекир; яки и високи са стени-те на неговото кале; тежки са и турските синджири. Проклет е от бога тоя турски град; проклет са и хората, които в него живеят. Няма дъждец, няма росица, няма прохладен планински ветрец, няма нищо добро, каквото в нашите стра-ни, каквото в наша благосло-вена България. Пече от не-бето анадолското слънце, пе-че над главата ти като адски огън и мозъкът на човека ври, в главата, като в котел; кере-мидите се пукат и куршумът на джемините се топи от това сърдито слънце. У нас слън-цето изгрява за радост на хо-рата и за веселие на добита-кът; а в тоя пусти Диари-бекир то изгрява само хората; живинчетата и тревницата да гори и зеленецът да суши. Нищо тука не весели, нищо не радва — сѐ пусгота и ад! Няма тука да ти замерише пролетната копривка, няма да видиш кукуречец и минзифа-рец, няма да откъснеш и да померишеш ни букова шум-чица, ни метчинка, ни здрав-чец. Насякъде мъртво, нася-къде пусто, насякъде жалост-но! Само някоя гургувичка прехвъркне и загука или щър-келът заклепе с клюнът си на джемията; а понякогаж и ла-ставичка зачурулика, па пак

«НЕВОЛЬНИКИ»:

«Білим килимом укриває сибірський степ усе своє хо-лодне, безлюдне розділля. Ще сніг пада й пада, укрива бори й степи, білить місто, наче б воно й так не біле, наче б мало нападало того білого снігу. Іноді с ж краю неба виявиться сонечко, почерво-нить хмарки, привітає суро-во-холодний край, та й зникне и не виявляться, наче б и за-було що у тому краї все таки в люде, що треба и погріти, и привітати, и порадувати, бо немає ім ні від кого ні ві-тання, ні поради, ні радощів. Хиба тільки и порадує, що сонечко як виявиться и хоч на хвилиночку розжене холо-дну думку, усміхнеться, хоч и сонечко тут світить, мов той ворог сміється.

Тут білий степ розлягся, а геть там потяглись густі бори потяглись без кінця, на край світа и мов сиві діди вихають гілляни. Та тихенько, шопотом розмовляють собі, шумлячи, и аж лунає навкруги від того їх шопоту. Голодний сірома-х^х вовк затягає іноді свою довгу пісню, наче б співає свій жаль Сибірському краю; затягне пісню, озветься, а навкруги цілі десятки їх від-ликаються, довго втинають свої переклики, поки не збі-руться до громади, та не по-радяться, куди ім краще чва-

тихо и пусто, чегато човек в гроб се намира.

Сиромашка е природата в тая отдалечена земя! Слънце-то изгаря сичко, щото живее, и сичко, щото иска да живее; а облаците бягат из тоя край и земята се пука от жедност. Израсте цветеце или зелена тревца, а слънцето изгрее и направи ги като слама. Борят се птиченцата с горещината, ала твърде скоро ослабват в тая борба и убягават из тая страна; изгубват ягнетата и козлетата своята веселба и не играят като по нас — не подскачат. Не може наш чо-век да «проживее дълго в тия страни и да се бори с тая стра-шна природа — завене човек, побелее, заболее и излезе сил-ната душа из слабото тяло» т. II, с. 7—8).

лати на здобич. Сіромаха олень, білодашний господар, бьє конитом сніг, розгрібає его; відшукує собі сивого мо-ху на поживу. Запинався, підняв голову, насторожив уха, почув щось, стрібанув и стрілою повинув по лісу шука-ти собі иншого міста, де б ні одна жива душа не виявилась и щоб одному ему приходилося розважати своє самотнее життя.

Убога сибірська природа по своїй північній стороні. Сніги хоронять під собою усе-що виявиться живого на сві-ті. Вилізе травка з під снігу, поростне недовго и знов око-ють її холоди и укривуть її сніги. Борється и звірюка з снігами, аж поки їй сили ста-не, поки й її не окують холо-ди і не закидає її снігом. Бо-рється й чоловік тут з приро-дою, бідкається, пересилує, поки не виб'ється з сили. А білдолашного путника зіб'є хуртовина с шляху битого, пробере єго, підборкає и за-несе єго, снігами білими, за-риє его життя, так що й «со-святими» не проспівують і хреста не поставлють, хиба тільки вовки-сіроманці зби-жаться, та справлять ему по-минки єго ж таки замерзлим трупом» (Правда. Літератур-нонауковий вістник, ч. I, 1870, с. 1).

Видоизменил обстановката, Каравелов насочва вниманието си към каторжниците. Но докато при Спекса социалните причини в дръзкото поведение на геронте, косто ги отпраща в Сибир, са не-

достатъчно конкретизирани, българският белетрист внася идейна целенасоченост още в първите страници на разказа.

Отделил се от украинския писател в социално-политическите акценти, Каравелов се «доближава» до него и следва композиционния му план при очертаването на централните образи в творбата. «Прототип» на дядо Коста от «Мъченик» е Максим, на Цено — Грицко. Проследявайки съдбата на своите герои, българският писател използва характеристиките на Спекта за Максим и Грицко, възприема някои ситуации от техния личен живот. Ето портрета на главните образи в «Мъченик» и «Невольници»:

«МЪЧЕНИК»:

«Завянал вече беше тоя юнък (дядо Коста, б. м.), бели косми вече покривали главата му. . .

«Силен и твърд бил нравът на дяда Коста; як и горделив юнак бил той, сѐ мълчешката търпял, не клел никого, само се печалил, че другар той нямал по сърцето си; мъчно му било, дека нямал такъв един човек, комуто той сърцето си и душата си да изкаже, комуто да се оплаче и на сърцето му да стане по-леко» (т. II, с. 9).

«Цено бил момък около двацет години, тънък и висок, бял и румен, гиздаво направен и хубавичек, но на неговото хубавичко лице се видяла смърт, видяла се офтика: очите му горели като живи въглени» (т. II, с. 9).

«НЕВОЛНИКИ»:

«Один из них — Максим, годів в трийцять як тягав с собою пута, смарнів, згорбився, біле волосся так укрило ёго, мов давнёго дідугана, що вже и внуків одружив и правнуків дождав собі на славу, та на втіху. . .

Залізна була у Максима натура: понурий був, усе мовчки терпів, не нарікав ні на кого, тільки и журився, що товарища собі не підбере ні-як; перебирав він їх багато, та уси, не до пари ёму. Усе було сам нудиться, мов живої душі не було, щоб жаль свій розважити» (с. 3).

«Грицько, був ще молодий парубок, станом високий, вродливий, хоч видно було що вмарнів дуже, затгнуло ёму щоки, та на сухому, сушому обличчю мов жар палали запалі ёго чорні очи» (с. 4).

Интересни са и общите моменти в живота на героите. Максим е незаконен син на безчовечен пан, който изнасилва майка му, а след това я прогонва. За да му отмъсти, Максим убива неговия син от законната му жена. С майката на дядо Коста се гаври владиката фанариот, от когото тя също има дете. Но тук личното отмъщение прераства в национално. Дядо Коста не само че не убива своя брат, но го взема при себе си и заедно с баща си стават организатори на борбата срещу фанариоти и турци. Подобна е аналогията и между останалите двама герои — Грицко и Цено.

Въпреки че на места се придържа дословно о «първообраза», Каравелов надхвърля интимната рамка на сюжета, въвежда събития и лица, чрез които превръща личната участ в обществена, интригата — в колизия. Така «Мъченик» става творба за робската съдба на българския народ, за неговия неспокоен дух, за бъдещето му. Затова разказът на Каравелов не може да се разглежда като подражание. Независимо от частичните заимствувания и някои общи композиционни и стилни похвати с «Невольници», той е произведение със самобитна тематика и герои. В това отношение особена роля изиграват езикът, художественият стил, критикореалистичният метод на Каравелов (вж. по-подробно: Д. Л е к о в. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970, с. 140—145).

В архива на Каравелов се намира ръкопис, озаглавен «Мученики». Той обаче не е свързан с разказа «Мъченик» (вж. Из архива на Любен Каравелов. С., 1964, с. 109—113).

Стр. 28 — «Кой не помни каква беше 1848 година!» — имат се предвид революционните събития във Франция през 1848 г. дали отражение върху политическия климат на Европа.

Стр. 63 — ХАДЖИ НИЧО

Повестта «Хаджи Ничо» е обнародвана във в. «Свобода», г. I, бр. 33—47, 8 юли — 21 октомври 1870 г. Издадена е и в самостоятелна книжка — «Хаджи Ничо. Истинска повест от Л. Каравелова. Букурещ, 1870.» Отпечатваме я по това издание.

Прототип на Хаджи Ничо е ръководителят на Добродетелната дружина Христо Георгиев.

Стр. 119 — «Преди няколко години един из нашите учени люде намислил да състави едно дружество. . .» — става въпрос за Васил Д. Стоянов, който първоначално търси съдействие от страна на Хр. Георгиев и Добродетелната дружина във връзка с учреденото

през 1869 г. Българско книжовно дружество (вж. по-подробно М. Арнаудов. Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966).

Стр. 89 — «1848 година разбуди заспалите и полумъртвите народи по сичка Европа. . .» — Каравелов отново напомня, както и в разказа «Мъченик», за Февруарската буржоазно-демократическа революция във Франция, която довежда до свалянето на Юлската монархия и установяването на Втората буржоазна република.

Стр. 93 — «Севастополската драма се разиграла. . .» — става въпрос за Кримската война (1853—1856), по време на която особено значение изиграва героичната отбрана на Севастопол от руската армия и Черноморския флот (от 13 септември 1854 до 28 август 1855 г.). Градът е бил обсаден от обединените въоръжени сили на Франция, Англия, Турция и Сардиния, които въпреки своето числено превъзходство и по-добра техника не успяват да го превземат.

Стр. 108 — «Окончателното отделение на честните и родолюбивите българи от хаджи Ничовата компания се случило в 1861 година, когато Ничо помогнал на руските агенти да преселят българите в Русия и да населят нашето отечество с татари, черкези и със сякаква помия. . .»

. . . Руковски написал брошура против преселението на българите в Русия. . .» — Каравелов се обявява остро против политиката на руското царско правителство да преселва компактни маси от българи в Русия и на тяхно място да заселва татари и черкези. Против тази политика остро реагира и Раковски, който през 1861 г. написва брошурата «Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите».

Стр. 126 — НЕШО

Разказът «Нешо» е публикуван във в. «Свобода», г. III, бр. 1, 2 юли 1872 г. Подпис: К.

Стр. 133 — БОГАТИЯТ СИРОМАХ

Повестта «Богатият сиромаш» е обнародвана във в. «Свобода», г. III, бр. 20—22, 11 ноември — 25 ноември 1872 г. и в. «Независимост», г. III, бр. 23—37, 23 февруари — 2 юни 1873 г.

В архива на Каравелов има запазен ръкопис на началото на втората глава на произведението, озаглавен «Стойка». Различията между него и отпечатания текст са значителни. Освен заглавието

изменени са и някои имена — Нешо от «Стойка» е преименуван в «Богатият сиромаш» на Иванчо; описанието на Сопот е заменено с описание на Русчук и т. н. Ето част от ръкописа: «Село Сопот лежи до самых балканских горах, с трех сторон окружено высокими вершинами горы, а с южной стороны тянутся пространные степи. Дорожка, ведущая с села на Балкана, как будто кривая молния висит над красными черепичными крышами Сопота. Речка, тоже кривая, с высокими берегами, бежит так скоро, как будто черт ее гонит. По обе стороны реки построены маленькие домики, похожие на вагонов, спускающихся с неба — эта фабрики, в которых работают шнурки для турецких шароварах. Посреди села возвышается церковь с своими белыми стенами, красной крышей и деревянным балконом, над которым висит белая доска, приглашающая православных на молитву. . .»

. . . — Эй, Смиле, что ты думаешь? Черт возьми, подумаешь, что твои корабли потонули в Черное море.

— Оставь меня, мне не до шалостей, я шуток не люблю — сказал Смил.

— А давно ли ты сделался умным? Давно ли разлюбил шутки? Право, Смиле, подумаешь, что Каракончо давил тебя ночью, право я бы подумал, но знаю, что теперь не Коледа, а Каракончо душит людей только от Коледу до Богоявление. Вставай, вставай и пойдем посмотреть как девушки копают в саду. Ну-ка, вставай.

— Убирайся к черту и оставь меня в покое.

— Да вот не оставлю, что ты мне сделаешь?

— Послушай, Нешо, ты мне надоел, оставь меня, я прошу тебя оставить, мне как-то досадно и шутить не хочется, шулки уж мне надоели.

— О, если просишь, то другое дело, я тебя оставлю, но скажи мне зачем ты грустен?» (Вж. Из архива на Любен Каравелов, с. 175—176. Повечето от черновите на Каравелов са писани на руски език.)

Стр. 202 — СТОЯН

Разказът «Стоян» е публикуван във в. «Свобода», г. II, бр. 32—34, 21 януари — 5 февруари 1872 г.

В архива на Каравелов е запазен руски превод от творбата, направен от друго лице и предназначен по всяка вероятност за обнародване в Русия (вж. Из архива на Любен Каравелов, с. 176—188).

Стр. 217 — ОТМЪЩЕНИЕ

Повестта «Отмъщение» е публикувана в «Независимост»,

г. III, бр. 38—52, 9 юни — 15 септември 1873 г. Тя е първа част от трилогия с историческа тематика. Като продължение следват повестите «После отмъщението» и «Тука му е краят». В трилогията Каравелов не се съобразява строго с историческите факти. Повечето от героите и техните имена (на болярите, царицата), характеристиките, отношенията са измислени. Използвани са някои предания (за падането на Пловдив под турска власт например), които не винаги имат историческа основа. Каравелов представя в друга светлина и отношенията между двамата братя — Иван Шишман и Иван Срацимир (в повестта — Страшимир Шишман).

Стр. 235 — в «Независимост»: «Иди и кажи му, че ако той се завземе да защитава отечеството си без участието на гърците. . .» вместо «. . . с участието на гърците. . .». Вероятно печатна грешка, която поправяме.

Стр. 249 — Петър и Асен вм. Михаил и Асен. Вероятно грешка.

Стр. 266 — «. . . че тия планове се касаят Босилка. . .» поправяме: «. . . че тия планове се касаят до Босилка. . .»

Стр. 284 — ПОСЛЕ ОТМЪЩЕНИЕТО

Втора част на историческата трилогия, продължение на повестта «Отмъщение», публикувана в «Независимост», г. IV, бр. 1—21, 20 октомври 1873 — 9 март 1874 г.

Стр. 359 — в «Независимост»: «. . . който очаква помощ и спасение от огърчените царьове и за продадените войводи. . .». Вероятно печатна грешка, която поправяме: «. . . от огърчените царьове и от продадените войводи. . .»

Стр. 381 — в «Независимост»: «. . . че ще да обичат един друг и му нелицемерно. . .». Поправяме: «. . . че ще да обичат един друг и го нелицемерно. . .»

Стр. 383 — ТУКА МУ Е КРАЯТ

Последна част от историческата трилогия на Каравелов. Публикувана в «Независимост», г. IV, бр. 22—48, 16 март — 14 септември 1874 г.

Стр. 522 — ГЛАВЧО

Повестта «Главчо» е публикувана в «Независимост», г. IV, бр. 49—52; 21 септември — 12 октомври 1874 г.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

ЗА ЛИЦА, ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ, ЗАГЛАВИЯ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ДРУЖЕСТВА И ДР.

А

Абдул-абу-Бекир — 191.

Абдул Азис (1830—1876), турски султан — 190.

Абдул Рахман — 190.

Авраам, Аврам, библейско лице — 91, 171.

Агар, робиня — 171.

Адам, библейско лице — 29, 256, 480.

Акиф паша, управител на Дунавската област от 1869 до 1871 г. — 107.

«Александрия» — повест за живота на Александър Македонски, известна от II — III в., популярна в много страни. Превеждана и издавана на български език през 1844, 1851, 1867 г. Изданието ѝ от 1844 г. е озаглавено «История на великий Александра Македонца, която описва неговото рождение, живот, юначество и смърт. . .» — 522.

Александър — вж. Иван Александър.

Александър II (1818—1881), руски император — 90.

Александър Карагеоргиевич (1806—1885) — сръбски княз от 1842 до 1858 г. Съобразява се с политиката на Високата порта, поддържа дружелюбни отношения с Австрия — 36.

Александър Куза (1820—1873) — княз на Влахия и Молдавия, съдействувал за обединението на румънските княжества в единна държава — 109.

Али паша Янински (1741—1822) — завладява Албания, Тесалия, Епир. Прави Янина свое седалище. Плаща данък на Портата, но управлява като самостоятелен владетел — 40.

Амурат — вж. Мурад.

Андроник IV Палеолог, византийски император (1376—1379), син на Йоан V — 256.

Асен — вж. Иван Асен.

Асен I, Асен Стари, Белгун (неизв. — 1196) — български цар, родоначалник на династията на Асеновци, един от създателите на Второто българско царство. Заедно с брат си Петър през 1185 г. вдига въстание за освобождаването на България от византийско робство — 345, 453.

Атила (неизв. — 483), хунски вожд — 65.

Атина Палада — според митологията — богиня на победата, мъдростта, знанията, изкуствата — 397.

Афродита, богиня на красотата и любовта — 289.

Б

Бакхус (Дионисий), древногръцки бог на лозята, виното, плодородието — 251.

Бачковски манастир — 285, 394, 395, 426, 432, 487, 495.

Баязит, Баязид I (1347—1403) — турски султан, наследник на Мурад I. Завладява Търновското и Видинското царство, покорява Сърбия — 219, 227—229, 233, 235, 241, 254—258, 261—263, 274, 315, 323, 326, 327, 330, 339, 354, 356, 357, 359, 362, 363, 365, 366, 368, 370, 374—377, 379—381, 383, 384, 386, 401, 417, 424, 429, 430, 450, 454, 456, 468, 469, 475, 480, 493, 498, 515, 516, 518—520.

Белградчишки бунт — масово антифеодално въстание в Северо-западна България през 1850 г., участие в което вземат много българи от Белградчишко — 10.

Бисмарк, Ото фон (1815—1898), германски държавен деец — 66.

Благодетелна дружина — вж. **Добродетелна дружина**.

Блажена Теодора — светица, популярна в християнския свят със своите митарства из ада, където видяла мъките на различни грешници. През 1853 г. е обнародвана в български превод «Книга, нарицаемая митарства». В нея се описват десетте митарства на светицата — 112.

«Богатият сиромас», от Л. Каравелов — 133, 548, 549.

Богородица — 13, 17, 33, 54, 150, 165, 197, 251, 269, 296, 364, 410, 411, 417, 421, 432, 534.

«Бъдъщност» (1864) — революционндемократически политически вестник, редактиран от Г. С. Раковски в Букурещ. От него излизат десет броя — 109.

Българско книжовно дружество — учредено през 1869 г. в Браила. предшественик на Българската академия на науките — 548.

«Българското книжовно дружество в Браила. С. 1966», от М. Арнаудов — 548.

В

Вандло, Шарл (1705—1765), френски художник, академик — 171.
«Введение», лозенградски манастир — 401.

Венера, древноримско име на богинята на красотата Афродита — 398.

Виктория (1819—1901) — английска кралица, провъзгласена през 1876 г. за кралица на Англия. В буржоазната историография периодът, през който управлява, е наречен «Викторианска епоха» — 93.

Втора буржоазна република, във Франция — 548.

Г

Гаврил, архангел — 296.

Георги Страшимир — според Л. Каравелов — син на Иван-Срацимир. Истинското име на сина на Иван Срацимир е Константин — 407, 483, 484, 488, 489, 491, 495, 498, 499, 501, 503—505, 507—509, 514, 515, 518, 519.

Георги Шишман — според Каравелов — син на Иван Шишман. От брака си със сестрата на сръбския крал Стефан Лазаревич, Мария, Иван Шишман има двама сина — Фружин и Александър — 228—230, 233—237, 243—247, 249, 250, 253, 259, 260, 265, 268, 269, 273, 277, 278, 282, 283, 292, 294, 295, 317, 323—325, 328, 332—334, 338, 359, 360, 368, 371, 378, 379, 381, 382, 449—451, 454, 457, 458, 460, 466, 470—476, 493, 497, 501, 517—519.

Георгиев Христо (1824—1872) — крупен български търговец и банкер, един от създателите на Добродетелната дружина. Подпомага българската просвета и култура — 547.

«Главчо», от Л. Каравелов — 522, 550.

Григорий, видински митрополит — 37.

Д

Дева Мария — вж. **Богородица**.

Демидов, Демидови — знатна руска фамилия от XVII в., получила огромно състояние от експлоатацията на мини — 114.

Добродетелна дружина — основана в Букурещ през 1854 г. от Евл. и Хр. Георгиеви, Ив. Бакалоглу и др.; обществено-политическа организация на «старите», на богатите български търговци и чифликчии, представители на едрата буржоазия. Разполага

с огромни средства, получени от дарения и завещания — 118, 119, 547.

«Дунавски лебед» (1860—1861) — обществено-политически вестник, издаван от Раковски в Белград; пръв печатан орган на създавателата се революционна демокрация в България — 109.

Е

Езоп (ок. средата на VI в. пр. н. е.) — старогръцки баснописец, чийто басни са превеждани на български език през Възраждането от Софроний Врачански, Р. Пёпович и др. — 228.

И

Иван Александър (неизв. — 1371) — български цар от династията на Шишмановци, баща на Иван Шишман. Поощрява развитието на книжнината, прави дарения на манастири и черкви. С името му е свързан един от ценните паметници на старобългарската книжнина — «Иван-Александрово евангелие» — 232.

Иван Асен, син на Иван Александър, брат на Иван Шишман — 232, 233, 235, 249, 360, 362, 371, 377, 449, 519, 550.

Иван (Йоан) Златоуст (ок. 347—407) — цариградски епископ, прочут със своето красноречие, откъдето идва и прозвището му. Негови проповеди са включени в старобългарския сборник «Златоструй» — 296, 302.

Иван-Срацимир (неизв.—1398) — син на Иван Александър, владетел на Видинското царство. Води междуособна война с брат си Иван Шишман. През 1388 г. става васал на османците. След Никополската битка (1396) губи изцяло земите си. Пленен от Баязид I. В историческата си трилогия Каравелов пренебрегва доста от историческите факти и го представя в друга светлина — 234—237, 240—243, 246—250, 264—271, 273, 274, 277, 278, 282, 283, 289, 292—294, 298, 299, 301, 303, 304, 306, 317, 318, 321—325, 328, 329, 332—334, 338, 359, 361, 362, 364, 368, 371, 373, 374, 376, 378, 381, 382, 389, 390—392, 407, 416, 417, 431, 451, 466, 478, 493—496, 498—501, 503, 505, 506, 513, 517—519, 550.

Иван (Йоан) I Цимисхий (925—976) — византийски император, защитник на интересите на едрата малоазийска аристокрация. Изтъкнат военачалник, воювал срещу България — 239, 403.

Иван Шишман (неизв. — 1395) — последният цар от Второто българско царство, син на Иван Александър от брака с втората му

жена — покръстената еврейка Теодора. Води междуособни борби с брат си Иван-Срацимир (у Каравелов Страшимир Шишман), съпротивлява се безуспешно на нахлулите османци на Балканския полуостров. Умира в тъмница — 226—228, 232, 233, 235, 237, 242, 244—248, 250, 251, 253, 255, 259, 260, 265, 270—274, 282, 283, 286, 287, 290, 292, 294—296, 298, 301, 303—309, 315, 316, 321—325, 327—332, 335, 340, 345, 356, 358—364, 366, 367, 371—377, 379—382, 384, 386, 391, 392, 405, 411, 412, 424, 427—431, 446, 447, 449—462, 467—470, 472, 475, 489, 493—498, 500—503, 505, 506, 509, 510, 512, 514—521.

«Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Д. Леков, Л. Минкова, Цв. Унджиева, С., 1964» — 547, 549.

Исак, библейско лице — 296.

Исаа пейгамбер — вж. Исус Христос.

Исус Христос — 13, 22, 26, 32, 33, 112, 138, 139, 156, 165, 186, 191, 251, 252, 257, 272, 284, 286, 287, 296, 305, 321, 352, 373, 380, 394, 398, 419, 420, 425, 449, 453, 467, 468, 515, 516.

Й

Йоан Кантакузин — византийски император (1347—1354). Води несполучлива външна политика. Автор на история за събитията от 1320 до 1356 г. В нея има данни и за българската история — 327.

Йоан Палеолог VI, Йоан VI Палеолог — византийски император от 1425 до 1448 г. Прави опити за уния с папата с цел западните държави да му се притекат на помощ срещу османците — 287, 401.

К

Каин — библейско лице, най-големият син на Адам. Според легендата убива своя брат Авел, заради което бил осъден на вечно скитничество — 417.

Кантакузин — вж. Йоан Кантакузин.

Каравелов, Любен (1834—1879) — 543, 545—550.

Клавдий (10 пр. н. е. — 54 сл. н. е.), римски император — 351.

Княз Михаил — вж. Михаил Обренович.

Колл, немски пътешественик — 77.

Комод (161—192) — римски император, син на Марк Аврелий. По негово време започват социално-икономическият кризис на

- Римската империя, въстанията на робите, в резултат на което абсолютизмът в управлението му се засилва значително — 351.
- Константин Багрянородни** (905—959) — византийски император; автор на няколко трактата — 239, 323.
- Константин Велики** (ок. 280—337), римски император — 263.
- Кралевич Марко** — вж. **Крали Марко**.
- Косовска битка** (1389) — 451.
- Крали Марко** — герой на българския и южнославянския фолклор, прототип на прилепския владетел Марко (1371—1395) — 9, 25, 60, 74, 114.
- Кримска война** (1853—1856) — 93, 548.
- Крум** (неизв.—814), хан — 275, 277, 302.
- Куза** — вж. **Александър Куза**.

Л

- Лазар** (1329—1389) — сръбски княз. Стреми се да обедини сръбските земи за борба срещу османците. При Косово поле е разбит и убит. Синовете му забягват в чужбина — 391, 451, 469, 518.
- Левски, Васил** (1837—1873) — 121.
- Леонид** — спартански цар (488—480 пр. н. е.), загинал с отряда си при отбраната на Термопилите (480 пр. н. е.) — 346.
- Лотова жена** — според библейското предание жена на Лот, племенник на Аврам. Превърната в солен стълб при небесното възмездие, сполетяло градовете Содом и Гомор — 124.
- Лука, апостол** — 296.
- Людовик I Немски** (ок. 804—876) — немски крал, правил многократни опити да завоюва земите на западните славяни и преди всичко Моравското княжество — 289.

М

- Мадоната на Рафаил** — Каравелов вероятно има предвид забележителната «Сикстинска мадона» на Рафаело — 405.
- Маноил (Емануил) II Палеолог** — византийски император от 1391 до 1425 г. Признал се за васал на османците и се оттеглил в манастир. Автор на богословски съчинения — 253, 263, 264.
- Мара, Тамара** — дъщеря на Иван Александър, дадена от брат си Иван Шишман за жена на султан Мурад I; майка на Баязид I. Героиня на народния епос — 357, 358, 367.
- Марк Аврелий, Антоний** (121—180), римски император, философ, моралист — 351.

- Марс, бог на войната** — 139.
- Мацини, Джузепе** (1805—1872) — италиански революционер, идеолог на републиканско-демократичното крило в италианското национално революционно движение за освобождението и обединението на Италия — 90.
- Ментор** — според мита — син на Алким; приятел на Одисей и наставник на сина му Телемах. Името му се утвърждава като синоним на сигурен съветник и ръководител — 148.
- Меншиков, Александър Данилович** (1673—1729) — руски държавен деец, сподвижник на Петър I — 89, 90.
- Мехмед Али паша** (1827—1878) — турски генерал, немец по народност. По време на Руско-турската война (1877—1878) е главнокомандващ турските войски — 115.
- Мидтад, Митхад паша** (1822—1884) — 14, 40, 60, 117, 139, 146, 153—156, 175—181, 183, 190, 192, 195, 196, 200, 201, 519.
- Михаил — Михаил Асен** — син на Иван Александър от първия му брак с Теодора, дъщеря на влашкия княз Иван Бесараб, брат на Иван Шишман — 232, 233, 235, 362, 371, 377, 449, 550.
- Миша** — 109.
- Мойсей, библейско лице** — 40, 523.
- Мохамед, пророк** — 21, 191, 326, 480, 518.
- Мурат, Мурад II** (1401—1451), турски султан — 219, 254, 257, 356, 450.
- Муса Кеседжия** — турски султан в Мала Азия, герой от народния епос за Крали Марко — 74, 190.
- «Мъченик»**, от Л. Каравелов — 7, 543, 544, 546—548.

Н

- Назарейнина** — вж. **Исус Христос**.
- Наполеон** — вж. **Наполеон I Бонапарт**.
- Наполеон III, Луи Наполеон Бонапарт** (1808—1873) — френски император — 64, 65, 90, 93.
- «Невольники»**, от Д. Спека — 543, 544, 546, 547.
- «Независимост»**, вестник, продължение на Каравеловия в. «Свобода» (от бр. 23, 23 февруари 1873 до 12 октомври 1874 г.). — 548, 550, 551.
- Нерон, Клавдий Цезар** (37 пр. н. е. — 68 сл. н. е.) — римски император, прочут със своята жестокост и безскрупулност — 351.
- «Нешо»**, от Л. Каравелов — 126, 548.
- Никифор I Геник** (неизв. — 811) — византийски император (802—811). Разбит и убит от Крум при Върбишкия проход — 302.

Николай I (Николай Павлович Романов) (1796—1855), руски император — 89, 92, 94.

О

Обилич, Милош — 366.

Октавиан (63 пр. н. е. — 14 сл. н. е.) — римски император. След смъртта на Юлий Цезар установява военна диктатура. Присъединява чужди земи към Римската империя, потъпква движението на робите — 351.

Олиферн, полководец от войските на Новуходоносор, убит, според преданието, от Юдита — 460.

«Отмъщение», от Л. Каравелов — 217, 549, 550.

П

Павел, апостол — 463, 523.

Палада — вж. **Атина Палада**.

Палеологи, византийска императорска династия — 239.

Петър — според Каравелов — брат на Иван Шишман. Братя на Иван Шишман от първия брак на Иван Александър са: Михаил Асен, Иван Асен и Иван Срацимир, а от втория брак на баща му — Иван Асен. От втория брак е и той — 249.

Петър I (неизв. — 969) — български цар (927—969), син на цар Симеон. По негово време България запада политически и икономически, появява се богомилството — 302.

Пий — вероятно **Пий IX** (1792—1878) — римски папа от 1846 г. до смъртта си. Враг на обединението на Италия. Успява да утвърди догмата за «папската непогрешимост» — 64.

Пилат Понтийски — починал през 39 г. сл. н. е. Римски наместник в Юдея. Според легендата Исус Христос е разпнат по негово време — 515.

Плутон — древногръцки бог на подземния свят, господар на душите на мъртвите — 231.

Помпадур — фаворитка на френския крал Людовик XV, използвала влиянието си, за да се намесва в управлението на страната — 81.

«После отмъщението», от Л. Каравелов — 284, 550.

«Правда. Письмо наукове и литературне» — украинско списание, излизало през 70-те години на XIX в. — 543, 545.

«Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите. 1861», от Г. С. Раковски — 548.

«Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970», от Д. Леков — 547.

«Пътуването на блажена Теодора по митарствата» — «Книга, нарицаемая митарства...», 1853» — 22.

Р

Раковски, Георги Стойков (1821—1867) — 59, 105, 108—110, 548.

Рафаил — **Рафаело, Санти Санцио** (1483—1520) — живописец, архитект, ярък представител на италианския ренесанс — 405.

Рилски манастир — 240.

С

Самсон — еврейски национален герой с необикновена сила. Предан от жена си Далила на филистимяните, които отрязали дългите му коси и го лишили от силата му — 190.

Самуил (неизв. — 1014), български цар — 322.

Сапатуча — име, използвано от Каравелов по различни поводи и с различен смисъл — 152.

Сара, библейско лице, жена на Аврам — 171.

Сатурн — според гръцката митология — титан, син на Уран (Небето) и Гея (Земята). Свалил баща си от престола и се оженил за сестра си Рея. Тъй като му било предсказано, че ще бъде лишен от власт от децата си, Сатурн ги поглъщал. Чрез лъжа Рея спасила един от синовете си, Зевс, който след време накарал баща си да повърне погълнатите си деца и след това го затворил в преизподнята — 251.

«Св. Влахерна» — 296.

Св. Георги — 165.

«Св. Георги», манастир — 419.

Св. Димитър — 97, 209, 236.

«Св. Кирик, син на Улита (Юлита)» — 409.

«Св. Кирик и Юлита», храм — 409.

«Св. Козма и Дамиан», манастир — 363.

Св. Марина — 138.

Св. Мина — 410, 426.

Св. Моасин — 138.

Св. Неделя — 25.

Св. Никола Чудотворец — 296.

Св. Петка — 25.

Св. Петър — 289.

«Света София», църква в Цариград — 252.

Св. Спас — 34.

Св. Трифон — 141.

«Свобода», вестник, редактирай от Л. Каравелов — 543, 547—549.

Севастополска драма — вж. Кримска война (1853—1856).

Севастополски бой — вж. Кримска война (1853—1856).

Сигизмунд I (1361—1437) — император на т. нар. Свещена римска империя, от 1387 до 1437 г. — крал на Унгария, от 1436 до 1437 — крал и на Чехия. През 1396 г. възглавява похода на западноевропейските феодалы срещу османците. Разбит от Баязид I при Никопол — 288.

Симеон (ок. 865—927), български цар — 257, 302, 391.

Сократ (ок. 469—399 пр. н. е.), древногръцки философ-идеалист — 145.

Соломон, библейско лице — 226, 463.

Солон (ок. 638—ок. 559 пр. н. е.) — атински политически деец, законодател, поет. Реформите му разкриват път за развитието на робовладелческата демокрация — 291.

Солонови закони — 291.

Сопотски манастир — 68.

Спека, Д., украински писател — 543, 545, 546.

«Стойка», ръкопис от Л. Каравелов — 548.

«Стоян», от Л. Каравелов — 202, 549.

Стоян войвода — войвода на Иван Шишман в трилогията на Л. Каравелов «Отмъщение», «После отмъщението», «Тука му е краят» — 25, 225, 226—233, 236, 237, 242, 245, 249—251, 254, 256, 261—265, 271, 274—277, 279, 280, 283, 305, 359, 383—389, 397, 402, 403, 405, 406, 410—418, 421—426, 428—431, 435, 436, 438, 441—446, 451, 456, 457, 459, 460, 462, 466, 470—475, 477, 478, 482, 484—492, 495, 496, 498—501, 504—507, 509, 517—519.

Стоянеско — вж. Стоянов, В. Д.

Стоянов, Васил Димитров (1839—1910) — просветен деец, книжовник, един от учредителите и организаторите на Българското книжовно дружество. Автор на литературно-критически, фолклорни и др. публикации в чешкия и в българския периодичен печат — 120, 547.

Страшимир — вж. Иван-Срацимир.

Сюлиман, Сюлеман, Сюлейман, турски султан — 254, 356.

Т

Тамерлан, Темерлан, Тимур Ленг (1336—1405) — татарски завоевател, основател на Втората Монголска империя и на Тиму-

ридската династия — 228, 255, 263, 264, 276—278, 282, 315, 450, 468, 469, 518.

Темида — в древногръцката митология — богиня на справедливостта и правосъдието — 175.

Терезхана, турски затвор в Цариград — 38.

Тома, апостол — 136.

«Тука му е краят», от Л. Каравелов — 383, 550.

У

Улиса, Улис — Одисей — 507.

Св. Улита (св. Юлита) — 409.

Ф

Февруарска буржоазнодемократическа революция, във Франция (1848) — 548.

Филип Тотю (1830—1907), български войвода и революционер — 60, 117, 195, 197—199.

Х

Хаджи Бекташ, турски светец — 190.

Хаджи Димитър Асенов (1840—1868) — български войвода и революционер. Каравелов се отнася с изключителни симпатии и преклонение пред героичния му подвиг и увековечава името му в свои стихотворения и драма — 60, 62, 117, 124.

«Хаджи Ничо», от Л. Каравелов — 63, 547.

«Хамлет», от Шекспир — 64.

Херкулес — латинизирано име на Херакъл; син на Зевс, направил дванадесет големи подвига — 139.

Хиллер — 109.

Хитов, Панайот (1830—1918) — български войвода, революционер, автор на мемоари, излезли за първи път под редакцията на Л. Каравелов — 60, 117, 197.

Ц

«Царственик или история болгарская... 1844», от Хр. Павлович — 522.

Цезар, Гай Юлий Цезар (100—44 пр. н. е.), римски държавник, военачалник, писател — 90.

Ценович, Катерина (Екатерина), съпруга на Д. Ценович, близък сътрудник на Каравелов, деец на революционното движение — 63.

Цимисхий — вж. Иван (Йоан) I Цимисхий.

Ч

Червена книга — 117.

Ю

Юда Искаротски — 32, 74, 125, 345, 348, 363, 378.

Юдита — библейска героиня. Според легендата спасила еврейския народ от войските на Новуходносор, като увлякла с красотата си пълководеца Олиферн и му отсякла главата — 460.

Юнона — древноиталианска богиня на брака и раждането; съпруга на Юпитер — 251.

Юпитер, върховен древноримски бог, отъждествяван на Зевс — 251.

Юстиниан I (483—565), византийски император — 351.

Я

Яков, библейско лице, син на Исак — 296.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

А

Австрия — 94, 109, 147.

Адрианопол — вж. Едрене.

Азия — 263, 320, 323, 326, 450, 468, 518.

Албания — 326.

Америка — 66, 174.

Анадола — 20, 92, 189, 192.

Англия — 66, 548.

Арабаконаско усое — 148.

Арбанаси, с. — 60—62.

Ардиш, р. — 96.

Атина, гр. — 291.

Африка — 450.

Ахело (Анхиало, Поморие), гр. — 519.

Б

Балкан — вж. Стара планина.

Балкански полуостров — 122, 139.

Бански (Ихтимански) клисури — 451, 458, 478, 494, 514, 515, 518.

Бачково, с. — 426, 432, 444.

Белград, Белиград, гр. — 115—117, 119, 147.

Белоградчик гр. — 9, 10, 12, 16, 22, 25, 27, 37, 38, 42, 43, 51.

Бесарабия — 326.

Божии гроб — 89.

Босна — 293, 326, 468.

Букурещ, гр. — 80, 81, 94—101, 112, 120, 547.

България — 7, 9, 15, 25, 30, 33, 39—41, 49, 57, 60, 62, 68, 90, 92, 93, 96, 108, 116, 119, 122, 128, 139, 144, 147, 159, 174, 177, 182, 196, 219—221, 223, 226—228, 231, 234—237, 239, 240, 242, 243, 250, 252, 253, 260, 261, 263—265, 271—273, 277, 278, 281,

285—287, 289, 292—295, 300—302, 306, 308—312, 315—318, 320, 322—324, 326, 327, 330, 332—334, 336, 354, 355, 358, 359, 363—365, 368—373, 375, 378, 380, 381, 389, 394, 416, 424, 430, 431, 447, 449, 457, 358, 478, 490, 494, 497—501, 515, 517, 519, 544.

Бяла, гр. — 160.

В

Варна, гр. — 301, 306.

Венгрия — вж. Унгария.

Венеция, гр. — 293, 309, 326.

Видин, гр. — 23—25, 34, 35, 37, 235, 317, 318, 321.

Видинско княжество — 235, 248.

Византийска империя — вж. Византия.

Византия — 221, 225, 227, 229, 236, 239, 250, 254, 262, 263, 271—274, 276, 284, 285, 287, 288, 291, 294, 301, 305, 308, 315, 320—323, 326, 330, 339, 354, 361, 380, 479.

Влахерна — 257, 284.

Влахия — вж. Влашко.

Влашка земя — вж. Влашко.

Влашко — 16, 32, 44, 53, 54, 57, 58, 79, 116, 119, 120, 144, 196, 200, 326.

Воден — 437.

Восточна Европа — 323.

Восточна Римска империя — вж. Византия.

Върбовка, с. — 198.

Г

Габрово, гр. — 258, 260, 278, 281.

Галата, квартал в Цариград — 314.

Галац, гр. — 120, 121.

Галилея — 138.

Галиполи — 337, 450.

Германия — 39, 44.

Гомор, гр. — 330, 417.

Гърция — 32, 144, 291, 438.

Гюргево, гр. — 55, 56, 61.

Д

Демотика, Димотика, гр. — 286.

Джумаята — 179.

Деари-бекир, Диарбекир, гр. — 7, 8, 12, 38, 60, 119, 200, 543, 544.

Доспатски планини — 429, 482, 483, 487, 491, 503.

Дунав, р. — 49, 60, 137, 155, 182, 192, 193, 195—197, 219, 235, 368, 492.

Дунавска България — 490.

Дунавски вилает — 176.

Е

Ебибче, с. — 479, 488, 489, 501, 504.

Европа — 89, 112, 115, 189, 288, 326, 380, 479, 547, 548.

Едрене, Едирне (Одрин), гр. — 144, 205, 261, 263, 264, 286, 326, 330, 338, 348, 354, 365—367, 370, 383, 384, 386, 388, 412, 417, 445, 475, 479, 481—483, 485, 486, 489, 492, 493, 498, 501, 507, 518.

Едрински пашалък — 78.

Елада — 220, 228.

Елизей — имат се предвид Елисейските полета — райт, според митологията на старите гърци и римляни, където са царствували вечна пролет и блаженство — 506.

Енес — 450.

Енос, гр. — 290.

Ерусалим, гр. — 191.

Ефрат, р. — 29.

Ж

Жабляк — 89.

Железник — вж. Стара Загора.

З

Загоре, Загория — 30, 290, 292, 296, 324, 330, 493.

Западна Азия — 323.

Западна Европа — 77.

Златица, гр. — 296, 383, 389, 410, 413.

Златишко поле — 389.

И

Италия — 326.

К

Казанлък, гр. — 370.

алиполи — вж. Галиполи.

Калофер, гр. — 533.

Карлово, гр. — 67, 68, 78, 106, 355.
 Картаген, гр. — 493.
 Кехатхана, квартал в Цариград — 193.
 Клисуре, гр. — 355.
 Копривщица, гр. — 355.
 Корава, с. — 471.
 Косово поле — 380.
 Котел, гр. — 359, 363, 364.
 Кръкклисе — вж. Лозенград.

Л

Лайпциг, гр. — 114.
 «Липискания», улица в Букурещ — 119.
 Лозенград, гр. — 333, 339, 348, 357, 365, 366, 385.

М

Маджарско — вж. Унгария.
 Македония — 233, 323.
 Марица, р. — 205, 404, 476, 478, 482, 499, 510, 512.
 Медина, гр. — 190.
 Мека, гр. — 190, 191.
 Молдавия — 326.
 Московия — вж. Русия.
 Мраморно море — 450.

Н

Немска земя — вж. Германия.
 Новата махала, квартал в Пловдив — 203.

О

Одеса, гр. — 120.
 Одрин, гр. — 256.
 Османска империя — вж. Турция.

П

Панагюрище, гр. — 355, 515.
 Паничерето, Паничере, с. — 210.

Петербург (Санкт-Петербург, дн. Ленинград), гр. — 94, 102, 105, 107.
 Пеща, гр. — 191.
 Пирдоп, гр. — 417.
 Пловдив, гр. — 79, 202, 208, 214, 285, 355, 384, 394, 407, 428, 430, 434, 446, 451, 452, 457, 459, 475, 476, 478, 479, 489, 491, 494, 495, 501, 504—506, 508, 514, 550.
 Пловдивски окръг — 394, 407.
 Пловдивски пашалък — 78.
 «Поду Могошой», улица в Букурещ — 103.
 Полша — 293, 391.
 Попово село, с. — 475, 487.
 Преслав, гр. — 232, 235, 301.
 Прилеп, гр. — 25.
 Пруссия — 66.

Р

Ромъния, Румъния — 60, 92, 94, 104, 109, 116, 117, 121, 147, 178, 195, 198, 543.
 Русия — 66, 92—94, 104—109, 119, 120, 144, 147, 192, 285, 293, 548, 549.
 Русчук (Русе), гр. — 60, 62, 107, 137—139, 144, 147, 155, 156, 159, 188, 192, 195, 200, 549.

С

Самоков, гр. — 296, 516.
 Сардиния — 548.
 Свищов, гр. — 42, 54—56, 59, 104, 192.
 Севастопол, гр. — 548.
 Северна Европа — 77.
 Северна Тракия — 330.
 Серес, гр. — 481.
 Сибир — 544, 545.
 Синьо море — 25.
 Сливен, гр. — 60, 489, 494, 499.
 Содом, гр. — 330, 417.
 Солун, гр. — 221.
 Сопот, гр. — 127, 549.
 Софийски окръг — 296.
 София, гр. — 220, 221, 223, 228—231, 279, 377, 378, 519.

Сръбска земя — вж. Сърбия.

Стамбол — вж. Цариград.

Станимака, гр. — 487.

Станимашка планина — 475.

Стара Загора, гр. — 365.

Стара планина — 17, 38, 49, 57, 59, 60, 62, 127, 144, 161, 177, 196, 198, 219, 225, 227, 242, 258, 275, 325, 359, 381, 383, 384, 446, 458, 549.

Сърбия — 16, 32, 44, 60, 109, 144, 263, 285, 293, 308, 318, 323, 326, 354, 358, 380, 450, 451, 468, 469.

Т

Табациите, квартал — 87.

Татавля, квартал в Цариград — 193.

Тепето, квартал в Пловдив — 202.

Тесалия — 220, 293.

Тигър, р. — 29.

Тракия — 233, 323.

Трансилвания — 80.

Трапезица — 355, 392.

Турска империя — вж. Турция.

Турско — вж. Турция.

Турция — 16, 59, 60, 89, 91, 94, 139, 175, 196, 548.

Търново, гр. — 62, 93, 107, 112, 113, 154, 192, 229, 235—237, 241, 243—245, 256, 260, 265, 270, 277, 278, 290, 292, 294, 295, 301, 303, 310, 317, 324, 327, 329—333, 342, 360, 368, 383, 392, 406, 411, 412, 430, 450, 453, 458, 478, 489, 490, 494.

У

Узунджово, с. — 202.

Унгария — 263, 308, 318, 326, 391, 468.

Урумелията, европейската част на Турция — 190.

Ф

Фенер — 211.

Филипопол — вж. Пловдив.

Франца — вж. Франция.

Франция — 66, 188, 547, 548.

Х

Херцеговина — 468.

Ц

Цариград, гр. — 20—22, 24, 34—38, 44, 59, 89, 121, 139, 141, 191, 193, 194, 204, 221, 236, 251, 254, 256, 257, 262, 264, 265, 274, 277, 284, 289, 293, 299, 301, 305, 307, 309, 310, 312, 317, 319, 330, 331, 334, 335, 341, 347, 357, 358, 362, 372, 418.

Ч

Черна гора — 144.

Черно море — 25, 140, 256, 549.

Чирпан, гр. — 495, 499, 504, 519.

Ш

Шумен, гр. — 301, 489.

Ю

Юскюдар — 8.

Я

Янтра, р. — 270, 297, 300, 332.

РЕЧНИК

А

- аздисвам** (тур.) — разлудувам се
азизие (тур.) — фес по името на султан Абдул Азис, от когото е въведен
алаица (тур.) — слугиня
алилодидактически (от грц.) — взаимоучителен. От алилодидактичен метод, по който по-напредналите ученици обучават другите под ръководството на учител
алкоран (фр.) — свещена книга у мюсюлманите, която съдържа религиозното учение на Мохамед: коран
аман (тур.) — милост (повик за пощада при мъка и отчаяние); омръзна ми, додея ми
амбар, хамбар (тур.) — помещение, склад за зърнени храни
амвон (грц.) — издигнато място в храм за проповед, за четене на евангелие и др.
ангария (тур.) — принудителна безплатна работа през турското робство
апокалипсис (грц.) — откровение на Йоан Богослов — една от книгите на Новия завет, най-древното произведение на християнската литература; мъчително, непоносимо положение; ужас
арашлък, харчлък (араб. — тур.) — дребни парични разходи
асигнация (чрез рус.) — книжен паричен знак; писмено нареждане да се отпусне нещо
асър, хасър (араб. — тур.) — рогозка
афоресам (грц.) — отлъчен от черквата, от дадена среда; проклет
аянин (араб. — тур.) — областен управител в Османската империя; първенец, знатен гражданин

Б

- байонет** (фр.) — щик, копие
бакшиш (тур.) — пари, дадени за направена услуга или за оказано внимание; дребен дар, подарък

- бан** (рум.) — дребна румънска монета
батак (тур.) — кално място, блато, тресавище; забъркано, безизходно положение
баялдисвам (тур.) — припадам, прималява ми
бебер — ленивец, безчувствен, истукан
беглик (тур.) — годишен данък, с който са облагани притежателите на овце и кози в турско време; някогашен данък в натура
безистен (тур.) — голяма, обикновено сводеста сграда, с вътрешни магазини, в които се продават манифактурни и други стоки
белка — бяло
берберница (тур.) — бръснарница
берия — пари, които общината, черквата или друга институция събира от населението
бешлик (тур.) — турска монета от пет гроша
билюкбашия (тур.) — ротен командир в турската войска
благодник — малък мях за носене на сирене или на други блажни яденета
бонжур (фр.) — добър ден
бугазия, букасия — червен памучен плат
букаи (тур.) — окови; желязна верига за спъване на кон
булосвам (грц.) — заразявам
бунчук (укр.) — военно знаме от конска опашка

В

- валия** (тур.) — управител на вилает в Турция
везир (ин) (тур.) — член на Държавния съвет в султанска Турция
векилхарч (тур.) — ковчежник
велеят, вилает (тур.) — голяма административна териториална единица в Турция и в други арабски страни начело с валия
вергия (тур.) — данък, налог в Османската империя
вывод (рус.) — извод, заключение
вилушка — вилица; ивица от желязо или жилаво дърво; пружина
вилает чорбаджилар (тур.) — чорбаджия с влияние пред вилаетските власти
виражение (рус.) — изражение
волентир (рус.) — войник, доброволец
вула (новогрц.) — писмено разрешение от духовна власт за встъпване в брак
вулгия (грц.) — торба; мях; презрително — неприятен човек

Г

гаджал (ин) — хулно название на турчин
галоман — страстен привърженик на всячко френско
гевендия (тур.) — жена с леко поведение

Д

давия (тур.) — иск, съдебно дело, тъжба, процес
дамджица, дамгица, дамга (тур.) — белег, знак, петно
дамла (тур.) — сърдечен удар, апонлексия, парализа
делибаш(ия) (тур.) — луда глава, буен човек; турски шайки, които
нападали и ограбвали българските селища през XVIII и на-
чалото на XIX в.
дервиш(ин) (тур.) — мохамедански монах
джубе (араб.-тур.) — дълга горна дреха от сукно, обикновено под-
платена с кожи
дивит (тур.) — мастилена кутийка за пера за писане и мастилница,
която се носела в пояса
дим — цвят
дин-ислям(ин) (тур.) — правоверен, истински мохамеданин
диш-парасъ (тур.) — данък, който турците вземали от нагостилите
ги българи, загдето си изхаживали зъбите по време на яде-
нето
дож (фр.-итал.) — глава на републиката в средновековна Венеция
и Генуа
драхма (грц.) — сребърна монета в древна Гърция
дукато (итал.) — дребна монета
душман(ин) (тур.) — враг, неприятел
дънкам — бия

Е

евмениди (рус. от грц.) — в древногръцката митология — култово
наименование на Ериниите, богини на отмъщението
евнух (грц.) — скопен пазач на харем; скопец
еким, хеким(ин) (тур. от араб.) — лекар
ексик (тур.) — който е с по-малко количество от необходимото; с
недостиг
емини (араб.-тур.) — плитки, леки обувки без ток с остър връх
еничар-агасъ (тур.) — войник от турската пехота, създадена през
XVI в. от младежи-християни, потурчени насила

ентерия, антерия (тур.) — вид топла дреха с ръкави, обикновено
подплатена с памук
епитроп (грц.) — черковен или училищен настоятел
ерокирик (грц.) — проповедник
есакция, ясакция (тур.) — телохранител, пазач
есап, хесап (тур.) — сметка, равносметка
ефенди (грц.) — господин

З

забитин (араб.-тур.) — турски военен управител на град или село
завераджия — участник в Заверата — гръцко въстание за освобож-
даване от турско робство (1821—1828), в което участвуват
много българи; участник във Велчовата завера (1835), и др.
загария — вид пшеница с осил
заптие (араб.-тур.) — турски униформен стражар
звизка, дзвизка — двегодишна овца
зевник — зимник, земник
золум, зулум (араб.-тур.) — насилие, обир, грабеж; пакост

И

ибрик (тур. от перс.) — глинен или меден съд за вода, с който се
полива при миене
измекаяр(ин) (тур.) — слуга
измлатя — поударя, побия
имам(ин) — мохамедански духовник; висш духовен сановник на
мюсюлманите
ирмиличе, ирмилик (тур.) — монета от двадесет гроша
исляххане, ислахане (араб.-перс.-тур.) — сиропиталище, интернат
истиндак (грц.-тур.) — разпит, следствие

К

кабаница — широка и дълга горна дреха от груб плат; ямурлук
кавазин, гаваз(ин) (араб.-тур.) — телохранител, въоръжен пазач
кадия (араб.-тур.) — духовно лице в Османската империя, което
изпълнява служба на светски съдия
каик (тур.) — лодка
каймакам(ин) (араб.-тур.) — околийски управител в Турция
кале (араб.-тур.) — крепост
калесвам (грц.) — каня за сватба, кръщение и др.

калиграфия — краснописание
 калина — зълва, по-млада сестра на съпруга
 камзамал(ин), кабзамал(ин) (араб.-тур.) — бирник
 капасъз(ин) (тур.) — безделник, нехранимайко, разбойник, хаймана
 капия (тур.) — врата, порта
 капсамунин (тур.) — гладник, грабител
 капъна — блюдо на везни
 карагъозчелик (тур.) — палячовщина, фокусничество
 касаба (араб.-тур.) — град
 касимир, кашмир — тънък мек вълнен или полувълнен плат (по името на Кашмир)
 кат (тур.) — етаж
 катана (унг.) — висок, едър кон
 катехизис (грц.) — кратко изложение на християнското вероучение
 каук (тур.) — островърха шапка с качулка
 кебе — дебела вълнена постелка или завивка; къса връхна дебела черна дреха
 келеш (тур.) — келяв човек; нищожен, презрян човек
 кеменче (тур.) — цигулчица
 кене (перс.-тур.) — шита или изплетена украса на риза или сукман
 кесиджия, кеседжия (тур.) — човек, който убива хората и ги обира; кръвник, разбойник
 кир (грц.) — господин, господар
 кираджия (араб.-тур.) — наемател, квартирант; лице, което срещу заплащане превозва със собствена кола или кон стока или пътници
 кирия (араб.-тур.) — наем за превоз или за жилище; в преносен смисъл — човек, който дава съвестта си под наем
 кишлек — коренище на хвощ
 клир (грц.) — всички свещеници, църковнослужители; духовенство
 коджа (тур.) — доста голям; доста, много
 кондили (грц.) — пера, писалки, калем
 кондисвам (тур.) — спирам на стан, отсядам
 контош (тур.) — къса до пояса връхна дреха; салтамарка
 корам — вид игра
 корма — корем
 кочек — курник
 кукерица — кука; един от кукерите, преоблечен в смешни женски дрехи
 кундури (грц.-тур.) — обуца
 кушле — кутре, кученце

къостек (тур.) — верижка, синджирче за часовник
 къочек (тур.) — вид женски ориенталски танц
 къоше (тур. от перс.) — тъгъл, кът
 кюрк (тур.) — дълга горна дреха, подплатена с кожи; шуба, кожух
 кятп, кетп (тур.) — писар

Л

лала (перс.-тур.) — бавачка на деца; шут, смешник
 ланита (рус.) — буза
 латинка — сабя; сабя-латинка
 лахурен — по името на гр. Лахора
 либаде (перс.-тур.) — връхна къса дреха, подплатена с памук; памуклийка
 ликтор (лат.) — телохранител на древноримски държавници, който носи сноп пръчки с брадвичка в тях
 липискания — кърпа от гр. Липиска (Лайпциг)
 литра (грц.) — мярка за течности
 лобут (тур.) — бой, като вид наказание
 локанта (тур.) — гостилница, кръчма
 лошунка, лущенка — люспа, треска, плоска

М

магаза (араб.-тур.) — склад с търговска стока
 мангъри (тур.) — дребни турски медни монети
 мандраджия — собственик на мандра или работник в мандра
 маргаретар, маргаретарен — от маргарит — бисер
 маргатар (грц.) — маргарит, бисер
 матор — стар, възрастен
 махмудия (тур.) — стара турска жълтица от 68 гроша (по името на Махмуд II)
 мегера (грц.) — зла, свадлива жена
 меме (тур.) — топчест край на чибук или наргиле
 мера (тур.) — землище на село или на град за пасане на добитък
 мерджанче (тур.) — коралче
 мермер (грц.-тур.) — мрамор, мраморен
 метильов — болен от метил, болест на черния дроб при овцете
 механджия — собственик на механа
 мехкеме (араб.-тур.) — турско съдилище
 милаим, мелаим (араб.-тур.) — нежен, кротък; нежно, кротко
 минаре (тур.) — висока кула на джамия

мисюр, мисир — пуйка

митра (грц.) — златна корона със скъпоценни камъни, която се носи по време на богослужение от висши духовни лица

млин — баница

молла (араб.-тур.) — мохамедански съдия в голям град

мошия, мушия (рум.) — именне, чифдик

мюфтия (араб.-тур.) — върховен верски съдия

Н

набодка — вилица

наковладя — наклеветя

напръстек — напръстник

наргиле (перс.-тур.) — ориенталски прибор за пушене, при който димът минава през стъклена с ароматизирана вода и дълъг маркуч преди да достигне до устата на пушача

нарувам — плача гласно, проточено

нафиле (араб.-тур.) — напразно, безполезно, на вятъра

нехар — леност, мързел, безгрижие

низам(ин) (араб.-тур.) — войник от редовната турска войска

нота бене (лат.) — забележи добре, обърни внимание

нотабил (лат.) — знатен, богат, виден човек

О

одабашия (тур.) — вратар

одая (тур.) — стая

оджак (тур.) — огнището заедно с комина

оланин (тур.) — слуга на високопоставен турчин

ортак (тур.) — съдружник

ортодоксален (грц.) — правоверен; православен

П

паликаре (грц.) — гръцки войник; грък изобщо

папукчия, папукчия — майстор на папуци

папуч, папук (перс.-тур.) — вид пантофи, меки обувки

пашалък (тур.) — област в Османската империя, управлявана от паша; охотен, спокоен, безгрижен живот

пезевенк (перс.-тур.) — сводник, долен, нечестен човек

пезул (грц.) — издадено или вдлъбнато в стената място като лавица, обикновено край огнище

петек, петечи — изрезки от плата при кроеж

пехливан(ин) (тур.) — борец; силен човек

повинявам — задължавам, покорявам

подидаскал — помощник на даскал, учител

подница — разлат глинен съд за печене на хляб; изба, зимник

подрясник, подрясница — дреха, която свещениците носят под расото

поистамаря — понаглася, поизкусуря

полимпериял — половин империял (империял — руска златна монета)

порфира (грц.) — тъмночервена дълга мантия от скъп плат, носена от царе и благородници; багреница

порязанки — големи резени, филии

посадник — ръченица с приклякване

пош (рум.) — кърпа, забрадка

преторияни, преториянци — в древния Рим — личната охрана на пълководец, по-късно — императорска гвардия; наемна войска в услуга на насилническа власт

приказание (рус.) — заповед

прикия, прия (новогрц.) — невестински дар, чеиз

приложник — дарител

прокопсвам (грц.) — имам сполука, преуспявам

просвора (грц.) — малък пшеничен хляб, употребяван при литургия като приношение на безкръвна жертва

протосингел (грц.) — висш духовник, обикновено архимандрит или епископ, който е помощник на патриарх, екзарх или митрополит

пукал — пръстен съд за вино

пунгия (грц.) — кожена кесия за кремък, чакмак и прахан или за пари

Р

рахатлък (тур.) — спокоен, охотен живот; спокойствие

ривце — наниз от стари пари или мъниста

робуш, рабуш — пръчка или дъсчица, върху която в миналото са правели сметки

ръшетарин — решетар

С

садразам(ин) (араб.-тур.) — велик везир

садуken (евр.) — религиозна секта по времето на Христос; висши духовници в някогашен ерусалимски храм

сайбия (араб.-тур.) — собственик, стопанин
 сайтаржелък (тур.) — смехотворство, шегобийство
 самун — пита хляб
 санджаки-шериф — свещено знаме
 сарай (тур.) — у мюсюлманските народи — дворец, резиденция на владетел или на висш сановник; богата и хубава къща; палат
 сараф(ин) (араб.-тур.) — лице, което се занимава с размяна на пари и търгува със злато
 сахат (араб.-тур.) — час; часовник
 сенз(ин) (тур.) — коняр
 сеймен(ин) (перс.-тур.) — турски военен полицаи
 сексен (тур.) — товар; товарен кон
 серт (тур.) — сприхав, избухлив, лют
 сиджимка (тур.) — въже, връв
 сиях, селях (араб.-тур.) — кожен пояс с преградки за оръжие, ножче, огнило и др.
 синодия (грц.) — върховна управа на православната църква, предимно от митрополити; сградата, в която се помещава управата; църковно събрание
 соба (унг.) — стая за спане
 содомски грях — от Содом, библейски град, известен с развратния живот на жителите му
 сой (тур.) — род, порода, произход
 сокак (араб.-тур.) — улица
 сотник — началник на сто войника
 столица — стол, пейка
 столнина — столица, седалище
 стълча — счуквам

Т

табак (тур.) — човек, който прави кожи, кожар
 табакхана (араб.-перс.-тур.) — работилница за обработване на кожи
 табур, табор (тур.) — турски полк, войска
 таинджия (тур.) — лице, зачислено на таин — определен дневен разход на храна на войник, пансионер и др.; порцион, дажба
 талига — проста дървена конска кола за пътници и товар; каруца
 тарабулуз (тур.) — коприна от Триполи
 тере — мокреш (растение)
 тимисюк, темесут (араб.-тур.) — полица
 тысяшник (рус.) — началник на хиляда войника

титор, тутор (грц.) — основател, създател на храм или на друга обществена сграда
 тока (тур.) — катарамата
 тумрук (тур.) — окови за краката от две дебели, врязани и заключени дървета
 тумрукхана (тур.) — отделение на турския затвор, където се намират затворници с тумруци на краката
 тюфекчия (тур.) — лице, което поправя пушки

У

уговор — сговор, съгласие
 умрела, омбрела (итал.) — чадър, слънчобран
 усопши — починал, умрял
 утомление (рус.) — изморяване, умора
 учувам — опазя

Ф

файда (араб.-тур.) — лихва; полза
 фурда (перс.-тур.) — негодна стока, отпадъци
 фустан (грц.) — горна кожена дреха, рокля като сукман от потънък плат

Х

хал (араб.-тур.) — състояние, положение
 хаирсъз(ин), харсзин (тур.) — разбойник, крадец
 халиф (араб.-тур.) — титла на върховния мохамедански управител, който има духовна и светска власт като заместник на Мухамед (в арабските страни); титла на турските султани като носители и на духовната власт
 хамаллия, хамайлия — муска; осветено нещо, което се носи за предпазване от болести и други злини
 харамоедец — готован
 харач (араб.-тур.) — личен данък в Османската империя, плащан от мъжете немохамедани; поземлен данък, плащан от немохамедани
 харч (тур.) — парични разходи
 хасър (тур.) — рогозка
 хат, ат (тур.) — хубав, охранен кон; жребец
 хаша (тур.) — покривка под конско седло
 хвалага, фалага (араб.-тур.) — специален уред за наказание в

българските училища през Възраждането, с който стягали краката на провинилите се и ги биели с пръчки по ходилата
хесап (араб.-тур.) — сметка, равностетка
ходжа (тур.) — мохамедански свещеник; учител
хората (грц.) — говорене; приказване; шега, закачка
хоругва — пряпорец, знаме
хронограф (грц.) — стар писмен паметник, който съдържа преглед на всеобщата история или летопис на една страна

Ц

цванче (от нем.) — някогашна дребна монета

Ч

чакма, чекма (тур.) — издадена част на сграда
чауш(ин) (тур.) — турски сержант; въоръжен турски пазач
челебия (тур.) — господин, господар
челенк (тур.) — орден за военно отличие
черек, чейрек (перс.-тур.) — четвърт, четвъртина
черен — дръжка на нож
четисвам — прикрепям, скачвам, съшивам
чешири, чекшири (тур.) — потури, беневреци
чибукчия (тур.) — слуга, който пълнел и поднасял чибуци; подлизурка, угодник
чит (тур.) — басма; кола с големи канати
читак (тур.) — хулно название на турчин
чомбасче, чумбас — дълга и разчорлена коса по главата

Ш

шалия (араб.-тур.) — тънка женска кърпа за глава
шарула — едра шарка, сипаница
шейтан (тур.) — дявол
шеерет(ин), шейретин (араб.-тур.) — хитрец, дяволит човек
шех-ниша, шахиншах — цар на царете
шех-юл-ислям (тур.) — висш религиозен началник в Турция
шилте — малък дюшек за миндер
шишене, шишане (перс.-тур.) — някогашна пушка с широка цев

щрепелаче, щрепелаче — малко момче, малчуган
шуга — краста

Ю

юзбашия (тур.) — началник на сто души, стотник

Я

яд (рус.) — отрова

СПИСЪК НА ПРИЛОЖЕНИЯТА

- 1 Любен Каравелов с другарите си Павле Михайлович, Вл. Лотич и други
- 2 Заглавна страница на повестта «Хаджи Ничо»
- 3 Протокол на заседанието на БРЦК от 29 април и 4 май 1872 година
- 4 Букурещ — къщата на улица «Мошилор», където е работил Л. Каравелов
- 5 Тодор Пеев — съратник на Любен Каравелов
- 6 Страница от «Мъченици», незавършен разказ от Л. Каравелов
- 7 Наталия Каравелова — съпруга на Любен Каравелов
- 8 Копривщица — родното място на Любен Каравелов

СЪДЪРЖАНИЕ

Мъченик	7
Хаджи Ничо	63
Нешо	126
Богатият сиромас	133
Стоян	202
Отмъщение	217
После отмъщението	284
Тука му е краят	383
Главчо	522

*

Бележки	541
Азбучен показалец за лица, периодични издания, заглавия на произведения, дружества и др.	551
Азбучен показалец на географските имена.	563
Речник	570
Списък на приложенията	582

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ II

първо издание

Редактор Светла Гюрова
Художник Кирил Гогов
Худ. редактор Евгени Клинчаров
Техн. редактор Любен Петров
Коректори Мария Йорданова
Таня Кафеджиева

Формат 32/84/108; тираж 3113 екз.; печатни коли 36,50;
издателски коли 30,66; уик 34,01; л. г. VI/55; изд.
№ 6224; поръчка № 192/1984 година на изд. «Българ-
ски писател»; дадена за набор на 30. VI. 1984 годи-
на; излиза от печат на 30. XI. 1984 година; цена 4,50 лв.

Код 25 95361/79611
5506—17—84

ДПК «Димитър Благоев» — София